

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
Dergisi

OTAM

Sayı: 46 / Güz 2019

Journal of
The Center for Ottoman Studies,
Ankara University

ANKARA - 2020

Ankara Üniversitesi

**Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama
Merkezi Dergisi**

OTAM

Sayı 46/Güz 2019

**Journal of
The Center for Ottoman Studies,
Ankara University**

ANKARA - 2020

OTAM
Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

GÜZ 2019

SAYI: 46

EYLÜL

Yayın Sahibi: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi adına
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Prof. Dr. Üçler BULDUK, Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi
Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-
Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Atatürk Bulvarı No: 45,
Kat: 1, No: 136, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Yayın İdare Merkezi: Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
(OTAM) Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ata-
türk Bulvarı No: 45, Kat: 1, No: 136, 06100 Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Tel: +90 312 310 96 49; +312 310 32 80/ 1075, **Belgegeçer:** +90 312 3105713

E-posta: otam@ankara.edu.tr

İnternet Sitesi: www.otam.ankara.edu.tr **Bilgi Edinme Birimi:** botam@ankara.edu.tr

Yaygın Süreli Hakemli Yayın

Basım Yeri ve Tarihi: Ankara / / /2020

Yayın Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Üçler Bulduk (Başkan)
Dr. Öğr. Üyesi Abdüllatif
Armağan (Başkan Yardımcısı)
Prof. Dr. Selda Kaya Kılıç (Üye)

Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Başkan
Yardımcısı)
Prof. Dr. Selahiddin Öğülmüş (Üye)
Prof. Dr. İbrahim Maraş (Üye)
Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat (Üye)

Danışma Kurulu Üyeleri

(Danışma Kurulu üyeleri aynı zamanda Hakemler Kurulu üyeleridir.)

Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Yahya Akyüz (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Tuncer Baykara (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. İdris Bostan (İstanbul Ün.)
Prof. Dr. Geza David (Macaristan)
Doç. Dr. Alpaslan Demir (Gaziosmanpaşa Ün.)
Prof. Dr. Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Ün.)
Prof. Dr. Yavuz Ercan (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Haldun Eroğlu (Ankara Ün.)
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan (Ege Ün.)
Prof. Dr. Reşat Genç (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Tufan Gündüz (Hacettepe Ün.)
Prof. Dr. Ahmet Güneş (Gazi Ün.)
Prof. Dr. György Hazai (Macaristan)
Prof. Dr. Halil İnalıcık-∞
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı (Erciyes Ün.)

Prof. Dr. Cemal Kafadar (Harvard Ün.)
Prof. Dr. Ahmet Kankal (Yıldırım Beyazıt Ün.)
Prof. Dr. Günay Kut (Boğaziçi Ün.)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. İlber Ortaylı (Galatasaray Ün.)
Prof. Dr. Mehmet Öz (HOBİTÜ)
Prof. Dr. Abdulkadir Özcan (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Ün.)
Prof. Dr. Mustafa Öztürk (Fırat Ün.)
Prof. Dr. Tsutomu Sakamoto (Japonya, Keio Ün.)
Prof. Dr. Yusuf Sarıay (TOBB ETÜ)
Prof. Dr. Adnan Şişman (Gedik Ün.)
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş (Balıkesir Ün.)
Prof. Dr. Gönül Tekin (Harvard Ün.)
Prof. Dr. Fahrettin Tızlak (Akdeniz Ün.)
Prof. Dr. Mehmet Tunçel (Erciyes Ün.)
Prof. Dr. Bahaeddin Yediylidiz (Emekli Öğretim Üyesi)
Prof. Dr. Elizabeth Zachariadou (Yunanistan)

OTAM
Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

GÜZ 2019

SAYI: 46

EYLÜL

Bu sayı için Hakemler Kurulu Üyeleri

Prof. Dr. Üçler Bulduk(Ankara Üni.)
Prof. Dr. Alpaslan Demir (Gaziosmanpaşa Üni.)
Prof. Dr. Ömer Düzbakar(Uludağ Üni.)
Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Ömer Soner Hunkan(Trakya Üni.)
Prof. Dr. Nihat Karaer(Mehmet Akif Ersoy Üni.)
Prof. Dr. Selda Kaya Kılıç(Ankara Üni.)
Prof. Dr. Yunus Koç(Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat(Ankara Üni.)
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş(Balikesir Üni.)
Prof. Dr. Ömer Turan(Ortadoğu Teknik Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal(Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya(Karadeniz Teknik Üni.)
Prof. Dr. Doğan Yörük(Selçuk Üni.)
Doç. Dr. Murat Çerkez(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)
Doç. Dr. Bahattin Gencal(Abant İzzet Baysal Üni.)
Doç. Dr. Mehmet Güneş(Afyon Kocatepe Üni.)
Doç. Dr. Derya Derin Paşaoğlu (Karadeniz Teknik Üni.)
Doç. Dr. Serdar Sarısır (Ankara Üni.)
Doç. Dr. Burhan Sayılır (Eskişehir Anadolu Üni.)
Doç. Dr. Ali Sönmez(Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Abdülhatif Armağan(Ankara Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Samettin Başol(Gaziosmanpaşa Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Tülay Ercoskun(Ankara Üni.)

Yayın Sekreteri: Arş. Gör. Veysel Gökberk Manga

Yazı İşleri:

ISSN: 1019-469X

OTAM, TURKOLOGISCHE ANZEIGER, INDEX ISLAMICUS ve ASOS İNDEX tarafından taranmaktadır.

*OTAM' da yayımlanan yazılar Yayın Kurulu'ndan izin alınmaksızın başka yerde yayımlanamaz.
Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.*

Kapak Resmi:

OTAM
Journal of
The Center for Ottoman Studies
Ankara University

AUTUMN 2019

NUMBER: 46

SEPTEMBER

Owner: The Center for Ottoman Studies, Ankara University: Prof. Dr. Üçler BULDUK (Faculty of Letters)

Managing Editor: Prof. Dr. Üçler BULDUK, Ankara University, Faculty of Letters, History Department, Atatürk Bulvarı No: 45, Floor: 1, Room no: 136, 06100 Sıhhiye-Ankara/TURKEY.

Administrative Office: Ankara University, The Center for Ottoman Studies Directorate, Ankara University, Faculty of Letters, History Department, Atatürk Bulvarı No: 45, Floor: 1, Room no: 136, 06100 Sıhhiye-Ankara/TURKEY

Tel No: +90 312 310 96 49; 310 32 80 / 1075 **Fax No:**+90 312 310 57 13

E-mail: otam@ankara.edu.tr

Web: www.otam.ankara.edu.tr **Information:** botam@ankara.edu.tr

Semiannual Journal

Printed in: Ankara / / /2020

Editorial Board

Prof. Dr. Üçler Bulduk (President)
Dr. Öğr. Üyesi Abdüllatif
Armağan(Vice President)
Prof. Dr. Selda Kaya Kılıç (Member)

Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Vice President)
Prof. Dr. Selahiddin Ögülmüş(Member)
Prof. Dr. İbrahim Maraş (Member)

Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat (Member)

Advisory Board

(The members of the advisory Board are also members of the Board of Referees)

Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat (Ankara Un.)
Prof. Dr. Yahya Akyüz (Emeritus Prof.)
Prof. Dr. Tuncer Baykara (Emeritus Prof.)
Prof. Dr. İdris Bostan (Istanbul Un.)
Prof. Dr. Geza David (Hungary)
Assoc. Prof. Dr. Alpaslan Demir (Gaziosm. Un.)
Prof. Dr. Feridun Emecen (Istanbul 29 Mayıs Un.)
Prof. Dr. Yavuz Ercan (Emeritus Prof.)
Prof. Dr. Haldun Eroğlu (Ankara Un.)
Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan (Ege Un.)
Prof. Dr. Reşat Genç (Emeritus Prof.)
Prof. Dr. Tufan Gündüz (Hacettepe Un.)
Prof. Dr. Ahmet Güneş (Gazi Un.)
Prof. Dr. György Hazai (Hungary)
Prof. Dr. Halil İnalıcık-∞
Prof. Dr. Mehmet İnbacı (Erciyes Un.)

Prof. Dr. Cemal Kafadar (Harvard Un.)
Prof. Dr. Ahmet Kankal (Yıldırım Beyazıt Un.)
Prof. Dr. Günay Kut (Boğaziçi Un.)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (Emeritus Prof.)
Prof. Dr. İlber Ortaylı (Galatasaray Un.)
Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Un.)
Prof. Dr. Abdulkadir Özcan (Mimar Sinan Fine Arts Un.)
Prof. Dr. Mustafa Öztürk (Fırat Un.)
Prof. Dr. Tsutomu Sakamoto (Keio Un.)
Prof. Dr. Yusuf Sarıncay (TOBB ETU)
Prof. Dr. Adnan Şişman (Gedik Un.)
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş (Balıkesir Un.)
Prof. Dr. Gönül Tekin (Harvard Un.)
Prof. Dr. Fahrettin Tızlak (Akdeniz Un.)
Prof. Dr. Mehmet Tunçel (Erciyes Un.)
Prof. Dr. Bahaeddin Yediylıldız (Emeritus Prof.)
Prof. Dr. Elizabeth Zachariadou (Greece)

OTAM
Journal of
The Center for Ottoman Studies
Ankara University

AUTUMN 2019

NUMBER: 46

SEPTEMBER

Board of Referees for this volume

Prof. Dr. Üçler Bulduk(Ankara Üni.)
Prof. Dr. Alpaslan Demir (Gaziosmanpaşa Üni.)
Prof. Dr. Ömer Düzbakar(Uludağ Üni.)
Prof. Dr. Hamiyet Sezer Feyzioğlu (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Ömer Soner Hunkan(Trakya Üni.)
Prof. Dr. Nihat Karaer(Mehmet Akif Ersoy Üni.)
Prof. Dr. Selda Kaya Kılıç(Ankara Üni.)
Prof. Dr. Yunus Koç(Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Jülide Akyüz Orat(Ankara Üni.)
Prof. Dr. Kenan Ziya Taş(Balikesir Üni.)
Prof. Dr. Ömer Turan(Ortadoğu Teknik Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal(Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya(Karadeniz Teknik Üni.)
Prof. Dr. Doğan Yörük(Selçuk Üni.)
Assoc. Prof. Murat Çerkez(Ankara Hacı Bayram Veli Üni.)
Assoc. Prof. Bahattin Gencal(Abant İzzet Baysal Üni.)
Assoc. Prof. Mehmet Güneş(Afyon Kocatepe Üni.)
Assoc. Prof. Derya Derin Paşaoğlu (Karadeniz Teknik Üni.)
Assoc. Prof. Serdar Sarısır (Ankara Üni.)
Assoc. Prof. Burhan Sayılır (Eskişehir Anadolu Üni.)
Assoc. Prof. Ali Sönmez(Çanakkale Onsekiz Mart Üni.)
Assis. Prof. Abdüllatif Armağan(Ankara Üni.)
Assis. Prof. Samettin Başol(Gaziosmanpaşa Üni.)
Assis. Prof. Tülay Erçoşkun(Ankara Üni.)

Secretary of the Editorial Board: Res. Assist. Veysel Gökberk Manga
Technical Editors:

ISSN: 1019- 469X

OTAM is indexed/cited in TURKOLOGISCHE ANZEIGER, INDEX ISLAMICUS and ASOS İNDEX.

An article published in OTAM may not be published elsewhere without the permission of the Editorial Board. The responsibilities of the published articles rests with authors.

Photo:

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

AKIN, FATMA

Ayniyat Defterleri ve “Hafaya Anadolu” Tasnifine Dair Bir İnceleme/An Examination on Ayniyat Defterleri and the Hafaya Classification 1

AKTAŞ, ESAT

1902 Çankırı Depremi: Depremin Etkileri ve Afet Yönetimi/ The 1902 Çankırı Earthquake: The Effects of This Earthquake and Disaster Management..... 15

ALANDAĞLI, MURAT

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadastro Çalışmalarının Sosyo-Kültürel Yönüne Dair Bir Kesit (Adalar Kadastro Örneği)*
/ One of The Socio-Cultural Aspects of Cadastro Studies in the Ottoman Empire 41

BİNGÜL, ŞEYHMUS

Osmanlı Taşra Belediyelerinde Bütçe Krizi: “Rüsûm-ı Erbaa Örneği”/ Budget Crisis in Ottoman Provincial Municipalities: “Rüsûm-ı Erbaa (Four Types of Tax Revenues) Example” 53

ÇELİK, BUKET

Âyânlık İle Eşkıyalık Arasında: Osmanlı Taşrasında Küçük Ali Sorunu (1752-1763)
/ Between the Ayanship and Banditry: The Kucuk Ali Problem in the Ottoman Provincial (1752-1763) 87

DEMLİKOĞLU, UĞUR

18. Yüzyılda Erzurum Kalesi'nde Bulunan Toplar ve Malzemeleri/ Cannons and Materials in Erzurum Castle during the 18th Century 109

GÜNAYDIN, MERYEM

Osmanlı Döneminde Suriye Havalisinden Amerika'ya Göçler
/ Ottoman Syrian Migration to America 133

KARAKULAK, MESUT

N. S. Vsevoljski'nin İstanbul Seyahati (1836)/ Istanbul Voyage of N. S. Vsevoljski 167

KILIÇ, ORHAN

Budin ve Timişvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz/ Pashas of Buda and Timişoara Provinces: A Comparative Analysis 191

KIRLI, ENGİN

Osmanlı Mülkünde İnşa Olunan İlk Zırhlı Vapur/ The First Armored Ship Built in the Ottoman Domain 231

TEMİZGÜNEY, FİRDES

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devletine Sığınan Rus Askeri Mülteciler
Meselesine Genel Bir Bakış/ A General View of the Problem of the Russian Military
Refugees in the Ottoman Empire before the First World War.....261

TEZCAN, BETÜL

17. Yüzyılda Konya'da Kadınların Geçim Kaygısı: Nafaka/ The Concern on Livelihood
of Women in Konya in the 17th Century: Alimony..... 291

YILDIRIM, SAVAŞ

Bozüyük Kasım Paşa Camii Ve Hamamı Çini Süslemeleri / Tile Ornaments of Bozüyük
Kasım Pasa Mosque and Bath..... 307

Ayniyat Defterleri ve “Hafaya Anadolu” Tasnifine Dair Bir İnceleme

Fatma Akın*

Özet

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinde “Ayniyat Defteri” adıyla hem Hazine-i Hassa fonunda hem de Bab-ı Ali Evrak Odası fonunda defterler bulunmaktadır. Hazine-i Hassa fonundaki defterler, daha çok hazinenin çeşitli kalemleri ile ilgili sayısal kayıtların tutulduğu, hesap işlemlerini içeren, cetvel şeklinde tutulmuş defterlerdir. Bab-ı Ali Evrak Odasında bulunan defter ise, XIX. yüzyılda Sadaretten, adli, hukuki, mali ve idari konularda, nezaretlere ve vilayetlere gönderilen resmi yazıları içermektedir. Dolayısıyla Bab-ı Ali Evrak Odasında bulunan Ayniyat Defterleri, XIX. yüzyılda sadaretin nezaretlerle ve vilayetlerle yaptığı yazışmaları içerdiğinden önemli bilgi ve belgeleri ihtiva etmektedir. Toplamda 1875 adet defter bulunmaktadır. Bu defterler uzun bir süre konularına göre tasnif edilmeden karışık olarak tutulmuşlardır. Defterlerin konularına göre tasnif edilmesi yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlamıştır. Bazı önemli olaylarla ilgili müstakil defterler tutulmakla birlikte konularına göre veya vilayetlere göre tasnifler de yapılmıştır. Tasniflenmeye geç başlanmasından dolayı 1875 adet defterin büyük çoğunluğunun içeriği tam olarak bilinmemektedir. Bu nedenle araştırması düşünülen bir konu hakkında hangi defterlere bakılması gerektiği, defterlerle ilgili uzun bir çalışmanın sonucunda anlaşılabilir. Bu makalede öncelikle ayniyat defterleri ile ilgili detaylı bilgi verilerek defterlerin önemi üzerinde durulmaktadır. Bunun yanı sıra üç defterden oluşan ve yaklaşık olarak dört yüz kayıt içeren “Hafaya Anadolu” tasnifinin de detaylı bir incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: XIX. yüzyıl, Ayniyat, Hafaya, Osmanlı Arşivi, Anadolu

Abstract

In the State Archive of the Presidency, there are books kept in both the Hazine-i Hassa (Chief Treasury) and the Bab-ı Ali Department of Records classifications by the name of “Books of Belongings”. The books in the Hazine-i Hassa classification are more generally those in

---

* Araştırma Görevlisi, Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, eposta: fatma_akin@windowslive.com; Bu çalışma, Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje No: FEF19001.17.002.

which the numeric records about various sections of the treasury, also containing the transactions of accounts in the form of registers. The books in the Bab-ı Ali Department of Records contain the official letters sent in the 19th century from the Grand Viziership to the ministries and province administrations in legal, financial and administrative matters. Therefore, the Books of Belongings kept at the Bab-ı Ali Department of Records contain the correspondences of the Grand Viziership with the ministries and the province administrations on the 19th century and therefore have significant information and documents in their contents. The total number of books is 1875. For a long period of time, these books were kept in a disorderly manner without being classified according to subject. The classification of these books according to their subjects was initiated in the final quarter of the century. Some books on significant occurrences were kept individually whereas classifications were made according to subjects and regions. Because of such delay in classification, the contents of the majority of these 1875 books are not known for certain. For this reason, these books that need to be taken as reference in a particular subject of research can only be clarified after working on these books for a long time. This article focuses on the importance of these books by aiming to provide detailed information about the books of belongings. Additionally, a detailed examination of the “Hafâya Anadolu” (“Confidential Anatolia”) classification, which contains approximately four hundred records and consists of three books, has also been carried out.

Keywords: XIX. Century, Ayniyat, Hafaya, Ottoman Archive, Anatolia

Giriş

Osmanlı tarihi açısından önemli kaynaklardan birisi Ayniyat Defterleridir. Bu defter türü çeşitli tezlere ve araştırmalara konu olsa da defterlerin kapsam ve içeriği hakkında açıklayıcı bilgiler içeren detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. İlk olarak Abdülmecit Mutaf tarafından “Osmanlı Arşivindeki Ayniyat Defterleri” adıyla 1996 yılında kısa bir makale yayınlanmıştır. Bunun dışında yüksek lisans tezi olarak çeşitli defterler transkript edilmiştir. Bunlardan ilki 2002 yılında Hakan Torun tarafından “961 Nolu Karesi Ayniyat Defteri” yüksek lisans tezi olarak ele alınmıştır. Çalışmada, Balıkesir ile ilgili genel bir giriş yapıldıktan sonra, 961 numaralı defterin içerisinde bulunan hükümlerin özetleri ve transkripsiyonları verilmiştir. İkincisi, 2007’de Songül Eryılmaz tarafından “928-936 numaralı Ayniyat Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti” isimli yüksek lisans

tezidir. Bu tezde, Trabzon'a ve Canik'e ait dokuz adet defter incelenmiştir. Trabzon ile ilgili bir başka tez ise 2013 yılında Ayşe Seyhan tarafından yapılan "931 Numaralı Trabzon Ayniyat Defterine Göre 1867-1872 Arasında Trabzon'da İdari, Sosyal ve Ekonomik Hayat" adlı çalışmadır. Burada da 931 numaralı defterin içerdiği konulardan genel olarak bahsedildikten sonra defterin tıpkıbasımı ve transkripsiyon metni verilmiştir. Son olarak, 2015 yılında Ömür Yazıcı tarafından "812 Numaralı Aydın Ayniyat Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" adıyla yüksek lisans tezi yapılmıştır.¹ Daha sonra Ertan Gökmen ve Ömür Yazıcı Özdemir tarafından Aydın Vilayetine ait 812 numaralı ayniyat defteri esas alınarak "Aydın Vilayetinde Suç ve Ceza (1866-1867)" adıyla kitap yayınlanmıştır.² Bunun dışında Ayniyat Defterleri, XIX. yüzyıl ile ilgili yapılan çalışmalarda kullanılan temel kaynaklar arasındadır. Ancak defterler ile ilgili araştırmacıların ilk etapta başvurabileceği detaylı bir değerlendirme yapılmamıştır.

Ayniyat Defterleri

Bab-ı Ali Evrak Odasında sadareten gönderilen yazıların kaydedildiği defterler³ olan Ayniyat Defterleri incelendiğinde adli, idari, sosyal ve pek çok alanda belgeyi ihtiva ettikleri görülmektedir. Ayniyat Defterleri, 1227 (1812) yılından itibaren başlamakta ve 1895 yılına kadar devam etmekte olup, toplamda 1875 defterden meydana gelmektedir.⁴ Defterler, Osmanlı Arşivinde birden itibaren numaralandırılarak ve çeşitli özelliklerine göre isimlendirilerek tasnif

---

¹ Hakan Torun, "961 Nolu Karesi Ayniyat Defteri", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2002. Songül Eryılmaz, "928 ve 936 Numaralı Ayniyat Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti", Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2007. Ayşe Seyhan, "931 Numaralı Trabzon Ayniyat Defterine Göre 1867-1872 Arasında Trabzon'da İdari, Sosyal ve Ekonomik Hayat", Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 2013. Ömür Yazıcı, "812 Numaralı Aydın Ayniyat Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2015. Oğuzhan Günel, "624 Numaralı Ayniyat Defterine Göre (H. 1266-1271/m.1850-1855) Göre Osmanlı Devlet'inde Suçlar ve Cezalar" Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu, 2018.

² Ertan Gökmen-Ömür Yazıcı Özdemir, *Aydın Vilayetinde Suç ve Ceza (1866-1877)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2016.

³ Midhat Sertoğlu, *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955, s. 46.

⁴ Defterlerin listesi için, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, İstanbul, 2017, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 119.

edilmiştir. Defterlerin tutuluş şekli, içeriği ve isimlendirilmesi yüzyılın sonlarına kadar değişkenlik göstermiştir. Dolayısıyla defterlerde temel bir istikrar olmayıp, birbirinden farklı özellikler göstermektedir. İlk yıllarda “Anadolu Adı” ve “Rumeli Adı” şeklinde isimlendirilen defterler daha basit şekilde ve genel olarak tutulmuştur. Ardından Meclis-i Vala’nın kurulmasına paralel olarak Meclis-i Vala’dan yazılan kararların tutulduğu meclis tasnifleri karşımıza çıkmaktadır. Bu kararların tutulduğu defterler “Meclis-i Valadan Yazılan”, “Meclis-i Vala Rumeli”, “Meclis-i Vala Anadolu”, “Meclis-i Valadan Katl ve Sirkate Dair” gibi isimlerle tasnif edilmiştir. II. Mahmud döneminde nezaretlerin kurulmasına paralel olarak da her nezaret için ayrı ayniyat defterleri teşkil edilmiştir. Bundan sonraki yıllarda defterler özelleşmeye başlamış, müstakil konular ve vilayetler için ayrı defterler tutulmuştur. Özel meseleler ile alakalı olarak örneğin Mısır meselesi ile ilgili dört adet defter⁵ ve Tepedelenli Ali Paşa meselesine dair bir defter vardır. Vilayetler konusunda ise neredeyse tüm vilayetlerle ilgili defterler bulunmaktadır.⁶

Defterlerdeki belge türleri genellikle şukka,⁷ tezkire, tahrirat ve buyruldu türündedir.⁸ Bir defter içerisinde neredeyse bütün belge türlerinden bulmak mümkündür. Bunun yanında sadece tezkereleri veya buyrulduları içerdiği için “tezkere defterleri” veya “buyruldu defterleri” şeklinde tasnif edilen ayniyat defterleri de vardır. Osmanlı diplomatiğinde daireler arası yazışma anlamına gelen Tezkereler, genellikle sadece konuyu açıklayacak şekilde sade ve açık bir şekilde yazılırdı.⁹ Tezkerelerden oluşan ayniyatlardan “tezkere defterleri” de benzer şekilde kısa kısa tutulmuş kayıtları ihtiva etmektedir. Diğer bir belge türü buyruldu ise Osmanlı diplomatiğinde; vezir, kazasker, beylerbeyi gibi yüksek rütbeli kimselerin kendilerinden aşağıda bulunan kimselere gönderildikleri emirler için kullanılmaktaydı.¹⁰

Ayniyat defterlerinin, büyük kısmı çeşitli hükümlerin temize çekilerek, düzenli olarak tutulmuş kayıtlarıdır. Bununla birlikte müsveddelerin ciltlenerek oluşturulduğu ayniyat defterleri de mevcuttur. Numarası 1331’den 1358’e kadar

⁵ Ayniyat num. 605, 606, 607, 608.

⁶ Bazı vilayetlerle ilgili yüksek lisans tezleri yapılarak ilgili defterler transkribe edilmiştir. Bu tezlere makalenin giriş kısmında değinilmiştir.

⁷ Osmanlı diplomatiğinde merkez ile taşra arasındaki yazışmalar için kullanılan belge türüdür. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1994, s. 233.

⁸ Songül Eryılmaz, “928-936 Numaralı Ayniyat Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2007, s. 6.

⁹ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 245.

¹⁰ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 197.

devam eden “Harbiye, Tophane” isimli ayniyat defterleri, müsvedde halinde bulunan yazıların ciltlenmiş halidir. Benzer şekilde numarası 1213’den 1220’ye kadar süren sekiz adet “Bahriye” isimli ayniyat defterleri de müsveddelerin ciltlenmiş halleridir.

Ayniyat Defterlerindeki belgelerin sadareten gönderilen hükümler olmasından dolayı bu belgelerin bir suretlerini Bab-ı Ali Evrak Odası Sadaret evrakı dosya fonunda bulmak mümkündür.¹¹ Mesela Konya, Hüdavendigâr ve Kastamonu valileriyle Canik Mutasarrıfına ve İzmir, Çankırı ve Niğde Kaymakamlıklarına aşiretler ile ilgili gönderilen bir hüküm, 444 Numaralı Ayniyat Defterinde kayıtlıdır.¹² Aynı hüküm Bab-ı Ali Sadaret Odası dosya fonlarında A. MKT. UM (Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayet) fonunda yer almaktadır.¹³ Başka bir örnekte Maliye Nazırına aşiret beylerinin uygunsuzluğu ile ilgili gönderilen hüküm 418 Numaralı Ayniyat defterinde kayıtlıyken¹⁴ yine Bab-ı Ali Sadaret Dairesi fonundan A. MKT. NZD (Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair) fonunda bulunduğu görülmektedir.¹⁵ Dolayısıyla ayniyat defterlerinin, vilayetler ve nezaretlere gönderilen belgelerin düzenli kayıtlarının tutulması amacıyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Diğer yandan ayniyat defterlerinde bulunan belgelerin yazılmasına sebep olan, vilayet ve nezaretlerden gelen belgeleri ise çeşitli fonlarda bulmak mümkündür. Nitekim Cihanbeyli Aşireti idarecilerinin usulsüzlükleri üzerine halkın merkeze yazdıkları dilekçe MVL (Meclis-i Vala Riyaseti) dosya fonunda bulurken¹⁶ bu dilekçeye cevap olarak yazılan belge 428 Numaralı Ayniyat Defterinde kayıtlıdır.¹⁷

Ayniyat Defterleri’nin kullanımını zorlaştıran en önemli özelliklerinden birisi defterlerin büyük kısmının fihristinin olmamasıdır. 1728 numaralı “Muhtelif Konulara Dair Nizamât ve Müzekkirelerin Aynen Kayıt Defteri”, 1722 numaralı “Meclis-i Ali Tanzimat Ceridesi: Fetvahane’ye Ait Nizamâtın Aynen Kayıt Defteri” ve 1723 numaralı “Meclis-i Ali Tanzimat Ceridesi: Şehremaneti’ne Ait Nizamâtın Aynen Kayıt Defteri (İhtisab Nezaretinin Şehremaneti’ne Tahvili)” isimli defterlerde fihriste rastlanmıştır. Bunlar haricindeki defterlerin fihristi bulunmamaktadır.

---

¹¹ Abdülmecit Mutağ, “Osmanlı Arşivindeki Ayniyat Defterleri”, *Otam*, s. 7, y. 1999, s. 388.

¹² Ayniyat num. 444, s. 97-98, 25 Receb 1275 (18 Şubat 1859).

¹³ A. MKT. UM, 345 / 12, 25 Receb 1275 (28 Şubat 1859).

¹⁴ Ayniyat num. 418, s. 109, 1 Zilkade 1266 (8 Eylül 1850).

¹⁵ A. MKT. NZD, 14 / 90, 1 Zilkade 1266 (8 Eylül 1850).

¹⁶ MVL, 121 / 70, 28 Receb 1268 (18 Mayıs 1852).

¹⁷ Ayniyat num. 428, s. 90, 4 Receb 1269 (13 Nisan 1853).

Fihrist dışında defterlerdeki hükümleri bulma konusunda o dönemdeki memurlara kolaylık sağladığını düşündüren numara sistemi yüzyılın sonlarına doğru tutulan defterlerde görülmektedir. Bu sistemde, defterlerde bulunan hükümlere birbirini takip etmeyen numaralar verilmiştir.¹⁸ Hükümlere verilen bu numaraların hükmün bulunduğu başka bir fondaki numarası olma ihtimali yüksektir. Ancak bu sistem günümüz araştırmacıları için bir kolaylık sağlayamamaktadır.

Hafaya Anadolu

Ayniyat defterlerinde adli, idari, ekonomik ve sosyal tarihi ilgilendiren birçok alan ile ilgili kayıt bulmak mümkündür. Bunların yanında özel amaçlarla tutulmuş defterler de vardır. Bunlardan birisi “Hafaya Anadolu” defterleridir. İsminden gizli belgelerin tutulduğu anlaşılan bu defterler Osmanlı Devleti idaresi açısından önemli görüldüğü için burada incelemeye tabi tutulmuştur.

Hafaya, kelime anlamı olarak gizli veya sır anlamına gelmektedir.¹⁹ Dolayısıyla hafaya defterleri de devlet açısından gizli kayıtların tutulduğu hükümleri içermektedir. Nitekim “Hafaya Anadolu” fonunda bulunan defterlere Anadolu ile alakalı tüm hükümlerin kaydedilmediği görülmektedir. Çünkü bazı kayıtların başına *hafayaya dokunur olmadığandan adiyeye*²⁰ *kayıd olundu* ibaresi yazılarak boş bırakılmış, hüküm yazılmamıştır.²¹ Dolayısıyla bu defterler bize ilk olarak devlet katında gizli görülen konular hakkında bilgi vermektedir. Diğer yandan defterlerle ilgili genel yargılara ulaşmamız açısından önem arz etmektedir.

Ayniyat Defterleri içerisinde Hafaya tasnifinde, üç defter grubu bulunmaktadır; “Hafaya Rumeli” beş defter, “Hafaya Anadolu ve Rumeli” yirmi adet defterden oluşmaktadır. Burada ele alınan “Hafaya Anadolu” defterleri ise 318, 319 ve 320 numaralı defterler olup, toplam üç defterden meydana gelmektedir. Hafaya 318 defteri, 1260 (1844) tarihi ile başlayıp 1261 (1845) yılı, Hafaya 319 numaralı defter 1261 (1845) yılı ile başlayıp 1264 (1848) yılı, Hafaya 320 numaralı defter, 1263 (1847) ile başlayıp 1288 (1871) yılı ile son bulmaktadır.

Üç defterin her birinde ağırlıklı olarak bir veya iki olay ile ilgili hükümler defterin büyük kısmını meydana getirmektedir. Bunun yanında defterin ismi

¹⁸ Hüküm numarası verilerek tutulan defterlere örnekleri artırmak mümkün olmakla birlikte, Ayniyat num. 813, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833 gibi.

¹⁹ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*,

²⁰ “Anadolu Adı” tasnifi kastedilmektedir.

²¹ Ayniyat num. 319, s. 12. Ayniyat num. 318, s. 65.

Anadolu olmakla birlikte defterlerdeki hükümlerin gönderildiği yerler çoğunlukla Mısır, Cidde, Şam, Sayda, Trablusgarp, Girit gibi bölgelerdir. Öte yandan defterlerdeki hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla dönemin önemli olayları ile ilgili pek çok kayıt ayniyat defterlerine yansımıştır. Bu ise belirli bir tarihte bir olay veya kurumu inceleyen araştırmacıların aradığı konunun tarihine denk gelen Ayniyat Defterlerini incelemesiyle, konu ile ilgili hükümlere derli-toplu bir şekilde ulaşacağını göstermektedir. Bu yargıyı doğrulayan bir örnek olarak 1844 yılı ile başlayıp 1845 ile biten 318 Numaralı Hafaya defterinin ağırlıklı kısmını Lübnan meselesinin oluşturmasıdır. Nitekim bu dönemlerde Lübnan meselesi hükümeti oldukça meşgul etmişti. Şöyle ki Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı hükümetine karşı isyan etmesi ve bu isyan sonucunda Lübnan'ın idaresinin Mehmet Ali Paşa'ya geçmesi bölgede bazı değişikliklere sebep olmuş ve Mehmet Ali Paşa, Lübnan'ın imtiyazlı durumuna son vererek, Lübnan'ın idaresini Marunilere vermişti. İdareye Marunilerin gelmesi, Dürzilerle olan çatışmaların şiddetlenmesine yol açmıştı. Ardından 1840'da Lübnan'ın idaresinin tekrar Osmanlı Devletine geçmesiyle bölgeye yeniden bir düzen verilmiş, Tanzimat döneminde ülkenin her tarafından kurulmaya başlanan Muhassıllık, Lübnan'da da uygulanmışsa da uzun ömürlü olamamıştır. 1841'de tekrar Marunî-Dürzi çatışmasının patlak vermesi üzerine Lübnan doğrudan Osmanlı hükümetine bağlanmıştır. Ancak bu idare tarzından hem Maruni ve Dürziler hem de Avrupa devletleri memnun olmadıkları için bölgeye sürekli müdahale etme eğilimi baş gösterdi. Bunun üzerine Sayda Valisi olan Esad Paşa'nın teşebbüsüyle Lübnan'da ikili bir kaymakamlık idaresi kuruldu; böylece Lübnan, biri Maruni diğeri Dürzi'lerden olmak üzere iki kaymakam ile yönetilmeye başladı. İdaresi ise Sayda'ya bağlandı. Bununla birlikte tüm bunlar bölgedeki asayişin sağlanması için yeterli olmadı. En son her iki tarafın işlerinin kendilerinin seçeceği vekiller vasıtasıyla çözümlenmesine karar verildi.²²

Lübnan'da yaşanan bu gelişmeler yani 1850 Nizamnamesine kadar geçen süredeki Avrupa devletlerinin müdahalesine karşı alınacak tedbirler ve atama gibi konularda Sayda Valisi Esad Paşa ile Kapudan Paşa'ya yazılan hükümler defterin ağırlıklı kısmını oluşturmaktadır. Hükümlerin çoğu ise mahalli idarecilerin uyarılması hakkındadır. Örneğin bir hükümde Lübnan meselesi çözüldüğü halde Fransa ve Avusturya devletlerinin bölgeye müdahale etme çabasında olduğu, bunun ise yeni bir ihtilalin meydana gelmesine sebep olacağı belirtilerek Kapudan Paşa'dan ve Sayda Müşirinden buna mahal verilmemesi istenmekteydi.²³

319 numaralı Hafaya defteri ise 1845 ve 1848 yılları arasını kapsamakta olup, deftere hakim olan mesele Bedirhan Bey olayıdır. Bu dönemde devleti

---

²² Erdoğan Keleş, "Cebel-i Lübnan'da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27/43, 2008, s. 135-137.

²³ Ayniyat num. 318, s. 9, 4 Receb 1260 (20 Temmuz 1844).

meşgul eden önemli bir hadise Bedirhan Bey ayaklanmasıydı. Bedirhan Bey, Botan Hanedanının²⁴ tanınmış beylerindendi. II. Mahmud ile başlayan doğunun merkezileştirilmesi çalışmaları sırasında Botan Emirliği, Bedirhan Bey önderliğinde özellikle 1839'da Bedirhan'ın Osmanlı ordusuna komutan olarak atanıp, Nizip Savaşına katılmasından sonra güçlenmeye başlamıştı. Nizip'te Osmanlı ordusunun aldığı yenilgiden sonra Bedirhan Bey, kuvvetleriyle birlikte Cezire'ye çekilerek gücünü artırmıştı. Bedirhan Bey'in bu dönemde yükselmesini sağlayan en önemli sebeplerinden birisi ise bölgenin elverişli şartlarıydı. Nitekim Soran Emirliği ile birlikte bölgedeki emirliklerin çoğu ortadan kaldırılmıştı.²⁵ Bölgedeki bu durum Bedirhan Bey'i Osmanlı Hükümeti ile yerel beyler arasında önemli bir konuma getirdi. Bölge beylerinden Han Mahmud'un Bedirhan Bey'in telkinleriyle Erzurum'a gidip Hafız Paşa ile görüşerek tekrar Osmanlı'ya bağlı kalmayı kabul etmesinde ve Hakkari'nin İran sınırında bulunan Hertoshi Aşireti reisi Ömer Bey'in Erzurum'a gelmesinde Bedirhan Bey'in etkili olması gibi olaylar Bedirhan Bey'i bölgede Osmanlı ile Kürt beyleri arasında aracı olarak önemli bir konuma getirdi. Zamanla bölgedeki Kürt beylerinin neredeyse tamamı Bedirhan Bey'in nüfuzu altına girdi.²⁶

Bedirhan Bey'in bölgedeki bu nüfuzu Musul Valisi Mehmet Paşa'yı rahatsız etmiş, bundan dolayı Paşa, Bedirhan'ın gücünü kırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan en bilineni Bedirhan'ın hakim olduğu Cizre'nin Diyarbakır Eyaletinden alınarak Musul'a bağlanmasını istemesiydi. Ancak Bedirhan Bey'in Musul'a bağlanmak istememesi, merkezi hükümet ile Diyarbakır ve Musul valisi arasında uzun yazışmalara sebep olmuş ve söz konusu yazışmalar ve vilayetlerin Bedirhan Bey ile ilgili alması istenen tedbirler 319 numaralı Ayniyat defterine yansımış ve defterin büyük bölümünü oluşturmuştur.²⁷ Buna ilave olarak Bedirhan Bey ile ilgili müstakil bir ayniyat

²⁴ İdris-i Bitlisi'ye göre Bu hanedanlık büyük Müslüman komutanı ve Peygamberin sahabelerinden Halid bin Velid'in soyundan olduklarını iddia etmekteydiler. Hartman'a göre ise bu hanedanın halkının birçoğu bir zamanlar yezidiydi. Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, çev: İsmail Çeken-Alper Duman, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 134.

²⁵ Jwaideh, *a.g.e.*, s. 136-137.

²⁶ Fatih Gencer, "Merkeziyetçi Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı" Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 70-71.

²⁷ Bedirhan Bey ile ilgili hükümlerin sayısı artırılabilmeyle birlikte, Ayniyat num. 319, s. 68-69, 25 Rebiül-evvel 1262 (23 Mart 1846). Ayniyat num. 319, s. 73, 25 Şaban 1262 (18 Ağustos 1846). Ayniyat num. 319, s. 87, 27 Zilkade 1262 (16 Kasım 1846). Ayniyat num. 319, s. 83, 27 Safer 1262 (24 Şubat 1846). Ayniyat num. 319, s. 102, 12 Cumaziyel evvel 1263 (28 Nisan 1847). Bedirhan Bey olayı ile ilgili askerlerin maaşlarının ödenmesi de önemli bir mesele haline gelmiştir. Ayniyat num. 319, s. 106-107, 15 Receb 1263 (29 Haziran 1847).

defteri de bulunmaktadır.²⁸ Diğer yandan Bedirhan'ın Nesturiler üzerine bir sefer düzenleyerek, pek çok Nesturiyi esir edip, mallarını yağmalaması ise Bedirhan Bey meselesinin uluslararası bir boyut kazanarak konuya Fransa'nın ve İngiltere'nin müdahale etmesine neden oldu.²⁹ Bedirhan Bey'in bu şekilde güçlenmesi ve uluslararası alanda bir sorun haline gelmesi Osmanlı Hükümetinin Bedirhan Bey meselesi ile yakından alakadar olmasını gerektirdi.

1847 ve 1871 arasında geniş bir dönemi kapsayan 320 numaralı Hafaya defterine yansıyan olay ise Girit meselesidir. XIX. yüzyılın başlarında adadaki Rumların Osmanlı Devletine isyan etmesi ile başlayan süreç 1867'de Girit Vilayet Nizamnamesinin hazırlanması ve 1868'de bu nizamnamenin ilan edilmesiyle sonuçlanmıştı.³⁰ Buna paralel olarak Girit'teki Hristiyanların faaliyetleri, yabancı devletlerin adaya olan müdahaleleri ve bunların engellenmesi ile ilgili hükümler 310 numaralı Hafaya defterinde büyük oranda yer almaktadır.³¹

Osmanlı Devleti'nin iç işlerine Avrupalı devletlerin müdahale etmesini engellemek istediği de hükümlerden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Hafaya defterlerinde özellikle hassas bölgelerde Avrupalı devletlerin müdahalesinin önlenmesi için memurların sık sık uyarıldığı görülmektedir. Osmanlı hükümetinin bu uyarıları, Avrupa devletleri konsolosları ile ilgili devlet memurlarının nasıl davranmaları gerektiği hususundadır. Örneğin Kapudan Paşa ve Esad Paşa ile Sayda Defterdarına gönderilen bir hükümde, Fransız konsolosunun Beyrut'a gelmesi üzerine ziyaret edilerek nasıl muamele edileceği belirtilmekteydi.³²

Bazen de birden fazla vilayete genel bir uyarı yapılmıştır. Bu uyarılarda özellikle merkezi hükümetin, bölge olayları ile ilgili hemen haberdar edilmesi istenmektedir. Çünkü Osmanlı Hükümetine göre, "iç ve dış işlerinde kötü idare ve hukuksuzlukların yapılmaması istenmekte; ancak yine de buna engel olunamamakta, devletin bilmesi gereken şeyler bazen hiç bildirilmemekte, bu ise ecnebi memurlarının olayları yalan-yanlış bağlı buldukları devletlerine bildirmesine sebep olmaktadır." Bu nedenle bu tür olaylara karşı daha dikkatli davranılması gerektiği, ecnebi memurlarının olaylara dahil olmasına fırsat verilmeden hükümetin her şeyden haberdar edilmesi istenmektedir.³³

²⁸ Ayniyat num. 609.

²⁹ Gencer, *a.g.t.*, s. 80-107.

³⁰ Nizam Önen-Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye, Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839- 1929)*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 191-196.

³¹ Birkaç örnek, Ayniyat num. 310, s. 82, 8 Cumaziyel-evvel 1284 (29 Eylül 1867). Ayniyat num. 310, s. 80-82, 11 Cumaziyel-evvel 1284 (10 Eylül 1867).

³² Ayniyat num. 318, s. 8, 4 Receb 1260 (20 Temmuz 1844).

³³ Ayniyat num. 318, s. 24-25, 7 Şevval 1260 (20 Ekim 1844).

Hükümetin diğer önlem almak istediği konu gizlilik meselesidir. Özellikle hassas bölgelerdeki olayların büyütülmeden ve özellikle Avrupa devletlerinin müdahale etmesine fırsat verilmeden yatıştırılması merkezi hükümet için oldukça önem verilen konulardan birisiydi. Mesela, Sayda taraflarında bulunan Arapların uygunsuzlukları giderek artmaktaydı. Özellikle İngiltere tarafına gitmekte olan postaya saldırmaktaydılar. Bundan dolayı İngiltere ile büyük bir gaileye sebep olacakları aşikar olduğundan bu durumun bir an önce halledilmesi Sayda müşirinden istenmiştir.³⁴ Benzer şekilde Musul Mutasarrıfının bölge halkına uyguladığı baskı ve zulm İngiltere ve Fransa konsolosları tarafından hükümete bildirilerek önlem alınması istendiğinde, Osmanlı Hükümeti, Avrupalı devletlerin müdahale etmelerine fırsat verilmeyecek şekilde hareket edilmesi için Musul Mutasarrıfını özellikle uyarılmıştı.³⁵ Yine Musul'da bir Fransız konsolosunun yaralanması üzerine olayın acilen tahkik edilmesi ve bir daha bu tür olaylara meydan verilmemesi Musul valisine emredilmiştir.³⁶

Gizlilik hususunda belirtilmesi gereken bir husus da hükümet tarafından konunun *sızıltısızca* halledilmesine önem verilmesidir. Çünkü hükümete göre, böyle durumlar büyük bir isyanın ilk sözlü ifadeleriydi. Duyulmadan yani *sızıltı* verilmeden önlem alınması büyük bir gailenin çıkmasına engel olduğu gibi olayın şiddet kullanılmadan bastırılmasını da sağlamaktaydı.³⁷ Örneğin, Bolu, Hüdavendigar, Aydın, Konya ve Sivas bölgelerinde yaşanan kuraklıktan dolayı bölge valilerine gönderilen yazıda, kuraklıktan dolayı vergilerin istenildiği gibi toplanamadığı ancak bunun kimseye duyurulmadan *sızıltısızca* tahkikatının yapılarak halledilmesi istenmişti. Aksi halde aşar *derubde edenler ziyân eyledim diyerek istirbama kalkışacaklarından* sakıncalı durumlar ortaya çıkabilirdi.³⁸ Sızıltısızca halledilmesi gereken bir diğer mevzu dini hadiseler ile ilgilidir. Üsküb Eyaletinde Priştine Kaymakamlığına bağlı bazı kaza ve köylerden yirmi dört kişi İslam dinine geçmiş gibi görünüp, aslında kendi dinlerini yaşadıklarının rahipler tarafından bildirilmesi üzerine konu Meclis-i Hass-ı Vükela da görüşüldü. Buna göre, kişilere bir şey denilmeyerek bölgede bırakılması konunun etraftan duyulmasına sebep olup, bu gibi olayların artmasına yol açabileceğinden hareketle, kişilerin Anadolu tarafına gönderilmesine karar verilmiştir.³⁹

“Hafaya Anadolu” tasnifindeki defterlerin içerdiği hükümlerin önemli bir kısmı ise iç güvenliğin tesisi açısından asker veya zaptiye sevki meselesidir. İç

³⁴ Ayniyat num. 318, s. 64-65, 15 Zilkade 1260 (26 Kasım 1844).

³⁵ Ayniyat 320, s. 74, 29 Zilkade 1277 (8 Haziran 1861).

³⁶ Ayniyat, 318, s. 16, 14 Receb 1260 (30 Temmuz 1844).

³⁷ Maurus Reinkowski, *Düzenin Şeyleri Tanzimat'ın Kelimeleri*, 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması, çev: Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 240.

³⁸ Ayniyat 319, s. 52-53, 15 Şevval 1261 (17 Ekim 1845).

³⁹ Ayniyat 319, s. 61, 22 Muharrem 1262 (20 Ocak 1846).

güvenliğin sağlanması için 1840 yılında kurulan Asakir-i Zaptiye teşkilatında zaptiye neferlerinin maaşlarının ödenememesi nedeniyle neferlerin iş bırakmaları sık sık görülen durumlardan bir tanesiydi.⁴⁰Buna bağlı olarak mahalli idareler, asayişin sağlanması için merkezden sık sık yardımcı kuvvet istemişlerdi. Hükümetin buna bulduğu çözüm ise başıbozuk askerlerin geçici olarak kullanılması şeklinde olmuştur. Mesela Diyarbakır'da istihdam edilen askerler yeterli gelmediği için emval-i miriye tahsil edilemediği, bunun üzerine dört yüz nefer başıbozuk asker istihdam edilmesine karar verilmiştir.⁴¹ Bunun yanında düzenli asker talepleri çoğu zaman geri çevrilmiştir. Maraş taraflarında yolcuların ve halkın güvenliği için merkezden asker-i nizamiye gönderilmesi istendiğinde şu an asker sevkinin mümkün olmadığı, ayrıca kış aylarının da yaklaşmış olmasından dolayı bu tür olaylarında yaşanmayacağı belirtilerek asker gönderilmemiştir.⁴² Benzer şekilde Hicaz'ın Urban Eşkiyasından kurtarılması için Şam'dan süvari ve başıbozuk asker gönderilmesi ve maaşlarının nereden karşılanacağı hususları uzun bir süre Cidde, Mısır ve Arabistan tarafları ile yazışmalara konu olmuştur.⁴³

Asker sevki konusunun hükümeti uzun süre meşgul etmesinin sebebi kuşkusuz yeterli asker bulunamaması ve yeni bir ordunun kurulmuş olmasıdır. Van'da meydana gelen olayların bastırılması için asker sevki zorunlu görünüyordu. Bu askerlerin ise Erzurum ve Trabzon'dan gönderilmesi mümkün olmasına rağmen Erzurum'da da birtakım karışıklıklar meydana gelmiş olmasından dolayı sadece Trabzon'dan asker sevki mümkündü.⁴⁴ Asker sevkinin yanında konu ile alakalı diğer bir mesele de askerlerin maaşlarının ödenmemesidir. Mahalli idareler tarafından maaşları ödenmeyen başıbozuk askerler hem asayişsizliğe sebep olmakta hem de bölgede huzuru sağlayamamaktaydı. Bu nedenle sıklıkla askerlerin maaşlarının ödenmesi sorununa çözüm bulunmaya çalışılmıştır.⁴⁵ Çünkü askerlerin maaşlarını alamaması ciddi asayiş sorunlarına sebep olmaktaydı. Musul taraflarında Amadiye Kalesi'nde bulunan piyade başıbozuk askerlerinin maaşlarını alamamasından dolayı çıkardıkları isyanın askerlerin maaşlarının ödenerek bir an

---

⁴⁰Nadir Özbek, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Jandarma (1876-1908)", *Türkiye'de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. by Evren Balta and İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 47-78.

⁴¹ Ayniyat num. 318, s. 39, 23 Ramazan 1260 (6 Ekim 1844).

⁴² Ayniyat num. 318, s. 44, 17 Şevval 1260 (30 Ekim 1844).

⁴³ Ayniyat num. 319, s. 38-40, 5 Şaban 1261 (9 Ağustos 1845). Ayniyat num. 319, s. 43-44-45-46.

⁴⁴ Ayniyat num. 319, s. 73, 25 Şaban 1262 (18 Ağustos 1846).

⁴⁵ Ayniyat num. 319, s. 104-105, 1 Cumaziyel-evvel 1263 (17 Nisan 1847).

önce bastırılması aksi halde etraftaki aşiretlere de sirayet edeceği bildirilmektedir.⁴⁶

Sonuç

Osmanlı arşivinde Bab-ı Ali Evrak Odası fonunda yer alan ve Sadarettin taşraya ve nezaretlere gönderilen yazıların kaydedildiği Ayniyat Defterleri, 1812 yılından başlayarak 1895 yılına kadar devam etmekte olup 1875 adet defterden meydana gelmektedir. Defterler; adli, mali, idari ve sosyal olmak üzere çok çeşitli alanlardaki yazışmaları kapsamaktadır. Bu anlamda XIX. yüzyıl Osmanlı araştırmaları için vazgeçilmez bir kaynak değerindedir. Bununla birlikte defterlerdeki hükümler, sadarettin çıkan yazıları içermesinden dolayı, belgelerin bir suretleri Bab-ı Ali Evrak Odası fonunda bulunmaktadır. Ancak bu durum defterlerin önemini azaltmamaktadır. Çünkü defterlerin büyük kısmı müsvedde belgelerin ciltlenmiş hali olmayıp düzenli bir şekilde yıl yıl tutulmuştur. Dolayısıyla belirli bir yıla ait defterleri inceleyerek araştırma yapılan konuya ulaşmak mümkündür. Ayrıca Hafaya Defterlerinde de görüldüğü üzere hükümeti uzun süre meşgul eden olaylar ile ilgili yazışmaları bir defterde bulmak da mümkündür. Bununla birlikte defterlerin büyük kısmında fihristin olmaması araştırmacılar için defterlerin kullanımını zorlaştırmaktadır. Ancak bu durumda araştırmayı kolaylaştıracak unsur kuşkusuz yine yıl üzerinden defterlerin taranmasıdır. Bunun yanında bazı konularla ilgili özel defterlerin olması, o mesele ile ilgili gerek görüldüğünde ilgili kayıtlara ulaşmayı kolaylaştırmaktadır.

Hafaya Defterleri, Ayniyat Defterleriyle ilgili bazı genel yorumlarda bulunmamızı kolaylaştırmıştır. İlk olarak ismi ile içeriğindeki belgelerin konularının örtüşmesi defterlerin belirli bir mantık çerçevesinde tutulduğunu göstermektedir. İkinci olarak, tutulduğu dönemde devleti meşgul eden konuların doğrudan defterlere yansımış olması XIX. yüzyıl için defterlerin önemini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

---

⁴⁶ Ayniyat num. 318, s. 63, 26 Zilkade 1260 (7 Aralık 1844).

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası

Ayniyat Defterleri

Numara, 318, 319, 320, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 444, 418, 428, 813, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833.

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat (A.MKT. UM 345 / 12.

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair (A. MKT. NZD) 14 / 90.

Meclis-i Vala Riyaseti (MVL) 121 / 70.

Telif Eserler-Makaleler-Lisansüstü Tezler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, 2017, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

ERYILMAZ, Songül, “928-936 Numaralı Ayniyat Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2007.

GENCER, Fatih Gencer, “Merkeziyetçi Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.

GÖKMEN, Ertan Gökmen-ÖZDEMİR, Ömür Yazıcı, *Aydın Vilayetinde Suç ve Ceza (1866-1877)*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2016.

GÜNEL, Oğuzhan, “624 Numaralı Ayniyat Defterine Göre (H. 1266-1271/m.1850-1855) Göre Osmanlı Devlet’inde Suçlar ve Cezalar” Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ordu, 2018.

JWAİDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, çev. İsmail Çeken-Alper Duman, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2016.

KELEŞ, Erdoğan, “Cebel-i Lübnan’da İki Kaymakamlı İdari Düzenin Uygulanması ve 1850 Tarihli Nizamname”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 27/43, (2008), s. 1-28.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1994.

- MUTAF, Abdülmecit, “Osmanlı Arşivindeki Ayniyat Defterleri” *Otam*, 7, (1999), s. 385-391.
- ÖNEN, Nizam nen-REYHAN, Cenk, *Mülkten lkeye, Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839- 1929)*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2011.
- ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğunda Jandarma (1876-1908)”, *Türkiye’de Ordu Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, ed. by Evren Balta and İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 47-78.
- REINKOWSKİ, Maurus, *Düzenin Şeyleri Tanzimat’ın Kelimeleri, 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının Karşılaştırmalı Bir Araştırması*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- SERTOĞLU, Midhat, *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955.
- SEYHAN, Ayşe, “ 931 Numaralı Trabzon Ayniyat Defterine Göre 1867-1872 Arasında Trabzon’da İdari, Sosyal ve Ekonomik Hayat”, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Trabzon, 2013.
- TORUN, Hakan, “961 Nolu Karesi Ayniyat Defteri”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2002.
- YAZICI, mr, “812 Numaralı Aydın Ayniyat Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi”, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2015.

1902 Çankırı Depremi: Deprem Etkileri ve Afet Yönetimi The 1902 Çankırı Earthquake: The Effects of This Earthquake and Disaster Management

Esat AKTAŞ*

Özet

Deprem, coğrafi yapının değişimine etki ettiği gibi şehirleşmeye, coğrafya üzerinde var olan yerleşim birimlerine ve buralarda yaşayan insanların sosyal ve ekonomik hayatına da etki eden faktörlerden biridir. Tarihsel süreçte birçok yerde meydana gelen depremler, bahsedilen etkileri de beraberinde getirmiştir. Depremlerin onulmaz yaralar açtığı, ciddi hasar ve yıkımlara sebep olduğu ülkelerden biri olan Türkiye’de Kuzey Anadolu Fay Zonu, önemli bir fay hattıdır. Bu hat üzerinde bulunan Çankırı ve çevresi de depremlerin etkilediği yerlerden biridir. Osmanlı taşra teşkilatında Kastamonu vilayetine bağlı olan Çankırı’da 9 Mart 1902 tarihinde meydana gelen deprem, şehir merkeziyle merkeze bağlı yakın köylerde büyük hasara sebep olmuştur. Söz konusu deprem, Osmanlı Devleti’nin sosyal devlet olma yolunda çaba harcadığı bir dönemde meydana geldiği için sosyal tarih açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Hasarın büyük olduğu Çankırı ve çevresinde yaşayanları uzun süre sosyal, ekonomik ve psikolojik olarak etkisi altına alan 1902 depremi, devleti ve devletin bölgedeki temsilcileri olan idarecileri de meşgul eden konular arasında yer almıştır. Bu çalışmada söz konusu depremin etkisi, ortaya çıkardığı sorunlar ve yaşanan afetin ne şekilde yönetildiği ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, Kastamonu, Deprem, Afet, Hasar.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: esataktas52@hotmail.com

Abstract

The earthquake is one of the factors that affect urbanization, the existing settlements on geography, and the social and economic life of the people living there as well as the change of geographic structure. The earthquakes occurred in many places in the historical process have brought about the mentioned effects. The North Anatolian Fault (NAT) in Turkey, one of the countries where the earthquake has caused fatal wounds, severe damage and destruction, is a major fault line. Çankırı and its surroundings located in this line are one of the places affected by earthquakes. The earthquake that occurred on 9 March 1902 in Çankırı, connected to Kastamonu province in the Ottoman provincial organization, caused great damage to the city center and the nearby villages connected to the city center. The earthquake in point is of particular importance in terms of social history, since it took place at a time when the Ottoman Empire was trying to become a social state. The 1902 earthquake, which caused great damages and affected the inhabitants of Çankırı and of its surrounding areas socially, economically and psychologically for a long time, was also among the subjects that occupied the state and the administrators of the region. In this study, the effects of the mentioned earthquake, the problems it created and how the disaster was managed are discussed.

Keywords: Çankırı, Kastamonu, Earthquake, Disaster, Damage.

Giriş

Afet, “İnsanlar için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olan, normal yaşamı durdurarak veya kesintiye uğratarak toplumlara etkileyen ve yerel imkânlar ile baş edilemeyen her türlü doğal, teknolojik veya insan kaynaklı tüm olaylar” olarak tanımlanmakta ve olayın kendisi olmayıp, meydana getirdiği sonuç olarak ifade edilmektedir.¹ Doğal Afet, “Deprem, sel, heyelan, çığ, kuraklık, fırtına, dolu, hortum vb. gibi oluşumu engellenemeyen jeolojik, meteorolojik ve hidrolojik kökenli doğal olayların sonuçlarına verilen genel ad”dır. Doğal afetler içerisinde olan deprem ise “Tektonik kuvvetlerin etkisiyle yer kabuğunun kırılması sonucunda ortaya çıkan enerjinin sismik

---

¹ Mikdat Kadioğlu, “Modern, Bütünlük Afet Yönetiminin Temel İlkeleri”, *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, Edt. Mikdat Kadioğlu-Emin Özdamar, JICA Türkiye Ofisi Yayınları, Ankara 2008, s. 2.

dalgalar halinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yeryüzünü kuvvetle sarsması olayı” olarak açıklanmaktadır.²

Dünya’da iki önemli deprem kuşağı vardır. Biri özellikle Japonya’da etkili olan ve Büyük Okyanus’u çevreleyen Pasifik Deprem Kuşağı, diğeri Türkiye’nin de içinde yer aldığı Akdeniz-Himalaya Deprem Kuşağı’dır. Türkiye’nin % 42’si birinci derece deprem bölgesinde bulunmaktadır. Türkiye, Kuzey Anadolu Fay Zonu olarak isimlendirilen etkili bir fay hattını da barındırmaktadır. Bu hat, Marmara Bölgesi’nden başlayarak Doğu Anadolu Bölgesi’ne ulaşmaktadır.³

Yarısına yakını birinci derece deprem kuşağında yer alan Türkiye’nin tarihinde depremler, şehirleşmeye etki eden ve sosyal alanda devlet-toplum ilişkisini belirleyen önemli doğa olaylarıdır. Doğal afetlerin sonuçlarıyla mücadele açısından Tanzimat sonrasında dikkate değer gelişmeler görülmüştür. Modernleşme yolunda ilerleme kaydeden Osmanlı yönetimi, yaşanan afetlerde etkin rol oynamaya başlamıştır. Bu rol, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında meydana gelen depremlerde görülmektedir. Tanzimat sonrasında yıkımlara sebep olan depremlere, 1852 ve 1859’da Erzurum’da,⁴ 1855’te Bursa’da,⁵ 1881’de Çeşme’de ve Sakız Adası’nda,⁶ 1883’te Çeşme ve Urla’da,⁷ 1893’te Malatya’da,⁸ 1894’te İstanbul’da,⁹ 1898’de Balıkesir’de,¹⁰ yine aynı yıl

---

² Oktay Ergünay ve diğ., “Afet Yönetimi İle İlgili Terimler Açıklamalı Sözlük”, *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, Edt. Mikdat Kadioğlu-Emin Özdamar, JICA Türkiye Ofisi Yayınları, Ankara 2008, s. 314, 316.

³ Bilge Doğanlı, Osman Bayrı, “Deprem Zararlarının En Aza İndirilmesine Yardımcı Olmada, Önlisans Düzeyinde Eleman Yetiştirerek Yeni Bir Yaklaşım Geliştirme: Ampirik Bir Çalışma”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 23, Mart 2018, s. 116-117.

⁴ Selahattin Tozlu, “Erzurum Tarihinde Depremler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000, Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, “Globus” Dünya Basımevi, İstanbul 2001.

⁵ Besim Özcan, *Bursa Afetleri (1326-1900)*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2002; Besim Özcan, “Bursa Depremleri (2 Mart-12 Nisan 1855)”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 5, Erzurum 1999.

⁶ Selahattin Satılmış, “19. Yüzyılda Bir Büyük Felaket: 3 Nisan 1881 Sakız ve Çeşme Depremi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIX, S. 2, 2014; Selahattin Satılmış, “1881 Sakız Depreminde Osmanlı Afet Yönetimi ve Vali Sadık Paşa’ya Yönelik Eleştiriler”, *Belleten*, C. LXXX, S. 288, Ankara 2016.

⁷ Selahattin Satılmış, “Osmanlı’da Bir Afet Yönetimi Örneği: 1883 Çeşme ve Urla Depremi”, *History Studies*, C. 4, S. 1, 2012.

⁸ Selahattin Satılmış, “1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 39, Bahar 2016; Naim Ürkmez, “Osmanlı Devleti’nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, Nisan 2016.

⁹ Hamiyet Sezer, “1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, Ankara 1996.

Sivas'a bağlı Koyulhisar ve Hamidiye kazalarında¹¹ ve 1899'da Aydın ve Denizli'de¹² meydana gelenler örnek gösterilebilir.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemi olarak ifade edilen Tanzimat sonrasında depremlerin görüldüğü yerlerden biri de Çankırı'dır. Şehir, Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunduğundan birinci derece deprem bölgesi olarak tanımlanmaktadır.¹³ Bu sebeple Çankırı'da hasara sebep olan şiddetli depremler yaşandı. Şehirde 19. yüzyılın ilk yarısında 1845'te bir deprem oldu. Yüzyılın sonlarına doğru bölgede depremler sıklaştı. 28 Eylül 1881'de 6.1 büyüklüğünde meydana gelen depremde 12 kişi hayatını kaybetti. Can kaybının olup olmadığı hakkında bir bilgiye ulaşılamasa da 1882, 1883 ve 1885 yıllarında peş peşe Çankırı'da hasara sebep olan depremler yaşandı.¹⁴ 20. yüzyılda ise 1902 depreminin dışında 1939¹⁵ ve 1951 yıllarında büyük depremler meydana geldi. Son olarak 2000 yılında önemli bir deprem şehri etkiledi.¹⁶ Çankırı tarihinde meydana gelen afetlerden 1902 ve 1939 depremleriyle 1956 yılındaki yangının izlerinin hala var olduğu ifade edilmektedir.¹⁷

Osmanlı döneminde Kengiri/Kangırı şeklinde isimlendirilen Çankırı, Tanzimat'ın hemen ardından taşra teşkilatında yapılan idarî düzenlemelerle önce Ankara vilayetine, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile de Kastamonu vilayetine bağlandı. Kastamonu'ya bağlı sancak statüsünde idare edilen Çankırı, 20. yüzyıla geldiğinde Çankırı merkez kazasıyla Çerkeş kazasından oluşmaktaydı.¹⁸ 1901 yılında 95 bin Merkez kazanın, 59 bin Çerkeş kazasının olmak üzere, sancağın toplam nüfusu 155 bine yakındı. Bunun hemen öncesinde 1894 yılında 90 bin

¹⁰ Nesimi Yazıcı, "Ocak 1898 Balıkesir Depremi Oluşu ve Sonrası", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, 22-23 Mayıs 2000, *Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, "Globus" Dünya Basımevi, İstanbul 2001.

¹¹ Selahattin Satılmış, "26 Mart 1898 Koyulhisar-Hamidiye Depremi", *Tarihin Peşinde*, S. 16, 2016.

¹² Zafer Atar, "Fotoğraflarla 1899 Aydın-Denizli Depremi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S. 27, 2013.

¹³ Doğanlı-Bayrı, "Deprem Zararlarının En Aza İndirilmesi...", s. 117-118.

¹⁴ Bülent Özmen, "Kastamonu ve Yakın Çevresi İçin Deprem Olasılığı Tahminleri", *Türkiye Jeoloji Bülteni*, C. 54, S. 3, Aralık 2011, s. 14-15.

¹⁵ Nazan Kuter, *Çankırı Kenti Açık ve Yeşil Alan Varlığı İçinde Tarihi Kent Merkezinin Kentsel Peyzaj Tasarımı Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007, s. 288.

¹⁶ Doğan Kalafat ve diğ., *Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bütünleştirilmiş Homojen Türkiye Deprem Kataloğu*, İstanbul 2007.

¹⁷ Kuter, *Çankırı Kenti*, s. 288.

¹⁸ Cemil Bingöl, *Çankırı'nın İdarî, Nüfus ve Sosyal Yapısı (1839-1903)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997, s. 12, 15.

olarak gösterilen merkez kazanın nüfusunun 15 bini Çankırı şehir merkezinde yaşamaktaydı.¹⁹

Afetler, meydana gelen olayın neticesi olarak değerlendirildiğinden insan ve hayvan kaybıyla birlikte mesken, işyeri ve şehirlerin ulaşım yapısı içerisinde yer alan yol, köprü ve menfez ile haberleşme vasıtalarının zarar görmesi gibi maddî hasarları da beraberinde getirmektedir. Bunların dışında afetler; işsizlik, korku ve panik gibi psikolojik etki ile fakirlik gibi sosyal sorunlara ve salgın hastalıklar gibi sağlık sorunlarına da sebep olabilmektedir.²⁰ Çalışmanın konusunu içeren 9 Mart 1902 tarihli Çankırı depremi de arkasında can kaybıyla birlikte birçok ekonomik ve sosyal sorunlar bırakan ve etkisinin uzun süre silinmeye çalışıldığı bir afet niteliğine sahipti. Çalışmada; depremin meydana gelmesi, Çankırı ve bağlı köylerindeki etkisi ile arkasında bıraktığı sorunlar incelenecektir. Bu sorunlara karşı alınan tedbirler ve afetin nasıl yönetildiği de ele alınacaktır.

1- Depremın Meydana Gelmesi ve Çankırı Merkezindeki Etkisi

Çankırı'da 9 Mart 1902 tarihli deprem, gündüz alaturka saatle 4 civarında meydana geldi. Güneyden kuzeye doğru ilerleyen sarsıntı, sadece Çankırı'yı etkilemedi, aynı zamanda vilayet merkeziyle birlikte vilayet sınırlarındaki Bolu, Araç, Safranbolu, Çerkeş ve Daday gibi yerleşim birimleriyle çevrelerinde de etkili oldu.²¹ *İkdam* gazetesinin haberine göre idarî birimlerden Rasathane-i Amireye gönderilen telgraflarda herhangi bir hasarın meydana gelmediği bildirilmişti.²² Bu haberin depremin diğer yerleşim birimlerinde hasara sebep olmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Deprem, diğer birimlerde hasara sebep olmamışsa da Çankırı için durum aynı değildi. Günümüz saat hesaplamasına göre öğle saatlerine yakın bir zamanda meydana geldiği anlaşılan

---

¹⁹ Bingöl, *Çankırı'nın İdarî, Nüfus ve Sosyal Yapısı*, s. 49, 57. Bu nüfusun 700'ü Rum, 400'ü de Ermeni'ydi. Bkz. İlhan Şahin, "Çankırı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 217.

²⁰ Özcan, *Bursa Afetleri*, s. 2.

²¹ *Kastamonu*, No: 1432. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

²² *İkdam*, No: 2774. 26 Şubat 1317 [11 Mart 1902]; *Sabah*, No: 4436. 26 Şubat 1317 [11 Mart 1902]. Çankırı'da meydana gelen depreme yakın saatlerde Amasya, Lâdik ve Gümüşhacıköy'de de yer yer şiddetli veya hafif sarsıntılar hissedildi (*İkdam*, No: 2776. 28 Şubat 1317/13 Mart 1902; *Sabah*, No: 4438. 28 Şubat 1317/13 Mart 1902). O günlerde aynı fay hattı üzerinde başka depremler de yaşanmıştı. 7 Mart gecesinde Sivas vilayeti sınırlarındaki Karahisar-ı Şarki, Hamidiye, Koyulhisar ve Koçgiri ile Erzurum vilayetine bağlı İspir'de deprem meydana gelmişti (*İkdam*, No: 2775. 27 Şubat 1317/12 Mart 1902; *Sabah*, No: 4437. 27 Şubat 1317/12 Mart 1902). 8 Mart gecesi de Giresun'da deprem olmuştu (*İkdam*, No: 2774. 26 Şubat 1317/11 Mart 1902; *Sabah*, No: 4436. 26 Şubat 1317/11 Mart 1902).

deprem, 5.5²³ ya da 5.6²⁴ büyüklüğündeydi ve valiliğe göre bir dakikadan fazla sürmüştü. Deprem, Çankırı merkezinde devlet binalarının kısmen, evlerin ise büyük oranda hasar görmesine ve bazılarının yıkılmasına sebep olmuştu. Haberin İstanbul'a ulaşması üzerine can kaybı ya da yaralı olup olmadığı, şehirde kaç hanenin bulunduğu, binaların ne kadarının zarar gördüğü, ne kadarının da tamamen yıkıldığı ve sarsıntuların devam edip etmediği valiliğe soruldu. Yaralıların tedavisi için de acilen yakın bir yerleşim yerinden 2 veya 3 doktorun gönderilmesi bildirildi.²⁵

Birçok bina yıkılmış ya da oturulamayacak derecede hasar görmüştü. Deprem etkisinin büyük olması ve artçıların da devam etmesi, insanlar arasında panik ve korku yarattı. Bu durum, depremin ortaya çıkardığı hasarın da tespitini zorlaştırmaktaydı.²⁶ Bu sebeple öncelikle depremzedelerin barınma sorununun çözülmesi gerekmekteydi. Olumsuz hava şartlarının etkili olduğu şehirde, yağmur ve karın devam ettiği bir zamanda, ahalinin açıkta kalması büyük bir sorun oluşturacaktı. Bu sorunun geçici olarak çözülmesi amacıyla Çankırı ile birlikte Kalecik, Koçhisar, Tosya, İskilip ve Çerkeş gibi çevre yerleşimlerdeki askerî depolardan çadır tedarik edildi. Yine çevre birimlerden kereste ve diğer yapı malzemelerinin de nakledilmesi konusunda emir verildi.²⁷

Ahalinin sorununa çözüm aranırken devlet kurumlarının işleyişi ve devlet malzemelerinin akıbeti de hesap edilmek zorundaydı. Bu sebeple depolardaki silah, mühimmat ve diğer askerî malzemelerin zarar görmemesine dikkat çekildi ve iyi bir şekilde muhafaza edilmesi yönünde vilayete tebligat gönderildi. Yine ahalinin ihtiyaçlarının karşılanmasına destek olunması için merkez tarafından gerekli yardımın yapılmasına ve bu amaç doğrultusunda şehremini başkanlığında bir "İlâne Komisyonu"nun kurulmasına padişah tarafından irade buyruldu.²⁸

İlk bilgilendirmenin ardından şehirde yaşananlara ve cevabı istenen sorulara dair 10 Mart'ta ikinci bir bilgilendirme daha yapıldı. Buna göre ikisi Müslüman, ikisi de Hristiyan olmak üzere dört kişi enkaz altında kalarak vefat etmiş ve 100 kişi de yaralanmıştı. Yaralıların tedavisi şehirde bulunan doktor ve ebe tarafından yapılmaktaydı. Mutasarrıflıktan, başka bir doktorun gönderilmesine de ihtiyaç olmadığı bildirildi.²⁹ İdarecilerin doktora gerek

²³ M. Bıkçe, "Türkiye'de Hasara ve Can Kaybına Neden Olan Deprem Listesi (1900-2014)", 3. *Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı, 14-16 Ekim 2015*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2015.

²⁴ Özmen, "Kastamonu ve Yakın Çevresi İçin Deprem Olasılığı Tahminleri", s. 13.

²⁵ BOA., DH.MKT., 2598/51. 26 Şubat 1317 [11 Mart 1902]

²⁶ Kastamonu, No: 1432. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

²⁷ BOA., İ.HUS., 94/113. 24 Şubat 1317 [9 Mart 1902]; BEO., 1806/135415. 25 Şubat 1317 [10 Mart 1902]; DH.MKT., 454/35. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

²⁸ BOA., İ.HUS., 94/113. 24 Şubat 1317 [9 Mart 1902]; DH.MKT., 2598/52. 26 Şubat 1317 [11 Mart 1902]

²⁹ BOA., DH.MKT., 2598/51. 26 Şubat 1317 [11 Mart 1902]; Kastamonu, No: 1432. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

olmadığına dair cevabı, başka bir çalışmada hasarın boyutunun ilk anda anlaşılmasından ve sadece merkezde 4 kişinin vefatından haberdar olduğundan ileri geldiği şeklinde yorumlanmıştır.³⁰ Zira Çankırı merkezinde dahi yaşanan korku ve telaş havasından dolayı afetin etkisinin tam anlamıyla tespit edilmesi zorlaşmıştı. Şu durumda çevre birimlerden de haberdar olunmaması normal görünmektedir. Esasında depremin etkilediği köyler de vardı. Fakat ilk anda köylerdeki hasar ve kayıp idarî birimlere bildirilememiş olduğundan, kaybın sadece şehir merkeziyle sınırlı kaldığı düşünülmekteydi.

9 Mart'ta meydana gelen depremin arkası kesilmedi; 10 ve 17 Mart'ta da devam etti. Deprem, Çankırı merkezindeki üç binden fazla haneye, az ya da çok zarar vermişti.³¹ Evlerle birlikte devlet binaları, camiler, mescitler, hamamlar, dükkânlar, suyolları ve bir dergâhın etkilendiği depremde, ilk tespitlere göre meydana gelen zarar 2.5 milyon kuruş civarındaydı. Depremin hemen ardından alınan tedbirler çerçevesinde kimse açıkta bırakılmadı. Depremzedeler sağlam kalan evlerin yanı sıra bahçe evlerine ve askerî depolardan getirilen çadırlara yerleştirildi.³² Resmi dairelerin tamamı hasar gördüğünden memurlar için de yeterli sayıda çadır kurdukları. Bu olağanüstü şartlar altında mülkî ve adlî daireler birleştirildi.³³ Hassas bir dönemin yaşandığı Çankırı'da bürokratik işler bu şekilde yürütülmeye çalışılıyordu.

Evsiz ve muhtaç durumda olan ahalinin temel gıda ihtiyaçları karşılanıyordu.³⁴ Bunun için çeşitli tedbirler alındı ve bu çerçevede fırınlarda gereği kadar ekmeke bulundurulmaya çalışıldı.³⁵

---

³⁰ Ömer Türkoğlu, "1902 Çankırı Depremi", *Kebikeç Dergisi*, S. 14, Ankara 2002, s. 175.

³¹ *BOA., DH.MKT.*, 2598/51. 26 Şubat 1317 [11 Mart 1902]; *DH.MKT.*, 454/35. 5 Mart 1318 [18 Mart 1902]; *Kastamonu*, No: 1432. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]. 1902 yılının hemen öncesinde hane sayılarına dair farklı veriler vardır. 1894 yılında 4 bin olduğu bildirilen (Bingöl, *Çankırı'nın İdarî, Nüfus ve Sosyal Yapısı*, s. 49) hane sayısının, 1899 yılında 2,485 olduğu ifade edilmektedir (Ömer Türkoğlu, *Sâlnâmelerde Çankırı-Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmelerinde Çankırı (Kengiri) Sancağı (1869-1903)*, Çankırı Valiliği Yayınları, Çankırı 1999, s. 513). Bu dönemdeki yapıların inşa özellikleri konusunda Çankırı'nın tarihi kent yapısı üzerine hazırlanmış bir çalışmada bilgi verilmektedir. Buna göre günümüzde sit alanı içinde 634 yapı bulunmaktadır. Bu yapıların % 63'ü iki katlı, % 30'u da tek katlıdır. Tek katlı olanların çoğu, 1930-1960 yılları arasında düşük gelirli vatandaşlar tarafından yapılmıştı. Geleneksel yapılar ise iki katlıydı. Yapı malzemesi olarak da % 74'ü ahşap karkas olan tarihi yapıların % 14'ü betonarme karkas ve gerisi de yığma sistemle (kesme taş-tuğla-briket) inşa edilmişti. Bkz. Kuter, *Çankırı Kenti*, s. 225-227.

³² *BOA., DH.MKT.*, 2598/51. 26 Şubat 1317 [11 Mart 1902]; *Kastamonu*, No: 1432. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

³³ *BOA., ŞD.*, 1668/22. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

³⁴ *BOA., DH.MKT.*, 2598/51. 26 Şubat 1317 [11 Mart 1902]

³⁵ *BOA., ŞD.*, 1668/22. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

2- Depremın Merkez Kazaya Bağlı Köylerdeki Etkisi

Meydana gelen deprem, sadece şehir merkezini etkilememiştir. Çevre köylerin bazılarında da yıkıma ve can kaybına sebep olmuştur. Mutasarrıflıktan, depremin etkilediği köyler tespit edildikten sonra buralara da çadır gönderileceği ve gerek duyulduğunda çevre köylerden gıda maddesi temin edileceği bildirilmektedir.³⁶ Gönderilen memurlar vasıtasıyla alınan bilgiye göre Çankırı'ya üç buçuk saat uzaklıkta bulunan ve 100 haneden oluşan Yürük³⁷ köyünde 70 ev tamamen yıkılmış ve biri erkek 13 kişi enkaz altında kalarak vefat etmiştir.³⁸ Buradan başka yine merkeze ikişer üçer saat mesafede bulunan 3 köydeki 150'ye yakın hanenin üçte ikisiyle cami ve mekteplerin yıkıldığı ve geri kalan hanelerin de yıkılmak üzere olduğu bildirildi. Bu üç köyde birkaç yaralı vardı ve vefat eden olmamıştır.³⁹

Köylerdeki durumun tespit edilmesi ve buralara dair bilgiler vakit kaybedilmeden devlet merkezine bildirilmektedir. Mutasarrıflık tarafından 12 Mart'ta gönderilen telgrafta Çankırı'ya bağlı köylerden isim zikredilmemekle birlikte dördüne dair bilgi verildi. Buna göre 4 köyde toplam 422 hane ve iki de cami bulunmaktaydı. Hanelerinin çoğu yıkılmıştı, geri kalanları da yıkılmak üzereydi. Can kaybının yaşanmadığı bu köylerde bazı hayvanlar telef olmuştu.⁴⁰ Ancak yaralıların olması, başlangıçta gerek görülmeyen sağlık ekibine de ihtiyacı ortaya çıkardı. Bu sebeple vilayet merkezinden Askeri Doktor Yüzbaşı Cemal ve Eczacı Hacı Ziya Beyler Çankırı'ya gönderildi.⁴¹

15 Mart tarihli telgrafta hasarı tespit edilen köylerden başka 168 hanenin yer aldığı 2 köyün büyük bir kısmının yıkıldığı ve herhangi bir can kaybının meydana gelmediği bildirilmektedir.⁴² Bu yöndeki bilgilendirmeler, 20 Mart'a kadar devam etti.⁴³ Ancak bir kız çocuğunun hayatını kaybettiği Dumlu köyü

³⁶ BOA., ŞD., 1668/22. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

³⁷ “Yerik” şeklinde zikredilen (Bingöl, *Çankırı'nın İdarî, Nüfus ve Sosyal Yapısı*, s. 17) köyün, günümüzde Korgun ilçesine bağlı Karatekin köyünün eski adı olduğu ifade edilmektedir (Türkoğlu, “1902 Çankırı Depremi”, s. 175). Ancak belgedeki okunuşu Yürük ya da Yörük olup, köyün internet sitesinde de “Yürük” olarak bahsedilmektedir. (<http://www.karatekin koyu.com/?pnum=132&pt=K%C3%96Y%C3%9CM%C3%9CZ+TAR%C4%B0H%C3%87ES%C4%B0>) Erişim tarihi: 28.03.2019.

³⁸ BOA., DH.MKT., 2598/121. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]; *Kastamonu*, No: 1432. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

³⁹ BOA., DH.MKT., 454/35. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

⁴⁰ BOA., DH.MKT., 454/35. 28 Şubat 1317 [13 Mart 1902]

⁴¹ *Kastamonu*, No: 1432. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]; Türkoğlu, “1902 Çankırı Depremi”, s. 175.

⁴² BOA., DH.MKT., 454/35. 2 Mart 1318 [15 Mart 1902]

⁴³ Daha geniş bilgi için bkz. BOA., DH.MKT., 454/35.

hariç diğer köylerin isimlerine ulaşılamamaktadır.⁴⁴ Buradan hareketle can kaybı yaşanmayan köylerin isimlerinin zikredilmediği söylenebilir.

Depremın etkilediği köylere dair İstanbul'a ulaştırılan haberlerde köy isimlerinin büyük bir kısmının zikredilmemesi, depremden etkilenen köy sayısının tespitini zorlaştırmaktadır. Peş peşe verilen bilgilerden hareketle toplam sayının bildirildiği akla gelse de telgraflarda yer alan “diğer köylerden alınacak haberin de bildirileceği” ya da “hasarı tespit edilen diğer köylerden başka” ifadeleri, bilgisi verilen köylerin farklı köyler olduğunu göstermektedir. Bu şekilde şimdiye kadar verilen bilgilerden hareketle net olmamakla birlikte Çankırı çevresindeki köylerden 35-40’ında bulunan 2.000 civarındaki hanenin çoğunda ciddi bir hasarın meydana geldiği düşünülmektedir. Çankırı merkezi ve köylerinde toplam 18 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılmaktadır. Depremde hayatını kaybedenlerin sayısına dair Mutasarrıf Ahmed Kadri Bey’in 29 Mart tarihli telgrafında verdiği bilgi de bu yöndedir.⁴⁵

Depremden etkilenen köylerin durumlarına dair bilgiler geldikçe depremzedeler için yardımlar da yapılmaya başlandı. Depremın etkilemediği köylerden ahalinin rızasıyla 110 kile (2.750 kg.⁴⁶ ya da 5.217 kg.⁴⁷) buğdayın toplanmasına karar verildi.⁴⁸ Ayrıca tedarik edilen 115 torba un, muhtarlar vasıtasıyla ahaliye dağıtıldı.⁴⁹

3- Yapılan Yardımlar ve Buna Dair Yürütülen Faaliyetler

Çankırı’da hafif ya da şiddetli sarsıntılar, 9 Mart depreminden sonra da devam etti.⁵⁰ Bunlar herhangi bir hasara sebep olmamışsa da 9 Mart’ta meydana gelen yıkıcı deprem, birçok insanı etkilemişti. Oluşan maddî kayıplar, ahalinin zor duruma düşmesine sebep olduğundan depremzedelerin yaralarının sarılması gerekiyordu. Depremzedelerin ihtiyaçlarını karşılamak ve hanelerin inşasına harcamak üzere iâne toplanmaya başlandı. Sözlük anlamı olarak “yardım için

---

⁴⁴ BOA., DH.MKT., 454/35. 6 Mart 1318 [19 Mart 1902]

⁴⁵ BOA., DH.MKT., 454/35. 15 Nisan 1318 [28 Nisan 1902]

⁴⁶ Kile; hububat ölçüğü olarak kullanılan bir tabirdir. Çeşitleri olan kilenin miktarları da birbirinden farklıdır. M. Z. Pakalın, 1 İstanbul kilesinin 18-20 okka olup, ortalama 25 kg. geldiğini bildirmektedir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 281.

⁴⁷ M. Y. Erler, 1 kilenin 47,434 kg. olduğunu hesap etmektedir. Bkz. Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*, Libra Yayınları, İstanbul 2010.

⁴⁸ BOA., DH.ŞFR., 280/67. 6 Mart 1318 [19 Mart 1902]

⁴⁹ BOA., ŞD., 1668/22. 9 Mart 1318 [22 Mart 1902]

⁵⁰ 1902 yılında 6 Nisan’da (BOA., DH.MKT., 454/35. 26 Mart 1318/8 Nisan 1902; *Kastamonu*, No: 1440. 1 Mayıs 1318/14 Mayıs 1902), 21 Temmuz’da (*Kastamonu*, No: 1451. 17 Temmuz 1318/30 Temmuz 1902), 7 ve 17 Ağustos’ta (*Kastamonu*, No: 1454. 7 Ağustos 1318/20 Ağustos 1902) depremler yaşandı.

toplanan para⁵¹ şeklinde açıklanan îâne kavramı; Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda olağanüstü giderleri karşılamak üzere halktan toplanan malî yardımlar için kullanılmaktaydı. Bu kavram; yoksul ve şehit ailelerine yapılan yardımdan kamu kurumlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına kadar geniş bir yelpazede kendini göstermişti. Toplumdan maddî destek temin etmeyi amaçlayan bu sistem, meydana gelen afetlerin etkisinin azaltılması ve yaralarının sarılmasında da sıklıkla başvurulan bir çareydi.⁵² Bu dönemde söz konusu yardımların toplanması için kampanyalar yapıldı ve komisyonlar kuruldu. Osmanlı Devleti'nin afetle mücadele etmek için bir kurumu olmadığından oluşturulan *Îâne Komisyonları*, devletin bu işlerini yürütmekteydi.⁵³ Depremın verdiği hasarın büyük olması sebebiyle bu yükü, Çankırı Mutasarrıflığının tek başına kaldıramayacağı düşünüldü. Böylece söz konusu îâne komisyonlarından biri de Vali Muavini Reşad Bey başkanlığında Kastamonu vilayetinde kuruldu.⁵⁴ Ayrıca vilayete bağlı mutasarrıflık ve kaymakamlıklara da aynı komisyonun kurulması yönünde tebligat gönderildi.⁵⁵ Depremın hemen ardından vilayetten 10 bin kuruş da Çankırı'ya ulaştırıldı.⁵⁶

Yardım kampanyalarına katılanların isimlerinin basın yoluyla ilan edildiği de görülmektedir. Esasında bu durum, kampanyalarda yapılan işlerden biriydi. Zira yapılan yardımların gazete vasıtasıyla ilan edilmesi, yardım sahibine bir teşekkür mahiyetinde olabildiği gibi yardıma katılımı da teşvik etmekteydi.⁵⁷ Kastamonu Valiliğinin ilgili birimlere çağrıda bulunmasından sonra vilayet dâhilinde yardım kampanyası başlatıldı. Ulaşılan bilgilere göre kısa süre içinde Sinop'tan 8.700; Bolu'dan 8.639; Taşköprü'den 2.410; Boyabat'tan 1.200 ve Cide'den de 504 kuruş olmak üzere 20 bin kuruştan fazla para toplandı. Vilayetin eline ulaşan yardım paraları, parça parça Çankırı'ya gönderildi.⁵⁸ Tamamına ulaşılamasa da bazı yerleşim birimlerindeki hayır sahiplerinin isimleri *Kastamonu* gazetesinde yer almaktadır.⁵⁹

⁵¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2017, s. 462.

⁵² Abdülkadir Özcan, "Îâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 228-232; Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet-Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 256.

⁵³ Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, s. 257.

⁵⁴ *Kastamonu*, No: 1434. 20 Mart 1318 [1 Nisan 1902]; *Sabah*, No: 4456. 18 Mart 1318 [31 Mart 1902]

⁵⁵ *BOA*, *DH.MKT.*, 454/35. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]; *Kastamonu*, No: 1434. 20 Mart 1318 [1 Nisan 1902]

⁵⁶ *BOA*, *DH.ŞFR.*, 280/67. 6 Mart 1318 [19 Mart 1902]

⁵⁷ Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, s. 268-270.

⁵⁸ *Kastamonu*, No: 1434. 20 Mart 1318 [1 Nisan 1902]

⁵⁹ *Kastamonu*, No: 1474. 8 Kanunisanı 1318 [21 Ocak 1903], No: 1475. 15 Kanunisanı 1318 [28 Ocak 1903], No: 1476. 22 Kanunisanı 1318 [4 Şubat 1903], No: 1477. 29 Kanunisanı 1318 [11 Şubat 1903], No: 1481. 5 Mart 1319 [18 Mart 1903]

Depremın olduğu haber alınır alınmaz, dönemin padişahı II. Abdülhamid, depremzedelerin yaralarının sarılması için devlet merkezinde şehremini başkanlığında bir komisyon kurulması yönünde irade buyurmuştu.⁶⁰ Şehremini tarafından Pirlepe seli ve Biga yangını⁶¹ afetzedeleri için daha önce kurulan komisyonun bu işi de üstlenmesi uygun bulundu.⁶² Merkezdeki bu çalışmanın Çankırı'ya bildirilmesi üzerine, gelecek yardımların dağıtımı için şehirdeki ulema ve memleketin ileri gelenlerinden oluşan bir komisyon oluşturuldu.⁶³

Şehremanetindeki komisyon, 11 Mart'ta Çankırı depremzedelerine yapılacak yardım konusunu görüştü. Çankırı depreminin hemen öncesinde meydana gelen Erzurum depreminden etkilenen depremzedeler için toplanan yardımın Çankırı depremzedelerine toplanacak yardımla birleştirilmesine ve İstanbul ile vilayetlerden gelen paraların acilen gönderilmesine karar verildi.⁶⁴ Daha önce Pirlepe ve Biga afetleri için toplanan paradan 552 liranın [55.200 kuruş] Çankırı'ya gönderilmesi uygun bulundu.⁶⁵

İâne Komisyonu vasıtasıyla toplanan yardımlar, bazı sorunlar da oluşturmaktaydı. Devletin, memur maaşlarından yaptığı kesinti vasıtasıyla memurlara baskı kurmuş olduğu ve bu şekilde toplanan yardımların olağanüstü vergi niteliği taşıdığı ifade edilmektedir. Bu da ahalinin refahı için malî yükün yine ahaliye yüklendiği şeklinde yorumlanmaktadır.⁶⁶ Aynı durumun Çankırı depremi için de geçerli olduğu söylenebilir. Zira vilayetlerden yapılacak yardım konusunda Şehremanetinden gönderilen tezkirede bu konuya değinilmekteydi. Bu tezkireden son yıllarda meydana gelen afetlerdeki afetzede ahalinin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla “iânât tahsilâtı” adı altında memur maaşlarından yardım ödeneği kesildiği anlaşılmaktadır. Bu yazıda aynı kesintinin devam etmesinden dolayı Çankırı depremzedeleri için *başka bir yardım toplamanın da zorlaştığı* beyan edilmekteydi.⁶⁷ Bu durum, memurların üzerlerine yüklenen olağanüstü vergi yükünün daha da artması anlamına gelmekteydi. Maaşlardan yapılan kesintilerin kabullenilmediği ve bu sebeple “zorlaşma” ifadesinin

⁶⁰ BOA., BEO., 1806/135415. 25 Şubat 1317 [10 Mart 1902]

⁶¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Hüseyin Baha Öztunç, “20. Yüzyılın Başında Biga'da Yangın Afeti ve Sosyal Yardımlaşma”, *Belleten*, C. LXXXII, S. 293, Ankara 2018.

⁶² BOA., BEO., 1810/135725. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]; DH.MKT., 2599/29. 28 Şubat 1317 [13 Mart 1902]; *Sabah*, No: 4438. 28 Şubat 1317 [13 Mart 1902]

⁶³ BOA., DH.ŞFR., 280/67. 6 Mart 1318 [19 Mart 1902]

⁶⁴ Komisyon; Şehremini Rıdvan Paşa, Dahiliye Müsteşarı Fuad Bey ile Şehremaneti Meclisi azasından Said ve Zeki Megamiz Beylerden oluşmaktaydı. *İkdam*, No: 2776. 28 Şubat 1317 [13 Mart 1902]; *Sabah*, No: 4438. 28 Şubat 1317 [13 Mart 1902]

⁶⁵ BOA., DH.MKT., 454/35. 25 Mart 1318 [7 Nisan 1902]. *Sabah* gazetesinde komisyonun 12 Mart'ta toplandığı ve gönderilen paranın 52 bin kuruş olduğu bildirilmektedir. *Sabah*, No: 4438. 28 Şubat 1317 [13 Mart 1902]

⁶⁶ Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, s. 270.

⁶⁷ BOA., DH.MKT., 454/35. 6 Mart 1318 [19 Mart 1902]

devletin üst bürokrasisine daha ılımlı şekilde iletmeye çalışıldığı görülmektedir. Çankırı depremzedelerine yardım toplanması konusunda şehremini tarafından kaleme alınan başka bir yazı, memur maaşlarından yapılacak kesintiye dair fikir vermektedir.⁶⁸

Devlet yetkilileri, bir yandan yardım çalışmalarını organize etmeye çalışırken diğer yandan da depremzedelere para ulaştırıyordu. İlk yapılan yardımın hemen ardından İstanbul'daki komisyonun elinde bulunan paradan Çankırı'ya ikinci defa 50 bin kuruş daha gönderildi.⁶⁹ *Kastamonu* vilayet gazetesinin haberlerine göre toplanan yardımlar ahaliye ulaştırılmaya başlanmıştı. Gazetede 1903 yılında en az beş ayrı dağıtım yapıldığı bildirilmektedir. Bununla birlikte öncesinde de yardım paralarının dağıtıldığı verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Zira Mayıs ayında *bu defa da yedinci olarak* 9.030 kuruş dağıtıldığı zikredilmektedir.⁷⁰ Haziran ayında dağıtımların sekizincisinde 10.070 kuruş⁷¹ depremzedelere ulaştırıldı, hemen akabinde de iki ayrı dağıtım daha yapıldı. Bunlardan ilki Hoca Bahşayış Mahallesiindeki depremzedelere dağıtılan 17.850 kuruştur.⁷² Ulaşılabilen verilere göre 1896 yılında bu mahalledeki hane sayısı 202 idi.⁷³ Binaların ne kadarının, ne oranda hasar gördüğüne ulaşılamamakla birlikte bu bilgiden hareketle dağıtılan paranın, hane başı en az 90 kuruşa yakın olduğu hesaplanabilir.

Yapılan dağıtımlar içinde Karataş Mahallesi⁷⁴ depremzedelerine düşen pay da 12.870 kuruştur.⁷⁵ Ekim ayında bunlardan başka 10.200 kuruşluk bir dağıtım daha yapıldı. Fakat depremzedelerin yaşadıkları mahalle ya da köy adı zikredilmemektedir.⁷⁶ Mevcut verilere göre sadece bu beş dağıtımda depremzedelere 60 bin kuruşun ulaştırıldığı görülmektedir.

Vilayetlerde toplanması düşünülen yardımın teferruatına ulaşılmasa da 29 Mart 1905 tarihli bir evraktan İstanbul'daki İâne Komisyonunun Çankırı depremzedeleri için en az 40 bin kuruştan fazla yardım topladığı anlaşılmaktadır.

⁶⁸ Memleket genelinde ilk verilecek maaştan ödenmek ve 5 kuruştan da az olmamak kaydıyla memurlardan 1.000 kuruşa kadar maaş alanlardan % 1; 4.000 kuruşa kadar maaş alanlardan % 2 ve bu miktardan daha fazla maaş alanlardan ise % 5 oranında kesinti yapılması yönünde karar alındığı görülmektedir. Bkz. *BOA., DH.MKT.*, 454/35. 6 Mart 1318 [19 Mart 1902]

⁶⁹ *BOA., DH.MKT.*, 454/35. 8 Mayıs 1318 [21 Mayıs 1902]. Bu rakam *Sabah* gazetesinde 52 bin kuruş olarak ifade edilmektedir. *Sabah*, No: 4450. 12 Mart 1318 [25 Mart 1902]

⁷⁰ *Kastamonu*, No: 1491. 14 Mayıs 1319 [27 Mayıs 1903]

⁷¹ *Kastamonu*, No: 1494. 4 Haziran 1319 [17 Haziran 1903]

⁷² *Kastamonu*, No: 1496. 18 Haziran 1319 [1 Temmuz 1903]

⁷³ Türkoğlu, *Sâlnâmelerde Çankırı*, s. 471.

⁷⁴ Bu mahallenin 1896 yılındaki hane sayısı 207 idi. Türkoğlu, *Sâlnâmelerde Çankırı*, s. 471.

⁷⁵ *Kastamonu*, No: 1497. 25 Haziran 1319 [8 Temmuz 1903]

⁷⁶ *Kastamonu*, No: 1510. 8 Teşrinievvel 1319 [21 Ekim 1903]

Fakat bu paranın depremzedelere ulaştırılması konusunda sorun yaşandı. Zira sadece 7 bin kuruşu verilmiş ve geri kalan 34 bin kuruş, Çankırı Mal Sandığından verilmek üzere Kastamonu Vilayeti Mal Sandığına kaydedilmişti. Ancak söz konusu 34 bin kuruşun verilmemesi görülmektedir.⁷⁷ Toplanan yardımın depremzedelere ulaştırılması konusunda böyle bir sorunun yaşanması, esasında önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Depremin üzerinden 3 yıl gibi bir zaman geçmesine rağmen depremin açtığı yaralar tam olarak sarılamamıştı. Zira henüz yardım alamayan ve evsiz kalan depremzedelerden müracaatta bulunanlar vardı. Yardım parasından geride kalan 34 bin kuruşun 1904 ve 1905 yılı gelirlerinden ödenmesi için valilik talepte bulundu.⁷⁸ Ancak farklı bir yılın giderinin başka bir yıla aktarılmasının yasak olduğunun talimat ile kararlaştırıldığı Maliye Nezaretinden bildirildi. 1906 yılında bu talep yenilendiyse de cevap değişmedi.⁷⁹ Bu durum ise toplanan yardım paralarının bir kısmının ihtiyaca rağmen dağıtılmadığını, devlet birimlerinin kasasında kaldığını göstermektedir.

4- Hanelerin Onarımı, Yıkımı ve Yeniden İnşa Süreçleri

Depremzedelerin yaralarının sarılması için bir yandan yardım faaliyetleri yürütülmekte diğer yandan inşaat çalışmaları devam etmekteydi. Depremin hemen ardından Mutasarrıf Kadri Bey ile şehirde kurulan komisyon azaları, bizzat keşif amacıyla şehri gezdi. Şehirde en fazla hasarın görüldüğü yer, Hoca Bahşayış mahallesi idi. Burada yapılan keşfin ardından diğer mahalleler de gezilecekti. Öncelikle mahalle muhtarlarından mahallelerinde bulunan binalar ve hasarlarına dair defter düzenlemeleri istendi. Gelecek defterlerin komisyon tarafından kontrol edilmesinden sonra inşa, onarım ve yıkım faaliyetlerinin yürütüleceği İstanbul'a bildirildi.⁸⁰

Devlet yetkililerinin yürüttüğü faaliyetlerin yanında, yıkılan ya da hasar gören binaların inşası için halkın da çalışmaları başladı. Evsiz kalan ve geçici olarak iskân edilen ahali, doğal olarak depremin maddî ve manevî her türlü yükünü taşıyordu. Ahali, depremin etkisini azaltabilmek için her şeyden önce mesken sorununu çözmek istiyordu.

Devletin afetzedelere vergi konusunda da ayrıca yardımı düşünüldü. Ancak yeni düzenlemelere ihtiyaç vardı. Fakir oldukları anlaşılanlardan özel kanun gereği 50 kuruşa kadar olan ruhsat vergisinin alınmamasına dair karar zaten yürürlükteydi. Mutasarrıflık tarafından depremde gerek kısmen gerekse

⁷⁷ BOA., DH.MKT., 851/14. 16 Mart 1321 [29 Mart 1905]

⁷⁸ BOA., DH.MKT., 851/14. 16 Mart 1321 [29 Mart 1905]

⁷⁹ BOA., DH.MKT., 851/14. 2 Haziran 1321 [15 Haziran 1905] ve 22 Temmuz 1322 [4 Ağustos 1906]

⁸⁰ BOA., ŞD., 1668/22. 10 Mart 1318 [23 Mart 1902]

tamamen evleri yıkılan ve *ekonomik gücü yetmeyen hane sahiplerinden* de yeniden inşa edecekleri haneleri için bu verginin alınmaması yönünde görüş bildirildi.⁸¹ Şurayı Devletin bu konudaki fikri ise depremzede hanelerinin bir an önce yaptırılması ve işlerin kolaylaştırılması yönünde oldu. Bu sebeple de şehirde uygulanması istenen vergi muafiyeti biraz daha genişletildi ve *gelir getiren yerlerden başka bütün depremzede binaları* için geçerli olmasına karar verildi.⁸²

Hanelerin yeniden inşasında ruhsat vergisinin alınmamasına rağmen fakir olduğundan evini yeniden inşa edemeyeceğini beyan eden ve devletin bu yönde yardımını isteyenlere dair örnekler de bulunmaktaydı. Kamile Çukur Mahallesi sakinlerinden Kadızade Şakir isimli vatandaş bunlardan biriydi. Söz konusu vatandaşın verdiği arzuhal üzerine gereğinin yapılmasının bildirildiği yazı, vilayete Temmuz 1902'de havale edilmişse de başvurunun neticesine ulaşamadı.⁸³ Yine Yürük köyü sakinlerinden Ali isimli şahıs, Ağustos ayında İstanbul'da iken bir talepte bulundu. Kendisinin ve çocuklarının köye uzak mesafede bulunan validesinin yanında olduğu sırada depremin yaşandığını, evinin tamamen yıkıldığını ve sokakta kaldığını beyan etmekteydi. Ali, arzuhalinde "*Zaten fakir olduğumuzdan bu şekilde de yıkıldık, zaruri olarak buraya geldik*" demekteydi. Durumunu bu şekilde arz eden Ali, Üsküdar'da Hasan Ağa'nın hanında olduğunu bildirmekte ve devlet tarafından yardım yapılmasını arzu etmekteydi.⁸⁴ Ali'nin yardım talebine kendisinin ve ailesinin ücretsiz olarak İnebolu Limanı'na kadar götürülmesi şeklinde cevap verildi.⁸⁵ Bu örneklerin dışında aynı durumda olan birçok insanın olduğu tahmin edilmektedir.

Günümüzde afetlerin etkisinin azaltılmasına dair sosyolojik çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalarda halkın devletten beklentisi hissedilmektedir.⁸⁶ Böyle olağanüstü bir durumda bu beklenti, çaresiz insanlar için en doğal sonuç

⁸¹ BOA., DH.MKT., 454/35. 21 Mart 1318 [3 Nisan 1902]; ŞD., 2717/57. 21 Mart 1318 [3 Nisan 1902]

⁸² BOA., İ.DH., 1397/16. 11 Mayıs 1318 [24 Mayıs 1902]; DH.MKT., 454/35. 22 Mayıs 1318 [4 Haziran 1902]; BEO., 1863/139724. 27 Mayıs 1318 [9 Haziran 1902]

⁸³ BOA., DH.MKT., 542/44. 3 Temmuz 1318 [16 Temmuz 1902]

⁸⁴ BOA., DH.MKT., 582/67. 14 Ağustos 1318 [27 Ağustos 1902]

⁸⁵ BOA., DH.MKT., 582/67. 10 Eylül 1318 [23 Eylül 1902]

⁸⁶ Son yıllarda depremin zararının azaltılması konusunda anketler yapılmaktadır. Bu yönde bir çalışma yapan A. Nuray Karancı'ya göre ankete katılanların büyük bir çoğunluğu alınacak genel önlemler için olumlu cevap vermiştir. Fakat aynı soru kişisel ölçekte sorulduğunda alınan cevapların ortalaması % 50'yi geçmemiştir. Yani genel olarak zararların azaltılabileceğine olumlu bakılırken, bireylerin kendi becerilerinde daha kötümser oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, halkın, devlet ve diğer kuruluşlardan beklentilerine bağlanmaktadır. Günümüzde bu olumsuz tutumu iyileştirme olarak "*Halkın becerilerini ve kaynaklarını güçlendirici programların uygulanması*" önemli görülmektedir. Bkz. A. Nuray Karancı, "Afet Zararlarını Azaltmada Psikolojinin Önemi", *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, Edt. Mikdat Kadioğlu-Emin Özdamar, JICA Türkiye Ofisi Yayınları, Ankara 2008, s. 53, 56.

olarak görülmelidir. 20. yüzyılın başında bu beklentinin daha fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca afetler, şartların farklı olmasına rağmen her dönemde halkın toplumsal birliğine ve devletin desteğine daha fazla ihtiyaç duyulduğu dönemler olarak değerlendirilebilir.

5- Şikâyetler ve Deprem Sonrası Yaşanan Sorunlar

Depremın hemen ardından çeşitli şikâyetler yapıldı. Bunların en önemlisi Mutasarrıf Ahmed Kadri Bey'in depremzedelere yardımcı olmadığına dair yapılan şikâyeti.⁸⁷ Depremi vesile olarak gören bazı şahıslar sadece şikâyetle kalmamış, Kadri Bey'in görevden alınması için ahaliyi camiye toplamış ve karışıklık çıkarmaya dahi çalışmışlardı.⁸⁸ Şikâyetin Çankırı Mutasarrıflığına iletilmesinin ardından Kadri Bey tarafından 19 Mart'ta depremin ardından yaşananları içeren teferruatlı bir yazı kaleme alındı ve şikâyetin asılsız olduğu bildirildi.⁸⁹ 21 Mart'ta Sancak İdare Meclisi tarafından da bu konuya dair bir mazbata hazırlandı ve Mutasarrıf Bey'in yaptığı işler aktarılmaya çalışıldı.⁹⁰ Ayrıca Deprem İâne Komisyonu tarafından takdim edilen 19 Mart tarihli mazbata sureti de gönderildi. Bu mazbatada "Çankırı ve bazı köylerinde meydana gelen depremden zarar gören abalının ihtiyaçlarının karşılanması için gerek padişah, gerek vilayet ve gerek mutasarrıflukça yardım kampanyası başlatılarak önemli miktarda paranın komisyon sandığına geldiği, muhtaç abalının her türlü ihtiyacının tamamlanmaya başlandığı, abali tarafından dua edildiği ve Vali Bey ile Mutasarrıf Bey'in bu konuda gayretlerine karşı teşekkür edildiği" ifade edilmekteydi.⁹¹ Kadri Bey, ayrıca şikâyet telgrafı yazarlardan Tefik ve Mehmed Efendilerin İâne Komisyonunda aza olarak görev yaptığını, söz konusu komisyon tarafından hazırlanan ve "özel şükranlarını içeren" mazbatanın altında onların da mühürlerinin mevcut olduğunu bildirmekteydi.⁹²

Kadri Bey hakkında yapılan şikâyeti soruşturmak üzere Vilayet Mektupçusu Mehmed Ali Bey tahkik memuru olarak Çankırı'ya görevlendirildi. Mehmed Ali Bey, yapmış olduğu soruşturmanın⁹³ ardından birkaç eksiklik

⁸⁷ BOA., İHUS., 95/33. 2 Mart 1318 [15 Mart 1902]; BEO., 1809/135663. 2 Mart 1318 [15 Mart 1902]; BEO., 1810/135688. 2 Mart 1318 [15 Mart 1902]

⁸⁸ BOA., BEO., 1895/142060. 11 Temmuz 1318 [24 Temmuz 1902]; DH.MKT., 454/35. 17 Temmuz 1318 [30 Temmuz 1902]

⁸⁹ BOA., DH.ŞFR., 280/67. 6 Mart 1318 [19 Mart 1902]

⁹⁰ BOA., ŞD., 1668/22. 8 Mart 1318 [21 Mart 1902]

⁹¹ BOA., ŞD., 1668/22. 6 Mart 1318 [19 Mart 1902] ve 8 Mart 1318 [21 Mart 1902]

⁹² BOA., ŞD., 1668/22. 8 Mart 1318 [21 Mart 1902]

⁹³ Tahkikata dair bazı bilgiler ilgi çekicidir: M. Ali Bey, 20 Mart'ta Yürük köyüne gitti ve şikâyet telgrafındaki mühür sahiplerinden biri olan muhtarla görüştü. Muhtar "Mutasarrıfın kendisini kovmadığını ve okuma bilmediğinden yardım için yazıldığını sandığı telgrafı ne olduğunu bilmeden mühürlediğini" ifade etti. 21 Mart'ta Çankırı'da mühür sahiplerinden

haricinde afetin yönetilmesinde olumsuz bir durumun tespit edilemediğini rapor etti. Şikâyetin asıl sebebi, Mutasarrıf Bey'in Çankırı'da memur ve ahaliden hiç kimseyi her nedense hoşnut edememesiydi. Bu durum, bazı memurlar ve şehrin ileri gelenlerinin çoğu tarafından üstü kapalı bir şekilde ifade edilmişti.⁹⁴ İlbasan Sancâğında⁹⁵ mutasarrıf olarak görev yapan Kadri Bey, 1 Şubat 1899 tarihli iradeyle Çankırı Mutasarrıflığına tayin edilmişti.⁹⁶ Depreme kadar da hakkında birçok şikâyet yapılmıştı.⁹⁷ Ancak deprem öncesi ve sonrası yapılan şikâyetlerin soruşturmasından olumsuz bir neticenin alınmadığını Vali Enis Paşa da ifade etmekteydi.⁹⁸ Şura-yı Devlet tarafından da şikâyetin Mutasarrıf Bey ile memur ve ahaliden bazı şahıslar arasındaki anlaşmazlıktan ileri geldiğine ve önemsiz olduğuna karar verildi.⁹⁹ Günümüz modern afet yönetimi içerisinde deprem sonrası çalışmalar dahi göz önünde bulundurulduğunda¹⁰⁰ o günün şartlarına göre 1902 Çankırı depremi sonrasında yapılan çalışmaların temelde çok farklı olmadığı görülmektedir.

Benzer bir şikâyet 1903 yılında da belgelere yansımıştı. Şikâyet, depremzedeler için toplanan 1.000 liranın [100 bin kuruş] dağıtımının

---

bir diğeri olan İzzetzade Osman Efendi, “Yıkılmak üzere olan hanelerin tehlikeli durumunu ortadan kaldırmak için hükümete müracaat edildiğini, ancak sert bir şekilde reddedildiğini, Malayakoğlu ve Kirişcioğlu namlarındaki şahısların aç ve açıkta kaldığını” söyledi. Ancak bahsettiği kişilere durumun sorulması üzerine “aç ve sokakta kalmadıklarını” ifade ettiler. Bu iki kişi ile Çorakoğlu Ahmed, “yıkılması halinde zarar verecek binaların tehlikeli durumu için hükümete müracaat ettiklerini ve hükümet tarafından yapılan destekle tehlikenin ortadan kaldırıldığını” beyan ettiler. Şikâyetçi olmayıp da isimleri geçen bu üç şahsın dışında durumun aydınlatılması için başka kişilerle de görüşüldü. Bilgisine başvuranlardan biri olan Müderris Şakir Efendi, “Mutasarrıf hakkındaki şikâyetin genel durumu bildirmek için meydana geldiğini ve abalının şikâyet ettikleri konuların kulaktan dıyma haberler” olduğunu söyledi. *BOA., ŞD., 1668/22.* Tarihsiz.

⁹⁴ *BOA., ŞD., 1668/22.* 21 Mart 1318 [3 Nisan 1902]. Yapılan tahkikatın neticesi Nisan ayında İstanbul'a iletildi. *BOA., BEO., 1835/137551.* 13 Nisan 1318 [26 Nisan 1902]

⁹⁵ İlbasan, 19. yüzyılın sonunda Manastır vilayetine bağlı bir sancaktır. Nurettin Birol, Deniz Akpınar, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Manastır Vilâyeti ve Vali Halil Rıfat Paşa'nın Faaliyetleri (1887-1889)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 3, S. 14, Haziran 2015, s. 142.

⁹⁶ *BOA., BEO., 1263/94709.* 24 Kanunisanı 1314 [5 Şubat 1899]

⁹⁷ Daha geniş bilgi için bkz. *BOA., DH.MKT., 2289/66; DH.MKT., 2375/97; DH.MKT., 2421/112; DH.MKT., 2425/131; DH.MKT., 2585/62; DH.MKT., 2595/9.*

⁹⁸ *BOA., DH.ŞFR., 287/17.* 2 Haziran 1318 [15 Haziran 1902]

⁹⁹ *BOA., BEO., 1895/142060.* 11 Temmuz 1318 [24 Temmuz 1902]; *DH.MKT., 454/35.* 17 Temmuz 1318 [30 Temmuz 1902]

¹⁰⁰ Acil Müdahale Evresi olarak tanımlanan dönemdeki ana hedef, en kısa sürede daha çok insan hayatını kurtarmak, yaralı olanların tedavisini sağlamak ve açıkta kalanların da gıda, giyecek, ısınma, barınma gibi hayatî ihtiyaçlarını karşılamak olarak ifade edilmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Kadioğlu, “Modern, Bütünleşik Afet Yönetiminin Temel İlkeleri”, s. 23-24.

yapılmadığı ve farklı işler için harcandığı yönündeydi.¹⁰¹ Şikâyet konusunun gerçek olup olmadığına dair kesin bir neticeye ulaşılamasa da Kadri Bey'in 1903'te taltifi, bu şikâyetin mutasarrıf aleyhinde neticelenmediğini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁰²

Diğer bir şikâyet de Sancak İdare Meclisi Azası olan Hacı Mehmed Efendi'nin, Ortapazar isimli yerde yaptırdığı mağazanın karşısında bulunan ve az bir masraf yapılarak tamir edilebileceği anlaşılan Murat Molla Vakfına ait 20'ye yakın dükkânı yıktırması hakkındaydı. Bu yıkım işlemini, kazada memur olan damadının bilgisi ve belediye kalfasının gayri resmi raporuna göre yaptırdığı ifade edilmekteydi. Kazanın yıllık 100 bin kuruş civarında olan diğer gelirlerinin, 30-40 bin kuruşa düştüğü bir sırada söz konusu dükkânların yıktırılmasının gelir kaybına sebep olduğu düşünüldüğü için bu konuda gereğinin yapılması istendi.¹⁰³ Ancak sonucuna dair herhangi bir bilgiye ulaşamadı.

Şikâyetlerin dışında diğer bir sorun da depremde askeriyein depolarından tedarik edilen çadırlarla ilgiliydi. Evsiz kalan depremezdelelerin geçici olarak iskânlarını temin etmek için Çankırı, Kalecik, Koçhisar, İskilip, Tosya ve Çerkeş redif taburlarına ait depolardan 300 civarında çadır alınmıştı. Söz konusu çadırların miktarına ve yıpranmış olanların ücretinin ödenmesine dair bir hayli yazışma yapıldı.¹⁰⁴

6- Hasar Gören veya Tamamen Yıkılan İdarî Binalarla Kamu Binalarının Durumu

Çankırı depremi, şehir merkeziyle merkeze bağlı bazı köylerde birçok binanın hasar görmesine, bazılarının da tamamen yıkılmasına sebep oldu. Meydana gelen hasar, maddî sıkıntıya rağmen depremin hemen ardından giderilmeye çalışıldı. Yıkılan ya da hasar gören binalar arasında hükümet konağı, hapishane ve telgrafhane binaları bulunmaktaydı. Ayrıca mektep ve medrese gibi eğitim-öğretim kurumlarıyla camiler ve mescitlerden başka, dergâh ve hamamlar da hasar gören yerler arasındaydı. Bunların önemli bir kısmının inşaat sürecine dair yazışmalarının yıllarca devam ettiği görülmektedir.

Depremde hasar gören yerlerden biri hükümet konağı idi. Esasında konağın eskiliği sebebiyle depremin hemen öncesinde yeniden inşası konusunda çalışmalar başlatılmıştı.¹⁰⁵ Zaten eski olan bina, depremde biraz daha hasar

¹⁰¹ BOA., DH.MKT., 649/33. 27 Kanunisanı 1318 [9 Şubat 1903]

¹⁰² BOA., İ.TAL., 299/18. 9 Mart 1319 [22 Mart 1903]. Kadri Bey, 1904 yılında Çankırı Sancağı Mutasarrıflığından Sinop Sancağı Mutasarrıflığına tayin edilerek bu şekilde Çankırı'dan ayrıldı. BOA., İ.DH., 1425/13. 17 Temmuz 1320 [30 Temmuz 1904]

¹⁰³ BOA., DH.MKT., 649/33. 27 Kanunisanı 1318 [9 Şubat 1903]

¹⁰⁴ Daha geniş bilgi için bkz. BOA., DH.MKT., 454/35; BEO., 1886/141376; BEO., 3137/235224; BEO., 3161/237067; BEO., 3173/237929.

¹⁰⁵ BOA., DH.MKT., 2544/109. 1 Teşrinievvel 1317 [14 Ekim 1901]

gördü. Yeniden inşası için yapılacak masrafın 125.883 kuruş olduğu tespit edildi.¹⁰⁶ Yeniden inşa sürecine dair yazışmalarla¹⁰⁷ 1905 yılının sonuna gelindi. Bu arada tehlike arz eden konak da kullanılmaktaydı.¹⁰⁸ Bu yılda başlanan¹⁰⁹ yeni konağın inşası ancak 1907 yılında tamamlandı.¹¹⁰

Hükümet konağının durumuyla benzer özellik taşıyan diğer bir yer de hapishane binasıydı. Bina depremde tamir edilemeyecek derecede hasar gördüğü için askeriyeğe ait eski depo, geçici olarak hapishane haline getirildi,¹¹¹ hapishane binasının da yeniden yapılması talep edildi.¹¹² Yaptırılan keşfe göre yeni hapishane binasının masrafı 233.460 kuruştı. Fakat Zabtiye Nezaretinin incelemesinde bu masrafın 307.920 kuruş olduğu anlaşıldı.¹¹³ Geçici olarak kullanılan hapishane binası, ihtiyacı karşılayamayacak kadar küçüktü. Ayrıca sağlık açısından da uygun bir yer olmadığı için zamanla salgın hastalıklar görülmeye başlandı.¹¹⁴ Yeni hapishane binasına acil ihtiyaç olmasına rağmen, yapım masraflarına dair yazışmalar uzun süre devam etti.¹¹⁵ Maddî sorunlar söz konusu olduğu için yeni hapishane binasının inşasına ancak 1908 yılında başlanabildi.¹¹⁶

Depremde hasar gören kurum binalarından bir diğeri de telgrafhaneydi. Diğerlerindeki sorunlarla burada karşılaşmadığı görülmektedir. Zira bina, depremden az bir hasarla kurtulmuştu. 6-7 bin kuruş gibi bir masrafla tamiri mümkün olduğundan ilgili nezaretçe onarımına aynı yıl karar verildi.¹¹⁷

¹⁰⁶ BOA., DH.MKT., 548/24. 11 Temmuz 1318 [24 Temmuz 1902]

¹⁰⁷ 1902-1905 yıllarındaki yazışmalar için bkz. BOA., ŞD., 2727/24; DH.TMIK.S., 38/4; DH.TMIK.S., 38/24; DH.MKT., 548/24; İ.DH., 1408/14; İ.DH., 1412/41; BEO., 2235/167576; DH.MKT., 851/14; DH.MKT., 548/24; DH.MKT., 958/58.

¹⁰⁸ BOA., DH.MKT., 909/63. 31 Teşrinievvel 1320 [13 Kasım 1904]

¹⁰⁹ Mine Topçubaşı, K. Kutgün Eyüpgiller, "19. Yüzyılda Kastamonu Eyaleti'nde Hükümet Daireleri", *İTÜ Dergisi/a*, S. 2, Eylül 2010, s. 117.

¹¹⁰ BOA., DH.MKT., 1196/39. 22 Ağustos 1323 [4 Eylül 1907]

¹¹¹ BOA., DH.MKT., 564/7. 8 Ağustos 1318 [21 Ağustos 1902]

¹¹² Bu konuda 1899 ve 1900 yıllarına ait yazışmalar bulunmaktadır. Bkz. BOA., DH.TMIK.S., 25/23; DH.TMIK.S., 27/20; DH.TMIK.S., 31/1.

¹¹³ BOA., ŞD., 2719/31. 26 Mart 1318 [8 Nisan 1902] ve 1 Temmuz 1318 [14 Temmuz 1902]

¹¹⁴ BOA., DH.TMIK.S., 39/57. 1 Ağustos 1318 [14 Ağustos 1902]; DH.TMIK.S., 50/33. 20 Kanunievvel 1319 [2 Ocak 1904]; DH.TMIK.S., 53/62. 13 Mayıs 1320 [26 Mayıs 1904]; DH.TMIK.S., 72/6. 14 Temmuz 1323 [27 Temmuz 1907]; DH.MKT., 586/64. 13 Teşrinievvel 1323 [26 Ekim 1907]

¹¹⁵ 1902-1908 yıllarındaki yazışmalar için bkz. BOA., DH.TMIK.S., 37/37; DH.TMIK.S., 37/64; BEO., 2215/166068; İ.DH., 1417/13; BEO., 2244/168229; DH.TMIK.S., 52/31; DH.MKT., 1215/77; DH.TMIK.S., 71/32; DH.TMIK.S., 72/6.

¹¹⁶ BOA., DH.MKT., 2648/54. 23 Teşrinievvel 1324 [5 Kasım 1908]

¹¹⁷ BOA., ŞD., 1140/8; DH.MKT., 549/19; İ.PT., 15/34; BEO., 1925/144343.

Ertuğrul İdadi Mektebi, depremin etkilediği binalar arasındaydı. Deprem öncesinde küçük çapta onarıma ihtiyacı olan bina,¹¹⁸ depremde biraz daha hasar gördü ve 6 bin kuruşa yakın bir masrafla tamir edilebileceği anlaşıldı.¹¹⁹ Mektebin onarımı için ihtiyaç duyulan paradan kesinti yapıldı. Bu kesinti sebebiyle binanın tam anlamıyla onarılamadığı anlaşılmaktadır.¹²⁰

Deprem, camilerde de önemli bir hasara ve bazı camilerin tamamen kullanılamaz hale gelmesine sebep oldu.¹²¹ Ayrıca bazı cami minareleri de yıkılmak üzereydi ve bu durumun tehlike yaratmasından dolayı hemen onarımları ya da yıkılmaları gerekiyordu.¹²² Fakat yeterli ustanın olmaması sebebiyle vilayetten usta gönderilmesi istendi.¹²³ Hasar gören camilerden biri Cami-i Kebir olarak bildirilen Sultan Süleyman Han Camii idi. Cami, aldığı hasar sebebiyle kullanılamaz hale gelmişti. Kapalı olan caminin tamirâtı için şehirde mevcut olan “Suyolu Komisyonu” tarafından yardım yoluyla kereste ile diğer malzemeler tedarik edildi ve 18 Ekim 1902 tarihinde tamirata başlandı.¹²⁴ 1903 yılının ilkbaharında da hatm-i şerif ve mevlit okutularak resmi açılışının yapılması planlandı.¹²⁵ 1902 yılında tamirâtına başlanan diğer bir cami, Kayseri Bey Mahallesinde bulunan Ali Bey Camii idi. Depremin verdiği hasar sebebiyle burası da kullanılamadığından yine aynı komisyon ve ahalinin yardımlarıyla tamirine başlandı.¹²⁶ Taşmescit Mahallesi¹²⁷ ile Yoğurtçu Mahallesi sınırında bulunan Hazinekar Hacı Mehmed Ağa Camii’nin de uzun zamandır tamire ihtiyacı vardı. Yaşanan deprem, camiye biraz daha hasar verdi. Tamiri için 5 bin kuruş yardım toplandı ve yenileme çalışmalarına 1903 yılında başlanabildi.¹²⁸

Deprem, camilerin dışında hamam ve mescitlerle Halveti dergâhını da etkiledi. Hamamlar içinde zarar gören Çifte Hamamların tamirâtı için Mutasarrıflık, Suyolu Komisyonu yetkilileri ve ilgililerce yapılan girişim üzerine Suyolu Vakfının gelirinden para aktarımına izin verildi. Böylece aktarılan 30 bin kuruşun üzerindeki miktarla tamir ettirilen Çifte Hamamlar, 1902 yılında törenle

---

¹¹⁸ BOA., MF.MKT., 587/53. 13 Teşrinievvel 1317 [26 Ekim 1901]

¹¹⁹ BOA., MF.MKT., 671/20. 30 Temmuz 1318 [12 Ağustos 1902]

¹²⁰ 1902-1906 yıllarındaki yazışmalar için bkz. BOA., MF.MKT., 671/20; MF.MKT., 767/55; MF.MKT., 944/90.

¹²¹ BOA., Y.PRK.BŞK., 66/37. Tarihsiz.

¹²² BOA., ŞD., 1668/22. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902]

¹²³ BOA., ŞD., 1668/22. 27 Şubat 1317 [12 Mart 1902] ve 1 Mart 1318 [14 Mart 1902]

¹²⁴ *Kastamonu*, No: 1464. 16 Teşrinievvel 1318 [29 Ekim 1902]; No: 1467. 13 Teşrinisani 1318 [26 Kasım 1902]

¹²⁵ *Kastamonu*, No: 1469. 27 Teşrinisani 1318 [10 Aralık 1902]

¹²⁶ *Kastamonu*, No: 1467. 13 Teşrinisani 1318 [26 Kasım 1902]

¹²⁷ *Kastamonu* gazetesindeki başka bir haberde de Şeyh Osman Mahallesi ile Yoğurtçu Mahallesi sınırında olduğu ifade edilmektedir. *Kastamonu*, No: 1516. 19 Teşrinisani 1319 [2 Aralık 1903]

¹²⁸ *Kastamonu*, No: 1488. 23 Nisan 1319 [6 Mayıs 1903]

açıldı.¹²⁹ Bazı mescitler ve dergâhın tamirâtı için de yardım toplandı ve 1903 yılının sonunda mevhit okutularak buralar da tekrar kullanıma açıldı.¹³⁰

Değerlendirme ve Sonuç

1902 Çankırı depremi, can kayıplarının yanında şehir merkezi ve köylerinde büyük bir hasara sebep oldu. Tahkik memuru Mehmed Ali Bey, keşif evraklarının abartılı olduğunu raporunda bildirmekteydi.¹³¹ Bu bilgi, depremin etkisinin olduğundan fazla gösterilmesi ve bu vasıtayla daha fazla yardımın sağlanmaya çalışıldığı yönünde bir fikri akla getirmektedir. Ancak üst idari makamlarca depremin hemen ertesi günü ilk belirlemelerdeki hasar tespitinin ardından verilen rakam, depremin etkisinin azımsanmayacak derecede olduğunu göstermektedir. Zira bu ilk tespite göre 2.5 milyon kuruşluk bir hasarın olduğu bildirilmişti. Dahası bu rakamın verildiği günde çevredeki köylerden de haberdar olunamamıştı. Ulaşılabildiği kadarıyla bu çevre köylerde de önemli bir yıkım meydana gelmişti.

Depremin verdiği zarara karşılık yapılan yardımın bir hayli yetersiz kaldığı söylenebilir. Yetersiz de olsa toplanan yardımların vakit kaybedilmeden muhtaç ahaliye ulaştırılması gerekirken resmi kararlar sebep gösterilerek en azından bir kısmının ahaliye ulaştırılmadığı ve bürokrasinin kalemine takıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin siyasî ve sosyal birçok mesele ile meşgul olduğu bir dönemde, II. Abdülhamid'in genel olarak düzenlenen yardım faaliyetlerine kendi damgasını vurmak istediği ifade edilmektedir. Bunun için de yardım komiteleri oluşturduğu ve bu komitelere saray görevlilerini dâhil ederek yürütülen faaliyeti denetimine almaya çalıştığı zikredilmektedir. Bu uygulama ile muhtaç ahalinin koruyucusu olduğu imajını sağlamaya çalıştığı söylenmektedir.¹³² Önemli miktarda can kayıplarına ve hasara sebep olan 1894 İstanbul, 1898 Balıkesir ve 1899 Aydın ve Denizli depremleri, bunu destekleyecek önemli örneklerdir.¹³³ Bunlardan başka 59 kişinin can verdiği ve 6 bin civarında da hanenin yıkıldığı 1883 Çeşme ve Urla depreminde Padişah, önemli miktarda bağış yaptı ve yürütülen yardım kampanyası da uluslararası bir

¹²⁹ *Kastamonu*, No: 1467. 13 Teşrinisani 1318 [26 Kasım 1902]

¹³⁰ *Kastamonu*, No: 1516. 19 Teşrinisani 1319 [2 Aralık 1903]

¹³¹ *BOA.*, ŞD., 1668/22. 21 Mart 1318 [3 Nisan 1902]

¹³² Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, s. 34.

¹³³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor", s. 171; İzi Karakaş Özbayrak, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*, Libra Yayınları, İstanbul 2011, s. 84-94; Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, s. 266-267; Atar, "Fotoğraflarla 1899 Aydın-Denizli Depremi", s. 14.

niteliğe büründü.¹³⁴ Can kaybı ve meydana gelen hasar boyutu karşılaştırıldığında Çankırı depreminin Çeşme depremiyle benzerlik göstermesine rağmen Çankırı'ya yapılan yardımın daha kısıtlı olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Atiyye-i seniyye¹³⁵ vasıtasıyla muhtaç ahalisine yardım yapan II. Abdülhamid'in ilk bakışta Çankırı depremedeleri için de kendi namına yardım yapmış olabileceği düşünülmektedir. Fakat buna dair bir kayda ulaşılamamaktadır. Hatta İâne Komisyonu kurulmasının dışında merkezden deprem bölgesine gönderilen bir görevli ya da kurul da yoktur. Yardıma muhtaç ahalinin ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda cömert davrandığı görülen Padişahın kendisinin doğrudan yardımda bulunmayışı, Çankırı'yı önemsemediğini göstermemektedir. Depremın ilk gününde iâne komisyonunun kurularak depremedelere el uzatılmasını emretmesi de bunu teyit etmektedir. Buna rağmen Çeşme depremi için önemli bir yardım faaliyetinin yürütülmeye çalışıldığı ve Padişahın afetle bizzat ilgilendiği göz önüne alınırsa söz konusu yerlerdeki depremlere yaklaşımın farklı olduğu ifade edilebilir. Çeşme ve çevresindeki bölgenin önemli bir ticari potansiyele sahip olması ve afetin Avrupalılar tarafından yakından takip edilmesi bu yaklaşımın farklı oluşunun sebepleri olarak gösterilebilir.¹³⁶

Dönemin eksikliklerinden biri de sosyal yardım kuruluşlarının olmayışıydı.¹³⁷ Bir sosyal yardım kuruluşu olarak değerlendirilmesi mümkün olan Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti faal bir durumda değildi.¹³⁸ Bu eksiklik, afet yönetiminin ve yardım kuruluşlarının yerelde şehrin ileri gelenlerinin eline geçtiğini ve bazı insanlarca amacının dışında kullanılabileceğini göstermektedir. Çankırı depreminde komisyon üyelerinden bazılarının depremden istifade ile zor durumda olan depremede ahaliyi kullanmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Sosyal yardım alanında devlet-toplum ilişkisi zamanla daha da gelişti. Büyük bir mücadele eseri olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Reis-i Cumhuru Mustafa Kemal Atatürk'ün, 1924 yılında Erzurum depreminin ardından bölgeyi ziyareti buna örnek gösterilebilir.¹³⁹ Bu durum, sosyal devletin

---

¹³⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Satılmış, "1883 Çeşme ve Urla Depremi".

¹³⁵ Atiyye, Arapça bir kelime olup hediye anlamına gelmektedir. Atiyye-i seniyye de padişahların verdikleri hediyeler için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, s. 110.

¹³⁶ Selahattin Satılmış, Çeşme ve Urla Depremi'ne ilişkin çalışmasında bölgedeki yabancıların varlığına ve etkisine değinmektedir. Bkz. "1883 Çeşme ve Urla Depremi", s. 510.

¹³⁷ Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, s. 44, 256-257.

¹³⁸ Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009, s. 11-14.

¹³⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İbrahim Ethem Atnur, *Reis-i Cumbur'un Doğru İncelemeleri (1924 Erzurum Depremi)*, ebabil Yayınları, Ankara 2006.

anayasal sürecinin de gereği şeklinde değerlendirilebilir ve anayasal sistemin sosyal anlamdaki yansımaları olarak görülebilir.

Netice itibarıyla 1902 yılı Çankırı depremi ve afet yönetiminde yaşanan olumsuzluklar, sosyal devlet sistemine duyulan ihtiyacı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak her afet bu yöndeki gelişmeye basamak olmuşsa da afet demek kayıp ve acı demektir. 1902 yılında Çankırı’da yaşanan deprem afeti de sosyal ve ekonomik çöküntüye sebep olmuştur. Deprem en büyük etkisi de şüphesiz enkaz altında kalan 18 canın kaybıdır.

Kaynakça

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bab-ı Âlî Evrak Odası Evrakı (BEO.): 1263/94709, 1806/135415, 1809/135663, 1810/135688, 1810/135725, 1835/137551, 1863/139724, 1886/141376, 1895/142060, 1925/144343, 2215/166068, 2235/167576, 2244/168229, 3137/235224, 3161/237067, 3173/237929.

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.): 1196/39, 1215/77, 2289/66, 2375/97, 2421/112, 2425/131, 2544/109, 2585/62, 2595/9, 2598/121, 2598/51, 2598/52, 2599/29, 2648/54, 454/35, 542/44, 548/24, 549/19, 564/7, 582/67, 586/64, 649/33, 851/14, 909/63, 958/58.

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.): 280/67, 287/17.

Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu (DH.TMİK.S.): 25/23, 27/20, 31/1, 37/37, 37/64, 38/24, 38/4, 39/57, 50/33, 52/31, 53/62, 71/32, 72/6.

İrade Dahiliye (İ.DH.): 1397/16, 1408/14, 1412/41, 1417/13, 1425/13.

İrade Hususî (İ.HUS.): 94/113, 95/33.

İrade Telgraf ve Posta (İ.PT.): 15/34.

İrade Taltifât (İ.TAL.): 299/18.

Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT.): 587/53, 671/20, 767/55, 944/90.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD.): 1140/8, 1668/22, 2717/57, 2719/31, 2727/24.

Yıldız Perakende Evrakı Başkâtâbet Dairesi Maruzâtı (Y.PRK.BŞK.): 66/37.

2-Gazeteler

İkdam, No: 2774, 2775, 2776.

Sabah, No: 4436, 4437, 4438, 4450, 4456.

Kastamonu, No: 1432, 1434, 1440, 1451, 1454, 1464, 1467, 1469, 1474, 1475, 1476, 1477, 1481, 1488, 1491, 1494, 1496, 1497, 1510, 1516.

3-Araştırma ve İnceleme Eserler

ATAR, Zafer, “Fotoğraflarla 1899 Aydın-Denizli Depremi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIII, S. 27, 2013, ss. 5-32.

ATNUR, İbrahim Ethem, *Reis-i Cumbur’un Doğu İncelemeleri (1924 Erzurum Depremi)*, ebabel Yayınları, Ankara 2006.

BİKÇE, M., “Türkiye’de Hasara ve Can Kaybına Neden Olan Deprem Listesi (1900-2014)”, *3. Türkiye Deprem Mübendisiği ve Sismoloji Konferansı, 14-16 Ekim 2015*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2015.

BİNGÖL, Cemil, *Çankırı’nın İdarî, Nüfus ve Sosyal Yapısı (1839-1903)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.

BİROL, Nurettin-Deniz Akpınar, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Manastır Vilâyeti ve Vali Halil Rıfat Paşa’nın Faaliyetleri (1887-1889)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Y. 3, S. 14, Haziran 2015, ss. 139-156.

ÇAPA, Mesut, *Kızılây (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2009.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2017.

DOĞANLI, Bilge-Osman Bayrı, “Deprem Zararlarının En Aza İndirilmesine Yardımcı Olmada, Önlisans Düzeyinde Eleman Yetiştirerek Yeni Bir Yaklaşım Geliştirme: Ampirik Bir Çalışma”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 23, Mart 2018, ss. 114-128.

ERGÜNAY, Oktay-Polat Gülkan, H. Hüseyin Güler, “Afet Yönetimi İle İlgili Terimler Açıklamalı Sözlük”, *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, Edt. Mikdat Kadioğlu, Emin Özdamar, JICA Türkiye Ofisi Yayınları, Ankara 2008, ss. 301-353.

ERLER, Mehmet Yavuz, *Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, Libra Yayınları, İstanbul 2010.

KADIOĞLU, Mikdat, “Modern, Bütünleşik Afet Yönetiminin Temel İlkeleri”, *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, Edt. Mikdat Kadioğlu-Emin Özdamar, JICA Türkiye Ofisi Yayınları, Ankara 2008, ss. 1-34.

KALAFAT, Doğan-Yavuz Güneş, Mehmet Kara, Pınar Deniz, Kıvanç Kekovalı, H. Sadi Kuleli, Levent Gülen, Mehmet Yılmaz, Nurcan M.

Özel, *Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü Bütünleştirilmiş Homojen Türkiye Deprem Kataloğu*, İstanbul 2007.

KARAKAŞ ÖZBAYRAK, İzi, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*, Libra Yayınları, İstanbul 2011.

KARANCI, A. Nuray, “Afet Zararlarını Azaltmada Psikolojinin Önemi”, *Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*, Edt. Mikdat Kadioğlu-Emin Özdamar, JICA Türkiye Ofisi Yayınları, Ankara 2008, ss. 51-57.

KUTER, Nazan, *Çankırı Kenti Açık ve Yeşil Alan Varlığı İçinde Tarihi Kent Merkezinin Kentsel Peyzaj Tasarımı Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2007.

ÖZBEK, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet-Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZCAN, Abdülkadir, “İâne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 228-232.

ÖZCAN, Besim, “Bursa Depremleri (2 Mart-12 Nisan 1855)”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 5, Erzurum 1999, ss. 73-118.

_____, *Bursa Afetleri (1326-1900)*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2002.

ÖZMEN, Bülent, “Kastamonu ve Yakın Çevresi İçin Deprem Olasılığı Tahminleri”, *Türkiye Jeoloji Bülteni*, C. 54, S. 3, Aralık 2011, ss. 109-122.

ÖZTUNÇ, Hüseyin Baha, “20. Yüzyılın Başında Biga’da Yangın Afeti ve Sosyal Yardımlaşma”, *Belleten*, C. LXXXII, S. 293, Ankara 2018, ss. 295-324.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1-2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004.

SATILMIŞ, Selahattin, “1881 Sakız Depreminde Osmanlı Afet Yönetimi ve Vali Sadık Paşa’ya Yönelik Eleştiriler”, *Belleten*, C. LXXX, S. 288, Ankara 2016, ss. 573-618.

_____, “1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 39, Bahar 2016, ss. 137-177.

_____, “19. Yüzyılda Bir Büyük Felaket: 3 Nisan 1881 Sakız ve Çeşme Depremi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXIX, S. 2, 2014, ss. 605-624.

_____, “26 Mart 1898 Koyulhisar-Hamidiye Depremi”, *Tarihin Peşinde*, S. 16, 2016, ss. 241-254.

_____, “Osmanlı’da Bir Afet Yönetimi Örneği: 1883 Çeşme ve Urla Depremi”, *History Studies*, C. 4, S. 1, 2012, ss. 503-527.

- SEZER, Hamiyet, “1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, Ankara 1996, ss. 169-197.
- ŞAHİN, İlhan, “Çankırı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 216-218.
- TOPÇUBAŞI, Mine-K. Kutgün Eyüpgiller, “19. Yüzyılda Kastamonu Eyaleti’nde Hükümet Daireleri”, *İTÜ Dergisi/a*, S. 2, Eylül 2010, ss. 108-120.
- TOZLU, Selahattin, “Erzurum Tarihinde Depremler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000, Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, “Globus” Dünya Basımevi, İstanbul 2001, ss. 93-118.
- TÜRKOĞLU, Ömer, “1902 Çankırı Depremi”, *Kebikeç Dergisi*, S. 14, Ankara 2002, ss. 173-176.
- _____, *Sâlnâmelerde Çankırı-Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmelerinde Çankırı (Kengırı) Sancağı (1869-1903)*, Çankırı Valiliği Yayınları, Çankırı 1999.
- ÜRKMEZ, Naim, “Osmanlı Devleti’nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 43, Nisan 2016, ss. 970-986.
- YAZICI, Nesimi, “Ocak 1898 Balıkesir Depremi Oluşu ve Sonrası”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000, Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, “Globus” Dünya Basımevi, İstanbul 2001, ss. 151-196.

4-İnternet Siteleri

<http://www.karatekinkoyu.com/?pnum=132&pt=K%C3%96Y%C3%9CM%C3%9CZ+TAR%C4%B0H%C3%87ES%C4%B0>

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadastro Çalışmalarının Sosyo-Kültürel Yönüne Dair Bir Kesit (Adalar Kadastro Örneği)*

Murat ALANDAĞLI**

Bu çalışmada, kadastro'nun Osmanlı İmparatorluğu'nda "halk sağlığı" ile "sosyal yaşam" yararına kullanılmasına dair bir kesit sunulacaktır. Öyle ki başta Balkanlar olmak üzere pek çok bölgesinde farklı temelli hareketler ile dış dünyada meydana gelen kimi gelişmelere cevap verme noktasında "en buhranlı" dönemlerini yaşayan, hatta İtalya ile savaşın arifesinde olan imparatorluğun; kadastro çalışmalarında bu minvali ihmal etmemesi kanımızca üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Bu kapsamda, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Arşivi ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivinden yararlanılarak konuyla ilgili belgeler tetkik edilecektir. Elde edilecek bilgilerden hareketle temelde imparatorluk bürokrasisinin literatüre "...İstanbul'un en mu'tenâ mesire alanları..." olarak geçmiş Adalar'daki "Çam Ağaçlarının (Ormanlık Sahaların)" korunması için öncelikle Kınalı Ada'dan başlanarak kadastro çalışmalarının, bir an önce yapılması aciliyetine dair düşüncesi vurgulanacaktır. Ayrıca Adalar'da mevcut çam ağaçlarının hastalıkları, mahlûl arazilerinin belirlenerek ilgililere satılması veya istimlak edilmesi ile kadastro harcamaları için kaynak arayışı gibi farklı uğraşlara da temas edilecektir. Olayın bu yönü, zaten sıkıntılı olan imparatorluk ekonomisinin oldukça önemli olarak gördüğü bir mesele için ilave gider kalemine kaynak yaratma çabasını da gözler önüne koyacaktır.

Nihayet XXI. yüzyıl dünyasındaki teknolojik gelişmelere rağmen pek çok kez ihmal edilen "*doğal yaşam alanlarının*" korunması noktasında bu gün ile düne dair kısa bir nüans eşliğinde, kadastro çalışmalarının insan temelli olması noktasındaki hakikatin ortaya konulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadastro, Büyük Ada, Kınalı Ada, Adalar, Sosyal Hayat, Osmanlı İmparatorluğu

---

* Bu çalışma, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğüne 20-24 Nisan 2015 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiş olan "Dünya Kadastro Zirvesinde" sunulan bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

** Öğr. Gör. Hakkâri Üniversitesi, muratalandagli@hakkari.edu.tr

ONE OF THE SOCIO-CULTURAL ASPECTS OF CADASTRO STUDIES IN THE OTTOMAN EMPIRE

(Adalar Cadastre Case)

In this study, a cross-section will be presented on the use of cadastre in the Ottoman Empire for the benefit of "public health" and "social life". In fact, especially in the Balkans, with different based movements in the outside world to respond to some developments occurring in the "most crises" living in the period, even in the wake of the war with Italy, the empire; it is an important issue that should not be neglected in the cadastral works.

In this context, the documents of the General Directorate of State Archives and the relevant documents of the Directorate of Land Registry and Cadastre, Kuyud-i Kadim Archives, which is a very important archive in Turkey, there are a lots of document there, about Ottoman's army, to tax, social structure from XV. to XIX. centure, will be examined. Based on the information gathered, we emphasize the pressing urgency of the hypothesises with respect to the protection of the "Pine Trees (Woodlands)" in the archipelago of empire bureaucracy starting from Kinalı Island. In addition, different occupations such as diseases of pine trees in the islands, determination of their lands and sales or expropriation of land will be discussed. This aspect of the event will also reveal the effort to fund the additional expense item for an already troubled imperial economy.

Finally XXI. in the face of the preservation of the "natural habitats" that have been neglected many times despite the technological developments in the 21.st century world, it is aimed at revaling the truth about the cadastral work to be human-based.

Keywords: Cadastral Survey, Büyük Ada (Big Island) Kinalı Ada (Kinalı Island) Islands, Social Life, Ottoman Empire

A- Kadastro'nun Tarihsel Serüveni

Tarihsel geçmişi milattan önce beş binli yıllara kadar giden kadastronun Mısır, Babil uygarlıklarında kullanıldıklarına dair bilgiler bulunmaktadır. Yine Eski Yunan ve Roma dönemlerinde de arazilerin tespiti ve üretim türleri ile vergi oranlarını esas alan kayıtların geometrik çizimlerden çok düz yazım esasına göre oluşturulmuş kadastro çalışmaları bu alanın ilk örneklerini oluşturmaktadır. Kadastronun menşe-i hakkında farklı düşünceler olsa da Fransız arşivinde yer alan 1370 tarihli belgeden hareketle, Fransız kökenli olduğu görüşü ağır basmaktadır.¹ Tarihsel arka planındaki bu belirsizliğe rağmen esas olarak

¹Mehmet Yıldırım-Songül Kadioğlu; *Defterhâne'den Tapu ve Kadastro'ya Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Tarihçesi*, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel

taşınmazın hudutlarının belirlenmesi ve bağlı oldukları vergi dilimin tespiti ile kaydedilmesi gibi genel bir tanımını yapmak mümkündür. Kısaca taşınmaz, vergi dilimi (arazi verimliliğine esas) ve kaydedilmesi gibi üç önemli işlemi bünyesinde barındırdığı söylenebilir.

Fransız İhtilalı, feodal düzenin sona ermesi ve Sanayi Devrimi gibi pek çok gelişmenin akabinde XVIII. yüzyıl Avrupa'sında vergi adaletinin sağlanması amacıyla kadastro çalışmaları başlamıştır. Daha çok vergi ve mülkiyet merkezli bu bilgileri XIX. yüzyılda özel mülkiyetin daha da önem kazanması sonucu sağlam ve sistemli bir kayıt alma usulünü şart kılmıştır. Mülkiyete olan ilginin artması neticesinde önem kazanan kadastro uygulamalarının İngiltere hariç diğer tüm Avrupa ülkelerinde en az bir kez yapıldığı görülmektedir.² Böylece o zamana kadar mali boyutuyla öne çıkan kadastro çalışmaları, özellikle özel mülkiyetin önem kazanmasıyla birlikte hukuki boyutuyla ön plana çıkmaya başlamıştır. Şüphesiz bu değişikliğin temelinde taşınmazların mülkiyet esaslı olarak kaydedilmesi ve bunun devlet güvencesine alınması gerçeği yer almaktaydı.³

XX. yüzyılda tüm dünyayı kasıp kavuran cihan harplerinin yaratmış olduğu yıkım ile meydana gelen bazı gelişmeler de kadastroya olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu dönemde kaçınılmaz olarak bir bakıma dünya genelinde savaş sonrası dünyayı yeniden dizayn etme ve kayda alma aşamasının başlatıldığı söylenebilir. Ayrıca yeni inkişaf etmiş teşekküllerin sınırlarının tespiti ve belirlenmesi hadisesi de bu gerekliliği kaçınılmaz kılmıştır. Bu aşamaların başarıyla geçilmesinde kadastro şüphesiz önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır.

Anlaşılan o ki, dün olduğu gibi bu gün de kadastro sadece toplumsal⁴ değil siyasi bir olgu olarak vergilendirme, mülkiyet ve ekonomi boyutuyla ön plana çıkmaktadır. Bu yönüyle kadastronun tarihsel olarak hem değişen toplum özellikleri ve hem de dünya gereklerine göre şekillenip geliştiğinin de altını çizmek faydalı olacaktır.

B- Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadastro Çalışmaları

Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 2; Ankara, 2010, s.191; Kadastro'nun tanımıyla ilgili hukuki kaynaklar hakkında Bkz., Ali Elbeyoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Tapu, Emval-i Metruke*, Adalet Yay., Ankara, 2014, s., 37, vd.

² Mehmet Çete; Tahsin Yomralıoğlu, "Almanya Kadastro Bilgi Sistemi: Alkıs" TMMOB, *Harita Mühendisleri Odası Kadastro Kongresi*, 22-24 Mayıs, Ankara, 2006.

³ Dünyada ve ülkemizde kadastroye dair geniş bilgi için bkz., Ahmet Yaşayan, Hüseyin Erkan, S. Gökşin Seylam, "Kadastro Kavramı ve Türkiye Kadastrosu", TMMOB., *Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, XIII. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, 18-22 Nisan 2011.

⁴ Erol Köktürk, "Türkiye Kadastrusunun Gerçekleri", *İstanbul Bülteni*, TMMOB., *Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayın Organı*, Mayıs, 2009, s.30.

Osmanlı İmparatorluğu'nun teknik ve genel bilgiler bakımından kadastruyla ilgili bir birikime sahip kültürel sahada kurulduğu bilinen bir gerçek.⁵ Ayrıca esasen genelde miri arazilerin kaydedildiği tahrir defterlerinin ihtiva ettiği bilgiler, kadastraya dair ilk örnek olarak gösterilebilir. Nitekim tumar olarak adlandırılan ve belli bir vergi dilimindeki arazinin kayıt altına alınarak sistemli olarak takibini esas edinen bu kayıtlar özelde vergilerin düzenli olarak toplanmasına hizmet etmeyi amaçlamaktaydı. Zamanla tahrir kayıtlarını malik, mevki, cins ve değeri ile revizyon durumunu ihtiva eden, daha sistemli olarak tutulmuş olan Arazi-i Atik, Arazi-i Cedid ve Vakf-ı Atik, Vakf-ı Cedid defterleri izlemiştir.⁶ Genellikle XIX. yüzyıla has bu kayıtlar, aslında imparatorlukta yazılı kadastro uygulamasın da ilk örnekleri olarak gösterilebilir. XX. yüzyılda ise sözel olarak taşınmazın yukarıda belirlediğimiz özelliklerine yer veren bu kayıtları geometrik şekil ve rakamsal ifadelerin yer aldığı çalışmalar izlemiştir ki Beyoğlu ve Galata bölgesi çalışmalarında bu usulün ilk defa uygulandığı anlaşılmaktadır.⁷

Kırım Savaşı arifesinde kadastronun sadece bir bölge üzerinde değil de bir vilayet ekseninde yapılması planlanmış ve bu kapsamda Bursa pilot bölge olarak belirlenmiştir. Fakat bölgedeki arazilerin genişliği, kadastro çalışmalarını yapacak derecede bilgi ve beceriye sahip eleman yetersizliği ile adeta bir kötürüm halini almış imparatorluk, maliyesinin çıkmazları bu projenin tam olarak uygulanmasını engellemiştir. Yine de tüm bu olumsuzluklara rağmen bölgedeki vakıf emlak ve arazilerini ihtiva eden geometrik krokilerin hazırlandığını söyleyebiliriz.

İmparatorluğun mali sıkıntının yaratmış olduğu çıkmaza rağmen kadastro işlem ve uygulamalarına gereken önemi gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla öncelikle kadastruyla ilgili yazılmış bazı eserler tercüme edilmiş ve yaşanan teknik eleman sıkıntısını aşmak maksadıyla da okullar açılmıştır. Diğer taraftan imparatorluk genelinde kadastraya dair atılacak adımları belirleyecek olan bir komisyonun tertip edildiğine de şahit olmaktayız. Komisyon üyelerinin dünya genelinde kadastraya dair gelişmeleri yakından takip etmesi, uygulamaları yerinde izlemesi, tatbik etmesi kısaca gerekli tüm deneyim ve bilgiyi edinmeleri adına yurt dışına da gönderildikleri görülmektedir. Mahmut Esat Efendi'nin⁸

⁵ Kemal Çiçek, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler", *OTAM*, S. VI, Ankara 1995, s. 52.

⁶ Bu defterlerin muhtevası, şekilsel özellikleri ile adetleri hakkında Bkz. *Kıyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, Haz. Sevgi Işık, Songül Kadioğlu, Mehmet Yıldırım, Tapu ve Kadaströ Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

⁷ Yıldırım-Kadioğlu, a.g.e., s., 199.

⁸ Türkiye'deki kadastronun temelleri Defter-i Hakanî Nazırlığı sırasında Mahmud Esad Efendi tarafından atılmıştır. Hayatı, eğitim-öğretimi, görevleri ve ilmi faaliyetleri hakkında geniş bilgi için Bkz. Murtaza Köse, "Osmanlı Son Dönem Hukukçularından

imparatorluğun İtalya ile savaşın eşiğinde olduğu dönemde Paris, Viyana, Roma, Berlin gibi pek çok büyük kenti gezerek kadastroya dair gezi ve gözlemlerini ihtiva eden bilgilerin yer aldığı bir layiha hazırlaması da bu tür uğraşa örnektir.⁹ Mahmut Esat Efendi belki de buralardan edindiği bilgiler nedeniyle imparatorluğun hayata geçirmeyi planladığı “yoklama kaydı” uygulamasını nafiye bir uğraş olarak görüp, sistemli bir kadastro uygulamasının artık vazgeçilmez olduğunun altını çizmiştir. Fakat imparatorluk coğrafyasının genişliği ile arazi yapısı ve özellikle de mali durumunun olumsuzluğu maalesef onun düşüncelerine set koyan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

C- Adalar Kadastrosu

Ele aldığımız adalar temelde imparatorluk merkezinde yer alan Kınalı ada, Burgaz ada, Heybeli ada, Büyük ada, Kaşık adası, Sedef adası, Yassı ada ve Sivri ada ile kayalıklardan mürekkep olup çalışmamızda "adalar" genel başlığı altında ifade edilecektir.¹⁰ Fakat yine de Kınalı ada ve Büyük ada'ya özel bir yer verildiğini ifade etmemiz gerekmektedir.

I- Adalarda Kadastronun Yapılmasını Şart Kılan Nedenler

Elde ettiğimiz belgelerin muhtevassından hareketle imparatorluk idaresinin adalarda kadastro çalışmalarını aşağıda başlıklar halinde ele aldığımız nedenlerden dolayı yapmayı planladığını söyleyebiliriz.

a- Adalardaki Çam Ağaçlarına Musallat Olmuş Hastalık

Adalardaki çamlar ile ormanlardaki diğer ağaçlara bulaşmış hastalığın belgelerden anlaşıldığı kadarıyla büyük bir telefata meydana getirmiştir. Bu telefata çok daha ağır bir boyuta erişmesinde belirtilen bölgenin sınırlarının idari olarak Şehremanetine mi yoksa Evkaf-ı Hümayun Nezaretine mi ait olduğu yönündeki belirsizliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Söz konusu belirsizliğin giderilmesinde belirleyici makam/birim şüphesiz Defter-i Hakani Nezaretidir. Bu kapsamda öncelikle buralardaki kuyudatın incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca ada üzerinde de uzun soluklu bir inceleme yapılmalıdır. Yapılan tahkikat ve tetkikat neticesinde belirtilen arazinin Şehzade Sultan

---

Sevdişchirli Mahmut Esadın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği”, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2, 2003, ss.207-217.

⁹ Yıldırım-Kadıoğlu, a.g.e., s., 203.

¹⁰ H. Selmi Çanakçıoğlu-A. Küçükosmanoğlu, "İstanbul Adalarında Entomolojik Tesbitler", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, C. 32, S. I, ss. 44-46; Orhan Erdenen, *İstanbul Adaları*, Belediye Matbaası, İstanbul 1962.

Mehmet Han Hazretleri Vakfına ait olduğu belirtilmiştir. Elde edilen bu bilgi, beraberinde arazinin vakfa ait olması hasebiyle üzerindeki ağaçların da bahse konu vakfa ait olup olmadığı yönündeki bir başka soruyu gün yüzüne çıkarmıştır.¹¹ Buna benzer bürokratik ve idari işlemler birbirini takip ede dursun adalardaki çamların hastalığı ile alakalı olarak hem Evkaf Nezareti ve hem de Şehremaneti'nin görevlendirilmiştir. Ayrıca gerek görülür ise Ziraat ve Maliye nezaretleriyle de bu hususta bilgi alış verişi yapılabilecektir.¹² 14 Ağustos 1330 (M. 27 Ağustos 1914) tarihli kanunda hastalık zuhur eden alanların bir an evvel kontrol altına alınarak hastalığın ilerlememesi için gerekli önlemlerin alınması istenilmektedir.¹³ Bu kapsamda ilk olarak hastalıkla ilgili olarak bir fen komisyonu'nun kurulması, başkanlığına ise Ziraat ve Orman Mekteplerinde haşarat konusunda uzman olan Mehmet Ziya Bey'in getirilmesi istenilmiştir.¹⁴ Ayrıca çok uzun seneler önce ortaya çıktığı anlaşılan¹⁵ hastalığın daha farklı olumsuzlukları yol açmaması için adalarda kimseye av tezkeresi izni verilmemesinin de üzerinde durulmuştur.¹⁶

b- Ada Arazisine Olan Tecavüzün Artması: Bağ, Bahçe ve Tarla Açılması

1316 (M. 1900) tarihli Şura-yı Devlet tezkeresinde adalardaki vakfa ait arazi üzerinde bulunan orman alanlar ile bahçe ve bağlarda bulunan çamların dahi muhafaza edilmesinin şart olduğu bildirilmektedir. Tezkereden anlaşıldığı üzere buralardaki çam ağaçları ile çamlıklar bağ, bahçe ve tarla açılmak amacıyla tahrip edilmektedir.¹⁷ Bu durumun önüne geçilmesi bağlamında belki arazilerin istimlâki kalıcı bir çözüm getirebilecektir. Fakat adalarda özellikle çam ormanının bulunduğu arazinin geniş bir kısmının manastırlara ait olduğuna dair iddiaların yanında elinde senedi bulunduğunu ileri sürenlerin varlığı istimlâk seçeneğini askıda bırakmıştır. O halde başkaca bir çözüm yoluna gidilmeliydi. Bu kapsamda buralarda araziye sahip olanların çam ve çamlıkların önemi konusunda bilgilendirilerek korunması hususunda ikaz edilmesi ilk iş olarak kaçınılmaz olmuştur. Ve elbette bu konuyla ilgili olarak en kısa zamanda bir keşif yapılmaydı. Yapılan keşif neticesinde hazırlanan raporda ise çamların durumunun çok kötü olduğu, bakımsızlıkta telef olma durumuna geldikleri

¹¹ BOA., DH. İ. UM., 21/1, T. 3. Ağustos.1337.

¹² BOA., DH. İ. UM., 19/21-01, T. 03. Ağustos.1337

¹³ BOA., DH. İ. UM., 19/21, T. 22. Eylül 1337.

¹⁴ BOA., DH. İ. UM., 19/21, T. -.

¹⁵ BOA., BEO. 3848/288591-02, T. 1 K. Sani. 1326.

¹⁶ BOA., DH. H. İ.Um., 31/7-5, T. 18 Mart 1333.

¹⁷ Adalarda bulunan Çam ağaçlarının bağ ve tarla açılmak amacıyla tahrip edilmemesine dair Şura-yı devletin 24. Zilkade sene 316 tarihli tezkiresi..., BOA., BEO., 126971/2, T. 03. Temmuz.1317.

anlaşılmaktadır. Raporda ayrıca arazinin çam ağaçları ile birlikte dönüm dönüm satılması, bahçe, bağ veya köşk inşa edilmek için parçalanması olaylarına karşı hükümetin çok acil olarak önlem alması gerektiğinin altı önemle çizilmiştir.¹⁸ Ve belki de gün be gün artan bu olumsuzlukların önüne geçmek maksadıyla çok acil olarak bir fen memuru ile sekiz beğinin bölgede istihdam edilmesinin çok uygun olacağı üzerinde durulmuştur.¹⁹ Raporda son olarak özellikle belediyenin gerekli önlemleri en kısa sürede almaması durumunda çam ağaçlarının toptan yok edileceği ve bu nedenle adaların yakın bir gelecekte çöl olacağına dair endişe dile getirilmiştir.²⁰

II- Adalarda Ortaya Çıkan Problemlere Dair Kimi Çözüm Arayışları

İmparatorluk idaresi geçte olsa kaçınılmaz olarak adalarla ilgili bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak maksadıyla bazı önlemler almıştır. Nitekim adalara dair yukarıda bahsedildiği şekilde tehdidin gün yüzüne çıkması üzerine, arazinin toplum yararına zapt edilmesi veya gerçek kişilere devredilmesi vesilesiyle takibinin sağlanması gibi farklı düşünceler ortaya konulmuştur.

a- Mahlûl Arazilerin İstimlâk Edilmesi

Dönem itibarıyla adalar arazisinin Şehzade Sultan Mehmet Han Hazretleri Vakfı, mahlûl durumda olanlar ile nihayet ellerinde Defter-i Hakani Senedi olan veya olduğunu iddia edenlerin işgal ettikleri ve manastırlar²¹ gibi birden fazla şekilde tasarruf edildiğini söyleyebiliriz.²² Fakat tüm çeşitliliğe rağmen imparatorluk idaresi adalar arazisinin İstanbul için barındırdığı önem nedeniyle hükümet adına bir an evvel istimlâk edilmesi gerekliliğine dair karar almıştır. Bu kararın alınmasında yukarıda ifade etmeye çalıştığımız araziye olan tecavüzatın yeri yadsınamaz. Fakat yine daha önce de ifade edildiği üzere arazinin birden çok şekilde tasarruf edilmesi gerçeği istimlâki güçleştirmiştir. Bu nedenle öncelikle bir tespit işlemi yapılmalıydı. Tespit işlemini Defter-i Hakani, Şehremaneti ile İstanbul Vilayeti'nden alanında maharetli birer memurdan oluşacak bir komisyon gerçekleştirecekti. Komisyonun en temel görevlerinden biri adalarda istimlâk edilebilecek alanların titizlikle belirlenmesiydi.²³

¹⁸ BOA., BEO. 3848/288591-02, T. 1 K. Sani. 1326.

¹⁹ BOA., DH. İ. UM., 19/21, T. 15 .Haziran.1337

²⁰ BOA., BEO. 3848/288591-02, T. 1 K. Sani. 1326.

²¹ Özellikle Büyükkada'daki Hristos Manastırı hakkında Bkz., TKG. KK. FRM., 3, (Eski No: 2296/2307),

²² BOA., İ.ML., 93/9-3, T. 20. K. Sani. 328.

²³ BOA., BEO., 3907/2930-12-1, T. 16 Mayıs 1327.

b- Adalardaki Kimi Arazinin Parça Parça Taliplerine Satılması

Yabancıların adalar arazisine olan meyillerinin önüne geçmek maksadıyla bir an evvel özellikle yerleşime müsait bölümlerinin özellikle imparatorluğun Müslüman tebaasından olanlara ihale edilmesi karara bağlanmıştır. Bu maksatla bölge arazisini, değerini, çok iyi analiz edebilen deneyimli memurlar marifetiyle bu işlemin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. 1 Kanûn-ı Sani 328 (M. 14 Ocak 1913) tarihli Şura-yı Devlet kararı ile hayata geçirilen bu uygulama ile imparatorluk idaresi bir yandan adalara yönelen yabancıların önünü kesmek ve bir yandan da zaten burada yaşayan veya henüz gitmiş olanların bir şekilde çamlık alanlara tecavüz ederek hane yeri açmak amaçlı uğraşlarını engellemek istemiştir.²⁴

D- Problemden Çözüm: Adalar Kadastrounun Sosyo-Kültürel Boyutu

Adalarda kadastro yapılmasının elbette ki dönem dünyasının şart kıldığı pek çok nedeni vardı. Bunlardan en önemli olanlarından biri sosyo-kültürel boyutuydu. Anlaşılan o ki bu gün olduğu gibi dün de adalar özellikle yabancı ziyaretçiler için önemli bir uğrak yeri konumundaydı. Adaların İstanbul'un dönem itibariyle en müstesna mesire yeri ve hatta bu özelliği ile esasında Allah'ın bir lütfü olarak görülmüş olması nedeniyle öncelikle sınırlarının kesin olarak belirlenmesi gerekmektedir. Yoksa bu güzellikleri gün be gün telef edilecekti. Bu nedenle 05. K. Sani 1326 (M.18 Ocak 1911) tarihli sadrazam imzalı tezkerede öncelikle Kınalı Ada'da başlanılarak adalarda yavaş yavaş kadastro çalışmalarının yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu iş için öncelikle Defter-i Hakani Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Maliye ve Evkaf Nezareti ile Şehremaneti'nin irtibat halinde olması gerekliliği vurgulanmıştır.

Adalardaki kadastro çalışmalarıyla ilgili olarak Defter-i Hakani Nezareti'nin 16 Mayıs 1327 tarih (M. 29 Mayıs 1911) ve 88 numaralı tezkeresiyle, altı yüz dört bin kuruş talebine, 6 Haziran 1327 (M. 19 Haziran 1911) tarih ve 66 numaralı tezkere ile Maliye Nezareti olumsuz görüş bildirmiştir. Söz konusu tezkere ile Maliye Nezareti bu tutarın toplanmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.²⁵ Bahsi geçen meblağ adalarda kadastro çalışması yapacak olan Fen Komisyonu'na hazırlanmıştır.²⁶ Maliye Nezareti'nden alınan bu olumsuz cevap nedeniyle gözler Defter-i Hakani Nezareti bütçesine çevrilmiştir. Fakat Defter-i Hakani Nezareti bütçesi de bu tutarı karşılayacak dirayette değildir. Yapılan görüşmeler neticesinde 23 Nisan 1327 (M. 6 Mayıs 1911) tarihli tezkere ile öngörülemeyen harcamalar kaleminden Defter-i Hakani Nezareti hesabına bu

²⁴ BOA., BEO., 4142/310592, T. 27. K. Sani. 1328.

²⁵ BOA., BEO., 3907/293012-1, T. 09. Haziran 1327.

²⁶ BOA., BEO., 3907/2930-12-1, T. 16 Mayıs 1327.

tutarın aktarılmasının çok daha doğru olacağı bildirilmiştir. Anlaşılan o ki adaların imparatorluk için arz ettiği önem ile içerisinde bulunan ekonomik durgunluk merkezi idareyi bir hayli zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle belgelere sirayet ettiği şekliyle her ne kadar bu kadar para harcansa da doğal güzelliklerin muhafaza için elzem olan adalar çamlarının korunması için bir an evvel ve her türlü zorluğa rağmen kadastro çalışmalarının yapılmasının elzem olduğu belirtilmiştir.²⁷

Tüm bu işlemlerin hızlı ve sağlıklı bir şekilde yürütmesi için başta ellerinde hüccet veya kaybolmuş tapu senetleri olduğunu iddia edenlerin durumunu araştırmak için bir tetkik komisyonu oluşturulacaktır. Komisyon ön raporu hazırlayacak ve kadastro çalışmaları bu rapor üzerine şekillenecektir. Ve ayrıca gelinen noktada her ne kadar tüm adalarda kadastro çalışmasının yapılmasının elzem olduğu belirtilse de teknik eleman yetersizliği ve gerekli gider kalemlerini karşılayacak tutarın olmayışı nedeniyle şimdilik sadece Kınalı Ada'da kadastro çalışmalarının yapılması kararı alınmıştır.²⁸ Peki, ama imparatorluk idaresin kadastro çalışmalarından beklentisi nedir? Şeklindeki bir soruya verilebilecek cevap çalışmamızın esasını oluşturmaktadır. Olaya bu açıdan bakıldığında kadastro çalışmaları ile öncelikle adalardaki mülk araziye dair belirsizlikler ortadan kaldırılmış olacaktır. Bu sonuç adalarda hâlihazırda belirsiz merkezi idare kontrolünün yeniden tesisini sağlayacaktır. Bu kapsamda ilk olarak adaların Defter-i Hakani Nezareti'ndeki kuyudat incelenecek ve sarih verileri olanlarla ilgili işlem yapılacak, geriye kalanı toplum yararına istimlak edilecektir.²⁹ Öyle ki kadastro çalışmaları başlamadan önce yapılan bir inceleme vesilesiyle bizler önceleri Şehzade Sultan Mehmet Hazretleri Vakfına ait büyük miktarda arazinin zamanla bölgeye olan meylin artması nedeniyle öyle ya da böyle mülk arazi haline getirildiği veya getirilmeye çalışıldığına şahitlik etmekteyiz.³⁰

İkinci olarak imparatorluk idaresi öncelikle adalar üzerindeki yerleşim yerleri, ormanlı sahalar ile zirai alanlara dair net veriler sağlayacaktır. Bu nedenle daha önce sadece Kınalı Ada'da yapılması hususunda karar alınmış olan kadastro çalışmalarının vakit geçirilmeden Burgaz, Heybeli, Büyük Ada başta olmak üzere diğer tüm adalarda da yapılmasının şart olduğu belirtilmiştir.

İmparatorluğun yaklaşık bir asır önceki beklenti ve endişeleri nedeniyle yukarıda ortaya koymaya çalıştığımız çabasının izlerine akademik ve idari boyutuyla yakın tarihimizde de rastlanılması³¹ konunun dün olduğu gibi

²⁷ BOA., BEO., 3907/2930-12-1, T. 16 Mayıs 1327.

²⁸ BOA., BEO., 3907/2930-12-1, T. 16 Mayıs 1327.

²⁹ BOA., BEO. 3848/288591-02, T. 1 K. Sani. 1326.

³⁰ BOA., BEO., 3907/2930-12-1, T. 16 Mayıs 1327.

³¹Melih Boydak, "İstanbul Adaları'nın Ağaçlandırılmasında Amaç, Tür Seçimi ve Ağaçlandırma Tekniği Yönleriyle Planlama Esasları", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, C. 34, S.IV, 4, s. 24-45.

günümüzde de halen popülaritesini sürdürdüğü ve maalesef beklenen derecede bir çözüme kavuşturulmadığı gerçeğini de ortaya koymaktadır.

Sonuç

Çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi içerisinde bulunduğu olumsuz şartlara rağmen İstanbul'un en güzide yeri olarak ifade ettiği adalar ve doğal güzelleri, yaşam alanlarına vermiş olduğu önem ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak başta yabancı ziyaretçiler olmak üzere İstanbul'da yaşayanların biraz olsun şehrin kasvetli hava ve karmaşasından uzaklaşmak doğayla bütünleşmek maksadıyla ferah bir nefes almak için gittikleri adalara gerekli özenin gösterilmediği ve bu nedenle ormanlık sahanın gün geçtikçe telef olma tehlikesiyle yüz yüze kaldığı söylenebilir. Adalar arazisinin pek çoğunun aslında vakıf malı olarak görülse de zamanla bazı özel mülk arazilerin peyda olduğu ve hatta bu arazilerin daha da genişletildiği anlaşılmaktadır. Elbette bu tür arazilerin miktarındaki artış adalardaki ender çam ağaçlarının yok edilmesi oranı ile doğru orantılı olmuştur. İmparatorluk idaresinin çalışma genelinde ifade ettiğimiz olumsuzlukları gidermek adına öncelikle adalarda kadastro çalışması yapılmasının farkında olduğu ancak mali durumun kötü olması nedeniyle yeterli adım atmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmamızda her ne kadar adalar üzerindeki çam ağaç ve ormanlarıyla alakalı bilgiler ağırlıklı olsa da temelde pek çok kez teknik bir konu olarak telakki edilen kadastronu, imparatorluk idaresince en zor şartlar altında dahi toplum, birey adına fayda getirecek uygulamalar ekseninde kullanılmasına dair nüans sergilenmeye çalışılmıştır. Öyle ki imparatorluk merkezinin boğucu ve ağır havasından bunalan insanların uğrak yeri, en güzide mesire alanı, Allahın bir lütfü olarak ifade edilen adaların bu özelliğini değişen koşul ve gereklere göre kaybetmesinden korkan merkez idaresi öncelikle adaların alan olarak belirlenmesi, sınırının tespiti, vakfa, kamuya ve şahsa ait araziler ile tüm bu arazilerde gerek ağaç ve gerekse de ormanlık sahaların muhafazası için kadastro çalışmaları yapmıştır. İmparatorluğun bu beklentisini sadece merkez ile sınırlandırmak doğru olmaz. Başta Anadolu ve Rumeli olmak üzere kayda almış olduğu koru alanları üzerinden daha da genişletmek mümkündür.³² Konunun bizler için önemi kadastro gibi son derece kendi içince pek çok teknik ve hukukî çıkmazları barındıran bir olgunun insan temelli olarak ön plana çıkmış olmasıdır. Esasında pek çok olgunun temelinde insan faktörü vardır. Peki, ama imparatorluk görünürde teknik fakat esasta insan merkezli bu uğraşında sonuç alabilmiş midir? Hayır. İmparatorluğun bu konudaki başarısızlığının en büyük mirasçısı konumundaki ülkemizde de mevcut teknik ve ekonomik kazanımlara rağmen maalesef halen beklenen düzeyde olmadığı gerçeğini de ifade etmemiz gerekmektedir.

³² Bkz. TKG. KK. KORD., 1-13.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Kaynakları

I- Başbakanlı Devlet Arşivleri (BOA.)

Babıâli Evrak Odası (BEO.) 3848/288591-02, T. 1 K. Sani. 1326; 126971/2, T. 03. Temmuz.1317; 3907/293012-1, T. 09. Haziran 1327; 4142/310592, T. 27. K. Sani. 1328.

Dâhiliye Nezareti İdara-i Umumiye (DH. İ.U.M.) 31/7-5, T. 18 Mart 1333; 19/21, T. -; 19/21, T. 15.Haziran.1337; 19/21, T. 22. Eylül 1337; 19/21-01, T. 03. Ağustos.1337; 21/1, T. 3. Ağustos.1337.

İrâde Maliye (İ.ML.) 93/9-3, T. 20. K. Sani. 328.

II- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TKG. KK.)

Fermanlar (TKG. KK. FRM.) 3, (Eski No: 2296/2307)

Koru Defterleri (TKG. KK. KORD.) 1-13

Haritalar (TKG. KK. HRT.) 6, (Eski No: 2309/188)

B- Araştırma İnceleme Eserleri

ÇANAKÇIOĞLU H. Selmi-KÜÇÜKOSMANOĞLU Ali, "İstanbul Adalarında Entomolojik Tesbitler", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt: 32, Sayı: I, İstanbul, 1982, ss. 44-56.

ÇETE Mehmet-YOMRALIOĞLU Tahsin, "Almanya Kadastro Bilgi Sistemi: Alkıs" *TMMOB, Harita Mühendisleri Odası Kadastro Kongresi*, 22-24 Mayıs, Ankara, 2006.

ÇİÇEK Kemal, "Osmanlılardan Önce Akdeniz Dünyasında Yapılan Tahrirler", *OTAM*, Sayı. VI, Ankara 1995, ss.51-89.

ELBEYOĞLU Ali, *Osmanlı'dan Günümüze Tapu, Emval-i Metruke*, Adalet Yay., Ankara, 2014.

KÖKTÜRK Erol, "Türkiye Kadastrounun Gerçekleri", *İstanbul Bülteni, TMMOB, Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayın Organı*, Mayıs, 2009.

Kuyud-ı Kadime Arşiv Kataloğu, Haz. Sevgi Işık, Songül Kadioğlu, Mehmet Yıldırım, Tapu ve Kadastro Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

BOYDAK Melih, "İstanbul Adaları'nın Ağaçlandırılmasında Amaç, Tür Seçimi ve Ağaçlandırma Tekniği Yönleriyle Planlama Esasları", *İ.Ü. Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: IV, ss.24-45.

ERDENEN Orhan, *İstanbul Adaları*, Belediye Matbaası, İstanbul 1962.

- KÖSE Murtaza, “Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Sevdışehirli Mahmut Esadın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Konya, 2003, ss.207-217.
- YAŞAYAN Ahmet-ERKAN Hüseyin-SEYLAM S. Gökşin, “Kadastro Kavramı ve Türkiye Kadastro’su”, TMMOB., *Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, XIII. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, 18-22 Nisan , Ankara, 2011.
- YILDIRIR Mehmet-KADIOĞLU Songül; *Defterhâne’den Tapu ve Kadastro’ya Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü’nün Tarihiçesi*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 2; Ankara, 2010.

Osmanlı Taşra Belediyelerinde Bütçe Krizi: “Rüsûm-ı Erbaa Örneği” Budget Crisis in Ottoman Provincial Municipalities: “Rüsûm-ı Erbaa (Four Types of Tax Revenues) Example”

Şeyhmus Bingül*

Özet

Bu çalışmada, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kurulmaya başlanıp özellikle I. Meşrutiyet döneminde sayıları giderek artan taşra belediyelerinin işlevleri ele alınmıştır. Bu işlevlerin çerçevesini ise rüsûm-ı erbaa (hayvan, zebhiye, kantar, kile) olarak bilinen ve mal ve eşya alım satımından alınan vergi gelirlerinin belediye çalışmalarına etkisi oluşturmaktadır. Bu vergiler, hazineye ait iken belediyelerin kalkınması maksadıyla buralara devredilmiş fakat daha sonra Osmanlı devlet maliyesinin maruz kaldığı buhranlardan dolayı belediyeler ile hazine arasında paylaştırılmıştır. Taşra belediyelerinin temel vazifelerinden olan imar-bayındırlık, temizlik, sağlık ve sosyal yardım uygulamaları gibi alanlarda kullanılan belediye gelirleri mevcut ihtiyaçları karşılayamadığından rüsûm-ı erbaanın tümünden belediyelere devri hususunda yoğun bir talep olmuştur. Ülkenin batısından doğusuna kadar birçok bölgeden yapılan bu talepler belediyelerin ayakta kalmasının aracı olarak görülmüştür. Fakat maliyenin içinde bulunduğu durumdan ötürü bu talepler reddedilmiştir. Bu da taşra belediyelerinin birçok hizmeti yerine getirme hususunda geri kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı arşiv vesikalarının esas alındığı bu çalışmada, ilgili vergi gelirlerine yönelik taleplere ilişkin süreç ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Belediyecilik, Taşra, Rüsûm-ı Erbaa, Temizlik, Sağlık

Abstract

In this study, the functions of the provincial municipalities, which started to be established with the 1864 Vilayet Law and the number of which gradually increased during the First Constitutional Era, were discussed. The framework of these functions is the effect of the tax

---

* Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muş, bingul.dtcf@gmail.com

revenues known as rüsûm-ı erbaa (four types of tax revenues) and gained from the sale and purchase of goods and property, on the municipal activities. These taxes were transferred to the municipalities for their development while they formerly belonged to the treasury, but they were shared between the municipalities and the treasury due to the crises that the Ottoman state finance was exposed to. Since the municipal revenues used in areas such as zoning-public works, cleaning, health and social assistance practices, which were the main duties of the provincial municipalities, could not meet the needs then , an intense demand for the transfer of the rüsûm-ı erbaa (four types of tax revenues) to all municipalities emerged. These demands from many regions, from the west to the east, were considered as a means of sustaining the municipalities. However, the requests were rejected because of the financial situation, which caused the provincial municipalities to lag behind in providing many services. In this study, which is based on the Ottoman archive documents, the process of those demands regarding the related tax revenues was discussed.

Keywords: Municipalism, Province, Rüsûm-ı Erbaa, Cleaning, Health

Giriş

Kırım Savaşı'nın İstanbul'da bürokratik ve askeri hareketliliği tetiklemesiyle modern ve düzenli kent yaşamına dair ihtiyaçların artması üzerine, 1854'te Şehremaneti adı altında kurulup daha sonra Paris usulüyle geliştirilen ilk modern belediyeçilik örneği, 19. yüzyıl Osmanlı idari yapılanmasının temel yapı taşlarından birini teşkil etmiştir. İmar, bayındırlık, sağlık, temizlik ve sosyal yardım uygulamaları başta olmak üzere birçok alanda hizmet veren modern belediyelerin taşradaki örgütlenmesi ise 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile mümkün olmuştur. Mithat Paşa'nın Tuna ve Bağdat idareciliği döneminde etkili ve verimli sonuçlar alınmasıyla 1867'den itibaren belediyeçiliğin tüm Osmanlı kentlerinde yaygınlaştırılmasına giden kapı aralanmıştır. Çeşitli nizamname ve kanunlara tabi bir şekilde gelişen belediyeçiliğin asıl kurumsallaşma dönemi ise II. Abdülhamid dönemine denk gelmektedir. Kanun-ı Esasi'nin de etkisiyle İstanbul ile taşra vilayetleri için çıkarılan kanunlar peyderpey hayata geçirilmiş ve belediyeçilik tanımına giren işler dolayısıyla topyekûn bir kalkınma programı benimsenmiştir.

Mülki idarenin modern hukuk devleti aygıtları arasında paylaşılması ve yeniden düzenlenmesi itibariyle kıymete haiz olsa da belediyeçilik, imparatorluğun bütün topraklarında aynı etki ve verimlilikte hayata geçirilememiştir. Daha çok liman ve ticaret kentleri ile özdeşleşen bu kurumdan verim alınması, vilayetlerin ve hazinenin içinde bulunduğu mali nitelik ve idarecilerin tutumuyla doğrudan ilgiliydi. Tanzimat'tan beri arzulan merkezi devlet anlayışının hakimane bir şekilde tüm topraklarda sağlanamaması ve hatta

birçok toprak parçasının elden çıkması bu süreci derinden etkilemiştir. Zira II. Abdülhamid döneminde Balkan coğrafyasının büyük bir kısmı Rus Harbi dolayısıyla elden çıkmış, iç bölgelerden güney ve şark vilayetlerine varan geniş bir saha ise Berlin Antlaşmasını müteakip gelişmelerin etkisinde kalarak iç ve dış siyasetin gündemini meşgul etmiştir. Dolayısıyla modern ve merkezi devlet anlayışının ana üssü konumundaki İstanbul dışında kalan büyük bir coğrafya hem uzaklığın verdiği dezavantaj hem de buradaki siyasal ve sosyal olayların etkisiyle kurumsal gelişmelere biraz daha kapalı bir konumda kalmıştır.

Osmanlı taşra belediyelerinin işlerliğini zora sokan başlıca sorunlarından biri bütçelerin nitel ve nicel değerleriydi. Belediyelerin büyük bir çoğunluğunda gelir ve giderler birbirini karşılayamayacak derecedeydi. Gelir ve giderler belediyenin bulunduğu bölgenin mali kaynaklarına göre değişmekteydi. Söz gelimi hayvancılık, tarım, sanayi, özel işletme gibi unsurlar bütçelere ait gelir ve gider kalemlerini belirlemekteydi. Bu çalışmaya söz konusu edilen ve kantar, kile, hayvan ve zebhiye adı altında “rüsûm-ı erbaa” şeklinde kavramsallaştırılan vergiler bazı dönemlerde neredeyse bütün belediyelerin temel gelir kaynakları arasında zikredilmektedir. Fakat 1875 Moratoryumu ve ardından kurulan 1881 Duyun-u Umumiye İdaresi gibi gelişmeler, maliyeti zor duruma soktuğundan bu gelirlerin bir kısmı belediyelerden alınarak hazineye aktarılmıştır. Bu yüzden vergilerin tamamen belediyeye tahsis edilmesi hususunda ülkenin muhtelif bölgelerinden yüzlerce şikâyet ve talep yapılmıştır. Belediyelerin bu taleplerinde sağlık ve temizlik başta olmak üzere birçok beledi hizmetin yerine getirilemediği dile getirilmiş ve hükümet, çözüm bulması hususunda zorlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Osmanlı arşiv vesikalarından hareketle bu şikâyet ve taleplerin belediye bütçelerine etkisi incelenmeye tabi tutulmuştur.

1. Osmanlı Taşra Belediyelerinin Gelişim Süreci ve Belediyelerin Gelir-Gider Kaynakları

Tanzimat döneminde hayata geçirilen merkezileşmeye dönük modernleşme çabaları Osmanlı kentlerinde yeni bir düzenin kurulmasını tetiklemiştir. 19. yüzyıl boyunca yaşanan nüfus artışı, salgın hastalıklar, ulaşım ve haberleşme alanındaki yenilikler ile Kırım Harbi vesilesiyle İstanbul’da bulunan diplomatik ve askeri yabancı nüfusun ihtiyaçlarının da etkisiyle ilk modern belediyecilik örneği Şehremaneti adı altında İstanbul’da kurulmuştur.¹ Şehremaneti, İslam şehirlerinde temeli hisbe teşkilatına dayanan ve Osmanlı klasik döneminde kadılık ve vakıf müesseseleri vasıtasıyla yürütülüp 1827’de İhtisap Nezareti’nin² kurulmasıyla geliştirilen belediyecilik faaliyetlerinin

¹ Ali Akyıldız, “Şehremini”, *TDV İA*, Cilt: 38, 2010, s. 459-461.

² Cengiz Kallek, “Hisbe”, *TDV İA*, Cilt: 18, 1998, s. 133-143.

Tanzimat dönemi itibariyle ihtiyaç duyulan kurumsallaşmanın en modern şekillerindedir.³

İstanbul'da kurulan Şehremaneti, şehremini ve şehir meclisi adı altında iki organa sahip olup şehremini ve meclis üyeleri, Babıali'nin önerisi ve padişahın da onayıyla atanmaktaydı. İlk kurulduğu zamanlarda fonksiyonları sınırlı tutulan şehremaneti, şehrin iaşesi, temizlik, fiyat kontrolü, esnaf denetimi ve vergi tahsili gibi işlerden sorumlu tutulmuştu.⁴ Fakat şehremaneti, hiçbir etkin faaliyet yürütememiş ve göstermelik toplantı ve teftişlerin ötesine geçememiştir. Bunda şehir meclisini teşkil eden ahali ve esnafın beledi işlerde muktedir olamamalarının etkisi büyüktü. Bu yüzden başarısız deneyimin üstesinden gelmek için 1855'te İntizam-ı Şehir Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, Müslim ve gayrimüslim bilirkişilerden oluşturulmuş ve hükümetin belediyeçilik hususunda danışma organı vazifesini üstlenmiştir. Böylece 1858'de Galata ve Beyoğlu'nda Altıncı Daire-i Belediye⁵ ismiyle Paris usulünde bir sistem geliştirilmiştir. Dairenin reis ve üyeleri Babıali tarafından tayin edilmekteydi. Daire, temizlik, imar, teftiş gibi ana işlerden sorumlu tutulmuş ve uygulamada işletmecili belediyeçiliğin de ilk örneğini vermiştir. İstanbul'da örnek teşkil eden bu daire ihtiyaca göre giderek büyümüş ve zamanla daire sayısı da artırılmıştır. 1868'de İstanbul'un bütünü on dört daireye ayrılması kararlaştırılmış ve Şehremaneti yeniden düzenlenmiştir. Fakat mali ve bürokratik hususlar İstanbul'daki belediyeçiliğin 1877 Dersaadet Belediye Kanunu'na kadar Altıncı Daire'nin hizmet kapsamında kalmasını gerektirmiştir.⁶ Bu ise Beyoğlu merkezli yürütülen belediyeçilik vasıtasıyla buranın, şehrin modernleşen yüzünü temsil etmesini de sağlamıştır.⁷

İstanbul'da Şehremaneti kurulduğunda buraya ait bir bütçe kalemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat emanetin bütçesi ve gelir kaynakları yetersiz ve gerçek olmayan kaynaklardan oluşmaktaydı. Üstelik şehremaneti kendine ayrılan gelir kaynaklarından yeterli ve düzenli bir şekilde istifade etmekten de mahrumdu. Şehremaneti Nizamnamesi, gelir kaynakları ve bütçeye dair bir hüküm içermediğinden Babıali'nin günü birlik verdiği ödenekle ayakta durmaktaydı. Başlangıçta hükümetin maksadı şehrin düzenlenmesi ile ilgili

³ İlber Ortaylı, "Belediye", *TDV İA*, Cilt: 4, 1992, s. 398-399.

⁴ Tarkan Oktay, "Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi", *Türkiye'de Yerel Yönetimler*, Yayına Hazırlayanlar: Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 136.

⁵ Altıncı Daire-i Belediye için ayrıca bkz. Tarkan Oktay, "Tanzimat Dönemi İstanbul'da Bir Belediye Örgütlenmesi Örneği: Altıncı Daire-i Belediye", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Öneri*, 15/4, 2001, s. 157-166.

⁶ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 139-163.

⁷ İlber Ortaylı, "İstanbul'un Mekansal Yapısının Tarihsek Evrimine Bir Bakış", *Amme İdaresi Dergisi*, 10/2, 1977, s. 95.

işlerin devlet işlerinden ayrılmasına yönelikti. Fakat taşrada olduğu gibi burada da kentsel altyapı inşaatı ve beledi işler merkezi hükümet tarafından yürütülmüştür. Altıncı Daire kurulduğundan ise İstanbul belediyesi biraz daha ayrıcalıklı gelir kaynaklarına sahip olmuştur. Dairenin gelir kaynakları arasında hane ve dükkânların aydınlatma ve temizlik resmi, kontrato harcı, esnaftan alınan mizan resmi, bina tamir ve ruhsatiye harcı ve emlak vergisi gibi kalemler bulunmaktaydı.⁸

Başkent İstanbul'da çeşitli düzenlemelerle geliştirilmek istenen belediyeçilik sisteminin taşraya yansımaları 1864'te uygulamaya konan Tuna Vilayet Nizamnamesi ile mümkün olmuştur. 1867'de bütün Osmanlı taşrasında uygulamaya konan ve 1871'de yeniden düzenlenen nizamname, her kaza ve liva merkezinde birer belediye dairesi kurulmasını kapsamıştır. Fakat pratikte her kaza ve liva merkezinde belediye dairelerinin kurulması mümkün olmamıştır. Daha çok liman ve ticaret kentlerinde kurulan belediye dairelerinin ülkenin orta ve doğu kesimlerinde kurulması uzun soluklu bir dönem gerektirmiştir. Tuna bölgesindeki bazı şehir ve kasabalar, Doğu Akdeniz'in liman şehirleri, Mezopotamya ve Suriye'nin başlıca merkezlerinden Bağdat, Şam, Beyrut gibi şehirlerle Anadolu'daki bazı büyük şehirler dışında belediye, hayati öneme sahip sorunların çözüm mercii olarak görülmemiştir. Buradaki geleneksel ekonomik ve sosyal hayat için öneme haiz görülmeyen belediye, ayrıca zengin olmayan bu şehirler için yeni vergilerin konması anlamına da gelmekteydi.⁹

Mithat Paşa'nın Tuna vilayetindeki başarılı deneyimleri sonucunda¹⁰ belediyeçilik faaliyetlerinin diğer Osmanlı kentlerinde yaygınlaştırılması için 1868'de bir emirname yayınlanarak ilgili idarecilere iletilmiştir. Buna göre şehir ve kasabalarda kurulması planlanan belediye meclislerine kantar, şinik¹¹, dellaliye¹², panayır ve arziye gibi vergi kalemlerinin devredilerek bu meclislere hükümet konağı, köprü ve karakol gibi hükümet binalarını tamir ve yapım masrafı yüklenmesi tertip edilmişti. Bu maksatla Suriye vilayetine bağlı liva merkezlerinin tamamında ve kaymakamlık bulunan kazaların bir kısmında belediye meclisleri kurularak Tuna Vilayet Nizamnamesi hükümlerine uygun bir

⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 137-150.

⁹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 172.

¹⁰ Bekir Koç, "Mithat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği", *Kebikeç*, 18, 2004, s.407-415; Bekir Koç, "Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Mithat Paşa", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4, 2017, s. 55-69.

¹¹Eski bir hacim ve alan ölçüsüdür. Osmanlı'daki kentlere göre değeri değişebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkznz. Cengiz Kallek, "Şinik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:39, 2010, s. 169-170.

¹² Osmanlılarda bir haberi duyurmak veya ticari sahada alıcı ve satıcı arasında uzlaşmayı sağlamakla görevli ve dellal olarak nitelendirilen kişiler üzerinden tahsil edilen vergidir. Ayrıntılı bilgi için bkznz. Yusuf Hallaçoğlu, "Dellal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1994, s. 145-146.

şekilde memurlar görevlendirilmişti. Buradaki belediye meclislerinin gelirleri tahriri tamamlanmış olup hükümet tarafından belediyelere devredilen vergilerden oluşmaktaydı. Fakat gelir yetersizliğinden dolayı uygulamadan kısa sürede verim alınamamış ve ek gelirlere ihtiyaç duyulmuştur. Suriye vilayeti idarecilerinin aktarımına göre mevcut gelirler bina yapım onarımı ile hastane, mektep ve islahane gibi kurumların tesisi için son derece yetersizdi. Yine de uygulamadaki bu ilk örneklerden birini teşkil eden Suriye'ye tabi Beyrut gibi kentlerde belediyelere kalkınma politikası itibarıyla büyük önem atfedilmiştir.¹³ Zira Beyrut da dâhil Osmanlı liman kentlerinin bir kısmı asıl belediyecilik faaliyetlerinin yürütülebildiği yerler arasındadır.¹⁴

1877'de çıkarılan Vilayat Belediye Kanunu'nun üçüncü maddesi belediyelerin görev tanımını geniş bir şekilde belirliyordu. Buna göre belediyeler, inşaat, yol, kaldırım, su kanalları, lağım gibi onarım işleri, pazar ve çarşı denetimi ile buralardaki malların fiyatlarının kontrolü gibi alışveriş işleri, lokanta, kahvehane, gazino, tiyatro, canbazhane, panayır ve sahil gibi toplu kamuoyuna açık mekanların düzeni ve denetimi, tartı ve ölçü aletlerinin doğru kullanımının sağlanması, ekmek fiyatının kontrolü, sokak ve caddelerin temizliği, yangınlara karşı tulumbacı bulundurma, yetim ve kimsesizlerin tedavisi, muhtaçların kollanması, dilencilik yapıp fiziki şartları uygun olanların istihdamı gibi geniş çerçevede bir sorumluluğa sahipti. Aynı kanununun on dokuzuncu maddesi ise belediyelerin söz konusu işleri yapabilmelerinin finansmanına yönelikti. Buna göre belediyelerin gelirleri şu şekildeydi: devletçe tahsis olunan vergiler, irade-i seniyye ile devredilecek vergiler, yol, köprü ve geçit gibi yapıların yapım işlerine ayrılan ödenekten arta kalan bütçe, nakdi cezalar, kantar, çeki, kile, kontrato ve hayvan alım satımından alınan rüsumat-ı ihtisabiyye ile belediyey yapılacak bağışlar.¹⁵

Birçok kentte belediyeler birtakım vergileri toplayan birer kurum olmaktan öteye geçememiş, bazı yerlerde ise meclis üyelerinin isimleri yolsuzluklarla anılmıştır.¹⁶ Buna rağmen, Tanzimat Fermanı ile merkezi bir yönetim anlayışıyla yeni baştan düzenlenen ülke idaresinin yerel yönetimler bağlamında hayata geçirilen bir unsur olarak belediyeler, dönemin kanunlaştırma alanında atılan mühim adımlarından biridir. Başta İstanbul olmak üzere bütün ülkede kurulan

¹³ CDA. ŞD. 2269/4, 12 R 1285 (2 Ağustos 1868). Belgelerin orijinallerinde bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA.) rumuzu devlet arşivlerinin isim değiştirmesinden dolayı Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA.) şeklinde kullanılmıştır.

¹⁴ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 180-186.

¹⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Kanunları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 582-587.

¹⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 277-278.

belediyeler vasıtasıyla, 19. yüzyılın Osmanlı kenti mimarisi, beledi işleri, ulaşımı, sokakları ve yollar ile yeni baştan vücut bulmuştur.¹⁷

2. Rüsûm-ı Erbaa'nın İçeriği ve Tahsil Yöntemi

Taşrada kurulan belediyelerin gelir kalemlerinin düzenlenmesi ve bu vesileyle beledi hizmetlerin artırılması için belediyeçiliğin asıl kurumsallaşma dönemi olan 1880'li yıllarda çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. Rüsûm-ı erbaa olarak nitelendirilen kantar¹⁸, kile¹⁹, hayvan²⁰ ve zebhiye²¹ türündeki dört vergi kaleminden tahsil edilen gelirler başlangıçta hazineye aitken belediyelerin etkin bir hale getirilme çabaları çerçevesinde bunlar, belediye gelirlerine dâhil edilmiştir. Fakat hazinenin içinde bulunduğu mali buhranın üstesinden gelmek maksadıyla birtakım tedbirler alınmış ve belediye gelirleri hususunda düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre bu vergilerin gelirleri 1886'da hazine ve belediyeler arasında yarı yarıya taksim edilmiştir.²² 1886'da merkezi hükümetin böylesi bir karar almasında 93 Harbi'ni müteakip dönemde artan siyasal çalkantıların ve ardından kurulan Duyun-u Umumiye'nin etkisi mevcuttur. Daha sonra bu gelirlerin tamamı yeniden belediyelere devredilse de uzun bir müddet belediyeler, bu gelirlerin kısmi yoksunluğundan dolayı hükümete sayısız şikâyet ve talepte bulunmuştur. Dolayısıyla bu gelirler, belediyelerin bütçe yönetim politikasını belirlemiş ve oldukça geri olan taşra belediyelerinin gelişim seyrini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Rüsûm-ı erbaa içerisinde tahsil edilme hususunda yazışmalara en çok yansıyan kalemler kantar ve kiledir. Bu yüzden hükümet, kısa aralıklarla bu vergilerle ilgili birçok düzenleme yapmıştır. Hükümetin aldığı kararlar çerçevesinde vilayetlerde uygulanan usuller denetlenir ve kanun çerçevesinde kalınması sağlanırdı. Fakat belirlenen usullerin her yerde aynı etki ve düzende

---

¹⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeçiliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 3.

¹⁸ Eski bir ağırlık ölçüsüdür. Osmanlılarda şehirlere göre ölçüsü değişmekle birlikte Tanzimat döneminde bir kantar yüz kilograma denk gelecek şekilde düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Kantar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, 2001, s. 317-320.

¹⁹ Kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan eski bir ölçektir. Osmanlılarda şehirlere göre ağırlık karşılığı değişmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Kile", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, 2002, s. 568-571.

²⁰ Canlı hayvan alım satımından alınan vergidir. Bac-ı hayvan rüsûmu olarak da zikredilmiştir. Bac-ı hayvan rüsûmu için bkz. Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s. 155.

²¹ Hayvan kesiminden alınan vergidir. Zebh ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kürşat Demirci, "Hayvan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:17, 1998, s. 81-85.

²² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, Yayına Yönetmeni: Cengiz Özdemir, Cilt:1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 350-351.

uygulanamadığı görülmüştür. Özellikle verginin tahsilinde mahalli farklılıklar ortaya çıkabilmiştir.²³ 1880 tarihli bir emirnameyle miri kantar kullanımının zorunluluğu kaldırılmışsa da yapılan talepler ve hazinenin zarar görmesi sonucunda bu karar gözden geçirilmiştir.²⁴ Örneğin Kosova vilayetinde kile ve kantarın miri kantarla ölçümünün mecburi tutulması genel bir talepti. Burada çarşı ve pazarda satılan hububat ve eşyanın beş kıyyeden yukarı olan miktarı, miri kantar ile tartılarak her yüz kıyye için elli para resim alınmaktaydı. Ayrıca tüccar ve çiftçi tarafından alınıp satılan hububattan dahi bazı yerlerde on kıyye şeklinde nitelendirilen *şinik* ile ölçümler yapılmakta ve her şinik için bir para resim tahsil edilmekteydi.²⁵ Benzer şekilde Ankara vilayetine tabi Ankara, Kırşehir ve Yozgad sancaklarında her yüz kıyyeden elli para alınmakta ve bu usule dikkat edilmekteydi.²⁶ Miri kantarın mecburi tutulması hususu, Tırhala mutasarrıflığından da yapılan bir talepti. Ahalinin miri kantar yerine tüccar ve esnafa ait kantarları kullanmaya başlamasıyla Yanya idare meclisi miri kantar kullanımının yeniden mecburi yapılmasını talep etmiştir.²⁷

Taşra idare meclislerinin miri kantarın mecburi tutulmasına yönelik talepleri hazine ve belediye gelirlerinin arttırılmasına yönelik hamlelerdi. Zira ahali ve tüccarın büyük bir kısmı ambar ve mağazalarında alışveriş mallarını kendi kantarlarıyla tartmaktaydı. Tüccarın hepsinde kantar olmadığından ise bazı kantarlar ortak kullanılırdı. Tüccara güvenilmediği taktirde ise miri kantar kullanılırdı. Kantar kullanımında usulsüzlüklerin yapıldığı iddiası yerel idarecilerce paylaşılmış ve miri kantarın mecburi tutulması halinde “kantarı tutmayı bilmeyen adamlardan kurtulmuş olunup gelirlerin arttırılacağı” kanaati hakim bir hale gelmiştir.²⁸ Selanik vilayetinden yapılan benzer bir talebe göreyse miri kantarın mecburi olmamasından dolayı her tüccar kendine has ölçüğü kullanıp tartı işlerini yapmaktaydı. Hem vilayet merkezi hem de bağlı kazalarda tartı ve ölçü işinin muntazam bir usulde olmaması hem vergilerin azalmasına hem de ahalinin zarara uğramasına sebep olmaktaydı. Bu yüzden vilayet idarecileri, miri kantarın mecburi tutulmasının yanı sıra muntazam bir usulün geliştirilmesinden yanaydı.²⁹ Zira Selanik, zahire için mühim bir ithalat ve ihracat merkeziydi.³⁰ Buradaki kantar rüsûmu senelik 200.000 kuruş civarındaydı. Fakat miri kantarın isteğe bağlı kullanımı, birçok usulsüzlük doğurduğundan gelirlerde

²³ CDA. DH.MKT. 1400/50, 23 Ca 1304 (17 Şubat 1887).

²⁴ CDA. ŞD. 698/15-22, 13 R 1298 (15 Mart 1881).

²⁵ CDA. ŞD. 698/15-6, 29 N 1298 (25 Ağustos 1881).

²⁶ CDA. ŞD. 698/15-4, (Tarih at).

²⁷ CDA. ŞD. 698/15-8, 18 B 1298 (16 Haziran 1881).

²⁸ CDA. ŞD. 698/15-11, 3 C 1298 (3 Mayıs 1881). Biga mutasarrıflığından yapılan taleptir.

²⁹ CDA. ŞD. 698/15-16, 15 Ca 1298 (15 Nisan 1881).

³⁰ Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 98.

azalma meydana gelmişti. Buradaki tüccar kesimi hileli tartı ve ölçü aletleri kullanarak kendi aralarında bir “yolsuzluk şebekesi” dahi kurmuşlardı.³¹ Görünen o ki yerel idareciler, ahali ve tüccar arasında herhangi bir gerilimin yaşanmaması, hazinenin düzenli bir şekilde gelir elde etmesi için kanuni bir zorunluğa muhtaç durumdaydı. Zira Dersim vilayetinde çarşı ve pazarlarda satışı yapılan eşya ve zahire genellikle miri kantar ve kile ile ölçülüp tartılmasına rağmen herhangi bir muhalefet ile karşılaşılmıyordu. Fakat yerel yöneticilerce kanuni bir kuralın esas alınması hem düzen hem de belediye gelirlerinin artışı için elzem görülüyordu.³²

Miri kantarın kullanımını vilayetlerin sosyo-ekonomik durumları ile demografik özelliklerinin belirlediğini öne sürmek mümkündür. Örneğin, Trabzon vilayetinde yabancılar miri kantar ve kileyi tercih etmemekteydiler. Bu yüzden Trabzon valisi, miri kantarın yabancılara da mecburi tutulmasını talep etmiştir.³³ Cidde’den yapılan bilgilendirmeye göre kantar ve kile rüsümü belli bir usul dâhilinde sorunsuz bir şekilde idare edilmekteydi. Hatta diğer vilayetlerin tersi bir talep söz konusuydu. Buna göre Mekke ve Medine hususi durumlarından dolayı miri kantarcı ve kileci tayininden müstesna tutulmuştu. Buralarda kantar ve kile işleri esnaf ve tüccar tarafından yapılmaktaydı. Miri kantar ve kile işine girilmesi ise şikâyetlere sebep olacaktı.³⁴

Vilayetlerden yapılan talepler ve şikâyetler üzerine 1882’de Dâhiliye Nezareti bir emirnameyle vilayetlerden kendi mahalli durumlarına göre erzak ve eşyanın kıymet ve revacına nispetle tarifeler yapmaları ve ona göre kantar resminin alınmasına dair düzenleme yapmalarını istemiştir. Vilayetler, bu hususta çeşitli tarifeler hazırlayarak bunları nezarete bildirmiştir. Örneğin, Suriye vilayeti belediye daireleri umumi cemiyetince hazırlanan tarifeye göre, odun, kömür, tahta, kireç ve saman gibi malzemelerden bir okkadan doksan dokuz okkaya kadar olan miktarı için dört para; yüz ile yüz kırk dokuz okka arasındaki miktar için sekiz para ve her elli okka artışında ise beş para zam yapılması suretiyle bir tarife çıkarılmıştır.³⁵ Hamid sancağında ise benzer nitelikteki odun, saman, kömür ve kireç gibi malzemelerin yanı sıra soğan, tuz ve ot gibi eşyaların 10 ile 125 kıyye arasındaki miktarından 5 para resim alınmaktaydı.³⁶ Hem Suriye vilayeti hem de Hamid kazasında belirlenen kile ve okkalar “yeni cinsiyle” tabir edilmiştir. Hamid sancağında ayrıca “İstanbul kilesi” kavramı da kullanılmıştır. Dolayısıyla kıyye ve okkanın bir standardının olmadığını belirtmekte fayda vardır. Her bölgenin üretim ve tüketim ihtiyacı değiştiğinden kaç kıyyeden ne

³¹ CDA. ŞD. 698/15-36, 4 S 1298 (6 Ocak 1881).

³² CDA. ŞD. 698/15-27, 19 Ra 1298 (19 Şubat 1881).

³³ CDA. ŞD. 698/15-35, 5 S 1298 (7 Ocak 1881).

³⁴ CDA. ŞD. 698/15-13, 24 Ca 1298 (24 Nisan 1881).

³⁵ CDA. ŞD. 2274/10, 12 Ra 1299 (1 Şubat 1882).

³⁶ CDA. ŞD. 1706/51-1, 3 S 1300 (14 Aralık 1882).

kadar vergi alınacağı hususuna dair örneklerin arttırılması mümkündür.³⁷ Tarifelerin ihtiyaca göre değişiklik arz etmesi ise sistematik bir usule kolayca geçilemediğini göstermektedir.

Zebhiye yani hayvan kesim vergisi ise yerel farklılıklar içeren diğer bir kalemdi. Bu vergi de hayvanların cins ve büyüklüğüne göre alınmaktaydı. Örneğin; Maraş'a tabi Elbistan kazasında koyun ve keçiden otuzar, sığır ve mandalardan ise kırkar para alınmaktaydı.³⁸

Rüsûm-ı erbaa dâhilindeki gelirlerin tahsili ise iki şekilde yapılmıştır. Bunlardan birincisi devletin görevlendirdiği mal memurları vasıtasıyla diğeri ise gelirlerin mültezimlere ihale edilmesi suretiyledir. II. Meşrutiyet'ten sonra birtakım düzenlemeler çerçevesinde Kantar İdare ve Müdüriyeti lağvedilerek kantar memurları dairelere dağıtılmıştır. 1911 senesine kadar müdüriyet, bu şekilde idare edilmiştir. Fakat aynı sene vergilerin emaneten idaresi için Kantar ve Zebhiye Müdüriyeti kurulmuştur. Bu yüzden bu talimatın birçok yerleri hükümsüz kalmıştır.³⁹ Uygulamada her iki yöntem de çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır.⁴⁰ Örneğin; Yanya'da 1888 yılının başında mültezimlere vergilerin tahsili için yetki verilmişse de mart ayından itibaren vergilerin hazineye devredilmesi gerekmiş ve bunun içinde iltizam süresinin bittiği temmuz ayı beklenmiştir.⁴¹ Vergilerin emaneten yani devlet eliyle tahsilinde ise bazı bölgelerde yeterli memurun olmaması uygulamanın işlerliğini etkilemiştir. Örneğin; Şam'a bağlı kazalar yirmi sekiz mevkie ayrılmış ve iltizam usulüyle aynı sayıdaki kantarcı ile idare edilmiştir. Vergilerin devlet eliyle tahsil edilmesi gündeme geldiğinde her bir bölgeye birer memur ve kâtip atanması halinde bunların maaşlarının ödenememesi söz konusuydu. Ayrıca memurların yolsuzluk yapma ihtimalleri de olduğundan Şam yöneticileri en uygun yöntemin iltizam olduğuna dikkat çekmiştir.⁴² Vergi tahsili için görevlendirilmesi planlanan memurlara ödenmesi gereken maaşlarla ilgili benzer sorunlar

³⁷ Örneğin; Nevşehir'de kömür, kireç, soğan ve sarımsak gibi eşyalardan yeni kıyye usulüyle 50 kıyyeye kadarki miktarlardan 5 para resim alınmaktaydı. Burdur'da ise kuru üzüm, palamut, katık, ot, keten, afyon ve yapağı gibi malların iki buçuk kıyyesinden bir para resim alınırdı. Bknz. CDA. ŞD. 1706/51-1-2-3-4-5 (1883).

³⁸ CDA. DH.MKT. 478/2, 10 Za 1319 (19 Şubat 1902).

³⁹ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 1983.

⁴⁰ CDA. DH.MKT. 1440/108, 28 Za 1304 (18 Ağustos 1887).

⁴¹ CDA. DH.MKT. 1551/97, 2 S 1306 (8 Ekim 1888).

⁴² CDA. ŞD. 2281/18, 6 B 1311 (13 Ocak 1894).

taşradaki⁴³ birçok yerin yanı sıra bir dönem İstanbul'a bağlı olup daha sonra müstakil hale getirilen Çatalca mutasarrıflığı⁴⁴ için de geçerliydi.⁴⁵

İltizam usulü vergi toplama işinde devletin sorumluluğunu kısmen azaltmışsa da mültezimlerin yolsuzluklara girişmesi ayrıca sorunlara sebep olmuştur. Bazı bölgelerde mültezimler, tüccarla iş birliği yaparak malları tekellerine aldığından şikâyetlere konu olmuştur.⁴⁶ Hüdavendigâr vilayetine tabi Yenişehir kazasında ise bu iş "mütegalibe ve müteneffizandan"⁴⁷ birilerine verildiğinden alışveriş için pazara giden herkesten usulsüz bir şekilde vergi alınmaktaydı.⁴⁸ Mültezimlerin yarım ayar ölçü aletleri kullanmaları ise mevcut sorunları daha da derinleştirmekteydi.⁴⁹ Vergi tahsili işinin çarşı ve pazarda alınıp satılan mallardan alınması gerekirken harman yerinde de alım satımı yapılan zahireden de alınması ayrıca şikâyet konusu olan bir başka husustur.⁵⁰

Adı geçen dört vergiden elde edilen gelirler başta yapım-onarım, çevre temizliği ve sağlık gibi beledi işlerde kullanılmasının yanı sıra eğitim, dini işler⁵¹, ikiz çocuk, yetim⁵² ve muhtaçlara yardım için de kullanılmaktaydı. İdareciler bu hizmetleri aşağıdaki şekilde nitelendirmekteydi.

"vilayat devair-i belediyesinin teşkilindeki makasid memleketin tenzifat ve tanzimatına ve sokakların ve lağım ve kaldırımların ve su yollarının yapılmasına ve sokakların tenvirine ve ihtiyacat-ı memleketin ikmaliyle aceze ve fukaranın teshil-i havayicine ve maazallah-ı teali zuhur edecek harik ve illet-i sâriye gibi ahval-ı müdhişenin vukuunda def ve izalesi zımında muktezi muamelenin ifasına velhasıl

⁴³ CDA. ŞD. 352/48-2, 28 B 1311 (4 Şubat 1894). Edirne vesaire vilayetlerce de ihale usulünün uygulanması aksi takdirde bunun maaş masrafını karşılayamayacağına dair taleptir.

⁴⁴ Çatalca'nın idari yapılanması için bkz. Mehmet Güneş, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, 2015, s. 181-199.

⁴⁵ CDA. ŞD. 352/48-1, 29 C 1311 (7 Ocak 1894). Çatalca mutasarrıflığına tabi Çekmece-i Kebir kaymakamlığının vergi tahsiline dair görüşü.

⁴⁶ CDA. DH.MKT. 2286/22, 15 Ş 1317 (19 Aralık 1899). Samsun'da kile ve kantar rüsümü Alemdarzade Hacı Hüseyin Efendi'ye iltizam edilmiştir. Hacı Hüseyin Efendi vefat edince varisleri tahsil işini üstlenerek birtakım usulsüzlükler yaptıkları iddiasıyla şikâyet edilmiştir.

⁴⁷ Zorba ve nüfuzlu kişiler.

⁴⁸ CDA. DH.MKT. 534/20, 27 Ra 1320 (4 Temmuz 1902).

⁴⁹ CDA. DH.MKT. 877/51, 26 Ca 1322 (8 Ağustos 1904).

⁵⁰ CDA. DH.MKT. 2598/23, 1 Ca 1319 (16 Ağustos 1901). Uşak kazasına tabi şikâyetçi 13 kişinin talebidir.

⁵¹ CDA. DH.MKT. 1724/31, 25 N 1317 (27 Ocak 1900). Kantar, kile ve pazarbaşılığı rüsümlarının hazineye gitmesinden dolayı Arabgir kazasındaki Mirliva Ahmed Paşa Camiinin hem harap hale düşeceği hem de buradaki imam ve hatiplerin maaşlarının ödenemeyeceğine dair yapılan taleptir.

⁵² CDA. DH.MKT. 1528/41, 26 Za 1305 (4 Ağustos 1888).

memleketin terakki ve ümrânına matuf olmakla beraber ekser hususâtın temin ve icrası dahi devair-i belediyyenin...⁵³

Dolayısıyla bu gelirler, kısıtlı da olsa kentin çehresini pozitif bir şekilde etkilemekteydi. Bir yandan şehrin beledi işleri yürütülmekte bir yandan da sosyal devlet anlayışına uygun bir şekilde ihtiyaç sahiplerine yardımcı olunmaktaydı. Fakat Osmanlı taşrasının bu husustaki temel sorunların biri de vergilerin düzenli bir şekilde toplanamamasıydı. Zira vergi mükellefi olan esnaf ve tüccar kesimi vergi ve borçlarını ödememekte ayak diretiyor belediyeler ise yeterli yaptırım gücüne sahip olmadığından sıklıkla mülki amirlerden yardım talep etmek durumunda kalıyordu.⁵⁴ Belediyelerin arzu edilen çalışma sistemine erişememelerinin önündeki başlıca sebeplerden biri yeterli bilgili personelden mahrum olmalarıydı. Bir diğer sebep ise karmaşık bir yapıya sahip olan vilayet ve liva yönetiminin sağlıklı bir iş bölümüne imkân vermemesiydi. Bu yüzden vilayet ve liva yöneticileri sık sık belediye işlerine karışmışlardır.⁵⁵ Örneğin, Aydın vilayetinde belediye örgütlenmesi vilayet idare meclislerinin vesayeti altındaydı. Burada her ne kadar bir belediye meclisi olsa da bu meclisi asıl yönlendiren ve yöneten idare meclisleri ve dolayısıyla kentteki kaymakam ve valiler olmuştur.⁵⁶

Erzurum'da ise, bütün Osmanlı belediyelerini ilgilendirdiği gibi, belediyelerin görev ve yetkilerinin kesinleşmiş bir kurumsal yapıya sahip olmaması ve özerkliğini eline almamış olmasından dolayı Erzurum valiliği bütçe sıkıntısı yaşadığı her dönemde belediye gelirlerini kullanmıştır.⁵⁷ Bunun başlıca sebeplerinden biri ise vilayetlerdeki belediyelerin bütçe sorununun aşılmasının aynı zamanda genel vilayet bütçesinin de düzen içinde bulunmasına bağlı olmasıydı. Böylece merkezi hükümet, her geçen gün biraz daha güçlenmesine rağmen mahalli grupların iktisadi gücü zayıf kalmıştır. Bu da mahalli idarelerin iktisadi ve buna bağlı olarak hukuki özerklik konusunda geri kalmalarına sebep olmuştur. Mali imkânsızlık ve personel eksikliğinin baskın olduğu belediyelerin birçok hizmeti ise vakıflar veya merkezi hükümet organlarıncaya yerine getirilmiştir. İstanbul'da bile belediye etkin bir şekilde hizmet veremeyecek durumdaydı.⁵⁸ Her türlü modernleşmenin merkezi olan İstanbul'da bile mali

⁵³ CDA DH.MKT. 1308/12-34, 1 Za 1326 (25 Kasım 1908).

⁵⁴ Nurşen Gürboğa, "Osmanlı Taşrasında Belediye İdaresi: Alanya Belediyesi (1914-1915)", *ÇTTAD*, VII/16-17, 2008, s. 178.

⁵⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 278.

⁵⁶ Yasemin Avcı, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 156.

⁵⁷ Murat Küçükkuşurlu, *Erzurum Belediye Tarihi 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 111-112.

⁵⁸ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler", *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 3/1-3, 1982, s. 147-148.

imkânsızlık ve kanunların kısıtlamasından dolayı beledi hizmetlerin arzu edilen ölçüde yerine getirilememesi göz önünde bulundurulduğunda, 19. yüzyılın siyasal ve toplumsal sorunlarının hâkim olduğu iç ve uzak bölgelerde bu hususun neden daha çok geri kaldığı bir nebze de olsa anlaşılabilir.

3. Rüsûm-ı Erbaanın Belediyelerin Çalışma Alanları Üzerindeki Etkisi

Rüsûm-ı erbaaya dair yapılan düzenlemeler kapsamında ilkin, 1886'da gelirlerin tamamı hazineye devredilmiştir. 1887'de ise yeniden bir düzenleme yapılarak bu gelirlerin yarısı belediyelere bırakılmıştır.⁵⁹ Başka bir deyişle damga resmi, ülke içi tezgâhlarda üretilip ihraç ve satışı yapılan mallar, altın, gümüş, bakır ve at nalı gibi kantar ve kile ile ölçülen mallardan alınan vergiler, belediye teşkilatından önce hazine adına iltizam edilerek bunlardan istifade edilirdi. Belediyeler kurulduktan sonrası hem İstanbul hem de taşrada bu vergiler belediyelere devredilmiştir. Fakat hazinenin içinde bulunduğu mali buhranın atlatılması maksadıyla rüsûm-ı erbaa belediyeler ve hazine arasında eşit bir şekilde istifade edilmek suretiyle tahsil edilmeye başlanmıştır.⁶⁰ Taşra belediyeleri ile idare meclislerince rüsûm-ı erbaanın tahsili hususunda sistemli bir uygulamaya geçilemeden 1886'da gelirlerin yarısının belediyelerden alınarak hazineye devredilmesi mevcut sorunların katbekat artmasına sebep olmuştur. Zira bu gelirler belediyeler için son derece önemsenmekteydi.

1888'de alınan bir kararla maliyedeki bütçe açığının kapatılması için 100.000 liralık meblağın dört vergi kaleminden herhangi biri/birkaçı ya da hepsinin belediyelerden hazineye devredilmesi yoluyla karşılanmasına çalışılmıştır.⁶¹ Aynı yıl Maliye Nezareti hangi vilayetlerden ne kadar ve ne tür vergilerin alınacağına dair bir istatistik oluşturmuştur. Buna göre çeşitli vilayetlerden tahsil edilmesi planlanan vergiler ve miktarları aşağıdaki gibidir:

---

⁵⁹ CDA. BEO. 1172/87871, 3 Ra 1306 (7 Kasım 1888: Bu gelirlerin düzenlenmesine dair geçen bir ibare şu şekildedir: “vilayat devair-i belediyesi varidatından zebhiye ve kile ve hayvan ve kantar rüsûmlarının 304 senesinde tamamen ve 305 senesinden itibaren nisfinin hazine-i celileye erca’i istikrazatına karşılık tutulmak maksadına mebni olmayıp...” Verilen tarihlerde gün ve ay belirtilmediğinden miladi takvime yapılan çeviride yılın ilk günü esas alındığında 1304 (1886) ve 1305 (1887) yıllarına denk gelinmektedir.

⁶⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 350-351.

⁶¹ Murat Küçükuşurlu, *a.g.e.*, s. 84.

Tablo-1. 1888 Verilerine Göre Taşra Belediyelerinde Rüsûm-ı Erbaa Gelirleri⁶²

Vilayet/Sancak	Kile	Kantar	Zebhiye	Hayvan	Toplam
Hüdavendigâr	234.830	200.000	65.170	-	500.000
Adana	-	153.073	43.927	-	200.000
Selanik	30.000	200.000	500.000	-	630.000
Van	-	-	32.030	-	32.030
Bağdad	-	-	700.000	100.000	800.000
Diyarbakir	-	-	-	50.100	50.100
Erzurum	-	140.000	-	-	140.000
Aydın	-	920.000	1.080.000	-	2.000.000
Mamuretülaziz	-	8.220	91.780	-	1.000.000
Bitlis	-	37.100	50.705	-	87.705
Yanya	-	180.000	120.000	-	300.000
Kastamonu	-	199.209	53.570	-	252.779
Halep	69.985	478.100	151.915	-	700.000
Dersim	-	-	13.076	-	13.076
Manastır	-	13.000	247.000	-	260.000
Edirne	-	169.979	340.021	100.000	700.000
Sivas	100.000	-	169.392	-	269.392
İşkodra	-	93.498	-	-	93.498
Çatalca	-	-	100.000	-	100.000
Kudüs	-	-	74.252	-	74.252
Serfice	-	29.602	61.264	6.302	97.168
Kosova	2.850	6.750	290.200	198.800	498.600
Suriye	53.000	57.000	195.500	184.500	454.000
Cezayir-i Bahr-i Sefid	36.400	21.600	33.100	13.200	104.300
Bingazi	25.000	122.00	43.600	48.800	128.600
Konya	83.800	86.700	90.400	65.000	325.900
Trabzon	40.200	93.900	76.700	20.300	231.100
Beyrut	42.600	60.500	279.500	25.400	407.900
Ankara	105.900	199.900	-	68.400	374.200
Genel Toplam	824.565	3.348.131	4.903.102	880.802	10.824.600

Mevcut veriler, bu gelir kalemlerinde en büyük payı öncelikle zebhiye sonra da kantarın oluşturduğunu göstermektedir. Buradan hareketle vilayetlerin dört vergi türü çerçevesinde gelir kalemlerinin yaklaşık niteliğini belirlemek mümkündür. Bu verilerde dikkat çeken bir husus da liman ve ticaret kentleri ile Rumeli vilayetlerinden daha çok vergi aktarılmaya çalışıldığıdır. 1887/1888 itibarıyla Osmanlı Devleti'nin toplam gelirleri 1.757.382.000 kuruş iken toplam

⁶² CDA. DH.MKT. 1518/83, 23 L 1305 (3 Temmuz 1888).

giderler ise 2.272.113.000 kuruş olup bütçe %22,7 oranında açık vermiştir. 1888/1889 verilerine göreyse bütçe açığı 287.950.000 kuruş ile %13,7 oranındadır.⁶³ Dolayısıyla bütçenin ciddi miktarlarda açık verdiği böylesi bir dönemde merkezi hükümetin vergi gelirlerini belediyeler ile paylaşmak istememesi anlaşılabilir bir durum olarak değerlendirilebilir.

Belediyelerin dört vergi gelirlerine ait malumat merkezden istenen bilgi ölçüsünde vilayetler tarafından gönderilmekteydi. Üstelik bu değerler belirlenirken bir düzen içerisinde de hareket edilmemiştir. Örneğin aynı yıl Karesi sancağından verilen malumatta 75.400 kuruşluk miktarın dört vergiden hangisini kapsadığı Dahiliye Nezaretince sancak idarecilerine sorulmuştur.⁶⁴ Osman Nuri Ergin İstanbul başta olmak üzere belediye memurlarının işlerine vakıflık dereceleri hakkında verdiği bilgilerle bu hususu da kapsayan düzensizliklere dair bir fikir oluşturmaktadır. Ergin'e göre belediye memurlarının çok az bir kısmı cüz'i bir miktarda belediye tarihi, teşkilatı, kanun ve nizamlarına dair bilgi sahibiydi. Ergin'in deyişiyle "Ortaçağ zihniyetiyle" malul bir kısım eski memurlar hafızalarındaki malumatı ve ellerindeki defter ile vesikaları herkesten saklamayı istikballerinin teminatı olarak görmekteydi. Aynı durum yeni seçilmiş ve yüksek öğretim görmüş genç memurlar için de geçerliydi. Zira bunlardan mühendis ve mimar olarak mezun olanlar ilgi alanları itibarıyla *Ebniye ve İstimlak Kanununu* merak edip öğrenme durumunda değillerdi. Bu yüzden mektepli olmayıp uzun müddet fen heyetlerinde görev yapmış ve tecrübe kazanmış kişiler daha çok tercih edilmekteydi.⁶⁵

Gelirlerin başlangıçta tamamen hazineye devredilmesi birçok yerden bir dizi şikâyetin yapılmasına sebep olmuştur. Bu şikâyetler, imar, sağlık, muhtaçlara yardım ve eğitim gibi birçok alanda yapılan hizmetlerin aksamasıyla ilgiliydi. Hatta bu şikâyetler taşra ile sınırlı kalmayıp İstanbul'u dahi kapsamıştır. Örneğin; Çatalca'da ikiz çocuklara verilen maaşlar, artık belediye gelirlerinden karşılanamayacak durumdaydı. Bu yüzden bu maaşların mal sandığından karşılanması yoluna gidilmiştir. Fakat bu da kanuna uygun olmadığından hayata geçirilememiştir.⁶⁶ Hatta Çatalca'da mühendis, baytar ve tabip maaşları dahi ödenemeyecek duruma gelinmiştir.⁶⁷ Belediye memurlarına ayrılan maaşların ödenememesi sorunu birçok yerde baş göstermiştir. Bunlardan biri de 1888'de, toplam geliri 204.283 kuruş olan Konya vilayeti merkez belediyesidir. Aynı yıl belediyenin yıllık masrafı 183.416 kuruş ve rüsûm-ı erbaanın gelirler içindeki oranı ise 45.077 kuruş idi. Dolayısıyla kalan gelirin belediye memurlarının maaşı, temizlik ve imar çalışmalarına yetmesi mümkün değildi. Ayrıca halk sağlığının

⁶³ Tefvîk Güran, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 400-401.

⁶⁴ CDA. DH.MKT. 1564/22, 9 Ra 1306 (13 Kasım 1888)

⁶⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁶⁶ CDA. DH.MKT. 1528/41, 26 Za 1305 (4 Ağustos 1888).

⁶⁷ CDA. DH.MKT.1546/1, 17 M 1306 (23 Eylül 1888).

tehlikeye girebileceğine dair de yerel yöneticilerce uyarılar yapılmıştır. Mevcut gelirlerin azlığından dolayı hayvan başına alınan bir kuruşa zam yapılarak bu miktar iki katına çıkarılmıştır. Yapılan bu zam, şehrin gazla aydınlatma işine ayrılmışsa da gelirlerin hazineye devri bu hesapları da çıkmaza sokmuştur.⁶⁸ Belediyeler dahil vilayetlerin bütçe sorununa sebep olan gelişmelerden biri de Duyun-u Umumiye İdaresi'ne ayrılan gelir kalemlerinden dolayı meydana gelen gelir yoksunluğuydu. Kara ve deniz avcılığı, tezakir-i Osmaniye, tönbeği (tütün) ve iç yağı gibi kalemlerden alınan vergilerin idareye devredilmesi belediyeler ile hazine arasında paylaşırlan rüsûm-ı erbaanın daha da kıymetlenmesine sebep olmuştu.⁶⁹ Bu yüzden belediyeler deyim yerindeyse bu vergilerden elde edilen gelirlere sıkı sıkıya sarılmış durumdaydı.

Rüsûm-ı erbaadan elde edilen gelirlerin yarısının belediyelere devrine dair şikâyet ve taleplerde artışın yaşanması bir takım söylentilere sebep olmuştur. 1888'de Dâhiliye Nezaret'i birçok vilayete tebligatta bulunarak gelirlerin belediyelere tekrar devredildiğine dair kesin bir husus olmadığından eskisi gibi bu gelirlerin mal memurlarınca toplanmasına devam edilmesini emretmiştir. Buna göre gazetelerde kile ve hayvan vergilerinin belediyelere devredildiğine dair haberler yapılmışsa da hazine tarafından resmi bir bilgilendirme yapılmamıştı.⁷⁰ Bazı vilayetler bu haberlerden hareketle Dâhiliye Nezaret'i'ne taleplerde bulunmuştur. Örneğin; Erzurum vilayetinde memur maaşlarına ayrılan bütçede açık meydana geldiğinden tabip maaşlarında azalmaya gidilmiştir. Belediye kanununa göre memur maaşlarına ayrılan miktarın gelirlerin beşte birini geçmemesi gerekmekteydi.⁷¹ Fakat mevcut bütçe sıkıntısı, Erzurum valisinin deyiimiyle "belediyenin lağvına" neden olacak dereceye varmıştı. Buna rağmen nezaret, hazineden bir açıklama gelmeden belediyelerin bu gelirleri kullanmasına müsaade etmemiştir.⁷² Gelirlere dair yapılan genel düzenlemelerin belediyeler aleyhine olması Erzurum belediyesini vergi tahsili konusunda usulsüzlük yapmaya dahi sevk etmiştir.⁷³ Nitekim bu gelirler hazine ve

⁶⁸ CDA. DH.MKT. 1553/55, 5 S 1306 (11 Ekim 1888).

⁶⁹ CDA. BEO. 1172/87871, 3 Ra 1306 (7 Kasım 1888)

⁷⁰CDA. DH.MKT. 1565/90, 15 Ra 1306 (19 Kasım 1888): Diyarbakir, Suriye, Kastamonu, Hüdevendigar, Edirne, Aydın, Hicaz, Bağdad, Selanik, Konya, Erzurum, Halep, Adana, Trablusgarb, Suriye, Manastır, İşkodra, Mamuretülaziz, Ankara, Van ve Trabzon vilayetlerine yapılan tebligattır.

⁷¹ Benzer bir husus Kırşehir'de de meydana gelmiştir. Belediye kanununun on altıncı maddesine göre memurların maaşıyla bina kirası, kırtasiye malzemesi, yakacak ve diğer benzer masrafların belediye gelirlerinin % 10'unu geçmemesi gerekmekteydi. Fakat özellikle tabip maaşlarının yüksek olması birçok belediyeyi zor durumda bırakmıştır. Bu yüzden de maaşların rüsûm-ı erbaa ile ödenmesi gündeme gelmiştir. Bu ise taşra ile merkez kurumları arasında kısır bir döngü haline gelen yazışmaların ötesine geçememiştir. Kırşehir örneği için bkz. CDA. ŞD. 1345/15, 6 Za 1314 (8 Nisan 1897).

⁷² CDA. DH.MKT. 1579/33, 24 R 1306 (28 Aralık 1888).

⁷³ Murat Küçükuşurlu, *a.g.e.*, s. 89-90.

belediyeler arasında yarı yarıya bölüştürülse de şikâyetlerin sonu gelmemiştir. Hatta bazı belediyelerde memurlar istifa etmiştir. Bu yüzden temizlik ve halk sağlığına dair hizmetlerin sekteye uğradığı bölgelerde, belediyelerin genel kanundan muaf tutulması talebinde dahi bulunulmuştur. Bunlardan biri de İzmir belediyesinin talebidir.⁷⁴ Bitlis'te ise mevsimsel şartlardan dolayı temizlik ve sıhhi işlere ihtimam gösterilmesi gerektiğinden bu vergilere zam yapılması yoluyla gelirlerin arttırılması talep edilmiştir.⁷⁵ Bazı vilayetlerde ise gelirlerin arttırılması maksadıyla kanuna aykırı olduğu halde belediye dairesine bağlı olmayan köylerden bile rüsûm-ı erbaa dâhilindeki vergiler toplanmıştır.⁷⁶ Belediye dairesi olmayan yerlerdeki vergiler hazineye aktarıldığından yerel idareciler dönemin “kalkınma ruhuna” da atıfta bulunarak buldukları bölgelerin terakkisinde belediye dairelerinin teşkiline dikkat çekerek merkezi bütçeden pay koparmaya çabasına girişmiştir.⁷⁷ Bu şekilde idareciler mevcut vergilerden istifade ederek kentlerin beledi sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır.

Belediyelerin kanuna aykırı bir şekilde bu gelirleri kullanmaktan imtina etmediği durumlar da olmuştur. Örneğin; Selanik belediyesi tahsil ettiği vergi gelirlerinin hazineye ait olan yarısını mal sandığına aktarmadığından Dâhiliye Nezaretince uyarılmıştır.⁷⁸ Zira Selanik'te temizlik ve tamirat işleri layıkıyla yapılamadığından şehrin uygun olmayan hava koşullarının da etkisiyle açık lağımlardan bulaşıcı hastalıkların yayılması an meselesiydi. Mesele-i Zaiilede⁷⁹ şehrin tahrip olmasıyla imar ve temizliğe daha çok ihtiyaç duyulduğundan Selanik idarecileri mümkünse dört vergi kaleminin tamamını bu mümkün değilse de hayvan rüsûmunun belediyeye terkedilmesini talep etmiştir.⁸⁰ Üstelik bu dönemde Selanik sıhhi hususlarda diğer vilayetlere göre daha avantajlı konumdaydı. Bu çerçevede 1889'da askeri ve sivil doktorlardan oluşan bir heyet temel hijyen kuralları üzerine bir rapor yayınlamıştır. Heyet, Selanik ahaliyle doğrudan temas kurarak halkı nelere dikkat etmesi gerektiği hususunda uyararak belediyeyle koordineli hareket etmelerini sağlamıştır. Fakat bunlara rağmen 93

⁷⁴ CDA. DH.MKT. 1620/107, 29 Ş 1306 (30 Nisan 1889).

⁷⁵ CDA. DH.MKT. 1727/96, 9 L 1307 (29 Mayıs 1890).

⁷⁶ CDA. BEO. 624/46799, 9 M 1313 (2 Temmuz 1895): Manastır vilayetinden yapılan şikâyete dair.

⁷⁷ CDA. DH.MKT. 579/45, 29 B 1320 (1 Kasım 1902). Siirt sancağına bağlı Garzan kazası merkezi olan Zok köyüne dair taleptir: “Siirt sancağı dahilinde vak'i Garzan kazası merkezi olan Zok karyesinin müsta'id olacağı terakkinin hüsn-ü cereyanı için bir daire-i belediye teşkili olmadığından bahisle...”

⁷⁸ CDA. DH.MKT. 1696/34, 12 C 1307 (3 Şubat 1890).

⁷⁹ Mesele-i Zaiile en yakın zamanda yaşanan savaşlar için kullanılan bir tabirdir. Bu tarihe en yakın savaş ise 93 Harbidir. Zira harpten sonra Selanik'e yoğun bir muhacir göçü yaşanmıştır. Göç için bknz. Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 98-104.

⁸⁰ CDA. DH.MKT. 1734/19, 29 L 1307 (18 Haziran 1890).

Harbinden sonra Selanik'e yapılan göçlerle Çerkezlere yardım etmek için belediye meclisinin aldığı önlemler kamu hizmetlerini felç edecek seviyeye getirmişti.⁸¹

Dört vergi kaleminin kullanımı hususundaki talepler birçok yerde benzer sebeplere dayanmaktaydı. Başını temizliğin çektiği böylesi hususlarla ilgili Kütahya⁸², Aydın⁸³, Erzurum⁸⁴, İşkodra⁸⁵ ve Basra yöneticileri tarafından çeşitli talepler yapılmış⁸⁶ fakat mevcut bütçe krizi bu taleplerin reddinin yanı sıra bir kısmının cevapsız bile kalmasına sebep olmuştur. Hatta Balıkesir'de meydana gelen depremden oluşan zararın karşılanması için rüsûm-ı erbaa gelirlerinin hazineye aktarılan kısmının geçici bir suretle belediyeye devredilmesi talep edilmişse de bu talep uygun bulunmamıştır. Dâhiliye nezaretinin bu husustaki gerekçesi ise devletin depremzedelere yardım ettiği yönünde olmuştur.⁸⁷

Vilayetlerden söz konusu taleplerinde etkili olan bir husus da sıhhi işlerdi. 19. yüzyılın başlıca sorunlarından biri olan salgın hastalıkların önlenmesi ve kontrol edilmesinde belediyelere büyük vazifeler düşmekteydi. Zira belediye kanunları, belediyeleri niteliklerine göre birer tabip, eczacı ve baytar gibi sıhhi memurlar görevlendirmekle mükellef tutmaktaydı.⁸⁸ Mevcut hastanelerin şartlarının iyileştirilmesi ve mümkün mertebe yenilerinin kurulması ise yerel idarecilerin sıkça yaptığı talepler arasındaydı. Beyrut vilayet idare meclisi bu hususta yaptığı bir talepte belediye Nisa Hastanesinin fiziksel şartlarının iyileştirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi için rüsûm-ı erbaanın tamamen belediyeye devredilmesini dile getirmiştir. Beyrut'ta kurulan bu hastane başlangıçta 15 yataklı iken sonradan yatak sayısı artırılmıştır. İdaresinin belediyeye ait olduğu hastane, askeri tabiplerce teftiş edilmiş ve hijyen kuralları ile kapasitesine dair olumsuz bir rapor hazırlanmıştır. Hatta kadın hastanesi olduğu halde buraya erkekler de gelmiş ve bunlar askeri hastanelere sevk edilmiştir. Hastanenin kapasitesi yetersiz olduğundan bazı hastalar Gayrimüslimlere ait hastanelere gönderilmiş ve bunların masrafları da belediyece karşılanmıştır. Belediye gelirlerinin mahalli masrafı bile karşılamadan uzak kalmasından dolayı Beyrut belediyesi, bazı yerlerde kolaylık sağlandığı duyumundan hareketle ayrıcalık talep etmiştir. Fakat epey açtığı olan hazine, bu türden taleplerin emsal teşkil etmemesi adına müsaade etmemeye önem

⁸¹ Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, s. 99-107.

⁸² CDA. BEO. 310/23244-1, 3 Ca 1311 (12 Kasım 1893)

⁸³ CDA. DH.MKT. 1775/146, 14 R 1308 (27 Kasım 1890).

⁸⁴ CDA. İ.ML. 5/28, 22 Ş 1310 (11 Mart 1893).

⁸⁵ CDA. DH.MKT. 1787/104, 19 R 1308 (2 Aralık 1890).

⁸⁶ CDA. DH.MKT. 1801/2, 9 C 1308 (20 Ocak 1891).

⁸⁷ CDA. DH.MKT. 2088/95, 23 L 1315 (17 Mart 1898).

⁸⁸ Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *OTAM*, 15, 2004, s. 185-207.

vermiştir.⁸⁹ Örneğin; 1894'te Diyarbakır'da meydana gelen kolera birçok probleme sebep olduğu halde belediyenin talebi cevapsız kalmıştır.⁹⁰

Benzer şekilde Erzurum'da bir memleket hastanesi kurulmak istenmiş, hatta 1890'larda Şark vilayetlerini teftiş eden Şakir Paşa da bu hususta olumlu görüş bildirmiş fakat bu talebin kabul edilmesi halinde diğer vilayetleri teşvik edeceği düşüncesiyle talep reddedilmiştir.⁹¹ Belediyelerde istihdam edilmesi gereken tabip ihtiyacının karşılanması için askeri kurumlardan takviye yapılmasına yönelik girişimler ise bunlara maaş için ödenek ayrılmadığından başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹² Dolayısıyla tabip eksikliği mevcut sıhhi işlerin idare edilememesinin yanı sıra hastalıkların yayılmasına da sebep olmuştur. Belediyelerdeki tabip yokluğunun etkilediği bir husus da adli işlerdir.⁹³ Zira tabipler ölüm ve yaralanma gibi adli vakalarda bilirkişi konumunda görev yapmaktaydılar. Böylece vilayetlerde sağlık işlerinde büyük bir eksiklik yaşanmıştır. Bazı vilayetler ise vakıflar ve hayırsever servet sahibi kişiler ile ahalinin yardımıyla hastaneler kurarak bu sorununun üstesinden gelmeye çalışmıştır.⁹⁴

Hastalıkların yayılmasına sebep olan hususlardan biri 19. yüzyılda hızla artan çarpık kentleşme sorunudur. Görünen o ki belli başlı ticaret ve liman kentleri dışında kalan belediyelerin neredeyse tamamında fen işlerinde aksaklıklar mevcuttu. Zira 1909 itibariyle sadece Beyoğlu dairesinin eski bir kadastro haritası mevcuttu. Bunun dışında da İzmir, Beyrut ve Selanik'te kısmen buna benzer işler yapılmıştı.⁹⁵ Plansız ve düzensiz bir şekilde genişleyen kentlerde belediyelerin yetki alanında olan lağımın belli bir sistem dâhilinde kontrol edilememesi halk sağlığını doğrudan tehdit etmekteydi. 1890'lar itibariyle demiryollarının döşenmesi ve ticaretin artışıyla gittikçe büyüyen Ankara'da hazineden masrafları karşılanmak üzere suyolları inşa edilmiştir. Fakat kentin cadde ve sokaklarının haritası yapılmadan derme çatma evlerin düzensiz bir şekilde kurulması sonucu lağımın yetersiz kalmış ve şehrin bazı kısımları adeta çöp yığınına dönüşmüştür.⁹⁶ Yazışmalardan anlaşıldığı itibariyle

⁸⁹ CDA. BEO. 370/27707, 28 Ş 1311 (6 Mart 1894).

⁹⁰ CDA. BEO. 523/39168, 28 Ca 1312 (27 Kasım 1894).

⁹¹ Murat Küçükkuşurlu, *a.g.e.*, s. 91-92.

⁹² CDA. BEO. 1494/11204, 28 M 1318 (28 Mayıs 1900)

⁹³ CDA. ŞD. 2775/25, 17 N 1324 (4 Kasım 1906). Tabip yokluğundan dolayı temizlik, imar ve adli işlerde meydana gelen sorunlara dair Ankara belediyesinin yapmış olduğu bildirim dair.

⁹⁴ Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 227-233.

⁹⁵ Bedii Nuri, "Belediyelerimiz", *Mülkiye*, 1/5, 14 Haziran 1909 (1 Haziran 1325), s. 178.

⁹⁶ CDA. BEO. 777/58268-4, 8 Ş 1313 (23 Mart 1896). Erzurum vilayetinde de lağımınla ilgili benzer sorunlar mevcuttu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Küçükkuşurlu, *a.g.e.*, s. 224.

Ankara'daki bu problem bir müddet çözümsüz kalmıştır. Öyle ki idareciler yabancılara karşı bir mahcubiyet duygusu içerisinde girildiğini aşağıdaki sözlerle dile getirmiştir.

“Kasabadaki bûyut ve amakinin hela mecraları şimdiye kadar yapılamamış olmaktan naşi ahali-i mahalliye ıstırab-ı elim içindedir. Orası merkez vilayet olup şimendifer suhuletiyle memurin-i ecnebiye bile Ankara'ya gitmekte bulunmasıyla yar ve ağyara karşı memleketi daima muhtaç-ı tethir bir surette göstermekten ise vilayetin iş'arını münasip görmek daha müfid olacağına nazaran...”

Yabancıların dikkatini çekecek derecede kötü bir hal içerisinde olduğu tasvir edilen Ankara'da mevcut sorunların üstesinden gelmek maksadıyla kile vergisinin iki katına çıkarılması ve duhuliyeye vergisinin artırılması Dahiliye Nezareti'ne önerilmiştir.⁹⁷ Hijyen kurallarına dair benzer sorunlar Siirt'te de yaşanmıştır. Debağhane (tabakhane) ve selhaneler (mezbaha) kent merkezinin orta yerinde kurulduğundan pis sular burada birikmekteydi. Dükkân ve evlerin temizliğinin layıkıyla yapılamaması mikroplara davetiye çıkaracak düzeydeydi. Bu yüzden kasaba haricinde mezbahalar inşa edilerek esnafın yeni yerlere nakline karar verilmiştir. Tabakhanelerin düzenlenmesi içinse en az 2.000 liraya gereksinim duyulmaktaydı. Kent yöneticilerine göre genel temizliğin layıkıyla icrası belediyenin mukteditliğine, belediyenin mukteditliği ise gelirlerin artırılmasına bağlıydı. Siirt belediyeçilik bağlamında oldukça geri kaldığından belediyesi olmayan bölgelerin ihtiyaçları da merkez kaza belediyesi tarafından karşılanmaktaydı. Yerel idarecilere göre, büyük âlim ve zatların kabir ve tekkelerinin olduğu Tillo köyünün belediye dairesine bağlı olmamasından dolayı buradaki rüsûm-ı erbaa gelirlerinin tamamının hazineye gitmesi bu köyü temizlik ve imardan mahrum bırakmaktaydı. Bu ise yine idarecilere göre “*nıza-yı aliye menafi*” düşmekteydi ve bu gelirlerin burada hizmet adına kullanılmak üzere belediyeye devredilmesi gerekmekteydi.⁹⁸ Trabzon'da⁹⁹ ise Diyarbekir'de olduğu gibi aniden yayılan kolera hastalığının kontrolü için “*olağandışı*” harcamalar yapıldığından belediye bütçesi büsbütün bozulmuş durumdaydı. Yaz mevsiminin yaklaşmasıyla da sıhhi önlemlerin alınması kaçınılmaz bir durumdaydı.¹⁰⁰ Üstelik Trabzon, Kırım Harbi'nden beri yoğun bir göç güzergâhıydı.¹⁰¹ Bu da şehri hastalıklara karşı daha da savunmasız bir hale getiriyor, belediyenin ise hem imar ve temizlik hem de sağlık alanında daha çok mesai harcamasını gerektiriyordu.

⁹⁷ CDA. DH.MKT. 2203/65, 4 M 1317 (15 Mayıs 1899).

⁹⁸ CDA. ŞD. 1885/7, 27 Ş 1315 (21 Ocak 1898).

⁹⁹ Trabzon belediye tarihi için bkz. Rasim Şimşek, *Trabzon Belediye Tarihi I: Osmanlı Dönemi*, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon, 1993.

¹⁰⁰ CDA. BEO. 255/19103, 5 Z 1306 (2 Ağustos 1899).

¹⁰¹ Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 107-128.

Rüsûm-ı erbaanın beledi hizmetlere katkısının anlaşılabilirliği açısından Bingazi'deki faaliyetler temsili bir örnek oluşturabilecek derecededir. Bu vergilerin belediye tarafından tahsil edildiği dönemlerde Bingazi belediyesi kamu hizmeti yararına birçok gelişme kat etmişti. Örneğin; sahil kısmındaki bazı bina ve yollar düzenlenmiş, sahili kullanan deniz araçları ve yolcular için kargir bir iskele yapılmış ve bu iskeleye kaldırım bağlantısı sağlanmıştır. Ayrıca kömür, odun ve zahire gibi malzemelerin muhafazası için bir adet han yapılmıştır. Bunlar için büyük miktarlarda masraf gerekmişse de belediye elde ettiği gelirlerle bunu karşılamayı başarmıştır. Fakat söz konusu vergi gelirlerinin bir kısmının hazineye devredilmesinden sonra beledi hizmetler hususunda zorluklar yaşanmaya başlanmıştır. Mali buhrandan dolayı belediye sandığından birkaç kez alınmak suretiyle toplam 10.000 liraya yakın bir meblağ mal sandığına aktarılmıştır. Böylece mevcut belediye gelirleri, temizlik, düzen ve yıllık masrafları karşılayamayacak duruma düşmüştür. İdareciler Bingazi'nin "*geri kalmışlığını*" belediyenin içine düştüğü mali buhrana bağlayarak diğer vilayetlerin de sıkça dile getirdiği şekilde rüsûm-ı erbaa hususunda kolaylık sağlanmasını talep etmiştir.¹⁰² Yine Ankara vilayetine tabi Ayaş kazasında da bu vergi gelirleriyle sıhhi işler bir düzen içerisine sokulabilmişti. Ayaş merkezi dâhil Güdül ve Evreş kasabalarından tahsil edilen rüsûm-ı erbaa gelirleriyle Ayaş belediyesinde 15 yıl boyunca tabip istihdam edilebilmiştir. Fakat Ankara defterdarlığının kararıyla bu kasabalardaki gelirler hazineye devredilince Ayaş belediyesi doktorsuz kalmıştır. Ankara'daki bu örneğin detayına bakıldığında valilerin bu vergilerin hazine veya belediye dairelerinden hangisine devredileceği hususunda etkili oldukları görülmüştür. Zira Ankara Valisi Cevad Bey zamanında bu vergiler iki seneliğine belediyelere devredilerek tabip eksikliği giderilmiş fakat kendisi Konya'ya tayin edildikten sonra Ankara defterdarlığı bu vergileri yeniden hazineye devretmiştir.¹⁰³ Dolayısıyla yerel yöneticilerin muktadirliği belediyelerin işleyişi üzerinde etkili bir husus olarak değerlendirilebilir.

Belediyelerin mevcut sorunlarına yönelik benzer şikâyetler misliyle örneklendirilebilecek derecededir. Bu sorun Osmanlı taşra belediyelerini uzun bir müddet uğraştırmıştır. II. Meşrutiyet döneminde bu sorunun üstesinden gelinebileceğine dair bir genel kanaat oluşmuşsa da sistematik bir usul geliştirilememiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı siyasal alanda olduğu gibi ekonomik ve toplumsal alanda da büyük bir yenileşme ve kalkınmanın yolu olarak görüldüğünden belediyelerin içerisinde bulunduğu ve hem merkez hem de taşranın hususiyetlerini ilgilendiren mali buhrana da el atılmıştır. Bu hususta birçok belediye, meşrutiyetin yarattığı liberal havanın yerel kalkınmaya da imkân tanınması gerektiğine inanarak taleplerinde bunu sıkça dile getirmişlerdir. Ankara

¹⁰² CDA. DH.MKT. 669/31, 11 Ş 1320 (13 Kasım 1902).

¹⁰³ CDA. DH.MKT. 1308/12-21, 28 Za 1326 (22 Aralık 1908).

vilayetine tabi Ayaş kazası kaymakamı meşrutiyetin etkisini aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

“ şü sıralar kal-ı haber addedilen inkılab-ı ahir ile meclis-i mebusanımızın küşadı idare-i devlete bir devr-i terakki ve teceddüd bahşetmesi neticesi olarak şubat-ı idarece tensikat icra buyurulacağından ve bilad-ı şahanenin idare-i meşrutiyete layık olduğu derecelerde iktisab-ı ümran etmesi ve menü'l-kadim belediyeleri müteşekkil olan kasabalarda belediyeler varidatına vas'at verilerek sıhhat-ı umumiyenin muhafazasına teminen birer tabip ve kabile bulundurulması mukteza-yı maslahat ve levazım-ı muadelet olacağından...”¹⁰⁴

Dolayısıyla yöneticiler meşrutiyete büyük bir anlam atfederek özellikle meclisin de yeniden açılmasıyla yerel yönetimleri ilgilendiren problemlere çözüm bulunabileceği inancı taşımıştır. Birçok bölgeden bu hususta yapılan taleplerde, benzer ifadeler kullanılmış ve “*asr-ı meşrutiyet ve medeniyette*” belediyelerin gelirlerden yoksun kalmasından dolayı “*memleketlerin sönüklüğe mahkûm bırakılması*” kabul edilemez bir durum olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁵ Yöneticiler, yeni idarenin halk tarafından benimsendiğine de dikkat çekerek merkezi hükümetin takdirini ve desteğini sağlamaya çalışmıştır. Örneğin; Manastır valisi “*meşrutiyetin ilanının her tarafta bir şükeran havası*” yarattığını bildirerek devlet dairelerinin her ne kadar kendine düşen işleri layıkıyla yapmaya çalışsa da yıllık gelirlerin masrafları karşılayamadığına dikkat çekmiştir. Özellikle temizlik ve imar işlerinde geri kaldığından meşrutiyet idaresinin buna bir çözüm bulması hususunda ısrarlı davranılmıştır. Hatta iddialara göre Selanik ve İzmit'in içinde bulunduğu bir takım gelişmiş bölgelerin merkez belediye heyetleri rüsûm-ı erbaanın hazineye aktarılmasına karşı çıkmış ve hazineye aktarılması gereken meblağları teslim etmemiştir.¹⁰⁶ Meşrutiyet idaresi dâhilinde merkezi hükümete yapılan yoğun talepler, Maliye Nezareti'nin de vilayetler lehinde görüş bildirmesini sağlamıştır.¹⁰⁷ Nitekim rüsûm-ı erbaanın tamamen belediyelere devredilmesi için çıkarılan kanun sadarete sunulmuş ve 1909 itibarıyla düzenlenen bütçe planlamasında bunlara yer verilmemiştir.¹⁰⁸ Karar başlangıçta Erzurum, Ankara, Sivas, Manastır vilayetleri ve İzmit mutasarrıflığı gibi yoğun talepte bulunan bölgelere bildirilmiştir. Alınan kararda dört vergi kaleminin yanı sıra gaz deposu vergisi de belediyelere devredilmiştir. Fakat bazı bölgelerde içinde bulunulan mali buhrandan dolayı usulsüzlükler de yapılabilmektedir. Örneğin; Erzurum vilayeti idarecileri tuzdan vergi alınmaması gerektiği halde araba ve katır yüklerinden duhuliyeye vergisi almıştır. Bu ise

¹⁰⁴ CDA. DH.MKT. 1308/12-21, 28 Za 1326 (22 Aralık 1908).

¹⁰⁵ CDA. DH.MKT. 2692/37-2, 8 Ra 1327 (30 Mart 1909). Trabzon idare meclisinin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği taleptir.

¹⁰⁶ CDA. DH.MKT. 1308/12-2, 16 Za 1326 (10 Aralık 1908).

¹⁰⁷ CDA. DH.MKT. 1308/12-4, 4 Z 1326 (28 Aralık 1908).

¹⁰⁸ CDA. DH.MKT. 1308/12-7, 26 Z 1326 (19 Ocak 1909).

Muharrem Kararnamesi hükümlerine uymadığından Duyun-u Umumiye idarecilerinin tepkisine sebep olmuştur.¹⁰⁹ Dolayısıyla alternatif çözüm arayışına giren yerel idareciler, yanlış uygulamalara başvurarak kanuna aykırı davranma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Buna karşın bazı belediyeler de ek gelir sağlamak için birtakım yatırımlara müracaat etmiştir. Bunlardan Denizli belediyesi, rüsûm-ı erbaa ile birlikte tahsil edilen mevcut vergilerin masrafları karşılayamaması üzerine kavak ve söğüt gibi satış amaçlı ağaçlar ekmiştir. Ayrıca belediye, kentin hareketli bölgelerine mağaza, dükkân ve gazino inşa ederek bunları açık arttırma yoluyla kiralayarak da gelir elde etmeye çalışmıştır. Buna rağmen belediyenin bütçe krizi aşılamamıştır. Zira belediyeye ait vergilerin toplanmasında ve kanunların uygulanmasında bile birçok zorluk yaşanmaktaydı.¹¹⁰ Kudüs belediyesi ise yabancı şirketlere kentin su ikmalî için imtiyazlar vererek beledi hizmetleri yerine getirmeye çalışmıştır.¹¹¹

Meşrutiyet idaresindeki bürokratlar belediyelerin şartlarının iyileştirilmesi için çeşitli görüşler öne sürerek mevcut sorunların üstesinden gelmek istemişlerdir. Bunlardan biri de dönemin kaymakamlarından Bedii Nuri'dir. Bedii Nuri, Mülkiye dergisinde yayınladığı *Belediyelerimiz* adlı yazısında bu hususlara geniş yer vermiştir. Bedii Nuri'ye göre taşra belediyelerinin başlıca sorunlarından biri 40.000 nüfus esasına dayalı belediye dairesi sayısının belirlenmesi usulüydü. Zira bu usul birçok yerde uygulanmadığı gibi uygulandığı yerlerde de fazladan memur istihdamı ve maaş ödemelerine sebep olmaktaydı. Hatta İstanbul'daki yirmiye yakın daire sayısı bile etkin bir şekilde çalışmamıştı. Bu yüzden kanunun değiştirilerek "*her kırk bin nüfusa bir daire*" yerine "*büyük şehirler birden fazla daireye taksim olunur*" şeklinde kanun çıkarılarak sadece mali ve fiziki durumu müsait olan vilayetlerde birden fazla daire usulüne gidilebilirdi. Bu vilayetlerden Halep, örnek verilen bölgelerden biridir.¹¹² Yine belediye memurlarının Avrupa'yı gezmiş görmüş ve şehircilik alanında bir deneyim elde etmiş kişilerden seçilmesinin yararlarına da değinilmiştir. Bedii Nuri, belediye gelirlerinin arttırılması ve kentlerin kalkınması için mevcut sanayi mektepleri ve islahanelerin elden geçirilerek üretim yapmalarının sağlanması

¹⁰⁹ CDA. DH.MKT. 1308/12-12, 14 Ra 1327 (5 Nisan 1909).

¹¹⁰ Yasemin Avcı, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli*, s. 161-163.

¹¹¹ Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs*, s. 171.

¹¹² Her 40.000 nüfusta bir belediye dairesi esaslı uygulama Diyarbakır vilayetinde de hayata geçirilmiştir. Fakat uygulamada çıkan aksaklıklar ve mevcut gelirlerin iki daireyi idare etmemesinden dolayı kısa bir süre sonra tek daireli sisteme geçilmiştir. Diyarbakır belediyesi için bkz. Şeyhmus Bingül, "Osmanlı Devleti Döneminde Diyarbakır Belediyesi", Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakır, Ed.: İbrahim Özcoşar vd., Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 381-402. Diyarbakır'daki nüfus artışı ve demografik yapıyı içine bkz. Kazım Kartal, "Tanzimat Sürecinde Diyarbakır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Ed.: Oktay Bozan vd., Cilt:1, Manas Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 191-225.

gerektiğini savunmuştur. Buna örnek olarak da Kastamonu vilayetini vermiştir. Buradaki sanayi mektebinde kenevir mamullerinin arttırılması, ağaçtan oyma ve süs eşyalarının üretilmesini önermiştir. Bedii Nuri, belediyelerin vazifelerinin de gözden geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. Zira bu şekilde bütçe yetersizliğinden dolayı belediyelerin zorunlu hizmetleri bile yerine getiremediği aşıkardı. Bu yüzden gelirlerin arttırılması ve belediye vazife tanımı ile memur sayısının ona göre belirlenmesi elzemdi.¹¹³

Meşrutiyet idaresinin bir yönetim bilimcisi olarak Bedii Nuri'nin ortaya attığı görüşlerin hayata geçirilmesi ise uzun soluklu ve yoğun mesai gerektiren bir husustu. Bedii Nuri'ye göre bir Mülkiyelinin görevleri Meşrutiyet fikrini yerleştirmesi, görev yaptığı yerde eşrafın nüfuzunu kırması ve mali, hukuki, beledi alanda iyi iş yapmasıydı. Nitekim Bedii Nuri'ye göre Osmanlı memleketlerinde en çok ihmal edilen mesele belediye işleriydi. Hatta Bedii Nuri bu hususta oldukça iddialı görüşler ileri sürmüştür. Buna göre İstanbul'daki Şehremanet'i Sultan Abdülhamid'in ve taşradaki belediyeler de valilerin bir nevi arpalığı konumundaydı. Turistlerin asayıştan dolayı memlekete uğramaması bir gerçek olsa da asıl mesele ilgisizlik olarak açıklanmıştır. Bu hususta Bedii Nuri, kaplıcaları örnek göstererek bunların ulaşım olanaklarının sağlanmasıyla turizme açılmasını dahi önermiştir.¹¹⁴ Yine bir diğer Meşrutiyet bürokrati olan Ahmed Macid de Şark vilayetlerindeki belediyeler için "*zümriüdü anka keşu gibi ismen var olan kurumlar*" tabirini kullanarak belediyelerin güçsüzlüğüne dikkat çekmiştir.¹¹⁵

Yerel gelirler itibariyle hazine bütçesini tahkim eden rüsûm-ı erbaanın belediyelere terkine dair karar, bütün girişimlere rağmen bir çıkmaz içerisinde kalmıştır. Kanun taslağı oluşturulup bir sonraki senenin bütçe planlamasına dâhil edilmese de nihai onay merciünden bir türlü olumlu cevabın gelmemesi bu süreci uzatmıştır.¹¹⁶ Bunlardan zebhiye rüsûmunun miktarı arttırılarak 1913'te çıkarılan bir kanunla toplamının belediyelere aktarılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁷ Yine belediyeler tarafından tahsil edilen duhuliyeye resmi yolsuzluklara sebebiyet verdiği gerekçesiyle II. Meşrutiyet döneminde kaldırılmış fakat daha sonra tekrar konmuştur.¹¹⁸ Hayvan, kantar ve kileyle ilgili vergilen toplanma usulü ve kullanımına dair tartışmalar Meclis-i Mebusan'da dahi yer edinmiştir. 1914'te çıkarılan Rüsûm-ı Belediye Kanunu'na göre belediyeler tarafından umumi mezbahalar tesis edilinceye kadar koyun ve keçiden üçer kuruş, kuzu ve oğlaktan birer buçuk, danadan altı, sığır ve canavardan dokuz, deve ve

¹¹³ Bedii Nuri, *a.g.m.*, s. 178.

¹¹⁴ Nuray E. Keskin, "Yönetim Olgusu Üzerine 1909 Tarihli Bir Makale: "Sosyal Bilimler ve Yönetim Bilimi", *Memleket Siyaset Yönetim*, 5/12, 2010, s. 190.

¹¹⁵ Ahmed Macid, "Kürdistan Ahvali ve Mesele-i Islahat", *Mülkiye*, 1/9, 24 Haziran 1325 (7 Temmuz 1909).

¹¹⁶ CDA. DH.MKT. 1308/12-15, 29 M 1327 (20 Şubat 1909).

¹¹⁷ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, s. 1994.

¹¹⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, 192.

mandadan ise on beşer kuruş alınıp yarısının belediyelere diğer yarısının ise vilayetlere devredilmesine karar verilmiştir.¹¹⁹

1915'te çıkarılan başka bir kanunla belediye dairelerinin emlak, temizlik ve aydınlatma gibi vergi gelirleri yeniden düzenlenmiş ve üsûm-ı erbaanın eskiden olduğu gibi tahsiline karar verilmiştir. Bütün bu düzenlemeler, belediyelerin muhtaç olduğu taleplerden uzaktı. Zira başlıca vergi kalemleri itibariyle bir önceki düzenlemelere atıfta bulunularak hareket edilmesi yenilikten öte bir karmaşaya sebep olmuştur. Böylece genişleyen belediye hizmetleri karşısında imkanlar daralmış ve belediye gelirleri de azalmıştır. I. Dünya Savaşı ve seferberliğin de etkisiyle Osmanlı Devleti'nde belediyelerle ilgili kanuni düzenlemeler yerine oturtulamamış ve uygulamada boşluklar devam etmiştir.¹²⁰ Vergi hususu dönemin gazetelerine de yansımış ve belediyeyle ilgili hususlar "dâhili işler adına karşılaşılan en büyük yığınlardan biri" olarak görülmüştür.¹²¹ Hatta Cumhuriyet Türkiye'sinde TBMM'de kantar ve kileye dair "alındığı tarihten beri şikâyete mevzu olmuş ve bu yüzden memleketin her tarafında binlerce davanın meydana gelmesine sebep olmuş" şeklinde bir yorum dahi yapılmıştır.¹²² Dolayısıyla mevcut sorunlardan dolayı Osmanlı'daki hiçbir belediye, 20. Yüzyıl Türkiye'sine parlak bir gelenekle devredilememiştir. Belediyelerin sağlam bir usule dayalı bir gelenek yaratmaması ve özerk bir gelişme göstermemesinde devralınan mirasın maddi temelinin zayıflığı büyük bir rol oynamıştır.¹²³ Cumhuriyet dönemi başında bu hususa dikkat çekilmiş ve belediyelerin gelir yoksunluğu ticaret ve sanayinin gelişmemesine bağlanmıştır.¹²⁴ Böylece Osmanlı Devleti, kent kalkınmasının lokomotif vazifesindeki belediyelere dair sistematik bir usul geliştirmedeğinden arzu edilen verim alınamamış ve kentlerin modernizasyonu büyük ölçüde sekteye uğramıştır.

Sonuç

19. yüzyılın modern hukuk devleti gereklerinden biri olarak Avrupa'dan da esinlenilmesi sonucu kentlerin fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hayata geçirilen Osmanlı belediyeleri bir bütün olarak aynı etki ve

¹¹⁹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtimai Fevkalade), Cilt:2, 15 Temmuz 1330 (1914), s.629-639.

¹²⁰ Murat Küçükkuşurlu, *a.g.e.*, 124-127.

¹²¹ İbn'ül-Ziya, "İcmail-ı Dahili (Belediye ve Mebusan İntihabatı)", *İstisare*, 1/3, 4 Eylül 1324 (17 Eylül 1908).

¹²² TBMM Zabıt Ceridesi, "İstanbul Mebusu Hüseyin Beyin Belediye Vergi ve Resimleri Kanununun Yirminci Maddesinin Tadiline Dair (2/46) Numaralı Teklifi Karşılıklı Kanunisi ve Ticaret, Dahiliye Müşterek Encümeni Mazbatası", *Kanunlar Dergisi*, Cilt:6, TBMM 106 No'lu Komisyon Raporu, 14.05.1928, s. 32.

¹²³ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 192.

¹²⁴ Ahmed Cevdet, "Belediyeler ve Vilayet", *İctihad*, Numara:260, 15 Eylül 1928.

düzende faaliyet gösterememişlerdir. Modernleşmenin ana merkezi olan İstanbul'dan başlatılan modern belediyeçilik faaliyetleri bir süre sonra tüm ülke topraklarında hayata geçirilmeye çalışılsa da kentlerin siyasi, coğrafi, ekonomik ve sosyal durumları belediyeçilik faaliyetlerinin niteliğini büyük ölçüde belirlemiştir. Söz gelimi taşra belediyeçiliği, ticaret ve sanayi ile gelişmiş iç bölgelerdeki birkaç merkezle birlikte daha çok liman kentleriyle özdeşleşmiştir. Fakat nizamnamelerin Osmanlı'daki bütün idari birimlerde belediyeler kurmasını kapsamaması, mevcut sorunlardan dolayı, ülkenin büyük bir kısmında belediyelerin yoksun birer kurum olarak ismen var olmaları sonucunu doğurmuştur.

19. yüzyılın Osmanlı ve dünya tarihi açısından önemi her türlü modernleşme ve sanayileşmeye açık olmasıydı. Bu dönem aynı zamanda imparatorlukların dağılma sürecidir. Göçler, çarpık kentleşme ve salgın hastalıklar kanunların geniş yetkilerle donattığı belediyelere daha büyük sorumluluklar yüklemiştir. Devletin içinde bulunduğu mali buhranlar ve siyasal koşullar belediyelerin etkin çalışabilmesini engellemiştir. Büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanan savaşlar, hazine gelirlerinin bir kısmına dış borçlar karşılığında el konulması ve muktadir yönetici ile memur yoksunluğu bu engelleri doğuran ve pekiştiren hususlardır. Nitekim bu çalışmaya mevzubahis edilen rüsum-ı erbaa gelirleri hazine ve belediyeler arasında taksim edilerek idare edilmeye çalışılmıştır. Bu vergilerin gelirleri taşra kentlerinde sağlık, temizlik, eğitim, dini işler, sosyal devlet tanımına giren yardımlar ve olağanüstü harcamalar için kullanılmaktaydı. Tarım ve hayvancılık temelli bir iktisadi yapıya sahip kentlerin bu vergiler dışında çeşitli gelirleri olsa da bunlar mevcut ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğu için belediyeler bu dört vergi kalemine büyük ölçüde ihtiyaç duymuştur. Fakat merkezi devletin mali durumu ve vilayetlerin iç bütçe sorunları ihtiyaçların karşılanmasını imkânsız hale getirdiğinden taşra belediyeleri, tam da kurumsallaşma dönemi olan 19. yüzyılın son çeyreğinde, sayısız şikâyet ve taleple rüsum-ı erbaa hususunda düzenlemeler yapılmasını istemiştir. Merkezi hükümet ise hem hazinedeki açığın artışıını engellemek hem de verilecek kararların emsal teşkil etmemesi için bu talepleri reddederek yerel yönetimlerin içinde bulunduğu çıkmazın daha da derinleşmesine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla Osmanlı belediyeçiliğinin büyük bir kısmına dair yapılan *“etkisiz ve işlevsiz kurumlar”* yorumunun bu çalışmada da söz konusu durumlar itibarıyla biraz daha görünür kılınmaya çalışıldığını belirtmek mümkündür.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA./Eski BOA.)

- Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 255/19103
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 310/23244
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 370/27707
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 523/39168
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 624/46799
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 777/58268
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 1172/87871
Bab-1 Ali Evrak Odası (BEO.), 1494/11204.
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 478/2
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 534/20
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 579/45
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 669/31
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 877/51
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1308/12
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1400/50
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1440/108
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1518/83
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1528/41
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1546/1
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1551/97
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1553/55
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1564/22
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1565/90
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1579/33
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1620/107
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1696/34
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1724/31
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1727/96
Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1734/19

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1775/146
 Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1787/104
 Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1801/2
 Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2088/95
 Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2203/65
 Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2286/22
 Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2598/23
 Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 2692/37
 İrade Maliye (İ.ML),5/28
 Şura-yı Devlet (ŞD.), 352/48
 Şura-yı Devlet (ŞD.), 698/15
 Şura-yı Devlet (ŞD.), 1345/15
 Şura-yı Devlet (ŞD.), 1706/51
 Şura-yı Devlet (ŞD.), 1885/7
 Şura-yı Devlet (ŞD.), 2269/4
 Şura-yı Devlet (ŞD.), 2274/10
 Şura-yı Devlet (ŞD.), 2281/18
 Şura-yı Devlet (ŞD.), 2775/25

Sürelî Yayınlar

İçtihad, Numara:260, 15 Eylül 1928.
İstisare, 1/3, 4 Eylül 1324 (17 Eylül 1908).
Mülkiye, 1/5, 1 Haziran 1325 (14 Haziran 1909)
Mülkiye, 1/9, 24 Haziran 1325 (7 Temmuz 1909).
 Servet-i Fünûn, 7/158, 10 Mart 1310 (22 Mart 1894).

Meclis-i Mebûsan ve TBMM Cerideleri

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtimai Fevkalade), Cilt:2, 15 Temmuz 1330 (1914).
 TBMM Zabıt Ceridesi, *Kanunlar Dergisi*, Cilt:6, TBMM 106 No'lu Komisyon Raporu, 14.05.1928.

Araştırma ve İncelemeler

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Belediye Teşkilatı ve Kanunları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- AKYILDIZ, Ali, “Şehremini”, *TDV İA*, Cilt: 38, 2010, s. 459-461.
- ANASTASSIADOU, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.
- AVCI, Yasemin, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs (1890-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.
- AVCI, Yasemin, *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.
- AYDIN, Erdem, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *OTAM*, 15, 2004, s. 185-207.
- BİNGÜL, Şeyhmus, "Osmanlı Devleti Döneminde Diyarbakır Belediyesi", *Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakır*, Ed.: İbrahim Özcoşar vd., Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s. 381-402.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara, 1997.
- DEMİRCİ, Kürşat, “Hayvan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:17, 1998, s. 81-85.
- GÜNEŞ, Mehmet, “Osmanlı Döneminde İstanbul'da Vilayet İdaresinin Teşekkülü”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 37, 2015, s. 181-199.
- GÜRAN, Tefik, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- GÜRBOĞA, Nurşen, “Osmanlı Taşrasında Belediye İdaresi: Alanya Belediyesi (1914-1915)”, *ÇTTAD*, VII/16-17, 2008, s. 165-185.
- GÖLEN, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK Yayınları, Ankara, 2010.
- HALLAÇOĞLU, Yusuf, “Dellal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 1994, s. 145-146.
- KALLEK, Cengiz, “Hisbe”, *TDV İA*, Cilt: 18, 1998, s. 133-143
- KALLEK, Cengiz, “Kantar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 24, 2001, s. 317-320.
- KALLEK, Cengiz, “Kile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, 2002, s. 568-571.
- KALLEK, Cengiz, “Şinik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:39, 2010, s. 169-170.

- KARTAL, Kazım, “Tanzimat Sürecinde Diyarbakır’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme (1847/1848)”, *Tanzimat’tan Günümüze Diyarbakır*, Ed.: Oktay Bozan vd., Cilt:1, Manas Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 191-225.
- KESKİN, Nuray E., “Yönetim Olgusu Üzerine 1909 Tarihli Bir Makale: “Sosyal Bilimler ve Yönetim Bilimi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, 5/12, 2010, s. 181-200.
- KOÇ, Bekir, “Mithat Paşa’nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, *Kebikeç*, 18, 2004, s.407-415.
- KOÇ, Bekir, “Tuna Vilayeti Göçmenleri ve Mithat Paşa”, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/4, 2017, s. 55-69.
- KÜÇÜKUĞURLU, Murat, *Erzurum Belediye Tarihi 1*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- ŞİMŞEK, Rasim, *Trabzon Belediye Tarihi I: Osmanlı Dönemi*, Trabzon Belediyesi Yayınları, Trabzon, 1993.
- OKTAY, Tarkan Oktay, “Tanzimat Dönemi İstanbul’da Bir Belediye Örgütlenmesi Örneği: Altıncı Daire-i Belediye”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: Öneri*, 15/4, 2001, s. 157-166.
- OKTAY, Tarkan, “Belediye Kurumunun Tarihsel Gelişimi”, *Türkiye’de Yerel Yönetimler*, Yayına Hazırlayanlar: Recep Bozlağan, Yüksel Demirkaya, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2008, s. 119-156.
- ORTAYLI, İlber, “İstanbul’un Mekansal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış”, *Amme İdaresi Dergisi*, 10/2, 1977, s. 77-97.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğunda İdari Modernleşme ve Mahalli İdare Alanındaki Gelişmeler”, *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 3/1-3, 1982, s. 137-148.
- ORTAYLI, İlber, “Belediye”, *TDV İA*, Cilt: 4, 1992, s. 398-402.
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, Yayına Yönetmeni: Cengiz Özdemir, Cilt:1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.
- YILMAZ, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Çeşitli Vilayetlere Ait Rûsûm-ı Erbaa Miktarları (CDA)

TC BASBAKANLIK OSBANKLARISIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Erbaa Miktarları		Erbaa Miktarları	
İl	Miktar	İl	Miktar
Adana	14.76	Adana	14.76
Antep	12.000	Antep	12.000
Beşiktaş	14.000	Beşiktaş	14.000
Bitlis	14.000	Bitlis	14.000
Burdur	14.000	Burdur	14.000
Çarşamba	14.000	Çarşamba	14.000
Çelebi Mehmet	14.000	Çelebi Mehmet	14.000
Çorum	14.000	Çorum	14.000
Diğir	14.000	Diğir	14.000
Diyarbakır	14.000	Diyarbakır	14.000
Erzurum	14.000	Erzurum	14.000
Harput	14.000	Harput	14.000
Hatay	14.000	Hatay	14.000
İzmir	14.000	İzmir	14.000
Kahramanmaraş	14.000	Kahramanmaraş	14.000
Konya	14.000	Konya	14.000
Malatya	14.000	Malatya	14.000
Mardin	14.000	Mardin	14.000
Osmaniye	14.000	Osmaniye	14.000
Şanlıurfa	14.000	Şanlıurfa	14.000
Sivas	14.000	Sivas	14.000
Tatvan	14.000	Tatvan	14.000
Tunceli	14.000	Tunceli	14.000
Van	14.000	Van	14.000
Yozgat	14.000	Yozgat	14.000
Zeytinlik	14.000	Zeytinlik	14.000

Şam'da Kurulan Belediye Dairesi (Servet-i Fünûn)

سابقہ معمار بنو ابی حضرت بادشاہیدہ شام شریفندہ مجدد انشا اولناہہ ہادیہ دارہ سی

Le Nouvel Hôtel de Ville de Damas

Âyânlık İle Eşkîyalık Arasında: Osmanlı Taşrasında Küçük Ali Sorunu (1752-1763)

* Buket ÇELİK

Özet

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılı Âyânlar Çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu yüzyıl içerisinde ortaya çıkan Küçük Ali, âyânlık iddiasıyla eşkiyayı başına toplayıp, çeşitli kanunsuzluklara ve zulümlere başvuran bir karakterdir. Kendisi aslen Canıklı'dır. Ancak anavatanında yaptığı taşkınlıklar sonucunda kardeşi Mehmet ile birlikte buradan fırar etmişlerdir. Fırarları neticesinde Küçük Ali Niksar'a, kardeşi Mehmet de Erzurum Eyaleti dâhilindeki Aybastı kazasına yerleşmiştir. Anavatanından ayrılışının akabinde Niksar'da âyânlık iddiası ile ortaya çıkan Küçük Ali, iddiasını kabul ettirebilmek için halka zulmetme yolunu seçmiştir. Daha sonra kardeşi Mehmet ile birleşerek Niksar ve Aybastı kazalarında ve civarlarındaki diğer kaza ve köylerde geniş çaplı faaliyete girişmişlerdir. Devleti ve halkı uzunca bir süre uğraştıran ve kaza âyânı olarak tarihe geçen Küçük Ali'nin âyânlığı, kendisinin *zulüm ve tağallübüne* bağlanmaktadır. Zira halkın şikâyetlerine göre adam öldürme, mal ve hayvan gasp etme, haksız yere para toplama, kadınların ırzına geçme şeklinde sıralanan suçları mevcuttur. Küçük Ali'nin kendine has özelliklerinden bazıları kale gibi kuşattığı evi, sekiz yüz kişi civarındaki kalabalık yandaşlar topluluğu, bastırıldığı sahte paraları ve kendisine karşı gelenlere vurduğu boyunduruk zincirleridir.

Anahtar Kelimeler: Küçük Ali, Âyânlık, Eşkîyalık, Niksar, Aybastı.

BETWEEN THE AYANSHIP AND BANDITRY: THE KUCUK ALI PROBLEM IN THE OTTOMAN PROVINCIAL (1752-1763)

Abstract

The 18th century of Ottomans called as Ayans (Gentry) Era. Kucuk Ali who appeared in this century was a character who applied some persecution and illegalities gathering bandits around him with the

---

* Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sivas/TÜRKİYE, buket.celik@cumhuriyet.edu.tr

assertion gentry. His origin was Canik. But he and his brother, Mehmet, escaped from his motherland after their intemperance. After their escape, Kucuk Ali settled in Niksar and his brother, Mehmet, settled in Aybastı where is in Erzurum province. After leaving his motherland, Kucuk Ali, who appeared with assertion gentry (*ayanlık*), selected to tyrannize people in order to acceptance of his assertion. Then uniting his brother started to wide action both the villages and territories of Niksar and Aybastı, and the environment of these places. The gentry of Kucuk Ali who puzzling to the state and people and gone down in history as a province gentry, is tied with his cruelties. So he had some crimes as killing men, extortion of goods and animal, collecting money illegally, raping of women according to the complaints of the people. Some of special features of Kucuk Ali were his home surrounded like a castle, crowded supporters as much as eight hundred people, his base coins minted by him and his yoke chains hang on the opposing of him.

Key Words: Kucuk Ali, Ayanship, Banditry, Niksar, Aybastı

Giriş

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıla uzun süren savaşlar ve alınan ağır yenilgilerle girmiştir. 1683 yılında meydana gelen Viyana kuşatmasındaki başarısızlık, bazı devletlere cesaret vererek, bunların Osmanlıları Avrupa'dan atma hayallerini kuvvetlendirmiştir. Bu doğrultuda Lehistan, Avusturya, Venedik ve Rusya bir araya gelerek *kutsal ittifakı* oluşturmuşlardır. İttifaka karşı yapılan ve on altı yıl süren savaşlar, yine Osmanlıların yenilgisiyle sonuçlanmış ve 1699'da Karlofça Antlaşması imzalanmıştır¹. Söz konusu gelişmelerin bir neticesi olarak XVIII. yüzyıl başları hazinenin boşaldığı, Avrupa'dan geri kalınmışlığın kabul edildiği ve kurtuluş yollarının arandığı günler olarak karşımıza çıkmaktadır. Olumsuz durumlardan kurtulmak amacıyla Avrupa'ya ilk defa elçiler gönderilerek oradaki gelişmelerden ve yeniliklerden haberdar olmak için çalışmalar başlatılmıştır. Avrupa'nın askerî ve kültürel alanlardaki yeniliklerinin ülkeye getirilmesi sürecini içeren ve *Lale Devri* olarak adlandırılan süreç, 1718-1730 yılları arasında ihtiva etmektedir. Lakin bu yıllar sadece Avrupa'daki yeniliklerin ülkeye getirilmesi ile sınırlı kalmamış aynı zamanda sarayda *zevk ü safa*nın hüküm sürdüğü ve gereksiz harcamaların yapıldığı günler de olmuştur. Halkın ve esnafın haricinde gelişen eğlenceler ve israflar, zaten kötü durumda olan ülke ekonomisinin iyice bozulmasına ve bu kesimlerin saraya ve padişaha karşı ayaklanmasına zemin hazırlamıştır. Neticede 1730 yılında gerçekleşen Patrona Halil İsyanı ile dönemin sadrazamı Nevşehirli

¹ Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (AÜDTCF) Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 60, Ankara 2016, s. 109.

Damat İbrahim Paşa öldürülmüş, akabinde de padişah III. Ahmed tahttan indirilmiştir².

Yukarıda kısaca izah edilmeye çalışılan devletin genel durumu, yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Lale Devri'nin bir isyanla sona ermesinin ardından, merkezî sistemde değişiklik yapılmasının gerekli olduğuna karar verilmiştir. Bundan sonra idarede, vergi ve asker toplamada merkezî sistem bırakılarak, malî kaynakların ve askerî teşkilatın bölgenin yerel önder aileleri eliyle yürütülmesi, yani adem-i merkezîyetçilik, kabul edilmiştir. Söz konusu durum ise, vilayetlerde devlet adına vergileri toplayan nüfuzlu bir sınıf olarak âyânların ortaya çıkmasına ve güçlenmesine sebep olmuştur³.

Âyân kelimesi Arapça göz anlamındaki *ayn* kelimesinden türemiştir. Sosyal tabakalaşma içerisinde âyân sıfatıyla nitelendirilen kişiler, genellikle soy sop veya başka bakımlardan diğerlerinden üstün kabul edilmiş kişilerdir⁴. Osmanlı devletinde bir bölgenin önde gelen kişileri için eşraf ve âyân tabiri ilk zamanlardan itibaren kullanılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı tarihi içerisinde âyânlar ve âyânlık her devirde var olmuştur. Ancak âyân zümresi içerisinde yer edinen kişiler XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arazi ve çiftlik satın alma yoluyla timar ve zemetleri ele geçirip, servet kazanarak gittikçe kuvvetlenmeye başlamışlardır. XVII. yüzyılda devletin Avusturya savaşları ile mücadelesi Anadolu'da servet yığmaya çalışan bu kimselere uygun fırsatı sunmuştur⁵. Neticede XVIII. yüzyıl literatüründe âyânlar, hem toplumsal hem de siyasi olarak öncekinden farklı bir konuma sahip olmuşlardır. Bunlar yine devletin önde gelen kişileri olmakla birlikte, öncü olmalarının sebepleri maddi güçlerine, aile asaletlerine ve zorbalıklarına bağlı hale gelmiştir⁶. Âyânlar XVIII. yüzyılda devlet ve toplum üzerindeki etkilerini ve işlevlerini o kadar artırmışlardır ki, Osmanlı devletinin XVIII. yüzyılı “*Âyânlar çağı*” olarak adlandırılmıştır⁷.

² Halil İnalçık, *Devlet-i 'Alîyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 3-10.

³ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 11 ; Ayanların ortaya çıkış sebepleri için ayrıca bkz., Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 1994, s. 99-112.

⁴ Özcan Mert, “Âyan”, *Dijanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 4, İstanbul 1991, s. 195.

⁵ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Belleten*, TTK Basımevi, C. XLII, S. 168, Ankara 1978, s. 667.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Âyân”, *Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) İslam Ansiklopedisi*, C. 2, 5. Baskı, Eskişehir 1997, s. 40-41.

⁷ Âyânlar çağının başlayış ve bitiş tarihlerini Mustafa Akdağ 1730-1839 olarak vermektedir; Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri (1730-1839)”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, Ankara 1970, s. 51-61 ; Âyânlık döneminin tarihlendirilmesi için ayrıca bkz; Özcan Mert, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi”, *Osmanlı 6*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 174-180.

Güç ve kudret sahibi olarak toplumun başı haline gelen Âyânlar çeşitli görevler verilmiştir. Genellikle sözlerinin geçtiği bölgenin başına yönetici olarak tayin edilen âyânlar, sancakbeyliği ve beylerbeyliği, yani genel anlamda valilik yapmışlardır. Âyan hem idarenin amiri hem askerinin komutanı hem de asayiş ve düzenin koruyucusudur. Vergilerin toplanması, askerinin sefere hazırlanıp sefer zamanı askerle birlikte orduya katılması ve eşkıya ile mücadele edilmesi başlıca görevleri arasındadır. Gerçekte âyânların görevleri oldukça önemli ve zordur. Lakin bunların çoğu maddi ve manevi olarak belirli bir güce sahip ve eşkıyadan daha eşkıya bir karakterde oldukları için sorunlarla baş edebilmektedirler. Ancak sahip oldukları aşırı güç bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Güçlerini iyice genişleten bazı âyânların devlete karşı ayaklanıp hiçbir emre uymaz duruma geldikleri de vakidir⁸.

Âyânlar çağının öne çıkan aileleri arasında Rize’de Tuzcuoğulları, Kayseri’de Zennecizâdeler, Ankara’da Müderriszâdeler, Bilecik’te Kalyoncuoğulları, Manisa’da Karaosmanoğulları, Isparta’da Yılanlıoğulları, Antalya’da Tekelioğulları, Yanya’da Tepedelenli Ali Paşa ve oğulları gibi pek çok isim sıralanabilir⁹. Ülkenin diğer kesimlerinde olduğu gibi Sivas Eyâleti içerisinde de âyânlık kendisini göstermiştir. Bölgenin önde gelen âyân ailelerinden Zaralızâdeler¹⁰, Kenanzâdeler¹¹, Çapanoğulları¹² ve Caniklizâdeler¹³ hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Kaza âyânlığı iddiasında olan Küçük Ali de *âyânlar çağı* olarak adlandırılan dönem içerisinde, dönemin âyân profiline uygun olarak ve kendine has tarzıyla karşımıza çıkmaktadır.

1. Küçük Ali’nin Faaliyette Bulunduğu Mekânlar ve Hakkındaki İlk Şikâyetler

Çalışmanın başkarakteri olan Küçük Ali, aslen Canikli’dir. Ancak asıl faaliyet bölgesi Niksar¹⁴ olmuştur. Arşiv belgelerinde “*an-asl (aslen) Canik*

⁸ Mustafa Akdağ, “Âyanlık Düzeni”, s. 58-61

⁹ Özcan Mert, “Âyan”, s. 196.

¹⁰ İlhan Ege, *Son Dönem Osmanlı Taribinde Bir Ayan Ailesi: Zaralızâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.

¹¹ Etem Erhan Uygunoçarlar, *Sivas Ayanından Kenanzâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2018.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Çapanoğulları”, *Belleten*, TTK, S. 150, Ankara 1974, s. 215-261.

¹³ Rıza Karagöz, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003. ; Canay Şahin, “The Rise and fall of an Ayan family in eighteenth century Anatolia: The Caniklizades (1737-1808)”, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2003. ; İbrahim Serbestoğlu, “Âyanlar Çağında Amasya’nın İdaresi: Caniklizâdeler ve Amasya”, Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara 2017, s. 59-82.

¹⁴ Küçük Ali’nin âyân olmak yolunda kendisine mekân olarak seçtiği ve bugün Tokat’a bağlı bir kaza olan Niksar, olayın geçtiği dönemin arşiv kaynaklarında “*Sivas sancağının Niksar nâhiyesi*” olarak anılmaktadır.

*sancağının Keş Deresi*¹⁵ sâkinlerinden olup hâlâ Niksar kasabasında sâkin Alay beyi oğlu Küçük Ali” olarak tanıtılmaktadır. Alay beyi¹⁶ olarak tanıtılan babasının kimliği veya aile asaletleri hakkında başka bir ayrıntıya yer verilmemektedir. Niksar’a neden geldiklerine dair bilgi veren bir kayıta ise, *eşkiya* olarak tanımlanan Küçük Ali ve kardeşi Mehmet’in, birlikte kaçarak Keş Deresi’nden ayrıldıklarından bahsedilmektedir. Eşkiya diye adlandırılmaları ve anayurtlarından ayrılma nedenlerinin doğal yollardan olmaması, geldikleri bölgede de taşkınlıklara sebebiyet verdiklerini akıllara getirmektedir. Fırarları esnasında birbirlerinden ayrılmışlar, Mehmet Aybastı kazasına ve Küçük Ali de Niksar kazasına yerleşmiştir¹⁷. Küçük Ali’nin sebep olduğu olayların ikinci aşamasında mekân, o dönemde Erzurum Eyâleti’ne bağlı olan¹⁸ Karahisar-ı Şarkî kazasıdır. Küçük Ali’nin kardeşi Mehmet’in, Karahisar-ı Şarkî’ye bağlı Aybastı’ya yerleşmiş olmasının, mekânın belirlenmesinde etkili olduğu açıktır. Zira Karahisar-ı Şarkî bölgesinde gerçekleştirdikleri olaylarda birlikte hareket etmişlerdir.

Küçük Ali’nin âyânlık iddiasıyla ilk defa ortaya çıktığı tarihin 1752 olduğunu, Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerine¹⁹ kaydedilen bir şikâyetten öğrenmekteyiz. Bölgenin ileri gelenlerinin ve halktan bazı kişilerin bir araya gelerek yaptıkları şikâyette, Küçük Ali’den “1165 (1752) senesinden beri âyânlık iddiasında olan” şeklinde bahsedilmektedir²⁰. Aynı şikâyette belirtildiğine göre “Küçük Ali öteden beri mütegalibe ve cebabireden”dir. Dolayısıyla, daha önce de

---

¹⁵ Keş Deresi bu ifadede de belirtildiği gibi Canik’e bağlı bir kazadır. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s. 302.

¹⁶ Alay beyi, herhangi bir eyalet veya vilayetteki tımarlı sipahilerden bir kısmının büyük amiri anlamına gelmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Alay”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Eskişehir 1997, s. 293.

¹⁷ İki kardeşin Keş Deresi’nden fırarları ve gelip yerleştikleri yerler bir şikâyette şu şekilde dile getirilmiştir; “Eşkiyâdan Alay beyi oğlu Mehmed ve karındaşı Küçük Ali nâm şakîler (baydutlar, eşkiyalar) Canik kazâlarından firâr ve gelüb, mezbur Mehmed Aybastı kazâsında ve karındaşı Küçük Ali civârında vâki’ Niksar kasabasında mütemekkin”; 6 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri (Bundan sonra SAD olarak gösterilecektir), s. 12/3, Fî Evâsıt-ı L 1167 / Ağustos 1755.

¹⁸ Tahir Sezen, *Yer Adları*, s. 279. Karahisar-ı Şarkî, günümüzde Giresun’un Şebinkarahisar ilçesinin eski adıdır.

¹⁹ Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterleri, Atik Şikâyet defterlerinin bir devamı niteliğinde olan ve 1742 yılından itibaren bölgesel olarak tutulmaya başlanan defter grupları içerisinde yer almaktadır. Bu defterlerde Sivas Eyaleti dahilindeki bölgelerden gelen şikâyetler bulunmaktadır. Bu defterlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ; Buket Çelik, “Özellik ve İçerik Bakımından Sivas Ahkâm Defterleri (1742-1908)”, *I. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi Bildirileri Tam Metin e-Kitabı*, Gaziantep 2017, s. 112-137.

²⁰ H. 1165/M. 1752 senesinden beri ortaya çıktığı, 158 Numaralı Mühimme defterinde H. 1169/M. 1756 tarihli bir hükümde de: “dört seneden beri bir takrib ile Niksar’a duhûl ve emvâ’-i şekâvet ve te’addiyâta cesâret” ettiği şeklinde ifade edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri, nr. 158, s. 200-201.

belirtildiği gibi, âyânlık iddiasıyla ortaya çıkmadan önce zorbalığı ve eşkıyalığı ile ün salmış bir karakterdir²¹.

Küçük Ali hakkında tespit edilen ilk ihbar Eylül 1753 tarihidir ve İpsala kazasında yaşayan Osman tarafından yapılmıştır. Osman'ın anlattıklarına göre, “*zümre-i eşkıyâdan Küçük Ali nâm şaki*”, Keş Deresi eşkıyaları ile birlik olup, hiçbir kabahati olmayan babası Ahmet'in Niksar'daki evini basmışlardır. Burada babasına saldırmış, ağır sözler sarf etmiş ve ailesine de saldırarak ırzlarına geçmişlerdir. Yaptıklarıyla da yetinmeyerek, babasını darp ettikten sonra “*tüfenk kurşunu*” ile katletmişlerdir. Üstelik evlerindeki beş yüz kuruş kıymetindeki eşyalarını ve hayvanlarını da yağma ederek gitmişlerdir²².

Tespit edilen ilk vukuatının ardından Küçük Ali hakkındaki şikâyetler hızla artmaya başlamıştır²³. Şikâyetler çoğaldıkça kendisi hakkındaki bilgiler de zenginleşmektedir. Niksar kasabası ahalisinden “*Hüseyn ve sairleri*” tarafından gönderilen *arz-ı hâlde* (dilekçede), Küçük Ali ile birlikte hareket ettiği söylenen Keş Deresi eşkıyalarının sayısının “*kırk elli kişilik*” tüfek kuşanmış -Osmanlı belgelerinin diliyle “*tüfenk-endâz*”- adamlardan oluştuğundan bahsedilmektedir. Belgelere göre, Niksar'da alenen gezmekte olan bu grup, “*abali-i fukaradan*” haksız yere para isteyip vermeyenleri zincirleyerek hapsedmektedir. İstedikleri parayı alana kadar da, hapsedtikleri insanları serbest bırakmayan Küçük Ali ve adamlarının baskıları o kadar artmıştır ki, bölge halkından bazıları evlerini ve ailelerini geride bırakarak başka yerlere kaçmak zorunda kalmışlardır²⁴.

Can korkusu ile evini terk edenlerden birisi Niksar sakinlerinden Seyyid İbrahim olmuştur. Kendisini katletmek isteyen eşkıyaların elinden kaçarak bir buçuk senedir ailesinden uzakta yaşadığını belirten Seyyid İbrahim'in evi, Küçük

²¹ 9 Numaralı SAD, s. 184/3, Fî Evâil-i Râ 1176 / Eylül 1762.

²² Babasına ve ailesine yapılanları şu şekilde ifade etmektedir; “*üzerine hücum ve şütüm-i galizâ ile şetm (kaba sözlerle küfür) ve ehl-i iyâllerine dahi ta'arruz ve hetk-i ırz (ırzına geçme) eylediklerinden mâ-adâ yine kanaat etmeyib babasını abz ve darb-ı şedid ile darb ve tüfenk kurşunuyla mecrûb ve katl eylediklerinden gayrı menzîlinde mevcûd bulunan beş yüz gurusluk emvâl ve eşyasıyla mâlume'l-mikdâr koyun vesair hayvanların gash ve garet...*”. 5 Numaralı SAD, s. 101/3, Fî Evâsıt-ı Za 1166 / Eylül 1753.

²³ Çalışmanın temel kaynaklarından birisi olan Sivas Ahkâm-ı Şikâyet defterlerinde Küçük Ali hakkında yirmi yedi adet şikâyet tespit edilmiştir. Niksar'da yoğun olarak faaliyet gösterdiği yıllara (1753-1757) ait toplam on adet şikâyet vardır. 1755 yılından itibaren Karahisar-ı Şarkî ahalisinden gelmeye başlayan şikâyetlerin adedi ise dokuzdur. Her iki bölgeden de şikâyetlerin yoğun olarak geldiği tarihler 1757 (altı şikâyet) ve 1762'dir (yedi şikâyet). Ayrıca iki adet şikâyet Küçük Ali ve iki adet şikâyet de annesi tarafından yapılmıştır. Şikâyetlerinde bir kabahatleri olmadığı halde ahalinin kendilerine gazezleri olduğundan bahsetmişlerdir. Küçük Ali'nin katledilmesinden sonra gelen şikâyetleri ise, zorla aldığı mal ve paraların vereselerinden tahsili hususundaki isteklerden oluşmaktadır.

²⁴ 5 Numaralı SAD, s. 149/4, Fî Evâhir-i R 1167 / Şubat 1754.

Ali ile adamlarından Bacaksız Hüseyin, Filinta ve ismi belirtilmeyen sair kişiler tarafından basılmıştır. Evindeki mal ve eşyalar gasp edilmiş, ayrıca, hayvanlarına ve ambardaki mahsullerine el konulmuştur. Yağmaları sırasında evdeki kadınlara ve çocuklara da musallat olmaktan çekinmemişler, onların eşyalarını da almışlardır. Seyyid İbrahim'in iddia ettiği bir başka husus daha vardır ki, buna göre Küçük Ali ve arkadaşları Bacaksız Hüseyin ve Filinta isimli *şakiler*, Niksar'da ahalinin bakire kızlarını rüşvet olarak ve kaba kuvvet kullanarak istedikleri kişilere zorla nikâhlamaktadırlar. Kendisinin ve halkın başına gelenlerden şikâyetçi olan Seyyid İbrahim, bunlar hakkında daha önce de “*evâmir-i aliye*”²⁵ çıkarıldığını ancak bir türlü durdurulamadıklarını (*bir vecble ele girmediklerini*) bildirmektedir²⁶.

Niksar'dan gelmeye devam eden ihbarlarda, Küçük Ali'nin, yandaşlarının isimlerine ayrıntılı olarak yer verilmeye başlanmıştır. Daha önce Bacaksız Hüseyin ve Filinta olarak belirtilen yoldaşlarına ek olarak yeni kişilerden bahsedilmektedir. Bu kişiler; Kara Güdük, Gedik Mehmet, Kel Bodur, Arpacı oğlu İbrahim, Ali Bayrakdar, Arnavud Ali, Halil, Veys, Bacaksız, Sıçan oğlu Osman, Köle Mehmet, Hacı Bey oğlu Mehmet, Kara Ayvaz, Çengi, Hatib, Gümüşçü Ali, Püsküllü, Kara Elli oğlu ve Hasan'dır. Ahalî Küçük Ali'nin grubuna dâhil olmuş kişilerden bahsederken “*hevâsına tâbi' haserât*” nitelemesini kullanmaktadır. *Haserâttan* bazılarının Niksar ahalisinden oldukları belirtilmekte ve Küçük Ali'ye katılma sebepleri “*velb-i mal (mal elde etme) sevdası*” ile izah edilmektedir. Küçük Ali'nin bahsedilen kişilerle birlikte kurguladığı sistem de dikkate şâyândır. Buna göre bazıları davacı ve bazıları da şahit olup, halka iftira atarak hapsedilmelerine ve paralarının alınmasına sebep olmaktadır. Kullandıkları yöntem sayesinde halkın üçer beşer kese paralarını alıp, sekiz bin yedi yüz kuruştan fazla para toplamışlardır²⁷.

Küçük Ali, Niksar'da ortaya çıkışından kısa bir süre sonra kardeşi Mehmet'le ortak hareket etmeye başlamıştır. Aybastı kazasından çıkıp İstanbul'a giderek şikâyette bulunan Seyyid Mehmet isimli kişi, Küçük Ali'nin kardeşi Mehmet ile birleştiğini, ikisinin de eşkıya olduğunu haber vermektedir. İki kardeşin sebep olduğu olaylardan nasibini alan Seyyid Mehmet'in başına

²⁵ Kelime anlamı “yüce emirler” olan bu kullanım, padişah tarafından verilen emir manasındaki “emr-i âli” tabirinin çoğuludur. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, C. 1, İstanbul 1983, s. 528.

²⁶ El koyduklarını söylediği hayvan ve mahsullerinin miktarını şu şekilde belirtmiştir: “*iki yüz on beş re's ağnâm (koyun) dört malablı camus ile çiftliklerinde der-anbâr olunmuş sekiz yüz keyl mahsûlât*”. Ayrıca adetleri haline gelmiş suçlarını da kendi ifadesiyle şöyle sıralamaktadır: “...*adât-ı müstemireleri olan şekâvetlerinden nâşi hilâf-ı şer'-i şerif ve bi gayri hâkk fukarânın bâkire kızlarını ahz-ı irtişâ ve darb-ı destleriyle istedikleri kimesnelere tezvic (nikâhlama) ve katl-i nüfus ve gasb-ı emvâl ve kesr-i ırz ve tekdîr (kederlendirme, azarlama) ve rabnedâr (zarara uğratma) eylediklerin...*”. 5 Numaralı SAD, s. 157/4, Fî Evâsıt-ı Ca 1167 / Eylül 1754.

²⁷ 5 Numaralı SAD, s. 262/2, Fî Evâil-i Ca Sene 1168 / Şubat 1755.

gelenler de, Küçük Ali ve adamlarının saldıkları korkunun büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Seyyid Mehmet'in babası Derviş, kendi halinde evinde oturur iken, Küçük Ali ve yanındakiler gelip babasını kurşun ile yaralayıp öldürmüşlerdir. Olaylara şahit olan büyükbabası Ahmet'i de kendilerinden davacı olur diye katletmişlerdir. Annesi ise yaşananlar karşısında korkudan ölmüştür. Kendisi de ellerine düşmüş ve katledilmesi için Küçük Ali'nin bölükbaşı tayin ettiği adamlarından birisine teslim edilmiştir. Ancak bir yolunu bularak kaçıp canını kurtarmayı başarmıştır²⁸.

Şimdiye kadar bahsedilen zulümlere maruz kalan halk, artık takatlerinin kalmadığını belirterek, eşkıyaya lazım gelen cezanın bir an önce verilmesi için sürekli olarak *emr-i şerif*²⁹ rica etmeye başlamıştır. Halkın emir isteğine karşılık ilk başlarda temkinli davranılmış ve öncelikle olayların ilgili görevlilerce mahallinde tetkik edilmesi istenmiştir. Dolayısıyla ilk şikâyetlerde "*mahallinde ihkak-ı hak olunmak emrim olmuştur*" şeklinde, bunların kanuna ve nizama aykırı hareketlerinin önlenmesi ya da aldıkları mal ve eşyaların geri tahsili hususunda emirler verilmiştir. Ancak eşkıyaya yargı yolu ilk defa 1755 senesi sonlarında açılmaktadır. Şikâyetlerin artması fermanın çıkarılmasında etkili olmuştur.

Suçluların yargılanmaları için ilk emrin verilmesine sebep olan olay Niksar'da meydana gelmiştir. Niksar sakinlerinden Halil Bey isimli kişi, Küçük Ali'nin bunun bütün mal ve eşyasını alıp, üstüne bir de bundan yüz kuruş para talep ettiğini ve kendisini zincire vurduğunu söylemektedir. Halil Bey'in bir yolunu bulup kaçması üzerine de, zevcesi misafirlikten gelirken yolunu kesip, onun da üzerindeki bütün malına el koyduktan sonra zevcesinin ırzına geçmişlerdir. Yaşananlar üzerine, Ağustos 1755'te Küçük Ali'nin, öncelikle olay mahallindeki görevliler tarafından sorgulanması, eğer olay çözüme kavuşturulamazsa Sivas'a gönderilmesi yönündeki emir verilmiştir³⁰.

2. Davadan Beraat Etmesi ve Âyân Oluşu

Buraya kadar yaşanan olaylarda ve gelen şikâyetlerde, Küçük Ali'nin halka zulmettiği ve herkes tarafından azılı bir eşkıya olarak tanındığı sürekli olarak dile getirilmektedir. Aslında bundan sonra da Küçük Ali'nin hareketlerinde bir değişiklik görülmemekle birlikte, unvanında birtakım değişiklikler olmuştur.

Küçük Ali ve yandaşlarının yargılanmaları emrini içeren hükümlerle aynı günlerde gelen bir başka şikâyette kendisi için "*Âyânlık iddiasında olan Küçük Ali*" denilmektedir. İlk defa bu kullanımın geçtiği Ağustos 1755 tarihli şikâyette, "*zâlemeden (zâlimlerden)*" tabiri de isminin başında yer almaktadır. Ayrıca 1754 yılının başlarında beraber hareket ettiği kişilerin sayısı "*kırk elli kişi*" olarak

²⁸ 6 Numaralı SAD, s. 12/3, Fî Evâsıt-ı L 1167 / Ağustos 1755.

²⁹ Emr-i şerif tabiri ile padişahlar tarafından verilen emirler kastedilmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri*, C. 1, s. 528.

³⁰ 6 Numaralı SAD, s. 14/1, Fî Evâhir-i L 1168 / Ağustos 1755.

belirtilmişken, 1755 senesi sonlarına gelindiğinde grubunu “beş yüz altı yüz tüfenk-
endâz sekbân eşkeryasına” çıkararak gücünü oldukça artırdığı görülmektedir³¹.

Âyânlığını ispat etmek için Niksar’da kendisine menzil yaptırarak “etrâf-ı
erba’asına (dört tarafına) palanga³² misüllü kal’â ibdâs” ettirmiştir³³. İlk baştan beri
adları beraber anılan yandaşlarından Kara Güdük, Kel Bodur, Köle Mehmet ve
Ağca Hasan’ı oluşturduğu kalabalık topluluğunun başına Bölükbaşı atayarak,
onların da yardımıyla, ahaliden kendileri için ve sebepsiz yere on beş-yirmi kese
akçe toplamaya başlamışlardır. Paraların toplanma sebebini soranları da
“boyunduruk zencir” ile zincirledikten başka, beş yüz kuruşa kadar para cezası ile
cezalandırıp, hatta bazıları da katletmişlerdir. Ayrıca halk arasında da karışıklık
çıkarak, reayayı ve askeri muharebeye götürür gibi ehl-i İslâm üzerine
salmışlardır. Ahalinin “şab-ı emred³⁴ evladlarını çeküb alup ve kızlarını dilediği
sekbanlara virüp” büyük küçük kadın erkek demeden herkese eziyet
etmektedirler. Bazı kadılar da canlarının korkusuyla Küçük Ali’den taraf olmak
zorunda kalmışlardır³⁵. Gelen şikâyetler ve yapılan tetkikler neticesinde, Küçük
Ali ve ekibi hakkında kesin emir çıkarılır. Bunların “Sivas’a ibzârı (mahkemeye
çağırılması) ve muhkem (süreklili) habsleri” emredilmiş, bunu yerine getirmesi için de
bizzat Sivas valisi görevlendirilmiştir³⁶.

Yargılanma emrinin ardından, iki seneye yakın bir süre, Küçük Ali
hakkında herhangi bir şikâyete rastlanmamıştır. Ancak Temmuz 1757’de yeni
gelişmeler olmuştur. Küçük Ali’nin annesi “Aişe nam hatun” oğlunun âyân
olduğundan bahsederek, âyânlığını kabullenemeyen bazı kişilerden şikâyetçi
olmak için meclise gelmiştir. Yapılan şikâyetler nedeniyle Sivas valisi huzurunda

³¹ 6 Numaralı SAD, s. 21/2, Fî Evâhir-i L 1168 / Ağustos 1755.

³² Palanga kelimesi Yunancada ağaç kütüğü ya da ağaç gövdesi anlamına gelen falanx, falangos sözcüklerinden türemiştir. Çok eski devirlerden beri kullanılan bu sisteme göre koruma altına alınmak istenen yer, tahta ya da ağaç kütükleri ile çevrelenir. Bu yapı hem kolay yapılabilen hem de düşük maliyetli bir savunma sistemidir; Olga Ziorevic, “Palanga”, Çev. Murat Özyüksel, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, C. 8, S. 44, Ağustos 1987, s. 48-50.

³³ Söz konusu kal’aya Küçük Ali Hasatlı Saray adını vermiştir. Niksar kadısına hitaben gönderilen bir emirde bu yapı ve içerisinde yaşananlar hakkında şunlardan bahsedilmektedir: “... bir azîm saray binâ ve etrafına palanga misüllü sur çeküb ve mazgal (gözleme) delikleri vaz’ ve başına sekbân-ı vâfire cem’ ve on iki boyunduruklu zencir peydâ ve sâdât-ı kirâm-ı zevî’l-ibtirâmı ve askeri tâi’fesinden olanları bilâf-ı kanûn ve bilâ emr-i hümayûn der-zencir ve cebren yüz ellişer ve iki yüz gurusların alub zulum ve te’addisinden fukaranın avbâli diğer gün olduğu ...”. BOA, Mühimme Defteri, nr. 158, s. 200-201.

³⁴ Henüz sakalı, bıyığı çıkmamış olan genç. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 26. Baskı, Ankara 2010, s. 1136.

³⁵ Küçük Ali’nin zulmünün bölgedeki kadıları sindirip kendisinden yana davranmak zorunda bıraktığı görülmektedir. Böylece halktan kanuna aykırı bir şekilde para almayı ve halkın sebepsiz yere hapsedilmelerini sağlamışlardır.

³⁶ 6 Numaralı SAD, s. 21/2, Fî Evâhir-i L 1168 / Ağustos 1755.

yargılanan oğluya ilgili iddiaların tamamı asılsız çıkmış ve aradaki husumetin son bulmasına yönelik karara varılmıştır. *Miralây-zâde*³⁷ *Seyyid Küçük Ali Ağâ* olarak andığı oğlunun, Niksar kazası ahalilerinin “*ittifak ve rızalarıyla*” âyân olduğunu söylemektedir. Ayrıca vergi ve sair işleriyle ilgilenmesi için kendisine devlet tarafından yetki ve resmi belge (hüccet-i şer’iyye) verilmiştir. Buna rağmen oğlu Erzurum’da iken, oğluna düşmanlıklarının olduğunu iddia ettiği Canıklı Müftü Mehmet, Müderris Mustafa, Serdar-ı sâbık Bodur Kel Mehmet, Dilsiz oğlu İsmail, Deli Bayraktar, Odabaşı oğlu Bayraktar, Zehir oğlu Deli Mehmet ve kardeşi Deli Osman isimli kişiler tarafından evleri basılıp yağma edilmiş ve kendisini gelini (Küçük Ali’nin zevcesi) ile birlikte üryan bir şekilde dışarı atmışlardır³⁸.

Beraat kararı ve âyânlık unvanına rağmen, halk nezdinde “*Âyânlık iddiasında olan Küçük Ali*” olarak anılmaya devam eden Küçük Ali de, annesi gibi halktan şikâyetçidir. Buna göre, halkın ve yöneticilerin kendisine garezleri ve düşmanlıkları olduğundan bunun üzerine sayısız iftiralara atılmaktadırlar. Fakat iftira atuklarını söylediği Müslim ve Gayrimüslim reaya yargılanmaya hazır iken, Küçük Ali’nin yargılanmaktan kaçtığı görülmektedir. Cebren paralarını aldığı ahaliden bazı kişiler, yargılanması için kendisini şeriata uygun bir şekilde mahkemeye çağırarak (*da’vet-i şer’i şerîf ettikleri*) halde, kendisi mahkemeye gelmemiştir³⁹.

Karşılıklı şikâyet dilekçelerinin gelmeye başladığı tarihlerde, Küçük Ali’nin tam olarak nasıl değerlendirileceği konusu da kafaları karıştırmaktadır. Bir yandan, şimdiye kadar sıralanan suçlarına ek olarak, Niksar’da bazı ahalinin mülk bağ ve menzillerine zorla yerleştiği ve sahiplerini “*keira vereceğim*” diye oyalayıp, vermeden gittiği hakkında şikâyetler gelirken⁴⁰, diğer yandan aynı tarihte Küçük Ali’nin bizzat İstanbul’a giderek yaptığı şikâyetinde kendisine “*kıdvetü’l-emâsîl ve’l-akrân (akranları arasında en önde gelen) Seyyid Küçük Ali zide kadrihû (itibârî/kadri çoğalsın)*” şeklinde hitap edildiği görülmektedir. Küçük Ali burada kendisini anlatırken, “*Hasatlı Saray*” adını verdiği evinde kendi halinde yaşadığını ve hiçbir ferde zararı olmadığını, ayrıca Niksar halkının kendisinden hoşnut ve razı olduklarını söylemektedir. Böyle zararsız bir insan iken birileri tarafından ona suikast düzenlenmiştir. Başına gelenlerin müsebbibi olarak ise kendisine nedensiz düşmanlık besleyen halktan bazı kişileri işaret etmektedir. Sözünü ettiği kişiler Küçük Ali’yi evinde barındırmamak için üzerine

³⁷ Babasının Alay beyi olması hasebiyle bu unvan ile anılmıştır. *Miralây* kelimesi, zeamet sahibi anlamına gelmekle birlikte, vilayet merkezinde jandarma komutanı olan Alay beyi’nin diğer adıdır. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Liğatı*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2015, s. 352.

³⁸ 6 Numaralı SAD, s. 298/1 Fî Evâsıt-ı L 1170 / Temmuz 1757; 6 Numaralı SAD, s. 299/1, Fî Evâsıt-ı L 1170 / Temmuz 1757..

³⁹ 6 Numaralı SAD, s. 336/3 Fî Evâhir -i Z 1170 / Eylül 1757; 6 Numaralı SAD, s. 336/4 Fî Evâhir-i Z 1170 / Eylül 1757.

⁴⁰ 6 Numaralı SAD, s. 347/3 Fî Evâsıt-ı S 1171 / Ekim 1757.

saldırmışlar, o da korkusundan Canik muhassılı Süleyman Paşa'nın yanına kaçmıştır⁴¹. Son cümleden anlaşıldığına göre, daha önce düzenlenen mahkemeden beraat etmeyi başaran Küçük Ali'ye karşı, Nıksar halkı ellerinden geldiğince mücadele etmiş ve bir süreliğine de olsa, Küçük Ali'nin kaçarak Canik muhassılina sığınmasına ve bir müddet orada ikamet etmesine sebep olmuşlardır. Küçük Ali'nin Canik'e firarından sonra üç sene boyunca bölge halkından gelen şikâyet yoktur. Halkın başlarındaki sıkıntıdan bir süreliğine de olsa kurtuldukları söylenebilir⁴².

3. Faaliyetlerini Genişletmesi ve Yakalanması İçin Çıkarılan Emirler

Nıksar halkının mücadelesi ile Canik'e firar etmesinden sonraki süreçte Küçük Ali hakkındaki şikâyetler, Karahisar-ı Şarki sancağının Milas (Mesudiye), Aybastı, Koyluhisar (Koyulhisar), Habsmana (Gölköy) ve İskefsir (Reşadiye) kazalarından ve kazalara bağlı karyelerden yoğunlaşmaya başlamıştır. Buralardan gelen şikâyetler de öncekilerle aynı doğrultudadır. Bölgenin Müslim ve Gayrimüslim tebaasının birlikte yaptıkları şikâyetlere göre, Küçük Ali, Sivas valisi tarafından mübaşir olarak tayin edildiğini söyleyerek çeşitli bahanelerle bölge halkına zulmetmektedir. Üzerine verildiğini iddia ettiği görevine dayanarak, hiçbir kabahati olmayan ya da yaptıklarına karşı gelmeye çalışan kişileri götürüp Sivas kalesinde hapsedtiği de söylenenler arasındadır⁴³.

Bölgedeki vukuatlarından birinde, Aybastı kazasından Veli isimli kişinin eline on bin kuruş miras girdiği Küçük Ali ve adamları tarafından haber alınmıştır. Bunun üzerine Veli'nin elindeki paraya el koymak sevdasına düşmüşlerdir. Adamlarından yirmi beş kişiyle birlikte gece vakti Veli'nin evini basıp, söz konusu paranın yerini söylemesi için Veli'nin zevcesi Fatma'yı dokuz yerinden yaralamışlardır. İstediklerini elde edemeyince de evde buldukları bütün eşya ve parayı alıp gitmişlerdir⁴⁴. Akabinde de mahkemeye gidip Veli hakkında şikâyette bulunmuş ve hiçbir suçları olmadığı halde Veli'nin bunlara "*garez-i dünyeviyesi*" olduğundan üzerlerine saldırdığını söylemişlerdir⁴⁵.

⁴¹ 6 Numaralı SAD, s. 350/3 Fî Evâhir-i S 1171 / Kasım 1757.

⁴² Şikâyetin gelmediği bu üç sene içerisinde Küçük Ali'nin adı sadece İstanbul sakinlerinden Ayşe isimli hanımın alacak verecek konusundaki şikâyetinde geçmektedir. Nıksar sakinlerinden olduğu yinelenen Küçük Ali Ağa, Ayşe hanımın eşi Mehmet Emin isimli kişiden beş yüz kuruş borç almıştır. Mehmet Emin alacağını tahsil edemeden vefat edince veraseti eşi Ayşe'ye ve çocukları Nihat ve Nefise'ye kalmıştır. Kadının elinde alacağını kanıtlayan belgesi de vardır. Defalarca mektup ve adam göndermesine rağmen Küçük Ali'nin borcunu ödemediğinden yakınmaktadır. Muhtemelen Küçük Ali şikâyette bulunmak üzere İstanbul'a gittiği sıralarda bu borcu almıştır. 8 Numaralı SAD, s. 24/3, Fî Evâsıt-ı C 1173 / Şubat 1760.

⁴³ 8 Numaralı SAD, s. 176/4 Fî Evâsıt-ı C 1174 / Ocak 1761.

⁴⁴ 9 Numaralı SAD, s. 106/4 Fî Evâil-i L 1175 / Nisan 1762.

⁴⁵ 9 Numaralı SAD, s. 94/2 Fî Evâhir-i S 1175 / Eylül 1761. Küçük Ali ve adamları, başka olaylarda da bu siyasetlerine başvurmuşlar ve bir şekilde zarar verdikleri insanlar

Niksar ve Aybastı kazalarının birbirlerine yakın olmasından dolayı⁴⁶ iki kardeş birbirlerine sürekli yardım etme fırsatı bulmuşlardır. İki bölge halkının yaşadıkları olaylar da benzerlik göstermektedir. Aybastı kazasında da halkın hayvanlarını ve eşyalarını zorla almışlar, cerime namıyla akçe talebinde bulunmuşlar ve küçük yaştaki kız ve erkek çocuklarını katletmişlerdir. Sivas beylerbeyine ve Habsmana naibine hitaben gönderilen bir emirde, yaptıklarının sonu gelmeyen bu kişiler hakkında üç adet arz, bir adet mahzar ve Aybastı ahhalilerinin bir adet arzuhallerinin bulunduğu bildirilmekle birlikte, yaptıkları kanunsuzluklar nedeniyle yakalanmaları ve ele geçirildikleri mahalde yargılanmaları gerektiği belirtilmektedir⁴⁷.

Kendisine tabi bölükbaşlarından dört kişi ile kanuna aykırı olarak, iki üç ayda bir on beş yirmi kese akçe *salyane* tahsiline de başlamalarıyla birlikte, Küçük Ali ve yandaşları kabahatlerine bir yenisini daha eklemişlerdir. Kendi zimmetlerine geçirmek için topladıkları ve ahalden salyane adıyla zorla tahsil ettikleri paraları vermeye direnenleri ya da verdikten sonra geri talep edenleri, on iki boyundurukla oluşturdukları zincirlerine bağlamış ve katletmişlerdir. Salyane alınması hususunda dönemin Niksar kadısı Mehmet Feyzi Efendi de Küçük Ali ile birlik olmuştur⁴⁸. Niksar ahalisinin talepleri sonucunda çıkan "*emr-i ali*" dolayısıyla Sivas'a gelip yargılanmalarına karar verilse de, emre itaatsizliklerinden dolayı yargılanmaları mümkün olmamıştır. Yine aynı sene içerisinde çıkarılan emirle tayin olunan mübaşir, eşkıyanın yakalanıp getirilmesi için mücadele vermiş ancak başarı sağlayamamıştır. Çıkarılan başka bir emirle, Sivas valisi Çeteci Abdullah Paşa⁴⁹ tarafından görevlendirilen başka bir mübaşir marifetiyle Küçük Ali'nin Aybastı kazasında yaptırdığı hisar ve kulesine⁵⁰ zarar verilmiş ve mahkemeye getirilmeleri başarılmıştır. Ancak dava sonuçlandırılmadan firar etmeyi başarmışlardır. Asıl vatanları olan Keş Deresi'ne kaçan eşkıyalar buraya giderken yolda yine taşkınlıklarına devam

---

hakkında şikâyetle bulunarak, kafa karışıklığına sebep olmak ve kararın verilmesini geciktirmek istemişlerdir.

⁴⁶ Aybastı kazası günümüzde de aynı ismi korumakta olup Ordu ilinin kazasıdır. Niksar ile sınırdır. (Bkz. EK-2)

⁴⁷ 9 Numaralı SAD, s. 101/1, Fî Evâhir-i S 1175 / Eylül 1761.

⁴⁸ BOA, C. DH. 119/5913, 26 Safer 1177 / 5 Eylül 1763.

⁴⁹ Eşkiya üzerinde sağladığı başarılar, yiğitliği ve çete savaşlarındaki maharetleri nedeniyle Çeteci unvanı verilen Abdullah Paşa, Sivas, Diyarbakır, Erzurum, Kütahya, Halep'te valilik yapmıştır. Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Akkoyunlulardan Cumhuriyete Kadar*, C. 2, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s. 703-704. Çalışmanın kapsadığı tarihlerde hem Sivas valiliği hem de Erzurum valiliği yapmış olması nedeniyle ilk şikâyetlerde Sivas valisi diye anılırken sonraki şikâyetlerde Erzurum valisi denilmektedir.

⁵⁰ Niksar'da kendisi için yaptırdığı evinin etrafını kale gibi kuşatan Küçük Ali, Aybastı'da kardeşi Mehmet ile birlikte kendilerine hisar ve kule olarak adlandırılan bir yapı inşa etmişlerdir. BOA, C. DH. 124/6184, Fî Evâil-i Râ 1176/ Eylül 1762.

etmişlerdir. Tekrar başlarına toplamayı başardıkları sekban eşkiyasıyla, iki tüccarın önünü keserek mallarına el koymuş ve tüccarları hapsedmişlerdir. Ayrıca Niksar köylerinden Başçıftlık ve başka bir kaç karyeyi basıp halkın mallarını yağmalamışlardır⁵¹.

Yaşanan olayları Niksar kadısı bir adet arz ve ahali de bir adet mahzar (toplu şikayet) göndererek Erzurum valisi ve Canik muhassılına haber vermişlerdir. Yapılan yazışmalar sonucunda bunların kesinlikle yakalanmaları gerektiğine ve halktan zorla aldıkları paralar tahsil edilerek yargılanıp hapsedilmelerine karar verilmiştir. Ayrıca Sivas valisine tekrar emr-i şerif gönderilmiş ve Sivas valisi tarafından meselenin halledilmesi için tekrar mübaşir tayin edilmiştir. Niksar'a gönderilen mübaşir, eşkiyaları araştırarak bölgeden iki ay önce sekbanlarıyla beraber ayrıldığını ve Canik tarafına doğru gitmekte olduklarını haber verir. Bunun üzerine Sivas valisinden durumu doğrulaması istenmiş, Canik muhassılına ise eşkiyanın muhakkak yakalanarak Niksar'a gönderilmesine ve mübaşire teslim edilmesine dair altı adet evâmir-i şerif gönderilmiştir. Gelen emirlerde Küçük Ali ve kardeşi Mehmet'in Niksar, Canik ve Aybastı kazalarından hiçbirisine yaklaştırılmaması ve eğer buralardan birisine gelecek olurlar ise derhal yakalanıp yargılanmaları uyarılarında bulunulmuştur. Ayrıca halktan bunlara yardım edecek kişiler çıkacağı endişesiyle o tarz bir durumun oluşmasına da engel olunması istenmektedir. Görevliler haricinde kaza ahaliyelerinden de eşkiyanın yakalanması konusunda yardım talebinde bulunulmuştur. Hatta eşkiyadan taraf olmamaları ve eşkiya kazalarına gelir ise yakalayıp valiye teslim etmeleri halinde halka otuz bin kuruş *nezir*⁵² sözü verilmiştir. Alınan önlemlere rağmen Habsmana kadısı Seyyid Osman'ın sunduğu arzda Habsmana kazasının naibi olan Arpacı oğlu İbrahim'in Küçük Ali'nin bölükbaşlarından olduğunu bildirmektedir⁵³.

Olaylar devam ederken, Niksar yakınlarındaki Sonisa'ya bağlı Karakuş kazası ahali, toplu bir şekilde bölgelerindeki meclise gelerek, o esnada Karakuş kazası naibi olan İmirza'ya "*Niksar kazası Âyâm Miralây-şâde es-Seyyid Ali Ağa*" hakkında şikâyette bulunmuşlardır. Naip İmirza durumdan Canik muhassılı Mir

⁵¹ 9 Numaralı SAD, s. 101/1, Fî Evâhir-i S 1175 / Eylül 1761.

⁵² Kelime anlamı adamak, adak olan nezir, Osmanlı hukukunda kamu düzenini sağlamak ve yaptırım gücünü artırmak adına çeşitli meselelerin çözümü için başvuru olan bir uzlaşma ve çözüm aracıdır. Eşkiyalık olaylarında nezir uygulanacağı zaman, bazı hadiselerde eşkiyalar bazı hadiselerde ise eşkiyanın faaliyet gösterdiği bölgenin ahali nezre bağlanmıştır. Cemal Çetin, "Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36, Şubat 2015, s. 295. Küçük Ali'nin olayında da halkın olayların bastırılmasında yardımcı olmalarına karşılık kendilerine nezir taahhüd edilirken, Küçük Ali'ye de Çeteci Abdullah Paşa'nın yargısı esnasında ceza olarak nezir uygulanmasına hükmedilmiş ancak firarı nedeniyle nezirin alınması mümkün olmamıştır. BOA, Mühimme Defteri, nr. 158, s. 200-201.

⁵³ 9 Numaralı SAD, s. 101/1, Fî Evâhir-i S 1175 / Eylül 1761.

Ali'nin ve Sivas'ın beylerbeyinin de haberdar olduğunu ve Küçük Ali hakkında onlara da emr-i şerif gittiğini bilmektedir. Bu üç görevli haberleşerek eşkiyanın yakalanması hususunda sözleşmişlerdir. Ayrıca toplu bir şikâyet daha Niksar ahâlilerinden gelir. Küçük Ali ve kardeşi Mehmet, *Ekrâd (Kürtler) taifesini* de başlarına toplamış ve baskılarını daha da artırmaya başlamışlardır. Aynı şikâyette bahsedildiğine göre, Habsmana kazasında *fukaranın* mallarını gasp ve yağma edip paralarını almışlar, Aybastı kazasında da suçsuz insanları katledip bunların da bütün varlıklarına el koymuşlardır. Nihayeti gelmeyen bu olaylar üzerine, 1175 senesi *evâbir-i şa'bânında* (Mart 1762) bir kez daha *emr-i şerif* çıkarılarak, olayın çözümü için yine bizzat Sivas valisi görevlendirilmiştir⁵⁴.

Küçük Ali'nin ve adamlarının sebep olduklarına son vermek için çıkarılan yeni emre karşılık, yakalayıp cezalarını kesmek o kadar da kolay olmamıştır. Eylül 1762'de gelen yeni bir şikâyette, bunların durdurulamadıklarından ve zulümlerine devam ettiklerinden bahsedilmektedir. Niksar ve Karakuş kazasında "*ehl-i örfe istinaden*" (devlet memurlarına dayanarak) halkın zorla paralarını almış ve hapsedilmelerine sebep olmuşlardır. Ayrıca buralardaki "*zî kudret (kudretli) abaliden kibâr akçesi*"⁵⁵ *namıyla ve karx deyü (borç olarak)*" kişilerin zenginliklerine göre ikişer akçeden beş yüz akçeye kadar para toplamışlardır. Paraları geri talep edenleri de alacaklarından vazgeçene kadar zincirleyip hapsedmektedirler⁵⁶.

1762 senesi hem devletin verdiği emirler açısından hem de Küçük Ali ve grubunun faaliyetleri açısından çok hareketli olaylara sahne olmuştur. Yine bu tarihte Canik muhassılı Mir Ali'ye hitaben gönderilen bir fermenda, grubun sayının "*sekiş yüz kişi*" olduğu belirtilmektedir. *Katâl* (adam öldürme) ve *gasb-ı emvâl* (mallarına el koyma) maddeleri üzerlerine sabit olup infaz ve icraları için *te'dib* (terbiye etme, haddini bildirme), *kovuşturma* ve hapis kararlarını içeren evâmîr-i şerifeler verilmişken, emirlerin gerçekleştirilememesinin ve kendilerine karşı konulamamasının önemli sebeplerinden birisi olarak da söz konusu kalabalık sekban grubuna işaret edilmiştir. Ayrıca hakkında emr-i şerif verildikçe Erzurum Eyaleti'ne dâhil Aybastı kazası ve asıl vatani olan Keş Deresi arasında sürekli olarak firar üzere olmaları da ele geçirilmelerini zorlaştırmaktadır. Halledilmesi zor bir durum olarak ifade edilen Küçük Ali ve çetesinin üstesinden gelinmesi için Canik muhassılı Mir Ali Paşa görevlendirilmiş⁵⁷ ve

⁵⁴ 9 Numaralı SAD, s. 147/3 Fî Evâil-i Z 1175 / Haziran 1762.

⁵⁵ Kibâr kelimesi kebir'in çoğulu olup büyükler anlamına gelmektedir. Burada bahsedilen *Kibâr akçesi* de tekâlif-i şâkka olarak adlandırılan ve kanunsuz alınan vergiler içerisinde yer almaktadır.

⁵⁶ 9 Numaralı SAD, s. 184/3 Fî Evâil-i Râ 1176 / Eylül 1762.

⁵⁷ Devletin Küçük Ali ile mücadele etmek için Canik muhassılı Mir Ali Paşa'yı görevlendirmesi üzerine, Küçük Ali de devlet memuru statüsünde olan Mir Ali Paşa'ya cephe alma ve onu ortadan kaldırma teşebbüsünde bulunmuştur. Bir suikast planı düzenleyerek, gizlice bölgeye gönderdiği sekbanlarından altı kişiye, Ali Paşa'yı tüfek ile vurup öldürmek emrini vermiştir. Sekbanlar henüz bölgeye ulaşmadan Bafra

yeterli gördüğü miktarda adam ve kethüdanın görevlendirilmesi kendisine bırakılmıştır. Yapılacak olan faaliyetlerde ahaliye asla zarar verilmemesi ve eşkıyanın firar edebilecekleri yolların ve bölgelerin önceden tespit edilerek buraların kesilmesi hususu tembih edilmiştir⁵⁸. Yakalanma çalışmaları sırasında Küçük Ali ve adamları muharebeye kalkıştırlarsa aynı şekilde karşılık vermek üzere Erzurum valisi İbrahim Paşa'ya ve Sivas valisi Silahdar Mehmet Paşa'ya da emirler gönderilmiştir⁵⁹.

Aynı günlerde Niksar eşrafından bir hanedanı katledip mallarına el koyan Küçük Ali, devlet tarafından verilen bir görev olmadığı halde devletin kendisine mübaşirlik görevi verdiği iddiasıyla sekiz yüz kişilik haydut ve sekban eşkıyalarını toplayarak Niksar kazası ahailerinin evlerini yağma etmiştir⁶⁰.

4. Zulüm ile Abâd Olanın Ahiri Berbat Olur: Küçük Ali'nin Öldürülmesi

Küçük Ali ve yandaşlarının adam öldürme, mal mülk gasp etme, haksız yere vergi toplama, devlet memuruna suikast, rüşvet gibi suçlarına ek olarak, 1762 senesi sonlarına doğru başka amaçlar peşine düşerek, Karahisar-ı Şarkî'nin kazalarını kendilerine bağlamak için geniş çaplı bir faaliyete giriştikleri görülmektedir. Siyasi otoriteye karşı bir başkaldırı niteliği taşıyan hareketlerinde, halk için ölüm kalım savaşının yaşandığı olaylar cereyan etmiştir. Küçük Ali ve adamları Aybastı, İskefsir, Habsmana, Milas ve Koyluhisar kazalarına girmiş ve ahaliyi katledip mallarını gasp ederek buraları zapt etmeye başlamışlardır. Aldıkları her yere yüzer müselleme askerini ve Bölükbaşı atadığı adamlarından bazılarını bırakarak bir sonraki kazayı zapt etmek için yollarına devam etmişlerdir. Aralarında yaptıkları taksimata göre, İskefsir kazasını bölükbaşlarından Topal Bekir oğlu Kör Osman; Milas kazasını Paşa Hüseyin, amcası Hacı Halil, Serdar oğlu Bekir, Rüstem oğlu Ali ve Kel Mehmet; Koyluhisar kazasını İbrahim; Aybastı kazasını Bölükbaşısı Ağacık Mehmet ve Arpacı oğlu İbrahim; Karakuş kazasını ise bölükbaşlarından Bacaksız Hüseyin ele geçirmiştir. Zapt edilen yerlerde kontrolü elden bırakmamak için ve yaşanacak herhangi bir soruna karşılık, sekbanlar ve eşkıyalardan bir grup beklemeye devam etmiştir. Küçük Ali de eşkıyasını başına toplayarak Milas kazasının Busat karyesini basarak buradaki ahaliyi katletmiştir. Yüz müselleme asker de buraya sabitlemiştir. Sayılan bütün yerlerde hâkimiyet kurmayı başaran Küçük Ali ve arkadaşları, perişan bir durumda olan halktan para toplamaktan da

---

yakınlarında iken dikkat çekmişler ve yakalanıp sorgulanmışlardır. Ali Paşa'ya verdikleri ifadelerinde "Bizleri Küçük Ali seni bir takrible darb ve helâk etmek için yüz elliser gurus verip irsâl eyledi" diyerek itiraf etmişlerdir. BOA, C. DH. 9/414, Fî H. 25.02.1176 / 15 Eylül 1762..

⁵⁸ BOA, C. DH. 124/6184, Evâil-i Râ 1176/ Eylül 1762.

⁵⁹ BOA, C. DH. 300/14972, Evâil-i Râ Sene 1176 / Eylül 1762.

⁶⁰ BOA, C. DH. 227/11342, 29 Rebiü'l-evvel 1176 / 18 Ekim 1762.

vazgeçmemişlerdir. İki üç devir yaparak topladığı paraları “*me’kûlât (yiyecekler) ve meşrûbât (içecekler) ve â’idât ve fermân bahâ*” gibi çeşitli bahanelerle toplamaktadırlar. Bazılarını borç olarak aldıklarını söyleseler de bu paraların geri tahsili mümkün olmamıştır. Kaza başı otuz bin akçeden fazla topladıkları bu paralarla da *kalp akçe*⁶¹ bastırmışlardır⁶². Haber alınan bu olaylar üzerine, o sırada Şeyhülislam olan Dürri-zâde Mustafa tarafından, meselenin halledilmesi için mübaşir tayin olunması ve Küçük Ali ile yandaşlarının yakalanması hususunda fetva verilmiştir. Bunlar yakalandıktan sonra, mütevellî tayin olunan Karahisar-ı Şarki kadısı huzurunda yargılanması ve fukaranın paraları alınıp, kendilerinin de suçları ispat edildikten sonra hapsedilmesi emredilmiştir⁶³.

Haklarında çıkarılan hiçbir fermana uymayan Küçük Ali ve yandaşları, yukarıdaki kararın çıktığı sıralarda da baskın ve yağmalarına devam etmektedirler. O sırada Sivas kadısı olan Seyyid Feyzullah’ın huzuruna gelen Karakuş Kazası’nın Karaçalı köyü ahalilerinin dediklerine göre, “...*kabr ve fesâd ile meşhur Canikli Ali Bey dimekle mâ’ruf (bilinen) kimesne âyânlık ve umûr-ı vilâyet (vilâyet işleri) kendiiye mahsus olunmak dâ’yesiyile (iddiasıyla)...*” kendisine itaat etmeyenlere zulmetmektedir. Karye ahalilerinin de bütün yiyecek içeceklerine, hayvanlarına, eşyalarına ve paralarına el koymuşlar, insanları öldürmekten de kaçınmamışlardır. Olayların öğrenilmesi üzerine Niksar ve Karahisar-ı Şarki kazalarında taşkınlıklarda bulunan Küçük Ali ve adamlarının Sivas’a getirilmesi ve yargılanarak daimi olarak hapiste tutulmaları (*muhkem habsde ibkâları*) hususunda bir kez daha ferman çıkarılmıştır⁶⁴. Ekim 1762’de fermanın çıkarıldığı sıralarda, Niksar’a kışlamak için gelen bazı konargöçer aşiretlerinin çadırlarını basıp kadınlarının ırzlarına geçmeleri ve altı kişiyi öldürüp on beş bin kuruş kıymetindeki hayvan ve eşyalarını almaları, on seneyi aşkın bir süredir ahaliyi ve devleti uğraştıran bu kişilerin son taşkınlıkları olmuştur⁶⁵.

Kendileri hakkında çıkarılan önceki fermanlardan kaçmayı başaran Küçük Ali ve yandaşları, son fermanın uygulanmasından kaçamamışlardır. Zaten halk son dönemlerde bunlara “*katl maddesinin*” de uygulanmasını istemektedir. En nihayetinde bütün yaptıkları ile yargılanarak kendisinin ve yanındakilerin cezası kesilmiş ve 1763 senesinde katledilmelerine karar verilmiştir. Küçük Ali, birlik

⁶¹ Akçenin taklidi olarak yapılan paranın yerine kullanılan tabirdir. Kalp para yani sahte para yapanlara da kalpazan denilir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri*, C. 2, İstanbul 1983, s. 153.

⁶² Bastırılan sahte paralardan bir kısmı Küçük Ali’ye tabi tüccarlar tarafından Kırım’a götürülmüştür. BOA, C. DH. 9/414, H. 25.02.1176 / M. 15 Eylül 1762. Küçük Ali sikke-i padişahiyi taklit ederek altın madeninden de sikke basmıştır. BOA, C. DH. 227/11342, 29 Rebiü’l-evvel 1176 / 18 Ekim 1762

⁶³ 9 Numaralı SAD, s. 185/1, Fî Evâil-i Ra 1176 / Eylül 1762.

⁶⁴ 9 Numaralı SAD, s. 186/4, Fî Evâsıt-ı Ra 1176 / Ekim 1762.

⁶⁵ 9 Numaralı SAD, s. 193/3, Fî Evâhir-i Ra 1176 / Ekim 1762.

olup halka zulmettiği ve salyaneleri birlikte topladığı ehl-i örf taifesinden Niksar kazası kadısı Mehmet Feyzi Efendi'nin *müddet-i örfiyyesinde*⁶⁶ katledilmiştir.⁶⁷

İnfazın ardından gelen süreçte alacaklılarının dilekçeleri ulaşmaya başlamıştır. Halktan zorla ya da borç adıyla aldığı bütün paralar, cezasının kesilmesi sebebiyle tahsil edilemeden kaldığı için, ahalinin mağdur olduğu yönünde arzlar gelmiştir. Neticede bunlar da mağdur edilmemiş ve Küçük Ali'nin terekesini kabzededen annesi ve oğullarından, borçların tahsil edilmesi için emir çıkarılmıştır⁶⁸.

SONUÇ

Bu çalışma, öncelikle dönemin genel karakterlerinden birisi olan âyânlığın, özelde ayrıntılı bir şekilde ele alınması bakımından önem taşımaktadır. Küçük Ali, Osmanlı taşrasında ortaya çıkarak her geçen gün gücüne güç katmış ve sonunda kendisini âyân olarak tanıtmayı başarmıştır. Ancak âyân oluşu zenginliğine, aile asaletine ya da ahalinin rızasına değil, tamamen kendisinin *kaabr ve tağallübüne* bağlanmaktadır.

Küçük Ali ve yandaşları hakkında defalarca yargılanma ve hapsedilme emirleri verilse de, cezalarını kesmek o kadar da kolay olmamıştır. İlk şikâyet ile suçluların bertaraf edilmesi arasında on bir yıl vardır. Bu süre zarfında Küçük Ali ve kendisine tabi kalabalık yandaşlar topluluğu pek çok zulme ve işkenceye karışmışlardır. Dolayısıyla devletin Küçük Ali ve çetesıyla kolaylıkla baş edemediği sonucuna varmak da mümkündür.

Küçük Ali, yandaşlarını her geçen gün büyütmüş ve sonunda "*sekiş yüz kişilik*" büyük bir grubun başı haline gelmiştir. Bunların çok zor zapt edilmesinde ve kendileri hakkındaki emirlere riayet etmemelerinde bu kalabalık grubun da etkili olduğu muhakkaktır. Oluşturduğu bu birliğine bölükbaşılar tayin ederek grubunu teşkilatlandırdığı da görülmektedir. Küçük Ali temel olarak halktan yandaşları, bölgenin yerli eşkıyaları ve başıboş sekbanlardan oluşturduğu grubuna Kürtleri de eklemiştir. Bu da kalabalık ordusunun önemli özelliklerinden birisidir. Çeşitli kesimlerin birleşmesinden oluşmuş olan bu

---

⁶⁶ Kadılar görevli olarak gönderildikleri bölgeye iki yıllık süre ile tayin edilirdi. Bu süreye *müddet-i örfiyye* denilirdi. İlber Ortaylı, "Kadı", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 71.

⁶⁷ Niksar ahali ve ileri gelenlerinin Kadı Mehmet Feyzi Efendi hakkında şikâyetleri de mevcuttur. BOA, C. DH. 119/5913, 26 Safer 1177/5 Eylül 1763. Aynı belgede Mehmet Feyzi Efendi'nin Asitane'ye ihzârı ve yargılanması için muhızr Hacı Yakup'un görevlendirildiğinden bahsedilmektedir.

⁶⁸ 9 Numaralı SAD, s. 274/2, Fî Evâil-i N 1176 / Şubat 1763. ; 10 Numaralı SAD s.71/4, Fî Evâsıt-ı Ş 1177 / Nisan 1764. ; 10 Numaralı SAD s. 146/2, Fî Evâhir-i Z 1177 / Haziran 1764. ; 10 Numaralı SAD s. 212/1, Fî Evâil-i Ra 1178 / Eylül 1764.

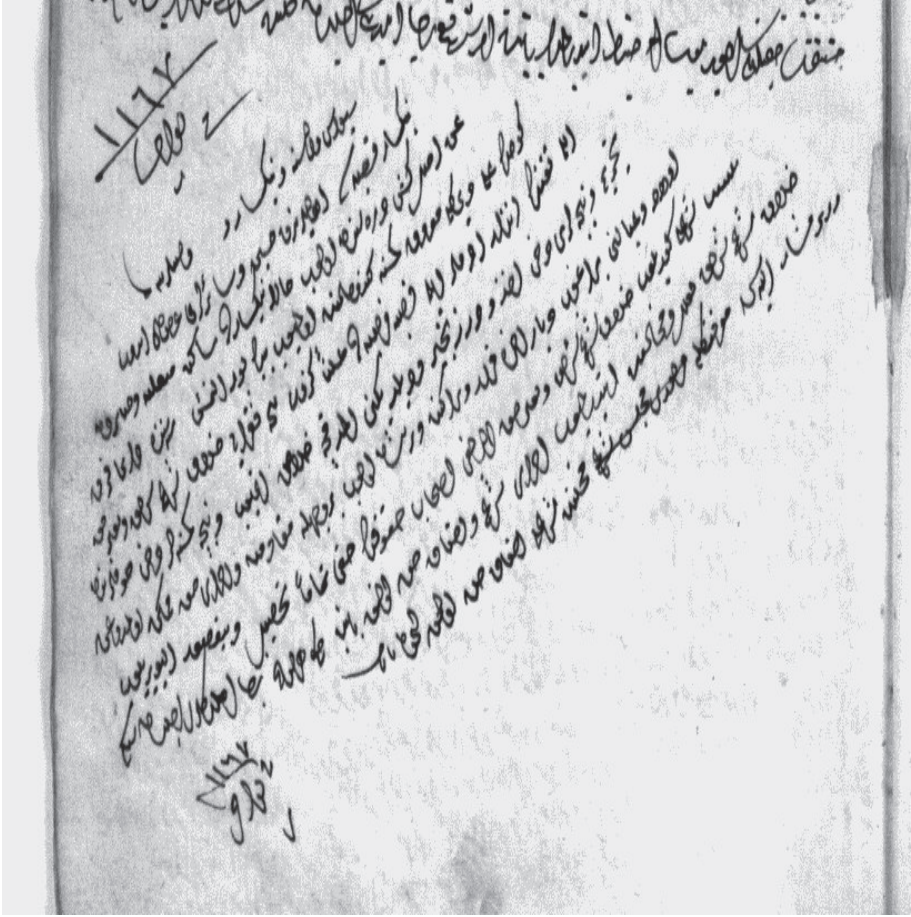
gruptan Müslim ve Gayrimüslim reaya zarar görmüş, pek çok can haksız yere alınmış, insanlar paralarından ve mallarından olmuşlardır.

Kendisine bir bina yaptırıp dört tarafını kale gibi çevirmesi de dikkat çekici taraflarından birisidir. Küçük Ali bertaraf edilmeye çalışılırken, kalesinin yıkılması da verilen emirler arasında yer almıştır. Küçük Ali'nin zulmünün bölgedeki bazı kadıları ve diğer görevlileri sindirdiği ve kendisinden yana davranmak zorunda bıraktığı görülmektedir. Ancak bazı devlet görevlileri de gönüllü olarak Küçük Ali ile işbirliği yapmışlar ve onların gücünden ve zorbalığından yararlanarak ahaliden haksız kazanç elde etmişlerdir.

EKLER

EK- 1

5 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikayet Defteri Sayfa 149, Hükiim 4.

Sivas valisine Niksar ve (-) kadınlarına hüküm ki

Niksar kasabası ahailerinden Hüseyin vesairleri arz-ı hâl idüb an-asıl Keş Deresinden olub hâlâ Niksar'da sâkin mütegalibe ve cebabireden Küçük Ali dimekle ma'rûf kimesne kendü halinde olmayub bin yüz altmış (-) senesinden berü daima kırk elli tüfenk-endâz ademler ile kasaba-yı mezbûrede alenen gezüb nice fukarâyı hilâf-ı şer'-i şerîf ve bî-gayr-ı hak tecrîm ve nicelerin dahi ahz ve der-zencir ve dilediğini almadıkça halâs itmeyüb ve nice kimesnelere dahi

havflarından evlâd ü 'iyâlini bıragub diyâr-ı ahere firâr ve perâkende ve perişân olub bir vechle mukâvemet ve icrâ-yı hak mümkün olmaduğın bildirib şer'le görölüb hilâf-ı şer'-i şerîf ve bî-gayr-ı hak aldığı ashâb-ı hukûkun hakkı tamamen tahsîl ve bî-kusûr aliverilüb hilâf-ı şer'-i şerîf te'allül ve muhâlefet ettirilmeyüb icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak babında hük-m-i hümâyûnum ricâ eyledikleri ecilden senki vezir-i müşârun-ileyhsin ma'rifetinle mahallinde şer'le ihkâk-ı hak olunmak için yazılmıştır

Fî Evahir-i R Sene 1167

EK- 2

Küçük Ali'nin Faaliyet Gösterdiği Yerler: Niksar, Aybastı, Habsmana (Gölköy), Milas (Mesudiye), Koylubisar (Koyulbisar), İskefsir (Reşadiye)

KAYNAKÇA

1) Arşiv Kaynakları

BOA, Cevdet Dâhiliye (C. DH.) (Dosya No/GömlükNo): 9/414, 119/5913, 124/6184, 227/11342, 300/14972.

BOA, Mühimme Defteri, nr. 158, s. 200-201.

5 Numaralı Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defteri (SAD) (Sayfa No/Hüküm sırası): 101/3, 149/4, 157/4, 262/2.

6 Numaralı SAD: 12/3, 14/1, 21/2, 298/1, 299/1, 336/3, 336/4, 347/4, 350/3.

8 Numaralı SAD: 24/3, 176/4.

9 Numaralı SAD: 94/2, 101/1, 106/4, 147/3, 184/3, 185/1, 186/4, 193/3, 274/2.

10 Numaralı SAD: 71/4, 146/2, 212/1.

2) Araştırma-İnceleme Eserleri

AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 8-12, S. 14-23, Ankara 1970, s. 51-61.

BEYSANOĞLU, Şevket, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Akköyünlülardan Cumhuriyete Kadar*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, C. 2, Ankara 2003.

ÇELİK, Buket, “Özellik ve İçerik Bakımından Sivas Ahkâm Defterleri (1742-1908)”, *I. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi Bildirileri Tam Metin e-Kitabı*, Gaziantep 2017, s. 112-137.

ÇETİN, Cemal, “Kamu Düzeninde Alternatif Bir Yöntem: Nezir”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36, Şubat 2015, s. 287-310.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, 26. Baskı, Ankara 2010.

EGE, İlhan, *Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Ayan Ailesi: Zaralızâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i ‘Alıyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 3-11.

KARAGÖZ, Rıza, *Canikli Ali Paşa*, TTK, Ankara 2003.

KURTARAN, Uğur, “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 35, S. 60, Ankara 2016, s. 97-139.

MERT, Özcan, “Âyan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 195-198.

MERT, Özcan, “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi”, *Osmanlı 6*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 174-180.

ORTAYLI, İlber, “Kadı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 69-73.

ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

ÖZKAYA, Yücel, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, *Bellekten*, TTK Basımevi, C. XLII, S. 168, Ankara 1978,

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, C. 1-2, İstanbul 1983.

- SERBESTOĞLU, İbrahim, “Âyanlar Çağında Amasya’nın İdaresi: Caniklizâdeler ve Amasya”, *Uluslararası Akdeniz Medeniyetleri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara 2017, s. 59-82.
- SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2015.
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006.
- ŞAHİN, Canay, *The Rise and fall of an Ayan family in eighteenth century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2003.
- UYGUNUÇARLAR, Etem Erhan, *Sivas Ayanından Kenanzâdeler*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2018.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Alay”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Eskişehir 1997, s. 293-294.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Âyân”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 2, 5. Baskı, Eskişehir 1997, s. 40-42.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Çapanoğulları”, *Belleten*, S. 150, Ankara 1974, s. 215-261.
- ZİOREVİC, Olga, “Palanga”, Çev. Murat Özyüksel, *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, C. 8, S. 44, Ağustos 1987, s. 48-50.

18. Yüzyılda Erzurum Kalesi'nde Bulunan Toplar ve Malzemeleri

Cannons and Materials in Erzurum Castle during the 18th Century

Uğur DEMLİKOĞLU*

Özet

Top, Osmanlı ordusunda I. Murad döneminden itibaren kullanılmaya başlanmış meydan muharebelerinde ve kale kuşatmalarında Osmanlı ordusunun en önemli ateş gücünü oluşturmuştur. Osmanlı orduları gerek doğuda gerekse batıdaki seferlerinde çeşitli çap ve büyüklükte topları sayesinde parlak zaferler elde etmiş ve alınması güç kaleleri döktürdüğü toplar sayesinde kısa sürede fethetmiştir. Osmanlı Devleti ihtiyaç duyduğu topları İstanbul'da döktürdüğü gibi önemli hudut bölgelerinde özellikle de stratejik öneme haiz önemli kalelerde de bulundurmuş ve gerektiğinde top dökümünü kalelerde de gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin şark hududunda bir serhat kalesi hüviyetine sahip olan Erzurum Kalesi'nde çeşitli çap ve büyüklükte toplar ile topun intikalinde kullanılan top arabaları ve top arabalarına ait çeşitli koşullar da mevcut olmuştur. Bu makalede, Osmanlı arşiv belgelerinden istifade edilerek 18. yüzyılda Erzurum Kalesi ve tophanesinde mevcut bulunan çeşitli çap ve büyüklükte ki toplardan, top arabaları ve top arabalarına ait çeşitli koşullardan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Top, Top Arabası, Kale, Tophane

Abstract

The cannon, which was begun to be used in the military of the Ottoman Empire since the reign of Murad I, was the most important firepower of the Ottoman army in the battles and the castle sieges. The Ottoman armies won great victories in their campaigns in both the east and the west through the cannons in various diameters and sizes, and they conquered the castles, which were difficult to conquer, in a short time thanks to the cannons. The Ottoman Empire produced the

---

*Uğur DEMLİKOĞLU, Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dr. Öğretim Üyesi. ugurtarih@hotmail.com. Bu makale Uğur DEMLİKOĞLU'nun "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi" adlı doktora tezinden alınmış ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

cannons also in important frontiers, especially strategically important castles in addition to the production of cannons in necessary regions of Istanbul. Furthermore, the cannons in various diameters and sizes, the cannon carriages used for the movement of cannons and various harnesses for the cannon carriages were used also in Erzurum Castle considered as a border castle in the eastern frontier of the Ottoman Empire. In this article, the cannons in various diameters and sizes, the cannon carriages, and various harnesses used in the cannon carriages found in Erzurum Castle and its armory during the 18th century are mentioned in accordance with the documents in the Ottoman archives.

Keywords: Erzurum, Cannon, Cannon Carriage, Castle, Armory

GİRİŞ

Top, Türkçe bir kelime olup, askeri terminolojide ağır mermileri barut gazının oluşturduğu güçle daha uzak mesafelere atan bir silahtır. Topu kullanıp bu alanda uzmanlaşmış askeri sınıfa topçu, bu silahın teknik ve taktiğini kapsayan alana da topçuluk denilmektedir¹.

Öncelikle barutun daha sonrada topun icat edilmesiyle birlikte ateşli silahlarda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Top savaş meydanlarına inmesiyle birlikte en tehlikeli silah hüviyetine kavuşmuş, savaşın gidişatı değişmiş ve kale kuşatmalarında daha etkili sonuçlar alınmıştır. Top çıkarmış olduğu yüksek sesle düşman üzerinde psikolojik etki de yaratmıştır².

Topun savaş meydanlarındaki gücünü anlayan Osmanlı Devleti topçu birlikleri oluşturmak için büyük bir çaba sarf etti. Top dökümü konusunda Avrupa'dan geri olmasına rağmen Avrupa'dan getirilen uzmanlar sayesinde bu durum ortadan kaldırıldı ve 17. yüzyıla kadar da Türk topçusu diğer topçulara göre üstünlüğünü devam ettirdi³.

Osmanlı ordusunda ilk topun ne zaman kullanıldığı ile ilgili bilgiler kesin olmamakla birlikte, Türk tarihçileri 15. ve 16. yüzyıllara ait kroniklerden hareketle 1354, 1386 ve 1389 tarihlerinde topun kullanıldığı yönünde tahminler yürütmüşlerdir. Venedik, Sırp ve Bulgar kaynakları Balkanlar'da ilk topun 1380'li yıllarda kullanıldığını belirtmişlerdir⁴.

¹ Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988, s. 5.

² Mücteba İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 605.

³ Cemalettin Taşkıran, "Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 562.

⁴ Gabor Agoston, "Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450- 1700)", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 622.

Osmanlı Devleti'nde 1389 yılından sonra savaş malzemeleri içerisinde en fazla zikredilen silahlar içerisinde top bulunmaktadır. Osmanlı ordusu topu I. Kosova savaşında kullanmış ve bu savaşta 100 den fazla top bulundurulmuştur. Ancak en önemli gelişmeyi İstanbul'un fethinden önce ve sonrasında yaşanmıştır. Bu durumun en önemli sebepleri; Osmanlı Devletine karşı Balkanlar'da yürütülen saldırılara karşı koymak, kaleleri fethetmek, İstanbul'un muhkem surlarına karşı kal'a döver (darbzen) topunu geliştirme mecburiyetinin olmasıdır⁵.

Osmanlı Devleti topraklarını Balkanlardan Avrupa'nın içlerine doğru genişleterek büyük bir güç olma yolunda ilerlerken bu ilerlemenin kalıcı olması için askeri teknolojisini geliştirmek mecburiyetindeydi. Yapılan fetihlerde ele geçirilen topraklarda bol miktarda bakır ve demir yataklarının bulunması da topların hem ucuz olmasına hem de kısa sürede üretilmesine neden olmuştur. Savaş meydanlarında elde edilen farklı nitelikte toplar da Osmanlı topçularına top dökümü konusunda yeni fikirler vermekteydi⁶.

Topçu ocağı, II. Murat döneminde kurulmuş ve onun döneminde büyük gelişmeler göstermiştir. Osmanlı ordusu 1430 yılında Selanik'i ikinci kuşatmasında top kullanmış ve Macar ordusunun 1444 yılında Edirne'ye taarruzda bulunma ihtimali üzerine Edirne Kalesi'nin tahkim edilmesi için de toplar bulundurmuştur. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethi için yaptırdığı Rumeli Hisar ile tamir ettirdiği Anadolu Hisarı'na toplar yerleştirmiş ve Boğaz'ın geçiş kontrolünü bu toplar sayesinde sağlamıştır. İstanbul'un fethinde kullanılan top sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte her bir bataryada 4 top bulunmak üzere 14 batarya tesis edildiği ve toplamda 56 topun bulunduğu yönündedir. Diğer bir rivayete göre Osmanlı ordusunda İstanbul'un fethi için 200 top bulunmaktaydı⁷.

Osmanlı ordusunda çeşitli isimler altında ve değişik çaplarda toplar bulunmaktaydı. 15. asrın ortalarında ve İstanbul'un fethinde şayka, prankı ve havayî denilen havan topları kullanmıştır⁸. Macar döküm ustası Urban tarafından da 3 aylık süren bir çalışmayla tunçtan dökülen şâhî (Ejder) adıyla bilinen top dökülmüştür. Bu topun çevresinin 12 karış olduğu, granit güllerinin ağırlığının ise 1200 okkayı bulduğu ifade edilmektedir. Bu topun günde 8 atış yapabildiği ve 2 saatte dolduğu bilinmektedir⁹.

Fatih Sultan Mehmed top üretimine büyük önem vermiş ve top üretiminin sağlanacağı en uygun yer olarak İstanbul şehrinin dışında ve boğazın en iyi

⁵ İlgürel, "Ateşli Silahlar", s. 605.

⁶ Salim Aydüz, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silah Sanayi ve Top Döküm Teknolojisi (1453- 1566)", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 633.

⁷ İlgürel, "Ateşli Silahlar", s. 606.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, T.T.K., Ankara, 1988.s. 48, 49.

⁹ İlgürel, "Ateşli Silahlar", s. 606.

iskelesi yakınına bugünkü Tophane denilen yerde kurdu muştur. Bundaki amaç savaş zamanında top ve gerekli savaş mühimmatının taşınıp, gerekli yerlere nakledilmesindeki kolaylığın sağlanmasıdır¹⁰. İstanbul'daki top kışlaları ve top dökümhanesi Galata suru dışında Kılıç Ali Paşa Camisi'nin yakınında bugün tophane denilen yerde bulunmakta idi. *Rihtegân-ı top* denilen top dökücüleri tarafından dönemin tüm topları burada dökülmüştür. Topçuların kışlası da top dökümhanesinin bitişiğinde bulunmuştur. Çıkan bir yangınla topçular kışlası tamamen, top dökümhanesi kısmen ortadan kalkmış, ancak 1825 yılında II. Mahmud tarafından yeniden inşa edilmiştir¹¹.

İstanbul'un fethinden sonra da topların gelişmesine büyük önem verilmiştir. 1480 Yılında Rodos adasının kuşatılmasında 300 kiloluk güller atabilen büyük çaplı toplar kullanılmıştır. Ayrıca devletin sınırlarını genişletmek, yerel senyörlerin ve hanedanların bulunduğu kaleleri ele geçirip devletin otoritesini güçlendirmek için seyyar top dökümü yöntemiyle Edirne ve İstanbul dışındaki bir takım yerler de seyyar top dökümhaneleri kurulmakta ve toplar dökütürölmekteydi. Osmanlı Devleti'nin fetihlerle genişleyen kimi toprakların coğrafi bakımından engebeliği, ulaşımın zorluğu, top naklinin yapılacağı yerlerin Edirne ve İstanbul'da ki top üretim merkezlerine uzak olması gibi nedenler bu durumu gerekli kılmıştır. Taşınması çok güç olan büyük toplar parçalanıp seyyar tophanelerde tekrar dökütürölerek büyük çapta muhasara topları elde edilmiştir¹².

Fatih Sultan Mehmed döneminden sonrada top dökümü konusunda gerek sayısal gerekse nitelik bakımından büyük ilerlemeler görölmüştür. II. Bâyezid döneminde Portekiz tehdidi karşısında Memluklu Devletine yardım amaçlı 400 adet topun gönderilmesi Osmanlı Devleti'nin top üretiminde ne kadar ileriye gittiğini göstermektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde de dövme demirden çok sayıda ve büyük ebatlarda toplar inşa edilmiştir. Bu topların boyu 7,46 metre, ağırlığı ise 17,5 ton olup, düz yivli toplardır. Kanuni Sultan Süleyman saltanatının ilk yıllarında topçuluğa, top dökümüne büyük önem vermiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde yaptırılan tophane binasını yıktırılmış ve yerine daha büyük bir bina yaptırılmıştır. Tophane-i Âmire de çalışanların sayısını artırarak daha fazla top üretiminin sağlanmasını hedeflemiştir¹³.

Osmanlı Devleti ordusu için çok sayıda topun dökümünü sağladığı gibi bu topların uzak mesafelere güller atmasına, isabetli atışlar sağlamasına ve etkili

¹⁰ Salim Aydüz, "Tophâne-i Âmire ve Müstemilatı", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 646.

¹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 1983, s. 512.

¹² Aydüz, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silah", s. 635.

¹³ Aydüz, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silah", s. 641.

bir tesir gücünün bulunmasına önem vermiştir¹⁴. 16. yüzyılda bacalaşko, zarbazen, havayî, şayka, prankî isimlerinde çeşitli toplar kullanmıştır. 17. yüzyılın ortalarına kadar da zarbazen, miyâne, şâhî, şakaloz, prankı, marten, kolonborna miyâne ve havan topları vardı. Bu toplar için de muhtelif ağırlıklara sahip çeşitli güller imal ediliyordu¹⁵. Osmanlı Devleti'nin yaygın olarak kullanmış olduğu bu topların isimleri çoğu İspanyol, Portekiz ve İtalyanca kökenli olup bozulmuş bir şekilde Osmanlı diline girmiştir. Mesela; Macarların Szakallas adını verdikleri küçük el tipi topun Osmanlı'daki karşılığı şakaloz olmuştur¹⁶.

Osmanlı Devleti sınır boylarındaki kalelerin savunma gücünü artırmak maksadıyla gerek İstanbul'dan gerekse İstanbul dışındaki çeşitli tophane, cephâne ve baruthanelerden top, tüfek, barut, kurşun, gülle gibi önemli savaş araç ve gereçleri sevk ederek kalenin savunma gücünü artırmaya çalışmıştır¹⁷.

Kalelerde bulunan topçu neferleri ile top ve diğer cephânenin zaman zaman sayımları gerçekleştirilirdi. Osmanlı Devleti önemli hudut kalelerinde ihtiyaç duyulan topların eksiksiz bir şekilde bulundurulmasına özen gösterirdi¹⁸. 18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde en fazla kullanılan topların şayka, şâhî ve havan topu olduğu anlaşılmaktadır¹⁹.

1. Şayka Topu

Şayka, kale kuşatmalarında kullanılmakta olup büyük çapta gülle atan bir toptur. Tek parça halinde ve tunç madeninden yapılabildiği gibi demirden ve iki parça halinde yapılanlar da vardı²⁰. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, şayka topları için kale dövmeye ve kalelerde kullanmaya mahsus toplar olduğunu ve bu topların büyük, orta ve küçük şayka olmak üzere üç kısımdan oluştuğunu ifade etmiştir²¹. 20 karış²² uzunluğa sahip şayka topu büyük, 18 karış uzunluğa sahip şayka topu orta, 16 karış uzunluğa sahip şayka topunu ise küçük şayka topu olarak sınıflandırmak mümkündür²³. Erzurum Kalesi'nde bulunan şayka topları aşağıda bir tablo halinde gösterilmiştir.

¹⁴ T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 113.

¹⁵ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, 50.

¹⁶ Gabor Agoston, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Harp Endüstrisi", s. 628.

¹⁷ Mehmet Yaşar Ertaş, "Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu", *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590.

¹⁸ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, 45- 51.

¹⁹ BOA, C.AS. 39422.

²⁰ Salim Aydın, *Tophâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi- Sayı: 215, Ankara, 2006, s. 344.

²¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 50.

²² Karış: Salim Aydın bir karışı 22 cm olarak hesaplamıştır. Bkz. Aydın, *Tophâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 346.

²³ Aydın, *Tophâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 347.

Tablo 1: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Şayka Topu (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Karış	Yuvarlak atar gücü	Adet	Açıklama
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ²⁴ .	Mükemmel Kundaklı Eski Şayka Topu	13 (286 cm)	33 kıyye	1	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ²⁵	Mükemmel Kundaklı Şayka Topu		22 kıyye	1	Erzurum Kalesi Tophânesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) ²⁶	Eski kundaklı şayka topu		22 kıyye	1	Erzurum Kalesi Tophânesi'nde mevcuttu.
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190) ²⁷	Eski kundaklı şayka topu		22 kıyye	1	Erzurum Kalesi'nde mevcuttu.

Yukarıdaki tabloda Erzurum Kalesi'nde 1 adet şayka topu bulunmuş ve bu sayı değişmemiştir. Ancak yuvarlak atar gücünde değişiklik göze çarpmaktadır. Mesela; 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde Erzurum Kalesi'nde bulunan şayka topunun 32 kıyye (42 kg) yuvarlak atar gücüne sahip olduğunu görmekteyiz²⁸.

2. Şâhî Topu

Şâhî, büyük top anlamında kullanılmakta olup başlı başına bir top ismi değildir²⁹. Kalelerde bulunan *şâhî* topları bir okka, yarım okka, yüz dirhem gülle atanları mevcuttu³⁰. Kaynaklarımızda daha büyük gülle atabilen *şâhî* toplarına rastlanılmıştır. 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 5 adet 5 kıyye, 30 adet 0,5 kıyye yuvarlak atar *şâhî* topu bulunmaktaydı³¹. 3 Mart 1741 (15 Zilhicce 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 1 adet 22 kıyye yuvarlak atar *şâhî* topu, 2 adet 18 kıyye yuvarlak atar top, 1 adet 9 kıyye yuvarlak atar top, 1 adet 5 kıyye yuvarlak atar top, 7 adet 3 kıyye yuvarlak atar top ve 7 adet de 1,5 kıyye yuvarlak atar *şâhî* top mevcuttu³².

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Tophane-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne 20 adet top gönderilmiştir. Bunlardan 10 adedi 1

²⁴ BOA, C.AS. 21867.

²⁵ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 3.

²⁶ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 2.

²⁷ BOA, C.AS. 49794.

²⁸ BOA, C.AS. 21867.

²⁹ Erendil, s. 71.

³⁰ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, s. 48.

³¹ BOA, MAD. d 3389, s. 22.

³² BOA, C.AS. 52653.

kıyye yuvarlak atar 9 karışlık (198 cm) şâhî topu ve 10 tanesi de 0,5 kıyye yuvarlak atar 7 karışlık (154 cm) şâhî topudur³³. Erzurum Kalesi'nde tespit ettiğimiz diğer şâhî topları aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 2: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Şâhî Topları (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-ewvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Karış	Yuvarlak Atar Gücü	Adet	Açıklama
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Şâhî top	12 (264 cm)	1,5 kıyye	7	2 adet Ahıska Kalesi'ne verilmiştir.
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski şâhî top	9 (198 cm)	0,5 kıyye	29	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski kal'akud? şâhî top	7 (154 cm)	0,5 kıyye	2	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Kalıbı kırılmış eski şâhî topu	9 (198 cm)	1,5 kıyye	1	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ³⁴	İstanbul'dan 1730-1731 (1143) senesinde sefer-i hümayûn için nakil arabalarıyla gelen 70 adet şâhî topu	9 karış (198 cm)	0,5 kıyye	70	20 adet Ahıska'ya, 30 adet serasker takımına verilmiştir.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel şâhî topu	—	18 kıyye	2 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Şâhî topu	—	1 kıyye	18 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Şâhî topu	—	0,5 kıyye	53 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Şâhî topu	—	300 dirhem	4 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.

³³BOA, MAD. d 3389, s. 22

³⁴ BOA, C.A.S. 21867.

(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ³⁵	Şâhî topu	—	—	6 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l- evvel 1163)	Şâhî topu	—	1 kıyye	37 adet	Erzurum Tophanesi'nde mevcuttu.
17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l- evvel 1163)	Şâhî topu	—	0,5 kıyye	102 adet	Erzurum Tophanesi'nde mevcuttu.
17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l- evvel 1163) ³⁶	Şâhî topu	—	300 dirhem	4	Erzurum Tophanesi'nde mevcuttu.
18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l- evvel 1190) ³⁷	Şâhî topu	—	—	153 adet	

Erzurum Kalesi'nde 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihinde en fazla bulunan top cinsi 102 adetle 0,5 kıyye yuvarlak atar şâhî topudur. 1 kıyyelik yuvarlak atar şâhî topundan da 37 adet bulunmaktadır³⁸.

Erzurum Kalesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde en fazla bulunan top 153 adet ile şâhî topu olmuştur. Bu 153 toptan 108 adedi kuleler de bulundurulmuş eski küçük toplardır. 15 adedi mengeneli küçük toptan, 2 adedi ise halkalı küçük toptur. Erzurum Kalesi'nde 15 adet topun ise görev yapamayacak durumda (*amel-i gayr-i salih*) kırılmış, küçük ve büyük toptan oluşmaktaydı³⁹.

1776- 1777 (1190) yılında Erzurum Kalesi'nde yapılan yoklama sonucunda şâhî toplarından 153 adet bulunmaktadır. Bu toplardan 108 adedi kulelerde bulunmaktaydı. Diğer toplardan 15 tanesi mengeneli, 2 tanesi halkalı ve 26 tanesi küçük toptur⁴⁰.

3. Miyane Top

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, miyane topunu zarbazen denilen topun üç çeşidinden biri olduğunu ifade etmiştir⁴¹. Miyane top; orta büyüklükte bir top olup, sefer zamanlarında yoğun olarak kullanılan bir top çeşididir. Salım Aydın,

³⁵ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 2.

³⁶ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 10.

³⁷ BOA, C.AS. 49794.

³⁸ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 10.

³⁹ BOA, C.AS. 49794.

⁴⁰ BOA, D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

⁴¹ Zarbazen topu şâhî, miyane ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocaklar*, C.II, s. 50.

miyane toplarının 1 (1.283 gram) ve 0,5 okka⁴² (641,5 gram) arasında fındık⁴³ alabildiğini belirtmiştir⁴⁴. Ancak mevcut belgelerimizde Erzurum Kalesi'nde bulunan miyane toplarının 5 kıyyelik (6,4 kg) yuvarlaklara da sahip olduğu belgede kayıtlıdır. Erzurum Kalesi'nde bulunan miyane toplar tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 3: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Miyane Toplar (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Karış	Yuvarlak Atar Gücü	Adet
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Miyanelik (orta büyüklükte) top	14 karış (308 cm)	5 kıyye	6
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Miyanelik (orta büyüklükte) top	14 karış (308 cm)	3 kıyye	4
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski miyanelik (orta büyüklükte) top	—	1,5 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski miyanelik (orta büyüklükte) top	—	1 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski miyanelik (orta büyüklükte) top	—	0,5 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ⁴⁵	Miyanelik (orta büyüklükte) parça top	—	1,5 kıyye	1
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190) ⁴⁶	Miyanelik (Orta Büyüklükte) Parça Top	—	—	1 adet

Erzurum Kalesi'nde en fazla miyane topu 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde görülmektedir. Bu tarihte kalede 14 adet miyane topu bulunmaktaydı. 5 kıyye yuvarlak atar miyane topundan 6 adet, 3 kıyye yuvarlak atardan 4 adet, 1,5 kıyye yuvarlak atardan 2 adet 1 kıyye ve 0,5 kıyyeden birer miyane topu mevcuttu⁴⁷. 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde Erzurum Kalesi'nde yapılan yoklama sonucunda 1 adet miyane (orta büyüklükte) parça top kaydedilmişti⁴⁸. Miyane topunun neden azaldığı ile ilgili her hangi bir bilgiye sahip değiliz.

⁴² Kürkman, s. 395.

⁴³ Eskiden kullanılan yivsiz tüfeklerin mermilerine verilen addır. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Liğati*, İstanbul, 1986, s. 113.

⁴⁴ Ayduz, *Tophâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 381.

⁴⁵ BOA, C.AS. 21867.

⁴⁶ BOA, C.AS. 49794.

⁴⁷ BOA, C.AS. 21867.

⁴⁸ BOA, C.AS. 49794.

4. Şakaloz/ Çakaloz Top

Şâhî Zarbazen topundan büyük, Pırankı'dan küçük olan bir top çeşididir⁴⁹. Kaz yumurtası büyüklüğünde gülle atabilen ve 30 (38,5 kg) okka ağırlığında olan bir toptur⁵⁰. Büyüklüğü tüfeğe çok yakın olduğu için şakaloz tüfeği olarak da geçmektedir. Anadolu'da bulunan bir tüfek için büyük şakaloz tüfeği anlamına gelen *tüfeng-i büzürğ şakaloz* tabiri kullanılmıştır⁵¹. 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) ve 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihlerinde Erzurum Kalesi'nde 4 adet şakaloz topunun bulunduğu tespit edilmiştir. 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde Erzurum Kalesi'nde yoklanan toplar içerisinde 2 adet şakaloz⁵², 1776- 1777 (1190) yılında ise 2 adet çalkoz topu mevcuttu⁵³.

5. Havan Topu

Erzurum Kalesi'nde çeşitli nitelikte havan topları da bulunmaktadır. Evlerde ve eczacılıkta kullanılan havanlara benzediği için bu ismi almıştır. Şehir kuşatmalarında siper gerilerinde ve siperdeki hedeflere karşı kullanılmaktadır⁵⁴. Havan topları diğer toplara göre daha kısa namlulu olmakta ve kuyruk kısmında bulunan muylular sayesinde istenilen yükseklik ve açı verilebilmektedir⁵⁵. Havan, atış açısı büyük olup kale ve mevki savaşlarında görülmeyen hedefleri bulmada kullanılan dik mermi yollu bir silahtır. Osmanlılar havan topunu da *hevayî top* olarak adlandırmış ve top olarak kabul etmişlerdir. Kundak tabiri de top namlu kısmının üzerine konulduğu, muylular aracılığıyla mesafe, irtifa ve istikamet veren namluya yataklık eden silahın gövde kısmını verilen addır⁵⁶. Kundaklar atıştan sonra ortaya çıkan sarsımlara ve çarpmalara dayanıklı olmaları ve ağırlıklarında namlunun ağırlığına uygun olması gerekmektedir⁵⁷. Erzurum Kalesi'nde 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde 6 adedi 5 kıyye ve 1 adedi de 32 kıyye yuvarlak atar mükemmel kundaklı havan topu bulunmaktaydı⁵⁸. 3 Mart 1741 (15 Zilhicce 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 4 adet havan topu daha bulunmaktaydı. Bunların 2 adedi 85 kıyye, 1 adedi 45 kıyye diğeri ise 32 kıyye yuvarlak atar havan topuydu⁵⁹. Kalede bulunan havan topları aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

⁴⁹ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 400.

⁵⁰ Eralp, *a.g.e.*, s. 117.

⁵¹ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 400.

⁵² BOA, *C.A.S.* 49794.

⁵³ BOA, *D.B.Ş.M. TPH. d. 18701*, s. 2.

⁵⁴ Erendil, *a.g.e.*, s. 154.

⁵⁵ Eralp, *a.g.e.*, s. 138.

⁵⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 323.

⁵⁷ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 286.

⁵⁸ BOA, *MAD. d 3389*, s. 22.

⁵⁹ BOA, *C.A.S.* 52653.

Tablo 4: Erzurum Kalesi'nde Bulunan Havan Topları (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade- 18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Çapı ⁶⁰	Adet	Açıklama
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Havan topu	85 çapında	2	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Havan topu	65 çapında	1	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Havan topu	32 çapında	1	
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ⁶¹	Demir top havanı		3	
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Havan Topu	85 çapında	2 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Havan Topu	65 çapında	1 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Havan Topu	18 çapında	11 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ⁶²	Mükemmel Kundaklı Küçük Havan Topu		3 adet	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Havan Topu	85 çapında	2	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Havan topu	65 çapında	1	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Kırılmış havan topu	32 çapında	2	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel kundaklı havan topu	18 çapında	13	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) ⁶³	Nev icâd küçük havan		3	Erzurum Kalesi Tophanesi'nde mevcuttu.
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	Havan Topu	85 çapında	2 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	Havan Topu	32 çapında	2 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	Kırılmış Havan Topu	18 çapında	11 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190)	Havan Topu	18 çapında	1 adet	
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel 1190) ⁶⁴	Havan Topu	14 çapında	1	

⁶⁰ Çap: "Ateşli silablarda ve toplarda namı içinde karşılıklı iki set arasındaki mesafedir". Erendil, 153.

⁶¹ BOA, C.A.S. 21867.

⁶² BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 3.

⁶³ BOA, D.BŞM.d. 2950, s. 3.

⁶⁴ BOA, C.A.S. 49794.

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) tarihinden 17 adedi havan topu bulunmakta ve bunlardan 3 tanesi de küçük havan topuydu. 2 adedi 85 çapında bir adedi ise 65 çapındaydı⁶⁵.

17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihinde kalede toplam 21 adet havan topu bulunmaktaydı. Bu havan topundan 13 adedi 18 çapında mükemmel kundaklı havan topu olup, kalede en fazla bulunan havan topuydu⁶⁶.

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel 1190) tarihinde yapılan yoklama sonucunda toplam 17 adet havan topu bulunmaktaydı. Bu havan toplarından 2 adedi 85 çapında, 2 adedi 32 çapında, 1 adedi 15 çapında, 1 adedi de 18 çapında, 11 adedi ise 18 çapındaki kırılmış havan topundan oluşmaktaydı⁶⁷. 1776- 1777 (1190) yılında Erzurum Kalesi'nde 16 adet havan topunun bulunduğu tespit edilmiştir. Bu havan toplarından 2 tanesi 85 çapında, 2 adedi 32 çapında, 11 adedi 18 çapında, 1 adedi ise 14 çapındaki havan topudur⁶⁸.

6. Erzurum Kalesi'nde Bulunan Diğer Toplar

Erzurum Kalesi'nde yapılan yoklama sonucunda tanzim edilen defterden Erzurum Kalesi'nde bulunan top, havan topu, çeşitli ağırlara sahip yuvarlak ve humbara çeşitleri ile çeşitli cephâne ve mühimmatla ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Bu tarihte Erzurum Kalesi'nde mevcut olan topolar tablo halinde aşağıda sunulmuştur.

---

⁶⁵ BOA, *D.BŞM.d. 2950*, s. 2.

⁶⁶ BOA, *D.BŞM.d. 2950*, s. 3.

⁶⁷ BOA, *C.AŞ. 49794*.

⁶⁸ BOA, *D.BŞM. TPH. d. 18701*, s. 2.

Tablo 5: Erzurum Kalesi'nde Yoklaması Yapılan Toplar (10 Ağustos 1740/ 17 Cemâziye'l-evvel 1153 ile 1776- 1777/ 1190)

Tarih	Topun Cinsi	Yuvarlak Atar Gücü	Adet
10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) ⁶⁹	Top	5 kıyye	5
(3 Mart 1741/ 15 Zilhicce 1153)	Top	9 kıyye	1
(3 Mart 1741/ 15 Zilhicce 1153)	Top	5 kıyye	1
(3 Mart 1741/ 15 Zilhicce 1153) ⁷⁰	Top	3 kıyye	7
(18 Haziran 1776/ 1 Cemâziye'l-evvel) ⁷¹	Eski Top	18 kıyye	3
		11 kıyye	1
		5 kıyye	5
		3 kıyye	4
1776- 1777 (1190) ⁷²	Mükemmel kundaklı top	22 kıyye	1
		18 kıyye	3
		11 kıyye	1
		5 kıyye	5
		3 kıyye	4

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi'nde 5 adet 5 kıyye yuvarlak atar top,⁷³ 3 Mart 1741 (15 Zilhicce 1153) tarihinde 1 adet 9 kıyye yuvarlak atar top, 1 adet 5 kıyye yuvarlak atar top ve 7 adet 3 kıyye yuvarlak atar topun bulunduğu tespit edilmiştir⁷⁴.

Erzurum Kalesi'nde 18 Haziran 1776 (1 Cemâziye'l-evvel) tarihinde 13 adet eski top bulunmuş ve bu topların 3 adedi 18 kıyye, 1 adedi 11 kıyye, 5 adedi 5 kıyye, 4 adedi 3 kıyye yuvarlak atar toptan oluşmaktaydı⁷⁵.

1776- 1777 (1190) yılında Erzurum Kalesi'nde kaydedilen yoklama defterinde Erzurum Kalesi'nde mevcut olan top ve mühimmatı ile yine aynı yılda İstanbul'dan tedarik olunan çeşitli mühimmatlar da kaydedilmiştir. 1776-1777 (H. 1190) yılında Erzurum Kalesi'nde 14 adet mükemmel kundaklı top bulunmaktaydı. Bu toplardan 1 adedi 22 kıyye yuvarlak atar toptan, 3 adedi 18 kıyye yuvarlak atar toptan, 1 adedi 11 kıyye yuvarlak atar toptan, 5 adedi 5 kıyye yuvarlak atar toptan, 4 adedi ise 3 kıyye yuvarlak atar toptan oluşmaktaydı⁷⁶.

⁶⁹ BOA, MAD. d 3389, s. 22.

⁷⁰ BOA, C.AS. 52653.

⁷¹ BOA, C.AS. 49794.

⁷² BOA, D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

⁷³ BOA, MAD. d 3389, s. 22.

⁷⁴ BOA, C.AS. 52653.

⁷⁵ BOA, C.AS. 49794.

⁷⁶ BOA, D.BŞM. TPH. d. 18701, s. 2.

7. Tophane ve Tophane’de Bulunan Toplar

Tophane kelimesi top dökümünün gerçekleştiği ve kundaklandığı yer olarak tarif edildiği gibi baruthane, top gülleri mahzeni ve top deposunu kastetmek amacıyla da kullanılmaktadır⁷⁷. Osmanlı Devleti gerekli gördüğü ve ihtiyaç duyduğu tophaneleri İstanbul dışındaki bir takım yerlerde ve önemli hudut kalelerinde bulundurmıştır. Osmanlı Devleti’nin Avrupa da; Belgrat, Budin, İşkodra, Pravişte, Temeşvar, Anadolu da ise; Bilecik, Van, Kığı gibi yerlerde top gülleri yapılır ve gerekli yerlere nakledilirdi. Top ve top mermisinin yapımı için ihtiyaç duyulan dökücü ustaları ve ameleler İstanbul’dan gönderilirdi⁷⁸.

Erzurum Kalesi’nde tophâne mevcut olup, bu tophânenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Tophane ilk zamanlarda taş ve topraktan yapılmış, binası yağmur ve kardan dolayı büyük bir tahribat uğramış ve kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine 1576 tarihinde tophaneye kargir bir bina yapılarak yeniden kullanıma sunulmuştur. Erzurum tophanesi, Osmanlı- Safevi savaşları esnasında stratejik konumundan dolayı çok önemli üretimler gerçekleştirmiştir. Mesela; 1604 yılında Sinan Paşa’nın şark seferinde kullanması için 100 adet şâhî ve 20 adet miyane darbzen topu Erzurum Tophânesi’nde dökülmüştür. Dökülen bu top miktarı Erzurum tophanesinin üretim kapasitesinin ne derece yüksek olduğunu göstermesi açısından önemlidir⁷⁹. IV. Murad Safeviler üzerine sefere çıkarken de Erzurum Tophanesi’nde top dökülmüştür⁸⁰.

İstanbul’da bulunan topçu ocağında en büyük amir olarak topçu başı (ser topi) bulunmakta ve dökümhane de ona bağlıydı Topçu başından sonra en yetkili kişi ise dökümcü başı bulunmakta ve onun emrinde dökümcü, muavin, burgucu, marangoz, demirci, yamacı gibi yardımcı personeller bulunmaktaydı⁸¹. İstanbul’da bulunan bu personellerin bir benzeri de Erzurum Kalesi’nde görülmüştür. 10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye’l-evvel 1153) tarihinde Erzurum Kalesi’nde 1 dökümcü ocağı ve 1 adet demir ocağının bulunduğunu tespit edebilmekteyiz. Dökümcü Ocağında 3 dökücü, demir ocağında da 3 demirci ve ayrıca kalede 2 marangoz bulunmaktaydı⁸². Dökücüler, dökümcü başının maiyetinde bulunan dökümhanenin teknik personeli olup dökümcü başılar tarafından taşraya görevlendirilirdi⁸³. Osmanlı Devleti 1667 tarihinde bir dökme bölüğü oluşturmuştur⁸⁴. Top dökümü, gülle yapımı ile görevlendirilen

⁷⁷ Aydüz, *Tophâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 38.

⁷⁸ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, 45- 47.

⁷⁹ Ümit Koç, *XVI. Yüzyılda Anadolu’unda Sanayi*, Ankara, Nisan 2006, s. 31.

⁸⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum*, İstanbul 1960, s. 274.

⁸¹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 513.

⁸² BOA, *MAD.d. 03389*, s. 22.

⁸³ Aydüz, *Tophâne-i Amire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 159, 160.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. II, s. 56.

dökümcüler kul oğlanlar ve acemi oğlanlardan seçilir ve ulûfeli olarak görev yaparlardı⁸⁵.

6 Şubat 1741 (20 Zilkade 1153) tarihinde Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan 13 adet marangoz, 4 adet baltacı, 3 adet kâtip, 4 adet burgucu, 9 adet hamal ve 2 adet errekeş gönderilmiştir. Erzurum Tophânesi'ne giden 3 adet kâtibin her birine 35 akçe yevmiye verilmiştir. Bu kâtiplerin her birine 54 günün sonunda 1.890 akçe ödenmiştir⁸⁶. Kâtipler dökülecek topların, kullanılacak malzemelerin miktarını deftere kayıt ederdi⁸⁷. Baltacılar gelen odunları parçalamak amacıyla görev almışlardır⁸⁸. Erzurum Tophânesi'nde 4 adet baltacı görev almış 35 akçelik bir yevmiye ile 18 günün sonunda her birine 2.240 akçe ücret verilmiştir⁸⁹.

Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan errekeşler de gönderilmiştir. Errekeşler, top kalıbının yapımı ile uğraşmakta ve keresteleri ölçülere uygun bir şekilde kesmekle görevliydi⁹⁰. Tophâne de 2 adet errekeş bulunmuş ve 35 akçelik bir yevmiye ile 6 günün sonunda her birine 420 akçe ödenmiştir. 6 Şubat 1741 (20 Zilkade 1153) tarihinde Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan gönderilen marangoz, baltacı, kâtip, burgucu, hamal ve errekeş Aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: Erzurum Tophânesi'ne İstanbul'dan Gönderilen Teknik Personel İle Sanatkârların Sayı ve Ücretleri (6 Şubat 1741/ 20 Zilkade 1153)⁹¹

Meslek	Sayısı	Yevmiye (akçe)	Çalışılan Toplam Gün Sayısı	Her Bir Nefere Yapılan Ödeme (Akçe)
Marangoz	13	35	234 günlük	8.190 akçe
Baltacı	4	35	64 günlük	2.240 akçe
Kâtip	3	35	54 günlük	1.890 akçe
Burgucu	4	35	18 günlük	2.240 akçe
Hamal	9	22	8 günlük	1.584 akçe
Errekeş	2	6	6 günlük	420 akçe

⁸⁵ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 168.

⁸⁶ BOA, *MAD.d. 03389*, s. 24

⁸⁷ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 156.

⁸⁸ Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, T.T.K., Ankara, 2006, s. 101.

⁸⁹ BOA, *MAD.d. 03389*, s. 24.

⁹⁰ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, 175.

⁹¹ BOA, *MAD.d. 03389*, s. 24.

29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) ile 10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihleri arasında Erzurum Kalesi Tophânesi'nde bulunan topları tespit etmek mümkün olmuştur. Aşağıdaki tabloda bu toplar gösterilmiştir.

Tablo 7: Erzurum Tophanesi'nde Bulunan Toplar (29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154-17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)

Tarih	Topun İsmi	Karış	Yuvarlak Atar Gücü	Adet
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Mükemmel Kundaklı Eski Büyük Top	14 (308 cm)	18 kıyye	2
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Mükemmel Kundaklı Eski Büyük Top	14 (308 cm)	16 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Eski Top	13 (286 cm)	9 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	Mükemmel Kundaklı Top	14 (308 cm)	5 kıyye	10 (5 adet Serasker takımına verilmiştir.)
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154)	 Kal' Akud? Top	8 (176 cm)	5 kıyye	1
(29 Ocak 1742/ 22 Zilkade 1154) ⁹²	Kundağı Mükemmel Top	14 (308 cm)	3 kıyye	1
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Büyük Top	—	16 kıyye	1
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Eski Büyük Top	—	9 kıyye	1
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Eski Büyük Top	—	5 kıyye	9
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	 Mili İçinde Top	—	5 kıyye	4
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Top	—	3 kıyye	4
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mili İçinde Kırılmış Top	—	3 kıyye	2
(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160)	Mükemmel Kundaklı Top	—	1,5 kıyye	2

⁹² BOA, C.AS. 21867.

(27 Ocak 1747/ 15 Muharrem 1160) ⁹³	Mükemmel Kundaklı Eski Top	—	1 kıyye	7
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Eski Kundaklı Büyük Top		18 kıyye	2
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Büyük Top		16 kıyye	1
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Büyük Top		9 kıyye	1
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Eski Kundaklı Büyük Top		5 kıyye	7
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Büyük Top		3 kıyye	2
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Mükemmel Kundaklı Top		1,5 kıyye	6
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163)	Kalıbı Kırılmış Eski Kundaklı Top		5 kıyye	2
			3 kıyye	2
			1,5 kıyye	6
(17 Nisan 1750/ 10 Cemâziye'l-evvel 1163) ⁹⁴	قالبی Ve Mili İçinde ve Milinden Yukarısı Kırık Amel-i Gayr-i Salih Top		5 kıyye	4
			3 kıyye	2
			1,5 kıyye	1
			300 dirhem	3

Erzurum Kalesi Tophânesi'nde 29 Ocak 1742 (22 Zilkade 1154) tarihinde 16 adet top tespit edilmiştir. Bu topların 4 adedi eskidir. Bu toplardan 2 adedi 18 kıyyelik yuvarlak atar mükemmel kundaklı büyük toptan, 1 adedi 16 kıyyelik mükemmel kundaklı toptan diğeri ise 9 kıyyelik yuvarlak atar eski toptur⁹⁵.

27 Ocak 1747 (15 Muharrem 1160) tarihinde Erzurum Kalesi Tophânesi'nde mevcut bulunan top, havan topu, yuvarlak, humbara ve diğeri mühimmatla ilgili Erzurum Kalesi tophanesi Başvekili Hasan tarafından ayrıntılı bir yoklama yapılmıştır. Bu yoklamanın sonucunda tophanede muhtelif türde 30 adet top kayıtlıdır⁹⁶.

Tablo 42'de anlaşılacağı üzere 17 Nisan 1750 (10 Cemâziye'l-evvel 1163) tarihinde Erzurum Kalesi'nde mükemmel kundaklı büyük toplar bulunmaktaydı. Büyük topların dışında bazı topların eskimiş ya da kırılmış olduğunu anlamaktayız. Mesela; mükemmel kundaklı eski toptan 7 adet, mili içinde ve milinden yukarısı kırık toptan 10 adet, kalıbı kırılmış eski kundaklı toptan 10 adet kalede yapılan yoklama sonucunda kaydedilmiştir⁹⁷.

⁹³ BOA, *D.BŞM.d. 2950*, s. 2.

⁹⁴ BOA, *D.BŞM.d. 2950*, s. 10.

⁹⁵ BOA, *C.AS. 21867*.

⁹⁶ BOA, *D.BŞM.d. 2950*, s. 3.

⁹⁷ BOA, *D.BŞM.d. 2950*, s. 10.

2. Top Arabaları Ve Top Arabalarına Ait Çeşitli Koşumlar

Osmanlı Devleti çok çeşitli nitelikte, ağırlık ve ebatlara sahip top döktürmeye başlayınca bu topların savaş meydanlarına taşınması için top arabacıları ocağı kuruldu. Bu toplardan hafif olanlar deve ve katırlarla taşınırken, büyük olanların taşınması için de top arabacıları ocağı görevlendirildi. Osmanlı Devleti'nin sınırlarının gelişmesiyle topların uzak yerlere taşınması büyük bir hazırlık gerektirmekteydi⁹⁸. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul kuşatması sırasında Edirne'de döktürdüğü toplar mandalarla taşınmıştır⁹⁹. Yavuz Sultan Selim ise Çaldıran, Ridaniye ve Mercidabık savaşlarında topların taşınması için "top sürme" tabiri denilen yağlı kazıklar kullanmıştır¹⁰⁰.

Osmanlı Devleti uzun bir süre top arabalarını kullanmış, Anadolu ve Rumeli'de uzun mesafeler için deve kullanırken, kısa mesafeler için de araba kullanmıştır¹⁰¹.

Top arabaları imalathanesi, İstanbul tophanede kurulmuş olup bu imalathanede topların ağırlıklarına ve biçimlerine göre çeşitli top arabaları yapılmıştır. 16. yüzyılda top arabaları için gerekli olan döşeme ağaçları Hırvatistan'dan, top arabalarını çeken atlar, Eflak ve Boğdan'dan karşılanmıştır. Top çeken atların kuvvetli, arazi yapısının zor olduğu yerlerde de top arabalarını çekebilecek dayanıklı olanlarından seçilirdi¹⁰².

Top arabaları imalâthanesinde topların taşınması için çeşitli araba ve tekerlekler yapılmıştır¹⁰³. Top arabalarının üretildiği imalâthaneye kârhane denilmiştir¹⁰⁴. Osmanlı Devleti'nde kullanılan kundaklar, metin ağaçlardan yapılmakta olup taşıdıkları topa göre değişmektedir. Kundağın arabasında bulunan tekerlekler de oldukça kuvvetli ve demirden yapılmaktaydı¹⁰⁵. Kundakların bağlı olduğu top arabaları da bir dingil ve iki tekerlekten oluşmaktaydı¹⁰⁶. Osmanlı ordusu 1541 yılında Budin'i ele geçirdikten sonra burada bulunan tophane Osmanlı topçuları tarafından incelenmiş ve düz demir dingil kullanımının yerine daha farklı bir dingil ve kundak kullanımı olmuştur. Dört tekerlekli bir araba üzerine geçirilen iki demir yatak içine muylular¹⁰⁷ yerleştirilmiş ve iki tekerlekliye göre daha kullanışlı olduğu anlaşılmıştır¹⁰⁸.

⁹⁸ İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", s. 607.

⁹⁹ Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C.II, s. 97.

¹⁰⁰ İlgürel, "Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar", s. 607.

¹⁰¹ Mehmet İspirli, "Araba", *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 243.

¹⁰² Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, C. II, s.

¹⁰³ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 291.

¹⁰⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 202.

¹⁰⁵ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 288.

¹⁰⁶ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 291.

¹⁰⁷ Muylu; "Top namlusunun dikine hareketini sağlamak maksadıyla iki yanına yapılmış mil veya çıkıntılı destekler". Erendil, s. 158

¹⁰⁸ Aydın, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 289.

22 Ekim 1734 (24 Cemâziye'l-evvel 1147) tarihinde Top Arabacıbaşı Ağa tarafından İstanbul'da ki mevcut kârhâneneden Erzurum Kalesi'ne 40 adet şâhî top arabası gönderilmiştir. Bu top arabalarından 8 adedi 1,5 kıyyelik şâhî top arabası iken, 32 adedi ise 300 dirhem yuvarlak atar şâhî top arabasıdır. Bu 40 adet şâhî top arabaları İstanbul'dan Trabzon İskelesi'ne gemiyle, Trabzon'dan da Erzurum Kalesi'ne mekkâre taifeleriyle getirilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a gönderilecek top arabalarının nakilleri için gerekli olan mekkâre taifelerinin Trabzon ambar emini marifetiyle tedarik edilmesi ve lazım gelen ücretlerin de Trabzon'daki emval-i mîriyeden karşılanması şartıyla Erzurum'a nakil ettirilmesi istenmiştir¹⁰⁹.

İstanbul'daki kârhaneden gönderilen 40 adet top arabası için çeşitli koşumlarda da gönderilmiştir. Bu koşumlara baktığımızda; at eyeri olan kantarmadan 176 adet kantarma, 88 adet kaltak¹¹⁰, 800 adet kayış gönderilmiştir. Top arabaları için demir ve keresteden mamul edilmiş çeşitli araç- gereçlerde gönderilenler arasındadır. 200 adet demir taban, 2.000 adet çivi tabanı, 8 çift kefçe, 200 adet dingil başlı civata, 20 adet demir boncuk, 30 adet ağaç dingil nakledilmiştir. 50 adet çatal ağaç, 40 adet ok, 30 adet haç ağaç, 20 adet ağaç boncuk, 20 adet gürgen, 40 kıyye çeşitli çivi, 200 adet parmak¹¹¹ gönderilen diğer malzemeler arasında yer almıştır¹¹².

8 Ağustos 1740 (15 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde Erzurum'da bulunan serasker için İstanbul'dan 30 kıta şâhî top arabası ve 5 kıta havan topu arabası gönderilmiştir. Bu 30 kıta şâhî top arabalarından 20 kıtası ile 5 kıta havan topu arabası İstanbul'daki kârhâneneden verilmiştir. Top ve havan arabalarının İstanbul'dan Trabzon İskelesi'ne ve Trabzon'dan da Erzurum'a nakledilerek Top Arabacıbaşı İbrahim Ağa'ya teslim edilmesi istenmiştir. Ayrıca İstanbul'da ki kârhâneneden top arabaları için 20 adet tomruk, 10 tanesi yedek olmak üzere 90 adet dingil, 40 adet yastık, 1.000 adet parmak gönderilmiştir¹¹³.

---

¹⁰⁹ BOA, *C.AS.* 45784.

¹¹⁰ Kaltak: Arabanın tahta aksamıdır. Tahir Sevinç, "17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi", *History Studies*, Volume 2/ 3, 2010, s. 291.

¹¹¹ Parmak; "tekerleğin merkezden çıkan aksam parçalarıdır". Erendil, s.159.

¹¹² BOA, *C.AS.*45784.

¹¹³ BOA, *MAD.d.* 3389, s. 24.

Tablo 8: Tophane-i Âmire'den Erzurum Kalesi'ne Top ve Top Arabaları İçin Gönderilen Mühimmat (10 Ağustos 1740/ 17 Cemâziye'l-evvel 1153)¹¹⁴

Mühimmat ismi	Mühimmatın Miktarı (adet, çift, kıyye, deste)	Mühimmat ismi	Mühimmatın Miktarı (adet, çift, kıyye, deste)
Kalıp hartuç ¹¹⁵	15 adet	Demir maymuncuk	22 adet
Manivela Kazması	50 adet	Demir Dingil	4 adet
Top iğnesi	50 deste	Maymuncuk Bayrağı	10 adet
Top veznesi	40 adet	Mükemmel Arş ¹¹⁶	12 adet
Bolari-i Keser	5 adet	Çam Ağacı	12 adet
El keseri	20 adet	Toparлак	14 adet
Testere	20 adet	Mükemmel Cıvata Dingili	12 adet
Marangoz baltası	10 adet	Varye	2 adet
Çeşitli Burgular	30 adet	Dimağçe	300 adet
Aşkı ¹¹⁷	5 adet	Verdinar ¹¹⁸	10 adet
Demir iğne	5 adet	El Manivelası	200 adet
Daldız ¹¹⁹	5 adet	Havan Sakalı	25 adet
Kamene ¹²⁰	5 adet	Elsid	10 adet
Çuvaldız	10 deste	Mükemmel cıvata yumağı	2 adet
Mühimmat sandığı	60 adet	Havan tomarı	20 adet

¹¹⁴ BOA, *MAD. d. 3389*, s. 22, 23.

¹¹⁵Hartuç; topçulukta bezden ya da kartondan yapılmış barut kesesi olup bu kesenin içinde bulunan barut miktarı da mermilerin gideceği mesafeye göre değişmektedir. Erendil, *a.g.e.*, 154.

¹¹⁶ Arş; taht, çardak, tavan, kubbe gibi anlamları vardır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s.87.

¹¹⁷ Aşkı: Derilerin yüzlerini parlatmaya yarayan şımşirden yapılmış perdah aleti. Ümit Koç, *XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Sanayi*, s. 187.

¹¹⁸ Verdinar (Kökнар): Çamgiller familyasının Abies cinsini oluşturan 40 kadar ağaç türünün ortak adıdır. Selüloz ve kâğıt endüstrisinde, inşaat ve mobilyalarda kullanılmaktadır. Neslihan Sönmez, *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*, Ağustos,1997, İstanbul, s. 110.

¹¹⁹ Daldız: Marangozların ağaçları oymak için kullandıkları oluklu demir aletidir. Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, s. 409.

¹²⁰ Kemane: “Yontucuların mermer vb. delmek için kullandıkları keskin kalem”. Püsküllüoğlu, *a.g.e.*, s.930.

Uzun demirli zincir	100 adet	 Zula?	1.000 adet
Çalpara	50 adet	Kundak üzengisi	2 çift
Taban çivisi	200 adet	Alat-ı sarma	2 çift
Küskü ¹²¹	2 adet	Havan Yatağı	2 çift
Kefçe çivisi	4.000 adet	Kundak Harbesi	16adet
Çeşitli Çiviler	150 kıyye	Tekerlek Tabanı	8 adet
Kinneb ¹²²	50 deste	Toparлак Tabanı	8 adet
Sicim Burgusu	15 kıyye	Top Kefçesi	22 adet
Dört Parçalı Harar	11 çift	Tekerlek ve Toparлак Balatası	16 adet
Kâğıt Hartuç	20 adet	Arş Cıvatası	10 adet
Fıtıl ağacı	80 adet	Haç ağaç cıvatası	22 adet
Dingil başlı cıvata	60 adet		

10 Ağustos 1740 (17 Cemâziye'l-evvel 1153) tarihinde İstanbul'dan Erzurum'a topların taşınması için 12 adet mükemmel tekerlek ve bu tekerleklerin aksamı olarak 4 adet demir dingil, 1,5 kıyyelik 33 adet demir maymuncuk, 10 adet toparlak¹²³, 12 adet maymuncuk bayrağı bulunmaktadır. Top arabalarının dingili ve tekerlekler için kullanılan tüm parçalar demirden yapılmaktaydı¹²⁴. Ayrıca 200 adet top sakalı, 33 adet 0, 5 kıyyelik top kefçesi¹²⁵ Erzurum Kalesi'nde bulunmaktadır¹²⁶.

Sonuç

Erzurum Kalesi, Osmanlı Devleti'nin şark hududun da Kafkasya ve İran'a açılan tarihi ipek yolunun en önemli kavşak noktasın da bulunmaktadır. Bu nedenle askeri ve stratejik öneme haiz bir kale konumundadır. Osmanlı ordusunun gerek İran ve gerekse de Kafkasya'ya yönelik askeri seferleri

¹²¹ Küskü: Taşları yerinden oynatmak ya da taş, duvara delik açmak kullanılan uzun, ağır, bir ucu sivri manivela demir. Sönmez, s. 69.

¹²² Kinneb: Bir tür İnce sicimdir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1998, s. 515.

¹²³ Toparлак; Topu araba haline getiren ve önünde hayvan koşulmasına uygun düzeni bulunan tekerlekli sandıktır. Bu iki tekerlekli araç mevzideki topu toparlamasından dolayı muhtemelen bu ismi almıştır. Erendil, *a.g.e.*, s. 160.

¹²⁴ Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, s. 235.

¹²⁵ Farsça da kefçe kepçe anlamına gelmektedir. Kefçegir ise top dökümü için eritilen demiri başka bir yere nakleden işçiyeye verilen addır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 237.

¹²⁶ BOA, *MAD. d 3389*, s. 22.

organize edildiği, askeri ve lojistik anlamda önemli bir üs durumundadır. Stratejik konumundan dolayı çeşitli türde silah ve mühimmat Erzurum Kalesi'nde bulundurulmuştur. Bu silah içerisinde dönemin en etkili ve vurucu özelliğine sahip olan çeşitli çap ve büyüklükte toplar da yer almıştır. Bu topların bir kısmı İstanbul'dan Erzurum'a nakledilen toplar olduğu gibi Erzurum Tophânesi'nde top dökümü de gerçekleştirilmiştir. Erzurum Kalesi'nden civar kalelere nakledilen toplarda yer almıştır.

18. yüzyılda Erzurum Kalesi'nde mevcut bulunan toplara bakıldığında şayka, şâhi, miyane, şakaloz ve havan toplarının olduğu görülmektedir. Şâhi topunun diğer toplara nazaran daha fazla bulunduğu görülmektedir. 1742-1776 tarihleri arasında da kale kuşatmalarında kullanılmakta olan ve büyük çapta gülle atan şayka topundan 1'er tane kalede yer almıştır. Topların intikalinde top arabaları ve top arabalarının aksamında kullanılan pek çok parça Erzurum Kalesi'nde tamir, bakım ve onarımdan geçirilmiştir. Top arabaları İstanbul'dan Trabzon'a ve Trabzon'dan da Erzurum Kalesi'ne nakledilmiştir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLAR

1. 1. Muallim Cevdet Tasnifi- Askeriye (C. AS.)

21867, 49794, 52653, 45784.

1. 2. Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (Mad. d.)

3389

1. 3. Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalem Defterleri (D.BŞM. d)

2950

1. 4. Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalem Tophâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM. TPH.d) 18649, 18701.

2. TETKİK ESERLER

AGOSTON, Gabor; “Osmanlı İmparatorluğunda Harp Endüstrisi ve Barut Teknolojisi (1450- 1700)”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 622- 633.

AYDÜZ, Salim; *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi- Sayı 215, Ankara, 2006.

_____ ; “Osmanlı Devletinde Ateşli Silah Sanayi ve Top Döküm Teknolojisi (1453- 1566)”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 633-642.

DEVELİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Ankara, 1998.

- ERENDİL, Muzaffer; *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar,, “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590- 597.
- ERENDİL, Muzaffer; *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988.
- Eralp, T. Nejat; *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- GÖLEN, Zafer; *Osmanlı Devletinde Baruthane-i Amire(XVIII. Yüzyıl)*, Ankara, 2006.
- İŞPİRLİ, Mehmet; “Araba”, *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 243-245.
- İLGÜREL, Mücteba; Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 605- 611.
- KOÇ, Ümit; *XVI. Yüzyılda Anadolu’da Sanayi*, Ankara, Nisan 2006.
- KONYALI, İbrahim Hakkı; *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum*, İstanbul 1960.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali; *Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.
- SERTOĞLU, Mithat; *Osmanlı Tarihi Lügati*, İstanbul 1986.
- SEVİNÇ, Tahir; “17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefere Girişimi: 1695 Mora Seferi”, *History Studies, Volume, 2/ 3*, 2010, s. 285- 306.
- TAŞKIRAN, Cemalettin; “Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu”, *Osmanlı*, C. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 562- 572.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Devleti Teşkilatından *Kapukulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, C. I, II; T.T.K., Ankara, 1988.

Osmanlı Döneminde Suriye Havalisinden Amerika'ya Göçler

Ottoman Syrian Migration to America

Meryem Günaydın*

Özet

Osmanlı'dan Amerika'ya Anadolu'dan, Balkanlar'dan veyahut Ortadoğu'dan ahalinin göçü büyük bir göç hareketinin dalgaları idi. Her biri ayrı özellikler taşımaktadır. Ancak netice itibariyle Osmanlı'nın olumsuz ekonomik şartlarından hem gayrimüslimler hem de Müslümanlar etkilenmiştir. Özellikle Meşrutiyet döneminde uzun süren savaş şartları ve de ağır ekonomik koşullar altında yaşam dışı göçün artarak devam etmesine sebep olmuştur. Bu makalede genel olarak Osmanlı Suriye'sinden gerçekleşen göçler ele alınacaktır. Göçlerin özelliği ve mahiyeti sayısal veriler de incelenerek değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, Beyrut, Lübnan, Amerika, Göç

Abstract

From Ottoman to America emigration of Ottoman peoples from Anatolia, the Balkans or the Middle East were major waves of American immigration. Each has its own distinctive features. As a result, both the non-Muslims and the Muslims were affected by the negative economic conditions of the Ottoman Empire. Especially during the Second Constitutional Period, the social life under the conditions of war and weak economy caused the migration to continue increasingly. In this article, migrations of the Syrian peoples in Ottoman State will be discussed. The nature and quantity of migration will be examined and evaluated.

Key Words: Syria, Beirut, Lebanon, America, Migration

Göç

Osmanlı topraklarından Amerika'ya ilk göçler 1820'lerden itibaren eğitim, ticaret veya çalışmak amacıyla başlamıştır. 1890'lara kadar Amerika'ya gidenler öncü göçmenler olarak varsayılmaktadır. 1890'lardan 1900'lere göçün ikinci safhasında toplumun daha geniş bir kesiminden ve artarak devam eden

---

* Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, ELAZIĞ mgnydn@yahoo.com

bir göç görülmektedir. Erkeklerin çoğunlukla katıldığı bu göçler, bir gün geri dönmek üzere yapılmıştır. Sadece gayrimüslim ahalinin değil Müslüman ahalinin de dâhil olduğu göç hareketi giderek yaygınlaşmıştır. Özellikle 1860'lardan itibaren Suriyelilerin de katılımı ile göç hareketi yoğunluk kazanmıştır. Osmanlı göçmenlerinin sadece A.B.D.'yi değil bunun yanı sıra Kanada veya Latin Amerika ülkelerini özellikle Arjantin'i tercih ettikleri buralarda artan nüfuslarından anlaşılmaktadır. 1900'lerden 1914'e Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı tarihe kadar olan süreç göçün üçüncü safhasıdır. Yaklaşık 70-80 yıllık geçmişi olan Osmanlı'dan Amerika'ya göç hadisesi özellikle İttihat ve Terakki döneminde göç yasağının son bulması ve serbestiyet ortamının sağladığı kolaylık ile 1908-1914 yılları arasında da devam etmiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru “*para kazanmak*”, “*hidmet-i askeriyeden kurtulmak için*”, “*Amerika misyonerlerinin teşviki*”¹ ve de “*ahval-i siyasiye ve iktisadiyesinin muhtel olmasından dolayı*”² birçok Osmanlı ahali Amerika'ya gitmiştir. Suriye ve Lübnan dağından da gerçekleşen göç büyük oranlardadır. Arşiv belgelerinde de bu göç “*Beyrut, Suriye, Halep, Cebel-i Lübnan, Kudüs ve mahall-i mütecâvire ahâlisinden hüviyetleri meçbul külliyyetli eşhâsın Cebel-i Lübnan'a deyü Mısır için Beyrut nüfus idaresinden mürür teşkiresi alarak Mısır'a ve Amerika'ya savuşmaya imkân bulmakda*”³ şeklinde tasvir edilmiştir.

Suriye göçmenleri; Suriye'nin tüm batısı ve kuzeydoğusu, Filistin'i de içine alarak Anadolu'nun güneydoğusu ve çoğunlukla Lübnan Dağı'ndan gelen göçmenlerden müteşekkildir.⁴ Özellikle Suriye'den 1860'lardan sonra başlayan göç hareketleri; hem Müslümanları hem de Hıristiyan ahaliyi etkileyen sosyo-ekonomik şartların zafiyeti neticesinde gerçekleşmiştir. Vilâyetin genel durumuna ilişkin Ahmet Şerif'in tahlili şöyledir: “*Beyrutla Şâm, Cebel-i Lübnân'ın ayırdığı ve aralarındaki mesâfeyi, demiryolunun sekiz-on sâatte aşığı ve bu iki şehir, birbirinden dikkate değer görünüşlerle, ayrılırlar. Şâm'da, hayât ve iktisâd çalışmaları tamâmen gelişmediği ve sermâye işletecek ellerden yoksun, işleyecek bir ortam bulunmadığı hâlde, Beyrût'da aksinedir. Şâm'da yüksek tabakayı oluşturan kimselerde ve yeni yetişen gençlerin çoğunda, beyin çalışmaları ve fikir hareketleri, pek eksik ve kusurlu ve aşağı tabaka ise, belki Anadolumuzdan daha derin bir cebâlet karanlığı içinde olduğu hâlde, Beyrût'da Osmanlıların değil, yabancıların ve din ve mezheb kuruluşlarının etkisi ve ta'kibiyle, ticâret ve iktisâddaki sebeplerin ve etkenlerin zorlamasıyla bemen bemen memleketin diğer taraflarında ve merkezlerinde görülmeyen, özel ve genel bir beyin ve fikir*

¹BOA. HR. SYS. 72/27, 1892 11 20. Bundan böyle BOA kullanılmayacaktır)

²HR.SYS 70/30, 1911 08 17

³BEO. 3115/233601/1

⁴ Kemal Karpat, “Ottoman Emigration to America, 1860-1914”, *International Journal of Middle East Studies* XVII/2 (May,1985), s. 193. Lübnan Dağı'ndan ve Suriye'den gelen Osmanlı göçmenleri Ellis Island'da “Syria” kategorisi altında kaydedilmiştir. Lübnan'dan ve Suriye'den gelen bu göçmen topluluğu “Syrian” olarak tanımlanmıştır.

*hareketi vardır ve bu hisseditilmektedir.*⁵ Esasen Osmanlı Devleti'nde genel vaziyet buna benzerdir. Buna dair gazetelerde yer alan birçok yazıda Osmanlı'nın içinde bulunduğu iktisadi hal değerlendirilmiş ve yerli üretimin güçlenmesine dair meseleler yazılmış çizilmiştir. Beyrut Vilâyet Gazetesi'nde de buna binaen bir değerlendirme yazısı kaleme alınmıştır ve şöyle bahsedilmiştir:⁶

"Evet biz i'mâlmızda Avrupalıları tenzîl etmezsek hayat-ı iktisâdiyemizde bir şeye muvaffık olamayız Bu babda üç misalda ben söyleyeyim:

Üç sene evvel Adana'da (1910 oluyor) bulunuyordum. Bir bakkalıyede bir kutu süt bülasası almak istedim, baktım ki kutunun üzerindeki marka başka: bir Alman fabrikası markası. Sordum: Sizde İsviçrenin "Koğalıkız" markalı sütlerinden yokmu... Şu cevabı aldım:

- *Efendim biz evvelce o dediğinizden getirtmiştik. Lakin burada bunu kullanan ecnebler şimendüfer hattında işleyen Alman mühendisler memurlar bunu katıyyen almadılar. O kədarki markasını verdikleri Alman fabrikası māmülâtı olmadıkça almayacaklarını nihayet beynlerinde birleşerek re'sen celb ideceklerini eğer ben getirsem satın alacaklarını ve gelinceye kadarda yerli sütünü muvakkaten tercih edceklerini beyan ettiler... Mecbur oldum işaretleri üzere bundan getirdim."*

Kısaca Osmanlı'nın iktisadi zafiyetini ortaya koyan bu yazı iktisadi hayatta yerli üretimin yabancı mamuller karşısında öne çıkarılmasının gerekliliğine vurgu yapmış ve iktisadi sorunlara çözüm olarak göstermiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin sanayi müesseseleri için sermaye eksikliği yerli iktisadi hayatın gelişiminde önemli engellerden biri olmuştur. Bu durum aynı zamanda Avrupa sermayesinin imparatorluk topraklarına girişine ve tarihsel süreç içerisinde giderek yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları güçlü ekonomik etkilerin yanı sıra siyasal ve sosyal etkiler de meydana getirmiştir. Bunun en bariz örneğini Osmanlı Lübnan'ında görmek mümkündür.

19. yüzyılda Fransa'da yükselen ipek dokuma tekstili ile birlikte özellikle Fransa ve İtalya ipek fabrikaları için alternatif yer arayışına girmişlerdi. Fransız sanayiciler, Lübnan Dağı'nda ipek fabrikaları açmaya teşvik edilmiştir. Çok geçmeden Lübnan Dağı'nda Avrupalı sanayiciler tarafından ipek fabrikaları kurulmuştur ilk modern ipek fabrikası 1838'de İskenderiye'de yaşayan Nicolas Joseph ve Antoine-Fortuné Portalis Fransız esnafları tarafından açılmıştır.⁷ Beyrut-Şam ticaret yoluna yakın ve çevre müslüman köylerinden uzakta bulunan *Blater* köyü iplik fabrikası için uygun görülmüştür. Lübnan Dağı'nda Avrupa ipek dokuma fabrikalarının kurulması, düzenli ve ucuz Beyrut-Marsilya vapur

⁵Ahmet Şerif, *Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tânin II*, (Haz. Çetin Börekçi). Ankara 1999, TTK Yayınları, s. 142

⁶ *Beyrut Vilâyet Gazetesi*, Makale-i Mahsusa Suriye Kıt'asının İstikbal-i Karibi Lüzum-u İstidrak, 16 Mart 1329, no:1217, s.1.

⁷Akram Fouad Khater, *Inventing Home Emigration, Gender, and the Middle Class in Lebanon 1870-1920*, University of California Press, London, England, 2001, s. 26.

hattının çalışıyor olması, ipek ip ihracatında gümrük vergi ve tarifelerinde azalma olması, 1861'den sonra Fransa'nın Lübnan iç işlerinde artan etkisi Lübnan Dağı'na sanayicileri yönlendirmiştir. Netice itibariyle Lübnan Dağı'nda kapitalist dünya düzenine eklenmiştir. Böylece Fransa orta-yüksek kalite ipek imalatını düşük maliyetle sağlamıştır. Köylü ahali açısından da ipek üretimini arttırmak ve bunu Fransızlara satmak ekonomik olarak kazançlı bir işti. 1840'ta 1 okka (1.228kg) 12 kuruş(*piasters*) civarında olmasına karşın Fransız sanayiciler her bir okka için 45 kuruş ödemişlerdir. Bunun yanı sıra Lübnan Dağı'nda ipek fabrikalarında çalışan erkek işçiler Lyon ipek fabrikasında çalışan Fransız erkek işçilere ödenen günlük yevmiyenin %40'ını ve Lübnanlı kadın köylüler ise Fransız kadın işçilere ödenen yevmiyenin hemen hemen %22'sini alıyorlardı. Lübnan Dağı merkezli iplik fabrikasındaki 14000 işçiden 12000'ni kadın işçiler oluşturuyordu.⁸ İşçi ücretlerinden elde edilen bu tasarruf Lübnan Dağı'nı Fransız sanayicilerine daha çekici kılmıştır.

1830'larda ipek nakliyesi Beyrut limanında çalışan buharlı gemiler sayesinde çok daha ekonomik hale gelmiştir. Marsilya ile Lübnan Dağı arasında buharlı nakliyat vapurları indirimli vergi tarifeleriyle çalışmıştır. 1835'de İngiltere, Liverpool ile Beyrut dahil olmak üzere Ortadoğu limanları arasında ilk düzenli buharlı nakliyat vapur servislerini kurmuştur. Fransa onu takip ederek Beyrut limanından yaptığı çağrılarla Marsilya'yı İstanbul ve İskenderiye'ye bağlamıştır. 1841'de Fransız parlamentosu özellikle Marsilya-İskenderiye hattı için 6 buharlı gemi yapımı için 5.923.500 frank tahsis etmiştir.⁹ 1860'larda artık Beyrut limanından Avrupa limanlarına gelen giden vapur sayısı oldukça artmış, buna oranla nakliye masrafları düşmüştür. Öte taraftan yelkenliden buhar gücüyle çalışan gemilere geçiş ile birlikte Beyrut ve Marsilya arası Beyrut-Marsilya yolculuğu üç aydan iki hafta gibi bir süreye düşmüştür. Göç etmek isteyen ahali için ulaşımın kolaylaşması ve ucuzlaması bu bağlamda önemlidir. Buna ek olarak bölgedeki Fransız ipek üretimi köylü ahaliye bu fabrikalarda iş kapısı olmuştur. Ancak Lübnan Dağı tarım ekonomisinde önemli bir yeri olan ipekçilik ile ilgili olarak 1875-1885 döneminde ipek böceklerinin ölümüne neden olan hastalık sonucu ipek endüstrisinde bozulma ve bunun neticesinde Fransa'dan ipek böceği yumurtası ve koza satın alınması,¹⁰ genel olarak; üzüm bağlarının fileksora böceği tarafından zarar görmesi, Süveyş kanalının açılması ile güneye doğru ticaret yollarını kayması, 1861'de Hristiyan bir mutasarrıf yönetiminde bulunan özerk Lübnan dağı idaresi altında bulunan çoğunluğu Hristiyan halkın vergiden kaçmak için verimli Biga vadisi ve Trablusgarp'tan dağlık alanlara doğru çekilmesi halkın ekonomik nedenlerle göçüne yol açmıştır.¹¹

⁸ Khater, *a.g.e.*, s. 27-28.

⁹ Khater, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁰ Khater, *a.g.e.*, s. 22-23.

¹¹ Karpas, *a.g.m.*, s.177-178.

Amerika'daki refah yaşam koşulları göçe teşvik edici bir etken olmuştur. Zamanın 1876'daki Philadelphia, 1893'teki Chicago ve 1904'teki St. Louis Dünya fuarları münasebetiyle Amerika'yı Suriye'den de birçok insan ziyaret etmiştir. Özellikle 1893'de Şikago Dünya Fuarı'nda Osmanlı görevlileri Amerika'yı tanıma fırsatı bulmuşlardır¹². Sultan II. Abdülhamid, Amerika'nın keşfinin 400. yıldönümünü kutlamak için Şikago'da düzenlenen 1893 Kristof Kolomb Fuarı'na davet edilmiştir. Bu vesileyle Sultan II. Abdülhamid, sergiye Kudüs'ten bin kişiyi gezmeye, Amerika'yı tanımaya göndermiştir. Amerika'ya otantik doğu mallarını sergilemek üzere gidenler de bu yaşamın tesiri altında kalmışlardır. Çok sayıdaki Kudüslü, Suriyeli, Ermeni ve Yahudi görevli burada kalmıştır. Ubeydullah Efendi de Şikago sergisinde keten helva satan bazı kimselerin sergiden sonra New York'a giderek orada dükkân açacaklarını öğrendiğinden bahsetmiştir¹³. Kendisi de Şikago sergisinden sonra Amerika'da kalarak Vaşington'da kurulan bir sergide çalışmıştır. Burada şekerleme satarak altı saatte 150 dolar, Türk parası ile üç yüz lira kazandığını hatıratında nakletmiştir.¹⁴ Amerika'da kaldığı iki yıl zarfında da Cincinnati şehrinde işportacılık dahi yapmıştır. Bazı tüccarlar ise halılar ile gittikleri bu yerlerden gördüklerini getirmişlerdir. Sergiden geri dönenler Amerika'da ilk defa gördükleri elektrikli cihazlar, makinalar ile birlikte şahit oldukları güzel hikâyelerle geri dönmüşlerdir.¹⁵

Protestan misyonerlerin faaliyetleri göç hareketlerine günden güne ivme kazandırmıştır. Buldukları mahallerde Amerika'dan, buradaki parlak ve iyi yaşam koşullarından bahsetmeleri, hatta Amerikan okullarından mezun olanların masraflarını karşılamaları ahali için göçü kolaylaştıran ve teşvik ettiren bir durumdur. 1860 iç savaşıdan kısa bir süre sonra Protestan misyonerler faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmışlardır. Beyrut Koleji'nde üç yıl kadar ders veren Profesör Lucius; verilen İngilizce eğitiminin göçe etkisinden bahisle; İngilizce bilgisinin göçmen sayısını arttırdığını vurgulamıştır. Örneğin 1882'de Mısır'ın İngilizler tarafından işgaliyle burada İngilizce bilen doktor, avukat, mühendis vb. meslekten kişilere ihtiyaç duyulmuş olduğundan Suriyeli İngilizce bilen eğitilmiş gençler Mısır'a doğru yönelmiştir. Lucius; 1906'da Suriye Protestan Koleji'nden mezun toplam 1387 kişiden 58'inin A.B.D.'de, 87'sinin ise Mısır'da bulunduğunu belirtmiştir. Ancak göçmenlerin çoğunluğunun İngilizce bilmediği düşünüldüğünde bu oran küçük kalmaktadır. Buna binaen

---

¹² D.B. Cole, *Immigrant City Lawrence (Massachusetts) 1845-1921*. U.S.A. 1991, Chapel Hill The University of North Carolina Press, s. 70.

¹³ A. T Alkan, *Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları Sıra Dışı Bir Jöntürk*. İstanbul 2010, Ötüken Neşriyat, s. 230

¹⁴ Alkan, *a.g.e.*, s. 241

¹⁵ R. N. Bali, "From Anatolia to the New World", *Turkish Migration ToThe United States From Ottoman Times to the Present*, Düzenleyen: A. Deniz Balgamiş ve Kemal Karpat, Wisconsin 2008: Wisconsin University Press, s. 58.

New York'ta bulunan Suriyeliler üzerine yaptığı istatistiksel çalışmada Lucius, Suriyeli Protestanların daha az okuma-yazma bilmeyen ve daha iyi eğitilmiş erkek ve kadınlar grubundan müteşekkil olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bunlar arasında Arapça okuyabilen ve yazabilen Protestan %60.1, %39.4 Maruni, %33.7 Katolik, %44 Rum göçmene karşın İngilizce okuyabilen ve yazan Protestan % 60.1, Maruni %19.1, % 13.1 Katolik, % 25.8 Rum göçmen olduğunu belirtmiştir¹⁶.

Suriyeli göçmenler; Amerika'da özellikle kent merkezlerinde yoğunlaşmışlardır. New York, Brooklyn ve özellikle Atlantik Caddesi (Atlantic Avenue) çevresindeki bölge, Amerika'da etnik iş ve geleneklerin görünüm ve izlenimini koruyan küçük bir Suriye haline gelmiştir. Doğuda büyük Suriyeli göçmenlere sahip diğer kentsel alanlar arasında Boston, Detroit ve Dearborn, Michigan şehirleri de yer almaktadır. Bölgedeki ticaretlerini düzenleyen ve küçük ticari işleri başlatmaya devam eden satıcılar sonucunda bazı New England topluluklarının yanı sıra New York şehir merkezlerinde yaşayan topluluklar da büyük Suriyeli topluluklara sahiplerdi. New Orleans, Toledo, Wayne, Indiana, Salem, Beshara, Ohio ve Cedar Rapids, Iowa gibi yerler de Suriye'den önemli bir nüfusa sahiptir. Suriye göçmenleri buralarda örneğin New York'ta %70'in üzerinde olmak üzere göçmen aileler aylık 14\$'dan daha az bir ücretle kiraladıkları bir veya iki odalı apartman dairelerinde oturmuşlardır. Çoğunlukla sermaye ve özel bir beceri istemeyen seyyar satıcılıkla işe başlamışlardır. Bunların 1911'de tahmin edilen yıllık kazançları 200\$-1500\$ arasındadır.¹⁷ Böylece fabrikalarda çalışan göçmenlerin daha az kazandıkları gerçeği ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerin çoğunluğu taşı toprağı altın Amerika hayalini peri masalları misali inandırıcı bulmasa da büyük bir servet biriktirebilecekleri beklentisindeydiler. Nitekim buralara gelen bazı göçmenler örneğin 1910 yılında bir göçmen 70.000\$ lık büyük bir servetin sahibi olmuşken New York'a varalı 25 yıl olan bir göçmen ise burada eldiven fabrikası açmıştır.

Şam, Beyrut ve Lübnan Dağı etrafındaki ovalardan gelen Osmanlı göçmenleri 1893'de Şikago Dünya Fuarı'nda Amerika'yı yakından tanıdıkları gibi Beyrut misyonerlerinin etkisi ile özellikle Lawrence şehrine doğru çekilmişlerdir.¹⁸ Boston'un kuzeyindeki Lawrence şehri ve komşu şehirleri Lowell ve Haverhill, büyük tekstil fabrikalarıyla iş imkânları sunan bir yer olması ile birlikte pahalı ve eğitim düzeyi düşük çoğunlukla okuma-yazma bilmeyen göçmenlerin şehridir. Osmanlı Devleti'nden gelen göçmenler Suriyelilerden oluşmaktaydı. İlk Suriyeli göçmenler düşük sosyo-ekonomik sınıflardandı ve burada refah seviyesi düşük bir hayat sürmüşlerdir. Burada sağlık müfettişleri

¹⁶ Henry Harris Jessup, *Fifty-Three Years in Syria II*, Fleming H. Revell Company London and Edinburg, s. 588-589.

¹⁷ Khater, *a.g.e.* s. 78-79.

¹⁸ Cole, *a.g.e.*, s. 70

Oak Street'te 6 Suriyelinin 18 metre küçücük bir odada iki yatak üzerinde elbiseleriyle uyuduklarını ve yine *Valley Street*'te 4 oda içerisinde 19 kişinin daha benzer durumda olduğunu tespit etmiştir. 1912 yılında göçmenlerin yoksulluğuna dair ilginç tespitlerden birisi de şehir misyonerliğinin okullarda çocuklara kahvaltılık dağıtmış olmasıdır. Göçmen nüfusun fazla olduğu Lawrence şehrinde Suriyeliler ile ilgili hırsızlık ve lisanssız işportacılık yapımları gazetelere konu olmuştur.

Lawrence şehrinde göçmenler çok hızlı şekilde büyümüş ve yayılmışlardır. Kısa zaman içinde kendilerine ait gazete, okul ve birçok kilise kurmayı başarmışlardır. 1895'te Lawrence şehrinde Suriyeli göçmenlerin 11 kilise, 11 sosyal kulüp, 16 sosyal yardımlaşma derneği, 15 entelektüel grup ve 9 gazeteleri mevcuttur. Daha sonra gelen göçmenler 1904'te Suriye Al-Ikbal, 1906'da Al-Wafa gazetelerini kurmuşlardır.¹⁹ Arapça yayınlanan bu gazeteler, kendi göçmen kitlelerini yönlendirmiştir. Amerika'yı kolej gibi görmelerini tavsiye ederek İngilizce öğrenmeye teşvik etmişlerdir. Böylece daha çok para kazanabileceklerini telkin etmiştir. Al-Wafa göçmenlerin Amerikan hayatına adaptasyonlarını kolaylaştırmak üzere desteklemiştir.

Amerika'daki Lübnanlı hristiyanlar 1895'ten itibaren entelektüel oluşumları Osmanlı karşıtı etnik dini bir milliyetçiğe doğru çoktan kaymış idi.²⁰ Suriyeli göçmenler 9 gazete sahibi olup bunların 4'ü Osmanlı idaresi karşıtıdır. Lawrence göçmenleri burada çalışarak geldikleri eski ülkelerindeki yoksullara yardım amaçlı para toplamakta hatta geldikleri yerlerdeki ayrılıkçı hareketleri desteklemek üzere para toplayarak göndermektedirler.²¹ Ayrıca Lawrence Ermenileri Doğu Hristiyanlarına yardım etmek için Türklere karşı İngiltere'nin yanında yer almak istediklerini Amerika Başkanı'na da istirham etmişlerdir. Genç Suriye "Young Syria", Lawrence'de büyüyen bu hareket, bağımsız bir Suriye istemekte idi.

1890'lı yıllarda Osmanlı topraklarından Amerika'ya gerçekleşen göç hakkında Vaşington Sefaretinden gelen yazılar ve göçmenlere ait bilgiler içeren cetvellerin muhtevası önemlidir. 4 Nisan sene 91 tarihiyle Vaşington Sefaretinden gelen resmi istatistiklere nazaran 1890 senesi Haziranın 30ncu günü son bulan bir sene zarfında Amerika'ya gelen göçmen sayısı 455.302 kişi olup bu süre zarfında Osmanlı'dan hicret edenlerin sayısı ise tablodaki gibidir:

---

¹⁹Cole, *a.g.e.*, s. 146-153

²⁰ Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul 2010, Timaş Yay., s. 385.

²¹ Cole, *a.g.e.*, s. 145.

Tablo 1.1. 30 Haziran 1890 Tarihine Kadar Osmanlı'dan Amerika'ya Son Bir Yılda Hicret Edenler²²

Memâlik-i şâhânedan gelen muhâcirîn-i Osmâniyye	Bir san'at ile me'lûf olanlar	Bir hurfet ile me'lûf olanlar	Muhtelif işlerle meşgul olanlar	İşsiz bulunanlar	Muhâcirîn-i Osmâniyye'nin mecmu' mikdârı
Avrupa-yı Osmâniyye'den	8	20	117	60	207
Arabistan	4	29	132	61	226
Ermeniler ile meskûn vilâyât-ı şâhânedan	2	86	412	97	598
Asya'dan	3	80	696	347	1126
Mısır'dan	1	2	6	2	11
					Cem'an 2167

Bunların çoğunluğu Suriyeli ve Ermeni'dir. Rum ve Yahudi (Rumdan maksad Osmanlı teb'asından olan Rumlardır) pek az olup İslama gelince hiçbir Müslüman yok gibidir. Sayısal olarak 1892'de Hariciye Nezaretine 29 Mart 92 tarihiyle Vaşington sefaretinden gelen tahriratta 1890 ve 1891 senelerinde Osmanlı'dan Amerika'ya hicret eden nüfusun miktarını beyan eden cetvele göre²³; 1890'da 455.302 kişi, 1891'da 56.319 kişi, 1892 tarihli lbaşka bir belgeye göre bu tarihte 200'e yakın Müslüman, 10.000'den fazla Ermeni ve 30.000'i aşan Suriyeli muhacirin Amerika'da bulunmaktadır²⁴.

29 Mart 92 tarihli Vaşington Sefareti'nden gelen bu belgede 1890 yılında Osmanlı muhacirlerinin sayısını 2.167 olarak vermektedir. Göç edenlerin çoğunluğunun Suriye ahalisinden daha sonra Ermenilerin çokça olduğunu belirtilmiştir. Osmanlı Rumlarının sayıca az olduğu hatta Amerika'da isimlerinin dahi zikredilmediği, Müslümanların ise sadece 20-30 civarında olduğu belirtilmiştir. Bunlardan Suriyelilerin siyasi maksatları olmadığı ancak Ermenilerin aksi tavır gösterdikleri ifade olunmaktadır. Bu göçmenlerin geldikleri yer ve yaptıkları işler de detaylı olarak tespit edilmiştir. Şöyle ki;

²²Y.A.HUS. 247/82 1308 L 23

²³HR.SYS 71/70, 1892. 03. 29. Y..A...HUS. 260/93 1309 L 24

²⁴HR. SYS. 72/27, 1892 11 20

Tablo 1.2. Göçmenlerin Geldikleri Yer ve Vasıflarına Dair Cedvel²⁵

Muhacirin mahale vürudu	Bir mülke mensub bulunan muhacirin	Bir sanatlâ iştiğal eden muhacirin	Muhtelif işlerle iştiğal eden	İşsiz	Muhacirin Osmaniye'nin mecmu'ü
Rum ilindeki vilayet-i şahane	7	32	117	109	165
Arabistan	0	1	221	130	302
Anadolu	6	159	1324	339	2488
Ağyar ile meskun vilayet-i Şahane	2	73	619	118	812
Mısır	0	1	22	17 yekûn	40//3,957

1890'dan 1891'e göç eden nüfus artışı önemlidir bunların içerisinde kategorize edilmiş olan "işsiz"lerden sayıca daha fazla olan "muhtelif işlerle iştiğal eden" nüfus dikkat çekmektedir. Gayrimüslimler açısından tablodan anlaşılacağı üzere ağyar ile meskun yerlerden yine "işsiz"lerin oranı "*muhtelif işlerle iştiğal eden*"lerin yaklaşık 1/6 i olması dikkat çekmektedir. Ekonomik fırsatlar ve cazip imkânlar sunan Amerika'ya göçe işsiz nüfusun daha fazla meyletmesi beklenmektedir. Ancak daha ziyade belli bir işle, zanaatla meşgul olanların tercih ettiği görülmektedir. Meslek erbabının göç etmesi ise yalnızca olumsuz iktisadi şartlar ile açıklanabilir. Osmanlı ekonomisinin toprak kayıplarıyla gelirleri daralmış ve mali yönden borç içerisinde olduğu da bir gerçektir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Kırım'dan, Kafkaslardan ve Balkanlar'dan çok sayıda gelen Müslüman muhacirlerin miri toprakları kiracı olarak işlemesi başlı başına mini sosyal devrim özelliğindedir. Bunun başlıca sebebi Avrupa'nın Osmanlı tarım ürünlerine talebi tarım ekonomisinde bir pazar oluşturmuştur. Böylece ihracata yönelik tarım ürünleri ekimi teşvik edici olmuş ve bazı tarım sektörlerini piyasa ekonomisine dönüştürmüştür. Artan ticari faaliyetler ile birlikte tarım hinterlandına sahip kıyı kesimler veya limanlar örneğin İzmir, Mersin, Beyrut, Hayfa hızla büyümüş ve bu da sosyo-ekonomik bir değişimi tetiklemiştir. Yeni iş sahaları oluşturan ticari faaliyetler kentlerde işsiz ve vasıfsız birçok kimseyi bir araya getirmiştir. Birçok zanaatkarın geleneksel meslekleri oluşan bu yeni topluma eski gelmeye başlamıştır. Ulaşım, bankacılık, sigorta, vs. gibi yeni iş kolları ortaya çıkmıştır. Geleneksel usta ve zanaatkarlar kendi yerel bölgelerinde iş bulamamaya başlamıştır.

²⁵Y.A HUS. 260/93 1309 L 24

13 Mart sene 94 tarihliyle Vaşington Sefâretinden gelen yazıya binaen 1893 senesi zarfında dünyanın her yerinden Amerika'ya 502.917 ve 1892 senesinde ise 562.3084 kimse bâliğ olmuştur. Osmanlı'dan Amerika'ya hicret edenlere dair bilgiler içeren cetvel ise şöyledir:

Tablo 1.3. 1894 Tarihli Vaşington Sefaretinin Yazısına Göre Osmanlı'dan Amerika'ya Göç Edenlerin Meslek Durumları²⁶

Geldikleri Mahall	Bir Mesleğe Mensüb Olanlar	San'at Sâhibi Olanlar	Meşâgil-i Muhtelifesi Olanlar	İşsiz Gücsüz Olanlar	Yekûn
Avrupa-yı Osmânî	7	32	247	269	555
Arabistan		8	26	32	66
Vilâyet-i şâhâne		88	318	146	552
Asya-yı Osmânî		133	680	1016	1829
Mısır			15	16	31
Yekûn-i umûmî					3033

1892-1893 senelerinde Osmanlı'dan Amerika'ya göç edenlerin sayısı Vaşington Sefâreti tarafından sunulan belgelere göre 1892 senesinde 6335, 1893 senesinde de bunun yarısı kadar yani 3033 göçmen olduğu belirtilmektedir. Bu azalma alınan tedbirlerin, hicret yaşayının bir semeresi olarak görülmüştür.

1893 (18 Muharrem sene 311) tarihinde Vaşington sefaretinden gönderilen beyana göre Amerika'da Mamuratü'l-Aziz, Diyarbekir ve Adana vilâyetlerinden geldikleri tahkik kılınan yaklaşık altmış müslümanın bulunduğu bildirilmektedir. Buna göre bunların bir kısmı askerlik hizmetinden kurtulmak diğerleri ise para kazanıp zengin olmak ümidiyle Amerika'ya gelmiştir. Ne yazık ki, Amerika'da bulunun bu Müslüman göçmenler dil bilmediklerinden sefil olmaktadır²⁷.

Askerlik hizmeti Amerika veya diğer yerlere Osmanlı halkının göçünde itici etki göstermiştir. Buna dair Sultan II. Abdülhamid devrinde ve sonrasına ait çok sayıda arşiv belgesi mevcuttur. Sultan II. Abdülhamid döneminde irade-i seniyye ile vilâyetlerde, iskele ve limanlarda efrâd-ı askeriyye ahalisinin firarlarına mani olmak üzere tedbirler alınması istenmiştir. Asker sınıfının göçü yasak olmasına rağmen belgede de izah edildiği üzere “*Beyrut, Suriye, Halep, Cebel-i Lübnan, Kudüs ve müteacâvir vilâyet-ı şâhâne halkından hüviyeti malum olmayan külliyetli eşhâsın Cebel-i Lübnana deyü Mısır için Beyrut nüfus daîresinden mürur tezkireleri verilerek Mısır ve Amerika'ya savuşmalarına meydan verilmekte*” olduğu açıktır. Ancak bu durum Osmanlı sosyal ve iktisadi hayatını olumsuz etkilemiştir. Hatta “*bu yüzden efrâd-ı*

²⁶Y.A HUS. 294/18 1311 L 12

²⁷DH.MKT. 107/35 1311 M 27

askeriyye tenâkus etmekte, ziraatte istibdam edilecek amele tedârikinde müşkülât tehdit etmekte ve mîrîye medyun ve cinâyette maznûn eşhâs elden çıkarılmakta”dır. İskele ve limanlarda gerekli tedbirlerin alınması emrine karşın Beyrut’taki komiser ve polislerin bütün hepsi kaçakçılarla müşterek bulunduğundan liman ve rüsumat gibi resmi dairelerde filâhların(çiftçiler) firarına ve Ermenilerin duhûlüne meydan verilerek iskele komisyonunun takyidat ve mesaisi semeresiz kalmaktadır²⁸. Asker sınıfının ve diğer ahalinin firarları kontrol edilememiş olduğu gibi bunun sosyal hayatta askeri güç ve kuvvetin azalması, iktisadi hayatta çiftçilerin göç etmesi ile istihdam sorununun ortaya çıkması gibi olumsuz neticeleri doğmuştur. Buna ek olarak Osmanlı topraklarına fesad hareketleri için zararlı ve yasak eşyaların iskele ve limanlardaki rüşvet ve de güvenli kontrol eksiliği nedeniyle sokulmasının önü alınamamıştır. Beyrut’ta kaçakçılara bir muamele yapılmadığından bu kapkaççıların vapurlardan çekip koyunlarında getirdikleri tabanca ve fişenk ve diğer zararlı yasak eşyaların zabita tarafından muayene edilmemekte olması veyahut Beyrut’ta meşhur kaçakçılardan bazılarının Pire’den silah gibi ısmarlamış oldukları eşyaları Beyrut sahiline çıkarma teşebbüsünde bulunmaları²⁹ belgelerde beyan edilmiş olup; bu durum Beyrut limanındaki asayiş eksikliğini ve firarlara müsait oluşunu ortaya koymaktadır.

Özellikle Meşrutiyet Dönemi’nden itibaren zorunlu askerlik hizmeti uzun süren savaş koşulları düşünüldüğünde göç hareketi üzerinde itici etki özelliği göstermiştir. Ayrıca bu dönemde Sultan II. Abdülhamid döneminde Amerika’ya göçü önlemek için en önemli kontrol aracı olan mürur tezkirelerinin İttihat ve Terakki döneminde ilga edilmesi Amerika’ya firarları müsait hale getirmiştir. Bu münasebetle birçok vilâyetten bildirildiği üzere Kudüs Mutasarrıflığından da 31 Temmuz 1326 tarihinde mürur tezkiresinin ilgası ile isnat sınıfının takım takım Amerika’ya firar ettiklerine dair bilgiler aktarılmıştır. Bu münasebetle Kudüs-ü Şerif mutasarrıfı firar edecek olan isnat erbabı hakkında “*ağır bir ceza tertibinden başka bir çare olamayacağı*” arz edilmiştir (2 Teşrinisani 326 ve fi 13 Zilkade 1328)³⁰ İttihat ve Terakki Hükûmeti 2 Teşrinievvel 327 (2 Kasım 1911) tarihli telgrafname ile vilâyetlere isnat erbabının Amerika’ya veya diğer ecnebi mahallere firarlarına meydan verilmemesi için hudud ve iskelelerde nüfus tezkirelerinin tedkik edilmesini ve bunların tezkire-i Osmaniyelerine işaret bırakılmasını duyurmuştur. Asker sınıfı dâhilinde bulunanlara bu vazifelerini yerine getirmedikçe pasaport verilmemesi emr olduğundan birçokları Amerika’ya firar suretiyle gitmiştir. Bunun için limanlarda bulunan memurlar ve askeri yetkililer yüksek rüşvetlerle ikna edilmiştir. Beyrut iskelesinden hareket eden Fransız ve İtalyan vapurları ile Beyrut, Halep ve Suriye’den 500 radesinde birçok kimsenin Amerika ve başka memleketlere firar suretiyle evlat ve aileleri ile birlikte gitmekte

²⁸BEO. 3115/233601/2.

²⁹BEO.3115/233601/4

³⁰DH.SN..THR.45/28 1331 123

olduğu haberi de bu durumu doğrulamaktadır. Suriye valisi İsmail Bey'de "fırar edenlerin ekserisi isnat-ı askeriye olup nüfus an be an tenakus etmekte olduğuna dair" Dahiliye Nezareti'ne bir telgrafname ile durumu özetlemiştir. Ancak tüm tedbirlere rağmen mürur tezkirelerinin ilgası, Avrupa ve Amerika'ya gidenlere mani olmak üzere bir kanun tanzim olmayışı, hangi taburların silah altına alınacağına bilinmemesi ile sevki icab edenlerin tedkik edilemeyeceği gibi bir takım eksik uygulamalar ile birlikte firarların önü alınamamıştır. Yafa'dan, Beyrut'tan, Manastır'dan ve de birçok Anadolu vilâyetinden isnat erbabının aileleriyle birlikte firar ettiği haberleri Dâhiliye Nezareti'ne sıkça iletilmiştir. Bu firarlar neticesinde Beyrut Vilâyetince kuvve-i askeriyenin ehemmiyetli bir derecede eksileceği ifade edilmiştir. Beyrut Valisi, ahaliyi muhaceret teşebbüsünden terk ettirmek ve teşvik edenlerin tesirine kapılmamaları için hem İslam hem de Hristiyan bütün vilâyet ahalisine okutturulmak üzere beyannâme tebliğ etmiştir³¹.

Literatürde bir başka göç sebebi olarak Osmanlı memurlarının tüccar ve köylüye karşı muamelesi ve Dürzi isyanları sayılmaktadır. Bunlar Hristiyanları hedef alan hareketler gibi gösterilerek Hristiyan göçünün sebebi olarak varsayılmaktadır. Ancak Karpat, bunların literatürde abartılı olarak gösterilmeye meyledildiğini belirtmektedir³². Arşiv belgelerinde de bu duruma değinilmiştir. Cebel-i Lübnan mutasarrıfı Yusuf Bey'in 1 Eylül 325 (M. 14 Eylül 1909) tarihli şifre celbine göre Cebel-i Lübnan'da adi olayların dahi pek nadir vuku bulduğu ve asayiş ve umumi emniyetin berkemal olduğu ve Cebel-i Lübnan'a dair neşriyatın aslı ve esası bulunmadığı bildirilmiştir³³.

Göçü etkileyen başlıca çekici faktörler olarak Kuzey ve Güney Amerika'daki iş fırsatları, yüksek işçi ücretleri, Kuzey Amerika ve Brezilya'da fabrikaların işgücüne ihtiyaç duyması ve buralarda esnaf ve zanaatkârlara yönelik iş kollarının bulunması sayılabilir. Buna binaen Göç Komisyonu (*The Immigration Commission*) raporlarına göre imalat sanayinde bir Ermeni'nin haftalık kazancı 9.73 dolar, bir Rum'un 8.41 dolar, bir Suriyelinin 8.12 dolar ve buna göre Ermenilerin yıllık ortalama geliri 454 dolar iken Suriyelilerin yıllık ortalama geliri 370 dolar, Türklerin ise yıllık ortalama geliri 281 dolardır³⁴.

İlk Suriyeli göçmenler düşük sosyo-ekonomik sınıflardandı. 1880-1890 yıllarında öncü göçmenler Amerika'ya gitmek için tarlalarını, mücevherlerini satmışlar veya komşularından borç para almışlardır. Örneğin Amerika'daki kocasının yanına oğluyla birlikte gitmek isteyen Sabha Samaha Amerika

³¹DH.SN THR. 45/28 1331 /23.

³²Karpat, *a.g.m.*, s.178.

³³DH. MUI 8-3/12, 1328 Za 13.

³⁴V. Malcom, *The Armenians in America*. Boston 1919, Reprints from the collection of the University of Michigan Library, HP, s. 84,86

yolculuğunu finanse etmek üzere mücevherlerini 20 liraya(65\$) satmıştır.³⁵ Amerika'dan kazandıkları paralarla geri dönen Suriye göçmenler Yeni Dünya'yi zenginleşmek için bir fırsat olduğunu yerli ahaliye iletmişlerdir³⁶. Zengin olma hayali ile “fırsatlar ülkesi” Yeni Dünya'ya doğru göç hareketleri artış göstermiştir. 1900-1914 döneminde artık memleketlerine para ve Amerika'ya bilet göndermişlerdir.

Filistin'den Amerika'ya göçe de değinen 1907 tarihli Fransız konsolosluk raporlarında küçük oranlarda gerçekleşen göç oranı 10 yılda toplam 4000 göçmen olarak verilmiştir. Ancak bu göçmenlerin yarısı ailesi ile birlikte göç etmiştir. Dürzi ve Müslüman göçmenlerde kadın göçmen sayısı onlarca nüfustan ibarettir. 1860-1914 döneminde toplam göçmenin yaklaşık 600.000'i Suriye, Lübnan ve Arap kalanlar ise Arnavutluk, Makedonya, Trakya ve Batı Anadolu'dan olmak üzere 1.200.000 göçmen Amerika'ya hicret etmiştir³⁷.

1860'lı yıllardan itibaren Amerika'ya göç eden Filistinlilerin Orta Amerika'ya ilk göçü 19. yüzyıl sonu (1890'lar) 20. yüzyıl başında olmuştur³⁸. Suriye, Lübnan ve Filistin'den göç edenlerin büyük çoğunluğu Türk asıllıdır. Diğer uyruklar dahi Osmanlı pasaportuyla gitmelerinden dolayı orijinleri Türk olarak kaydedilmiştir. Bu durum Latin Amerika'ya giden Suriyeli Arap ve Lübnanlı göçmenler içinde geçerlidir. Göçmenler çoğunlukla Costa Rica, Meksika gibi farklı berzah ülkelerine yerleşmişlerdir. İlk El Salvador'a gelindiği yönünde sözlü gelenek vardır. Çoğunlukla Honduras'ta³⁹ olmak üzere El Salvador, Nicaragua, Guatemala, Belize'ye yerleşmişlerdir. Daha sonraki göçlerde Panama ve Costa Rica'ya yerleşmişlerdir. Meksika Cumhuriyeti'nde Osmanlı muhacirleri fazladır ve şehbender ihtiyaç ve isteklerini beyan etmektedirler. Hariciye nazırı Rifat Paşa 1910 yılında Bounes Aires, Sen Pavlo, Manila, Johannesburg'da konsolosluklar kurulduğunu beyan etmiştir⁴⁰. Buralarda göçmenler kar edebilecekleri düşüncesiyle inci ve ahşap işçiliğine yönelmişlerdir. El sanatları ve Kutsal topraklarda üretilen birçok ürünün buralarda alıcı bulması da bunda etkindir.

Başta Arjantin olmak üzere Latin Amerika'ya 1870'lerden itibaren başlayan Osmanlı göçleri 1900'lü yıllarda artarak devam etmiştir. Diğer ülkelerde olduğu üzere Güney Amerika ülkelerine yapılan göçün sebepleri de tamamen ekonomik

³⁵Khater, *a.g.e.*, s. 56.

³⁶Jessup, *a.g.e.*, s. 589

³⁷Karpat, *a.g.m.*, s. 180-185

³⁸R.Marín-Guzmán, *The Palestinian Immigration into Central America: A Study of Their Economic and Cultural Contributions*, Editorial Universidad de Costa Rica 2000, s. 23-24

³⁹Honduras'a ilk göç 1899'da kaydedilmiş olup, Honduras'a en yoğun göçler 1922-1931 döneminde olmuştur. *Marín-Guzmán, a.g.e.*, s. 26

⁴⁰*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, 13 Nisan 1327 (1911), İnikad:86, Devre:1, Cilt:5, İçtima Senesi:3, s.576-579.

idi. Ayrıca bu ülkelere ulaşımın hem daha kolay hem de daha ucuz olması göçmenler için avantajlı bir durum idi. Brezilya'da ülkeye giriş için sadece bir resmi hüviyet beyanı göstermek kâfi gelmekteydi. Oturma, çalışma veya vatandaşlığa kabul ise hiç zor değildi. Bu şartlar göçmen adayları için çok cazip bir ortam hazırlamaktaydı⁴¹ 1909 yılında Osmanlı topraklarından Arjantin'e toplam 11,765 göçmen gitmiştir. Arjantin resmi istatistiklerine göre, kabul edilen göçmenlerden 5.111'i Müslüman ve 6428'i Katolik, Yahudiler ise 226 kişidir. Yani göçmenlerin %45'i Müslüman olup Katolik ve Yahudiler de geri kalan %55 oranında göçe iştirak etmiştir⁴².

Osmanlılar Brezilya'ya 1908-12 yılları arasında gelen beşinci büyük göçmen topluluğu Arjantin'de ise altıncı büyük topluluk idi. Özellikle 1885'ten sonra artan göç oranı ile Osmanlı'da elçilik açmak veya mevcutları genişletmek yoluyla İspanya (Barcelona), Fransa, Karayipler (Havana, Küba) ve güney Amerika'da Arjantin gibi göçmen vatandaşlarına diplomatik hizmet sağlamıştır. Buenos Aires'teki Osmanlı elçisi, yaklaşık 46.000 Osmanlı'nın 1911-1913 yılları arasında Arjantin'e gelmiş olduğu bilgisini vermektedir.⁴³

Bir Arjantin istatistik raporuna göre; 11.765 Suriyeli göçmen 1909 senesinde kabul edilmiştir. 5.111 veya kabaca %45'i Müslüman geriye kalanı yani %55'i Katolikler (6.428) ve Yahudiler (226) idi.⁴⁴ Konsolosluk raporlarına göre Arjantin'e giden Suriyeli Lübnanlılar 1910 yılı için 13,099, 1911 yılı için 13,605, 1912 yılı için 19,797 rakamları verilirken Boyneşayres'den 1913 Eylül tarihinde bir başka raporda Amerika'da bir milyondan fazla Osmanlı göçmeni olduğunu belirtmiştir. Buenos Aires Konsolos raporuna göre; 1911-1913 periyodunda yaklaşık 46.000 Osmanlı göçmeni Arjantin'e gelmiştir. Yine raporda her geçen yıl artan göçün durdurulması için tedbirler alınması gerektiğinden de bahsedilmiştir.

30 Ağustos 327 (1911) tarihli Buenos Aires Şehbenderliğinden gönderilen 1911 senesi Kanun-ı Sani başından Haziran sonuna kadar altı ay zarfında muhaceret suretiyle Arjantin'e giden aileli ve ailesiz müslüman ve gayrimüslim Osmanlı tebaasının miktarını ve cinsiyet dağılımını, dini özelliklerini gösteren cedvel şöyledir:

⁴¹Genç, H. ve Bozkurt, İ. M., *Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu 1850-1915*. Marmara Üni. İİBF Dergisi XXVIII/1, 2010, s. 74

⁴²B. Akgün, "Osmanlı Türklerinin Amerika'ya Göçü" *Türkler XX*, Ankara 2002, Yeni Türkiye Yay., s. 891

⁴³Karpat, *a.g.e.*, s. 373-388

⁴⁴Karpat, *a.g.m.*,s.182

Tablo 1.4. 1911 Yılı'nın İlk Yarısında Arjantin'e Varan Osmanlı Göçmenleri⁴⁵

Aylara göre;

Ay	Sayı
Ocak	837
Şubat	446
Mart	501
Nisan	765
Mayıs	709
Haziran	1.995
Toplam	5.213

Cinsiyete göre;

Cinsiyet	Sayı
Erkek	4162
Erkek Çocuk	342
Kadın	542
Kız Çocuk	167

Ailevi durumlarına göre;

Aileler	Sayı
Aile	579
Üye	1576
Sadece Erkekler	3453
Sadece Kadınlar	184

Milliyetine göre;

Orijini	Sayı
Türk	2249
Suriye	2896
Ermeni	30
Arnavut	30
Makedonya	8
Toplam	5213

Dinine göre;

Dini	Sayı
Katolik	2724
Müslüman	1321
Protestan	501
Maruni	228
Ortodoks	193
Rum Ortodoks	182
Musevi	64
Toplam	5213

⁴⁵DH.SN..THR. 41/86, 1331 Ca 01.

Sanat ve Mesleğine göre;

Meslekler	Sayı
Zürrâ' (ziraatçiler)	624
Duvarcı	29
Berber	3
Kasap	4
Aşçı	8
Tacir	13
Terzi	313
Memur	24
Süfci	61
Demirci	3
Gündelikçi Amele	3391
Gemici	2
	1
Değirmenci	2
Ekmekçi (Fırıncı)	1
Taşçı	5
Ressam	6
Kolacı Kadın	6
Terzi	36
Hiçbir Sanatı olmayan Erkek Çocuk	509
Hiçbir Sanatı olmayan Kadın	88
Hizmetçi	7
Kumaş Dokumacısı	29
Kunduracı	6
Sanayi ve Mesâlik-i Muhtelif'e ashâbı	42
Toplam	5213

Tablolar incelendiğinde vasıfsız gündelikçi amelelerin sayıları göçün niteliğini ortaya koymaktadır. Emek göçünün çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Arjantin'e giden Müslüman göçmenlerin sayılarının hayli yüksek olduğu da dikkat çekmektedir.

Arjantin'e göçler, Beyrut Mebusu Süleyman El-Bostani'nin meclis konuşmasına konu olmuştur. El-Bostani, bir rapordan bahsetmektedir. Kimin hazırladığı ve neleri kapsadığı bilinmeyen bu rapora göre; Arjantin'e son 20 yıl zarfında(1890lar-1910) 62.000 kişinin göç ettiği bilgisi mevcuttur. Tüccar, amele ve tarımla uğraşan kimselerden müteşekkil bu göçmen grubu hem tahsil görmekte he de ticaret ve sanayi dallarında çalışmaktadırlar. Ayrıca göçmenler parasız gitmekte para ile dönmekte, iş bilmeden gidip iş öğrenmiş olarak dönmekte olduklarına hatta çoğunlukla tâbiyet değiştirdiklerine dikkat çekmektedir. Meşrutiyet'in ilanından sonra muhacirlerin bağlılık hissiyatlarına binaen vatanlarına mesela donanma ianesine yardımlarda bağışlarda bulduklarını da belirtmektedir.

El-Bostani Efendi, Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra muhaceretin azalacağını arzu ve niyaz ettiği halde tam tersi bir durumla karşılaştığından bahsetmektedir. Beyrut Mebusu Süleyman El-Bostani Efendi 28 Mayıs 1910 (15 Mayıs 1326) tarihli Meclis konuşmasın Anadolu'dan, Rumeli'den ve Arap vilâyetlerinden toplam 1.230.000 nüfusun yabancı memleketlerde bulunduğunu tahmin etmiştir. Arjantin'e ise son 20 yıl zarfında(1890lar-1910) 62.000 kişinin göç ettiği bilgisini vermiştir⁴⁶. Buenos Aires'e yalnızca bir ay zarfında 2.800 muhacirinin vardığını ve bunların %90'nına varan çoğunluğun ise tarımla uğraşan Müslümanlardan ibaret olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷Bu durum hakkında Arjantin gazetelerinde makaleler neşredildiğini de eklemektedir. Muhacirinin geri dönüşü, muhaceretten kaynaklanan zararların hafifletilmesi, tedbirler alınması vb. hususlarda çalışmak üzere bir komisyon, encümen kurulmasını talep etmiştir. El-Bostani, Buenos Aires şehrinden gelen bir mektuba göre 60 bin nüfusa sahip muhacirinin kendi işlerini yürütebilmek ve haklarını gözetmek üzere bir Şehbender tayini istediklerini Sadrazama arz ettiğini beyan etmektedir.

Meksika ve Arjantin'de bulunan göçmenler *Cemiyât-ı Hayriye ve Millîye*, Brezilya'da bulunan Cemiyât-ı Hayriye-i İslamiye ve *Revakılmuarra* isimindeki vatansever cemiyetler ile örgütlenmişlerdir. Revakılmuarra, Beyrut mebusu Süleyman El-Bostani Efendi eliyle Osmanlı askerlerine hediye olarak havalename takdim etmiştir. Yine New York'ta bulunan Suriyeliler tarafından deprem mağdurları yararına yardım gönderilmiştir⁴⁸.

Göç Güzergâhı

Mezopotamya, Şam ve Halep gibi bölgelerde içerilere ulaşan demiryolu kolaylıkla kıyı limanlarına erişimi ve Amerika'ya giden gemilere binışı kolaylaştırmıştır.⁴⁹ Konya'dan Mersin'e, Halep-Urfa'dan Beyrut'a, Sivas ve Ankara'dan İzmir, Erzincan'dan Trabzon'a olmak üzere içten kıyıya doğru belirli göç güzergâhları vardır. Amerika'ya yolculuklarında Suriyeli Müslümanlar için Trablusgarp ana limanlardan biri olmuştur. 1911 yılına kadar Karadeniz'de Samsun limanı Ermeni göçmenlerin ana göç limanı olmuştur. Kilikya'dan giden göçmenler ise Akdeniz limanlarını, İskenderun ve Beyrut'u kullanmışlardır.

Muhacirler, Avrupa yoluyla Fransa, Yunanistan, Macaristan, İtalya ve Rusya üzerinden Amerika'ya gitmektedir. Atlantik Okyanusu'nu geçmek üzere

⁴⁶ Beyrut Mebusu Süleyman El-Bostani Efendi'nin 15 Mayıs 1326 tarihli oturumdaki Konuşması, MMZC, D:1, C:5, İ:99, İçtima Senesi:2 s. 561.

⁴⁷MMZC, Devre I, C.2, 4 Mart 1325, İ: 42, s. 326.

⁴⁸Beyrut mebusu SüleymanEl-Bostani Efendi'nin 4 Mart 1325 tarihli oturumdaki konuşması, MMZC, D: I, C: 2, İ: 42, s. 326.

⁴⁹Karpat, *a.g.m.*,s.180.

başta Marsilya⁵⁰ olmak üzere Napoli, Barselona, Cenova, Korfu, Pire, Patras, Cherbourg, Le Havre, Napoli, Trieste, Fiyome limanlarına rağbet etmişlerdir. 1911'den sonra Akdeniz limanları daha çok tercih edilmiştir. Özellikle askerlikten kaçan göçmenler burada daha az polis ve memur olduğundan bu limanları tercih etmişlerdir⁵¹.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı iskele ve limanlarında yer almaya başlayan nakliyat kumpanyalarının göç hareketinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı limanlarına gelen buharlılar, göçmenlerin Amerika'ya yolculuklarına vasıta olmuşlardır. Acenteler ve simsarlar üzerinden çok sayıda göçmen toplamışlardır. Kasabalardaki ahaliyi ziyaret eden acenteler köylü ahaliyi Amerika'ya, Brezilya'ya, Arjantin'e ve diğer yerlere göçe teşvik etmişlerdir⁵². Napoli ve Marsilya üzerinden birçok Suriyeli buralara gitmişlerdir.

Bu kumpanyaların seyrüsefer tarifelerine göre göçmenlerin göç güzergâhı belirlenmiştir Buharlı vapur kumpanyalarının seyrüsefer tarifelerinin ilanları gazetelerde yer almıştır. Denizcilikle ilgisi olmayan ahali seyrüsefain hakkında ilanlarla haberdar olmuştur⁵³. Örneğin Avusturya Lylod Kumpanyası ilk acentelerini İstanbul, İzmir, Çeşme, Larnaka (Kıbrıs) ve Bozcaada'da açmıştır. Fransız buharlı deniz nakliyat şirketi Mesajeri Maritim Kumpanyası aynı zamanda Osmanlı limanlarından ve iskelelerinden kaçak yolcu taşıma işinde diğer kumpanyalarla rekabete girmiştir. Mesajeri Maritim, birçok yerde acentalara, bürolara sahiptir. İstanbul, Beyrut, Yafa, Lazkiye, Mersin, İzmir, Selanik, Samsun ve Trabzon bunlara örnek olarak verilebilir. Firar suretiyle gidenler bu acenteler aracılığı ile ulaşım ağını sağlamışlardır. Ulaşım esnasında göçmenlerin şirket ya da araçlar tarafından sömürülmeleri ve zaman zaman da kandırılmaları vakidir. Nitekim Marsilya Konsolosu görünüşte Suriyeli Hristiyanlar olan toplam 108 göçmenin içerisinde 18 Müslüman göçmenin olduğunu ve bunların Beyrut'ta seyahat acentelerince dolandırıldıklarını öğrenmiştir. Göçmenleri nakil noktalarında mesela Beyrut acenteleri göçmen yolcuyu kaydediyor ancak aktarma noktalarında sıradan yolcu olarak bindiriyor. Bu nakil ücreti başlangıçta 60 Frank iken 1914'de 190 Frank'a kadar ulaşmıştır.⁵⁴

⁵⁰ Belgede geçtiği şekliyle “Suriye abalisinin ve Süryanilerden bir hayli kesanın Amerika'ya hicret etmekte ve bunların İtalya'dan hareket eden vapurların Marsilya'ya muvâsalatında...” DH. MKT 1433 /18, 1304 L. 26.

⁵¹Robert Mirak, *Torn Between Two Lands: Armenians in America, 1890 to World War I*, Cambridge, Massachusetts, U.S.A. 1983, Harvard University Press, s. 60

⁵²Jessup, *a.g.e.*, s. 589

⁵³Bu ilanlara dair örnekler: Rus ticaret seyrüsefain şirketlerinin ilanı(29 Haziran - 1914 16 Haziran 1330).*Tercüman-ı Hakikat*. Rus ticaret seyrüsefain şirketlerinin ilanı(11 Nisan - 1914 29 Mart 1330)*Tercüman-ı Hakikat*. Rus ticaret seyrüsefain şirketlerinin ilanı(15 Mart 1914 - 2 Mart 1330)*Tercüman-ı Hakikat*.Fraissinet Et Cie.(11 Temmuz 1879).*Tercüman-ı Hakikat*

⁵⁴Karpat, *a.g.e.*, s. 377

Ayrıca araçlar küçük kıyı teknelerinden yolcuları Osmanlı karasuları açığına taşıyarak buradan denizcilik şirketlerine ait gemilere aktarmakta idiler. Bunun üzerine göçmen nakli yaptığından kuşku duyulan gemilerin Beyrut limanına yaklaşmasına izin verilmemiştir.

Dış göç için gerekli tezkire veya pasaport uygulaması göçmenleri kendilerini kaçak olarak taşıyacak olan kumpanya acentelerine yönlendirmiştir. Fırarlarında yabancı nakliyat kumpanyaları yolculara yardımcı olmuştur. Bunlardan Yunan *Societe Gozjeas* ve *Russa Danoise* sadece kaçak göçmen taşımak üzere kurulmuş kumpanyalardır⁵⁵. Gerek gece vakti gerekse açıktan kayıklarla gelen yolcuları alarak onların fırarlarına aracılık etmişlerdir.

Göç Oranları

Göçmenler, Amerika'ya girerken eski bir yöntem ile gruplanmaktadır. Göç Bürosu (Bureau Immigration) 1899'a kadar göçmenleri ait oldukları millete ve etnik kimliklerine göre gruplamakta idi. Mesela Avusturya'dan gelen bir Leh, "Avusturyalı (Austrian)" olarak kaydedilmiştir ki Avusturyalı diye bir ırk yoktur. Avusturya çok sayıda etnik kimliği barındıran bir ülkedir. Yine, onun kardeşleri veya çocuğu örneğin Rusya'dan gelmekte ise "Rus (Russian)" olarak kaydedilmektedir. Osmanlı topraklarından gelen göçmenler için benzer gruplamaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin Osmanlı topraklarından gelen bir kısım göçmenler, Suriyeliler (Syrian) adı ile kaydedilmiştir ki böyle bir millet veya ırk söz konusu değildir. Etnik sınıflama yöntemi oldukça eski ve iyi bir metot değildir. Buna göre ne kadar Macar, Alman, Leh, vs. Amerika'ya katılmıştır anlamak mümkün görünmemektedir. Yine, yurtdışı doğumlu nüfus istatistikleri göçmenlerin doğdukları yere göre kaydedilmekte idi. Sayım Bürosu (Bureau Census) modern istatistiksel yöntemlere geçmeden önce sadece birkaç farklılığa dikkat etmiştir. Mesela Avrupa'dan gelen Bohemyalı ya da Leh ayrımını yapmıştır ki böylece son nüfus kayıtları az ya da çok daha güvenilir bilgi sağlamaktadır⁵⁶.

Theodore Roosevelt Amerika'daki göçmenlerin şartlarının incelenmesi için, "Immigration Commission" adı ile bir göç komisyonu tayin etmiştir. "Dillingham Komisyonu(1907-1910)"⁵⁷ olarak bilinen *The United States Immigration Commission* siyasi boyut kazanan Amerika'ya göçü incelemek üzere teşkil

---

⁵⁵S. Uygun, *Mesajeri Maritime Kumpanyası ve Osmanlı Devleti'nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya 2013, s. 268

⁵⁶The Races That Go Into The American Melting Pot.(1911, May 21). *New York Times* (1857-1922).Proquest Historical Newspapers, s. SM2

⁵⁷F.C. Croxton, *Reports of Immigration Commissions: Statistical Review of Immigration 1820-1910, Distribution of Immigrants 1850-1900*, Washington 1911, Government Printing Office.

edilmiştir. Senatör Henry Cabot Lodge ve William Paul Dillingham ve endüstri uzmanı Jeremiah Jencks'in ve baş istatistikçi olarak Fred C. Croxton'un yer aldığı bu komisyon göç hakkında ciddi sonuçlar çıkartmıştır. William Paul Dillingham, başkanlığında oluşturulan komisyon 1819'da çıkartılan yasa ile Amerika limanlarına varan tüm yolcu taşıyan gemilerin yolcularına ait bir takım bilgileri içeren bir dokümanın gerekliliği aranmıştır. Daha sonra yolculara ait formlar(*ship's manifest*) ışığında yapılan göç ve göçmenlere ait bilgilerin istatistik çalışmaları Dillingham komisyonunca yapılmıştır. Her sorunun istatistiksel verisi değerlendirilmiştir. Dillingham Komisyonu çalışmalarını; Göç Komisyonu 61nci Kongresi'nde 5 Aralık 1910 tarihinde sunmuştur. Böylece komisyonun çalışmalarının sonuçları Amerika'nın göç stratejisine de yön vermiştir.

Dillingham raporuna göre 1820'den 1910'a Amerika'ya vuku bulan göç oranları şöyledir:

Tablo 2.1. 1820-1910 yılları arasında Amerika'ya Genel Göç Oranları⁵⁸

Dönem	Göçmen sayısı	Yüzelik dağılım	Yıllık ortalama
1820-1830	151.824	0.5	13.802
1831-1840	599.125	2.1	59.913
1841-1850	1.713.251	6.1	171.325
1851-1860	2.598.214	9.3	259.821
1861-1870	2.314.824	8.3	231.482
1871-1880	2.812.191	10.1	281.219
1881-1890	5.246.613	18.8	524.661
1891-1900	3.687.564	13.2	368.756
1901-1910	8.795.386	31.5	879.539
Toplam	27.918.992	100.0	306,802

1820-1910 yıllarını kapsayan bu raporda, son dönem göçlerde göçmenlerin %70'ten fazlası Güney ve Doğu Avrupa'dan %20'lik geri kalan pay ise kuzey ve batı Avrupa'dan gelmektedir. Ancak 1890 öncesinde kuzey ve batı Avrupa'dan %70'ten fazla göçmen gelmekte olduğu tespit edilmiştir. 1820-1910 yılları arasında göçmenlerin % 92.3'ü Avrupa'dan geldiğini beyan etmiş olup bunların %34.2'si Güney ve Doğu Avrupa'dan(Türkiye'nin Asya'daki toprakları da dâhil olmak üzere) gelmektedir. Rapora göre; 1820-1910 yılları arasında Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarından 85.800 kişi ve 106.481 kişi ise Türkiye'nin Asya'daki topraklarından Amerika'ya göç etmiştir.1899-1910 yılları arasında genel olarak göçmenlerin %69.5 erkek % 30.5'i kadındır. Bu 12 yıl içerisinde gelen 26.498 Ermeni göçmenin 20.282'si (%76.5) erkek, 6216'sı ise (%23.5) kadındır. 12.954 Türk göçmenin ise 12476'sı erkek(%96.3) ve 478'i (%3.7) de kadın göçmenlerden ibarettir. Suriyeli göçmenler ise toplam 56.909 kişi olup bunların 38.635'i erkek ve 18274'ü kadındır yani bunların %67.9'u erkek %32.1'i kadın

⁵⁸Croxton, *a.g.e.*, s. 5

göçmendir. İstatistiklere göre 1910 yılında her 1000 göçmenin 707'si erkek 293'ü de kadındır.

Göç Genel Komisyonu Yıllık Raporları (U.S. Commissioner General of Immigration, Annual Reports) tarafından sunulan 1899-1914 verilerine göre 1899-1907 yılları arasında göç ile ilgili olarak Türkiye'nin Asya'daki topraklarından toplam 53320 kişi, 14583 Ermeni ve 41404 Suriyeli göçmenin geldiği görülmektedir. Tablo'da yıllara göre bu dağılım gösterilmiştir:⁵⁹

Tablo 2.2 : 1899-1914 Yıllarında Türkiye Asyası, Ermeni ve Suriye Kategorisinden Göç

Yılısonu (30 Haziran bitiş)	Türkiye Asya'sı	Ermeniler	Suriyeliler
1899	4.436	674	3.708
1900	3.962	982	2.920
1901	5.782	1.855	4.064
1902	6.223	1.151	4.982
1903	7.118	1.759	5.551
1904	5.235	1.745	3.653
1905	6.157	1.878	4.822
1906	6.354	1.895	5.824
1907	8.053	2.644	5.880
(1899-1907) Toplam	53.320	14.583	41.404

Tabloya göre Suriye kategorisinden Ermenilere nazaran daha fazla ve artarak seyreden bir göç hareketi görülmektedir. Yine bu rapora göre 1908-1914 yılları için bu dağılım oranı şöyledir:

Tablo 2.3. 1908-1914 Yıllarında Türkiye'nin Asya'daki Topraklarından Gelenler, Ermeniler ve Suriye Kategorisinden Amerika'ya Göç⁶⁰

Yılısonu (30 Haziran bitiş)	Türkiye'nin Asya'daki Topraklarından Gelenler	Ermeniler	Suriye
1908	9.753	3.299	5.520
1909	7.794	3.108	3.668
1910	15.399	5.508	6.317
1911	10.311	3.092	5.444
1912	12.963	5.222	5.525
1913	24.220	9.355	9.210
1914	21.982	7.785	9.023
Toplam	102.422	37.369	44.707

⁵⁹ Mirak, a.g.e., s. 292.

⁶⁰Mirak, a.g.e., s. 292

1899-1907 yılları arasında 41404 Suriyeli ve 1908-1914 yılları arasında toplam 44.707 Suriyeli göçmenin Amerika'ya geldiği görülmektedir. Buna binaen Türkiye'nin Asya'daki topraklarından Amerika'ya gelen toplam 86111 Suriyeli göçmen mevcuttur. 1908-1914 yılları arasındaki artış Meşrutiyet döneminde uygulanan göç politikasının bir sonucu olarak görülebilir. Bu dönemde mürur tezkirelerinin ilgası, uygulanan göç serbestiyeti, ucuz ve kolay transatlantik yolculukları ahalinin göçe katılımını artıran faktörlerden olmuştur.

Göç Genel Komisyonu Yıllık Raporları'na göre; 1899-1910 yılları arasında Amerika'ya gelen göçmenlerin etnisitelerine göre dağılımına bakıldığında Yahudiler ilk sırada yer alırken Türkler en son sıradadır. 1899-1910 yıllarına göre ayrıntılı olarak göç oranları ise aşağıda verilmektedir:

Tablo 2.4. 1899-1910 Yılları Arasında Milliyetlerine Göre Amerika'ya Göç Edenlerin Sayıları⁶¹

Yıl	Ermeni	Çin	İngiliz	Rum	Yahudi	Japon	Suriyeli	Türk	Toplam
1899	674	1,638	10,712	2,395	37,415	3,395	3,708	28	761,263
1900	982	1,25	10,807	3,773	60,764	12,628	2,92	184	1258,142
1901	1,855	2,452	13,488	5,919	58,098	5,249	4,054	136	227,115
1902	1,151	1,631	14,942	8,115	57,688	14,455	4,982	165	267,964
1903	1,759	2,192	28,451	14,376	76,203	20,041	5,551	449	14959,2
1904	1,745	4,327	41,479	12,625	106,236	14,382	3,653	1,482	185,929
1905	1,878	1,971	50,865	12,144	129,91	11,021	4,822	2,145	214,756
1906	1,895	1,485	45,079	23,127	153,748	14,243	5,824	2,033	247,434
1907	2,644	770	51,126	46,283	149,182	30,824	5,88	1,902	1057,841
1908	3,299	1,263	49,056	28,808	103,387	16,418	5,52	2,327	210,078
1909	3,108	1,841	39,021	20,262	57,551	3,275	3,668	820	948,726
1910	5,508	1,77	53,498	39,135	84,26	2,798	6,317	1,283	194,569
Top.	26,498	22,59	408,614	216,962	1,074,442	148,729	56,909	12,954	893,256

Tablodaki verilere göre 1899-1910 yılları arasında Amerika'ya gelen göçmen Ermenilerin toplam sayısı neredeyse Türkler'in iki katı kadardır. Yine tabloda Ermeni göç hareketinin her geçen yıl artarak devam etmiş olduğu görülmektedir. Türklerin ise göçe katılımları istikrarsız görünmektedir. Suriyeli göçmenlerin Ermeni ve Türk göçmenlere nazaran daha fazla göç ettiği açıkça tabloda görülmektedir. Tabloda sadece 1908-1909-1910 yılları esas alındığında 11.915 Ermeni, 4.430 Türk, 10.537 Suriyeli göçünün gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Dillingham Raporlarına göre 1899-1910 yılları arasında etnik kategorizasyona göre yapılan Tabloda Suriyeli (Syrian) göçmenler için cinsiyetlere göre dağılım aşağıdaki tablodaki gibidir:⁶²

⁶¹Croxton, *a.g.e.*, s. 46

Tablo 2.5. 1899-1910 Yıllarında “Suriyeli” Kategorisinden Amerika’ya Kabul Edilenlerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı⁶³

Yıl	Erkek	Kadın	Toplam
1899	2.446	1.262	3.708
1900	1.813	1.107	2.920
1901	2.729	1.335	4.064
1902	3.337	1.645	4.982
1903	3.749	1.802	5.551
1904	2.480	1.173	3.653
1905	3.248	1.574	4.822
1906	4.100	1.724	5.824
1907	4.276	1.604	5.880
1908	3.926	1.594	5.520
1909	2.383	1.285	3.668
1910	4.148	2.169	6.317
Toplam	35.635	18.274	56.909

Tabloya göre Suriyeli erkek ve kadın göçü genel itibariyle birbirine paralel olarak seyretmektedir. 1899-1910 yılları arasında gelen göçmenlerin cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde toplam olarak Suriyeli kadın göçmen sayısı gerek Türk (1899-1910 yılları arasında toplam 478⁶⁴) gerek Ermeni kategorisindeki kadın göçmen sayısından (1899-1910 yılları arasında toplam 6216⁶⁵) oldukça fazladır. Göç hareketinde kadının göç edilen yere götürülmesi yerleşme düşüncesinin emaresi olarak okunmaktadır buna bağlamda Suriyeli kadın göçmenlerin sayısı fazlalığıyla dikkat çekicidir.

Rapora binaen okur yazarlık durumu incelendiğinde Türk göçmenlerin %59.5’i, Suriyelilerin ise %53.3’ü okuma yazma bilmemektedir. 14 yaş ve üzeri olmak üzere 1908 yılında erkek göçmenlerin 1.608’i kadınların 19’u, Suriyelilerin ise 1.628 erkek ve 955 kadın göçmen okuma yazma bilmemektedir. 1909 yılında ise okuma yazma bilmeyen Türk erkek göçmenler 469, kadınlar ise 11’dir. Suriyeliler için 872 erkek ve 760 kadın göçmen okuma yazma bilmemektedir. 1910 yılına gelindiğinde Suriyeli 1.289 erkek, 1229 kadın okuma-yazma bilmemektedir. Aynı yıl, okuma-yazma bilmeyen Türk erkek göçmen sayısı ise 788 erkek ve 26 kadın olup 1899-1910 yılları arasında toplam 7.536’dır.

⁶²Croxton, *a.g.e.*,s. 49-51

⁶³Croxton, *a.g.e.*,s. 49-51

⁶⁴Bkz. Croxton, *a.g.e.*,s. 49-51

⁶⁵Croxton, *a.g.e.*,s. 49-51

A.B.D. göç komisyonu raporlarına göre 1911’de Suriyeli göçmenler diğerlerine nazaran daha vasıflı idi. Bir işle meşgul olanlar % 22.7, ticaretle meşgul olanlar %20.3, Suriyeli göçmenlerden hemen hemen yarısı % 50.8’i vasıfsız tarım ve fabrika işçileri iken diğer göçmenlerin neredeyse %60 yani %59.2’si bu işlerde çalışmakta idi. Amerika’da şehirlerde yaşayan göçmenler el emeği işlerde veya seyyar işlerde çalışıp sonunda kendilerine ait küçük bir işletme sahibi olmuşlardır.

1908-1910 yılları arasında göçmenlerin %79’u akrabasına ve %14.9’u arkadaşlarına katılırken % 6.1’i ise arkadaş ve akrabasına katılmamaktadır.

Tablo 2.6. 1908-1910 Yıllarında Göçmenlerin Amerika’da Bağlandıkları Kimseler⁶⁶

Yıl	Yakınlık Derecesi	Ermeni	Suriyeli	Türkler
1908	Yakını	2.769	4.613	1.210
	Arkadaş	455	635	965
	Hiçbiri	75	272	152
1909	Yakını	2.677	3.078	463
	Arkadaş	387	399	318
	Hiçbiri	44	191	211
1910	Yakını	4.552	5.421	797
	Arkadaş	880	705	430
	Hiçbiri	76	191	56
Toplam	Yakını	9.998	13.112	2.470
	Arkadaş	1.722	1.739	1.713
	Hiçbiri	195	654	247

Tabloda göçmenlerin göç hareketine katılımında akraba ve arkadaş faktörünün etkisinin hala önemli olduğu görülmektedir. Ancak Suriyeli göçmenlerin “Hiçbiri” kategorisinde diğer kategoridekilere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da Suriyeli göçmenlerin diğerlerine nazaran daha az “hemşehrilik” faktörünün tesirinde kaldıkları şeklinde yorumlanabilir.

Rapora göre 1899-1910 yılları arasında son daimi ikamet yerlerine göre göçmenler ile ilgili bilgiler şöyledir:⁶⁷Avusturya Macaristan’dan 63 Türk, 6 Suriyeli göçmen, Belçika’dan 7 Türk, 4 Suriyeli, Bulgaristan-Sırbistan ve Karadağ’dan 419 Türk, 5 Suriyeli, Danimarka’dan 1 Suriyeli, Korsika dahil Fransa’dan 111 Türk, 245 Suriyeli, Almanya’dan 28 Türk, 2 Suriyeli, Yunanistan’dan 214 Türk, 17 Suriyeli, Sicilya ve Sardunya dahil olmak üzere İtalya’dan 7 Türk, 29 Suriyeli, Norveç’ten 1 Suriyeli, Romanya’dan 33 Türk, 3

⁶⁶Croxton, *a.g.e.*,s.360.

⁶⁷Croxton, *a.g.e.*,s.52-83.

Suriyeli, Rusya ve Finlandiya'dan 94 Türk, 47 Suriyeli, İspanya Kanarya ve Balear Adasından 4 Türk, 44 Suriyeli, Birleşik Krallık'tan 133 Türk, 338 Suriye, Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarından 8568 Türk, 1758 Suriyeli ve Türkiye'nin Asya'daki topraklarından 2671 Türk, 49756 Suriyeli göç etmiştir.

Geri Dönen Göçmenlerin Oranı

Osmanlı Devleti; Amerika'ya artan göç neticesinde toplumun en işe yarar kesiminden göç eden nüfusu, mahalli ticaret ve ziraatı, devletin askeri gücünü, vergi gelirlerini, vs. korumak ve Osmanlı, vatandaşının amelelik ve işçilik yapmak üzere gittiği Amerika'da sefil duruma düştüğü haberlerine istinaden⁶⁸ Osmanlı'nın itibarına zarar vermesinin önüne geçmek üzere ve daha sonrasında Osmanlı vatandaşlarının Amerikan pasaportu ile tekrar geri dönmelerinin önünü almak üzere bir takım tedbirler almıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde bu münasebetle hicret etmek isteyenler terk-i tâbüyet suretiyle gidebilirlerdi. Ayrıca bir daha Osmanlı topraklarının hiçbir tarafına gelemeyeceklerdi. Buna binaen hicret etmek isteyenlerin elinden kefilli senedler alınması ve bunların hem Patrikhaneye hem de tâbüyet ve nüfus idarelerine tasdik ve kayd ettirilmesi karara bağlanmıştır. Bu muhacirlerin ikişer aded fotoğrafları da polis ve liman dairelerinde tutulacaktır. Osmanlı vatandaşlarının Amerika veya diğer yabancı memleketlerin pasaportları ile geri dönüşlerine izin vermemekte ve Osmanlı'nın herhangi bir yerine dahi giriş yapmalarını men etmiştir.⁶⁹ Yalnızca izinsiz firar sureti ile gidenlere iki ay süre tanyarak geri dönmelerine müsaade edilmiştir aksi halde tâbüyetten iskat edilecekleri ve Patrikhaneden ve nüfus idaresinden kaydlarının silineceği duyurulmuştur.

II. Abdülhamid döneminde hicret veya firar suretiyle göç edenlerin sonradan Osmanlı topraklarına geri dönmeleri yasaklanmış olmasına rağmen göç ettikten sonra Osmanlı ülkesine gelen bazı Ermeniler geldikleri yerlere iade edilmek istenmiştir. Ancak geri gönderilen Ermenileri Rusya'nın kabul etmemesi ve Amerika'dan gelenlerin iadelerinin maddi külfeti ve zorluğu üzerine bu gibi kimselerin kefaletle memleketlerine gönderilmesine izin verilmiştir.⁷⁰ Bu bağlamda II. Abdülhamid döneminde göçmenlerin geri dönüş masrafları dahi karşılanmıştır. Ne yazık ki; bu durumdan varlıklı kimselerin faydalanması sonucu örneğin 1895 yılında Suriyeli ve Lübnanlı göçmenlerin ülkelerine geri dönüş masraflarını karşılamaktan vazgeçmiştir.⁷¹

⁶⁸ DH.MKT 1549/75 1306 M 25

⁶⁹ Y..PRK.BŞK, 80/60 29/Z /1327.

⁷⁰(MV, 102/30) Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919)*, Ankara 2007, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yay. Nu: 86, s. 126

⁷¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul 2010, Timaş Yay, s. 404

Meşrutiyet döneminde göç hadisesinde görülen en önemli gelişme muhacirlerin Osmanlı topraklarına geri dönüş hareketleri olmuştur. Özellikle II. Abdülhamid devrinde firar eden veya resmi yoldan giden bir kısım ahali geri dönme talebinde bulunmuşlardır. Amerika'da bulunan Osmanlı muhacirlerinden geri dönenlerde olmuştur. İttihat ve Terakki Hükûmeti liberal bir anlayışla geri dönmek isteyen ahaliyi ırk-din ayrımı olmaksızın Amerika tâbiyyetinden iskâlatı şartıyla yeniden vatandaşlığa kabul etmiştir. Bunlar yeni tâbiyyetlerini terk ederek tezkire-i Osmâniyelerini almışlardır⁷².

Cebel-i Lübnan, Suriye ve diğer vilâyetlerden de giden ahali çoğunlukla Amerika'ya gitmektedirler ve burada edindikleri servetleri memleketlerinde yaşamak için sermaye etmektedirler. 1909 senesi itibariyle Cebel-i Lübnan ve Suriye ahalisinden 100.000'e yakın insan Amerika'da ticaretle meşguldür. Bunlardan bazıları Amerika'da servet kazanarak geri dönmüşlerdir. Ahmet Şerif ise 11 Nisan 1911 tarihli "*Beyrût'dan Şâm'a Cebel-i Lübnân Neler Söyler*" notlarında bu durumu şöyle tasvir etmiştir: "*Lübnânlılar, para kazanmak için uzaklara, çoğunlukla Amerika'ya, gidiyorlar ve oralarda, gayet sâde ve kanâatkâr bir geçim ta'kib ederek, çalışmak yolunu bilerek, birkaç seneler içinde kazandıklarını, bize göre servet demek olan, binlerce lirayı, memleketlerine getiriyorlar. Bu onlara, yaşamak için, bir çalışma sermayesi oluyor. Derhâl Lübnân'a, bu sâyede, böyle güzel ve sâde bir binâ daha hediye ediliyor. Zâten, bu memleketin, birbirine benzeyen binâları, çoğunlukla bu şekilde inşâ edilmiştir*"⁷³. Ahmet Şerif, Cebel-i Lübnan'da gördüğü ve Cebel-i Lübnan'ın gösterdiği değişimi "*her gün Amerika'dan ve diğer yerlerden akan bir altın ve gümüş akıntısı, bu memleketin oluklarını keselerini doldurmaktadır*"⁷⁴ sözleriyle izah etmiştir. Geri dönen göçmenler liberal fikirlerle geri dönmüşler ve mevcut idareye karşı Amerikan ve İngiliz himayesindeki okulları istemişlerdir⁷⁵. Bu durum sonrasında siyasi ve sosyo-kültürel değişime yol açmıştır.

Dönüş hareketi çok sayıda işçi ve yaşlı insanı kapsamaktadır. 1908-1914 yılları için *Göç Genel Komisyonu (United States Commissioner General of Immigration)* verileri şöyledir:

1908-1909-1910 yıllarında ikamet sürelerine göre Amerika'dan ayrılan göçmenlerin sayıları ise şöyledir:

⁷²DH.MUİ. 8-3/12 1327 N 21

⁷³Şerif, *a.g.e.*, s. 175

⁷⁴Şerif, *a.g.e.*, s. 175

⁷⁵Jessup, *a.g.e.*, s. 590

Tablo 3.1. 1908-1909-1910 Yıllarında Amerika'dan Ayrılanların İkamet Süreleri⁷⁶

Milliyeti	Toplam Ayrılan	Daimi İkamet Edenlerin Sayısı	İkamet Süreleri				
			<5 yıl	5-10 yıl	10-15 yıl	15-20 yıl	>20 yıl
Ermeni	1.316	1.281	808	368	67	36	2
Yahudi	19.496	18.846	16.413	2.102	178	101	52
Suriyeli	3.981	3.846	2.584	1.072	133	45	12
Türk	3.059	3.006	2.642	315	32	12	5

Amerika'dan ayrılanların Amerika'da ikamet süresi 5 yıl ve daha az olan gruptan oldukları görülmektedir. İkamet süreleri uzadıkça Amerika'dan ayrılanların sayıları oldukça azalmaktadır. İkamet süresi 5 yıl ve daha az olan gruba göre ayrılan Türkler Ermeni göçmenlerden daha fazladır. Bu durum Türk göçmenlerin servet edinmek ve bir gün geri dönmek gayesi ile göç ettikleri bilgisini doğrulamaktadır.

1908-1909-1910 yıllarında Amerika'dan ayrılan göçmenlerin iş ve meslek durumu ise şöyledir: ayrılan 3981 Suriyeli göçmenin 3.846'sı meslek beyanında bulunmuştur. Bunlardan 23'ü bir meslek sahibi(Professional), 274'ü vasıflı, 30'u tarım işçisi, ve 46'sı çiftçi olup 1660'ı işçi (common labourer), 110'u hizmetçi, 660'ı bir meslek sahibi değildir, 1043'ü diğer kategorisinde olmak üzere sınıflandırılmıştır.⁷⁷

1908-1909 ve 1910 yılları için Amerika'ya yerleşmek üzere gelen göçmenler ve başka bir yere yerleşmek üzere Amerika'dan ayrılan göçmenler olarak yapılan grupların etnik kategorilere göre oranları Dillingham raporunda gösterilmektedir. Buna göre belirli etnik unsurların oranları şöyledir:

Tablo 3.1. 1908-1909-1910 Yıllarında Bazı Milliyetlerden Ayrılan Göçmenler⁷⁸

Etnisite	Kabul Edilen Göçmen	Ayrılan Göçmen	Her 100 Kişiden Ayrılanların Sayısı
Ermeni	11.915	1.316	11
Yunan/Rum	88.205	21.852	25
Yahudi	245.198	19.496	8
Suriyeli	15.505	3.981	26
Türk	4.430	3.059	69

⁷⁶Croxton, *a.g.e.*, s.376

⁷⁷Croxton, *a.g.e.*, s. 377

⁷⁸Croxton, *a.g.e.*,s. 383

1908-1910 yıllarında toplam kabul edilen göçmen 2.576.226 olup bunların 823.311'i Amerika'dan ayrılmıştır. 1908-1910 yıllarında Amerika'ya kabul edilen göçmenlerinden yarısından fazlası geri ayrılan milletler; Koreliler, Çinliler, Macarlar, Kuzey İtalya, Güney İtalya, Japonlar, Hırvatlar, Slovenler ve Türklerdir⁷⁹.

Amerika'ya yerleşen Suriyelilerin Amerikan vatandaşlığı almaları çok da kolay olmamıştır. Amerika'da 20.yüzyıl başlarında vatandaşlık; insanların devletin imkânlarından, siyasi haklardan ve de tüm ayrıcalıklarından yararlanma kapısı demektir. Bu hak ise sadece “beyaz”lara verilebilir idi. Toplum içerisinde hiyerarşik bir düzen ve sınıf oluşturan bu anlayış bazı insanları toplumdan dışlayıcı bir anlayıştı. Richard Campbell, çok sert bir şekilde Doğu Akdeniz insanlarını, Türkleri, Ermenileri ve Suriyelileri “beyaz ırk”tan ayrı tutarak onların “Asyalı” olduğunu hatta Çinliler ve Japonlar gibi siyasi düzen için “risk” grubu saymıştır⁸⁰. Amerikan vatandaşlığına uygunluklarını da kabul etmemiştir. Bu hususta Çinliler, Japonlar, Birmenyalılar ve onların melezlerine getirilen Amerikan vatandaşlığına geçiş yasağı Türkleri de kapsamalımı diye tartışılmaya başlanmıştır⁸¹. Bunun neticesinde Türklerin sarı ırktan, Moğol ırkından ya da Kafkas ırkları ile karışmış olduğu yönünde beyanlar ortaya çıkmıştır.

Amerika'daki Suriyelilerin vatandaşlığa uygun bulunmamasına binaen Türk elçiliği bir açıklama yaparak mahkemece alınan karara göre Suriyelilerin Amerikan vatandaşlığına başvuramaması bütün Osmanlı milletinin aşağılanması demek olduğunu ifade etmiştir.⁸²1909 yılında artan irredantizm sebebi ile Amerika Vatandaşlık Bürosu Ermenilerin Amerikan vatandaşı olma hakları hususunda kararsızlığa düşmüştür. Richard Campbell, Vatandaşlık Bölümü Başkanı, Federal bölge başsavcılarına Ermenilerin vatandaşlık taleplerine “Asyalı” olmaları gerekçesi ile yani “beyaz” olmadıklarından vatandaşlık talebinden mahrum olduklarını bu sebeple buna engel olmalarını emretmiştir. Vaşington Vatandaşlık Bürosu, Ermeni vatandaşların ve diğer etnik göçmenlerin vatandaşlıktan hariç tutulmaları için çaba harcamıştır.

Birmingham, Alabama'da Suriyeli bir işadamı H.A. El-Khourie, beyaz ırka uygunluklarını ileri sürerek Vatandaşlık Bürosu'nun Osmanlı halklarını reddine karşı çıkmıştır. Osmanlı'nın farklı etnik milliyetlerden müteşekkil olduğunu ve içerisinde bulunan çok sayıda Hristiyan ve Yahudi bulundurduğunu ifade etmiştir. Yine Simon Wolf, Suriyeli Yahudilerin de vatandaşlıktan hariç

⁷⁹Croxton, *a.g.e.*,s. 384

⁸⁰N. Shah, *Strangers, To Citizenship, Stranger Intimacy: Contesting Race, Sexuality, and The Law in the North American West*, Chapter 7, University of California Press 2011, s. 231-260

⁸¹ Is The Turk A White Man? (September 30, 1909). *The New York Times*

⁸²Thinks Law Unfair, A Rustem Bey, OttomanCharged'Affaires in Washington. (1909, November 3). *The Washington Post (1877-1922)*, Proquest Historical Newspapers, s. 5

tutulmalarına karşı çıkmıştır. 1909 yılında Asyalıların “beyaz” sayılmamalarına yönelik artan itirazlar neticesinde çok kısa süre sonra bir federal mahkeme kararı ile Suriyelilerin beyaz ırka uygunluğuna karar verilmiştir. Böylece yasal engel kalkmış vatandaşlık yolu açılmıştır.

1913 yılında “sarı tehlike” korkusu artmıştır. Kaliforniya’da canlanan bu korku ile bütün yabancıların 1 yıldan fazla toprak sahibi olmalarına veya kiralamalarına izin verilmemesi önerisi getirilmiştir⁸³. Bu öneriyi Kaliforniya Meclisi kabul etmiştir. Ancak bu durum, ekonomik yatırımlarını korumak isteyen Kanadalı ve Avrupalı yatırımcılar tarafında rahatsızlık meydana getirmiştir. Çabaları neticesinde yasa sadece vatandaşlıktan hariç tutulanları kapsayacaktı.

Bu yabancı karşıtı sert tutumlar, bütün göçmenleri bir an evvel vatandaşlık elde etme çabasına yönlendirmiştir. Ermeni topluluğu da bu yönde bir ihtiyaç içerisine girmiştir. New York Osmanlı Elçisi’ne göre Suriyeli göçmenlerin çoğunluğu geri dönme düşüncesi ile uyruk değiştirmeyi reddetmişlerdir.

Sonuç

Suriye göçünde en önemli itici faktör 1860’dan sonra hem Müslüman hem de Hristiyan halkı etkileyen sosyo-ekonomik durumda görülen bozulmadır. Muhtelif sebepler haricinde genel olarak iktisadi şartların ağırlığı ve özellikle zorunlu askerlik hizmeti itici etki göstermiştir. Göçü etkileyen çekici faktörler Kuzey ve Güney Amerika’daki iş fırsatları, yüksek işçi ücretleri, Kuzey Amerika ve Brezilya’da fabrikaların işgücüne ihtiyaç duyması ve buralarda esnaf ve zanaatkârlara yönelik iş kollarının bulunması başlıca etkenler olarak sayılabilir.

Suriye ahalisi Kuzey Amerika ve Latin Amerika ülkeleri gibi başka memleketlere göç etmiştir. Amerika’da özellikle kent merkezlerinde yoğunlaşmışlardır. New York, Brooklyn, Boston, Detroit ve Dearborn, Michigan, New Orleans, Toledo, Wayne, Indiana, Salem Beshara, Ohio ve Cedar Rapids, Iowa gibi yerler de Suriye’den önemli bir nüfusa sahiptir.

Amerika’ya vuku bulan ilk göçler bekâr erkek göçmenler ağırlıklı olup sonradan Amerika’ya eş ve çocukların da katılımı ile yerleşmek üzere daimi kalıcı bir amaca dönüşmüştür. Yalnız varlıklı ve vasıflı esnaf ve zanaatkârlar değil vasıfsız işçiler, köylüler de bu göçe iştirak etmişlerdir. Göçmenlerin Amerika’ya yolculuklarında ucuz ve kolay ulaşım ve önceden giden hemşerilerinin önemli katkıları olmuştur.

1899-1910 yıllarına ait ABD Göç Komisyonunun hazırladığı raporlarda; Suriyeli göçmenlerin diğer Osmanlı ahalisinden, örneğin Ermeni ve Türk

---

⁸³Mirak, *a.g.e.*, s. 283

göçmenlere nazaran daha fazla göç ettiğini açıkça göstermektedir. Bu göç hareketinde Suriyeli kadın göçmenlerin oranı diğer ahaliye nazaran yine fazla olması sebebiyle dikkat çekicidir. Yine ABD göç komisyonu raporlarına göre diğer göçmen gruplarına nazaran Suriyeli göçmenler daha vasıflı idi.

Ancak Osmanlı hükümeti kendi nüfusunun en işe yarar kesiminin gençlerin ve vasıflı işçilerinin ülkeyi terk etmelerinden hoşnut değildir ve bunun vergi, işgücü ve askeri güç kaybı gibi olumsuz neticelerini öngörmekteydi. Devlet, daha önce Amerika'ya göç etmiş, ancak geri dönmek üzere şehbender hanelere başvuranlar hakkında onların muhtaç bir halde ve sefalette bırakılmalarını doğru bulmamış ve gerekeni icra etmiştir. Ancak buna rağmen Dillingham raporlarına göre Suriyeli göçmenlerin Türklere nazaran geri dönme niyetlerinin daha az olduğu görülmektedir. Geri dönen ahali ise toplumun orta sınıfını teşkil etmiş olup ellerindeki sermaye ile buldukları yerlerde değişimin öncüsü olmuşlardır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BEO. 3115/233601/1.

BEO. 3115/233601/2.

BEO. 3115/233601/4.

HR. SYS. 72/27, 1892 11 20.

HR.SYS 70/30, 1911 08 17..

HR.SYS 71/70, 1892. 03. 29.

DH.MKT. 107/35 1311 M 27.

DH. MKT 1433 /18, 1304 L. 26.

DH.SN..THR.45/28 1331 /23.

DH.SN..THR. 41/86, 1331 Ca 01.

DH. MUİ 8-3/12, 1328 Za 13.

Y.A HUS. 247/82, 1308 L 23.

Y.A HUS. 260/93 1309 L 24

Y.A HUS. 294/18 1311 L 12.

Y..PRK.BŞK, 80/60 29/Z /1327

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)

MMZC, 13 Nisan 1327 (1911), İnkad:86, Devre:1, Cilt:5, İçtima Senesi:3, s. 576-579

MMZC, D:1, C:5, İ:99, İçtima Senesi: 2.

MMZC, Devre I, C.2, 4 Mart 1325, İ: 42, s. 326

Gazeteler

Tercüman-ı Hakikat.

Beyrut Vilayet Gazetesi

New York Times (1857-1922)

The Washington Post(1877-1922)

Tetkik Eserler

AKGÜN, B., “Osmanlı Türklerinin Amerika’ya Göçü”, *Türkler XX*, Ankara 2002, Yeni Türkiye Yay., s. 890-896.

ALKAN, A. T., *Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları Sıra Dışı Bir Jöntürk*, , Ötügen Neşriyat, İstanbul 2010

BALİ, R. N., “From Anatolia to the New World”, *Turkish Migration ToThe United States From Ottoman Times to the Present*, Düzenleyen: A. Deniz Balgamiş ve Kemal Karpat, Wisconsin University Press, Wisconsin 2008, s. 57-

COLE, D. B., *Immigrant City Lawrence (Massachusetts) 1845-1921*, U.S.A. 1991, Chapel Hill The University of North Carolina Press.

CROXTON, F.C., *Reports of ImmigrationCommissions Statistical Review of Immigration 1820-1910, Distribution of Immigrants 1850-1900*, Washington 1911, Government Printing Office.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri II (1896-1919)*, Ankara 2007, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yay. Nu: 86, s.126.

GENÇ, H. ve BOZKURT, İ. M., “Osmanlı’dan Brezilya ve Arjantin’e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu 1850-1915”, *Marmara Üni. İİBF Dergisi XXVIII/1* 2010, s.71-103.

JESSUP, Henry Harris, *Fifty-Three Years in Syria II*, Fleming H. Revell Company London and Edinburg,

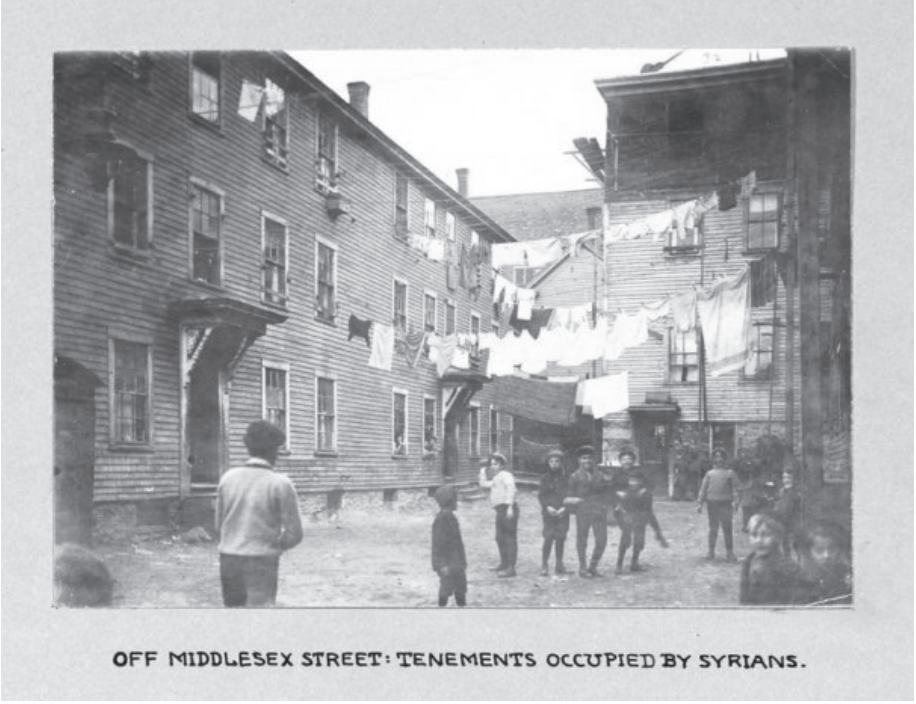
KARPAT, Kemal, “Ottoman Emigration to America, 1860-1914”, *International Journal of Middle East Studies XVII/2* (May,1985), pp.175-209

KARPAT, Kemal, *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. Timaş Yayınları, İstanbul 2010

- KHATER, Akram Fouad, *Inventing Home Emigration, Gender, and the Middle Class in Lebanon 1870-1920*, University of California Press, London, England 2001.
- MİRAK, Robert, *Torn Between Two Lands: Armenians in America, 1890 to World War I*, Cambridge, Massachusetts, U.S.A. 1983, Harward University Press.
- MALCOM, Vartan, *The Armenians in America*. Reprints from the collection of the University of Michigan Library, HP, Boston 1919, s. 84-86
- MARÍN-GUZMÁN, R., *The Palestinian Immigration into Central America: A Study of Their Economic and Cultural Contributions*, Editorial Universidad de Costa Rica 2000.
- SHAH, N., *Strangers To Citizenship, Stranger Intimacy: Contesting Race, Sexuality, and The Law in the North American West*, Chapter 7, University of California Press 2011, s. 231-260
- ŞERİF, Ahmet, *Arnavudluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tânin II*, (Haz. Çetin Börekçi), , TTK Yayınları, Ankara 1999
- UYGUN, S., *Mesajeri Maritime Kumpanyası ve Osmanlı Devleti'nde Fransız Sömürgeciliği (1851-1914)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya 2013

EKLER

EK-1. Middlesex Caddesi'nde (Lowell, Massachusetts) Suriyeliler, 1900'ler

Kaynak: www.harvardartmuseums.org/art/70734

Ek.2. New York'un Suriye mahallesine yerleşen Suriyeli göçmen ailelerin çocukları

Kaynak: <http://www.everyculture.com/multi/Sr-Z/Syrian-Americans.html#ixzz4dDN5C4Cz>

Ek.3. New York'un Suriye mahallesinde yiyecek satışı yapan göçmen bir Suriyeli

Kaynak: <http://www.everyculture.com/multi/Sr-Z/Syrian-Americans.html#ixzz4dDNz4wKW>

N. S. Vsevoljski'nin İstanbul Seyahati (1836)¹

Mesut KARAKULAK*

Özet

Bu çalışma sıradan, dikkat çekici herhangi bir edebi kabiliyeti bulunmayan bir Rus olan Nikolay Sergeyeviç Vsevoljski'nin 1836 yılındaki İstanbul seyahatini ve gözlemlerini konu almaktadır. Geniş bir okur kitlesine hitap edecek üslup ve entelektüel birike sahip olmayan seyyahın anlatısının genelinde kendinden önce gelen seyyahların önyargılı gözlem ve yorumlarını tekrarlar iktifa etmiştir. Seyyahın en öne çıkan niteliği önemli sayılabilecek bir askeri kariyere sahip olmasıdır. Bu sayede Osmanlı askeri modernleşmesinin en hızlı dönemlerinden birini uzmanlıkla değerlendirebilmiştir. Eserini kayda değer kılan başlıca nitelik de Osmanlı askeri modernleşmesi bilhassa denizcilik alanındaki reform teşebbüsleri üzerine ifade ettiği birinci elden gözlem ve yorumlardır. Genel çerçevede düşünüldüğünde İstanbul'a beş kez gelmiş seyyahın İstanbul hakkında tuttuğu notlar bir bölgede değersiz olan bilginin, değerli kabul edildiği başka bir bölgeye taşınması tanımını altında değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Rus Seyyah, Osmanlı Modernleşmesi, Rus Çarlığı

Istanbul Voyage of N. S. Vsevoljski

The subject of this study is travel and observations of Nikolay Sergeevich Vsevoljski, who an ordinary Russian citizen and was not have spectacular literary ability, to Istanbul in 1836. The traveller, who was not have an felicity and intellectual background to appeal to a wide audience, satisfied with repeating the prejudiced observations and interpretations of his predecessors in many parts of his work. The most important feature of the traveller is his military career which can be considered as remarkable. Thanks to this, he was able to evaluate one of the fastest periods of Ottoman military modernization with expertise.

---

¹Vsevoljski, N. S, (1839). *Puteşestrie Çrez Yujnyyu Rossiyu, Kırım i Odessu, v Konstantinopol, Malınyu Azıjyu, Severnyyu Afriku, Maltu, Sitsiliyu, İtaliyu, Yujnyyu Frantsıyu i Parij v 1836 i 1837 Godab*, Moskva.

* Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mesut.karakulak@hotmail.com

Also, the main quality, which makes his work noteworthy, is first-hand observations and interpretations of the Ottoman military modernization, particularly on maritime reform initiatives. The notes of travellers, who came to Istanbul five times, can be evaluated under the definition of transferring unvaluable information to another region where it was considered valuable in the general concept.

Key words: Istanbul, Russian traveller, Ottoman modernization, Tsarist Russia

Giriş

Rus tarihi kaynaklarında İstanbul imgesinin, XI. yüzyılda yazılmış olan *Geçmiş Yılların Öyküsü (Provest Vremennib Let)* adlı Rus yıllığı ile başladığı bilinmektedir. Keza Ruslar için İstanbul tarihin her döneminde önem arz etmiştir. XVIII. yüzyıla kadar Rusların İstanbul'a *Çargrad* (Çarların Kenti) demeleri de bu tarihsel hafızanın ürünüdür². Bilhassa Rusların Bizans ile kurduğu ilişkiler neticesinde Hristiyanlığı kabul etmesi onların İstanbul ile olan ilişkilerine dini bir misyon yüklemiştir³. Gelişen tarihsel süreçte İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1453'te ele geçirilmesi ve Bizans'ın tarihe karışması İstanbul'a olan ilgi ve alakaya siyasi bir misyon eklenmesine sebebiyet vermiştir. Hayali İmparatorluğa dönüşen Bizans'ın mirasçılığı ile hareket eden Rus yöneticileri kendilerini Bizans'ın varisi kabul etmişlerdir⁴.

Rus devlet adamlarının benimsediği ve XIX. yüzyıla doğru güçlenen Bizans'ın mirasçısı olma misyonu tebaaya da tesir etmiştir. Daha sarıh bir ifade ile devletler hedeflerini ve resmî ideolojilerini meşru kılmak için kamuoyu oluştururlar. Dolayısıyla bir zamanlar Bizans başşehri olan İstanbul Rus kamuoyunda güçlü bir imge olarak var olmuştur. Dönemin haberleşme ve ulaşım ağı ve sosyo-ekonomik yapısı dikkate alındığında eski dünyanın merkezlerinden biri olan, nüfus ve ekonomik gelişmişlik bakımından dünyanın büyük şehirlerinden İstanbul, Rusların görmek yahut hakkında hikayeler duymak istediği şehirlerin başında geliyordu. Rus diplomat ve seyyahların tuttuğu gezi veyahut raporlarda Doğu ile Batının kesişim noktasında yer alan gizemli başkent İstanbul'a geniş yer vermesi kısmen bu merakın sonucudur.

Osmanlı-Rus ilişkilerinin en sıklaştığı XIX. yüzyılda İmparatorluklar başkenti İstanbul'a gelen Rus diplomat ve seyyah sayısında da artış gözlenmektedir. Çarlık Rusya'dan resmi görevlilerin dışında pek çok meslek grubundan ziyaretçinin de İstanbul'u ziyaret ettiği bilinmektedir. Bu

² Emine İnanır, *Rusların Gözüyle İstanbul*, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 19.

³ Fatma Koçak, Murat Özkan, "Bizans'tan Ruslara Miras: Hristiyanlık", *USAD*, C. 8, S. 37, Nisan 2015, s. 377-379.

⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, TTT, Ankara 2010, s. 139-140.

gezinlerden biri de Odesa'dan hareketle İstanbul'a gelen Nikolay Sergeyeviç Vsevolojski ve yol arkadaşı Oryantalist Pinner'dir⁵. Bu çalışma 1836 yılında İstanbul'a gelip Osmanlı Sarayına kadar giren Rus Çarlığında uzun müddet önemli askeri rütbelerde bulunmuş, Rus-İsveç (1788-1790) ve Rus-Polonya (1792) Savaşında aktif olarak görev almış⁶ Vsevolojski'nin seyahat raporlarını konu almaktadır. Seyyah askeri hayatı sonrası kendisine 1808 yılında bir matbaa kurmuştur. Vsevolojski matbaasında çalışmalar Napolyon'un Moskova'yı işgaline kadar devam etmiş ve bu matbaada 128 kitap basılmıştır⁷. 1817-1826 yılları arasında Rusya'nın batısında yer alan Tver'de yönetici olarak görev yapmıştır. Seyyah, "Güney Rusya, Kırım, Odesa ile İstanbul, Küçük Asya, Kuzey Afrika, Malta, Sicilya, İtalya'yı kapsayan seyahat notlarının oluşturduğu kitabının dışında 1836-1837 yılların Güney Fransa ve Paris'e yaptığı gezisini de kitaplaştırmıştır. Tarihe ilgi duyan Vsevolojski ayrıca Rus tarihi hakkında da bir eser vermiştir⁸.

Askeri ve siyasi hayatı sonrası tarihe merak saran Vsevolojski yapacağı ilk çalışma için İstanbul'un içinde de yer aldığı uzun bir seyahate çıkmıştır. Bu seyahat süresince İstanbul'da önemli temaslarda bulunan seyyahın notları bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Aynı dönemde İstanbul'u ziyaret eden Rus seyyahları ile karşılaştırılarak seyyahın notlarının benzer yönleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

İstanbul'a Varış ve İlk İzlenimler

21 Mayıs 1836'da Odesa'dan İstanbul'a yaklaşık olarak iki gün süren deniz yolculuğu sonucunda ulaşan seyyah Vsevolojski her gezgin gibi İstanbul'un eşsiz manzarası ve tarihi dokusu karşısında büyülenmiştir. İstanbul'un kısa bir panoramasını tasvir eden seyyah şehre girişinde Rus Knezi İgor'un 941'de İstanbul kıyılarına kayıklarla ulaşıp şehrin dış mahallelerini yakıp yıktığı anı gözlerinde canlandırmaktadır. Kendi hislerini belirtmekten çekinmeyen Vsevolojski, Türklerin tüm zenginliklerini katlettiği bu şehrin bir gün Rusların eline geçeceğinin hayalini kurmaktadır⁹. Seyyahın Boğaz'da dikkat çektiği

⁵ Araştırmacı ve şarkiyatçı kimliği ile bilinen Pinner'in İstanbul'a geliş maksadı şehirde yaşayan Yahudilerden bilgi-doküman toplamaktır. Özellikle de büyük çalışması *Talmud'un Alman Dilinde Tercümelere* için el yazmalarını temin etmektir. Sosyal tarih alanında önemli bilgiler ihtiva eden bu seyahat notları oryantalist bir bakış açısı ile yazılsa da tasvir ettiği gözlemler tarihsel anlamda kaynak değeri taşımaktadır.

⁶Fedorçenko V. İ. "Dvoränskie Rodi, Proslavivšie Oteçestvo" *Eniiklopedia Dvoranskib Godov*. 2003, s. 90.

⁷*Başaya Sovetskaya Entsiklopediya*, "Vsevolojskiy, Nikolay Sergeevič" Moskva 1997, s. 976.

⁸Tverskie praviteli: P.İ. Ozerov, N.S. Vsevolojskiy, V.A. Borisov, D.M. Obreskov, <http://www.tztver.ru/articles/detail/501>

⁹ N. S. Vskvolojkago, *Puteşestvie Çrezь Yojnuü Rossü Krim İ Odessu v Konstantinopol Maluü Azü Svernuü Afriku Maluü Sitsilnü İtalyu Yonuü Frantsnü İ Parij v 1836-1837 Godab*, Moskva 1839. 107-108.

hususlardan birisi de her iki kıyıda da gördüğü kaleler ve istihkâmlar olmuştur. *Rusların İstanbul'da zafer nidalarını şimdiden duyuyorum* diyen seyyahın İstanbul'un her iki yakasında da ciddi askeri önlemler alınmasını görmesi hayali tasavvurlarını bir tarafa atmasına sebebiyet vermiştir. Aslında seyyahın daha İstanbul'a girişinde Rus zaferlerine atf yapması seyahatnamesinin de genel çerçevesinin nasıl olacağını da göstermektedir. Zira seyyahın askeri geçmişi nasıl bir dünya görüşü ile İstanbul'u gözlemleyeceğinin ipuçlarını vermektedir. Nitekim gezginin söylemleri ile Rus askeri ideolojilerinin örtüşmesi yıllar boyunca aldığı ideolojik eğitimin de yansımasıdır.

Rus elçiliğinin yazlık sarayı Büyükdere'de bulunmaktadır. Bu nedenle Rus limanlarından gelen vapurlar eğer elçiliğe gidecek bir mektup veyahut görevli var ise bölgeye uğramaktadır. Seyyahın bindiği vapurda çocukluk arkadaşı Rus elçisi A. Petroviç Butenev'in ailesi olduğundan dolayı buraya uğramıştır. Elçilikten gönderilen kayıklarla Butenev'in ailesi vapurdan ayrılmıştır. Yanında Butenev'e Moskova'dan mektup getiren Vsevolovski de kısa süre elçi ile görüşmüş ve daha sonraki bir vakitte buluşmak üzere vapura dönmüştür¹⁰. Seyyahın bundan sonraki durağı Haliç olmuştur. Buradaki manzarayı çok karmaşık bulan seyyah her taraftan bir ses geldiğini, etraflarını sandalların sardığını, Fransızca, İtalyanca, Almanca ve Grekçe olarak *Beyefendi buraya buyurun, en ucuz ve iyi odalar bizde*" çağrılarını ile karşılaştığını dile getirmektedir. Zaten çok geçmeden vapura atlayan bir sandalcı seyyahın kolundan tutarak kendi kayığına atmıştır. İstanbul'a gelen hemen hemen her seyyah bu durumdan bahsetmektedir. Kısa süre sonra İstanbul'a dışarıdan gelenlerin çoğunlukla tercih ettiği Pera'ya ulaşan seyyah burada *Hotel de Russe'*ye yerleşmiştir¹¹.

İstanbul'a daha önce beş kez gelen Vsevolovski de her gezgin gibi şehirde belli bir seyahat rotası izlemiştir. Öncelikle Prens Adaları daha sonra Yedikule Zindanı, Galata Kulesi, Büyükdere Rus Elçiliği, Ayasofya ve bazı mabetler, şehrin tarihi mekânları ve Rus imgesi barındıran bölgeleri ziyaret etmiştir. Gezginlerin çoğunluğu tuttıkları notlarda özel görüşmeler veyahut mekânlar dışında birbirini taklit eden veya aktaran bilgileri tekrar ederler. Örneğin Vsevolovski'nin şehri tasvir ettiği bu pasajı hemen hemen tüm Rus seyyahının eserlerinde görmek mümkündür.

Şehrin bu azametli manzarası, onu ilk görenlerde şaşkınlık ve hayranlık doğuruyor. Gemimizin tam karşısında "Jeralskij Dvrety" (Saray) evleri, kuleleri ve türlü bahçeleriyle saray gemimizin tam karşısında idi. Saray eski Bizans sarayının tam bulunduğu yerde kurulmuş ve bütün şehrin genişliğini ihtiva ediyor. Onun farklı mimarisi, ihtişam ve görkemli görüntüsü ister istemez bin bir gece masallarını hatırlatıyor. Rengarenk ve yaldızlı filikaların görüldüğü Sultan iskelesi, gözleri kamaştırıyor. Marmara denizi buradan başlıyor. Tam olarak saraydan itibaren sağ sahilinden Yedikule zindanına kadar şehrin

¹⁰Vskvolovskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Krim*. s. 112-113.

¹¹Vskvolovskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Krim*. s. 135-137.

eski surlarının uzandığını görürsün. Deniz uçsuz bucaksız, sol tarafta “Prenses Adaları” daha ilerde “Olimp” daha yakın da eski Halkedon ya da Hrisopolis (diye bilinen) Üsküdar şehri, Servi korulukları ve cami ve minarelerle süslü Üsküdar şehri. Sağ taraftaki manzara da az şaşırtıcı değil: Bu İstanbul limanı ya da Altın boynuz adını taşıyor. Orada binlerce gemi, direkler (direkli ağaçlar) ve onların arasında Türk donanmasının büyük askeri gemileri. Burada bütün devletlerin bayrakları bandıraları dalgalanıyor. İskelenin sol kısmında yedi tepede Camileri ve minareleriyle yükselen İstanbul. Onların arasında Ayasofya kubbesi ve bazı diğer gösterişli harika yapılar. İskelenin sağ tarafında tersaneyi görüyorsunuz. Tepeler boyunca ise Pera ve Galata sanki kendi başına ayrı bir şehir gibi. Binlerce kayık (küçük lodkalar burada öyle adlandırılıyor) hiç durmadan gemilerin arasında ve körfezin her yönüne (yüzüyor) Bütün bu manzara aniden görünüyor ve siz bir noktadan onun tümünü görebiliyorsunuz! Bütün bunlara bir de mavi gökyüzü ve mevsime uygun doğu rüzgârı, Propandit’in parlayan alını. Siz seyahatlerin hayranlığını ve hislerini (duygularını) kolayca anlarsınız. Ben bu andaki duygularımı anlatamam¹²

Otelde konakladığı ilk gün sokak satıcılarının sesiyle uyanan seyyah, kaldığı odanın penceresine oturarak o anı aynen şöyle tasvir etmiştir.

Önümde çeşitli kökenlere mensup halk yığını toplandı. Türkler askeri üniformalarla ve geleneksel kıyafetlerle başları sarıktı, Ermeniler, başlarında büyük (devasa büyüklükte) şapkalar, Grekler, Franklar ve çok sayıda Yahudi. Bu insanlar sessiz ve ürkek bir şekilde duvarların yanına sokuşmuşlardır. Nihayet işte kadınlar, öylesine bürünmüş olsalar da ayakkekabularının renginden hangi millete mensup olduğunu bilmek mümkün. İşte üstü kapalı arabalar, kurdelelerle süslenmiş arabalar. Türk kadınları, ileride üzeri yüklü develer ya da odun ve yabut su tulumları ve katarlar...Dar kötü döşenmiş sokaakta (caddede) ve birbirini iterek koşuşturan insanlar. Bir de buna iğrenç ve aç köpekleri ilave ediniz ki bu köpekler bütün halkın arasında gezmekte. Bu köpekleri kimse dövmüyor sopalamıyor. Benim için enteresan ve gerçekten maskeli balo gördüğümü itiraf etmeliyim¹³

Seyahatlerin çoğunun kafasında kurgulanmış bir doğu mistisizmi olduğu bir gerçektir. Bu nedenle İstanbul’a gelen seyahatlerin vapurları Boğaz’dan giriş yaptığından itibaren karşılaştıkları kent manzarasını *bin bir gece masallarına* benzetirler¹⁴. Bu nedenle şehre gelen tüccar veyahut seyahatler potansiyel Batılı

¹²Vskvolojskago, *Putışestvie Çrezp Yojnuü Rossü Kırım*, s. 120.

¹³XIX. yüzyılda İstanbul’u ziyaret eden seyahatlerin çoğunluğu tuttuğu notlarda İstanbul sokaklarında başı boş gezen köpeklerden bahsetmektedirler. Bu seyahatlerin bir kısmı bu köpekleri şehrin bir parçası gibi görse de büyük çoğunluğu bu manzarayı pek hoş karşılamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkzn., Metin Menekşe, “Batılı Seyahatlerin Gözünden Osmanlı İstanbul’unda “Köpekler”, *International Social Sciences Studies Journal*, 4(28): ss. 6321-6334

¹⁴1849 yılında İstanbul’u ziyaret eden, hatta Abdülmecit’in Çırağan Sarayı’nda ağırladığı Rus ressam Zaharov’un İstanbul tasviri ve 1835 yılında İstanbul’u ziyaret eden Vladimir Petroviç’in tasvirleri de Vsevoljski’nin mistisizmi ile benzerdir. Ayrıntılı bilgi için bkzn., Fatih Ünal, “Vladimir Petroviç Davidov’un Seyahat Notlarına Göre 1835’de İstanbul, *OÜSBAD*, S. 8 (3), Kasım 2018, s. 537-556;

okuyucu kitlesinin zihninde mevcut muhayyel Doğu imgesini besleyecek ve güçlendirecek sembol ve unsurlarla anlatılarını inşa ederler. XIX. yüzyıl seyyahının tuttuğu notlar bu bağlamda toplumsal iletişim aracı olduğu düşünülebilir. Zira tüccarlarda olduğu gibi bu dönem seyyahlarının da isteyerek veyahut istemeyerek mekanlar arasında bilgi taşıdığı bir gerçektir. Bir başka deyişle seyyah kendi verdiği izlenimlerini değerli olmayan bir mekândan değerli mekâna taşıma işlevini üstlenmektedir. İstanbul'un herhangi bir yerinde bulunan Bizans kalıntısının orada yaşayan halkın günlük hayatındaki yeri ile Rus Çarlığı'nın en ücra köşesinde seyyahın notları ile buradaki Bizans mirasından haberdar olacak herhangi bir bireyin düşünsel dünyasının aynı olmadığı aşıkardır¹⁵.

Dini Mekânlar

İstanbul'a gelen Rus seyyahların mutlaka gördüğü, hatta geliş gayelerinden biri Ayasofya ziyaretidir. Ruslar tuttukları notlarda Ayasofya'ya "Sv. Sofiya ya da "Meçet Sofiyskaya" (Ayasofya Camii) tabirini kullanır¹⁶. Seyyah zamanı olmadığı için Ayasofya'yı yeterince inceleyememiştir. Ancak Ayasofya mimari ve arkeolojisini konu edinen eserlerden iktibas ettiği bilgilere yer vermiştir. Ayasofya'nın tarihi, kuruluşu, mimari özellikleri, kim tarafından yapıldığı, planı, geçirdiği yangınlar, yeniden inşası, yapı malzemelerinin nereden getirildiği Avrupa'daki kiliselerle mukayesesi seyyah tarafından yapılmıştır¹⁷.

Vsevolojski kutsal mekânlar ziyaretine Konstantin tarafından yapılan Kutsal Apastol Kilisesi ile devam etmiştir. Bu kilisenin Ayasofya'dan geri kalır bir yanı olmadığını belirten seyyah kiliseden şu sözlerle bahsetmektedir:

Camilerin önünde olduğu gibi Apastol Kilisesi'nin önünde de geniş bir bahçe var (revaklarla çevrelenmiş), bahçenin çevresinde okullar, hamamlar, kilise çalışanlarının yaşadığı evler bulunuyordu. Büyük Konstantin¹⁸ burada gömüldü¹⁹.

Rus seyyahlar dini ya da tarihi mekânları anlatırken, istifade ettikleri klasik eserler olan Batılı, Bizans ve Latin kaynakların tesirindedirler. XIX. yüzyıl Avrupa seyyahlarının bakışı daha ziyade materyalizm ve emperyalizme kaymış olduğundan dini hüviyetleri değişime uğramıştır. Dolayısı ile İstanbul'u anlatırken XIX. yüzyılda olsalar bile daha dünmüş gibi Roma, Bizans devrini

¹⁵Eyüp Özveren, *Akdeniz'de Bir Doğu*, Dost Yayınları, Ankara 2000, s. 24-27; Fatih Ünal, "Rus Ressam Zaharov'un Hatıralarında İstanbul", OÜSBAD, S. 9, 2014, s.16-26.

¹⁶Vskvolojskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Kırım*, s. 181.

¹⁷Seyyahın İstanbul'un tarihi ile ilgili bilgileri ekseriyetle G. Hammer'den aldığını görmekteyiz. Bknz. Vskvolojskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Kırım*, s. 181-186.

¹⁸Mezarı Havariun Kilisesi'nde bulunmaktadır. Konstantin'in, Fatih camii etrafında Helena kilisesinde de sandukasının olduğu bilinmektedir.

¹⁹Vskvolojskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Kırım*, s. 187.

anlatmaktadırlar. İstanbul'da hep Bizans ve Roma'yı aramaktadırlar. Sanki aradan yüzyıllar geçmemiştir. Şuur altında Osmanlının (Türklerin) İstanbul'daki yönetiminin geçici olduğunu bir müddet sonra İstanbul'un asıl sahiplerine yani Hristiyan medeniyetine geçeceğini düşünerekten eserlerini kaleme alırlar. Vsevolojski de diğer Batılı seyahatçıların anlatılarını kendi seyahatnamesinin odağına yerleştirmekten beis duymamış yer yer kendi kurgu dünyasından pasajlar ile düşüncesini benzerleri içerisinde birleştirerek metnine yön vermiştir.

Seyyahın yol arkadaşı eski yazmaları toplayan bir şarkiyatçı olduğundan bunların muhafaza edildiğini düşündükleri irili ufaklı pek çok dini mekânı görmüşlerdir. *Studiava Tserkov (Stüdy Kilisesi)* ve *Fatige Djamis (Fatih Camii²⁰) Ayoş-Giorgios Kilisesi²¹* bunlar arasındadır, fakat buralarda istedikleri türde eserleri elde edememişlerdir. Nihayet Seyyah, *Yerusalem (İerusalim) Kilisesi'ne* gittiğinde ilgilerini çeken bazı yazmalar bulmuşlardır. Burada Kudüs Patriği ile görüşme yapan seyyah patrikte eski ve henüz kimse tarafından bilinmeyen el-yazmaları bulunduğunu duymuştur. Patrik ise bu bilginin doğru olduğunu ancak son yangında kitapları kurtarmak için acele ederken, düzensiz bir şekilde onları büyük sandıklara attıklarını söylemiştir. Ancak seyyaha bunları gösteremeyeceğini ve veremeyeceğini de belirtmiştir²². Kudüs Patriği'nde eski el yazma eserler olduğunun yabancı çevrelerde (eski eser arayan) bilindiği anlaşılıyor.

Seyyahın İstanbul'da muhtelif irili ufaklı kiliselere de uğradığını (Rus Kilisesi, Kutsal Polikarg Kilesesi) görmekteyiz. Ancak bahsettiği kiliselerin bazılarını görmüş, artık mevcut olmayanlar hakkında ise kaynaklara dayanarak bilgi vermiştir. Bunlardan başka hiçbir şekilde görmeden ziyaret etmiş gibi tanıttığı dini mekanlar da mevcuttur.

Vsevolojski'nin İstanbul seyahatinde kiliseler dışında camileri de ziyaret etmiştir. Seyyah, İstanbul'daki camileri üç gruba ayırmıştır. Bunlardan ilki Bursa, Edirne, Kahire, İstanbul gibi sadece ülkenin büyük şehirlerinde bulunan sultan camilerdi²³:

Bu camilerin sayısı on dört kadar vardı. Oldukça büyük olan bu camiler genellikle büyük geniş bahçelere sahipti. Sultan camilerinin çevresinde genellikle dini ya da toplum yararına yapılar(imaretler) yer alıyordu. Misafirhaneler, akıl hastaları için yapılar, okullar, kütüphaneler, mezarlar (türbeler, sultan ve ailesi için), bu camii çevresinde bulunuyordu. Ayrıca bu camilerden olan Eyüp Sultan camiiinde sultanlar taç giyiyor, kılıç kuşanıyordu²⁴.

²⁰Vskvolojkago, *Puteşestvie Çrezp Yojnuü Rossü Kırım*, s. 188-189.

²¹Vskvolojkago, *Puteşestvie Çrezp Yojnuü Rossü Kırım*, s 210-212.

²²Vskvolojkago, *Puteşestvie Çrezp Yojnuü Rossü Kırım*, s 212-216.

²³ Selatin camileri de denilmektedir.

²⁴ Seyyah bu camilere *Meçet/ мечеть* demektedir. Bknz. s. 242-248.

İkinci grup camiler ise özel kişiler tarafından inşa ettirilen camilerdir ki, bunların sayısı iki yüzü bulmaktaydı. Üçüncü kısım camileri veya mescitleri şapel tarzı olarak adlandıran seyyah sayılarının üç yüzü bulduğunu bildirmektedir. Seyyah pek çok camiye gitmiş ve birçok kez de camilerdeki ibadet şekillerine şahit olmuştur. Türklerin ibadet ederken huşu içinde olduklarını belirtmektedir. Ayrıca camilerin genel görüşlerini içyapıları tasvir eden seyyah, buralarda heykeller, resimler, olmadığını ancak Kuran ayetlerinin ve süslemeli levhaların olduğunu pek de şatafatlı olmadıklarını söylemektedir. Hatta Türklerin cami yapımından anlamadığını bu nedenle hep daha önce yapılan kilise mimarilerinin taklit edildiği veyahut kiliselerin camilere dönüştürüldüğünü ifade etmektedir.²⁵

Vsevoljski daha önce İstanbul'a gelen seyyahların notlarını okuduğu için gezdiği tüm camilerin özelliklerinden bahsetmeyeceğini ancak bunlar arasında bahse değer olduğunu düşündüğü Eyüp ve II. Mehmet camilerini anlatmadan geçmeyeceğini aktarır. Bilhassa II. Mehmet camiinden çok etkilenen seyyah camiye şöyle anlatır.

Kutsal Apostol kilisesinin yıkıntıları (üzerine) şimdi II. Mehmet Cami (Fatih Cami) inşa edildi. Onun bünyesinde İstanbul'un en büyük ve en iyi hamamı yapıldı. Türkler hamamı (Tunkur-Gamam) Küçük Hamam olarak adlandırıyor. Bu hamamın mermer döşeli üç büyük salonu bulunmaktadır. Roma Panteon'u gibi yükselen, kubbesinden ışık almaktadır. Bu cami güzellikte Ayasofya'ya denktir²⁶.

Diplomatik bir misyon ile İstanbul'a gelmediği bilinen Vsevoljski'nin anlatısını belli bir kavramsal çerçeve içerisinde sunmadığından, onun resmi rapor tutan bir profesyonel olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Ancak onun diplomat yahut anlatım ve tasvir yeteneği kuvvetli mütebahhir bir edebiyatçı, fikir adamı kimliğine sahip olmaması inşa ettiği metne ayrıcalık kazandıran, onu araştırma nesnesi haline getiren esas nedendir. Vsevoljski'nin ortalama yarı-aydın bir tipi temsil etmesi onun metninden dar bir sınıfın değil Rus toplumunun orta ve daha geniş tabakalarının Osmanlı algısını, Doğu ile ilgili basmakalıp fikirlerini, zihinlerindeki imgelerini destekleyen ve oluşturan bilgi kaynaklarını takip edebilmemizi sağlamaktadır. Seyyahın anlatısı tartışma götürmez bir ustalık barındırdığı söylenemez ancak herhangi bir bireyin dönemsal izlenimlerini yansıtmaması veyahut belli bir misyon sahibi geleneksel Rus vatandaşının izlenimleri olması açısından değerli olduğu söylenebilir. Aslında seyyahın askeri kimliği de düşünüldüğünde sıradan bir Rus vatandaşının Osmanlı yönetimindeki dini yapılara veyahut dini karşıtlığına bakışını da kısmen yansıtmaktadır.

²⁵Vskvolojskago, *Puteşestvie Çerez' Yojnuü Rossü Kırım*, s. 242-248.

²⁶Vskvolojskago, *Puteşestvie Çerez' Yojnuü Rossü Kırım*, s. 242-248.

Tekkeler

İstanbul'a yüzyıllardan beri muhtelif amaçlar ile gelen seyyahlar, şehrin güzelliği yanında Doğu'nun kendi tabirleriyle mistik taraflarına da dikkat çekmişlerdir. Bu nedenle İstanbul'un dört bir yanında bulunan tekkeler, dergâhlar vb. dini mekânlar seyyahların uğrak noktalarından olmuştur. Bilhassa Mevlevilere ait dergâhlardaki sema ritüelleri seyyahların dikkatini epey çekmiş kimi bu mistik havadan son derece etkilenirken kimisi ise yapıları oldukça anlamsız bulmuştur²⁷. Seyyahların İstanbul'da en sık uğradığı tekke ise 1491 yılında kurulan ve pek çok defa yangınlardan dolayı kullanılamaz hale gelip yeniden onarılan *Galata Mevlevihane'sidir*. Vsevoljski'nin ise ziyaret ettiği Mevlevihane'nin adının bilgisini vermez ancak notlarında Pera'da bulunan Mevlevihane çevresinde yayılmış olan mezarlardan bahsederken, burada dervişler sınıfına mensup Halet Efendi²⁸'nin bulunduğunu belirtir. Hatta Halet Efendi'nin bu tekkeyi yenilediğini ve güzelleştirdiğini ölümü ardından da zengin bir kütüphane ve hatırı sayılır birikim bıraktığını aktarır²⁹. Osmanlı bürokrasisinde önemli mevkiilerde bulunan Halet Efendi siyasi hayatı başı vurularak son bulmuştur. Bedeninin gövde kısmı Mevlâna türbesine defnedilirken baş kısmı ise *Kulekapısı Mevlevihane'si* olarak da bilinen Galata Mevlevihane'sine gömülmüştür. Dolayısıyla Vsevoljski de diğer seyyahlar gibi İstanbul'da bulunan bu önemli tekkeye uğramıştır

Vsevoljski ziyaret ettiği Galata Mevlevihane'si hakkında izlenimlerini şöyle aktarır:

Ben ve maiyetimin ikinci defa geldiğimiz bu Mevlevihane'de ayakbularımızın üzerine sarı pabuçlar giyerek tekkeye girdik. Salonların mimarisi, sivri damın altında Polıganu? gözümü getiriyor; Birkaç kolon ve sıra parmaklıklar (korkuluklar) törenin gerçekleştirildiği yer ya da orta (mekânda) izleyicileri birbirinden ayırıyor. Kapuların üzerinde koroda birkaç flüt (ney) ve timbalden oluşan orkestra ve (şarkı söyleyen), (bu çeken) dervişlerin korusu

---

²⁷Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve Bektaşî ocaklarının sürülmesinden sonra özellikle III. Selim döneminde başlayan Mevlevî hayranlığına II. Mahmud döneminde Nakşîler de eklenmiştir. Seyyahın Mevlevî tekkelerinin çokluğundan bahsetmesi umumi ve sürekli bir durum olmaktan ziyade o dönemin bir olgusudur. Necip Fazıl Duru, "Batılı Seyyahların Gözüyle "Dönen Dervişler", *Hece*, (Ekim 2007), S. 130, s. 118-119.

²⁸ Seyyahın deyimiyile; *herkesin bildiği Halet Efendi, şimdiki Sultanın sınırsız güven ve sevgisini kullandı. Sultan'a Yeniçeri ocağının kaldırılması fikrini aşıladı. Ancak Sultan, düşmanlarının özellikle halen tam manasıyla hâkim olmadığı Yeniçerilerin entrikalarıyla sevdiğilerini kurban etmek zorunda kalmıştır. Bknz. Vskvoljskago, Puteşestvie Çrezь Yoynuü Rossü Kırım, s. 260. Ancak seyyahın bildirdiğinin aksine Halit Efendi II. Mahmud'un Yeniçeri ocağını kapatma fikrine mâni olmaya çalıştığı bilinmektedir. Bknz., Nimetullah Akay, "Osmanlı Sultani II. Mahmud Döneminde Mevlevilik" *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 20, Sayı 33, Ocak-Haziran 2015, s. 84.*

²⁹Vskvoljskago, Puteşestvie Çrezь Yoynuü Rossü Kırım, s. 260-265.

bulunuyor. Kuran'dan (alınmış) oldukça büyük ölçüde Arapça yazıt (ayet) doğu tarzından duvarı süslüyor. Nişana (tarikati) direnenler (dayananlar) için yeşil yastık ve kardaşler(dervişler) için birkaç hasır. İşte bütün iç dekorasyon bu. Dönme için bırakılan salonun ortası cam gibi cilalanmış³⁰

Seyyah, tekkenin içerisinin kısa bir tasvirini yaptıktan sonra merakla beklediği sema ritüelini anlatmaktadır.

Orta boylu bir ihtiyar olan Nastayatel (şeyh)³¹ yeşil çüppeli ve büyük derviş kalpağıyla salonun doğu kısmında yastıkta yönü seyircilere dönük (olarak) kımldamadan oturuyordu. Onun her iki tarafında üçer derviş ayakta duruyordu. Ellerini bağlamış, bakışları yerde, yüzündeki sakin görüntüsünü değiştirmeden ayaktaydılar. Tören kıyafetli on üç derviş içeriye girdi. Yere kadar uzanan çuha dolamalarla, geniş perdeyle, sıkıca bağlanmış kuşakla içeri girdiler. Birbirine eşit mesafede orta yerde halka oluşturdular. Hareketsiz yere bakan gözleri, bastıklı benizleri, uzun kalpakları, fantastik biçimde kıyafetleri onlara anlatılmaz bir gizem katiyordu. Diğerleri uzun sakallı bir kısmı ise çok gençti. Koro müzik eşliğinde "la ilabe illallah" (tekbir getirmeye) demeye başladılar. Daha sonra Şeyh uzun (hava ile) ses ile dua okumaya başladı. Bu esnada bütün dervişler diz çöktü. Belirli zaman aralıklarıyla yere uzandılar (secdeye vardılar) ve her birlikte "hu" çektiler. Birkaç dakika derin sessizlik hâkim oldu. Koro uzun ve alçak sesle okumaya başladı. Dervişler, baş arkasında, ölçülü adımlarla yeşil minderin önünden geçtiler, ki o minderlerde gerçekten onlar için kutsal bir isim işlenmişti. Minderin önünde durdular, yere kadar eğildiler ve ellerini göğüslerine koyarak önce ağır ağır topuklarının üzerinde dönmeye başladılar. Müzik sesi artarak yükselmeye başladı. Koro Allah adını haykardı. Dervişlerin dönüleri canlı hale geldi. Onlar ellerini uzattılar gözlerini gökyüzüne diktiler; geniş etekleri hava ile doldu ve büyük dönen halkalar oluştu. Müzik, şarkılar ve koronun haykırıları sonunda vahşi bir hale sağır edici bir uğultuya ulaştı. Bütün tekeke sarsılmış gibiydi. Ancak büyük koşuşturmanın tam ortasında, görünmeyen bir işaret verilmesiyle birlikte bir anda dervişler ve müzik durdu. Onlar gösterinin başındaki gibi kendilerini birbirlerine ayn mesafede buldular.³²

İstanbul'a gelen seyyahların büyük şaşkınlığına sebep olan ve ilgi ile takip edilen sema ritüeline bir gösteri gibi bakan Vsevoljski dervişlerin uyumu, ahengi ve adanmışlığı karşısında hayranlığını gizleyemez. Hatta onların diğer tüm tarikatlara göre daha fazla saygı gördüğünü ekler. Aslında Slavist bir bakış açısıyla seyahat notlarını oluşturan Vsevoljski'nin kafasındaki Türk imgesi ile dervişlerin üzerinde bıraktığı etki birbiriyle çelişmektedir. Bu nedenle munis bir anlatımdan kaçınan seyyah Müslümanlığı övücü veyahut methedici söylemlerden kaçınmıştır. Bu tür anlatımı diğer Rus seyyahlarda da görmek mümkündür. Örneğin 1835 yılında İstanbul'u ziyaret eden Vladimir Petroviç

³⁰ Vskvoljskago, Puteşestvie Çrezь Yojuü Rossü Kırım, s. 260-265

³¹ Rusça karşılığı baş rahip manasına gelmektedir. Seyyah burada Mevlevihane'de sema ritüelini yöneten Mevlevihane'nin şeyhinden bahsetmektedir.

³² Vskvoljskago, Puteşestvie Çrezь Yojuü Rossü Kırım, s. 260-262.

Davidov da sema ritüelinden çok etkilenmiş fakat bu ritüeli sanat gösterisi olarak nitelemiştir³³. İstanbul'u ziyaret eden neredeyse her milletten diplomat ve seyyahın sema ve zikir törenlerini izlemek istemesi ve bu törenlerin, mekanların detaylı tasvirlerini yapması öteki algısında bunların Doğu'ya ve Osmanlı'ya ait başlıca sembollerden, bir bakıma alamet-i farikalardan sayıldığını gösterir. Fakat bu ayınların bir tür gösteri gibi tasviri, farklı anlatıcıların tasvirlerinde benzer öğeleri ve yaklaşımı kullanmaları esasa müteallik detaylarla alakadar olmamaları bunların birbirilerini beslediklerinin, gerçeklikle, var olanla değil, kitlelerin sanılarını, sabitelerini, önyargılarını kuvvetlendirmekle ilgilendiklerinin ifadesidir. Batılı seyyahlardan öğrendikleri Doğulu ve İslam algısının olumsuz imajını pekiştirmek için seyahatname yazdıkları ve izlenimlerini de bu şekilde aktardıkları aşikardır.

Eğitim-Öğretim

Vsevolovski seyahatnamesinde eğitim-öğretim ile ilgili bilgileri cami, mescit vb. konuların anlatıldığı kısımlarda vermiştir. Rusya'dan İstanbul'a gelen seyyahların çoğunluğunun da ifade ettiği gibi Vsevolovski, Osmanlı halkının eğitimsiz olduğunu ve basit meşgalelerle uğraştıklarını belirtmektedir. Seyyah Osmanlı eğitim kurumları ile ilgili şu değerlendirmeleri yapar:

İstanbul'un hemen hemen bütün büyük camilerinin bünyesinde yüksek öğrenim (medrese) ya da orta öğrenim (mektep) okulları vardır. Bu okullarda 400 ve daha fazla talebe eğitim görüyor. Profesörleri ya da öğretmenleri softas (софты) diye adlandırılıyor. Bunlardan her birisinin kendi yanında talebesi oluyor ki o talebe genellikle ondan sonra kendi yerine geçiyor ve o zamana kadar yanında hizmetinde bulunuyor. O ulemanın ya da kaduların eğitim terbiyesinden geçer. Hiç kimse bu ağır imtihanı vermeden medreseden diploma alamaz ve dini ya da mahkemede (bukuki) vazife ifa edemezdi. Alt okullar mektep olarak adlandırılıyor ve gariban ailelerin tüm çocuklarına bu kurum açıktı. Bu okullarda okumayı, yazmayı, Muhammed'in kanunlarını (şeriatı) ve Türk dilinin ilk kaidelerini öğretiyorlar. Bu okulların her birinde birkaç öğrenci caminin hesabına okutuluyor. Öğretmenler öğrencilerin ailelerinden herhangi bir para talep etmiyor.

İstanbul'da kütüphaneleri de ziyaret eden seyyah buralarda bazı incelemelerde bulunur, ilgisini en çok saray kütüphanesi çeker. Bu kütüphanedeki izlenimlerini şöyle aktarır:

İstanbul'da camiler bünyesinde 13 kadar halk kütüphanesi vardır; ancak saraynki en enteresani ve kitap sayısı bakımından en büyüğü sayılıyor. Bu kütüphanede 120'ye yakın Konstantin Veliki (Büyük Konstantin)'ye ait el yazma bulunduğu (muhafaza edildiği) tahmin edilmektedir. Son zamanlarda Saray kütüphanesini gören yabancılar bunun doğru olmadığını belirtiyorlar; ancak ben

³³Vladimir Davidov, *Putevyya Zapiski Vedennyya Vo Vremya Prebvanyya Na İoniçeskib Ostrovab, v Gretzii, Maloy Azii i Turtzii v 1835 Godu*, II, Sanktpeterburg, s. 36-38.

Türkleri iyi bildiğimden dolayı, ziyaretçilere hepsini göstermediklerini rahatlıkla söyleyebilirim. Zira Abbat (dini unvan) Toderini uzun süre önce bu el yazmalarının kataloğunu yayınladı. Katalogdan, kaybolmuş olan Tatsita'nın (eseri) Dekadî Tita Liviya'ya ve şairlerin şiirlerini hiçbir şekilde bulma ümidinin olmadığı da görmek mümkün³⁴

II. Mahmud'un Askeri Reformları

Seyyah, seyahatnamesinde II. Mahmud döneminde yapılan askeri reformlar hakkında da bilgi vermiş, değerlendirmeler yapmıştır. Bilhassa Rus askeri modernleşmesi ile Osmanlı askeri modernleşmesini karşılaştıran seyyah gözlemlerini şöyle aktarmıştır.

Rusya ile savaştan sonra Sultan düzenli ordu kurulması maslahatıyla meşgul oldu. Durmaksızın yeni askerlerin eğitimlerine şahit oldu. Alaylar kurdu. Nibayetinde onları Avrupalı biçimde giydirdi ve donandırdı. Yeni ordu kırk bin kişiye ulaştı. Fakat bu ordu ilk giriştiği savaştan sonra tam olarak dağıldı. Sultanın beklentileri boşa çıktı³⁵.

Vsevolojski'ye göre Osmanlı ordusunun modernleşmesine rağmen başarısız olmasının ana sebebi kalifiye personel eksikliğinin yanı sıra yeni kuralların faydalarını anlamayan ve onları istemeyerek kabul etmiş cahil komutanlar, subaylar ve bunlardan ümidi olmayan askerlerdi. Zira II. Mahmud'un kurduğu ordunun Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa'nın orduları karşısında başarısız olması bu durumu kanıtlar nitelikteydi. Zira seyyahın bizzat gözlemlediğine göre Osmanlı askeri alaylarının bir kısmı 16-17 yaşlarında derli toplu düzgün durmayı bilmeyen çocuklardan oluşuyordu. Silah altında olan askerlerin bir kısmının bağı açık, düğmeleri çözülmüş bir şekilde gayri nizami hareket ediyordu. Hatta Vsevolojski, nöbet tutan askerlerin bazılarının çıplak ayaklı olduğunu iddia ediyordu. Ordu'da genel itibariyle düzensizlik ilk bakışta belli oluyordu³⁶.

Seyyah, Osmanlı Ordusunda II. Mahmud ile gerçekleştirilen modernleşme çalışmalarının bir kısım askerler tarafından benimsenmediğini ve atalarının her zaman kendi klasik metotları ile başarı sağladığına inandıklarını belirtiyordu. Vsevolojski, Osmanlı ordusundaki üst rütbeli askerlerin orduda gerçekleştirilmek istenen yenileşme hareketine eleştirel bakışını kendi deyimiyle yorumlaması dikkat çekicidir.

Serasker ve diğer ileri gelenler diyorlar ki; Büyük Petro da böyle başladı, daha sonra ise düşmanlarını yendi; fakat onlar bilmiyorlar ki Petro'nun Şeremetev, Goltzın, daha sonra ise Menşikov gibi hemen hemen hepsi tümen, tugay ve hatta alay

³⁴Vskvolojskago, *Puteşestvie Çrezp Yojuu Rossii Krim*, s.247-248.

³⁵Vskvolojskago, *Puteşestvie Çrezp Yojuu Rossii Krim*, s.265.

³⁶Vskvolojskago, *Puteşestvie Çrezp Yojuu Rossii Krim*, s.266.

komutanı 2 ya da 3 müstesna (seçkin) baş kumandanının aslında yabancı oluşuydu. Onlar subayları yetiştirdiler, sonradan bunların içinden Müniş, Kayt, Lassy Levendal gibi generaller çıktı. İmparatoriçe Anna ve Elizabeth hükümdarlıkları devrinde Saltıkov, Rumyantsev, Çernuşev, Dolgorovskî'ler ortaya çıktı. Bunları sırasıyla Büyük Ekaterina devrinde (ke) Orlov-Çermensk, Kamensk, Büyük Suvarov, Reşnin, Ferzen'i ürettiler. O zamandan beri bizde her zaman meşhur komutanlar oldu. Şimdi genel olarak bütün generaller iyi, fakat onların arasında mükemmelleri hatta büyüklüğü var!³⁷

Seyyah Rus askeri modernleşmesinde devşirme askerlerin öneminden bahsederken sonraki dönemlerde Rusların daha başarılı komutanları kendileri yetiştirdikleri bunların ise Türkler ile girilen savaşlarda önemli zaferler kazandıklarını belirtir. İthamlarında daha ileriye giden Seyyah Türk askerinin beceri yönünden çok kabiliyetsiz olduğunu söylemektedir³⁸. Osmanlı süvari birliğini gözlemleyen Seyyah burada gördüklerini şöyle aktarır.

Türklerin düzenli süvarisinin (kuvvetleri) tümü hafif süvarilerden oluşuyor. (düzenli süvari). Napolyon'un subayı Piemonteli Kollos tarafından yapılandırılan husar (хусар) ve ulanlardan (уланов) oluşuyor. Ben, sevilen Sultan Mubafız Birliği'ni gözlemedim. Sultan bu birliği kendisi komuta etmeyi seviyor. Onlar çok iyi giyimli; sarı ipek (шуркату) mavi paltolar (keban) giyimli. Avrupalı eyerin şekli çok kötü duruyordu. Süvariler düzenli Türk ordusunun gözbebeğiydi. Askerlerin en iyileri bu orduya giriyordu. Bütün İstanbul fıyakacıları orada hizmet ediyor. Altın sırmalar onların Asyalı duruşuna gidiyor. Onlar kaldırımında kılıç ve mahmuzlarla (caka satmayı-şingirdatmayı) seviyorlar. Subaylar Fransızca birkaç selamlamayı (sözünü) ezberlemişler, (topuklarını) hafifçe birbirine vuruyorlar ve Avrupalı biçimde selamlıyorlar, gençler güler yüzlü (genel olarak güzel yüzlü) ve sempatik özellikle Avrupalı subaylara karşı onların tarz (tavır) ve serbestliğini (tabiliğini) benimsemeye gayret ediyorlar. Fakat onların tüm eğitimi bununla sınırlı kalıyor. Süvarilerin manevraları ilk adımda bızlı atak yapıyorlar ancak cephe kısa sürede dağılıyor. Süvariler koşullarda da çok kötü. Taburlar arasındaki mesafeye de uyulmuyor.³⁹

Vsevoljski modernleşme çabasına giren Türk ordusuna eleştirileri sadece yukarıdaki örneklerle sınırlı kalmıyordu. Aslında seyyahın eleştirdiği noktalar yeni bir askeri düzene geçecek olan tüm orduların yaşayacağı olağan durumlardı. Bunun yanı sıra seyyah Türk ordusundaki topçuların eski zamanlarda olduğu gibi şimdi de çok iyi olduğunu belirtiyordu. Bu mükemmelliği Türklerin Fransızlara borçlu olduğunu söyleyen seyyah Halil Paşa'nın da gayretli uğraşlarını da ekliyordu⁴⁰.

Seyyahın Türk Ordusu hakkında yaptığı kısa tasvire göre Türkiye'deki reformların (askeriye dışındaki alanlarda da) tümü sadece Sultanın

³⁷ Vskvoljskago, *Puteşestvie Çreş Yojnuü Rossü Krm*, s.266-267.

³⁸ Vskvoljskago, *Puteşestvie Çreş Yojnuü Rossü Krm*, s. 268.

³⁹ Vskvoljskago, *Puteşestvie Çreş Yojnuü Rossü Krm*, s.268-269.

⁴⁰ Vskvoljskago, *Puteşestvie Çreş Yojnuü Rossü Krm*, s.270

yönlendirmeleri ile gerçekleşmiştir. Halk her şeye karşı kayıtsız (ilgisiz), hareketsiz, yeni icatları anlamak ve kavramak istememiştir⁴¹. Vsevoljski'nin askeri kimliği ile beraber değerlendirmeleri düşünüldüğünde Osmanlı askeri modernleşmesi üzerine düşüncelerinin fazlasıyla ideolojik çerçevede kaldığı dikkat çekmektedir. Ancak yine de seyyahın Osmanlı ordusunun yenileşmeyi şeklen aldığını belirtmesi ve aynı dönemde benzer süreçlerden geçen Rus ordusunun buna karşın savaş meydanlarında önemli başarılar elde etmiş komutanlar yetiştirerek yenileşmeyi içselleştirdiğini söylemesi dikkate değerdir. XIX. yüzyıl Osmanlısının Batı'da bu dönemde gelişen teknolojileri Ruslar ile aynı zamanda aldığı bilinen bir gerçektir. Ancak son teknolojilerle beraber kalifiye personelin yetiştirilememesi bu dönemde girilen savaşların kaybedilmesinin de etkenlerinden biridir. Bu noktada Vsevoljski her ne kadar ideolojik bakış açısı ile mevcut askeri düzeni eleştirdiği göz ardı edilmese de vaziyetin çok da farksız olduğu söylenemez. Ancak Osmanlı'ya göre bir nebze modern savaş teknik ve yöntemlerini yakalayan Rusların, Kırım Savaşı'nda (1853-56) İngiltere ve Fransa ordularına karşı aldığı mağlubiyet, modernleşmesinin sınırlarını da göstermesi açısından dikkat değerdir. Dolayısı ile Vsevoljski'nin değerlendirmeleri kabul ettiği modernleşme sınırları içerisinde düşünülmelidir.

Sultanın İzinde

İstanbul'a gelen sayısız gezginden olan Vsevoljski'nin bu seyahatini önemli kılan etmenlerden en mühimi şüphesiz sıradan bir gezgin olmasına rağmen II. Mahmud'un Kağıthane'de bulunan sarayına kabul edilen ilk seyyah olmasıydı. Nitekim hem saray ahalisi nezdinde hem de gayri Müslüm dini çevreler ve yabancı elçilikler tarafından Vsevoljski'nin saraya kabul edilmesini şaşkınlıkla karşılanmıştı⁴². Seyyah saraya kabul edilme sürecini şöyle ifade etmektedir:

Sergey İvanoviç Boğdanov, ertesi gün Sultan'ın Cuma namazını Ramiz Çiftlik Camiine kılacağı haberini aldığını ve birlikte oraya gittikleri takdirde Sultanı görebileceğini söyledi. Ertesi gün hemen bir kayak kiralayarak yola çıktık. Ancak oraya ulaştığımızda Sultan'ın oraya gelmeyeceği haberini aldık. Bunun üzerine etrafı gezmeye karar vermiştik ki bir Türk askeri yanımıza gelerek Sultan'ı görmek istiyorsanız Kağıthane'de bulunan saraya gitmemizi ve orada Akim Paşa'yı

⁴¹ Kitap basımını örnek olarak alınız, ki kitap basımı Avrupa'nın uyuyan gençlerini bir anda uyandırdı. Burada kitap basımı bir asırdır söz konusu ve birkaç kez neredeyse ortadan kalktı. II. Mahmud daha çok askeri yeniden yapılanma ile meşgul olmakla birlikte kitap basımını da (basimevi-matbaa) unutmadı. Paris'teki, Didot'daki tipografyası için yeni ve güzel matbaa harfleri döktürdü ve İngiltere'den getirtilen yeni icat makine birkaç kitap basıldı. Vskvoljskago, *Puteşestvie Çrezь Yojnuü Rossü Kırım*, s. 272.

⁴²Vskvoljskago, *Puteşestvie Çrezь Yojnuü Rossü Kırım*, s. 197.

bularak meramımızı anlatmamızı söyledi. Ancak ben Kağıthane Sarayına daha önce kimsenin kabul edilmediğini bildiğimden bu teklifi inandırıcı bulmadım. Ayrıca daha önce hiç görüşmediğim bir Osmanlı Paşasına hangi statü ile gideceğim ve o hangi gerekçe ile benim için Sultan'a gidecekti. Alay konusu olmamak için bu fikirden vazgeçtim⁴³.

Seyyah, Sultan'ı görmek istemektedir ancak kendisinin Rus Çarlığı tarafından gönderilen resmi bir görevli olmaması bu düşüncesinin gerçekleşmesinde engel teşkil etmektedir. Buna rağmen bir ihtimal daha olsa seyyah Kağıthane'de bulunan sarayın yakınlarına giderek belki Sultan'ı uzaktan görme ümidiyle beklemeye koyulmuştur. Hatta saraya elli adım kadar yaklaşmıştır. Bu bekleme sırasında Vsevolovski'nin isteğinin gerçekleşmesi için bir fırsat doğmuştur. Seyyah bu olayı şöyle aktarmaktadır:

Saraya çok yaklaşmıştık kayığımızdan inerek saray kapısının önünde bekleyen kalabalığa doğru yürüdük. Sarayın önünde nöbetçiler vardı kalabalığa yaklaştığımızda onların rütbeli ve çok sayıda yüksek makamlı insanların olduğunu gördüm. O esnada bir asker yanımıza gelerek ne istediğimizi sordu. Ona bir Rus gezgini ve general rütbesine sahip olduğumu Sultan'ı görmek için Ramiz Çiftliğine gittiğimi fakat onun gelmeyeceğini öğrendiğimde saraya doğru yöneldiğimizi belirttim. Asker, Sultan'ı burada paşalar ve diğer memurlar bile göremiyor ancak ben siz görevli memura rapor ettireceğim dedi. Kısa süre askerın bizi rapor ettiği Ahmet Paşa yanımıza geldi ve İstanbul'a olan seyahatimin asıl amacını söylememi istedi. Ben ise seyahatimin asıl amacının Büyük hükümdarı, halkını yeniden dönüştüren, bizim Büyük Petro'nun diğer bir örneğini görmek isteği olduğunu ilettim. Ahmet Paşa bu durumu Sultan'a rapor edeceğini söyledi ve daha beş dakika bile geçmemişi ki beni içeri alacağını söyledi⁴⁴.

Seyyahın II. Mahmud'un reformlarını Rus Çarı Petro'nun reformlarına benzetmesi ve sultandan hayranlıkla bahsetmesi saraya alınmasında önemli olmuştur. Seyyah saraya alındıktan sonra şaşkınlığı gizleyememiş ve Sultan'ı beklemeye başlamıştır. Vsevolovski'nin sarayda gördüklerini şöyle ifade etmektedir:

Yoldaşım Boğdanov ile bizi kapıdan geçirdiler. Küçük bir bahçeye (avluya) girdik. Avlunun kanadının sağ tarafında, avlu içindeki camiye giden üç basamak, tam karşımızda şebzadelerin iki katlı ikametgâhı bulunuyordu. Şebzadelerden küçüğü birkaç çocuk, şişman Arap bir haremâğasının ellerinde, pencereden, aşağı alandaki piyade ve müzisyenlere bakıyordu. Benim yanına iki sıra halinde ihtiyarları diktiler. Bunların göğüslerinde madalya ve kahverengi kaftanları vardı. Ben sonradan onların "Kamergerler?" olduğunu öğrendim. Birdenbire müzik gümbürdedi. Askerler silahları dipçiklerinden tuttular. İç kapıdan büyük gümüş ve altın yaldızlı vazo görünümlü değişik kokular saçan (tüütün tabağı da olabilir) iki memur görüldü. Onların ardından Sultan geldi. O sağ eliyle Halil Paşa'ya sol eliyle Serasker Hüsvrev'i tutarak (dayanarak) askerlere selam verdi. Daha sonra ağır

⁴³Vskvolojkago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Kırım*, s. 198.

⁴⁴Vskvolojkago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Kırım*, s. 199.

adımlarla camiye geçti. Sultan tam yanından geçerken onu selamladım o da anlamlı bakışını bana lütfetti⁴⁵.

Seyyahın Sultan⁴⁶'ı görme arzusu gerçekleştiikten sonra yanına gelen iki Osmanlı askeri onu Şehzadelerin konakladığı evin bir odasına götürmüşlerdir. Burada kendisine çubuk (sigaralık) ve kahve ikram edilmiştir. Onlar ile bir müddet dünya meseleleri hakkında sohbet eden Vsevolojski, Sultan'ın kendisini sarayına kabul etmesinin onun ne kadar hoşgörülü ve takdire şayan bir kişiliğe sahip olduğunun da göstergesi olduğunu belirtmiştir. Kısa süre buldukları odaya gelen bir asker Sultanın camiden çıkacağı haberini vererek onları uyarmıştır. Hemen Sultan'ı tekrardan görmek için avluya çıkan seyyah Sultan ile karşılaşmış ve selamlaşmıştır⁴⁷.

Seyyah seyahatine devam ederken uğradığı bir kilisede Sultan Mahmut ile alakalı ilginç bilgilerde edinmiştir. Zira seyahat notlarında bu bilgileri şöyle aktarmıştır:

Edirne Kapıdan Altın Kapıya geçerken mezarlığın yanında servi ağaçları ile çevrelenmiş küçük bir kilise gördüm. Bu kilisenin adı Baluklah (Bogorodits)di. Ziyaretim oradaki papazları çok sevindirdi. Oradaki papazlar bana ilginç anekdotlar anlattılar. Papazın anlattığına göre bir gün Sultan, Kilisenin yanından geçerken onları çok korkutmuş: Atını çevirmiş ve doğrudan kiliseye girmiş. Bu beklenmedik ziyaret neticesinde çok şaşırıldı. Sultan içeri girdikten sonra uzun uzun kiliseyi incelemiş orada duran ikona yaklaşarak bu Meryem'in oğlu İsa mı diye papazlara sormuş (Kurtarıcı tasvirini işaret etmiş). Daba sonra Meryem tasvirini göstermiş ve iki ikonun yer değiştirilmesini istemiş. Sultanın bu düşüncüyü nereden edindi aklına nereden geldi hiçbir fikrimiz yok. Bizim için bir bilmece olarak kaldı. Daba sonra kilisedeki papaz bana Sultan'ın evinde ikon olduğunu duyduğunu söyledi. Sultan kiliseden ayrılırken papazlara bir miktar para vermişler. Papazlarda Sultanın isteğini yerine getirmiş⁴⁸.

⁴⁵ Vskvolojkago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Krim*, s.200.

⁴⁶ Vsevolojski II. Mahmud'u şöyle betimlemekteydi; Orta boylu, geniş omuzlu ve oldukça yapılı; yüzü esmer, fakat anlamlı bir çehresi vardı. Gözleri basiretli (sezişli), fakat bakışlarında bir sertlik, hatta yavuzluk var. Kaşları tekerleksi (çarklı), burnu kartal, fakat orantılı idi. Ağzı küçüktü. Merhamet göstermek istediği zaman selama cevap veriyor, yumuşak bakışla, hatta gülümseyerek. Fakat başıyla hiçbir zaman selam vermiyordu. Sakalı oldukça siyahı boyandığı hemen anlaşılıyordu. Dediklerine göre o oldukça sağlam bir bünyeye sahip. Hiçbir zaman tedavi görmemiş. Sultan çok zevkli giyiniyor üzerinde yeni Türk elbisesi, sadece Halil Paşa Petersburg'da bulunduğundan bu yana şıklıkta onunla eşit olabilir. Sultan'ı gördüğüm gün üzerinde kaftan vardı. Kaftan mavi çuhadandı. Fransız ayakkabıları, altın mahfuzla işlenmiş düzgün ve orantılı ayakkabılarıyla çok güzel giyinmişti. Kaftan'ın üzerinde kısa trençkot (plaz) atmıştı. Göğsünde pırlanta fermuarla iliklenmişti. Ellerinde eldiven vardı. Vskvolojkago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Krim*, s. 201.

⁴⁷ Vskvolojkago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Krim*, s. 201.

⁴⁸ Vskvolojkago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Krim*, s.149-150.

Sultan, Mahmut ile ilgili Rus seyyahların enteresan düşünceleri, İstanbul'da onunla ilgili duydukları ilginç anekdotlar vardır. Bilhassa Sultan'ın kilise ziyareti, papazlara lütfu, kilise ve din adamlarına gösterdiği alaka İstanbul'a gelen Rus seyyahlar tarafından çokça dile getirilmiştir. Onun Hıristiyanlıkla ilişkilerine dair başka Rus kaynaklarında da bu yönde bilgi verilmektedir. Hatta evinde ikon bulunduğu söylentisi enteresandır. Vsevoljski, hayranlık duyduğu Sultan hakkındaki bu bilgilere çok inanmak istememektedir. Dünya tarihinde önemli değişim ve dönüşümlere öncü olan yöneticiler her daim menfi ithamlarla anılmışlardır. Petro'nun Rusya'da geleneği, muhafazakarlığı ve dini temsil eden Moskova'dan yönetimi yenileşmenin mekânı olan Petersburg'a taşınması nihayetinde dini çevreler tarafından mesnetsiz eleştirilere maruz kalması⁴⁹, II. Mahmud'un askeri reformlar ile köklü değişikliklere gitmesi haliyle geleneksel yapıyı temsil eden çevreleri rahatsız etmesi bu türden bilgilerin yayılmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca Sultan'ın gayrimüslimlerin dini mekanlarına hassasiyet göstererek bakım ve tamirinin gerçekleştirilmesini sağlaması muhafazakâr çevrelerin Sultan'ın gizli bir Hıristiyan olduğu dedikodularını yaymasına neden olmuştur⁵⁰. Her devirde olan bu hadiseleri tebaanın kendisini İslam hükümdarı altında meşrulaştırması olarak da görebiliriz.

Serasker Hüsrev Paşa

Vsevoljski Sultan'ın huzuruna kabul edildiği sırada Serasker Hüsrev Paşa ile karşılaşmıştı. Hüsrev Paşa seyyahın eski bir Rus generali olduğunu öğrendiği için onun farklı bir amaç için de İstanbul'a gelebileceğinden şüphe ediyordu. Bu nedenle seyyahın saraya gelişinin üçüncü gününde Vsevoljski, Hüsrev Paşa tarafından öğle yemeğine davet edilmiştir. Seyyah, Hüsrev Paşa'nın davetine icabet etmiş hatta bir gece misafiri olmuştur. Rusya'dan gelen sıradan bir seyyah olan Vsevoljski'nin Osmanlı bürokrasisinin en tepelerine kadar ilişki kurması tamamen tesadüfî olaylar silsilesi neticesinde gerçekleşmiş gibi görünse de aslında Hünkar iskelesinin antlaşmasının imzalandığı Mehmet Ali' Paşa'ya karşı Rus-Osmanlı işbirliğinin hat safhaya ulaştığı bir süreçte hem de Hüsrev Paşa gibi Mehmet Ali Paşa'nın düşman olduğu bir sadrazamın Rus seyyahına yanaşması tamamen stratejik bir hamle olarak düşünülebilir. Zira adı geçen yazarın İstanbul'a uğradığı dönem Türk-Rus dostluğunun nadir olduğu döneme denk gelmektedir.

Vsevoljski, Serasker Hüsrev Paşa ile görüşmelerinin her ayrıntısını notlarına eklemiştir. Hatta Paşa hakkında kısa bir bilgilendirme de yapmıştır. Ancak seyyah Hüsrev Paşa hakkındaki bilgileri Bazili Bey'in "Oçerki

---

⁴⁹Orlando Figes, *Nataşa'nın Dansı Rusya'nın Kültürel Tarihi*, İnkılap Yay. İstanbul 2009, s. 185-270.

⁵⁰Vskvoljskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Kırım*, s. 265-272.

Konstantinopolya”⁵¹ adlı eserinden hiç değiştirmeden aldığını söylemekte fayda vardır. Anlaşılacağı üzere seyyah eserini kaleme alırken bu eseri rehber olarak kullanmıştır⁵².

Seyyah, Serasker Hüsrev Paşa tarafından kabulünü şöyle anlatmaktadır:

Saat 6:30’da tercümanla birlikte kayığa binerek İstanbul’a gittim. İskeleden geçerek binek atımı aldım ve ağır ağır Serasker Sarayı olan Eski Saraya doğru yola çıktım. Beş Türk askeri orada beni bekliyormuş beni altıp büyük bir divana getirdiler. Daha sonra öğrendim ki bu salonda serasker sabahları ricaları kabul ediyormuş. Gelen görevli daha ileri gitmemi söyledi ve diğer odalara göre daha küçük olan üçüncü odaya geçtim. Burada iki Arap perdeyi açtı orada Seraskeri gördüm. Elinde bir kâğıt vardı beni görerek oturmamı istedi. Kendisi de köşede duran divana oturdu. Bizçe çubuk (sigara) getirdiler ve içmeye başladık. Daha sonra bızmetçiler dışarı çıktı ve bir tercüman içeri girdi. Kısa süre sonra Paşa Sultan’ın huzurunda beni gördüğünü ve bir yakınlık bissettiğini belirtti. Ben de böyle bir insan nezdinde iyi bir intiba bırakmak benim için büyük bir onur olduğunu söyledim. Çok geçmeden Serasker Çar tarafından gönderilip gönderilmediğini sorarak eğer görevli ise elinden gelen her şeyi yapabileceğini söyledi. Ben herhangi bir vazife ile gelmediğimi yineledim⁵³.

Hüsrev Paşa, Osmanlı bürokrasisinde önemli bir devlet adamıydı. II. Mahmud reform hareketlerine başladığında devlet kademelerinde tecrübeli kişileri etrafında toplamıştı. Bunlardan en önemlisi de şüphesiz Hüsrev Paşaydı. Onun ayrıca Osmanlı Devleti’nin Mısır’da kendisine karşı bağımsız hareket eden Mehmet Ali Paşa ile olan husumeti Sultan’ın ona daha fazla güvenmesine onun da Sultan’a karşı hizmetini canlı tutmuştur⁵⁴. Vsevolojski Hüsrev Paşa ile görüşme yaptığı süreçte en azından Paşa hakkında bu genel görüşleri biliyordu. Ayrıca Rusların Mehmet Ali Paşa olayında İstanbul’a donanma yollaması ve Hüsrev Paşa’nın seyyah ile görüşmesinde Sultan’ın Çar’a minnet duyduğunu belirtmesi Hüsrev Paşa’nın seyyahın bizatihi Çar tarafından gönderildiği düşüncesine itmiş olması muhtemeldir. Zira ikilinin görüşmesinde Hüsrev Paşa’nın sürekli olarak bu dostluğun devam etmesi gerektiği telkininde bulunması bu durumu desteklemektedir⁵⁵.

Hüsrev Paşa, Vsevolojski’nin İstanbul’da ne kadar süre kalacağını sormuş ve ona kavas⁵⁶ vermeyi vaat etmiştir. Seyyah İstanbul’da uzun kalmayacağını söyleyerek bu teklifi kabul etmemiştir. Daha sonra Hüsrev Paşa elini çırparak ve

⁵¹Konstantina Bazili, *Oçerki Konstantinopola*, S. Petersburg 1835.

⁵²Vskvolojksago, *Puteşestvie Çreşb Yojnuü Rossü Krm*, s. 221-237.

⁵³Vskvolojksago, *Puteşestvie Çreşb Yojnuü Rossü Krm*, s. 223-224.

⁵⁴Halil İnalçık, “Koca Hüsrev Paşa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 19, İstanbul 1999, s. 41-45.

⁵⁵Vskvolojksago, *Puteşestvie Çreşb Yojnuü Rossü Krm*, s. 225.

⁵⁶Eskiden İstanbul’da bulunan üst düzey yabancıları korumaları için yeniçeri verilirdi; şimdi onların yerine polis ya da kavasların daha düşük rütbelilerini veriyorlar.

hizmetçi ve tercüman odadan çıkartmış. Ardından tekrar gelen hizmetçilerden biri gülsuyu getirmiş ve ikili ellerini yıkamıştır. Bu süreçten sonra yeme ve içme faslına geçilmesini seyyah şöyle anlatmaktadır:

Oturduğumuz divana alçak küçük bir masa getirdiler. Bana bir kaşık verdiler. Daba sonra birkaç yemek geldi. Ancak bu yemekler önümüzde birkaç dakika bile kalmadı. Başka yemekler getirdiler Serasker gelen pırları avucunda sıkarak bana verdi. Bu durum pek hoşuma gitmese de nezâket gösterdiğini bildiğimden saygıyla lokmayı kabul ettim. Yemekleri tasvir etmeyeceğim ama yaklaşık yüz çeşit vardı. Yemek faslı bittikten sonra aynen önceki gibi ellerimizi yıkamak için gül suyu getirdiler. Bundan sonra ise hayatım boyunca unutamayacağım bir şey yaşadım. Paşa bir defa daba elinin çırtığında kadehler geldi. Bildiğimiz şampanya kadehleriydi. Cremant Rose adlı bir şarap getirdiler. Paşa bana Rusça "bvatit" "yeter artık" diyerek şarabı kafasına dikti⁵⁷. Ben de aynısını yaptım. İçme faslı uzun sürdü Paşa bildiğini uykuya daldı. Ben gitmek istedim ancak o sıra uyanarak beni misafir etmek istediğini söyledi. Mecburen kabul ettim. Ona teşekkürlerimi sanarak beni ağırleyacakları odama geçtim. Ertesi gün Paşa'yı görmedim. Ancak beni kaldığım otele kadar özel koruma ile gönderdi⁵⁸.

İstanbul'un Kapıları

Galata kulesinden İstanbul'u seyreden seyyah, ardından İskeleyle yönelmiş; kayıkla karşıya geçerek burada atlara binip bütün şehrin surlarının çevresini dolaşmaya karar vermiştir. (Eğri Kapı'ya gelmiştir.) Seyyah İstanbul'un kapılarının eski ve yeni (Bizans-Osmanlı) adlarını beraber vermiş ve kapıları geniş bir şekilde izah etmiştir. Seyyah İstanbul'un kapılarını anlatmadan önce şehrin surlarından bahsetmektedir:

II. Mehmet İstanbul'u almadan önce (fethetmeden önce) şehrin 43 kapısı bulunuyordu. Bunlardan 13 tanesi Marmara Denizi'ne açılıyordu. 12 tanesi iskeleyle ve 18 tanesi de karaya açılıyordu. Bu kapılardan büyük kısmı kapatılmış olup, günümüzde yoktu. Fakat kalmış olanların büyük kısmı eski adlarını korudu. (Fakat Türk dilinde Türkçe biçimiyle) Karaya açılan 18 kapıdan geride kalan 7'sini tasvir etmek gerekirse; Bunlardan ilki eskiden "Ksiloparta" ya da "Ksiloparta": Bu kapı Vlahernsk mahallesine ve saraya bitişikti. Onun yanında o zaman hastane vardı. Bu isimler şimdiye kadar kendi adını korur. İkincisi "Eğri-Kapı" (Kosvennyya) ki, benim çıktığım (başladığı kapı) kapılar eskiden "Harziaskiyya" diye adlandırılıyordu. Bu kapı eski yerinde durmaktadır. Üçüncüsü Adrianopolskiyya, "Edrene-Kapısı" (Edirne)'dir. Eskiden "Poliandriyon" dir. Dördüncüsü Svitogo Romama'dır. Şimdiki adı "Top-Kapısı"dir. Konstantin

⁵⁷ Osmanlı Devleti'nde uzun dönem görev yapmış olan Feldmareşal Helmuth von Moltke'nin Osmanlı Devleti'nde bulunduğu süredeki gözlemlerini yansıttığı *Türkiye Mektuplarında* Hüseyin Paşa'nın Batı hayranlığı ile yaşadığını bu nedenle misafir ettiği Batılı dostları ile içki içmeyi bir gelenek haline getirdiğini ifade eder. Bknz., Helmuth von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Remzi Kitap Evi, İstanbul 2016, s. 79-80.

⁵⁸Vskvolojskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Kırım*, s.235-237.

ellerinde silah başkentini korurken burada cesurca yere düştü. II. Mehmed'in topları buraya çevrildi. Beşincisi "Mevlane-Sani"dir. Eskiden "Meladizya"dr. (Meletiy). Altıncısı, "Selivri-Kapusu"dr. Eskiden "Kvintusov"dr. Yedincisi, "Kapanyu-Kapusu", "Attalov" kapısıdır⁵⁹.

Vsevoljski kapıların eski ve yeni adlarını verdikten sonra Yedikule zindanı ile Haliç arasındaki surlar hakkında bilgi vermiştir. Seyyah surlardan bahsederken onların bu kısımda yer alanlarının İmparator Feodosie tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir. Kule ve duvarların birçok kuşatma ve depreme rağmen ayakta kalmalarının şaşkınlık verici olduğunu eklemektedir. İstanbul'a gelen her Rus seyyah gibi Vsevoljski'nin de ilgisini Yedikule zindanları çekmiştir. Seyyah zindanı gezmek için izin almış ve daha sonra ayrıntılı bir biçimde ziyaret ve incelemesini gerçekleştirmiştir. Seyyahın detaylı anlatımlarından tarihi mekanları bir araştırmacı gibi incelediği gözlemlenmiştir. Hatta gezdiği mekanlarda daha önce var olan pek çok eseri de tasvir etmiştir⁶⁰.

Seyyah Yedikule zindanı ziyaretinden sonra İstanbul'un deniz tarafındaki kapılarını tasvire devam etmiştir:

Edikulya'dan (Yedikule) ilki Türkler tarafından "Granatniy", "Narlev-Kapı" olarak adlandırılıyor. Çünkü Arhipelog'dan kayıklarla nar ve portakal getirenler genelde oraya yanaşıyorlar. İkincisi Pesocniya, Psamatiya-Kapısı, Bu söz Greklere ait. Psamatos'dan geliyor. Arena, Pesok (kum) çünkü onlar akıntıyla birlikte taşınan kum yığınlarının köşesinde bulunuyor. Üçüncüsü Davut-Paşinskaya Kapısı (Davut Paşa Kapısı) bu eski Kutsal Emelya Kapısı olmalı. Dördüncüsü, Naviya Vrata, Yeni-Kapısı, Ermeni mahallerinin hemen yanında bulunuyor. Beşincisi de ikinci kapı gibi "Pesocny", Türkçe olarak Kum-Kapısı adlandırılıyor. Eski zamanlardaki adı Kondoskalia'dır. Altıncısı Türkler tarafından Tşatladı-Kapı diye adlandırılıyor. Yedincisi Konyuşennyya, Akbur-Kapısı (Ahırkapı) diye adlandırılıyor. Sultan atları için gerekli şeyler bu kapıdan getiriliyor. Saray'ı çevreleyen sur bu kapıdan başlıyor ve Yalı Köşk'ünde bitiyor. Yedikule'den Saray köşesine (burnu) kadar bütün surlar, birbiri üzerine düzensiz bir şekilde konulmuş olan büyük taşlarla çökmüş ve deniz dalgalarının güçlü vuruşları yardımıyla çökmüş. Yani surlar harabeye dönmüş⁶¹.

Seyyah daha sonra rıhtım boyunca devam ederek burada bulunan kapılardan da bahsetmiştir. Özetle Vsevoljski Bizans döneminden kalma bir kısmı mevcut, bir kısmı ortadan kaldırılmış kapılar hakkında tek tek bilgi vermektedir.

Türk Donanması

Rus ordusunda pek çok savaşta aktif olarak görev yapan Vsevoljski bir taraftan İstanbul'u gezerken bir taraftan da II. Mahmud dönemi yenileşmesinin

⁵⁹Vskvoljskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Kırım*, s. 144.

⁶⁰Vskvoljskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Kırım*, s.145

⁶¹Vskvoljskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Kırım*, s.145-146.

getirdiği askeri gelişmeleri de yakinen gözlemlemektedir. Bu nedenle Haliç'te tersanede bulunan Osmanlı Donanmasını inceleme fırsatını değerlendirmiş ve notlarına donanma hakkında bilgilere yer vermiştir⁶².

III. *Selim tersane kurmaya başladı; bunun bünyesinde havuzlar yaptırdı ve gemiler için ne gerekiyorsa her şeyi kurdu. Şimdi donanma oldukça büyük ve yüksek duvarlarla çevrili. Onun bünyesinde mağazalar ve çok sayıda işçi ve kölelerin bulunduğu kışlalar var. Burada kaptan paşa sınırsız yönetime sahip. Hasan Paşa'nın bu görevi yürüttüğü dönemde (Sultan Hamid Devrinde), o donanmayı yapılandırdı ve gemilerin sayısını oldukça arttırdı. Hasan Paşa hiçbir bilim sahibi değildi ve denizcilikten hiç anlamıyordu. Ancak yanında Fransız mühendisler, daha sonra Lebrén Sent Katerin'i yanına aldı ki bu kişi daha sonra bizim hizmetimize girdi ve böylece kısmen denizciliği gerçekleştirmeyi başardı. Günümüzde Sultan'ın gemileri hayli fazla. Güzelliği ve sağlamlığı için iyi şeyler söyleyemeyiz. Bronz donanımı, ısıltısı, geniş al bayrakları, bütün bunlar harika etkili duruyor. Gemilerin güzel şekilleri, bilhassa Mahmud'un 130 namlulu gemisi ki bunda general-kaptan bayrağı sallanıyor- Avrupa deniz subaylarının şaşkınlığını cezbediyor. Bir korvet Amerika'da yapıldı ancak İstanbul'daki en iyi gemiler Fransız, İngiliz ve Amerikan kaptan ve subaylarının emri altındadır. İtiraf etmeliyim ki, Osmanlı hükümdarlarının sürekli donanma bulundurmak için gayret etmeleri beni şaşırtıyor. Bunun için sürekli nasıl imkân buldukları enteresan. Çeşme önünde tüm donanmaları yakıldıktan sonra ve Navarin donanması tümiyle yok olması neticesindeki finansal bozguna rağmen yeniden güçlü bir donanma inşa ettiler⁶³*

Seyyah Osmanlı donanmasının iki defa imha edilmesine karşın çok geçmeden yenilenmesini gerçek manada faydasız görmektedir. Seyyah Türk denizcilerinin niteliksizliğini ve tecrübesizliğini şu sözlerle ifade etmektedir:

Deniz erleri, subaylar olmadan filo olabilir mi? Şimdi İstanbul sokaklarındaki döküntüleri yakalayıp zorla gemiye topluyorlar ve kampanya bitene kadar hizmete alıyorlar. Daha sonra her biri kendi işine dönüyor. Subaylar ya hiçbir şey bilmiyor ya da çok az biliyorlar. Hatta onlar yeterli tecrübeye sahip değiller. Amiraller ile ilgili söyleyecek bir şey yok: Onların büyük bir kısmının Sultan tarafından kendi saray mensuplarından tayin edildiği bilinmektedir. Keza onların tecrübeleri azdır. Böyle bir donanma düşmanla ilk karşılaşmada gemileri ne kadar iyi olur ise olsun kaybedeceği aşikardır. Pek çok kez yabancı subaylar alınmasına teşebbüs edildi. Fakat Türkler gavur öğretmenlere dayanamadı. Şimdi bir tane bile yabancı kalmadı⁶⁴.

Vsevoljski İstanbul ziyaretinin sonuna geldiğinde Rus elçisi ve ailesi ile vedalaşmak için Rus elçiliğine gitmiştir. Daha sonra İstanbul'daki dostları olan Frodingo Bey ve Bogdonav Beylere yardımları için teşekkürlerini ileterek İstanbul'u terk etmek için yola koyulmuştur. Ancak son kez İstanbul surlarının etrafını iç geçirerekten dolaşmış ve veda etmiştir⁶⁵.

⁶² Ayrıntılı için bknz., Vaçeslav Voroböv. *Tverskie Praviteli*: “P. İ. Ozerov, N. S. Vsevoljskiy, V.A. Borisov, D. M. Obreskov”, <http://www.tztver.ru/articles/detail/501>

⁶³ Vskvoljskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Krim*, s.253-256

⁶⁴ Vskvoljskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Krim*, s.256

⁶⁵ Vskvoljskago, *Puteşestvie Çerez Yojnuü Rossü Krim*, s. 275.

Sonuç

XIX. yüzyılda mekânsal ve zamansal değişimin hızlanması mesafeler arasındaki uzaklığın kısılmasına neden olmuştur. Her dönem iki bilinmez arasında bilgi taşıma görevi gören tüccarlar bu dönem itibarıyla önemini korusa da seyahat yapmanın kolaylaşması gezgin ve seyyahların hiç olmadığı kadar artmasına neden olmuş ve iki nokta arasındaki bilgi değişimi daha sistematik hale gelmiştir. Bu dönemde ulaşımın ucuz ve daha kolay olması neticesinde pek çok Rus seyyah İstanbul'u ziyaret etmiştir. Ancak seyyahların veyahut gezginlerin mekanlar arasındaki kültürel işlevi tüccarlar kadar başarılı olduğu söylenemez. Vsevoljski gibi vasat bir Rus entelektüeli diyebileceğimiz seyyahların buldukları şehirlerde dar bir çevre ile etkileşime girerek toplumun sadece belli kısmını gözlemlemesi neticesinde elde ettiği bilgilerin eksiklikleri seyahat notlarının başından sonuna kadar kendini belli etmektedir. Zira seyyahın eleştirel bir düşünce yapısından ziyade önyargılarla bezenmiş abartılı duygusal yaklaşımları olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Anlaşıldığı üzere Rus ordusundan emekli olan seyyahın dönem şartlarında hatırı sayılır bir aileye mensup olması, ekonomik durumunun kendisine rahat hareket alanı sağlaması hasebiyle kendine küçük bir matbaa kurmuş ve amatör olarak yazı işleri ile uğraşmaya başlamıştır. Dolayısıyla seyahati boyunca sunduğu bilgilerin bir kısmını orijinalliği dışında, kalan kısımların daha önceki seyyahlardan aktarım olduğu tespit edilebilir. Ancak ortalama bir Rus vatandaşının zihin dünyasındaki Türk algısının ve İstanbul manzarasını yansıtmaya yönelik seyyahın fikirleri önemlidir. Bizatihi Osmanlı sarayına girip önemli yöneticiler ile görüşmesi ve onlar hakkındaki fikirlerini belirtmesi kaynak değeri taşımaktadır.

Ayrıca emekli bir komutan olan seyyahın Osmanlı askeri modernleşmesine dair tespitleri bilhassa uzmanlık alanı olan donanmanın yenilenmesi ve deniz kuvvetlerinin eksiklikleri, makro planlamadan ziyade uygulamadaki eksiklikler ve planları fiiliyata geçirecek kadroların yetersizlikleri üzerine yaptığı gözlem ve değerlendirmeler, daha geniş bir ifade ile askeri modernizasyonun II. Mahmud dönemi için başarısız görülen yönlerini, Osmanlı modernleşme sürecinin başlangıcına şahit eden ve benzer safhaları tecrübe etmiş bir askerinin dahası askeri kariyerinin büyük kısmında Osmanlı ordusuna karşı savaşmış bir komutanın bakış açısı ve değerlendirmeleri olması nedeniyle değerli görülmektedir.

Kaynakça

- AKAY, Nimetullah “Osmanli Sultani II. Mahmud Döneminde Mevlevilik” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 20, Sayı 33, Ocak-Haziran 2015, s. 83-105.
- Başşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, “Vsevolojksiy, Nikolay Sergeevič” Moskva 1997.
- BAZİLİ, Konstantina, *Oçerki Konstantinopola*, S. Petersburg 1835.
- DAVIDOV, Vladimir Puteviya Zapiski Vedenniya Vo Vremya Prebivaniya Na İoniçeskih Ostrovah, v Gretzii, Maloy Azii i Turtzii v 1835 Godu, II, Sanktpeterburg,
- DURU, Necip Fazıl, “Batılı Seyyahların Gözüyle “Döner Dervişler”,Hece, (Ekim 2007), S. 130, s. 118-119.
- FEDORÇENKO, V. İ. “Dvoränskie Rodi, Proslavivşie Oteçestvo” Enniklopedia Dvoranskih Godov. 2003.
- FİGES, Orlando Nataşa'nın Dansı Rusya'nın Kültürel Tarihi, İnkılap Yay. İstanbul 2009.
- İNALCIK, Halil “Koca Hüsrev Paşa” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 19, İstanbul 1999, s. 41-45.
- İNANIR, Emine, *Rusların Gözleriyle İstanbul*, Kitabevi, İstanbul 2013.
- KOÇAK Fatma, ÖZKAN Murat, “Bizans'tan Ruslara Miras: Hıristiyanlık”, *USAD*, C. 8, S. 37, Nisan 2015, s. 376-383.
- KURAT, Akdes Nimet *Rusya Tarihi*, TTK, Ankara 2010.
- MENEKŞE, Metin “Batılı Seyyahların Gözünden Osmanlı İstanbul'unda “Köpekler”, *International Social Sciences Studies Journal*, 4(28): ss. 6321-6334
- ÖZVEREN, Eyüp, *Akdeniz'de Bir Doğu*, Dost Yayınları, Ankara 2000, s. 24-27;
- Tverskie Praviteli: P.İ. Ozerov, N.S. Vsevolojksiy, V.A. Borisov, D.M. Obreskov, <http://www.tztver.ru/articles/detail/501>.
- ÜNAL, Fatih “Rus Ressam Zaharov'un Hatıralarında İstanbul”, *OÜSBAD*, S. 9, 2014, s.16-26.
- ÜNAL, Fatih “Vladimir Petriç Davidov'un Seyahat Notlarına Göre 1835'de İstanbul”, *OÜSBAD*, S. 8 (3), Kasım 2018, s. 537-556.
- VSEVOLOJSKI, N. S, (1839). Puteşestvie Çrez Yujnyu Rossiyu, Kırım i Odessu, v Konstantinopol, Maluyu Aziyu, Severnuyu Afriku, Maltu, Sitsiliyu, İtaliyu, Yujnyu Frantsiyu i Parij v 1836 i 1837 Godah, Moskva.
- VON MOLTKE, Helmuth, *Motke'nin Türkiye Mektupları*, Remzi Kitap Evi, İstanbul 2016.

Budin ve Tımışvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz*

Orhan KILIÇ**

Özet

Macaristan coğrafyasında Osmanlılar tarafından 1541 yılında Budin, 1552 yılında ise Tımışvar vilayetleri kurulmuştur. Budin yaklaşık 145 yıl, Tımışvar ise 164 yıl Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.

Bu çalışmada, yeni bilgi ve belgeler ışığında Budin ve Tımışvar vilayetleri/eyaletlerini yöneten paşalar önceki çalışmalardaki bir kısım eksiklikler giderilerek güncellenmiştir. Ancak bu çalışmanın temel amacı, sadece Budin ve Tımışvar paşalarını tespit etmeye yönelik değildir. Daha önce Rumili ve Kıbrıs paşaları ile başlattığımız ve Osmanlı eyaletlerini yöneten paşaları farklı bir yöntem ve bakış açısı ile birçok bakımdan bir analize tabi tuttuğumuz metot, bu çalışmada Budin ve Tımışvar için mukayeseli olarak birlikte uygulanmıştır. Bahse konu eyaletleri yöneten paşaların doğum yerleri, milliyeti, Osmanlı bürokrasisinin hangi kaynağından geldikleri, rütbeleri (beylerbeyi/vezir), atanma, ibka ve azil tarihleri, eyaleti tasarruf usulleri, görev süreleri, gelirleri, önceki ve sonraki görev yerleri ve bölgesel bağlantıları olabildiğince tespit edilmiş ve tablolara dökülerek sistematik bir analiz yapılmıştır. Bu iki eyaletin yönetici profiline tespitinin, sadece Osmanlı paşaları hakkında yapılacak genel değerlendirmelere katkı sağlamayacağı, Osmanlı Devleti'nin Macaristan topraklarını idare prensiplerine de ışık tutacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın temel kaynakları; eyalet, sancak ve alaybeylik tevcih defterleri, mühimme defterlerindeki atama ile ilgili kayıtlar, ruus kayıtları ve tevcih beratları gibi arşiv kaynakları ile dönemi yansıtan kroniklerdir. Çağdaş Macar ve Osmanlı tarihçileri tarafından yapılan ve bu araştırmaya ışık tutacak eserlere de müracaat edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Macaristan, Budin, Tımışvar, paşa

---

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Elazığ/TÜRKİYE e-mail: okilic60@gmail.com, web: www.orhankilic.com.tr

PASHAS OF BUDA AND TIMIŞOARA PROVINCES: A COMPARATIVE ANALYSIS

Abstract

In Hungary, the Ottomans established the provinces of Buda (Budin) in 1541 and Timişoara (Timişvar) in 1552. Buda remained under Ottoman rule for 145 years and Timişoara for 164 years.

In this study, in the light of new information and documents, the pashas of the Buda and Timişoara provinces were updated by eliminating some deficiencies in the previous studies. However, the main purpose of this study is not only to identify the Pashas of Buda and Timişoara. The method, which we started with the pashas of Rumili and Cyprus and analyzed the pashas governing the Ottoman provinces with a different method and point of view in many respects, was applied together in comparison with Buda and Timişoara in this study. The birth places, nationality, origin of the Ottoman bureaucracy, ranks, appointments, renewal and dismiss dates, province saving procedures, mission times, salaries, previous and next assignments and regional connections had been determined as much as possible and tables were systematically analyzed. It is thought that the determination of the administrative profile of these two provinces will not only contribute to the general evaluations about the Ottoman Pashas, but will also shed light on the principles of the Ottoman State's administration of Hungary.

Basic sources of research are archival sources such as province, sanjaks and alaybegs registries, registrations related to appointments in muhimme registers, ruus registries and certificates of attorney, chronicles reflecting the period. The works of contemporary Hungarian and Ottoman historians were used to shed light on this research.

Key words: Ottoman, Hungary, Buda, Timişoara, Pasha

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Macaristan coğrafyasını hâkimiyeti altına alma süreci Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlamış ve büyük bir kısmı da bu padişah zamanında Osmanlı toprağı haline getirilmiştir. 1526 Mohaç Savaşı'ndan sonra Macaristan'ın kalbi ve başşehri *Buda* yolu tamamen Osmanlı fütuhatına açılmıştır. Bu ilk sefer sonrasında Buda'yı Habsburg hanedanından V. Karl'ın kardeşi Ferdinand'a karşı Szapolyai Janos (Yanoş Zapolyo)'a bırakan Kanuni Sultan Süleyman, yaklaşık 15 yıllık bir süreçte bir himaye politikası takip etmiştir. Ancak Szapolyai Janos'un 1540 yılında geride bir erkek çocuk bırakmadan ölmesi Macar tahtı üzerindeki mücadeleyi kızıştırmış ve Ferdinand şehri yeniden muhasara etmiştir. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman tekrar Macar seferine çıkmış ve himaye politikasından vazgeçerek Macaristan'ı doğrudan Osmanlı toprağı haline getirmeye karar vermiştir. Bu sefer sonunda

Budun (Budin)¹ Vilayeti'ni kurarak ilk beylerbeyliğine de Anadolu beylerbeyi olan Uzun Süleyman Paşa'yı tayin etmiştir. Bu arada Doğu Macaristan ve Transilvanya'da da Osmanlı Devleti'ne tabi bir prenslik ve voyvodalık olarak anılacak Erdel Prenslığı tesis edilmiştir².

Osmanlı Devleti'ne bağlı haraçgüzâr statüsündeki Erdel Prenslığı bünyesindeki önemli şehirlerden birisi Tımişvar idi. 1547 yılı anlaşmasına rağmen Erdel üzerinde Osmanlı-Habsburg savaşları devam etmiş ve Kanuni Sultan Süleyman Temmuz 1551'de Rumeli beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa'yı Tımişvar üzerine göndermiştir. Sokollu Mehmed Paşa Ekim 1551'de şehri kuşattıysa da alamamıştır. Takip eden yılda bu kez İkinci Vezir Damat Kara Ahmed Paşa Erdel'e girmiş ve ilk hedefi Tımişvar şehri olmuştur. Şehir Osmanlı kuvvetlerine ancak üç hafta direnebilmiş ve 26 Temmuz 1552'de kale garnizonu teslim olmuştur. Ağustos ayında Lugoş ve Karânşebes kaleleri de fethedilmiştir. Takip eden fütihat sırasında Mureş vadisi boyunca on beş kale Osmanlı kuvvetlerince ele geçirilmiştir. Bu faaliyetlerin sonucunda Osmanlı Devleti burada da artık himaye politikasından vazgeçmiş ve eskiden Yanoş Zapolyo'nun vasisi Peter Petrovics'e bir sancak olarak bırakılan topraklarda merkezi Tımişvar olan bir vilayet tesis etmiştir. İlk beylerbeyliğine de 13 Ağustos 1552 tarihinde Gazi Kasım Paşa tayin edilmiştir³.

Daha sonraki süreçte Macaristan coğrafyasında 1594'te Yanık ve Papa, 1595'te Sighetvar, 1596'da Eğri, 1600'de Kanije eyaletleri kurulmuş ancak 1687 yılına kadar varlığını devam ettiren Eğri ve 1690 yılına kadar Osmanlı idari sistemi içerisinde bir eyalet olarak bulunan Kanije dışında diğerleri uzun ömürlü olamamışlardır. 1658 yılında başlayan Erdel harekâtı sonrasında 1660 yılında Varad (Varat) Eyaleti tesis edilmiştir. 1660-1688 yılları arasında Tımişvar beylerbeyleri veya valilerinin Erdel Prenslığı'ni denetlemek maksadıyla Erdel'e daha yakın olan Yanova şehrinde oturmuş olmaları sebebiyle Tımişvar Eyaleti bir müddet *Yanova Eyaleti* olarak ta anılmıştır. 1663 yılında bahse konu topraklarda Uyvar Eyaleti'nin kurulmasıyla Macaristan'daki Osmanlı idari yerleşmesi son şeklini almıştır. 1683 Viyana kuşatması öncesi Macar coğrafyasında; Budin, Tımişvar/Yanova, Eğri, Kanije, Varad ve Uyvar

---

¹ Arşiv kaynaklarında bahse konu vilayet/eyalet için ağırlıklı olarak "Budun" kullanılmaktadır. Ancak çağdaş kaynaklarda Budin tercih edildiğinden biz de metinde ve başlıkta Budin ismini kullanmayı uygun bulduk.

² Geza David, "Budın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 345; Sadık Müfit Bilge, "Macaristan'da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdarî Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 11 (2000), s. 34.

³ Mihai Maxim, "Tımişvar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, 2012, s. 94; S. M. Bilge, "Macaristan'da Osmanlı", s. 35; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, Kitabevi yay., İstanbul, 2010, s. 335.

eyaletlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz⁴. 1683-1699 yılları arasında yaşanan 16 yıl savaşları sırası ve sonrasında bu eyaletlerin bir bir Osmanlı hâkimiyetinden çıkış süreci yaşanacaktır. Bu bağlamda 2 Eylül 1686 tarihinde *Mukaddes Lig* addedilen güçler Budin'i son beylerbeyi olan Arnavut Abdurrahman Abdi Paşa'dan, *Prens Eugen von Savoya* kumandasındaki Avusturya (Nemçe) kuvvetleri ise Timişvar'ı 1716 Ekim'inde son beylerbeyi Mustafa Paşa'dan teslim almışlardır⁵. Mustafa Paşa muhafazaya yetecek kadar erzak ve mühimmatı var iken maalesef direnmeden kaleyi teslim etmiş bunun üzerine bir müddet Kavala Kalesi'nde hapsedilmiş ve 1718 yılında serbest bırakılmıştır⁶.

BUDİN VE TIMİŞVAR VİLAYETLERİ/EYALETLERİNİN PAŞALARI

Kanuni Sultan Süleyman devrinde Macaristan coğrafyasında kurulan Budin ve Timişvar vilayetleri Osmanlı mîrî rejimine dahil edilmiş, tahrirleri yapılmış⁷ ve sancak teşkilatlanması organize edilmiştir. Daha sonraki fütuhata göre bu vilayetlerin sancak sayılarında değişiklikler olduğu da muhakkaktır. Budin'in 145, Timişvar'ın ise 164 yıllık Osmanlı hâkimiyeti sürecinde, Osmanlı merkezi yönetimi bu bölgeleri mîrî rejim çerçevesinde yönetmiş ve Osmanlı idari prensiplerini buralarda uygulamaya çalışmıştır. Komşu olan bu iki vilayetin yönetimi ve yönetici tayinleri de bu yakınlık sebebiyle çoğu kere birbiri ile bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Rumeli, Bosna, Budin ve Timişvar vilayetleri bir anlamda yerel yönetici ailelerin de idarede kendini gösterdiği bir mahiyet arz etmiştir.

Budin ve Timişvar paşaları ve bunların tayin prosedürleri, çeşitli bakımlardan karşılaştırmalı olarak incelendiğinde şunlar söylenebilir⁸:

⁴ Orhan Kılıç, “Osmanlı Döneminde Macaristan’ın İdari Taksimatı”, *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, Bilgin Kültür Sanat yay., Ankara, 2017, s. 140.

⁵ M. Maxim, “Timişvar”, s. 94; G. David, “Budin”, s. 345; Abdulkadir Özcan, “Macarların Kahraman Düşmanı Son Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 5, (2015), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Bahar, s. 441-453.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, TTK yay., 2. Baskı, Ankara, 1978, s. 127-128.

⁷ Macaristan’da ele geçirilen ilk yerlerin tahriri aynı zamanda Budin defterdarı da olan Halil Bey tarafından yapılmıştır. Bkz. S. M. Bilge, “Macaristan’da Osmanlı”, s. 40. Halil Bey Timişvar Vilayeti’ni de tahrir etmiştir. Halil Bey’den 15 Temmuz 1556 tarihli bir buyruldu kaydında *Timişvar beyi olup vilâyet-i mezâbûrenin nâzir-i emvâli olan Halil Bey* diye bahsedilmektedir. BOA, MD 2, s. 112/1139.

⁸ Bundan sonraki kısımlarda paşalar hakkında yapacağımız analizlerin verileri makalenin sonunda ekler kısmında verilen ve tarafımızdan hazırlanan paşa listelerinden derlenmiştir. İlgili bilgilerin kaynaklarına bu listelerden ulaşılabilir.

Paşa ve Toplam Atama Sayıları

Teşpitlerimize göre Budin Vilayeti/Eyaleti 1541-1686 yılları arasında 106 kez tevcihata tabi tutulmuş 79 ayrı paşa tarafından yönetilmiştir⁹. Tımişvar Vilayeti/Eyaleti ise 140 kez tevcihata tabi tutulmuş ve 119 ayrı paşa tarafından yönetilmiştir.

Tablo 1: *Paşa Sayıları ve Ortalama Görev Süreleri*

Vilayeti/Eyaleti	Paşa Sayısı	Osmanlı hakimiyeti süresi (yıl)	Her paşanın ortalama görev süresi (yıl)
Budin	79	145	1.83
Tımişvar	119	164	1.37

Budin Vilayeti'nde bir paşanın ortalama görev süresi iki yıla yakınken bu süre Tımişvar'da 1,5 yıldan azdır. Bu paşalardan bazıları farklı zamanlarda birden fazla ilgili eyaletleri yönettikleri için yukarıdaki tablo bir atama dönemindeki görev süresini değerlendirmek için yeterli değildir. Birden fazla görev yapan paşalar dikkate alınmadan ilgili vilayetlerin bu süreç içerisinde tevcihata tabi tutuldukları sayılara bakıldığında sıkça değişen bir paşa atama politikasının uygulandığı göze çarpar.

Tablo 2: *Hakimiyet Süreci ve Tevcihat Sayıları*

Vilayeti/Eyaleti	Tevcihat Sayısı	Süre (yıl)	Ortalama (yıl)
Budin	106	145	1.36
Tımişvar	140	164	1.17

Bu rakamlar, istisnai durumlar hariç ilgili vilayetlerin her 1 yıl civarında tevcihata tabi tutulduklarını göstermektedir. Osmanlı idari prensipleri bağlamında değerlendirildiğinde bu durumun çok da yadırganmaması gerektiği söylenebilir. Zira uzun süre görevde kalan bazı yerel yönetici ailelerin ilgili vilayetleri yönettikleri uzun süreler çıkarılırsa her yıla düşen tevcih sayısı 1 veya 1'in altında olacaktır. Çünkü 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı bürokrasisinde normalden ve ihtiyaçtan fazla olarak çoğalan paşa sayısı sıkça tayin yapmayı bir anlamda idari bir mecburiyet haline getirmiştir.

⁹ Budin paşalarının sayısı bazı araştırmacılar tarafından farklı verilmektedir. Mesela Geza David Budin'in 75 beylerbeyi tarafından yönetildiğini söylemektedir bkz. G. David, "Budin", s. 347. Yasemin Altaylı ise bu sayının yaklaşık 65 beylerbeyi olduğunu söylemektedir bkz. Yasemin Altaylı, "Budin Paşalarının Macar Dilini Kullanımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46, 1, (2006), s. 256. Bizim verdiğimiz paşa ve tevcih sayılarında da kaynaklardaki bazı çelişkili durumlar sebebiyle bazı eksiklikler veya fazlalıklar olabileceğini peşinen belirtmekte yarar vardır. Ancak bu muhtemel eksiklik veya fazlalıkların, değerlendirmeleri derinden etkileyecek boyutta olmadığını, paşa listelerini kaynaklar arasındaki farklılıkları büyük ölçüde giderecek tarzda oluşturduğumuzu söyleyebiliriz.

Paşaların Has Miktarları

Budin beylerbeylerinin hasları 1.000.000 akçe civarındaydı. İlk beylerbeylerinden Gazi Kasım Paşa'nın 25 Aralık 1547 yılındaki has miktarı 802.026 akçe idi¹⁰. 22 Şubat 1556 tarihinde Karaman beylerbeyliğinden Budin'e ikinci kez atanan Hadım Ali Paşa'nın has gelirlerinin toplamı ise 1.000.000 akçe olarak kararlaştırılmıştı¹¹. Kasım 1563'te Budin beylerbeyi olan Damat Zal Mahmûd Paşa'nın has gelirleri 800.000 akçe idi¹². Budin'i kesintisiz 12 yıl yöneten Sokollu Mustafa Paşa'nın has gelirlerinin toplamı 27 Mayıs 1571'de 1.023.768 akçe olarak bağlanmıştı¹³. Bu meblağ 1574 yılında ise 1.200.000 akçeye yükseltilmişti¹⁴. Vilayeti 5 yıl yöneten Kara Üveys Paşa'nın 17 Eylül 1578 tarihinde vilayet kendisine tevcih edilirken ki has geliri 800.000 akçe idi. Bu meblağ 16 Temmuz 1579 tarihinde 900.000 akçeye yükseltilmişti¹⁵.

Budin paşalarının has gelirleri ilk zamanlarda buldukları sancakların dışındaki gelirlerden müteşekkil iken daha sonra mahalli kaynaktan gelen gelirleri daha da artmıştır. Ancak mahalli gelirlerin oranı toplam gelir miktarının yüzde ellisini geçmemiştir¹⁶.

Tımışvar beylerbeylerinin has gelirlerinin ise 800.000 akçe civarında seyrettiği anlaşılmaktadır. 16. yüzyıla ilgili verilen bir bilgiye göre, beylerbeyi hassı toplam 806.790 akçedir¹⁷. 20 Mart 1568 tarihinde Tımışvar beylerbeyliğine tayin olunan Cafer Paşa'nın has geliri başlangıçta 1.000.000 akçe olarak bağlanmışken bu meblağ 13 Şubat 1569 tarihli bir berat ile 800.250 akçeye düşürülmüştü¹⁸.

Bu rakamlar, mertebe olarak Budin beylerbeylerinin Tımışvar beylerbeylerinden daha üstte kabul edildiğini göstermektedir.

Görev Süreleri

Paşaların görev süreleri genel atama prosedürüne göre bir yıllıktı. Ancak ibka suretiyle görev süreleri uzatılan ve uzun süre bahse konu eyaletleri yöneten paşalara da rastlanmaktadır. Bunların dışında bir atama dönemini tamamlamadan kısa süre sonra görevden alınan paşalar da mevcuttur.

¹⁰ Feridun Emecen -İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri", *Belgeler*, XIX/23 (1998), TTK yay., Ankara, 1999, s. 61.

¹¹ BOA, MD 2, 25/216.

¹² G. David, "Budın", s. 347; S. M. Bilge, "Macaristan'da Osmanlı", s. 41.

¹³ BOA, MAD 563, s. 46.

¹⁴ G. David, "Budın", s. 347.

¹⁵ BOA, *Kepeci* 262, s. 18.

¹⁶ G. David, "Budın", s. 347.

¹⁷ S. M. Bilge, "Macaristan'da Osmanlı", s. 59.

¹⁸ BOA, MAD 563, s. 60.

Budin Vilayeti'nde görev yapan paşalardan bir atama döneminde kesintisiz olarak en uzun görevde kalan kişi Sokolluzâde Mustafa Paşa'dır. Mustafa Paşa 31 Temmuz 1566 yılında başladığı görevini 17 Eylül 1578 tarihine kadar kesintisiz 12 yıldan fazla devam ettirmiştir. Sokollu Mustafa Paşa 30 Ekim 1578 tarihinde idam edilmiştir¹⁹. Bunun dışında Güzelce Rüstem Paşa ve Kadızâde Ali Paşaların 4 yıl 5ay, Uzun İbrahim Paşa'nın 4 yıl 11 aylık ve Kara Koca Musa Paşa'nın 4 yıl 1 aylık yöneticiliklerini de uzun süreli olarak değerlendirmek gerekir.

Sokolluzâde Lala Mehmed Paşa (1600), Deli Derviş Paşa (1622), Bebr Mehmed Paşa (1623), Murteza Paşa (1626), Damat Ladikli Bayram Paşa (1631), Silahtar Hüseyin Paşa (1634), Silahdar Beyceğiz Hüseyin Paşa (1640), Silahdar Mustafa Paşa (1640), Nişancı Hamza Paşazâde Mehmed Paşa (1647), Damat Fazlullah Fazlı Paşa (1647)'nin ilgili yıllardaki Budin beylerbeylikleri veya valilikleri bir aydan az hatta birkaç günlük olmuştur.

Budin paşalarından 19 tanesi beylerbeyilik veya valilik görevine birden fazla atanmıştır. Yani Budin'i birkaç kez yönetmişlerdir. Mesela Hezergradlı Sofu Mehmed Paşa farklı zamanlarda Budin Eyaleti'ni 5 kez yönetmiştir. Toplam yöneticilik süresi ise 5 yıl 5 aydır. Kadızâde Ali Paşa 4 kez olmak üzere Budin'i 8 yıl 11 ay, Kara Koca Musa Paşa 3 kez olmak üzere 10 yıl 4 ay 26 gün, Gazi Kasım Paşa ise 2 kez olmak üzere toplamda 6 yıl 3 ay 21 gün Budin Eyaleti'ni yönetmiş ve tasarruf etmişlerdir.

Timişvar Vilayeti'ni yöneten paşalar içerisinde bir atama döneminde en uzun süre görevde kalan paşa 4 yıl 1 ay ile Mayıs 1622-Haziran 1626 döneminde görev yapan Halil Paşa'dır. Halil Paşa'dan sonra Gazi Kasım Paşa (1552-1555), Cafer Paşa (1574-1577), Mustafa Paşa (1608-1611), İbrahim Paşa (1618-1621), Ahmed Paşa (1626-1629), Ali Paşa (1636-1640), Cafer Paşa (1688-1691) ve Bodur Mustafa Paşa 1713-1716) üç yıl ve üzeri kesintisiz Timişvar beylerbeyliği veya valiliği yapan paşalardır.

Zülfikar Paşa (Ağustos 1611-Kasım 1611) ve Filibeli Pirinççi Mehmed Paşa (Şubat 1664-Mayıs 1664) ise yaklaşık 3 aylık sürelik Timişvar beylerbeyliğinde bulunmuşlardır.

Bunların dışında 16 paşa değişik zamanlarda birden fazla Timişvar'ı yönetmişlerdir. Bunlar içinde en uzun süre görev yapan 3 farklı zamanda 5 yıl eyaleti tasarruf eden Mustafa Paşa'dır. Budin'i de iki kez yöneten Gazi Kasım Paşa Timişvar Vilayeti'ni de değişik zamanlarda olmak üzere iki kez toplam 4 yıl

---

¹⁹ Gevay Antal, *A Budai Pasak*, Becsben Strauss Antal Özvegye Betuivci, 1841, s. 11; S. M. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 330; Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566-1578)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49, 2 (2009), s. 158-160.

yönetmiştir. Bekir Paşa (2 kez, toplam 4 yıl 7 ay), Şehid Damat Karakaş Mehmed Paşa (2 kez, toplam yaklaşık 4 yıl 2 ay), Cafer Paşa (2 kez, toplam 3 yıl 10 ay), Tiryaki Hasan Paşa (2 kez, toplam 3 yıl) ve Cerrah Kasım Paşa (2 kez, toplam 3 yıl 11 ay) diğer uzun süreli ve değişik zamanlarda görev yapan dikkate değer paşalar olarak ifade edilebilirler.

Paşaların Rütbeleri

Bahse konu vilayet/eyaletler beylerbeyi (2 tuğlu) veya vezir (3 tuğlu) rütbeli paşalar tarafından yönetiliyorlardı. Vezir rütbeli paşalar, daha ziyade 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı vilayetlerine tayin edilmeye başlamışlardır. Osmanlı vilayetleri vezir rütbeli paşalar tarafından yönetilince *vilayet* kavramı da terkedilmiş yerini *eyalet* bırakmıştır. Vezir rütbeli bir paşa bir eyaleti yönetirse *vali* olarak anılıyordu. Bu durumun ortaya çıkmasının temel sebebi vezir rütbeli paşa sayısının artmasıdır. Bir müddet sonra eyaletler de vezirlere yetmeyecek ve sancaklar vezir rütbeli paşalar tarafından tasarruf edilecektir.

Tespitlerimize göre, Budin vilayetini 46 vezir²⁰, 33 beylerbeyi rütbeli paşa yönetmiştir. İlk Budin valisi Uzun Süleyman Paşa'yı ayrı tutarsak, ilk vezir rütbeli Budin valisi, eyaleti en uzun süre yöneten Sokollu Mustafa Paşa'dır. 1566 yılında *mirimiran* yani beylerbeyi rütbesi ile atandığı Budin'de 1574 yılında vezirlik payesi alarak görevine devam etmiştir²¹. Damat Kalaylıkoz Ali Paşa, 1586 yılında ikinci kez Budin'e atandığında vezir rütbesi alarak gelmişti. Şehid Sokolluzâde Hasan Paşa (1593-1594), Koca Sinan Paşazâde Muhannes Paşa (1594-“595) ve Mehmed Paşa (1595) 16. yüzyıldaki vezir rütbeli Osmanlı paşalarıdır. Daha sonra Ekim 1609'da Tiryaki Hasan Paşa'nın üçüncü Budin atamasında vezir rütbeli olduğunu görüyoruz. Bu tarihten sonra yavaş yavaş vezir rütbeli paşaların sayısı artmış ve 1609 yılından sonra büyük oranda vezir rütbeli paşalar tarafından idare edilmiştir.

Tımsıvar Vilayeti/Eyaleti'ni yöneten ve rütbelerini tespit edebildiğimiz paşalardan 19 tanesi *vezir*, yaklaşık 83 tanesi *mirimiran* rütbelidir²².

Tımsıvar'ı vezir rütbesi ile idare eden ilk paşa mevcut bilgilerimize göre 17 Aralık 1610 tarihinde Rum Eyaleti'nden buraya tayin edilen Mustafa Paşa'dır. Vezir rütbesi ile eyaleti idare ettiğini gördüğümüz son paşa ise Kasım 1705-Aralık 1708 yıllarında bu görevi yürüten İzmitli Dellak Ali Paşa'dır.

²⁰ Rütbesi tespit edilemeyen 2 paşanın vezir rütbesinde olduğu düşünülmüş ve değerlendirilmemiz de buna göre yapılmıştır.

²¹ Y. Altaylı, “Sokollu Mustafa Paşa”, s. 159.

²² Kaynaklarda rütbeleri açıkça belirtilmeyen paşaların *beylerbeyi* rütbeli olduğu düşünülmüş ve değerlendirmemiz bu yönde yapılmıştır.

Paşaların Eski ve Yeni Görev Yerleri

Budin ve Tımışvar paşalarının eski ve yeni görev yerlerinin tespiti, atamaların bölgeyi tanıyan belli bir grup paşa tarafından mı? Yoksa daha geniş bir grup tarafından mı? Yönetildiğini tespit için son derece önemlidir. Ancak bütün paşaların eski ve yeni görev yerlerini tam olarak tespit etmek maalesef mevcut bilgiler bağlamında düşünüldüğünde imkânsızdır. Buna rağmen eldeki veriler bir fikir edinebilmek açısından yine de yeterli görülmektedir.

Tablo 3: *Budin Paşalarının Budin'den Önceki ve Sonraki Görevleri*

Budin'den Önceki Görev Yerleri	Budin'den Sonraki Görevleri veya Akıbetleri
Anadolu beylerbeyi (3 paşa)	Bosna Sancağı
Eski İstolni Belgrad sancakbeyi	İstanbul muhafızı
Bosna sancakbeyi (2 paşa)	Rumeli beylerbeyi/valisi (6 paşa)
Karaman beylerbeyi	Tımışvar beylerbeyi/valisi (4 paşa)
Tımışvar beylerbeyi/valisi (13 paşa)	Kaptanpaşa (2 paşa)
Van beylerbeyi	Erzurum valisi
Peçuy sancakbeyi	Bosna valisi (3 Paşa)
Hazine-i Amire Defterdarı	Mısır valisi
Yeniçeri Ağası (2)	Beylerbeylik/valilik sırasında ölmüş (7 paşa)
Bosna beylerbeyi/valisi (6 paşa)	İdam edilmiş (4 paşa)
Şam beylerbeyi	Görevindeyken öldürülmüş
Trablusşam beylerbeyi	Şehid olmuş (4 paşa)
Rumili beylerbeyi/valisi (4 paşa)	Şam beylerbeyi
Diyarbakir valisi	Seferden firar ettiği için azl edilerek haps edilmiş ve malları miri için kabz edilmiş.
Budin defterdarı	Ordu serdarı
Özi beylerbeyi	Kaniçe beylerbeyi
Silistre Sancağı'na mutasarrıf paşa	Darü's-Saltana muhafazasına
Niğbolu sancakbeyi	Sefer için Ordu-yı Hümayûna katılmış
Eğri beylerbeyi/valisi (2 paşa)	Özi muhafazasına serasker
Mısır valisi/beylerbeyi (2 paşa)	Hastalığı sebebiyle faydalı olamayacağından dolayı azl olmuş
Silahtar Ağa	Silistre valisi
Kaptanpaşa	Rikâb-ı Hümayûn
Erzurum valisi	
Mazul Budin valisi	
Kapudan	
Bağdad muhafızı	
Diyarbakir valisi	
Mirahur-ı evvel (2)	
Kamaniçe muhafızı	
Vize Sancağı'na mutasarrıf paşa	
Mir-alem	
Büyük mirahûr	
Vezir-i azam	
Baş defterdar	

Görüleceği üzere yakın eyaletlerden gelen ve yakın eyaletlere giden paşa sayısı fazladır. Özellikle Bosna, Tımsıvar ve Rumeli'den geliş ve gidişler ağır basmaktadır. İstisnai bir durum olarak Sokolluzâde Lala Mehmed Paşa'nın ikinci Budin valiliğini Rumeli valiliğine ilaveten *ber-vech-i zamime* aldığı kaydedilmektedir²³. Budin Eyaleti Ocak-Şubat 1597'de yeni beylerbeyi atanıncaya kadar yaklaşık bir ay Çerkes Mahmud Paşa tarafından *vekâleten* yönetilmiştir²⁴.

Tımsıvar paşalarının durumu ise şöyledir:

Tablo 4: Tımsıvar Paşalarının Tımsıvar'dan Önceki ve Sonraki Görevleri

Tımsıvar'dan Önceki Görev Yerleri	Tımsıvar'dan Sonraki Görevi veya Akıbeti
Kefe sancakbeyi	Budin beylerbeyi/valisi (8 paşa)
Rakka beylerbeyi	Rumeli beylerbeyi/ valisi (2 paşa)
Kars beylerbeyi	İdam (4 paşa)
Trablusgarp Beylerbeyi	Beylerbeylik/valilik sırasında ölmüş
Van beylerbeyinin kapıcıbaşı	Avlonya Sancağı'na
Kaniye beylerbeyi (3 paşa)	Van beylerbeyi
Van beylerbeyi	Seferde ölmüş
Halep beylerbeyi	Eflak isyanını bastırmak için serdar tayin olmuş
Bosna beylerbeyi (4 paşa)	İzvornik Sancağı'na
Budin beylerbeyi (3 paşa)	Trablusşam beylerbeyi
Sigetvar beylerbeyi	Van beylerbeyi
Rumeli beylerbeyi/valisi (3 paşa)	
Mirahur-ı evvel	
Bostancıbaşı	
Mazul Anadolu beylerbeyli	
Elçi	
Niğbolu sancakbeyi	
Özi beylerbeyi	
Dulkadırlü beylerbeyi	
Silistre sancakbeyi	
Erzurum beylerbeyi	
Rum beylerbeyi (2 paşa)	
Kilis sancakbeyi	
Göle sancakbeyi	
Mazul Tımsıvar valisi	
Eğri beylerbeyi	
Vezir-i azam (2 paşa)	

Tımsıvar Vilayeti'ne gelen beylerbeyiler konusunda farklı bölgesel tayinlere rastlansa da nereye gittiğini tespit edebildiğimiz paşaların birçoğunun aynı bölgede kaldıkları anlaşılmaktadır. 2 vezir-i azamlık yapmış vezir Tımsıvar valiliğine atanmıştır. Van'dan Tımsıvar ve Budin'e ve Tımsıvar'dan Van'a yapılan tayinler de dikkat çekicidir.

²³ Naima I, s. 183.

²⁴ S. M. Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, s. 331.

Her İki Vilayet/Eyalet'te de Görev Yapan Paşalar

Bazı paşalar, tamamen birbirini takip eden atamalar olmasa da hem Budin hem de Tımişvar'da görev yapmışlardır. Mesela ilk dönem Budin beylerbeylerinden olan Gazi Kasım Paşa 2 kez Tımişvar, 2 kez de Budin beylerbeyliği görevinde bulunmuştur. Karakaş Damat Mehmed Paşa da 2 kez Budin, 2 kez ise Tımişvar beylerbeyliği yapmıştır.

Bunun dışında her iki vilayette de görev yapan diğer paşalar şunlardır:

Güzelce Rüstem Paşa, Yahya Paşazâde Sifali Arslan Paşa, Sokolluzâde Hasan Paşa, Kadızâde Ali Paşa, Dev Süleyman Paşa, Bektaş Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Şehid Damat Karakaş Damat Mehmed Paşa, Damat İbşir Mustafa Paşa, Yusuf Paşa, Gazi Deli Hüseyin Paşa, Damat Fazlullah Fazlı Paşa, Siyavuş Paşa, Damat Abaza Sarı Hüseyin Paşa, Cerrah Kasım Paşa, Gürcü (Koca) Mehmed Paşa ve Mihaliçli Hafız Ahmed Paşa.

Gerek Budin, gerekse Tımişvar'da bazı yönetici ailelerin varlığı da hemen kendini göstermektedir. Her iki vilayette de idareciliklerine rastladığımız en önemli iki aile Sokolluzâde ve Yahya Paşazâdelerdir²⁵.

Bu iki aileden Budin'de görev yapan paşalar şunlardır:

Yahya Paşazâde Gazi Koca Küçük Bali Paşa, Yahya Paşazâde Gazi Koca Mahmud Paşa, Yahya Paşazâde Sifali Arslan Paşa, Sokolluzâde Mustafa Paşa ve Sokolluzâde Lala Mehmed Paşa.

Tımişvar'da görev yapan Yahya Paşazâde ve Sokolluzâde mensupları şunlardır:

Yahya Paşazâde Sifali Arslan Paşa ve Sokolluzâde Hasan Paşa.

Belirtilmesi gereken bir diğer husus, bazı sancakbeylerine hizmetlerine mukabil ödüllendirilmek maksadıyla *Tımişvar Eyaleti* pâyesi verilmesidir. 6 Ekim 1608 tarihinde Estergon sancakbeyi Bekir Bey'e muharebe ve savunma hizmetindeki başarısına mükâfaten Tımişvar Eyaleti *pâye tariki* ile verilmiştir²⁶. Aynı şekilde Hersek sancakbeyi İsmail Bey'e de 12 Aralık 1644 tarihinde Tımişvar Eyaleti *pâye tariki* ile tevcih edilmiştir²⁷. Bu tür pâye tevcihlerinde ilgili sancakbeylerinin mali birtakım ayrıcalıklara sahip oldukları ve bir anlamda taltif edildiklerini söyleyebiliriz. Pâye tariki ile eyalet tevcih edilen beylerin ilgili eyaletlerin yönetimi ile ilgili fiili bir tasarrufu söz konusu değildir.

²⁵ Bu aileler hakkında geniş bilgi için bkz. Geza David, "Macaristan'da Yönetici Osmanlı Aileleri", *OTAM*, 38/Güz 2015, s. 13-30; Yasemin Altaylı, "Budin Beylerbeyi Arslan Paşa", *OTAM*, 19/19 (2006), s. 33-51; Y. Altaylı, "Sokollu Mehmed Paşa", s. 157-171.

²⁶ BOA, *A. RSK d. 1481*, s. 28.

²⁷ BOA, *Kepeci 258*, s. 73.

Macaristan'da görev yapan Türk idarecileri, yanlarında bazen ihtida etmiş ve bir dereceye kadar tahsil görmüş Macar gençleri bulundurlardı. Bunlar *dıyak* diye tabir edilmekteydiler. Macarlar ise *deak* diyorlardı. Diyaklar huduttaki Macar makamları ve Viyana hükümeti haberleşmelerini idare ederler ve tercümanlık yaparlardı²⁸.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Macaristan coğrafyasına kurduğu ilk iki vilayet olan Budin ve Tımsıvar vilayetlerini yöneten paşaların Osmanlı merkezi yönetimince tayinleri, buraların yönetim anlayışının ne olduğu konusuna açıklık getirir niteliktedir. Budin Vilayeti'nin daha sonra kurulacak Eğri ve Kanije eyaletlerinden önce Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki en önemli serhat eyaleti olduğu malumdur. Dolayısıyla diğer serhat eyaletlerinde olduğu gibi burası da idari olarak ayrı bir öneme haizdi. Yapılan atamalar, Budin beylerbeyleri veya valilerinin çoğunlukla daha önce yönetim tecrübesi olan kısmen bölgeyi tanıyan paşalardan seçildiğini göstermektedir. Hem yeni atanan paşaların geldikleri yerler hem de gidiş bölgeleri düşünüldüğünde, Budin vilayetinin Tımsıvar vilayetinden mertebe olarak daha ilerde olduğunu söylemek mümkündür. Mesela, incelenen dönemde 6 Budin beylerbeyi veya valisi Budin'den Rumeli valiliğine/beylerbeyliğine atanmışken, bu sayı Tımsıvar için sadece 2'dir.

Görev süreleri, atama temayülü, paşaların rütbeleri ve diğer atama ile ilgili genel prosedürler bu iki vilayette de aynen uygulanmaktadır. Neredeyse her iki yılda bir atama yapıldığı, bir iki istisnai durum hariç çok uzun süreli olamayan ve genellikle de 1-2 yıllık bir atama takvimi uygulandığı görülür. Bazı paşaların birden fazla Budin ve Tımsıvar'a atanması, bölgeyi tanıyan, özellikle de sınır ahvaline vâkıf paşaları bölgede tutma gayesini güttüğü söylenebilir.

KAYNAKÇA

1- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı/Osmanlı Arşivi (BOA)

a- *Bâb-ı Asaflı Ruûs Kalemi Defterleri (A. RSK d.)*

No: 1457, 1474, 1481, 1484, 1512, 1516, 1517, 1520, 1522, 1524, 1526, 1529, 1541, 1551, 1560, 1564

b- *Bâb-ı Asaflı Nişancı (Tahvil) Kalemi Defterleri (A.NŞT d.)*

No: 1141

c- *Kâmil Kepeci Tasnifi*

No: 216, 218, 233, 236, 238, 242, 246, 250, 253, 257, 258, 262, 266

²⁸ Tayyib Gökbilgin, "Macaristan'daki Türk Hâkimiyeti Devrine Ait Notlar", *İstanbul Üniversitesi Türkîyat Mecmuası*, 7 (1942), s. 206.

d- Mühimme Defterleri

No: 2, 3, 5

e- Maliyeden Müdevver Defterler

No: 563

1- YAYIMLANMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI

Emecen, Feridun-İlhan Şahin, “Osmanlı Taşra Teşkilâtının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri”, *Belgeler*, XIX/23 (1998), TTK yay., Ankara, 1999.

Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, Yayına Hazırlayan: Halil Sahillioğlu, IRCICA yay., İstanbul, 2002.

3- KLASİK KAYNAKLAR

NAİMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Târib-i Na'îmâ*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C. I-IV, TTK yay., Ankara, 2007.

RÂŞİD MEHMED EFENDİ ÇELEBİZÂDE İSMÂİL EFENDİ, *Târib-i Râşid ve Zeyli*, Hazırlayanlar: Abdulkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, C. I, (1071-1114/1660-1703, Klasik Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, Mayıs 2013.

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ, *Tarib-i Selânikî*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C. 1-2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3371; İstanbul, 1989.

SOLAK-ZÂDE MEHMED HEMDEMİ ÇELEBİ, *Solak-şâde Taribi*, Hazırlayan: Vahid Çabuk, C. II, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1989.

4- ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

Altaylı, Yasemin; “Budın Beylerbeyi Arslan Paşa”, *OTAM*, 19/19 (2006), s. 33-51.

_____; “Budın Paşalarının Macar Dilini Kullanımı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46, 1, (2006), s. 255-260.

_____; “Macarca Mektuplarıyla Budın Beylerbeyi Sokollu Mustafa Paşa (1566-1578)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49, 2 (2009), s. 157-171.

Antal, Gevay; *A Budai Pasak*, Becsben Strauss Antal Özvegye Beturvei, 1841.

Bilge, Sadık Müfit; “Macaristan’da Osmanlı Hakimiyetinin ve İdarî Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişmesi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)*, 11/2000, s. 33-81.

_____; *Osmanlı’nın Macaristanı*, Kitabevi yay., İstanbul, 2010.

- David, Geza; “Budin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 345-348.
- _____; “Macaristan’da Yönetici Osmanlı Aileleri”, *OTAM*, 38/Güz 2015, s. 13-30.
- Gökbilgin, Tayyib; “Macaristan’daki Türk Hâkimiyeti Devrine Ait Notlar”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 7 (1942), s. 200-211.
- Kılıç, Orhan; *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tercihati*, Elazığ, 1997.
- _____; “Osmanlı Döneminde Macaristan’ın İdari Taksimatı”, *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, Bilgin Kültür Sanat yay., Ankara, 2017, s. 139-148.
- Maxim, Mihai; “Tımişvar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, 2012, s. 94-95.
- Özcan, Abdulkadir; “Macarların Kahraman Düşmanı Son Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 5, (2015), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Bahar, s. 441-453.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. IV/I, TTK yay., 2. Baskı, Ankara, 1978.

EK 1: *Budin Paşaları (1541-1686)*

Lakabı/ Adı/ Rütbesi ²⁹ / Akrabalık Durumu/ Milliyeti	Önceki Görevi	Atanma veya Fiilen Görev Yaptığı Tarih	Budin'den Ayrılma Tarihi ve Akıbeti	Kaynak
Uzun Süleyman Paşa (V)/ Macar	Anadolu beylerbeyi	30 Ağustos 1541	17 Şubat 1542/ Makamında öldü	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 329; S. M. Bilge, "Macaristan'da Osmanlı", 39; G. Antal, s. 4.
Yahya Paşazâde Gazi Koca Küçük Bâli Paşa (MM)/ Sultan II. Bayezid'in kızı Hüma Sultan'ın oğlu. Kanuni Sultan Süleyman'ın hala çocuğu, Sultan II. Bayezid'in kızı Ayn-i Şah Sultan'ın kızı ile evli/ Arnavut		Şubat 1542	Ağustos 1543/ Makamında öldü	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 329; G. Antal, s. 4
Yahya Paşazâde Gazi Koca Mehmed Paşa (MM)/ Bâli Paşa'nın kardeşi, Hüma Sultan'ın oğlu, Kanuni Sultan Süleyman'ın hala çocuğu/Arnavut		Ağustos 1543 3 Ocak 1545-23 Nisan 1545'de fiilen görevde.	Aralık 1547/ Semendire'de makamında öldü.	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 329; G. Antal, s. 6; G. David, "Macaristan'da Yönetici", s. 17; <i>TSM/A, E-12321</i> , s. 109, 152, 158, 231, 233, 294, 385.
Gazi Kasım Paşa (MM) (1. kez)/ Hırvat	Eski İstolni Belgrad beyi	25 Aralık 1547	17 Mayıs 1551/ Bosna sancakbeyliğine	Emecen-Şahin, s. 61.
Hadım Ali Paşa (MM) (1. kez)/ Arnavut	Bosna Beyi	25 Aralık 1547	Şubat 1553	Emecen-Şahin, s. 61; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 329; G. Antal, s. 7.
Toygun Paşa (MM)		Şubat 1553	23 Şubat 1556/makamında öldü	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 329; G. Antal, s. 7
Hadım Ali Paşa (2. kez) (MM)/ Arnavut	Karaman beylerbeyi	22 Şubat 1556	Şubat 1557/makamında öldü	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 329; G. Antal, s. 8; BOA, MD 2, s. 25, hüküm: 216.

²⁹ (MM): Mirimiran, (V): Vezir

Hacı Mehmed Paşa (MM)	Bosna Sancağı	12 Şubat 1557	Ağustos 1557	BOA, <i>A.RSK d. 1457</i> , s. 1; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 329; G. Antal, s. 8
Gazi Kasım Paşa (2. kez) (MM)/ Hırvat	Timışvar beylerbeyi	Ağustos 1557	5 Kasım 1558'de 500.000 akçe ile Bosna Sancağı tevcih edilmiş	BOA, <i>Kepci 216</i> , s. 18; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 329; G. Antal, s. 8; <i>MD 2</i> , 236/2108
Toygun Paşa (2. kez) (MM)		5 Kasım 1558	Haziran 1559/makamında öldü	BOA, <i>Kepci 216</i> , s. 18. S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 329; G. Antal, s. 8
Güzelce Rüstem Paşa (MM)/ Boşnak	Timışvar Beylerbeyi	19 Haziran 1559	Ekim 1563'de	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 329; G. Antal, s. 9; <i>MD 3</i> , hüküm: 9, 11
Damat Zal Mahmud Paşa (MM) Sultan II. Selim'in kızı Şah Sultan'ın eşi/Alman	Hersek sancakbeyi	21 Ekim 1563	30 Mayıs 1564	BOA, <i>Kepci 218</i> , s. 80, 175.; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 9. Zal Mahmud Paşa, Budin yeniçerilerinin ayaklanması üzerine Haziran 1564'te İstanbul'a dönünce, beylerbeyiliğe bir ay Estergon sancakbeyi Hasan Bey, dört ay Semendire sancakbeyi Yahya Paşazâde Arslan Bey vekâlet etmiştir.
İskender Paşa (MM)/ Çerkes	Van beylerbeyi	30 Mayıs 1564	18 Mayıs 1565/ İstanbul muhafızı	BOA, <i>Kepci 218</i> , s. 175. S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 10; <i>MD 5</i> , hüküm: 1813, 1826

Yahya Paşazâde Sifâli Arslan Paşa (MM) Yahya Paşazâde Gazi Koca Mehmed Paşa'nın oğlu/ Arnavut	Peçuy veya Semendire sancakbeyi	19 Mayıs 1565	3 Ağustos 1566/ Sigetvar Kalesi'ni alamaması ve başarısız olması sebebiyle idam edilmiştir.	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 10; Y. Altaylı, "Budın Beylerbeyi Arslan Paşa", s. 37, 50; Y. Altaylı, "Sokollu Mustafa Paşa", s. 159; <i>Selânikî I</i> , s. 27.
Sokolluzâde Mustafa Paşa (MM-V)/ Sırp Vezirlik payesini 1574 yılında almıştır.	Sabık Bosna sancakbeyi	31 Temmuz 1566	30 Ekim 1578/idam	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 11; Y. Altaylı, "Sokollu Mustafa Paşa", s. 158-160; <i>Selânikî I</i> , s. 27; BOA, <i>MAD 563</i> , s. 46; BOA, <i>Kepeci 262</i> , s. 18 (Bu defterde 17 Eylül 1578 tarihli bir atama kaydı mevcuttur).
Kara Üveys Paşa/ Türk (MM)	Baş Defterdâr	18 Eylül 1578	31 Mayıs 1580	BOA, <i>Kepeci 233</i> , s. 110; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 11; BOA, <i>Kepeci 262</i> , s. 18; <i>Selânikî I</i> , s. 167.
Damat Kalaylıkoz Ali Paşa (1. kez) (MM) Sultan II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'ın eşi/ Slav		31 Mayıs 1580	9 Ekim 1583/ Rumeli beylerbeyi	BOA, <i>Kepeci 236</i> , s. 373; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 12; <i>Selânikî I</i> , s. 140.
Çigalazâde Yusuf Sinan Paşa (Frenk Yusuf Paşa) (1. kez) (MM)/ İtalyan	Yeniçeri Ağası	9 Ekim 1583	17 Nisan 1586'da Tımışvar beylerbeyliği verilmiş	BOA, Keoeci 246, s. 221. BOA, <i>Kepeci 262</i> , s. 18; <i>Selânikî I</i> , s. 140; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 13.
Damat Kalaylıkoz Ali Paşa (2. kez) (V) Sultan II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'ın eşi/Slav		17 Nisan 1586 Varat ile birlikte tevcih edilmiştir.	1-10 Mart 1587/makamında öldü. (Selânikî, mazul olduğunu yazmaktadır.)	BOA, <i>Kepeci 256</i> , s. 221; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 13; <i>Selânikî I</i> , s. 181.

Cigalazâde Yusuf Sinan Paşa (Frenk Yusuf Paşa) (2. kez) (MM)/ İtalyan	Tımsıvar beylerbeyi	1-10 Mart 1587	Kasım 1588	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 14; <i>Selânikî I</i> , s. 181.
Sokolluzâde Gazi Ferhad Paşa (MM)/ Sırp	Bosna beylerbeyi	22 Kasım 1588	Ağustos 1590'da Budin ve Peşte eşkiyası tarafından şehit edilmiştir.	BOA, <i>Kepeci</i> , 250, s. 1; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 14; <i>Selânikî I</i> , s. 225.
Sofu Sinan Paşa (1. kez) (MM)		Kasım 1590	Ocak 1592	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 15; <i>Selânikî I</i> , s. 263
Koca Sinan Paşazâde Muhannes Mehmed Paşa (1. kez) (MM) Sofu Sinan Paşa'nın akrabası/ Arnavut	Şam beylerbeyi	16-25 Ocak 1592	8 Şubat 1592'de Tımsıvar beylerbeyi	BOA, <i>Kepeci</i> 253, s. 42; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 16; <i>Selânikî I</i> , s. 263, 304, 314.
Şehid Sokolluzâde Hasan Paşa (V)/ Sırp	Rumeli beylerbeyi	8 Şubat 1592	Ağustos 1594/Rumeli valisi	BOA, <i>Kepeci</i> 253, s. 42; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 17; <i>Selânikî I</i> , s. 304.
Koca Sinan Paşazâde Muhannes Mehmed Paşa (2. kez) (V) Rumeli beylerbeyi Hasan Paşa'nın oğlu/ Arnavut		16-25 Eylül 1594	Mayıs 1595	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 17; <i>Selânikî I</i> , s. 390.
Trablusşam beylerbeyi (Muhtemelen Hasan Paşa) (MM)	Trablusşam beylerbeyi	9 Şubat 1595	11 Mart 1595	BOA, <i>A. RSK d. 1141</i> , s. 63.
Sinan Paşazâde Mehmed Paşa (Vezaretle verilmiş) (MM-V) (3. kez)	Rumeli beylerbeyi	11 Mart 1595	29 Nisan 1595	BOA, <i>A. RSK d. 1141</i> , s. 67.
Mihalıçlı Ahmed Paşa (MM) (1. kez)/ Türk	Tımsıvar'dan mazul	29 Nisan 1595	Ağustos 1595	BOA, <i>A. RSK d. 1141</i> , s. 78; <i>Selânikî II</i> , s. 475.
Sofu Sinan Paşa (2. kez) (MM)		Ağustos 1595	Mayıs 1596	<i>Nâimâ I</i> , s. 96; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 18.
Mihalıçlı Ahmed Paşa (2. kez) (MM)/ Türk	Tımsıvar beylerbeyi	Mayıs 1596	Ekim 1596	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 18.

Kadı zâde Ali Paşa (1. kez) (MM)/ Türk		Ekim 1596	Ocak 1597	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 19.
Çerkes Mahmud Paşa (MM) VEKÂLETEN	Filen Halep Beylerbeyi	Ocak1597	Şubat 1597	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331.
Mihalıçlı Ahmed Paşa (3. kez) (MM)/ Türk		Şubat 1597 9 Haziran 1597'de ibka	Ekim 1598/Serdar olmuş	BOA, <i>Kepci</i> 254, s. 6; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 19.
Dev Süleyman Paşa (MM)	Timişvar beylerbeyi	11 Ekim 1598	7 Ağustos 1599	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 19; <i>Naîmâ I</i> , s. 149.
Tiryaki Hasan Paşa (1. kez) (MM)/ Arnavut	Bosna beylerbeyi	7 Ağustos 1599	22 Ağustos 1600	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 20.
Sokolluzâde Lala Mehmed Paşa (1. kez) (MM)/ Sırp		22 Ağustos 1600	Eylül 1600/Ordu-yı Hümayun'a sefere katılmış	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 20.
Tiryaki Hasan Paşa (2. kez) (MM)/ Arnavut		Eylül 1600	Nisan 1601/Kanjie Eyaleti	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 21; <i>Naîmâ I</i> , s. 168, 180.
Şehid Mankır Kuşu Mehmed Paşa (MM)	Budin defterdarı	Nisan 1601	24 Ekim 1601/şehid	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; <i>Naîmâ I</i> , s. 180.
Sokolluzâde Lala Mehmed Paşa (2. kez) (MM)/ Sırp	Filen Rumili beylerbeyi, Budin kendisine <i>ber-vech-i zâtime</i> verilmiştir.	24 Ekim 1601	Temmuz 1602	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 22; <i>Naîmâ I</i> , s. 183.
Kadı zâde Ali Paşa (2. kez) (MM)/ Türk	Niğbolu sancakbeyi	Temmuz 1602	Ağustos 1604	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 22; <i>Naîmâ I</i> , s. 211.
Bektaş Paşa (MM)/ Boşnak	Eğri beylerbeyi	Ağustos 1604	Mayıs 1605	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 23; <i>Naîmâ I</i> , s. 284.

Boşnak Mustafa Paşa (MM)/ Boşnak		Mayıs 1605	Ekim 1605/mazul	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 23; <i>Naîmâ I</i> , s. 293.
Kadıızâde Ali Paşa (3. kez) (MM)/ Türk	Silistre Sancağı'na mutasarrıf	Mayıs 1605	Kasım 1609	S. M. Bilge, s. <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 23; <i>Naîmâ I</i> , s. 296.
Tiryaki Hasan Paşa (3. kez) (V)/ Arnavut		Ekim 1609		S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 24.
Sefer Paşa (MM)	Sabık Tımsıvar beylerbeyi	15 Ekim 1613 (Semendire ile birlikte tevcih)		BOA, <i>ARSK d. 1484</i> , s. 74.
Şehid Damat Karakaş Mehmed Paşa (1. kez) (MM)/Boşnak Sultan I. Ahmed Han'ın kızı Ayşe Sultan'ın eşi/Boşnak		Ocak 1614	7 Mart 1614	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331.
Köse Sefer Paşa (MM)/ Gürcü	Tımsıvar beylerbeyi	7 Mart 1614	17 Ekim 1614	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 24.
Kadıızâde Ali Paşa (4. kez) (V)/ Türk	Vize Sancağı'na mutasarrıf	Ekim 1614	Aralık 1616	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 330; G. Antal, s. 41; <i>Naîmâ II</i> , s. 416.
Hezargradlı Sofu Mehmed (Muhammed) Paşa (1. kez) (V)/ Bulgar	Mazul Mısır valisi	Aralık 1616	3 Haziran 1617	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 25.
Damat Silahdar Nakkaş Hasan Paşa (V) Sultan III. Murad Han'ın kızı Rukiye Sultan'ın eşi/Arnavut		Haziran 1617	Mayıs 1618	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 25.
Şehid Damat Karakaş Mehmed (Muhammed) Paşa (2. kez) (MM) Sultan I. Ahmed Han'ın kızı Ayşe Sultan'ın eşi/Boşnak		Mayıs 1618	15 Eylül 1621/Şehid	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 26; <i>Naîmâ II</i> , s. 470.
Mehmed Paşa (V)	Anadolu Eyaleti valisi	21 Aralık 1620		BOA, <i>Kepeci 257</i> , s. 17.

Hezargradlı Sofu Mehmed Paşa (2. kez) (V)/ Bulgar		Şubat 1621	30 Ocak 1622	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 26.
Kenan Paşa (V)	Rikâb-ı Hümayun	30 Ocak 1622 (Vezaret ile Semendire Sancağı ilhakıyla)	23 Mayıs 1622	BOA, <i>Kepeci</i> 257, s. 62, 74.
Hezargradlı Sofu Mehmed Paşa (3. kez) (V)/ Bulgar		23 Mayıs 1622	Ekim 1622	BOA, <i>Kepeci</i> 257, s. 74.
Deli Derviş Paşa (MM)	Silahtar ağalıktan gelmez. Yeniçeri Ağası iken azl olmuştur. (Karaman beylerbeyliğine atanmışsa da gitmeden tekrar ağa olmuştur)	14 Ekim 1622	Ekim 1622/Timişvar beylerbeyi	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 27; <i>Naimâ II</i> , s. 498. Bu atama sadece kağıt üzerinde kalmış Derviş Paşa fillen Budin beylerbeyliği yapmamıştır.
Hezargradlı Sofu Mehmed Paşa (4. kez) (V)/ Bulgar		Ekim 1622	Eylül 1623	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 27.
Bebr Mehmed Paşa MM)/ Arnavut	Mısır beylerbeyi	Eylül 1623	Ekim 1623	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 28.
Hezargradlı Sofu Mehmed Paşa (5. kez) (V)/Bulgar		Ekim 1623	Ağustos 1626	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 28.
Murteza Paşa (V) ³⁰	Bosna valisi	29 Ağustos 1626	30 Ağustos 1626	G. Antal, s. 29.
Şehid Damat Mustafa Paşa Sultan I. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'ın eşi/Boşnak		Ağustos 1626	Şubat 1630	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331.

³⁰ Naima Murteza Paşa'nın 15 Ocak-13 Şubat 1630 (Cemaziyel-ahir 1040) tarihinden önce Budin Eyaleti valisi olduğunu ve bu tarihte Özi muhafazasına serasker tayin edilerek eyaleti de Cemaziye'l-ahir ortalarında (Ocak sonları-Şubat başları 1630) Hasan Paşa'ya devrettiğini yazmaktadır Bkz. *Naimâ II*, s. 674. Solak-zâde tarihinde de Murteza Paşa'nın Budin Eyaleti'nde vezaretle bulunurken Özi'ye serdar olduğu kayıtlıdır Bkz. Solak-zâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, Hazırlayan: Vahid Çabuk, C. II, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1989, s. 528-529.

Acem Hasan Paşa (V)/ Fars	Mir-alem	15 Ocak-13 Şubat 1630	Ekim 1631	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 29; <i>Naîmâ II</i> , s. 674.
Damat Ladikli Bayram Paşa (1. kez) (V) Sultan I. Ahmed'in kızı Gevherhan Sultan'ın eşi/Türk		Ekim 1631	Ekim 1631	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 30.
Kara Koca Musa Paşa (1. kez) (V)/ Boşnak		Ekim 1631	Haziran 1634	BOA, Kepeci 266, s. 36; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 31.
Silahdar Hüseyin Paşa (V)	Silahtar Ağa	Haziran 1634	Temmuz 1634	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 31; <i>Naîmâ II</i> , s. 791.
Damat Ladikli Bayram Paşa (2. kez) (V) Sultan I. Ahmed'in kızı Gevherhan Sultan'ın eşi/Türk		Temmuz 1634	Temmuz 1634	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 32; <i>Naîmâ II</i> , s. 791.
Cafer Paşa (V)	Bostancıbaşlıktan gelme, Kaptanpaşa	Temmuz 1634	28 Mayıs 1635/idam edilmiş	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 32; <i>Naîmâ II</i> , s. 803.
Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa (V)/ Rum	Erzurum valisi ³¹	28-29 Mayıs 1635	Şubat 1637/Rumeli valisi 7 Mart 1637'de Eğri muhafazasına gitmiştir.	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 32; <i>Naîmâ II</i> , s. 803, 943.
Kara Koca Musa Paşa (2. kez) Musa Paşa (V)/ Boşnak	Sabık Budin valisi	23 Şubat 1637	23 Şubat 1638'te Darü's-saltana muhafazasına tayin olundu.	BOA, Kepeci 266, s. 35; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 331; G. Antal, s. 33; <i>Naîmâ II</i> , s. 843, 860.
Tabaniyası Mehmed Paşa (V)/ Arnavut	Eski vezir-i azamlardandır. Özi muhafızı ve beylerbeyi	23 Şubat 1638	5 Şubat 1639/Rikâb-ı hümayûna gitmesi için hattı hümayûn gönderilmiştir.	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 33; <i>Naîmâ II</i> , s. 860; 920.

³¹ Naîmâ mir-ahur olduğunu yazmaktadır.

Damâd İbşir Mustafa Paşa (V) Sultan I. Ahmed'in kızı Ayşe Sultan'ın eşi/Abaza	Büyük Mirahûr	5 Şubat 1639	Şubat 1640	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 34; <i>Naîmâ II</i> , s. 898, 945.
Silahdar Beyceğiz Hüseyin Paşa/ Boşnak		Şubat 1640	Şubat 1640	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332.
Silahdar Mustafa Paşa (V)	Kapudan	18 Şubat 1640 ³²	19 Şubat 1640/ Rumeli valisi	BOA, <i>Kepci 266</i> , s. 35; G. Antal, s. 34-35.
Kara Koca Musa Paşa (V) (3. kez)/ Boşnak		19 Şubat 1640	3 Nisan 1644	BOA, <i>Kepci 266</i> , s. 35; <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 30.
Mirahûr Osman Paşa Osman Paşa (Vezaretle verilmiş)/ Boşnak	Mir-ahurluktan çıkmadır. Rumili beylerbeyi	3 Nisan 1644	27 Ekim 1644	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 30. S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 35; <i>Naîmâ III</i> , s. 999.
Gazi Deli Hüseyin Paşa (V)/ Türk	Sabika Bağdad muhafazasında bulunmuş	27 Ekim 1644	14 Ağustos 1645	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 30; <i>Naîmâ III</i> , s. 1027.
Damat Nakkaş Mustafa Paşa (V) Sultan IV. Murad'ın kızı Hanzâde Sultan'ın eşi/Boşnak	Diyarbakir valisi	14 Ağustos 1645	10 Eylül 1646	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 30.
Murtaza Paşa (MM) Salih Paşa'nın kardeşi / Boşnak	Mirahur-ı evvel (ağalıktan mirimiranlığa)	10 Eylül 1646	27 Ekim 1647	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 30; <i>Naîmâ III</i> , s. 1112.
Nişancı Hamza Paşazâde Mehmed Paşa (1. kez) (V)		27 Ekim 1647	Kasım 1647/Timişvar valisi	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 38; BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 30
Damat Fazlullah Fazlı Paşa (1. kez) (V) Sultan İbrahim'in kızı Fatma Sultan'ın eşi/Boşnak		Kasım 1647	Kasım 1647	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 38.
Nişancı Hamza Paşazâde Mehmed Paşa (2. kez) (V)		Kasım 1647	Mart 1648/Hasta olduğu için azl olmuş	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 39; <i>Naîmâ III</i> , s. 1140.

³² Naima, 21 Şubat 1640 tarihinde Budin valisi olarak atandığını ve 22 Şubat 1640 tarihinde Timişvar valisi olduğunu yazmaktadır Bkz. *Naima II*, s. 945.

Siyavuş Paşa (V)/ Abaza		Mart-Nisan 1648 (RA 1058)	5 Ağustos 1650	S. M. Bilge, s. 332; G. Antal, s. 39; <i>Naîmâ III</i> , s. 1140.	
(Kara Dev) Murad Paşa (V)/ Arnavut	Vezir-i azam	5 Ağustos 1650/ 28 Ağustos- 6 Eylül 1651 (ibka)/ 28 Haziran 1652 ibka	9 Eylül 1653/ Kaptanpaşa	BOA, <i>A.RSK d.</i> <i>1520</i> , s. 21; BOA, <i>A. RSK d.</i> <i>1522</i> , s. 134; BOA, <i>A. RSK d.</i> <i>1526</i> , s. 8; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın</i> <i>Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 40; <i>Râşid I</i> , s. 320; <i>Naîmâ III</i> , s. 1266.	
Damat Uzun Topal Sarı Kenan Paşa (V)			Eylül 1653	9 Eylül 1655/mazul, sonra kaptanpaşa	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın</i> <i>Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 41.
Sultan İbrahim'in kızı Atike Sultan'ın eşi/Çerkes					
Gürcü Sofu Kenan Paşa (1. kez) (V)/ Gürcü	Rumeli valisi	10 Eylül 1655	2 Mayıs 1656/Rumeli valisi	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın</i> <i>Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 41-42.	
Damat Fazlullah Fazlı Paşa (2. kez) (V)		Mayıs 1656 (Tevcih)/ 5 Temmuz 1656 (ibka)/ 20 Eylül 1656 ibka	Kasım 1656	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın</i> <i>Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 42; BOA, <i>A.</i> <i>RSK d. 1529</i> , s. 270, 320.	
Sultan İbrahim'in kızı Fatma Sultan'ın eşi/Boşnak					
Gürcü Sofu Kenan Paşa (2. kez) (V)/ Gürcü			Kasım 1656	Kasım 1658	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın</i> <i>Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 42.
Gazi Deli Hüseyin Paşa (V)/ Türk		10 Kasım 1658	3 Aralık 1658/Rumeli valisi	G. Antal, s. 43	
Gürcü Sofu Kenan Paşa (3. kez) (V)/ Gürcü		3 Aralık 1658	21 Mart 1659	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın</i> <i>Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 43.	
Seydi Ahmed Paşa (V)/Çerkes	Bosna Valisi	21 Mart 1659	Mayıs 1660	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın</i> <i>Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 44; <i>Naîmâ IV</i> , s. 1854.	

Damat Mostarlı Boşnak İsmail Paşa (V) Sultan İbrahim'in kızı Atike Sultan'ın eşi/Boşnak		Mayıs 1660	Şubat 1663	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 44-45.
Gürcü Sofu Kenan Paşa (4. kez) (V)/ Gürcü		Şubat 1663	Mayıs 1663	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 45.
Damat Abaza Sarı Hüseyin Paşa (V) Sultan IV. Murad'ın kızı Safiye Sultan'ın eşi/Abaza	Eğri valisi	Mayıs 1663	20 Ekim 1664	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 45.
Gürcü Koca Mehmed Paşa (V)/ Gürcü		20 Ekim 1664	Mart 1666/makamında eceleyle öldü	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 332; G. Antal, s. 46; <i>Râşid I</i> , s. 75.
Cerrah Kasım Paşa (V)/ Boşnak Budın Eyaleti vezirlere verildiğinden vezaret ihсан olunarak atanmıştır.	Timişvar beylerbeyi	7 Nisan 1666	22 Mayıs 1667/Erzurum valisi	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 46; <i>Râşid I</i> , s. 75.
Sührâb Mehmed Paşa (V)/ Boşnak		22 Mayıs 1667	26 Ekim 1667	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 47.
Maglaylı Mahmud Paşa (V)/ Hırvat	Mazul Bosna valisi	26 Ekim 1667	30 Ekim 1670/Mazul sonra Bosna valisi	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 47.
Uzun İbrahim Paşa (1. kez) (V)/ Arnavut		30 Ekim 1670	Şubat 1672/Bosna valisi	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 48.
Canbulatzâde Hüseyin Paşa (V)/ Türk		Şubat 1672	9 Nisan 1673/Mazul 10 Haziran'da Mısır valisi	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 49.
Uzun İbrahim Paşa (2. kez) (V)/ Arnavut		9 Nisan 1673	10 Ocak 1675	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 49.
Suyolcu Ali Paşa (V)		10 Ocak 1675	Mart 1677	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 49-50

Köstendilli Halil Paşa (V)/ Türk		Mart 1677	Ekim 1677	S. M. Bilge, s. 333; G. Antal, s. 50
Uzun İbrahim Paşa (3. kez) (V)/ Arnavut		Ekim 1677	14 Eylül 1683/Muharebe alanından asker ile firar ettiğinden dolayı hapsedilmiş bütün malları miri için kabz edilmiştir.	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 50; <i>Râşid I</i> , s. 251.
Şehid Kara Mehmed Paşa (V)	Diyarbakir Valisi	14 Eylül 1683	1 Ağustos 1684/Şehid	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 51; <i>Râşid I</i> , s. 251.
Damat Divriğili Şeytan/Melek İbrahim Paşa (V) Sultan IV. Murad'ın kızı Rukiye Sultan'ın eşi/Türk		1 Ağustos 1684	Kasım 1684 -Aralık 1684/idam	S. M. Bilge, s. <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 52-53.
Şehid Abdurrahman Abdi Paşa (V)/ Arnavut	Kamaniçe Eyaleti muhafızlığından mazul	Kasım 1684	6 Eylül 1686/şehid	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 333; G. Antal, s. 53; A. Özcan, "Abdi Paşa", s. 442, 446

Ek II: *Timişvar Paşaları (1552-1716)*

Lakabı/ Adı/ Rütbesi ³³ /Akrabalık Durumu/ Milliyeti	Önceki Görevi	Atanma veya Fiilen Görev Yaptığı Tarih	Timişvar'dan Ayrılma Tarihi ve akıbeti	Kaynak
Gazi Kasım Paşa (MM)/ Hırvat		13 Ağustos 1552	Aralık 1555/ Budin beylerbeyliği ³⁴	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Güzelce Rüstem Paşa (MM)/ Boşnak		Aralık 1555	Eylül 1557	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.

³³ (MM): Mirimiran, (V): Vezir

³⁴ 30 Mart 1557 tarihli bir buyruhduda Mohaç beylerbeyliği sadaka olunan Kasım Paşa ibaresi geçmektedir. Muhtemelen Kasım Paşa Timişvar'dan Budin'e atanmıştır. Bkz. BOA, MD 2, 236/2108.

Yahya Paşazâde Sifâli Arslan Paşa (MM)/ Arnavut		Eylül 1557	Temmuz 1558	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Mehmed Paşa (MM)		5 Kasım 1558'den önce	Bu tarihte 400.000 akçe ile İzvornik Sancağı verilmiş	BOA, <i>Kepeci 216</i> , s. 18.
Ali Paşa (MM)	Niğbolu sancakbeyi	5 Kasım 1558		BOA, <i>Kepeci 216</i> , s. 18.
Güzlerce Rüstem Paşa (2. kez) (MM)/ Boşnak	Timişvar beylerbeyi	30 Ocak 1559	19 Haziran 1559/Budin beylerbeyi	BOA, <i>Kepeci 216</i> , s. 56; S. M. Bilge, s. 329 BOA, MD 3, hüküm: 9.
Gazi Kasım Paşa (2. kez)		19 Haziran 1559-29 Eylül 1560 (F.G.)		BOA, MD 3, hüküm: 6, 30, 146, 380, 836, 1036, 1571.
Mustafa Paşa (MM)		Temmuz 1558	Nisan 1562	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Malkoç Paşa (MM)		Nisan 1562	Ağustos 1564	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Mustafa Paşa (MM) (1. kez)		15 Ağustos 1564	Mart 1565	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
İskender Paşa (MM)/ Çerkes		Mayıs 1565	Ekim 1565	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Mustafa Paşa (MM) (2. kez)		Ekim 1565	Mart 1568	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Cafer Paşa (1. kez) (MM)	Sabık Kefe Beyi	20 Mart 1568	13 Şubat 1569 (son ibka kaydı)	BOA, MAD 563, s. 60.
Sokollu Hasan Paşa (MM) (1. kez)/ Sırp		1569	1571	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Mustafa Paşa (MM) (3. kez)		1571	1573	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.

Sokollu Hasan Paşa (2. kez)/ Sırp		1573	1574	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335
Cafer Paşa (2. kez) (MM)		1574	1577	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Ferruh Paşa (MM)		10 Haziran 1577	Mihtemelen bir müddet mazul kaldıktan sonra 28 Ocak 1581'de Trablusşam beylerbeyi olmuştur.	BOA, <i>A. RSK d. 1461</i> , s. 71; BOA, <i>Kepeci</i> 238, s. 236.
Ferhad Paşa (MM)		1577	Ocak 1578	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Mehmed Paşa (MM)			1580	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Davud Paşa (MM)	Silistre beyi	22 Ocak 1579	Davud Paşa 1583 yılı sonlarında ölmüştür.	BOA, <i>Kepeci</i> 233, s. 201.
Mehmed Paşa (MM)	Erzurum'dan mazûl	1 Aralık 1583	Haziran 1585	BOA, <i>Kepeci</i> 242, s. 44.
Haydar Paşa (MM)	Rum beylerbeyi	25 Mart 1584	27 Kasım 1584	BOA, <i>Kepeci</i> 262, s. 28; BOA, <i>Kepeci</i> 242, s. 215.
Mehmed Paşa (MM)	Kars beylerbeyi	27 Kasım 1584	Haziran 1585	BOA, <i>Kepeci</i> 262, s. 28.
Mustafa Paşa (MM) (1. kez)/ Arnavut		Haziran 1585	1-10 Mart 1587	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 335.
Yusuf Paşa (MM)	Budin beylerbeyi	17 Nisan 1586		BOA, <i>Kepeci</i> , 246, s. 221.
Tiryaki Hasan Paşa (MM) (1. kez) /Arnavut	Baş kapıcıbaşlıktan yeni çıkma/ Ağa	1587	Haziran 1588	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Mustafa Paşa (MM) (2. kez)		Haziran 1588	Ağustos 1590 /Budin beylerbeyi	<i>Selânikî I</i> , s. 225-226.

Tiryaki Hasan Paşa (MM) (2. kez)/ Arnavut	Anadolu'dan mazul	Ağustos 1590	Mart 1591	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336; <i>Selânikî I</i> , s. 225-226.
İbrahim Paşa (MM)		Mart 1591	1592	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Mehmed Paşa (MM)	Budin beylerbeyi	8 Şubat 1592		BOA, <i>Kepeci</i> 253, s. 42.
Mustafa Paşa (MM)		Muhtemelen 1592'de atanmıştır	Mayıs 1593	<i>Selânikî I</i> , s. 315.
Hızır Paşa (MM) ³⁵		1592	Haziran 1593	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Kirli Hasan Paşa (MM)	Rumeli beylerbeyi	28 Mayıs 1593	14-23 Mart 1594	BOA, <i>Kepeci</i> 253, s. 147; <i>Selânikî I</i> , s. 314-315, 359-360.
Mustafa Paşa (MM) Sadrazamın akrabası	Van beylerbeyi	14-23 Mart 1594	16 Eylül 1594-15 Ekim 1594	<i>Selânikî I</i> , s. 359-360; <i>Selânikî II</i> , s. 507.
... ³⁶	...	...	...	...
Mehmed Paşa (MM) Üveys Paşa'nın oğlu	Sabık Trabluşgarp beylerbeyidir. Halep tevcih olunmuş ancak vazgeçilmiştir.	25 Mart 1595	6-15 Eylül 1595'te Estergon Kalesi'nin muhasarası sırasında uygun olmayan mahalde tedbirsiz olarak kafır ile cenk edip sinip kaçtığından dolayı siyaset olunmak için ahkâm-ı şerife yazılıp çavuşlar gönderilmiştir.	BOA, <i>A. RSK d. 1141</i> , s. 71; <i>Selânikî II</i> , s. 511.

³⁵ Bu paşa ataması Selaniki'nin verdiği bilgilerle uyuşmamaktadır. Ancak yine de burada vermeyi uygun bulmaktayız.

³⁶ 11 Mart 1595 tarihinde sabık Budin beylerbeylerinden Ahmed Paşa Timişvar beylerbeyi olarak atanmış olsa da bu atama fiiliyata geçmemiş ve Ahmed Paşa mazul durumda iken 29 Nisan 1595'te Budin beylerbeyliğine atanmıştır. BOA, *A. RSK d. 1141*, s. 67, 78.

Hadım Cafer Paşa (MM)/ Boşnak		Eylül 1595	Haziran 1596	BOA, <i>A.RSK d. 1141</i> , s. 71; <i>Selânikî II</i> , s. 511; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Mihaliçli Hafız Ahmed Paşa (MM)/ Türk		Haziran 1596	Ağustos 1597/ 15 Ağustos 1597'de fiilen Budin beylerbeyidir.	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336; <i>Naîmâ I</i> , s. 96, 127.
Ömer Paşa (MM)	Göle sancakbeyi	7 Ekim 1596		BOA, <i>A.RSK d. 1474</i> , s. 168.
Hasan Paşa	Sigetvar beylerbeyi			BOA, <i>A.RSK 1474</i> , s. 182.
Dev Süleyman Paşa (MM)	Haleb Eyaleti'ne bağlı olan Kilis sancakbeyi	9 Ağustos 1597	1599/Budin beylerbeyi	BOA, <i>Kepeci 254</i> , s. 10; G. Antal, s. 19; <i>Naîmâ I</i> , s. 149.
Kadıızâde Ali Paşa (MM)/ Türk		1599	1601	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
İbrahim Paşa (MM)		1601	Haziran 1602	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336
Bektaş Paşa (MM) (1. kez)/ Boşnak		Haziran 1602	Mart 1603	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Mehâr (?) oğlu Ali Paşa (MM)	Sâbık Timişvar beylerbeyi	31 Ağustos 1603 (ibka)		BOA, <i>A.RSK d. 1481</i> , s. 3.
Bektaş Paşa (MM) (2. kez)/ Boşnak		Mayıs 1603	Nisan 1604	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Deli Hasan Paşa (MM)/ Türk	Bosna beylerbeyi	Mart 1604	Kasım 1605/idam edilmiş	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336; <i>Naîmâ I</i> , s. 270.

Bektaş Paşa (MM) (3. kez)/ Boşnak		Kasım 1605	1608	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Canpoladzâde Ali Paşa (MM)		1608 başları	1608 sonlarına kadar /idam edilmiş	<i>Naîmâ II</i> , s. 339.
Mustafa Paşa (MM)		1608 sonları	17 Aralık 1610	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Mustafa Paşa (V)	Rum Eyaleti valisi	17 Aralık 1610		BOA, <i>A.R.YK d. 1481</i> , s. 101.
Zülfikar Paşa (MM)		Ağustos 1611	Kasım 1611	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Köse Sefer Paşa (MM) (1. kez)/ Gürcü		Kasım 1611	1612	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Şehid Damat Karakaş Mehmed Paşa (1. kez)/ Boşnak		1612	Ekim 1614	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Köse Sefer Paşa (MM) (2. kez)/ Gürcü		Ekim 1614	Mart 1616	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Şehid Damat Karakaş Mehmed Paşa (MM) (2. kez)/ Boşnak		Mart 1616	Mayıs 1618	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
İbrahim Paşa (MM)		1618	Ekim 1621	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.
Mehmed Paşa (MM)	Kaniye beylerbeyi	13 Mart 1621	Budin beylerbeyi	BOA, <i>Kepeci 257</i> , s. 29.
?	Eğri beylerbeyi	18 Ekim 1621		BOA, <i>Kepeci 257</i> , s. 53.
Yusuf Paşa (MM)		Ekim 1621	Mayıs 1622	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 336.

³⁷ Defterde paşanın ismi boş bırakılmıştır.

Halil Paşa (MM)		Mayıs 1622	Haziran 1626	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristam</i> , s. 336.
Ahmed Paşa (MM)		Haziran 1626	1629	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristam</i> , s. 336.
İbrahim Paşa (MM)		1629	1630	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristam</i> , s. 336.
Bekir Paşa (MM) (1. kez)		1630	Temmuz 1632	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristam</i> , s. 336.
Hüsrev Paşa (V)		Temmuz 1632	Temmuz 1633	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristam</i> , s. 336.
Murad Paşa (MM)		1633'den önce	3 Eylül 1633	BOA, <i>Kepeci</i> 266, s. 38.
Rıdvan Paşa (MM)		3 Eylül 1633	8 Aralık 1634	BOA, <i>Kepeci</i> 262, s. 38.
Oruç Paşa (MM)		1634	1635	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristam</i> , s. 336.
Ebubekir (Bekir) Paşa (MM) (2. kez)	Serahorluktan çıkma	8 Aralık 1634	22 Mayıs 1636	BOA, <i>Kepeci</i> 266, s. 38.
Ali Paşa (MM)	Sabıka Van beylerbeyinin kapıcıbaşılığında çıkma	22 Mayıs 1636	16 Nisan 1640	BOA, <i>Kepeci</i> 266, s. 38.
Silahdar Mustafa Paşa (V)		22 Şubat 1640'da atama 29 Şubat 1640 (ibka) ³⁸	1641	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristam</i> , s. 337; <i>Naîmâ II</i> , s. 945; BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34.
Maço Mehmed Paşa (MM)		16 Nisan 1640 (ibka)	?	BOA, <i>Kepeci</i> 266, s. 38.
Tüccarzâde Mustafa Paşa (MM)		1641	1642	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristam</i> , s. 337.
Hasan Paşa (MM)	Kaniye beylerbeyi	5 Nisan 1642	28 Temmuz 1643	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34.

³⁸ Bu atama 16 Nisan 1640 tarihinde gerçekleşmiş olmalıdır.

Cümdi Halil Paşa (MM)		28 Temmuz 1643	1 Nisan 1644	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34.
Siyavuş Paşa (V)	Haleb valisi	1 Nisan 1644	9 Aralık 1644	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34.
Şahin Paşa (MM)		15 Kasım 1644'den önce	15 Kasım 1644'de Van beylerbeyliğine atanmış	BOA, <i>Kepeci 258</i> , s. 66.
İbşir Mustafa Paşa (V)	Vezir-i azam	3 Aralık 1644		BOA, <i>Kepeci 258</i> , s. 70.
Dramalı Mehmed Paşa (MM)	Sâbık Bosna beylerbeyi	9 Aralık 1644	24 Ocak 1645	BOA, <i>Kepeci 258</i> , s. 70, 76; BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34.
İbrahim Paşa (MM-V) 1 Haziran 1645'de vezaret verilmiş	Rumeli beylerbeyi	24 Ocak 1645	11 Aralık 1645	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34; BOA, <i>Kepeci 258</i> , s. 76.
Mehmed Paşa (MM)	Mirahur-ı evvel	11 Aralık 1645	19 Eylül 1646	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34; BOA, <i>A.RSK d. 1516</i> , s. 15.
Arslan Paşa (MM)	Kanije beylerbeyi	19 Eylül 1646	1647 (H. 1057)	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34; BOA, <i>A.RSK d. 1517</i> , s. 118.
Mehmed Paşa (V)	Bosna'ya Kapıkulu götürmeye memur	6 Şubat 1647-26 Ocak 1648 (H. 1057)	9 Aralık 1647	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34.
Ahmed Paşa (MM-V) 6 Şubat 1649'de vezaret verilmiş	Sabıka bostancıbaşı ve beylerbeyi	9 Aralık 1647	Şubat 1649	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34.
Gazi Deli Hüseyin Paşa (MM)/ Türk		Şubat 1649	1649	BOA, <i>A. RSK d. 1512</i> , s. 34; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.

Damat Fazlullah Fazlı Paşa (V) (1. kez)			1650	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristamı</i> , s. 337.
Sultan I. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'ın eşi/Boşnak				
Tekeli Mustafa Paşa (V)		20 Ağustos 1650 (ibka)/ 18 Haziran 1651 (ibka)/ 28 Ağustos-6 Eylül 1651 ibka/22 Eylül 1651 ibka		BOA, <i>A.RSK d. 1522</i> , s. 15, 102, 134, 142.
Ahmed Paşa (MM)	Sâbık Bosna beylerbeyi	12 Kasım 1651 (veraset ile)/ 28 Haziran 1652 ibka	31 Aralık 1651	BOA, <i>A.RSK d. 1524</i> , s. 85, 146; BOA, <i>A. RSK d. 1526</i> , s. 8.
Gürcü Seyyid Mehmed Paşa (V) (1. kez)/ Gürcü	Sabık vezir-i azam	10 Şubat 1653 ibka	8 Nisan 1653	BOA, <i>A. RSK d. 1526</i> , s. 151; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristamı</i> , s. 337.
Zurnazen Mustafa Paşa (MM)/ Arnavut	Sabık Baş defterdar	8 Nisan 1653	Ağustos 1653	BOA, <i>A. RSK d. 1526</i> , s. 151.
Gürcü Seyyid Mehmed Paşa (V) (2. kez)/ Gürcü	Sabık vezir-i azam	14 Ağustos 1653(tevcih)/ 21 Ağustos 1655 (ibka)	1654	BOA, <i>A. RSK d. 1526</i> , s. 95, 201; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristamı</i> , s. 337.
Ahmed Paşa (MM)		1654	1655	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristamı</i> , s. 337.
Rıdvan Paşa (MM)	Sabık Anadolu beylerbeyi	2 Temmuz 1656		BOA, <i>A. RSK d. 1529</i> , s. 238.

Tavil Mehmed Paşa (V)		1655 5 Temmuz 1656 (ibka)/ 20 Eylül 1656 ibka	Mart 1657	BOA, A. RSK d. 1529, s. 270, 320; S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.
Sıdkî Mustafa Paşa (MM)		Mart 1657	Mart 1658	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.
Damat Fazlullah Fazlı Paşa (V) (2. kez)		Mart 1658	Eylül 1658/makamında öldü	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.
Çengizâde Ali Paşa (MM)/ Boşnak		Eylül 1658	Ekim 1659	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.
Damat Abaza Sarı Hüseyin Paşa (V) Sultan IV. Murad'ın kızı Safiye Sultan'ın eşi/Abaza		Ekim 1659	Temmuz 1661	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.
Seydi Ahmed Paşa (MM)/ Çerkes		Temmuz 1661	Eylül 1661	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.
Küçük Mehmed Paşa (MM)/ Boşnak		Eylül 1661	1663	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.
Halil Paşa (MM)		1663	Şubat 1664	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.
Filibeli Piriñçi Mehmed Paşa (MM) (1. kez)		Şubat 1664	Mayıs 1664	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337
Cerrah Kasım Paşa (1. kez) (MM)/ Boşnak		Mayıs 1664	7 Nisan 1666/Vezaret verilerek Budin valisi olmuş	S. M. Bilge, s. 337; <i>Râşid I</i> , s. 75.
Filibeli Piriñçi Mehmed Paşa (MM) (2. kez)		7 Nisan 1666	20 Aralık 1668	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.

Kozbekçi Yusuf Paşa (MM)		20 Aralık 1668	1670	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Şeyh Mehmed Paşa (MM)		1670	22 Temmuz 1670	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Silahdar Saatçı Mehmed Paşa (MM)		22 Temmuz 1670	Nisan 1672	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Cerrah Kasım Paşa (MM) (2. kez)/ Boşnak		Nisan 1672	1674	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 337.
Cafer Paşa (MM)		1674	Şubat 1675	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Mehmed Paşa (MM)	Özi Eyaleti'nden mazul	3 Mart 1675		BOA, <i>A.RSK d. 1541</i> , vr. 1/a
Çelebi Hüseyin Paşa (MM)		Şubat 1675	1677	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Mehmed Paşa (MM)		1677	1678	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Hüseyin Paşa (MM)/ Boşnak		1678	Ağustos 1681	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Seydizâde Mehmed Paşa (MM)/ Çerkes		Ağustos 1681	1682	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Defterdar Ahmed Paşa (MM)		1682	4 Eylül 1683	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Hasan Paşa (MM)/ Hırvat		4 Eylül 1683	Mayıs 1685	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Sarhoş Ahmed Paşa (MM)		Mayıs 1685	1686	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.

Şahin Mehmed Paşa (MM)		1685	Ekim 1686	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338
İbrahim Paşa (MM)/ Gürcü		Ekim 1686	Mart 1687/ıdam edildi	S. M. Bilge, s. 338
Mehmed Paşa (V)		Mart 1687	Ocak 1688	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Cafer Paşa (MM)/ Boşnak		Ocak 1688	Eylül 1691	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Topal Hüseyin Paşa (MM)		Eylül 1691	1693	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
İzmitli Mustafa Paşa (MM)		1693	Mayıs 1695	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Ömer Paşa (MM)		Mayıs 1695	1696	S. M. Bilge <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Süleyman Paşa (MM)/ Arnavut		1696	1697	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Çetrefilzâde Yusuf Paşa (MM)		1697	Mayıs 1699	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Ahmed Paşa (MM) (1. kez)		Mayıs 1699	1700/ Mazuliyetten sonra 22 Temmuz 1702'de Avlonya Sancağı	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338; O. Kılıç, s. 99; BOA, A. RSK d. 1551, s. 3.
Abdi Paşa		1700	Ekim 1701	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338; BOA, A. RSK d. 1560, s. 22, A. RSK d. 1551, s. 3.

Eğribozlu Elçi Hacı İbrahim Paşa (MM) (1. kez)		31 Ekim 1701 (FG) İbrahim Paşa elçilik hizmeti ile ilgili olarak Belgrad'a giderken Timişvar Eyaleti kendisine tevcih olunmuştur.	7 Ekim 1702/ Rumili Eyaleti	BOA, <i>A. RSK d. 1560</i> , s. 22, <i>A. RSK 1551</i> , s. 3; <i>Râşid I</i> , s. 588.
Hüseyin Paşa (V)	Rumili Eyaleti valisi (BECAYIŞ)	7 Ekim 1702	1703	BOA, <i>A. RSK d. 1551</i> , s. 9.
Ahmed Paşa (MM) (2. kez)		1703	Aralık 1704	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Yürük Hasan Paşa (MM) (1. kez)/ Türk		Aralık 1704	Kasım 1705	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
İzmitli Dellak Ali Paşa (V)/ Çingene		Kasım 1705 (28 Haziran 1706-31 Aralık 1708 fillen Timişvar muhafızı)	1708	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338; BOA, <i>A. RSK d. 1564</i> , s. 13-26.
Sarı Mustafa Paşa (MM)		1708	1709	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Yürük Hasan Paşa (MM) (2. kez)/ Türk		1707	1708	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Sarı Mustafa Paşa (MM)		1708	1709	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
İbrahim Paşa (MM) (2. kez)		18 Temmuz 1709 (Füilen görevde)	20 Aralık 1709	BOA, <i>A. RSK d. 1560</i> , s. 32.
Seyfullah Paşa (MM)	Bosna beylerbeyi	20 Aralık 1709 Timişvar muhafazası şartıyla	1709	BOA, <i>A. SMD III, Dosya No: 47, Gömlek no: 4714.</i>

Hasan Paşa (MM)		1709	1711	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Kurd Mehmed Paşa (MM)		1711	Ekim 1713	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338.
Bodur Mustafa Paşa (MM)		Ekim 1713 ³⁹	15 Ekim 1716'da muhafazaya yetecek erzak ve mühimmatı var iken Tımişvar'ı teslim eden son Tımişvar paşasıdır. Bir müddet Kavala Kalesi'nde hapsedilmiş ve 1718 yılında serbest bırakılmıştır.	S. M. Bilge, <i>Osmanlı'nın Macaristanı</i> , s. 338; İ. H. Uzunçarşılı, <i>Osmanlı Tarihi</i> , C. IV/I, TTK yay., 2. Baskı, Ankara, 1978, s. 127-128.

³⁹ Mustafa Paşa'nın 2 Aralık 1710 tarihinde Tımişvar Eyaleti'nde fiilen görevde olduğuna dair bilgiler de mevcuttur. BOA, *A. RSK d. 1564*, s. 27.

Osmanlı Mülkünde İnşa Olunan İlk Zırhlı Vapur

The First Armored Ship Built in the Ottoman Domain

Engin KIRLI*

ÖZET

Ulaşım ve gemi teknolojileri alanında önemli bir gelişme de, buharlı gemilerin zırhlı olarak inşa edilmeye başlanmasıyla gerçekleşti. Önce gemi teknelerinin iskeletinin, ilerleyen dönemde ise levha kısmının sac (demir) olarak inşa edilmeye başlanmasıyla, zırhlı gemiler çağına adım atıldı.

Teknolojik yenilikleri takip etmek ve çağdaş gelişmelerin dışında kalmak istemeyen Osmanlı Devlet adamları, Batı Avrupa'da geliştirilen bu yeni gemi inşa teknolojisini Osmanlı mülkünde de tatbik etmek için 1846 yılında harekete geçtiler. Osmanlı Devleti'nde demir zırhla kaplı olarak yapımı gerçekleştirilen ilk buharlı gemi olan Eser-i Cedid, İstanbul Baruthanesi kompleksinde yer alan Küçük Demir Fabrikası'nda inşa edildi. İngiliz mühendis Edward Phillips başkanlığında, yerli ve yabancı işçiler tarafından yapımı gerçekleştirilen gemi, 18 Kasım 1848 Cumartesi günü, Sultan Abdülmecit ve devlet erkânının da hazır buldukları merasimle denize indirildi.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Baruthane, Demir Vapur, Küçük Demir Fabrikası.

ABSTRACT

An important progress in the field of transportation and ship technologies is the beginning of building armored steamboats. First hull structures later ship plates are builded of iron so that armored ships age begins.

Ottoman statesmen who want to follow technological innovations and don't want to stay out of contemporary developments take the action to apply the new ship building technologies, in the Ottoman domain in 1846, reformed in West Europe. Eser-i Cedit which is the first armored steamboat in Ottoman Land is built in Küçük Demir (Small Iron) Factory in the campus of İstanbul Gunpowder Factory. The steamboat which is built by native and foreigner workers in the leadership of English engineer Edward Philips in Nowember 18th, 1848

---

* Öğr. Gör. Dr. Engin Kırılı Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, ATAM engin_kirli@myinet.com.

with a ceremony in which Sultan Abdulmecit and his ministers and top officials participate.

Keywords: İstanbul, Gunpowder Factory, Iron Steamboat, Küçük Demir Factory.

GİRİŞ

Ulaşım ve gemi teknolojileri alanında önemli bir aşama da buharlı gemilerin zırhlı olarak inşa edilmesidir. Önce gemi teknelerinin iskeletinin, ilerleyen dönemde ise levha kısmının sac (demir) olarak inşa edilmeye başlanmasıyla, zırhlı gemiler çağına adım atılmıştır. Bu gemi inşa tekniği ilk olarak 1833 yılında İngiltere’de geliştirilmiş, birkaç yıl sonra Amerika’da ve diğer Avrupa ülkelerinde de gövdesi demir sac ile kaplanmış zırhlı gemiler yapılmaya başlanmıştır.

Teknolojik yenilikleri takip etmek isteyen ve çağdaş gelişmelerin dışında kalmak istemeyen Osmanlı Devlet adamları, Batı Avrupa’da geliştirilen bu yeni gemi inşa teknolojisini Osmanlı mülkünde de tatbik etmek için 1846 yılında harekete geçtiler. İngiltere’de zırhlı olarak inşa edilen ilk gemiden yaklaşık on üç yıl ve diğer Avrupa ülkelerinden ise yaklaşık on sene kadar sonra, başkent İstanbul’da zırhlı bir gemi yapılması için teşebbüsler başladı. Eser-i Cedid adı verilen vapur, Osmanlı mülkünde inşa edilen ilk zırhlı gemidir.

Osmanlı Devleti’nde yapımı gerçekleştirilen ilk “zırhlı buharlı gemi” olan Eser-i Cedit’in, İstanbul Baruthanesi kompleksinde yer alan ve 1845 senesinden itibaren üretim faaliyetlerine başlayan Küçük Demir Fabrikası’nda inşa edilmesine karar verildi.¹

Baruthane dökümhanesi olarak da anılan Küçük Demir Fabrikası’nda yapımı gerçekleştirilen bu zırhlı geminin ismine ilişkin olarak kaynaklarda Eser-i Hadid adının yer almakta olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim gerek B. Çetin,² gerek E. Süreyya Genç³ ve gerekse de L. Düzcü⁴ yapmış oldukları çalışmalarda, Osmanlıların inşa ettiği ilk zırhlı geminin “Eser-i Hadid” olduğunu bildirmektedirler. Üstelik dönemin gazetelerinde de bu geminin ismi “Eser-i Hadid” olarak aktarılır. Örneğin Fransızca neşredilen Journal de

¹ BOA, İ. MSM. 24/626 (4. 11. 1846 Çarşamba).

² Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Barut Sanayi 1700-1900*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 132.

³ Elif Süreyya Genç, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme ve Buhar Makineleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 135.

⁴ Levent Düzcü, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2012, s. 188-189.

Constantinople'ün⁵ yanı sıra Ceride-i Havadis'te de bu sefinenin denize indirilmesi konusuna ilişkin haberlerde, Osmanlı ülkesinde inşa edilen ilk zırhlı geminin ismi daima “Eser-i Hadid” olarak zikredilmektedir.⁶ Ancak bu vaziyetin aksine Osmanlı arşiv vesikalarında, Baruthane-i Amire'de inşa edilen zırhlı gemiden istisnasız bir şekilde “Eser-i Cedid” olarak bahsedilmektedir.⁷

Osmanlı yazı sisteminde “hadid” ve “cedid” isimlerinin yazılışında sadece bir nokta farkı bulunmaktadır. Bu durumda geminin Ceride-i Havadis'te Eser-i Hadid olarak yer almasının son derece basit bir baskı hatasından kaynaklanmış olabileceği fikri ileri sürülebilir. Ancak bu durumda Küçük Demir Fabrikası'nda inşa edilen zırhlı gemiye dair haberlere değişik tarihlerde gazete sütunlarında yer veren Constantinapol Gazetesi'nde geminin isminin defalarca niçin Eser-i Hadid olarak zikredildiğini de açıklamak gerekir. Zira Latin harflerinde Osmanlı yazı sisteminde olduğu gibi durumu basit bir baskı hatası ile izah etmek kabil değildir.

Osmanlılar tarafından inşa edilen ilk zırhlı geminin isim tartışmasına yönelik olarak Osmanlı arşivindeki mevcut fonlarda yaptığımız tarama faaliyetleri esnasında, Eser-i Hadid adında bir gemiye rastlayamadığımızı belirtmek isteriz. Fakat Eser-i Cedid gemisine ilişkin vesikalara hem 19. yüzyılın birinci ve ikinci yarısına ait evrakta ve hem de 20. yüzyılın başlarına ait vesikalarda tesadüf etmekteyiz.⁸ Ancak söz konusu arşiv vesikalarında Eser-i Cedid olarak bahsedilen geminin, Küçük Demir Fabrikası'nda inşa edilen gemi olduğuna dair herhangi bir açıklama yer almadığından, bu geminin bizim incelememize konu olan geminin kendisinin olup olmadığını tespit etmek kolay değildir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde kimi zaman iki farklı gemiye de aynı ad verilebildiğinden, sadece gemilerin isimleri üzerinden yapılacak bir değerlendirme ile netice almak kolay değildir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde inşa edilen bu ilk zırhlı geminin isminin Eser-i Cedid mi yoksa Eser-i Hadid mi olduğunu tayin etmek çok da kolay değildir. Osmanlı ülkesinde inşa edilen ilk zırhlı gemiye ilişkin olarak yaptığımız bu çalışmadaki temel amacımız, Osmanlıların çağdaş yenilikleri ve gelişmeleri takip etmeye ne kadar önem verdiklerini göstermektir. Bu nedenle geminin adının Eser-i Cedid mi yoksa Eser-i Hadid mi olduğu yönündeki tartışmaları daha fazla uzatmak niyetinde değiliz. Osmanlı Devleti'nde zırhlı olarak inşa edilen ilk geminin ismine yönelik olarak bizim tespitimiz bu sefinenin adının “*Eser-i Cedid*” olarak kabul

⁵ Journal De Constantinople, 24 Novembre 1848, No: 129'den aktaran Yavuz Cezar, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yeni Teknoloji Uygulama Ve Sınai Tesis Kurma Çabalarından Örnekler, *Toplum ve Ekonomi*, Mart 1991, S. 1, Mart 1991, s. 185.

⁶ Ceride-i Havadis, Sayı 411, 24 Z 1264/ 21 Kasım 1848, s. 1.

⁷ Bu çalışmada atıf yaptığımız Osmanlı Arşivine ait belgelerin tamamında gemiden Eser-i Cedid olarak bahsedilmektedir.

⁸ BOA, Y. PRK. ASK. 149/9 (5 Z. 1316/15. 04. 1899) ; BOA, Y. PRK. ASK. 167/56 (21. 02. 1901).

edilmesinin daha isabetli olacağı yönündedir. Bu tercihe ilişkin olarak sadece, neden “Eser-i Cedit” ismini tercih ettiğimizi belirtmekle yetineceğiz:

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı arşiv kayıtlarının tamamında bu gemiden daima “Eser-i Cedit” olarak bahsedilmektedir. Nitekim bu zırhlı sefinenin gerek yapımına karar verilmesi aşamasında, gerek denize indirilmesinde ve gerekse de denize indirildikten yaklaşık sekiz ay sonrasına ait Osmanlı arşiv vesikalarında bu geminin ismi daima Eser-i Cedit adıyla kayıtlara geçirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı ülkesinde inşa edilen ilk geminin adının Eser-i Cedit olarak kabul edilmesi gerekir.⁹

Demir zırhla kaplı gemilerin arzu edilen süratle hareket etmeleri, sefinelerde buhar makinesinden istifade edilmeye başlanmasından sonra mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla gemi inşa teknolojisinde gelen yeni aşamayı daha iyi anlayabilmek için, önce buhar makinesinin icadına, ardından da bu güç kaynağından hangi tarihten itibaren gemilerde istifade edilmeye başlandığına göz atmakta yarar vardır. Bu hususlara ilave olarak, Osmanlıların buharlı gemilerle ne zaman ve nasıl tanıştıklarına ve son olarak da buhar gücü ile hareket eden zırhlı gemilerin hangi tarihten itibaren ortaya çıkmış olduğuna temas etmek, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

BUHAR MAKİNESİNİN İCADI

Buhar makinesini tam olarak işlevsel hale getiren kişi James Watt’tır. Ancak J. Watt’tan önce de buhar enerjisi, ticari amaçlı faaliyetlerde uzun bir süreden beri zaten kullanılmaktaydı. Nitekim sanayi devriminin çok öncesinde de buhar kuvveti bilinmekteydi. Bu nedenle birçok kişi, buhar makinesinin İskenderiyeli Heron (vefatı M.S. 70) tarafından icat edildiğini ve Papin’in de ancak bu icadı tekrar etmiş olduğunu ileri sürer.¹⁰ Ancak 17. Asırdan evvel, buhardan bir güç kaynağı olarak yararlanmak yönünde ciddi çalışmalar yapılmadı.

Buhardan enerji elde edilmesini sağlayan kişilerin başında Papin gelmekteydi. Almanya’ya iltica etmiş bir Fransız olan Papin, silindri bir pistonu işletmek için buhar kullandı. Ondandı aynı prensibe dayanarak madenlerden suyun çıkarılması için tulum balar yapıldı. Bu buhar makinelerinin dayandığı prensip silindir içinde bir boşluk meydana getirmektir. Piston bu boşluğu, dışardaki havanın kuvveti ile atmaktaydı. Aslında bu makineler hem hava hem de buhar makinesi idi. En son Newcomen tarafından geliştirilen söz konusu makineler, on sekizinci yüzyılda İngiltere’deki madenlerde büyük bir revaç gördü.

⁹ 31 Temmuz 1849 tarihli bu arşiv vesikasından, Küçük Demir Fabrikası’nda inşa edildiği belirtilen zırhlı buharlı gemiden hâlâ “Eser-i Cedit” olarak bahsedilmektedir, bkz. BOA, D. DRB. İ. 26/30 (11 Ramazan 1265 / 31 Temmuz 1849).

¹⁰ Walter Kiaulehn, *Demir Melekler*(Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitapevi, İstanbul 1971, s. 123-124.

Watt'ın zihninde buharlı makine yapma düşüncesi Thomas Newcomen'in buharlı makine modelini tamir ederken doğdu. Alet tamircisi olan James Watt (1736-1818), çalıştığı Glasgow Üniversitesi'nde kendisine onarılmak için getirilen bir "Newcomen makinesini" inceleyerek oldukça isabetli ve uzun gözlemler yaptı ve bu mekanizmayı iyileştirerek bir dizi patent aldı.¹¹ Dolayısıyla Watt'ın buharlı makinesi, Thomas Newcomen'in buharlı makine modelinin geliştirilmesiyle meydana geldi. Newcomen ise o makineyi, Watt'ın yaptığı modelden 57 sene önce geliştirmişti. Newcomen'in buharlı makinesi de İngiliz Thomas Savery'nin 1698 yılında patenti alınan makinesine dayanmaktaydı.¹² Savery'nin makinesi ise 1680 dolaylarında Fransız Denis Papin'in tasarladığı ama yapmadığı buharlı makineden türetilmişti. Papin'in makine tasarımı ise Hollandalı bilim adamı Christian Huygens ve başkalarının düşüncelerinden esinlenmişti.¹³

Aslında Watt'ın (1736-1819) yaptığı şey, Newcomen'in makinesinin noksanlarına çare bulmaktan ibaretti.¹⁴ Ancak James Watt'ın getirdiği yeni standartlar sayesinde atmosferik makinelerin verimi üç kat arttı.¹⁵ Gerçekleştirdiği yeniliklerin ardından Watt'ın makinesi birçok alanda kullanılmaya başladı. Önce kömür madenlerinde, ardından değirmen ve fabrikalarda faaliyete geçirilen buhar makinesinden, 19. yüzyılda kara ve deniz ulaşımında da yararlanılmaya başlandı.

BUHARLI GEMİLERİN ORTAYA ÇIKMASI

Buhar makinesinin icadı, yalnız üretimde değil, ulaşım alanında da çok önemli gelişmelere yol açtı. Nitekim buhar makinelerinin sağladığı güç ile karada trenler, akarsu, göl ve denizlerde ise buharlı gemiler (vapurlar) hareket ettirilmeye başlandı.

İlk kez buharlı gemi yapma girişimi Lord Dundas adına William Symington'a aittir. Symington, 1803'te Forth And Clyde Canal Şirketi için Charlotte Dundas adında bir buharlı gemi inşa etmişti. Bir kanalda mavnaları çekmede kullanılan bu ilk buharlı gemiden randıman alınamayınca bu teşebbüsten vazgeçildi.

---

¹¹ Ergün Türkcan, s. 127.

¹² Savery bu makinesine "madenci dostu" adını vermişti, bkz. Kiaulehn, *a.g.e.*, s. 155.

¹³ Jared Diamond, *Tüfek, Mikrop, Çelik* (Çev. Ülker İnce), Bilim Teknik Yay. , Ankara 2006. s. 314.

¹⁴ Sadri Etem, *Modern Avrupa İktisat Tarihi 1760-1932*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1934, s. 13.

¹⁵ L. Adams, *Bir Mühendisin Dünyası*, (Çev: Cem Soydemir) Tübitak Bilim Kitapları, Ankara 2006. s. 22.

Robert Fulton Amerika'da 1807'de, nehir botu sayılan Clermont'u yaparak, ilk buharlı gemiyi dünya denizcilik ve teknoloji tarihine armağan etti.¹⁶ Bu geminin makinesi Watt ve Bulton markalıydı. 100 tonilatoluk geminin boyutları; 49,2 m. uzunluğa, 6,2 m. genişliğe ve 2,6 m. Derinliğe sahipti.¹⁷ Avrupa'daki ilk buharlı gemi ise, John Wood'un 1811-1812'de Glasgow limanında inşa ettiği Comet isimli vapurdur.¹⁸

İngiltere ve Fransa arasındaki Manş Denizi vapur ile ilk kez 1816 yılında aşıldı.¹⁹ Atlantik Okyanusu ise buharlı bir gemiyle ilk defa 1819 yılında yine bir Amerikalı Moses Rogers'in Savannah isimli gemisiyle kat edildi. Bunu 1822'de İngilizlerin Rising Star, 1823'te Fransızların Caroline Brest adlı gemilerinin Atlantik'i geçmesi takip etti.²⁰

OSMANLI ÜLKESİNDE İLK BUHARLI GEMİLER

Buharlı gemilerin Osmanlı ülkesinde arz-ı endam etmesi, Amerika'daki ilk başarılı seferinden yaklaşık 20 yıl ve Avrupa'da kullanılmaya başlamalarından ise sadece 9 sene sonradır.²¹ 1827 yılına gelinceye kadar, Osmanlı Devleti'ne veya vatandaşlarına ait olan buharlı bir gemi bulunmamaktaydı. 1827 senesinde, gelecekte Buğ gemisi adını olan ilk buharlı gemi ithal edildi.

1827 yılı Ağustos'unda İzmirli Tüccar Bulak Bey tarafından 350.000 kuruşa satın alınan "Swift" adlı buharlı gemi, ilerleyen günlerde Padişah II. Mahmut'a hediye edilmiştir. Osmanlılar tarafından resmi adı "Sürat" olarak değiştirilmesine rağmen halk tarafından "buğ gemisi" olarak anılan bu vapuru II. Mahmut, birkaç yıl özel yatı olarak kullanmıştır.²²

Buhardan enerji sağlayan makineler veya buhar enerjisi ile çalışan araçlar da ilk kez II. Mahmut zamanında ve onun iradesi doğrultusunda Osmanlı ülkesine getirildi. Osmanlılar bu yıllara Lâtince "vapor" kelimesinden yeni terimler türetmişlerdi. Osmanlılarda buharlı gemilere "vapur" adı verildiği gibi, buharla işleyen sanayi tesislerindeki buhar makinesine de aynı şekilde "vapur" ismi

¹⁶ Ercüment Kuran, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Deniz Ulaşımı: İdare-i Mahsusa'nın Kuruluşu ve Faaliyetleri" *Çağmı Yakalayan Osmanlı*, İrcıca Yay. , İstanbul 1995, s. 159.

¹⁷ Düzcü, *a.g.t.* , s. 15-16.

¹⁸ Genç, *a.g.t.*, s. 128.

¹⁹ Kuran, *a.g.m.* , s. 159.

²⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi", *Çağmı Yakalayan Osmanlı*, İrcıca Yay. , İstanbul 1995, s. 165.

²¹ Ali İhsan Gencer, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, Türkiye Denizcilik Sendikası, Eğitim Dizisi-2, Türkiye Denizcilik Sendikası Genel Başkanlığı Yayını, İstanbul 1986, s. 15.

²² Elif S. Genç, *a.g.t.* , s. 122.

verilmekteydi. Benzer şekilde sanayi tesislerindeki buhar dairelerine de “vapurhane” adı verilmekteydi.²³

Osmanlı ülkesinde inşa edilen ilk buharlı gemi ise 1837 senesinde Foster Rhodes tarafından tasarlanan ve iki adet 50 beygirlik motora sahip gemidir.²⁴ Amerikalı Foster Rhodes bu geminin yapımını 1838’de İstanbul Tersanesi’nde tamamlamıştır.²⁵ 1840-1845 yıllarında ticaret filosu için buharlı iki yeni gemi daha yapıldı. 1848’de ise yine buharlı iki nakliyat gemisi ile küçük bir vapur inşa halindeydi. Yapımı sürmekte olan bu gemilerin buhar makineleri ise Londra’dan getirtiliyordu.²⁶

Osmanlı İmparatorluğu’nda oldukça erken denebilecek tarihlerden itibaren nakliye hizmetleri sağlayan vapur şirketleri de kurulmuştur. Nitekim bu durum M. A. Ubucini’nin de dikkatinden kaçmamış ve 1847-1853 yıllarında kaleme aldığı yazılarından oluşan eserinde, Osmanlı ülkesinde faaliyetlerini devam ettiren vapurlara ilişkin şu değerlendirmelerde bulunmuştur. “*Gerek Türkiye’nin çeşitli iskeleleri arasında olsun, gerekse de bu iskelelerle Avrupa limanları arasında olsun, posta ve ticaret malı nakliyatında hizmet gören buharlı gemicilik uzun yıllardan beri büyük bir gelişme göstermiştir.*”²⁷ 19. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı denizlerinde seyr ü sefer yapmakta olan yerli ve yabancılara ait onlarca buharlı gemi bulunmaktaydı. Nitekim bir başka Avrupalı Moltke, 1836 yılında, İstanbul’da hükümet vapurunun İzmir’e gitmek üzere demir almaya hazırlandığını görünce, hemen tekneye binerek İzmir’e buharlı gemiyle gidebilmişti.²⁸

DEMİR VAPURLARIN ORTAYA ÇIKMASI

Buharlı gemilerde geliştirilen önemli bir teknolojik yenilik; demirin inşa malzemesi olarak daha çok kullanılmaya başlanmasıyla gerçekleşti. Önce gemi

²³ Adnan Giz, “Türkiye’de İlk Buhar Makineleri” *İ.S.O.D.*, İstanbul 1970, S. 57, s. 7.

²⁴ Wolfgang Müler-Winer, *İstanbul Limanı* (Çev. Erol Özbek), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 86.

²⁵ Kuran, *a.g.m.*, s. 159.

²⁶ Winer, *a.g.e.*, s. 86.

²⁷ M. A. Ubucini, *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın) Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 292.

²⁸ Helmuth Von Moltke, *Moltke’nin Türkiye Mektupları* (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s. 74. 19. asır ortalarında İstanbul-İzmir arasında vapurla gerçekleşen bu seyahat ortalama 36 saat sürmekteydi, bkz. Mehmet Burak Baskıcı, *1800-1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim*, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, s. 57. İngilizler’in 1825 yılında, Hindistan yolunu kısaltmak hedefi doğrultusunda Euphrates ve Tigris isminde iki buharlı gemi ile Fırat Nehri’ndeki nakliye çalışmalarına yönelik faaliyetlerine ilişkin olarak da bkz. Serkan Demirbaş, “İngiltere’nin Hindistan Rotaları ve Bu Rotalardan Biri Olan Fırat Nehri Projesi’nin Mehmet Ali Paşa Sorunu Konteksinde Gösterdiği Gelişim” *Su Kongresi Sempozyumu*, Kayseri 2013, s. 814.

teknelerinin iskeletleri, ilerleyen dönemde ise levha kısmı sac (demir) olarak inşa edilmeye başlandı.

Demirden buharlı gemi yapma fikri aslında ilk kez 1805'te gündeme geldi. Liverpool'dan Manby Laird, Manchester'dan Fairbairn adlı İngilizler, demir sac ile kaplı gemiyi inşa eden ilk kişilerdi. Fairbairn ilki 1833 ve diğeri 1834'te olmak üzere iki adet demir vapur inşa etti. Ardından 1837'de Laird, demir zırhla kaplı buharlı bir başka gemiyi denize indirdi. Bu tarihten sonra demir vapur inşası hızla arttı.²⁹ Demir zırh ile kaplanmış gemi dizaynları ise 1836 yılından sonra yayılmaya başladı. 1840'ta İngiltere'de inşa edilen The Great Britain isimli buharlı geminin bir başka özelliği ise çarklı değil, pervaneli olmasıydı. Bu özellikleri nedeniyle The Great Britain, dünyanın ilk modern gemisi olarak kabul edilmektedir.³⁰

Savaş gemilerinin zırhla kaplanması ise The Great Britain'ın yapımından yaklaşık on beş yıl sonra gerçekleşti. Bordası demir zırhla kaplı ve buhar makinesi ile mücehhez ilk savaş gemisi olan Devastation, 1854 senesinde Fransız donanmasında hizmete girdi.³¹

ESER-İ CEDİT'İN YAPILIŞ AMACI

Osmanlıların gerek buharlı gemi teknolojisini ve gerek zırhlı vapurları kendi ülkelerinde inşa etmeye yönelik özenli tutumları ve çabaları, çağdaş gelişmeleri yakından takip etmek hususundaki hassasiyetlerini göstermesi açısından son derece önemlidir. Zira dünyanın çeşitli ülkelerinde, 19. asrın ilk çeyreğinden itibaren buharlı gemi yapımına başlanmış olmakla birlikte, Britanya gibi bu işte öncü olan ülkelerde dahi buharlı gemi yapımının ağırlık kazanması, 19. asrın ikinci yarısından sonradır. Nitekim İngiltere'de buharlı gemi sayısı yelkenli gemi sayısını ancak 1880'lerde aşabilmiştir.³² Dolayısıyla dünya genelinde gemi inşaatı alanında hâlâ yelkenli gemilerin ciddi bir ağırlığa sahip olduğu bir dönemde, Osmanlıların gerek buharlı gemileri ve gerekse de zırhlı vapurları inşa etmeye yönelik istekli ve kararlı tutumlarının temelinde, çağdaş teknolojik yenilikleri yakalama ve uygulama düşüncesi bulunmaktaydı.

Osmanlıların demir zırhla kaplı buharlı bir gemi olan Eser-i Cedid'i inşa etme kararı almalarının en temel nedeni, hiç şüphesiz teknolojik yenilikleri ve gelişmeleri takip etmek isteğinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim bu husus, konuya ilişkin arşiv vesikasında da açık bir biçimde ifade edilmekteydi. Zırhla

²⁹ Düzcü, *a.g.t.*, s. 18.

³⁰ Düzcü, *a.g.t.*, s. 188.

³¹ Emir Yener, "Osmanlı Donanmasında Buhar ve Zırh Devrimi 1830-1876" *Toplumsal Tarih*, İstanbul 2010, S. 198, s. 54.

³² E. J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk* (Çev. Abdullah Ersoy), Dost Kitabevi, Ankara 1998, s. 105.

kaplı buharlı bir geminin inşa edilmesinin önemini ortaya konulmaya çalışıldığı arşiv belgesinin satırlarında bu amaç şu şekilde ifade edilmekteydi: “*Beyana hacet olmadığı vecihle bu demir vapurun mehâş-ı asriyye cenâb-ı şehinşâhiden ma’dud*” olacağına, yani inşa olunacak demir vapurun Sultan Abdülmecit Döneminin önemli eserlerinden biri sayılacağına temas edilmekteydi. Söz konusu arşiv vesikasının devam eden satırlarında, demir zırhla kaplı buharlı bir geminin inşasının, ülke içinde ve dışında iftihar edilecek (şâyân-ı mefharet) bir husus olduğuna dikkat çekilmekteydi.³³ Yine bu zırhlı geminin yapılmasının önemini ortaya koymaya çalışan bir başka arşiv vesikasında, demir vapurun inşaatının tamamlanmasıyla, son derece mühim yeni eserlere yönelik olarak hayati bir başlangıcın gerçekleştirilmiş olacağı ifade ediliyordu.³⁴

Yeri gelmişken zırhlı geminin yapılış amacına yönelik olarak bir diğer hususa da temas etmek gerekir. Elbette, bir nakil vasıtası yalnız çağdaş gelişmeleri takip etmek gayesiyle inşa edilip ardından bir kenara bırakılamaz. Dolayısıyla inşa edilen bir gemiden beklenen pratik menfaatler ve bu doğrultuda nakliye hizmetlerinde ifa edilmesi gereken bir takım görevler de bulunmaktaydı. Nitekim Eser-i Cedid isimli zırhlı buharlı geminin inşa edilmesinde de doğal olarak nakliye faaliyetlerini icra etmeye yönelik bir gaye de bulunmaktaydı. Dönemin teknolojik ürünlerinin Osmanlı ülkesi dâhilinde de imar ve imal edilebildiğini ispatlamanın ve çağdaş yeniliklerin takip edilmekte olduğunun somut bir göstergesi ve delili olmasının dışında, bu zırhlı vapurun inşa edilmesindeki diğer bir amaç da nakliye faaliyetlerinde istifade etmeye yönelikti. Nitekim Eser-i Cedid’in yapımına karar verilirken ilk etapta, bu geminin Fabrika-i Hümayunların ham ve mamul maddelerinin nakil işlerinde kullanılması düşünülmekteydi.

Tanzimat Fermanı’nı takip eden yıllarda Osmanlı Devleti’nde sanayi alanında yatırımlara hız verilmiş ve devlet kaynakları ile çeşitli fabrikalar vücuda getirilmişti. Fabrika-i Hümayun olarak anılan Veliefendi Basma, Zeytinburnu Demir, İzmit Çuka, Hereke Kumaş Fabrikası gibi sanayi kuruluşlarına külliyetli miktarda hammadde (yün, pamuk, ipek, boya) ve yakıt (kömür) gönderilmekte, ayrıca tekstil sektöründe faaliyet göstermekte olan tesislerin mamul maddeleri de Sepetçiler Kasrı’ndaki Fabrika-i Hümayunlar Ambarna nakledilmekteydi. İşte Baruthane’de yapılacak olan Eser-i Cedid adlı zırhlı buharlı gemiyle, bahsi geçen sanayi tesislerinin taşımacılık hizmetlerinin icra edilmesi de planlanmaktaydı. Nitekim Eser-i Cedid’in inşa edildiği döneme ait çeşitli vesikalarda geminin yapılış amacına yönelik olarak şu tür ifadelere tesadüf edilmekteydi: Fabrika-i Hümayunların ihtiyaçlarını karşılamak için Baruthane-i

³³ BOA, İ. MSM. 24/626 (4. 11. 1846 Çarşamba). Söz konusu arşiv vesikasında Eser-i Cedid’e ilişkin olarak; “...beyana hacet olmadığı vecihle bu demir vapurun mehâş-ı asriye-i Cenâb-ı Şehinşâhiden ma’dud” olduğuna temas edilmekteydi.

³⁴ BOA, A.AMD. 1/72.

Âmire'deki Küçük Demir Fabrikası'nda inşa olunan "Demir Vapur Sefinesi".³⁵ Yine Baruthane'deki Küçük Demir Fabrikası'nda inşa olunmakta olan zırhlı geminin ne tür görevleri yerine getireceğiyle ilgili değerlendirmelerin yer aldığı bir başka vesikada; Eser-i Cedid'in, İzmit Çuka ve Hereke Kumaş Fabrikaları'nın yanı sıra diğer Fabrika-i Hümayunların gerek hammadde ve gerek mamul maddelerinin nakledilmesinde kullanılacağı ifade edilmekteydi.³⁶

GEMİNİN İNŞA MASRAFLARININ FİNANSMANI

Küçük Demir Fabrikası'nda numune olarak 100 beygir kuvvetinde bir kıta vapur sefinesinin inşa edilmesi ve masrafinin tedarik edilerek karşılanması (tertip ve tesviyesi) yönündeki irade-i seniyye üzerine çalışmalara başlandı. Bu hususta öncelikle, 100 Beygir kuvvetinde demirden bir geminin inşa masrafinin tespit edilmesi iktiza etmekteydi. Geminin inşa masrafinin hesaplanması vazifesi ise Tanzimat Dönemi sanayi çalışmalarında ön planda yer alan isimlerden biri olan Barutçubaşı Ohannes'e havale edildi.³⁷ Osmanlı Devleti tarafından 1847 yılında iki oğluyla birlikte bir kez daha Avrupa'ya gönderilmiş olan Ohannes Dadyan 1848 yılında yurda döndükten sonra, yapımı İstanbul Baruthanesi'ndeki Küçük Demir Fabrikası'nda gerçekleştirilen ve malzemelerinin bir kısmı Zeytinburnu Demir Fabrikası'nda hazırlanan bu zırhlı buharlı geminin inşa faaliyetlerini de yürütmekteydi.³⁸

Barutçubaşı Ohannes Dadyan, zırhlı buharlı geminin inşası için yapılacak masrafı hesaplatmak için, fabrikatör Hek'le temasa geçti. Fabrikatör Hek tarafından tanzim edilen defterdeki kayıtlara göre, bu sefinenin 1.800.000 kuruş (3.600 kese) masrafla vücuda getirilebileceği ifade edilmekteydi. Geminin yapım süresine ilişkin olarak ise, yaklaşık dokuz aylık bir süre öngörülmekteydi. Geminin inşasına başlanması için gereken meblâğa ilişkin olarak ise, yapım maliyetinin yarıdan fazlasının (ekserisinin), veya en azından üçte birisinin peşin olarak verilmesinin icap ettiğine de temas edilmekteydi. Yapılan değerlendirmelerin ardından, Eser-i Cedit adlı 100 beygir gücündeki zırhlı buharlı geminin İstanbul Baruthanesi'ndeki Sagir (Küçük) Demir Fabrikası'nda inşa edilmesine karar verildi. Yapım maliyeti 1.800.000 kuruş tutacağı hesaplanan bu teknenin giderlerinin büyük bir kısmının peşinen karşılanabilmesi için ise Tersane-i Âmire tarafından gerekli tahsisatın hazırlanması yönünde talimat verildi.³⁹

³⁵ BOA, D. DRB. HAT 29/13 (27 Ra 1265/ 20. 02. 1849) ; BOA, D. DRB. MH. 979/65 (7 Ra 1264/12 Şubat 1848).

³⁶ BOA, D. DRB. MH. 961/70.

³⁷ BOA, D. DRB. MH. 999/8.

³⁸ Çetin, *a.g.e.*, s. 132.

³⁹ BOA, A. AMD. 1/72; BOA, D. DRB. MH. 999/8.

Yapılan ilk değerlendirmelerde Eser-i Cedid'in Fabrika-i Hümayunlara yönelik bir takım nakliye işlerinin yanı sıra Tersane'nin de bazı hizmetlerinde kullanılacağına temas edilerek, bu sefinenin inşa masrafının da Tersane Hazinesi'nden ödenmesi gerektiğine temas edilmekteydi. Ancak Tersane Hazinesi o günlerde, 19. yüzyıldaki pek çok Osmanlı kurumunda olduğu gibi ciddi bir nakit sıkıntısından muzdaripti. Tersane Hazinesi o sıralarda gerek yeni olarak inşa olunmakta olan gemiler ve gerek tamir edilmekte olan sefinelerin yoğun masrafları nedeniyle ciddi bir darboğaz içindeydi. Dolayısıyla Tersane Hazinesi'nin Eser-i Cedit'in yapımına yönelik olarak kaynak ayırma imkânına sahip olmadığı haber verilmekteydi. Bu nedenle zırhlı geminin yapımı için gereken meblağın üçte birlik bölümünün, yani 600.000 kuruşunun, "*ta'viizen ve inayeten*" Darphane-i Âmire'den karşılanmasına karar verildi. Geminin inşası için gereken meblağın diğer kısımlarının finansmanına yönelik ise şöyle bir usulün takip edilmesine karar verildi: Geminin inşası için gereken ikinci üçte birlik bölümünün, yani 600.000 kuruşunun Küçük Demir Fabrikası'nın tasarruflarından ve son üçte birlik bölümünün ise Darphane-i Âmire'nin Fabrika-i Hümayunlara ait tahsisatından karşılanması kararlaştırıldı. Bu ödeme planına ilişkin olarak vesikalarda yer alan değerlendirmelerde şu ifadeler yer almaktaydı. Fabrika-i Hümayunların tahsisatlarına ilişkin olarak, 1848 yılında Darphane-i Âmire'nin çeşitli yatırımlara sarf edilmek üzere Maliye Hazinesi'nden 75.000.000 (Yüz elli bin kese) kuruş talep etmekte olduğu hatırlatılmaktaydı. Bu tahsisattan, Eser-i Cedit'in inşasına başlanması için gerekecek olan 600.000 kuruşluk meblağ temin edilecekti. Konuyla ilgili olarak yapılan değerlendirmelerin ardından, Maliye Hazinesi tarafından Darphane Hazinesi'ne ve Darphane Hazinesi tarafından da Küçük Demir Fabrikası'na gerekli ödemelerin yapılması ve böylece geminin inşaatına biran evvel başlanması kararı alındı. Söz konusu arşiv vesikasının devam eden satırlarında, Eser-i Cedit'in inşaatı tamamlanıncaya kadar geçecek süre zarfında da Tersane-i Âmire Hazinesi'nin mali açıdan rahatlamış olacağına umulduğuna yer verilmekteydi.⁴⁰ Eser-i Cedit'in yapım sürecine ilişkin tüm hesap işlerinin ve mali kayıtlarının ise Fabrika-i Hümayunlar Kalemî tarafından yürütülmesi ve takip edilmesi istenmekteydi.⁴¹

Hereke, İzmit, Zeytinburnu ve Bakırköy'de yapılmakta olan Fabrika-i Hümayunların gerek binaları ve gerek makine, alet edevat ve çeşitli levazımlarının yanı sıra, Küçük Demir Fabrikası'nda inşa olunmakta olan Demir Vapur sefinesi gibi tüm bu faaliyetler için 1847 senesi Eylül ayına kadar Barutçubaşı Ohannes'e 56.842.000 kuruşluk ödeme yapıldı.⁴² Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ohannes'e verilen bu meblağın 600.000 kuruşu Eser-i Cedit için tahsis edilmişti. Nitekim 5 Ekim 1847 tarihli bir diğer arşiv vesikasında,

⁴⁰ BOA, İ. MSM. 24/626 (4. 11. 1846 Çarşamba).

⁴¹ BOA, İ. MSM. 22/553 (13. 11. 1846).

⁴² BOA, HH. d. 16931 (5 L 1263/ 16 Eylül 1847).

peşin olarak verilmiş olan 600.000 kuruşun dışında aylık olarak verilmesi gereken 100.000 kuruşluk taksitlerin vaktinin gelmiş olduğuna (hulul ettiğine) temas edilerek, söz konusu meblağın Darphane-i Âmire'den tahsis edilmesi talep edilmekteydi.⁴³

Zırhlı geminin inşa masraflarının “*ber ay 100.000 kuruşluk taksitler halinde yapılacak ödemelerle tamamlanması yönündeki planını*” uygulanamadığı anlaşılmaktadır. Zira arşiv kayıtlarına göre; Baruthane’de yapılmakta olan zırhlı sefine için 1 Ocak 1848’de 440.000⁴⁴ ve 4 Nisan 1848’de 345.400 kuruş ödeme yapıldı.⁴⁵ Arşiv belgelerindeki veriler, 4 Nisan 1848 tarihinde gerçekleştirilen ödeme için Alyon Bezirgan isimindeki bir bankerden istifade edildiğini göstermektedir. Zira; Fabrika-i Hümayunların faaliyetleri için Baruthane-i Âmire’deki Küçük Demir Fabrikası’nda inşa olunan “Demir Vapur Sefinesi”nin inşa masrafları için, Alyon Bezirgân’ın 345.400 kuruş havale göndermesine ilişkin olarak, Darphane-i Âmire tarafından havale pusulası düzenlenmesi yönünde talimat verilmiştir.⁴⁶ Görüldüğü üzere geminin inşa sürecinde mali açıdan sıkıntı çekilmiştir.

Eser-i Cedit’in inşa masraflarının ödemeleri, geminin denize indirilmesinden yaklaşık iki ay sonra tamamlandı. 20 Şubat 1849 tarihinde, 1.800.000 kuruşa mal olduğu belirtilen Demir Vapur Sefinesi’nin eksik kalmış olan ödemelerine yönelik olarak 414.600 kuruş tutarında tahsilât gerçekleştirildi.⁴⁷

GEMİNİN İNŞASI ESNASINDA SULTAN ABDÜLMECİT’İN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ZİYARET

Eser-i Cedit’in yapım çalışmalarının sürmekte olduğu günlerde, Sultan Abdülmecit Baruthane’ye gelerek geminin yapım faaliyetlerini yerinde inceledi. Padişahın bu ziyareti aslında, münhasıran yapımı sürmekte olan zırhlı geminin inşa faaliyetlerini görmek arzusundan kaynaklanmamaktaydı. Zira Eser-i Cedit’in inşa edilmekte olduğu günlerde, aralarında geminin yapımının gerçekleştirildiği Küçük Demir Fabrikası kompleksinin de yer aldığı Zeytinburnu-Bakırköy bölgesinde, Osmanlı iktisadi ve sanayi konularına yönelik olarak son derece dikkat çekici yatırımlar gerçekleştirilmekteydi. Nitekim Tanzimat Dönemi sanayi yatırımları açısından, Yedikule surlarından Küçük Çekmeceye doğru uzanan Zeytinburnu ile bu mintukanın batısındaki Bakırköy bölgesi son derece önemliydi.

⁴³ BOA, D. DRB. MH. 961/70 (24 L 1263/ 5 Ekim 1847).

⁴⁴ BOA, D. DRB. D. No: 55, varak 8.

⁴⁵ BOA, D. DRB. D. No: 55, varak 9.

⁴⁶ BOA, D. DRB. MH. 979/65 (7 Ra 1264/12 Şubat 1848).

⁴⁷ BOA, D. DRB. HAT 29/13 (27 Ra 1265/ 22. 02. 1849).

Tanzimat Fermanı'nın ardından 19. asrın ortalarında Osmanlılarda, devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine girilmiş, hatta bu faaliyetler bazı araştırmacılar tarafından "Osmanlı Sanayi Devrimi" olarak da anılmıştır.⁴⁸ İşte bu girişimler esnasında, günümüzün sanayi sitesi veya sanayi kompleksi tarzı üretim yerleri Osmanlı'da ilk kez Tanzimat döneminde İstanbul'da, Zeytinburnu ve Bakırköy ekseninde oluşturulmuştu. Zeytinburnu'ndan başlayıp Küçükçekmece'ye kadar uzanan bu bölgede yer alıp mülkiyeti devlete ait olan sanayi kuruluşları şu tesislerden oluşmaktaydı: Zeytinburnu Demir Fabrikası, Veliefendi Basma Fabrikası, Bakırköy (İstanbul) Baruthanesi, Küçük Demir Fabrikası ve Küçük Çekmece'deki Azatlı Baruthanesi. Bu sanayi kuruluşlarından başka Bakırköy Bölgesi'nde ayrıca Osmanlı Devletine ait endüstri kuruluşlarına daha nitelikli hammadde temin etmek gayesiyle açılmış olan Ziraat Talimhanesi de bulunmaktaydı. Tanzimat döneminde bir endüstri merkezi olarak yapılandırılan Zeytinburnu-Bakırköy bölgesinde bu tesislerinin yanı sıra ülkedeki sanayi tesislerinin nitelikli personel ihtiyacını karşılamak üzere, yine Osmanlı tarihinde bir ilk olarak "Sanayi Mektebi" açılması yönünde bir teşebbüs gerçekleştirilmiş ise de, mali kaynakların yetersizliği nedeni ile bu proje hayata geçirilememişti. Fakat netice itibarıyla Zeytinburnu-Bakırköy bölgesinde 1842 senesinden itibaren dikkate değer zirai ve sanayi tesisleri kurulmuş ve bu bölge bir nevi "sanayi parkı" haline getirilmişti.

Görüldüğü gibi Tanzimat Dönemi'nde Zeytinburnu-Bakırköy eksenini, yalnız sanayi açısından değil, ülke kalkınmasını gerçekleştirmeye yönelik ciddi atılımların yapılmaya çalışıldığı bir bölgeydi. Böyle önemli yatırımların gerçekleştirilmekte olduğu bu bölgeye yönelik olarak, devrin padişahı Abdülcemil'in özel bir ilgisi söz konusuydu. Nitekim 1848 senesinin Eylül ayında, Sultan Abdülcemil tarafından, Zeytinburnu-Bakırköy ekseninde yer alan tesislere yönelik olarak bir seyahat gerçekleştirilmiş ve bu ziyaret esnasında Küçük Demir Fabrikası'nın yanında inşa olunmakta olan zırhlı geminin yapım faaliyetleri de yerinde incelenmiştir. Sultan Abdülcemil'in Zeytinburnu-Bakırköy bölgesine yönelik bu ziyareti o dönemde neşredilmekte olan Journal De Constantinople gazetesinde şu şekilde yer aldı:

"6 Eylül 1848'de Sultan Abdülcemil maiyeti ile birlikte Zeytinburnu'na giderek buradaki Büyük Demir Fabrikası'nı ziyaret etti. Ardından Veliefendi Basma Fabrikası'na geçti ve burada Dutton, John Hagues ve William Fisher tarafından montajı yapılan buharlı makineyi gördü. Yaşanan gelişmelerden memnuniyetini göstermek için başta Ohannes ve Karabet Dadyan olmak üzere bütün görevlilere teşekkür etti. Daha sonra arabayla Bakırköy'e gidildi ve bu güzergâhta yer alan barut değirmenleri ziyaret edildi. Abdülcemil, John Hagues ve oğulları tarafından yapılarak monte edilen buharlı makine hakkında bilgi aldı. Baruthaneye gelindiğinde Sultan, Mösyö Dadian ve ailesi tarafından

⁴⁸ Edward C. CLARK. "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler*, İstanbul 1992, s. 37-52.

karşılıklı ağırlandı. Abdülmecit Baruthane’de iki saat kadar dinlenirken Barutçubaşı Bogos Dadian’la sohbet etti ve atölyeleri gezip gördükten sonra da görevli yerli ve yabancı personel sultana takdim edildi. Padişah daha sonra şantiyeye giderek burada Edward Phillips’in yönetiminde inşa edilmekte olan demirden yapılan buharlı gemiyi inceledi. Daha sonra Abdülmecit Yelişküy’e geçerek Boghos Dadian’ın buradaki evinde geceyi geçirdi. Ertesi gün çevredeki köyler gezildi. Dutton ve John Hagues’in Ohannes Dadian tarafından bir kez daha takdim edildiler. Ziyaretlerini tamamlayan padişah ayrılırken işçilere dağıtılmak üzere yüklü bir meblâğ bıraktı ve memnuniyetini göstermek için Bogos Dadian’a çok değerli bir armağan verdi. Yeşilköy’den ayrıldıktan sonra yolda Doktor Davies’in yönetimindeki model çiftlikten geçildi.”⁴⁹

Padişahın Zeytinburnu-Bakırköy bölgesine yönelik gerçekleştirdiği bu seyahatin üzerinden çok uzun bir süre geçmeden zırhlı geminin yapım çalışmaları tamamlandı. Sultan Abdülmecit’in bölgeye yönelik söz konusu ziyaretinden yaklaşık iki ay sonra, Eser-i Cedit’in inşaatı tamamlandı ve geminin denize indirilmesi için hazırlıklara başlandı.

ESER-İ CEDİD’İN DENİZE İNDİRİLMESİ

Modern gemilerin ilki olarak kabul edilen ve 1840’ta İngiltere’de inşa edilen The Great Britain’dan yaklaşık sekiz yıl sonra, Osmanlı ülkesinde de bir ilk olmak üzere, Baruthane-i Âmire kompleksi içindeki Küçük Demir Fabrikası’nda Eser-i Cedit adlı demir zırhlı geminin yapımı tamamlandı. Eser-i Cedit’in tonilatosu 1.108, uzunluğu 61,3 metre, genişliği 11,4 metre ve su kesimi ise 4,4 metreydi. Hızı saatte 8 mil olan vapurun, 120 beygir gücünde R. Napier yapımı makinesi, bir kazanı ve 12 topu bulunmaktaydı.⁵⁰

Osmanlı Devleti’nde yeni yapılan gemilerin denize indirilmesi işlemi, padişahın saray erkânı ile birlikte iştirak ettiği bir merasimle gerçekleştirilirdi. Gemilerin denize indirildiği tören yerine padişah genellikle tekneyle giderdi. Tören alanında padişah için özel bir çadır açılır, yüksek mevkiideki görevliler için de ayrıca çadırlar kurulurdu. Padişahın çadıra giderken geçtiği yol boyunca kalabalık izleyiciler yolun etrafına sıralanır, padişah çadırının önünde askeri birlikler resmigeçit yapar, limandaki tüm donanmanın gönderlerine bayrak çekilirdi. Kurban kesildikten ve merasimde hazır bulunan ulema ileri gelenlerinin dualarının ardından, gemilerin selam atışları arasında dokun havuz kapakları açılır veya kızaaktan indirme işlemi gerçekleştirilirdi.⁵¹ Tersane’de inşa veya tamir olunan gemilerin denize indirilmesi merasiminde “eşref-i saate” itibar olunması adetti.⁵² Gemilerin inşası tamamlanınca Kaptan Paşa tarafından

⁴⁹ Cezar, *a.g.m.*, s. 166-167.

⁵⁰ Düzcü, *a.g.t.*, s. 188.

⁵¹ Winer, *a.g.e.*, s. 86.

⁵² Salim Ayduz, “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık Müessesesi” *Belleten*, Ankara 2006, C. LXX, S. 257, s. 236.

müneccimbaşıya haber verilirdi. Müneccimbaşı'da uygun bir saat ve dakika belirleyerek vapurun denize indirileceği vakti gösteren bir zayıçe yazardı.⁵³

Eser-i Cedid'in denize indirilmesi için de bu tür usul ve uygulamaların takip edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁴ Eser-i Cedid'in yapımının tamamlanmasının ardından, geminin denize indirilmesi vesilesiyle yapılacak merasim hakkında devlet adamları bilgilendirilmişti. Baruthane-i Âmire'de inşa olunan Demir Vapur'un yapımının tamamlandığı haber verilerek, geminin Cumartesi günü denize indirileceği ve bu merasime Sultan Abdülmecit'in de teşrif etmek üzere Mecidiye Vapuruyla Baruthaneye gideceği haber verilmekteydi.⁵⁵ Söz konusu açıklamada; defterde isimleri belirtilen zevatın bir bölümünün Mecidiye Vapuruyla ve bir bölümünün de daha önce Baruthane-i Âmire'ye giderek törende hazır bulunmaları isteniyordu. Aralarında Makam-ı Cenab-ı Fetvapenahi, Serasker, Kapudan Paşa, Harbiye Nazırı, Maliye Nazırı, Evkâf-ı Hümayun Nazırı, Hariciye Nazırı, Darphane-i Âmire Nazırı, Divan-ı Deâvi Nazırı'nın da bulunduğu üst düzey devlet adamlarının Sultan Abdülmecit ile birlikte Mecidiye Vapuru'yla Baruthane gidecekleri ve bunun için de saat dört sularında Mecidiye Vapurunda hazır olmaları gerektiği belirtilmekteydi.⁵⁶

Eser-i Cedid'in denize indirildiği seremoniyi görme fırsatı elde etmiş olan Journal De Constantinopol muhabiri gazete sütunlarında hadiseye şu ifadelere yer vermişti:

“Padişah Hazretleri ayın 18. Cumartesi günü, gövdesi ve makineleri memleket demiri ile burada yapılmış olan geminin denize indirildiğinde hazır bulunmak amacıyla Yeşilköy yakınındaki Baruthane Dökümbanesi'ne gitti. Sabahın onbirine doğru padişah hazretleri yanında Şeyhülislam, Sadrazam, Kaptan-Paşa, Harbiye Nazırı, Ahkâm-ı Adliye Nazırı, Hariciye Nazırı, Darphane Müdürü, Hekimbaşı ve ilmiyenin birçok mensubu olduğu halde buharlı Eser-i Cedit adlı gemiye bindi.⁵⁷ Hareket edilirken, Tophane ve Boğaz'a sıralanan savaş filosuna ait bataryalar padişahı selamladı. Biraz sonra, gidilecek yol boyunca, ara ara dizilmiş olan teknelerin dikkatleri padişah gemisi üzerinde toplanmıştı.

Öğle saatlerinde sultan parlak kortejyle karaya çıkmış ve Baruthane iskelesinde donanmanın üst düzey subayları ile davetine icabet ederek İstanbul'da bulunan Mirliva ve

⁵³ Düzcü, a.g.t. , s. 190.

⁵⁴ Gazete haberinde “ vakt-i sa’idde vapur-u mezbur bahre inzâl olunmuşdur” ifadesiyle, geminin denize indirilmesinde eşref saatine itibar edildiğine işaret edilmektedir, bkz. Ceride-i Havadis, sayı 411, 24 Z 1264/ 21 Kasım 1848, s. 1.

⁵⁵ BOA, İ. DH. 183/101011, Lef 1. ; BOA, A. TŞF. 7/69.

⁵⁶ BOA, İ. DH. 183/101011, Lef 1-2. Fethi Paşa 17 Zilhicce 1264 (17 Kasım 1848 Cuma).

⁵⁷ Osmanlı vesikalarında Padişah Abdülmecit'in bu merasime Mecidiye adlı vapur ile gideceği kayıtlıdır, bkz. BOA, İ. DH. 183/101011; BOA, A. TŞF. 7/69. Yabancı muhabirin bu gemilerin isimlerini yanlış aktarmış veya karıştırmış olması ihtimal dâhilindedir.

Paşalarca karşılanmıştı. Gelişi, altı parçalık topçu bataryasının bir çift salvosu ve defalarca tekrarlanan “padişahım çok yaşa” baykırışlarıyla selamlandı. Tophane bandosunun çaldığı senfoni gürültüleri arasında sultan hemen, bir süre dinlenmek üzere kendine ayrılan köşke çıktı. Nâzırlar’da, geminin indirileceği havuzun hemen yakınında kurulu ve sultanınkinden pek de uzak bulunmayan, kendilerine ayrılmış çadırlara çekildiler. Nâzır çadırlarının yanında ise Bâbâli’nin başlıca memurlarına ayrılmış diğer çadırlar görünmekteydi.

Törenin parlak olması için ne gerekiyorsa yapılmıştı. Savaş malzemelerinden sorumlu kişi ve baruthanelerin üst yöneticisi olması nedeniyle, topçular komutanı Ahmed Fetih Paşa, geminin denize indirileceği günün arefesinde, bu törenin hazırlıklarını bizzat düzenlemek ve gözetmek üzere, demir fabrikasına gelmişti. Çadırlar onun gayretiyle kuruldu ve yine onun gayretleriyle, gün boyunca hizmette bulunmak üzere, atlı ve piyade topçu birlikleri Cumartesi sabahı Baruthane’ye geldiler.

Kırk beş dakika sonra padişah hazretleri köşkü terk ederek çadra vardılar. Nâzırlar burada onu bekliyorlardı. Büyük bir ilgi ile incelemede bulduktan sonra padişah, bu buharlı geminin denize indirilme işlemine başlanmasını emretti. Biraz sonra, ulemadan Mehmet Efendi, bu gibi yerlerde mutad olarak ifa edilen duaları okudu ve bunun hemen ardından tekne; top gürültüleri, askeri müzik sesleri ve yakın çevrenin tüm noktalarından bu ameliyeyi görme zevkini tatmak için gelmiş olan büyük bir kalabalığın tezahüratı arasında, yepyeni ve pek zekice bir yöntemle, en ufak bir aksiliğe meydan bırakmayan bir kolaylıkla şantiyeden ayrıldı ve denize indi. Demirden yapılı bu buharlı gemi yüz otuz beygir gücünde. Sultan ona Eser-i Hadid adını vermiştir. Bu gemi, İstanbul’da bu tipte inşa edilen ilk gemidir ve zarafet, sağlamlık, hafiflik ve hız açısından daha fazlasını arzulamaya gerek bırakmamaktadır. Makinelerin yerleştirilme sistemi onların çok küçük bir hacim işgal etmesini sağlamış ve bu arada büyük bir girifliliğe de yol açmamıştır.

Bu törenden sonra padişah köşke geri döndü. Ve burada Mösyö Bogos Dadyan ile fabrikanın makine mühendisi Mösyö Edwards Philipps’e yüreklendirici birkaç söz söyledi. Daha sonra padişah, tümü tebaasının mutluluk ve refahına yönelik olan iradelerini durmayan bir şekilde gerçekleştirdikleri için topçular komutanına pırlantalarla bezeli ve kendi tuğrasını taşıyan müteşem bir armağan verdi. Kısa bir süre sonra padişah Eser-i Mecid’in güvertesindeydi ve yeni topçu salvoları onun İstanbul’a hareketini bildirmekteydi.⁵⁸

Eser-i Cedid’in denize indirilmesinin ardından buharlı geminin inşasında görev alan İngiliz mühendis Mösyö Edwards Philipps, Ohannes Dadyan ve Ohannes’in yeğeni Bogos Dadyan’da geminin yapımındaki katkılarından dolayı ödüllendirilen isimler arasında yer almıştır.⁵⁹

⁵⁸ Journal De Constantinople, écho de l’Orient, no: 129, 24 Novembre’dan aktaran Cezar, *a.g.m.*, s. 184-185.

⁵⁹ Çetin, *a.g.e.*, s. 132.

ESER-İ CEDİT'İN İNŞA SÜRECİNDE YAŞANANLARA DAİR BAZI İDDİALAR

Eser-i Cedit'in yapım sürecine ilişkin bazı hususlar ve bir takım iddialar vardır ki bu konulara temas edilmesi geminin inşa sürecine ilişkin öyküye daha esaslı surette nüfuz etmemize katkı sağlamaktadır. Eser-i Cedit'e ilişkin olarak ortaya atılan bu iddiaların neredeyse tamamı ilk kez, geminin inşa edildiği dönemde İstanbul'u ziyaret eden Mc Farlane tarafından dile getirilmiştir. Mc Farlane, 1848-1850 yılları arasında ikinci kez geldiği İstanbul'da; şahit olduğu veya işittiği hemen her hadiseyi kaleme aldığı Turkey And It's Destiny adlı eserinde ayrıntıları ile aktarmıştır. Eser-i Cedit'in yapım sürecine ilişkin iddiaların büyük bir bölümü de Mc Farlane tarafından bahsi geçen eserinde dile getirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı ülkesinde inşa olunan ilk zırhlı geminin yapım sürecine ilişkin olarak başka araştırmacılar tarafından dile getirilen çeşitli iddialar da büyük oranda Mc Farlane'nin eserine atf yapılarak öne sürülmüştür.⁶⁰

Mc Farlane'nin Turkey And It's Destiny adlı eserinde Eser-i Cedit ile ilgili iddialarına geçmeden önce yazar ve eserine ilişkin bazı hususları belirtmekte yarar vardır. Mc Farlane'nin Turkey And It's Destiny adlı eserini inceleyenler, anlattığı hadiselerde eleştiri konusu ettiği pek çok konuda yazarın hakkını teslim etmekle birlikte, onun Osmanlı Devleti'ndeki olaylara ve olgulara bir miktar yanlı ve olumsuz bir bakış açısıyla yaklaştığını hemen fark ederler. Bu nedenle Mc Farlane'nin kaleme aldığı bu eserde hadiseleri aktarırken olumsuzlukların altını çizerek daha görünür hale getirmeye çalıştığı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla Mc Farlane'nin aktardığı bilgilere bir miktar ihtiyat payıyla yaklaşmakta yarar vardır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Küçük Demir Fabrikası'nda inşa olunmuş olan zırhlı geminin yapım sürecine ilişkin bir takım hususların daha iyi anlaşılması ayrıca Mc Farlane tarafından öne sürülen bazı iddiaların daha sağlıklı bir biçimde değerlendirilebilmesi açısından bu yazar tarafından bahis konusu edilen hususlara temas etmekte yarar vardır.

Eser-i Cedit'e ilişkin olarak Mc Farlane tarafından temas edilen ilk konu, "*geminin inşa edildiği yerin seçiminde bata yapıldığı*" düşüncesidir. Bakırköy Baruthanesi kompleksinde yer alan Küçük Demir Fabrikası yakınında inşa olunan bu zırhlı gemi, denizden dar bir boğazla ayrılan bir nehirde (dere) yapılmıştı. Derenin dar ağzı kumla kaplı olduğundan, gemiyi denize indirmek için derenin ağzındaki kumun nakli için büyük masraf yapılması gerekmişti. Aslında geminin mimari İngiliz Philips'e göre bu sefinenin Bakırköy'de değil de, Haliç'teki Osmanlı Tersanesi'nde yapılması gerekirdi. Philips'in de işaret ettiği gibi, şayet gemi Haliç Tersanelerinde yapılmış olsaydı ilave bir masraf gerçekleştirilmezden denize indirilebilirdi. Üstelik Mr. Philips, geminin Haliç'teki

---

⁶⁰ Mc Farlane'nin eserine dayanılarak öne sürülen bir takım iddialara yönelik olarak bkz. Ali Rıza Seyfi, "İmparatorluk Dönemi Sanayileşme Komedi" *Cumhuriyet Gazetesi*, 31 Temmuz 1939.

Tersane’de yapılmasının daha uygun olduğu yönündeki düşüncesini, henüz inşaat çalışmalarına başlamadan önce Dadyan ailesine de iletmişti. Ancak Osmanlı sanayileşme sürecinde son derece kritik mevkilerde en üst derecede sorumlu pozisyonunda olan Dadyan ailesinin üyeleri, Osmanlı ülkesinde inşa olunacak ilk zırhlı geminin kendilerinin yönetimi ve gözetimi altında yapılmasını sağlamak ve bu payeyi başkalarına kaptırmak istemediklerinden, İngiliz teknisyeni “sen karışma” diyerek susturmuşlardı. İngiliz teknisyenin söz konusu önerisinden rahatsız olan Dadyan ailesi, Mr. Philips’i bu tür yorumlara bir daha cüret etmemesi hususunda kati bir mesaj vermek gayesiyle sert bir biçimde uyarılmışlar ve İngiliz mimara “*vazifesinin sadece gemi inşa etmek olduğunu*” ihtar ederek, kendi tercihlerinde ısrar etmişlerdi. Ancak Dadyan ailesinin bu tercihi nedeniyle, yalnız Eser-i Cedid isimli zırhlı sfineye yönelik olarak, gemilerin yapımı için gereken bütün inşaat unsurları, meselâ; tersane, havuz, fırın ve binalar gibi yapıların vücuda getirilmesi icap etmiş, dolayısıyla zaten mali sıkıntı içinde kıvrınmakta olan devletin kaynaklarının israf edilmesine yol açmışlardı. Üstelik gerçekleştirilen bunca masraflara rağmen, Eser-i Cedid’in yapıldığı bu komplekste daha sonra başka bir gemi inşa edilmediğinden tersane altyapısına yönelik olarak yapılan binlerce liralık yatırım da ziyan olmuştu.⁶¹ Gerçekten de Mc Farlane’nın geminin inşa edileceği yerin seçiminde isabet edilmediği yönündeki tespitlerinde haklı olduğu aşikârdır.

Mc Farlane zırhlı geminin İngiliz mimarı Mr. Philips’e dayandırdığını ifade ettiği bir diğer iddiasına göre ise; bu zırhlı gemi Türkiye’de yapılmak yerine, İngiltere’den satın alınması durumunda Osmanlı Devleti’nin % 20 nispetinde tasarruf sağlayacaktı. Mr. Philips İngiltere’deki gemi inşaatı maliyetleri hakkında bilgi sahibi olduğundan, Eser-i Cedid’in yurt dışından ithal edilerek getirilmesi durumunda daha ucuza mâl olacağını düşünmekteydi. Mr. Philips’in de işaret ettiği gibi muhtemelen o günlerde İngiltere’de zırhlı bir geminin inşa maliyeti Osmanlı Devleti’ndeki yapım maliyetine nispetle çok daha ucuza gerçekleştirilebilirdi. Ancak bu zırhlı gemi İstanbul’da yapılmayıp İngiltere’de inşa olunarak Osmanlı ülkesine getirilmesi yönünde bir tercihte bulunulması durumunda, İngiltere piyasasında geçerli olan maliyetlerle bir alımın gerçekleştirilemeyeceği de bilinmelidir. Zira Osmanlı Devleti’nin Avrupa ülkelerinden gerçekleştirdiği makine, edevat, malzeme gibi bir takım alımlarda, piyasada geçerli olan rakamlarla alım gerçekleştirilemediğine yönelik çeşitli örnekler bulunmaktadır. Yurt dışından gerçekleştirilen bu tür makine ve teknolojik ürün alımlarında, piyasada geçerli olan rakamlara nispetle daha yüksek bir maliyetle gerçekleştirilmesinin nedenlerine ilişkin olarak ise iki husus öne çıkar:

⁶¹ Mc Farlane, a.g.e. , s. 312; Ali İhsan Gencer, Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri Ve Bahriye Nezaretlerinin Kuruluşu (1789-1867), TTK Yayınları, Ankara 2001, 2. baskı, s. 192.

Osmanlıların yurtdışından gerçekleştirdikleri alımlarda piyasada geçerli olan rakamlardan daha yüksek bedel ödemelerine yol açan hususların ilki, Osmanlı Devleti adına alım yapan devlet memurlarının da karışıkları yolsuzluklarından kaynaklanmaktadır. Devlet adına alım yapan görevliler tarafından gerçekleştirilen yolsuzluklarda ise başlıca iki yöntemle karşılaşılır. Birinci yöntem; alınan ürünlere ilişkin rakamlar kasten şişirilir ve bu şekilde ürüne ödenen meblağın bir bölümü devlet adına alım gerçekleştiren kişilerin cebinde kalır. İkinci yöntem ise, satın alınan bir ürünün haiz olması gereken vasıflara sahip olmaması, kâğıt üzerinde gözükken özellikleri taşınamaması ile alakalıdır. Veliefendi Basma Fabrikası'nda teknolojik yeniliğe gidilmek amacıyla 1870'lı yılların başlarında fabrikaya yerleştirilen yeni buhar makinesi örneğinde olduğu gibi 180 beygir gücünde olduğu ifade edilen bir buhar makinesi aslında 70 veya 80 beygir gücündedir ve daha yüksek kapasiteli bir makine alımı gerçekleştirdiği görüntüsü altında devletten daha fazla miktarda para sızdırılmaktadır.⁶² Böylece güçlü bir buhar makinesi alımı gerçekleştirildiği görüntüsü altında devlet zarara uğratılmaktadır.

Yurt dışından ithal edilen mekanizmalarda maliyetleri attıran ikinci husus ise; satın alınan teknolojik ürünlerin ancak ilave bir takım masraflarla da temin edilebilmesinden kaynaklanmaktaydı. Herhangi bir Avrupa ülkesinde yapılan makine, alet ve edevat alımlarında, bu ürünlerin yurt dışına çıkarılması nedeniyle ithalatın gerçekleştirdiği ülkelere ödenen gümrük vergilerinin yanı sıra, aracılara ödenen komisyonlar, nakil masrafları ve sigorta giderleri gibi ilave maliyetler de söz konusu olmaktadır. Bu ilave masrafların da karşılanması neticesinde, haliyle ilgili ürün için ödenmesi gereken fatura bir miktar daha kabarmaktaydı. Dolayısıyla Eser-i Cedit'in yurt dışından satın alınarak Osmanlı Devleti'nin hizmetine sokulması durumunda da ilave bir takım masraflarla karşılaşılacağı akıldan çıkarılmamalıdır. Ancak Eser-i Cedit'in İstanbul koşullarında dahi, Osmanlı Devleti'ne maliyeti olması gerekenden bir miktar daha yüksek olduğu hususu da bir vakiadır. Zira geminin Haliç de değil de Bakırköy Baruthanesi kompleksinde yer alan Küçük Demir Fabrikası'nda inşa olunması şüphesiz isabetli bir karar değildi. Bu yanlış karardan dolayı da yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Küçük Demir Fabrikası'nın yanına tersane, havuz, fırın vb. binaların yapılması gerekmişti. Küçük Demir Fabrikası yakınındaki bu tesislerde daha sonra tekrardan başka bir gemi inşa edilmediğinden, sırf Eser-i Cedit isimli geminin yapımına yönelik olarak gereksiz yere masraf edildiği gibi, bu yanlış tercih nedeniyle zaten sıkıntısı çekilen ve son derece kısıtlı miktarda olan mali kaynaklar da israf edilmiştir. Ancak bu zırhlı bir geminin İngiltere'den satın alınması durumunda mali açıdan bir miktar tasarruf edilmesi muhtemel olmakla birlikte, bu tasarruf miktarının % 20 nispetinde olacağı hususundaki tespite biraz mesafeli yaklaşmakta yarar vardır.

⁶² BOA, HH. d. 23787.

Eser-i Cedid isimli zırhlı geminin yurt dışından ithal edilerek Osmanlı Donanmasına katılmasının mali açıdan daha doğru bir tercih olacağı yorumuna ilişkin olarak başka bir hususun da altını çizmek gerekir. Bu zırhlı gemi İstanbul'da yapılmayıp İngiltere'den sipariş edilerek getirilmesi durumunda Osmanlılar açısından son derece önemli olan bir husus ıskalanmış olacaktı. Çünkü Osmanlılar açısından hedef sadece zırhlı bir gemiye sahip olunması meselesinden ibaret değildi. Osmanlılar açısından zırhlı bir gemiyi İstanbul'da inşa etme kararında asıl önemli olan nokta, çağın en gelişmiş teknolojik ürünleri olarak kabul edilen eserleri meydana getirecek imkânları Osmanlı Devleti'nin seferber edebilecek bir seviyeye ve birikime sahip olduğunun ispat edilmesiydi. Zira Osmanlı Devleti 19. Asırda hem yabancı ülkelerden gemi satın almış hem de kendi tersanelerinde yerli ve yabancı uzmanlar ve işçiler vasıtası ile gemiler yaptırmıştır. Osmanlı Devleti, özellikle Navarin felaketinin ardından ABD'li gemi ustası, mimar ve mühendislerinin de katkılarıyla kendi tersanelerinde buharlı ve yelkenli pek çok gemi inşa ettirmekle birlikte, başta İngiltere olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinden de gemiler satın almaktaydı. Nitekim Eser-i Cedid'in yapım çalışmalarının devam etmekte olduğu günlerde, Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere'den yeni bir gemi satın almak üzere girişimde bulunmuştu. İngiltere'den satın alınması düşünülen bu gemiye ilişkin hesap kayıtlarına, söz konusu dönemde gemilerin yapım maliyetine dair bir fikir edinebilmek düşüncesiyle, inşa maliyetine ilişkin rakamlara aşağıdaki tabloda yer verdik.

Tablo: *Askeri Hizmette Kullanılacak 350 Beygir Kuvvetinde Buharlı Geminin Maliyeti*

Yapılan İşlem	Lira	Kuruş
Tekne ve Alet-i Saire Bahası	20.030	2.203.300
Makine Takımları Bahası	16.170	1.778.700
Bilcümle Zincir ve Direk	5.500	605.000
Londra'dan İstanbul'a vasil oluncaya kadar sarf edeceği kömür bahası ve vapuru getirecek kaptan ve taifelerin yiyecek, içecek ve diğer masrafları	1.200	132.000
Londra'dan İstanbul'a vasil oluncaya kadar sigorta	400	44.000
TOPLAM	43.300	4.763.000

63

Görüldüğü gibi Osmanlılar açısından, gerek hazır olsun ve gerek sipariş yöntemiyle hususi olarak inşa edilmek suretiyle olsun, başka bir ülkeden gemi satın alınması hususunda herhangi bir çekince veya tereddüt söz konusu değildi. Ancak yurt dışından zırhlı kaplı gemiyi hazır bir şekilde satın almak yerine ülke topraklarında yerli ve yabancı iş gücünü organize ederek zırhlı bir gemi inşa

⁶³ BOA, D. DRB. MH. 1003/14. Vapur teknesi birinci sınıf (alâ) keresteden yapılacak ve kaplaması bakırdan olacak bu gemi İstanbul'a kadar getirilip teslim edilecekti. Vapurun maliyeti 43.300 Lira tutacaktı ki beher lira 110 kuruş hesabıyla bu gemi toplam da 4.763.000 kuruşa mâl olacak ve bedeli de üç veya dört taksitte ödenecekti.

etmelerinin temel nedeni, çağın önemli kabul edilen eserlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun da seferber ettiği imkânlar ile de vücuda getirilebileceğini ispatlamaktı. Dolayısıyla Osmanlı devlet adamları açısından bu hedefi gerçekleştirmek son derece önemliydi ve teknolojik düzeyde batılı toplumlarca erişilmiş olan seviyenin yakalanması, Osmanlılar açısından psikolojik bakımdan da son derece mühimdi. Bu açıdan zırhlı gemiyi yurt dışından satın almak Osmanlı mülkünde inşa ettirmekten daha ucuz olsa bile, Osmanlıların mali açıdan uğradıkları bu kaybı pek önemsemedikleri ortadaydı.

Mc Farlane tarafından Eser-i Cedit'in yapımına ilişkin olarak temas edilen bir diğer husus da zırhlı gemiyi inşa eden personelin aidiyetlerine ve kimlikleri konusudur. Mc Farlane, Hasting'li Mr. Philips'in sacdan yaptığı buharlı geminin yapımında, dört İngiliz teknisyenin yanı sıra Türk ve Ermeni demircilerinden oluşan Osmanlı tebaasına mensup çalışanlar da bulunduğunu aktarıyordu.

Mc Farlane'nın geminin inşa sürecine dair başka bir takım çarpıcı iddialar da dile getirmektedir. Bu iddiaların ilki gemiyi hareket ettirecek buhar makineleri ile alakalıdır. İngiliz teknisyen Mr Philips, zırhlı gemiyi hareket ettirecek buhar makinesiyle ilgili üç farklı proje sunmuş ise de Ermenilerin (Dadyanlar'ın) hazırlamış oldukları bir plan kabul edilmiş ve bu plan doğrultusunda getirilen makineler ise gemiye uymamıştı.⁶⁴ İngiltere'den Ermeni acenteleri vasıtasıyla satın alınan buhar makinelerinin, olması gereken kapasiteden daha düşük olduğuna yönelik iddialar bu şekilde Mc Farlane tarafından da dile getirilmekteydi. Zira yurt dışından alınan buharlı makineler şayet ihtiyacı karşılamıyorsa tekrar makine almak icap ediyor ve dolayısıyla aracı firmaya her seferinde komisyon ödeniyordu.⁶⁵ Üstelik ithal edilen buharlı makinenin kâğıt üzerinde 200 beygir gücünde olduğu bilgisi yer alırken, gerçekte bu makine 80-100 beygir gücünde olabilmekteydi. Böyle bir durumda daha önce satın alınmış olan makinenin ihtiyacı karşılamaya yetmediği ifade edilmekte ve daha yüksek kapasitede bir başka makinenin satın alınmasının gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmekte ve böylece tekraren gerçekleştirilen yeni alımlar nedeniyle devlet zarara uğratılmaktaydı. Bu tür iddialara eserinde vermek suretiyle Mc Farlane aslında Dadyan ailesine yönelik yolsuzluk söylentilerine bir gönderme yapmaktaydı. Zira 1830 ve 1840'lı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda devlete ait önemli sanayi kuruluşlarının başında bulunan Dadyan ailesine mensup olan kişilerin bulaşmış oldukları yolsuzluklara dair ortalıkta hayli rivayet dolaşmaktaydı.

Mc Farlane'nın zırhlı geminin yapım sürecine ilişkin dile getirdiği başka bir iddia ise, inşa çalışmaları sırasında yaşanan mali sıkıntılar ve çalışanların ücretlerinin zamanında ödenemediğine yönelik tespitleridir. Mc Farlane,

---

⁶⁴ Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 193.

⁶⁵ Mc Farlane, s. 67-71 ve 377-390.

geminin inşa çalışmalarının sürmekte olduğu esnada Küçük Demir Fabrikası yanındaki bu tersaneyi ziyaret ederek çalışanlarla temas kurma imkânı elde etmişti. Mc Farlane çalışanlarla yaptığı görüşmelerde Mr. Philips ve dört İngiliz işçinin, dört aydır hiç maaş alamamış olduklarını öğrenmişti. Mc Farlane, İngiliz uzmanlarla yapılan iş sözleşmelerinde ücretlerinin aylık olarak ödeneceğinin vaat edilmiş olduğunu da aktarmaktaydı.⁶⁶

19. yüzyıl Osmanlı iktisadi-mali konuları ile ilgilenenler, Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda girişmiş olduğu çeşitli yatırımlarda finansal açıdan çok sıkıntı çektiklerini bilirler. Yine Osmanlı Devleti'nin 19. Asır boyunca başta devlet memurları olmak üzere devlete ait sanayi kuruluşlarında çalışanların ücretlerini zamanında ödeyemediğine ilişkin pek çok örnekle de karşılaşılır. Mc Farlane'nin da belirttiği gibi Eser-i Cedid'in inşasında da mali açıdan sıkıntıyla karşılaşılmıştı. Nitekim Eser-i Cedid'in inşa masraflarının ödemeleri de ancak geminin denize indirilmesinden yaklaşık iki ay sonra tamamlanmıştı. 20 Şubat 1849 tarihli bir vesikada, 1.800.000 kuruşa mal olduğu belirtilen Demir Vapur Sefinesi'nin eksik kalmış olan ödemelerinin tamamlanmasına yönelik olarak 414.600 kuruş tutarında ödeme yapıldığı ifade edilmekteydi.⁶⁷ Dolayısıyla başta yabancı gemi inşa ustaları olmak üzere geminin yapımında çalışan işçiler maaşlarını zamanında almak konusunda kimi zaman sıkıntı yaşamış ve bir miktar mağdur da olmuşlar fakat netice hak ettikleri ücret gecikmeli de olsa kendilerine tam olarak ödenmiştir.

Mc Farlane tarafından ileri sürülen son iddia ise bu zırhlı geminin tüm malzemesinin İngiltere'de hazırlanıp İstanbul'a getirildiği ve aslında Osmanlı topraklarında yalnızca montajının gerçekleştirildiği yönündedir. Mc Farlane eserinde bu iddiaları şu şekilde dile getirmektedir:

"Bu geminin demiri İngiltere'den gelmişti. Fakat Sultan (Abdülmejit) bunu Türk demiri zannetmektedir. Ohannes ve Bogos Dadyan ile bu Ermeni ailesinin oğulları ve yeğenlerinin nezâretinde idare edilmekte olan Demir Fabrikası'nda, Türkiye topraklarında çıkartılmış demir cevherlerini işleyerek bu gemiyi inşa ettirdiklerini zannediyorlardı. Üstelik elle yapılan diğer demir aksamı da parça olarak İngiltere'den gelmişti. Dolayısıyla bu gemi bir nevi montaj tarzında inşa olmuştur."⁶⁸ Ali İhsan Gencer ise Mc Farlane'nin bu iddialarına yönelik olarak, Eser-i Cedid'in yapım sürecine ilişkin Osmanlı arşivinde herhangi bir vesikaya tesadüf edemediğini ifade ederek herhangi bir yorumda bulunmamaktadır.⁶⁹

Eser-i Cedid'in İstanbul'da yalnız montajı mı gerçekleştirildi yoksa gemi tamamen yerli imkânlar seferber edilerek yabancı teknisyenlerin eliyle mi inşa

⁶⁶ Mc Farlane, s.

⁶⁷ BOA, D. DRB. HAT 29/13 (27 Ra 1265/ 22. 02. 1849).

⁶⁸ Mc Farlane, a.g.e. , s. 194.

⁶⁹ Gencer, a.g.e., s. 194.

edildi? Bu soru üzerinde biraz durmakta yarar vardır. Zira dönemin önemli yayın organlarından biri olan Ceride-i Havadis Gazetesi'nde de geminin hiçbir aksamının ithal edilmediği ve tamamen yerli imalat sonucunda vücuda getirildiğine yönelik açıklamalar yer almaktadır.⁷⁰ Yine Eser-i Cedid'in denize indirileceğine dair haberlerin yer aldığı Ceride-i Havadis gazetesinin bir başka sayısında da bu geminin her türlü malzemesinin İstanbul'da üretildiğinin altı çizilmektedir.⁷¹

Öncelikle şu hususu belirtmek gerekir ki, 19. yüzyılın hemen hemen tamamında Osmanlı Devleti gerek fabrikalarda ve gerek buharlı gemilerde kullandığı buhar makinelerini yurt dışından ithal etmiştir. Dolayısıyla Eser-i Cedid isimli bu zırhlı-buharlı geminin de muharrik gücünü temin eden makine de yukarıda daha önce temas ettiğimiz gibi yurt dışından ithal edilmiştir. Bu durumda en azından buhar makinesi yerli imalatla değil yurt dışından getirilmişti. Buhar makinesi dışında zırhlı buharlı sefinenin kalan aksamının ne şekilde temin edildiği meselesine gelince geminin kalan bölümünün inşası şayet yerli imalat ile vücuda getirildi ise bu durumda oldukça hummalı bir üretim sürecinin Osmanlı sanayi kuruluşlarında gerçekleştirilmiş olduğunun işaretlerini görmek gerekir. Ancak Osmanlı arşiv vesikalarında bu hususa yönelik olarak çok ayrıntılı bir imalat sürecine tesadüf edilmemektedir. Küçük Demir Fabrikası'nda inşa edilecek olan Demir Vapur için, Zeytinburnu'ndaki Büyük Demir Fabrikası imalatından helon verilmesi⁷² ve İstanbul Baruthanesi'ndeki Demir Fabrikası'nda yapılan buharlı geminin bazı edevatının yapımına sarf olunmak üzere Darphane-i Âmire'den 750 vukiyye Tokat bakırını alımı gerçekleştirildiğine ilişkin veriler dışında başka kayıtlara rastlanmamaktadır.⁷³

⁷⁰ Söz konusu haberde “Bir aleti Avrupa'dan celb olunmayıp cümlesi Timurbane'de yapılmak üzere Baruthane civarında vaki bir mahalde bir müddetten beri inşa olunmakta bulunan bir kıta sac vapur sefinesinin emr-i ibnası bitama reside olmuş” ifadesi yer almaktaydı, bkz. Ceride-i Havadis, sayı 408, 2 Z 1264, 30 Ekim 1848, s. 1.

⁷¹ “Kâffe-i alâtı Dersaadet'te itâ olunmak üzere Baruthane civarında sacdan 130 beygir kuvvetinde Eser-i Hadid nam bir kıta vapur bina ve inşa olunub kariben bahre inzâl kılınacağı bundan akdem çıkarılan ceridelerin birinde ifade olunmuştu. Vapur-u mezburun emr-i binası bitâm pezyir olduğundan naşi işbu Cumartesi günü Zat-ı Hazret-i Şehinşâbî Baruthane tarafına aзіmet buyurmuş ve kâffe-i Erkan-ı Saltanat-ı seniyye dahi orada bulunub vakt-i sa'ide vapur-u mezbur bahre inzâl olunmuşdur” bkz. Ceride-i Havadis, sayı 411, 24 Z 1264/ 21 Kasım 1848, s. 1.

⁷² BOA, İ. MSM. 24/626 “Küçük Demir Fabrikası'nda inşa edilecek olan Demir Vapur için, Zeytinburnu'ndaki Büyük Demir Fabrikası imalatından helon verilmesi demirden inşa olunacak (masnu) bu geminin masraflarının ve hesap işlerinin kayıtlarının Fabrika-i Hümayunlar Kalemî tarafından gerçekleştirilmesinin uygun olduğu” belirtilmekteydi bkz. BOA, İ. MSM. 24/626 (4. 11. 1846 Çarşamba).

⁷³ BOA, D. DRB. MH. 988/7 (18 Recep 1264 / 20 Haziran 1848). Darphaneden alınan bakırın kıyyesi 12 kuruş 20 para idi. Böylece 750 kıyye bakırın maliyeti 9.375 kuruş tutmaktaydı. Bu bakırın Ergani madeninden çıkarılıp Tokat'ta işlenmişti BOA, D. DRB. MH. 989/28.

Küçük Demir Fabrikası'nın imalat faaliyetlerine ilişkin verilerde Eser-i Cedid'e yönelik bir üretim çalışması kayıtlara yansımadağı⁷⁴ gibi Zeytinburnu Demir Fabrikası'nın 1848 yılı imalat faaliyetlerine yönelik kayıtlarda da Eser-i Cedid'e yönelik herhangi bir üretim faaliyetine tesadüf edilememektedir.⁷⁵

Dolayısıyla Osmanlı arşiv kayıtlarında Eser-i Cedid'in inşasında kullanılmak üzere devlete ait sanayi kuruluşlarında ciddi bir üretim faaliyetine rastlanamaması, bu geminin yapımı için gerekli olan malzemelerin büyük bir bölümünün yurt dışından getirilmiş olduğunu ancak kısmen ve tamamlayıcı nitelikteki ürünlerin İstanbul'da üretildiği fikrini güçlendirmektedir. Ancak bu geminin İstanbul'da yalnızca montajının gerçekleştirilmiş olduğu gerçeğinden padişahın ve devlet adamlarının habersiz olduğunu düşünmek ihtimal dışıdır. Zira devlete ait sanayi kuruluşlarının faaliyetlerine ilişkin raporlar bürokratik mekanizma içinde denetlenmektedir. Dolayısıyla bu tesislerin faaliyetlerine ilişkin gerçeklerin saklanması ya da saptırılması söz konusu değildir. Bu durumda Osmanlı Devlet adamlarının Eser-i Cedid isimli zırhlı gemiyi Osmanlı mülkünde inşa ettirmelerinde iç ve dış kamuoyunu etkilemeye yönelik boyutun önemli olduğunu bir kez daha ön plana çıkarmaktadır. Fakat yeri gelmişken burada kritik bir soruya atlamamak gerekir ki o soruda şudur:

Şayet Eser-i Cedit Mc Farlane'nin iddia ettiği gibi malzemeleri yerli imalat ile vücuda getirilmemiş ve İstanbul'da yalnızca montajı gerçekleştirilmiş olması durumunda bu geminin Osmanlı mülkünde inşa edilmiş olmasını büsbütün önemsiz ve değersiz hale getirir mi? Bu soruya bizim vereceğimiz cevap hayırdır. Hiç şüphesiz buhar makinesi dışında geminin kalan aksamı yerli imalat ile üretilmiş olsa Osmanlılar açısından bu gemi inşa faaliyetini çok daha kıymetli kılacaktır. Ancak bu gemi İstanbul'da montaj suretinde yapılmış bile olsa, neticede yerli çalışanlar gerekli malzeme temin edildiğinde zırhlı bir gemi ne şekilde inşa edilir ve yapım aşamasında ne gibi önceliklere dikkat etmek gerekir bu hususlara dair önemli tecrübeler elde etmişlerdi. Dolayısıyla bu deneyim dahi başlı başına bir teknolojik bilgi aktarımı anlamına gelmekteydi.

ESER-İ CEDİD'İN FAALİYETLERİNE İLİŞKİN BAZI NOTLAR

Osmanlı ülkesinde inşa olunan ilk zırhlı geminin ne tür nakil faaliyetleri gerçekleştirdiği ve Osmanlı denizciliğinde ne gibi hizmetleri yerine getirdiğini tespit etmeye yönelik olarak Osmanlı arşiv fonlarında yaptığımız incelemelerde hem Eser-i Cedid hem de Eser-i Hadit isimleri üzerinden taramalar gerçekleştirdik. Yaptığımız tarama çalışmaları sonucunda Eser-i Hadit isminde bir gemiye ve onun faaliyetlerine ilişkin her hangi bir kayda rastlayamadık. Ancak Eser-i Cedid ismini taşıyan gemiye ilişkin olarak ise birkaç belgeye tesadüf edebildik.

⁷⁴ BOA, D. DRB. MH. 985/18.

⁷⁵ BOA, HH. d. 557, s. 138-a, 140-a,b.

Eser-i Cedit'in denize indirildikten sonra gerçekleştirdiği faaliyetlere ilişkin olarak yaptığımız bu inceleme çalışmaları esnasında elde ettiğimiz arşiv vesikalarından yalnız birinde adı Eser-i Cedit olarak zikredilen geminin incelememize konu olan geminin bizzat kendisi olduğunu net olarak tespit edebilmekteyiz. Zira bu arşiv belgesinde Eser-i Cedit olarak anılan geminin Küçük Demir Fabrikası'nda inşa edildiği bilgisine yer verilmektedir. Ancak diğer belgelerde bu tür bir ayrıntıya yer verilmediğinden arşiv vesikasında Eser-i Cedit olarak bahsedilen geminin bizim incelememize konu olan Eser-i Cedit gemisiyle aynı gemi olup olmadıklarına dair kesin bir kanaate ulaşmak kolay değildir. Zira Osmanlı filolarında kimi zaman aynı ismi taşıyan birden fazla gemiye rastlanabilmektedir.

Eser-i Cedit 18 Kasım 1848 denize indirilmişti. Dolayısıyla bu gemi 1848 yılının son aylarından itibaren Osmanlı Denizciliğine hizmet etmeye başlamıştı. Denize indirildikten sonra Osmanlı arşivinde Eser-i Cedit'e ilişkin olarak ulaştığımız ilk arşiv vesikası 1849 yılına aittir. Bu arşiv vesikasında Timur Fabrika-i Hümayunu'nda "Barutçubaşılar" nezaretinde yapılmış Eser-i Cedit isimli vapurun Yalı Köşkü⁷⁶ önünde demirlediği haber verilmekteydi. Eser-i Cedit'in Darphane-i Âmire tarafından idare olunacağı ve diğer ticaret vapurları gibi İzmir ile İstanbul arasında sefer düzenleyeceği bildirilmekteydi.⁷⁷

Eser-i Cedit isimli geminin gerçekleştirdiği faaliyetlere ilişkin olarak kronolojik açıdan rastladığımız ikinci belge yaklaşık elli sene sonrasına aittir. 1899 yılına ait olan bu arşiv vesikasında; Kal'a-yı Sultaniye'den (Çanakkale) Mirliya Vasıf Paşa tarafından çekilen şifreli telgrafta, Girit'ten yüklenen 110 kıta top, 140 adet Martini Henri tüfeği ve 170 sandık Martini Henri fişegi ile 25 kasatura ve muhtelif cins mermi ve sair eşyanın Eser-i Cedit adlı gemi ile nakledildiği belirtiliyordu. Bu nakliyat sırasında ayrıca, Girit'te 5 kişinin öldürüldüğü hadisenin ardından, adadan göç eden 56 kişilik Muhacirin-i İslamiye'nin Çanakkale'de indirildiği de haber verilmekteydi. Eser-i Cedit ile nakledilen diğer 110 kıta top, 140 adet Martini Henri tüfeği ve 170 sandık Martini Henri fişegi ile 25 kasatura ve muhtelif cins mermi ve sair eşyanın ise Eser-i Cedit vapuru ile Zeytinburnu'na doğru sevk edildikleri haber veriliyordu.⁷⁸

Osmanlı arşivinde Eser-i Cedit isminde bir geminin faaliyetine yönelik olarak rastladığımız son vesika 1901 yılına aittir. Bu arşiv vesikasında "İdare-i

---

⁷⁶ Yalı Köşkü, İstanbul'un eski ve tarihi binalarından biriydi. 19. asrın ikinci yarısına kadar muhafaza edilen bu köşk, Sarayburnu ile Sirkeci arasında idi. Tek katlı geniş kubbeli bu köşk, Kırım Harbi sırasında İngiliz ustalar tarafından imalathane haline getirildi. Yalı Köşkü İmalathanesi adıyla 1870 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüş ise de, demir yolunun Sirkeci'ye kadar indirilmesi üzerine diğer kasır ve binalarla birlikte bu köşkte yıkılmıştır, bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, MEB. Yay. İstanbul 1993, C. III, s. 602.

⁷⁷ BOA, D. DRB. İ 26/30 (11 N 1265/ 31 Temmuz 1849).

⁷⁸ BOA, Y. PRK. ASK. 149/9 (5 Z. 1316/15. 04. 1899).

Mahsus'a'nın Eser-i Cedit isimli vapuru, Ceylân Romorkörü tarafından cer edilerek köprüden buruç ettiği ve Tophane-i Âmire'nin tesbilât vapuru fişekhane için barut göndermek üzere bir mavnaya bağlanarak Zeytinburnu Baruthanesi'ne gittiğinin Liman Reisi tarafından bildirildiği" malumatına yer verilmektedir.⁷⁹

Yukarıda bahsettiğimiz iki arşiv vesikasındaki Eser-i Cedit isimli gemi bizim incelememize konu olan gemi midir? Bunu net olarak tespit etmek kolay değildir. Ancak 1848 yılının sonlarında denize indirilmiş bir geminin yaklaşık elli-ellibeş sene hizmet etmesi makul kabul edilebilecek bir süredir. Dolayısıyla söz konusu belgelerde Eser-i Cedit olarak zikredilen geminin Osmanlı ülkesinde inşa edilen ilk zırhlı buharlı gemi olması ihtimal dâhilindedir.

SONUÇ

Bilim ve teknolojiye önemli gelişmelerin gerçekleştiği 19. asırda, gemi teknolojileri alanında da çarpıcı değişiklikler yaşandı. Gemilerin buhar enerjisiyle hareket ettirilmesinin ardından teknolojik açıdan önemli bir diğer gelişme de gemilerin gövdelerinin demir saclarla kaplanarak zırhlı hale getirilmeleri idi. Çağdaş bilimsel ve teknolojik yeniliklerin dışında kalmak istemeyen Osmanlı Devlet adamları gemi inşa teknolojisinde yeni bir aşama olan zırhlı gemileri Osmanlı mülkünde inşa etmek üzere harekete geçtiler. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da Eser-i Cedit isimli zırhlı geminin inşasına karar verildi.

Mr. Philips ve vatandaşı dört İngiliz işçinin yanı sıra Osmanlı Müslim ve Gayr-ı Müslim personelin çalışmaları sonucunda 1848 yılında vücuda getirilen Eser-i Cedit, Osmanlı mülkünde inşa edilen ilk zırhlı-buharlı gemiydi. Gemi inşa teknolojileri açısından yeni bir aşama olan zırhlı gemiler çağına adım atılmakta olduğu günlerde Osmanlıların bu yeni tekniği kendi ülkelerinde de uygulamak konusunda gösterdikleri hassasiyet, Osmanlıların çağdaş gelişmeleri takip etmek konusunda hassas olmadıkları yönündeki klasik yaklaşımların ne derece geçersiz olduğunu gösteren somut misallerden birini teşkil etmektedir. İstanbul (Bakırköy) Baruthanesi Küçük Demir Fabrikası kompleksinin yanında inşa edilen bu zırhlı buharlı geminin velev ki İstanbul'da sadece montajı gerçekleştirilmiş olsa dahi, zırhlı gemi inşasının nasıl yapıldığını tecrübe eden Osmanlı ustaları açısından bu deneyim son derece önemliydi. Yabancı uzmanların liderliğinde gerçekleştirilen inşa çalışmaları sonucunda geminin yapım çalışmalarına katılan Osmanlı vatandaşı işçiler açısından bu deneyim aynı zamanda teknolojik bilgi transferi anlamına da gelmekteydi. Yerli ve yabancı işgücünü ve bilgi birikimini bir araya getirmek suretiyle de olsa Osmanlı Devleti Eser-i Cedit'i inşa ettirmek suretiyle kendi topraklarında zırhlı gemi inşa ettirmiş ülkeler arasına katılmış oluyordu.

⁷⁹ BOA, Y. PRK. ASK. 167/56 (21. 02. 1901).

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

- BOA, A.AMD. 1/72.
BOA, A. TŞF. 7/69.
BOA, D. DRB. d. No: 55.
BOA, D. DRB. İ. 26/30.
BOA, D. DRB. HAT 29/13.
BOA, D. DRB. MH. 985/18.
BOA, D. DRB. MH. 961/70.
BOA, D. DRB. MH. 979/65.
BOA, D. DRB. MH. 988/7.
BOA, D. DRB. MH. 999/8.
BOA, D. DRB. MH. 1003/14.
BOA, HH. d. 557.
BOA, HH. d. 16931.
BOA, İ. DH. 183/101011.
BOA, İ. MSM. 22/553.
BOA, İ. MSM. 24/626.
BOA, Y. PRK. ASK. 149/9.
BOA, Y. PRK. ASK. 167/56.

GAZETELER:

Ceride-i Havadis

Cumhuriyet

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

- ADAMS, James L. , *Bir Mübendisin Dünyası*, (Çev: Cem Soydemir) Tübitak Bilim Kitapları, Ankara 2006.
- AYDÜZ, Salim, “Osmanlı Devleti’nde Müneccimbaşılık Müessesesi” *Belleten*, Ankara 2006, C. LXX, S. 257, s. 165-265.
- CEZAR, Yavuz, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Yeni Teknoloji Uygulama Ve Sınai Tesis Kurma Çabalarından Örnekler, *Toplum ve Ekonomi*, Mart 1991, S. 1, Mart 1991, s. 161-186.
- ÇETİN, Birol, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Barut Sanayi 1700 – 1900*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2001.

- DEMİRBAŞ, Serkan, “İngiltere’nin Hindistan Rotaları ve Bu Rotalardan Biri Olan Fırat Nehri Projesi’nin Mehmet Ali Paşa Sorunu Konteksinde Gösterdiği Gelişim” s. 805-817.
- DİAMOND, Jared, *Tüfek, Mikrop, Çelik*, Çev. Ülker İnce, Bilim Teknik Yay. , Ankara 2006.
- DÜZCÜ, Levent, *Yelkenliden Buharla Geçişte Osmanlı Denizçiliği (1825-1855)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2012.
- EEM, Sadri, *Modern Avrupa İktisat Tarihi 1760-1932*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1934.
- GENCER, Ali İhsan, Bahriye’de Yapılan İslahât Hareketleri ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789-1867), Ankara 2001.
- GENCER, Ali İhsan, *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, Türkiye Denizcilik Sendikası, Eğitim Dizisi-2, Türkiye Denizcilik Sendikası Genel Başkanlığı Yayını, İstanbul 1986.
- GENÇ, Elif Süreyya, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme ve Buhar Makineleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- Adnan Giz, “Türkiye’de İlk Buhar Makineleri” *İ.S.O.D.* , İstanbul 1970, S. 57, s. 7-9.
- HOBSBAWM, Eric J. , *Sanayi ve İmparatorluk*, (Çev. Abdullah Ersoy) Dost Yay. , Ankara 1998.
- KİAULEHN, Walter, *Demir Melekler*, Çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.
- KURAN, Ercüment, ” XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Deniz Ulaşımı: İdare-i Mahsusa’nın Kuruluşu ve Faaliyetleri” *Çağın Yakalayan Osmanlı*, İrcica, İstanbul 1995, s. 159-163.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. , “Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi”, *Çağın Yakalayan Osmanlı*, İrcica, İstanbul 1995, s. 165-206.
- MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke’nin Türkiye Mektupları* (Çev. Hayrullah Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. I-III, MEB. Yay. İstanbul 1993.
- UBUCİNİ, M. A. , *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*, (Çev. Cemal Aydın) Timaş Yayınları, İstanbul 1998.
- WİNER, Wolfgang M. , *İstanbul Limanı*, Çev. Erol Özbek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- YENER, Emir, “Osmanlı Donanmasında Buhar ve Zırh Devrimi 1830-1876” *Toplumsal Tarih*, İstanbul 2010, S. 198, s. 54-60.

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devletine Sığınan Rus Askeri Mülteciler Meselesine Genel Bir Bakış

A General View of the Problem of the Russian Military Refugees in the Ottoman Empire before the First World War

Firdes TEMİZGÜNEY*

ÖZET

Bir askerin savaşmayı reddetmesi ve askerlik hizmetinden kaçması olarak tanımlanabilecek “fırar” hususu, özellikle savaş dönemlerinde her devlet için büyük problem olmuş, bir dizi tedbir alınmasını zaruri kılmıştır. Bu devletlerden biri de, sürekli giriştiği savaşlarla komşuları aleyhine topraklarını genişletmeye çalışan Rusya’dır. Bu güne kadar yapılan çalışmalarda, esir edilen ya da fırar eden Osmanlı ve Rus askerleri konusunda birçok araştırma olmasına rağmen, bu çalışmalarda genellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Ancak kayıtlar, Osmanlı Devleti’ne fırar yoluyla iltica eden Rus askeri mültecileri konusunun, Birinci Dünya Savaşı öncesinde iki devletin ilişkileri açısından önem arz ettiğini göstermektedir. Nitekim Osmanlı Devleti, “şan-ı devlet” gereği kendisine sığınan mültecilere kucak açmış; bunların sevk, iskân ve iâşe masraflarını karşılamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında ise esir statüsünde değerlendirilmelerine karşın, yine her türlü masrafları devlet tarafından karşılanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Birinci Dünya Savaşı öncesinde çeşitli sebeplerle Osmanlı Devleti’ne fırar eden Rus askeri mülteciler konusunda genel bir değerlendirme yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, firari askerler, mülteciler.

ABSTRACT

The period deposition of soldiers, which could be defined as soldiers' refusal to fight and their escape from military service, was an important problem for every state especially during the war periods and

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, temizguney@hotmail.com. Tlf: 05453899686

necessitated a number of measures. One of these states is Russia, which is trying to widen its territories against its neighbours through the wars it constantly engages in. Although there have been many researches on the Ottoman and Russian soldiers who have been captured or deserted in the studies carried out to this day, these studies usually include developments during the First World War. However, the records show that the issue of Russian military refugees who escaped to the Ottoman Empire through the desert was important for the relations of the two states before the First World War. As a matter of fact, the Ottoman State opened its arms to the refugees who took shelter in the name of the state. they met their dispatch, settlement and subsistence costs. In the course of the First World War, despite the fact that they were evaluated as a prisoner, they were still being paid by the state.

The aim of this study is to make a general evaluation about the Russian military refugees who fled to the Ottoman Empire for various reasons before the First World War.

Keywords: Ottoman Empire, Russia, deserters, refugees.

GİRİŞ

16. yüzyıldan itibaren Kafkasya’da topraklarını genişletmek için yayılma siyaseti güden Rusya, elde ettiği kazanımlardan sonra yönünü Osmanlı Devleti’ne çevirdi. Bu da Osmanlı Devleti-Rusya ilişkilerinin ve iki devlet arasında önemli savaşların başlamasına sebep oldu. Rusya, Çariçe II. Katerina döneminden itibaren bir dünya devleti olma politikasını benimsemiş, Boğazlar, Kafkaslar ve Balkanları ele geçirmek üzere savaş dâhil her türlü yolu denemiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ise Rusya’yı hedeflerine bir hayli yaklaştırmıştır¹.

19. yüzyılın başından itibaren yayılmacı faaliyetlerine hız veren Rusya, bu yüzyılda sınırlarını doğuda Büyük Okyanus’a, güneyde Çin’e, batıda Karadeniz’e, kuzeyde ise Kuzey Buz Denizi kıyılarına kadar genişletti. Rusya emperyalist çıkarları ekseninde Avrupa’nın önde gelen güçleriyle mücadelelere girişirken, özellikle de Osmanlı Devleti’ne karşı oldukça saldırgan bir politika izledi². 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Ruslar bir taraftan Edirne’yi işgal etti diğer taraftan doğuda Sohum, Kars ve Erzurum’u ele geçirdi. Osmanlı Devleti aleyhine gelişen savaş sırasında İstanbul ve Boğazlar dahi Rus tehdidine maruz kaldı. Bu savaştan sonra imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı doğuda kaybettiği toprakları geri alırken, buna karşılık Yunanistan’ın

¹ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Ankara 2006, s. V.

² Bürkan Serbest-N. Savaş Demirci, “Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917)”, *ICANAS 38 Bildiri Kitabı*, Cilt VI, Ankara 2012, s. 2719.

bağımsızlığını kabul ettiği gibi yine Kafkasya'da önemli toprak kayıplarına uğradı³.

Rusya, 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve onun yanında yer alan İngiltere ve Fransa'ya karşı büyük bir yenilgi aldı. Rusya, 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan mağlubiyetle ayrıldıktan sonra ordusunun geri kalmışlığını ve Avrupalı ordularla başa çıkamayacağını anlamış, bu sebeple 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde ordu içinde reform hareketlerine girişmiştir. Bu savaş sonrasında Osmanlı Devleti, Kars, Ardahan (Oltu, Şenkaya ve Olur dâhil), Batum (Artvin dâhil) ile Bayezid sancaklarını Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durum Rusya'ya, Osmanlı'nın doğu topraklarında nüfuzunu yerleştirmek için büyük bir fırsat vermiştir. Nitekim Rusya, Kars ve çevresi başta olmak üzere sınırlarına kattığı yerlere 1878'den itibaren askeri yığınak yaparak bölgeyi Osmanlı sınırında önemli bir askeri merkez hâline getirdi⁴. Bununla birlikte Rusya'nın doğuda kazandığı topraklar, Osmanlı-Rus sınırlarının da yeniden düzenlenmesine sebep oldu. Bundan sonra Rusya, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti ile doğrudan savaşa girmese de Osmanlı'nın Balkan topraklarındaki sorunlara yoğunlaştı. Arnavutluk, Girit, Makedonya, Karadağ meseleleri Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki en büyük problemleriydi. Rusya kendi iç sorunlarına rağmen gerek propaganda araçları ile gerekse diplomatik yollarla Balkanlar üzerinde etkin bir siyaset izledi.

Rus Askerlerinin Firar Sebepleri

XX. yy. başında Rusya'da tam bir kargaşa yaşanıyordu. Ülkenin dört bir yanında işçi eylemleri ve grevler oluyordu. Artarak devam eden öğrenci gösterilerinin yanı sıra köylülerin çıkardığı olaylar da kırsal alanda gerilimi yükseltmişti. Ayrıca tüm kamusal kuruluşlar reform talep ediyordu⁵. Bununla birlikte Rusya'nın yayılma politikasının bir gereği olarak girdiği savaşlar ekonomisini olumsuz bir şekilde etkilerken, yine Rus-Japon savaşındaki yenilgi, feodal bir düzenden kapitalizme hızlı geçiş nedeniyle günün şartlarına cevap veremeyen yönetimden kaynaklanan çok sayıda problem de karamsar bir tablo ortaya koymaktaydı⁶.

Uzun süren savaşlar, Rus ordusunda bir yılgınlık yaratmakla birlikte, “güçlü ordu güçlü ülke” anlayışıyla hareket eden Rusya, ordu içinde zaman zaman birtakım reform hareketlerine girişti. 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Avrupa orduları karşısında büyük bir yenilgi yaşayan Rusya, askeri alanda geri

³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK, Ankara 2011, s. 56-57.

⁴ Serbest-Demirci, a.g.m., s. 2727.

⁵ Nicholas V. Riasanovsky-Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, Çev. Figen Dereli, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2011, s. 421.

⁶ Sevinç Üçgül-Erdem Erinç, “Rus Göçmenlerinin İstanbul Yolculuğu (XX. Yüzyıl Başlarında)”, *ICANAS 38 Bildiri Kitabı*, Cilt VII, Ankara 2012, s. 3289. 3287-3297

kalmışlığını daha net bir şekilde gördü. Askeri teçhizat eksikliği, istihkâm, sağlık ve ulaşım imkânlarının kısıtlılığı, askerın savaş eğitiminin oldukça eksik olması bu geri kalmışlığın en önemli sebepleri arasındaydı. Bu alanlarda bir dizi yenilik yapılmakla birlikte, askerlik mükellefiyeti ve süresi ile ilgili düzenlemeler de getirildi. 13 Ocak 1874 talimatnameleri ile askerlik zorunlu hale geldi. Bu tarihten önce askerlik hizmeti alt tabakanın üzerine yüklenmişti ve askere alınanlar 25 yıl askerlik yapıyordu. Rus toplumunda vatansız, askerliği vatan borcu telakki eden bir kitleden söz etmek mümkün değildi. Askerlik, toprağa bağlı özgürlükleri kısıtlanmış köylüler üzerine yüklenmişti ve üstelik bunlar arasında da aşağılayıcı bir ceza gibi görülmüştü. 1874 talimatnameleriyle; 21 yaşına gelen bütün Rus vatandaşları arasından kura ile belirlenenlerin 6 yılı muvazzaf, 9 yılı ihtiyat olmak üzere 15 yıl askerlik yapmaları kararlaştırıldı. Bu şekilde ülke içerisinde askerlik çağı gelen köylü, esnaf ve asilzade herkes kuraya dâhil edildi⁷. Nitekim Rus ordusunun ilk sınavı, tüm bu yenilikler tam olarak uygulanma alanı bulamadan gerçekleşen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı oldu. Savaş, Rusya'nın kazanımlarıyla son bulsa da, yapılan reformların hâlâ Rus ordusunu istenilen seviyeye getirmediği görüldü. Doğal olarak toplumun en alt tabakasından geldiği halde askerliği bir ceza olarak gören Rus askerinin psikolojik motivasyonunun bozuk olduğu ortadaydı⁸. Üstelik her ne kadar düzenleme yapılsa da askerlik süresi oldukça uzundu. Bu sebeple 19. yüzyılın sonlarından itibaren Rus ordusunda pek çok firar olayı gerçekleşmekte ve askerlerin bir kısmı Osmanlı Devleti'ne iltica etmekteydi.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında firari askerlere nasıl muamele yapılacağına dair özel bir antlaşma olmamakla birlikte, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ikinci maddesinde geçen firar ve iltica esaslarının, askerler için de uygulandığı görülmektedir. Antlaşmanın ikinci maddesine göre; *"iki devletin reyasından bazıları aber bir töhmet ve adem-i itaat veyahud hıyanet edüb devleteynin birine ihtifa veyahut iltica kasdında olur ise Devlet-i Aliyyemde din-i İslamı kabul ve Rusya Devletinde tanassur edenlerden ma'ada asla bir bahane ile kabul ve himaye"* olunmayacağı belirtiliyordu. Yani iki devlet sınırları dâhilinde büyük çaplı bazı suçlar işlemiş ya da itaatsizlik ve ihanetten suçlu bulunmuş kişiler, iki devletten her hangi birisine sığınmak isterse kabul edilmeyeceklerdi. Ancak Osmanlı Devleti'nde İslamiyet'i, Rusya'da Hristiyanlığı kabul edenler bundan istisna tutulacaktı⁹. Bununla birlikte din değiştirmeden iltica eden Rus askerlerinin de Osmanlı topraklarına kabul edildiği görülmektedir.

⁷ Murat Nalçacı, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu", *Tarih Dergisi*, Sayı 54, İstanbul 2012, s. 156-157; Riasanovsky- Steinberg, *a.g.e.*, s. 391.

⁸ Nalçacı, *a.g.m.*, s. 167.

⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA.), DH. SYS. 4/5 (11), 24 Temmuz 1911; Bayram Nazır, *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 81-82.

İltica eden firari Rus askerleri Osmanlı kayıtlarında, “Rus mülteciler¹⁰” şeklinde isimlendirilmişlerdir. Firarların sebepleri arasında bazı askerlerin ülkelerinde karışmış oldukları suçların etkili olduğu görülmektedir. Örneğin Rus zabıtlarından olup İstanbul’a firar ettiği düşünülen bir kişinin, kendi bölüğü hazinesi başta olmak üzere pek çok dolandırıcılık faaliyetinde bulunduğu için yakalanması istenmiş¹¹, ancak bu askerın iadesine dair bir ifadeye yer verilmemiştir. Bununla birlikte Trabzon’dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, jandarma eşliğinde Batum Başşehbenderliğine götürülmesi düşünülen dört firari Rus askerinin iadesi hususu sorulmuş, bunun üzerine Nezaret, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında firari askerlerin iadesi hakkında bir mukavele bulunmadığından firar eden dört Rus askerinin iadesinin mümkün olmadığı ve şehbenderhaneye götürülemeyeceği bildirilmiştir. Ancak bu emre rağmen Trabzon Vilayeti durumu Sadarete bildirmiş ve ne gibi bir muamele yapılması gerektiğini yeniden sormuştur. Sadaret gönderdiği cevapta, Nezaretçe verilen karara uygun hareket edilmesini istemiştir¹².

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında firari askerlerin iadesine yönelik bir anlaşma yoktu. Bununla birlikte 1880’lerden sonra iki devlet arasında farklı tarihlerde suçluların karşılıklı iadesine yönelik anlaşmalar yapılsa da bu anlaşmaların firari askerlerin iadesi hususunda pek dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı kayıtlarında, suçluların iadesine yönelik bir anlaşma yapılsa dahi bu anlaşmanın firari askerler için uygulanamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca din değiştirenlerin iade edilmeyecekleri ve bu gibi kimselerin istisna kılınmasıyla *veraim-i adiyeden* birini işleseler de anlaşma gereği teslimleri uygun bulunmadığından Rusya’nın bunlara müdahale hakkının olmadığı ifade edilmiştir¹³. Din değiştirme hususunun sığınma talebinde etkin bir rol oynaması sebebiyle Rusya’dan Osmanlı Devleti’ne firar eden askerlerin bir kısmının bu yola başvurdukları ve İslamiyet’i kabul ederek iade edilme korkusundan kurtulmaya çalıştıkları dikkat çekmektedir. Ayrıca askerlerin Rusya hukuk kurallarına göre firar dolayısıyla geride bıraktıkları mülkleri üzerindeki haklarının sona ermesi¹⁴, iade durumunda sürgün ya da ölümle cezalandırılacaklarının bilinmesi onları bu yola itmiştir.

Bilindiği gibi klasik Osmanlı döneminde tabiiyet, İslam hukuku çerçevesinde değerlendirilirdi. Bu bağlamda mültecilik statüsünü almada dini aidiyetin herhangi bir etkisi söz konusu olmadığı gibi iltica edene de vatandaşlık

---

¹⁰ Mülteci kelimesi, ırkı, dini, toplumsal gruba mensubiyeti veya siyâsî düşüncesi nedeniyle zulme uğrayacağından korktuğu için vatandaşı olduğu ülkeden ayrılarak, başka devletin koruması altına giren kişiye verilen statüyü ifade etmektedir.

¹¹ CDA. Y. PRK. ASK. 184/55, 25 Ağustos 1902.

¹² CDA. BEO. 2664/199742, 9 Eylül 1905.

¹³ CDA. DH. SYS. 4/5 (11), 24 Temmuz 1911.

¹⁴ CDA. HR. MKT. 365/84.

hakkı verilmemektedir¹⁵. Tabiiyet talebinde bulunanların vatandaşlığa kabulünde ise dini esaslar dikkate alınmaktaydı. İslam hukukuyla birlikte başka devletlerle yapılan antlaşmalar da tabiiyetin tespitinde önemli yer tutuyordu. Nitekim 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ikinci maddesi, iltica ettikten sonra din değiştirenlere ayrıcalık sağlamaktaydı. Osmanlı Devleti'nin tabiiyet konusunda yaşanan bir takım sıkıntıları gidermek için çıkardığı 1869 tarihli Tabiiyet Kanunu ise Osmanlı uyrukluğunun kazanılmasında dini aidiyet yerine kan bağı ilkesini esas aldı. Bununla birlikte Osmanlı tabiiyetine geçmek için iki şart getirildi. Birincisi, tebaası olunan devlet kanununa göre reşit olmak, ikincisi de Osmanlı topraklarında beş yıl ikamet etmekte¹⁶. Ancak aynı kanunun dördüncü maddesinde geçen “bu şartları yerine getirmeyen ecnebiyi, istisna olarak Osmanlı tabiiyetine kabul eder” hükmü¹⁷, devlete tabiiyet kazandırma konusunda daha geniş bir çerçevede hareket etme şansı yaratmıştı. Nitekim Osmanlı Devleti, kendisine iltica eden mültecilerden Osmanlı tabiiyetini isteyenler için bu hükümden yola çıkarak tabiiyet hakkı vermiştir. Ancak bu hakkın kullanımı, söz konusu kişilerin Osmanlı tabiiyetine geçtikten sonra hiçbir zaman ecnebi tabiiyeti iddiasında bulunmayacaklarına ve buldukları takdirde hemen sınır dışı edileceklerini kabul ettiklerine dair bir dilekçe vermelerine bağlı kılındı¹⁸. Böylece Osmanlı Devleti'nin kendisine sığınan bu kişileri korumayı vazife edinmesi, hatta bazı koşullarla tabiiyet hakkı vermesi de iltica edenlerin sayılarını arttırmıştır. Bu bağlamda Rus askeri olup Japonya'ya firar ile oradan İstanbul'a gelen ve memleketine dönmeyeceğini ifade eden Kazan ahalisinden Feyzi¹⁹ ile yine firar edip İstanbul'a gelen Zinetullah²⁰ ve bunun dışında iki firarı Rus askeri de ikamet ve nüfusa kayıt için Ankara'ya gönderilmiştir²¹.

¹⁵ Hüseyin Baysa, “İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, Gaziantep 2016, s. 45.

¹⁶ Tabiiyet Kanunu ile ilgili bilgi için bkz. Cihan Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2004; İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

¹⁷ Osmanlı Devleti, Tabiiyet Kanunu'nun istisnai hükmüne sıkça başvurmuş ve özellikle başta muhacirler olmak üzere Osmanlı tabiiyetine girmek isteyenler için bu usul uygulanmıştır. Burada insani hassasiyetlerin yanında dinî unsurların da dikkate alındığı şüphesizdir. İhtida eden gayrimüslimlerin, dilekçe vermeleri halinde hemen Osmanlı tabiiyetine kabul edilmeleri bu görüşü desteklemektedir. Ancak zamanla ihtida ettiği iddiasıyla Osmanlı tabiiyetine geçip mensup oldukları devlet kanunlarından kaçanların yanı sıra suiüstimallerin devletlerarası sorun haline gelmesi nedeniyle 1913 yılında Osmanlı tabiiyetine kabulde uygulanan istisnadan vazgeçilecektir (İbrahim Serbestoğlu, “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Cilt 29, Sayı 29, Ankara 2011, s. 206).

¹⁸ CDA. DH. SYS. 4/5 (11), 24 Temmuz 1911.

¹⁹ CDA. ZB. 397/92, 23 Ocak 1906.

²⁰ CDA. ZB. 397/77, 2 Aralık 1905.

²¹ CDA. ZB. 397/79, 10 Aralık 1905.

İltica olaylarının yaşanmasının bir sebebi de Rusya'da ekonomik krizlere bağlı olarak ordu mensuplarının yaşadıkları parasal sıkıntılardır. Firar ederek Hopa'ya gelen üç Rus askeri sorgularında, Batum'da beş yıldır topçu taburunda çalıştıklarını, ancak tahsisat yokluğundan dolayı aç kaldıklarını söylüyor, İslamiyet'i kabul ile Hopa'da her ne iş verilirse hizmete hazır olduklarını belirtiyorlardı²². Nitekim gelenlerden bir kısmı Osmanlı ordusunda istihdam edildiği gibi bazılarının maaş ve tayinat tahsisi (günlük geçim için gerekli bedel) de yapılıyordu. Rus ordusunda topçu olarak görev yaparken ailesiyle birlikte Kars'a gelerek Müslüman olan bir yüzbaşıya maaş ve tayinat ödenmesi isteği bu kabildendi²³.

Firar ve iltica olaylarının tamamının Rusya'daki askeri sistemden kaynaklanmadığı muhakkaktır. Firar sebepleri arasında, bu askerlerin Osmanlı ülkesinde bulunan akrabalarının yanlarına gitmek istemeleri de vardır. Bu doğrultuda gelen isteklerin Osmanlı Devleti'nce olumlu karşılandığı görülmektedir. Nitekim firar edip İstanbul'a gelen Kırımlı Vasil'in Eskişehir'deki akrabalarının yanına gönderilmesi isteği uygun bulunmuştur²⁴. Ayrıca aynı istekte bulunan Rusya'nın Kuban Vilayeti ahalisinden ve asker firarisi olarak pasaportsuz Sivastopol'dan Ankara'ya gelen Kafsultan bin Hacer Ahmed'in burada bulunan yakınlarının yanında kalma isteği yerine getirildiği gibi²⁵, firar ederek Batum'dan İstanbul'a gelen Fettah bin Süleyman ise İzmir'deki akrabasının yanına gönderilmiştir²⁶. Bu tür uygulamalar daha sonraki tarihlerde de devam etmiş, Rusya'nın Kars ordusuna mensup üç nefer firar ve iltica ederek Hopa'nın Hanıkoba kordonuna gelmiş, Akçaşehir'deki hemşerilerinin yanına gitmek isteyen bu kişiler, Trabzon Vilayetince İstanbul'a gönderilmişti²⁷. Görüldüğü gibi iltica eden askerlerin ülke içinde dolaşımına ve bir kısmının bu şekilde yakınlarının yanında ikamet etmelerine izin verilmiştir.

İltica ederek Osmanlı'ya sığınan askerlerin sorgulanmaları sırasında verdikleri ifadelerden, firar sebepleri arasında Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet'i ilanının önemli bir payı olduğu görülmektedir. Nitekim firar eden askerler sorgularında bu durumu açıkça ifade etmiş, "*Rusya'da meşrutiyet istihsalı emeline nail olamadıklarından dolayı meşrutiyetperver Osmanlı hükümetine iltica eylediklerini ve hükümeti seniyyeye hizmet etmek*²⁸" istediklerini belirtmişlerdir. Yine firar eden

²² CDA. DH. MKT. 982/64, 26 Haziran 1905.

²³ CDA. A. MKT. NZD. 256/80, 29 Mayıs 1858.

²⁴ CDA. ZB. 397/6, 18 Nisan 1905.

²⁵ CDA. ZB. 398/68, 14 Şubat 1907.

²⁶ CDA. ZB. 401/81, 17 Haziran 1905. Bir başka örnekte, firar ile Odessa'dan İstanbul'a gelen Kırımlı İbrahim'in Manisa'daki akrabasının yanına gidip yerleşme isteği, İdare Komisyonu mazbatası ile uygun görülmüş ve oraya gönderilmesine karar verilmiştir (CDA. ZB. 401/94, 5 Temmuz 1906).

²⁷ CDA. DH. SYS. 4/5 (8-9-10).

²⁸ CDA. DH. SYS. 4/5 (93), 19 Kasım 1911.

askerlerin büyük oranda kaçtıkları sınır vilayetlerinden biri olan Erzurum'dan Vali Emin Bey Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında, “*Meşrutîyetin Rusya memalikinginde uyandırdığı ayanıkarane bir feyiz ve tesir icabınca memalik-i mez'kure kıtaat-ı askerîyesinden fevc fevc firar eden İslam ve Hristiyanlar vatanımızı kendilerine bir dâriü'l-âmân ittihaz etmekte ve tâbiyyet-i Osmanîye'ye dâbil ve şeref-i İslam ile müşerref olmak için Saltanat ve Hilafet-i kübranın cenâb-ı re'fet ve şevkatine iltica eylemektedirler*”²⁹ diyerek, firar hususunda Meşrutîyet'in ilanının ve Rus coğrafyasında uyandırdığı etkinin önemine dikkat çekmiştir.

Meşrutîyet döneminin getirdiği kısmi özgürlük ortamı şüphesiz ki Rusya'da zulüm ve şiddet gördüklerini ifade eden firarı Rus askerleri için önemli bir kaçış noktasıydı. Rusya'nın Oltu'daki 26. Piyade Alayı Zerdenis (şimdiki adı Sarısaz) hudut bölüğünden olup 5. Kaleboğazı hudut bölge mıntikasına sığınan bir onbaşı ve üç nefer verdikleri ifadelerinde, orduda uğradıkları zulme tahammül edemediklerinden, Rus idaresinden memnun olmadıklarından ve Rus ordusundaki disiplin ile eğitim sırasında uğradıkları şiddette dayanamadıklarından iltica ettiklerini belirtmişlerdir³⁰. Bununla birlikte daha önce Osmanlı topraklarına firar eden akraba ve arkadaşlarından aldıkları mektuplar, yeni firar olaylarının yaşanmasına ve böylelikle sayılarının her geçen gün artmasına neden olmuştur. Nitekim bu askerler, gördükleri zulümden dolayı daha önce Osmanlı'ya firar ederek sığınan arkadaşlarından aldıkları mektuplarda, “*memalik-i Osmanîye'deki serbest amel ve hüsnü idareden bahsedilmesinden*”³¹ dolayı iltica ettiklerini belirtmişlerdir.

Rus firarı askerlinin sorguları sırasında verdikleri cevaplardan, bir diğer firar sebebinin de Osmanlı mekteplerinde eğitim görmek olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'daki mekteplerden birine girmek amacıyla firar ettiklerini belirten Avusturya tebaasından olup zabıt sıfatıyla Rusya ordusunda hizmet veren Nikolay ile Minallah bin Habîbullah adlı bir Rus askeri, bu amaçla önce Sohum'a, oradan da Trabzon'a gelerek hükümete iltica isteğinde bulunmuştur³². Bu isteğe binaen vilayetçe İstanbul'a gönderilen ve polis müdüriyetinde bekletilen Rus askerleri hakkında ilgili kurumlar arasında pek çok yazışma yapıldığı anlaşılmaktadır. Dâhiliye Nezareti, Maliye Nezaretine gönderdiği yazısında, söz konusu kişilerin acilen leyli mekteplerinden birine kayıt ettirilmesi ve Nezarete bilgi verilmesini istemiştir³³. Ancak Nezaret, yaş 16'yı aşan ve yaklaşık 19 yaşında bulunan söz konusu kişilerin ayrıca Türkçeyi de bilmemesinden dolayı bu mekteplerden birine kayıtlarının mümkün olamayacağını bildirmiştir. Dâhiliye Nezareti, durumdan ayrıca Harbiye Nezareti ile Sadaret makamını da haberdar etmiş, konu hakkında bir çözüm yolu bulmaya

²⁹ CDA. DH. SYS. 4/5 (27), 9 Eylül 1911.

³⁰ CDA. DH. SYS. 4/5 (123), 25 Ocak 1912.

³¹ CDA. DH. SYS. 4/5 (89), 21 Ocak 1912.

³² CDA. DH. SYS. 4/5 (65), 15 Kasım 1911.

³³ CDA. DH. SYS. 4/5 (60), 13 Kasım 1911.

çalışılmıştır. Harbiye Nezaretine gönderilen yazıda, firari Rus askerlerinin yaklaşık 19 yaşında bulunmasından dolayı mülkiye mekteplerinden birine kaydı mümkün olamayacağından ve Türkçe konuşma ve yazmayı bilmediklerinden Mektebi Askeriye Müfettişliğine veyahut İmalat-ı Harbiye Müdüriyetine bağlı askeri mekteplerden birine kayıt ve kabulü ile sonucunun bildirilmesi istenilmiştir³⁴. Ancak bu istek de Harbiye Nezaretince, askeri mekteplere talebe kabul işlemlerinin son bulması sebebiyle uygun görülmemiş, gelecek sene oluşacak talebe kabul komisyonuna müracaat etmeleri tavsiyesinde bulunulmuştur³⁵. Sonuç olarak Sadaret, zabıta ibtidai mektebine müracaatlarının uygun olacağı kararına vararak gerekenin yapılmasını istemiştir³⁶.

Tüm bu sebeplerin yanı sıra casusluk amacıyla firar ve iltica eden Rus askerleri de mevcuttu. Nitekim bu durum Hariciye Nezaretinin uyarısı ile Harbiye Nezaretince sınır vilayetlerine bildirilmiş, giderek artan Rus firari askerlerinin casus olma ihtimallerine karşı ilgili memurlardan son derece dikkatli davranılması istenmiştir³⁷. Rus bahriye zabıtlarından olduğunu, Giresun'a gelerek Osmanlı tabiiyetini kabul ve ihtida³⁸ edeceğini beyan eden bir şahıs, bu bağlamda şüphe uyandırmıştı³⁹. Konunun Giresun Kaymakamlığından bildirilmesi üzerine Dâhiliye Nezaretinden Trabzon Vilayetine gönderilen yazı ile Rus bahriye zabıtının casus olması ihtimaline binaen nezaret altında bulundurulması ve hakkında Hariciye Nezaretinden bilgi alındıktan sonra duruma göre davranılması isteniyordu⁴⁰. Kayıtlardan konunun son derece önemsendiği ve gerek Dâhiliye Nezareti ile Trabzon Vilayeti gerek nezaretler arasında pek çok yazışma yapıldığı anlaşılmaktadır⁴¹. Dâhiliye Nezareti Hariciye Nezaretinden Rusya'da bir bahriye hastanesinde tımarcı olduğunu beyan eden kişi hakkında ayrıntılı bir araştırma yapılmasını istediği gibi Trabzon Vilayetinden de kişinin sorgulanmasını ve kendisi tarafından yazılan ifadesine ek olarak Rusya'nın hangi şehrinde, hangi hastanesinde tımarcılık ettiği ve önceki isminin tahkik edilerek gönderilmesini bildirdi⁴². Sonuç olarak yapılan araştırmada, Petersburg Sefaretinden alınan bilgi doğrultusunda, söz konusu şahsın ifadesinde yalan beyanda bulunduğu ortaya çıkmıştır⁴³.

³⁴ CDA. DH. SYS. 4/5 (65), 15 Kasım 1911.

³⁵ CDA. DH. SYS. 4/5 (75), 22 Kasım 1911.

³⁶ CDA. DH. SYS. 4/5 (77), 2 Ocak 1912.

³⁷ CDA. DH. SYS. 4/5 (44), 21 Ekim 1911.

³⁸ İhtida kelimesi, diğer dinlerden veya dinsiz iken İslam dinine girme anlamında bir terimdir. İhtida kelimesi din değiştirme anlamına gelirken, Müslüman olmak suretiyle hidayete eren, gerçeğe ulaşan, doğru yolu bulan kimselere, daha genel bir ifade ile şeref-i İslam ile müşerref olmuş insanlara da mühtedi denilmektedir.

³⁹ CDA. DH. SYS. 4/5 (141), 21 Nisan 1912.

⁴⁰ CDA. DH. SYS. 4/5 (140), 22 Nisan 1912.

⁴¹ Bu yazışmalarla ilgili bkz. CDA. DH. SYS. 4/5 (156-157-162).

⁴² CDA. DH. SYS. 4/5 (156), 26 Mayıs 1912.

⁴³ Konuyla ilgili yapılan araştırma ve yazışmalarla ilgili bkz. CDA. DH. SYS. 4/5 (190-191).

Rus askeri firarilerindeki artışın bir diğer sebebi de, Osmanlı-Rus sınırının giderek genişlemesidir. İki devletin daha önce sınır bağlantıları olduğu gibi, özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Kars, Ardahan, Batum ve çevrelerini elde ederek sınırlarını Osmanlı aleyhine genişletmesi, söz konusu firarları daha kolaylaştırmıştır. Nitekim 1878'de Kars merkezli Karskaya Oblast idari birimini kuran Rusya, bu oblastı Kars, Ardahan, Oltu ve Kağızman olmak üzere dört alt bölgeye ayırdığı gibi, yine bu süreçte sınır bölgesi olması dolayısıyla özel önem verdiği bölgeyi -askeri yığınak yaparak- Osmanlı-Rus sınırında önemli bir askeri merkez hâline getirdi⁴⁴. Rusların bölgede oluşturdukları bu askeri birliklerden çok sayıda firar olayının yaşandığı ve buralardan firar eden askerlerin hudut karakolları ile askeri birliklere sığındıkları görülmektedir.

Osmanlı Devletine Sığınan Rus Firari Askeri Mülteciler

Çeşitli sebeplerle Rus ordusunda ağırlıklı olarak 19. yüzyıldan itibaren görülen firar olayları, Osmanlı Devleti'nce kabul görmeleri ile farklı bir boyut kazandı. Osmanlı kayıtlarında "*Rus mülteciler*" şeklinde değerlendirilen bu firari askerlere karşı devletin tavrı, "*şan-ı devlet gereği*" genellikle himayeden yana olmuştur. Ayrıca devlet makamlarınca memlekete yabancı olan bu kişilerin geçim sıkıntısı başta olmak üzere herhangi bir sıkıntıya düşmeleri asla istenmediği için gerekli önlemlerin alınması konusunda ilgili kişiler uyarılmıştır. İltica eden askerlerin Rus konsolosluklarınca zorla tutuklanarak iade edilmesi ihtimaline karşılık da, bunların konsoloslukların bulunmadığı yerlere sevki uygun bulunmuştur.

Daha çok Erzurum, Trabzon, Giresun gibi sınıra yakın hudut komutanlıklarına, Ereğli gibi Rus filosunun deniz bağlantısı olan yerler ile İstanbul'a çok sayıda Rus askeri firar etmiştir⁴⁵. Askerlerin bir kısmı silahsız bir kısmı da silahlı olarak firar etmiş ve iltica talebinde bulunmuşlardır. Yapılan yazışmalarda, askerlerin silahsız ya da silahlı oldukları özellikle belirtildiği gibi, bir güvenlik önlemi olarak silahlı olanların silahlarının alındığı anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Serbest-Demirci, a.g.m., s. 2715, 2727.

⁴⁵ Firar ve iltica eden kişiler arasında sadece askerler bulunmuyordu. Erzurum Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Petersburg, Tiflis ve Novgorod ahalisinden olup 16-17 yaşlarındaki 3 gencin Karakilise'ye iltica ettikleri bildiriliyordu (CDA. DH. SYS. 4/5 (52-53), 18 Ekim 1911). Ayrıca Rus tebaasından olup Yalta'ya bağlı Otarcık karyesinden firar ile Trabzon'a gelerek iltica eden Ahmet bin Abdülrafi adındaki bir çocuk, müracaatı üzerine mekteplerden birine kayıt edilmesi için İstanbul'a gönderilmiştir. Zeki ve tahsile müsait görülen bu çocuğun leylî mekteplerden birine kaydının uygun olacağı Trabzon Vilayetinden gönderilen bir yazı ile bildirilmiş, bunun üzerine Dâhiliye Nezareti Maliye Nezaretinden gereğinin yapılmasını istemiştir (CDA. DH. SYS. 4/5 (59), 13 Kasım 1911).

Örneğin Rusya'nın Sarıkamış'ta bulunan 155. Alayı efradından Çariko Kaçıkof'un silahsız olarak hudut bölüğüne gelerek teslim olduğu belirtilirken⁴⁶, yine Rusya'nın hudut bölüğü efradından bir neferin de silah ve on beş adet fişegiyle iltica ettiği bilgisi veriliyordu⁴⁷.

Önce sorguları yapılan bu askerlerin verdikleri ifadelerden kendilerine, ismi, doğum yeri, babasının mesleği ile diğer aile üyelerinin durumları, eğitimi ve neden firar ettiklerine dair sorular sorulduğu anlaşılmaktadır⁴⁸.

Sorguları tamamlandıktan sonra firar ettikleri bölgelerin yerel idaresine teslim edilen askerlerle ilgili iltica kabul muameleleri yapılıyordu. Bu muamelelerde gönüllülük esas alınıyordu. Konuyla ilgili Erzurum Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Muson Müfrezesine iltica eden yirmi üç neferin Rus ordusuna geri dönmek istemedikleri, bunları ikna için gelecek olan Rus kıtaatı kumandanının başarılı olması durumunda, müfrezedeki Osmanlı askerlerinin kendilerine sınıra kadar refakat etmesi konusunda nasıl bir muamele yapılması gerektiği sorulmuştu. Buna karşılık Nezaretten gelen cevabi yazıda, görevli Rus kumandana hürmet gösterilmesi ve kararlarına muhalefet edilmemesi, kumandanın maiyetinde asker bulunursa bunların silahsız kabulü, iltica suretiyle Osmanlı'ya sığınan bu askerler hakkında cebir ve şiddete meydan verilmemesi, kendi arzuları ile dönmeyi kabul ettikleri takdirde engel olunmaması ve Osmanlı müfrezesinin sınıra kadar refakatine gerek olmadığı belirtiliyordu⁴⁹. Yine Trabzon Vilayetinden gönderilen yazıda, Rusya'nın Kars ordusuna mensup 154. Piyade Alayı 2. Tabur askerlerinden üç neferin firar ederek Hopa'daki Osmanlı tabur merkezine geldikleri ve iltica etmek isteyen bu kişiler hakkında kabul muamelelerinin yapılması için yerel idareye teslim edildikleri, içlerinden Türkçe konuşabilen birinden firar sebeplerinin öğrenilmesi istenmiştir. Bununla birlikte bu askerler, İslamiyet'i kabul ile iltica ve ebet müddet Osmanlı himayesini girmek istediklerini beyan etmişlerdir⁵⁰. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, kendisine iltica yoluyla firar eden askerleri kabul etmekle birlikte, bu durumun iki devlet arasında sorun teşkil etmesine engel olmak için bunların kendi arzularıyla sığınma talebinde bulduklarını da beyan etmelerini istemiştir.

Rus memurların firar ve iltica eden askerleri geri götürmek için ikna etmeye çalıştıkları görülmektedir. Osmanlı Devleti bu duruma engel olmak için gelen mültecilere devlete yakışır şekilde iyi davranılmasını istemekle birlikte, devletlerarası ilişkileri de dikkate alarak ilgili Rus memurlarına her türlü yardım

⁴⁶ CDA. DH. SYS. 4/5 (29), 18 Eylül 1911.

⁴⁷ CDA. DH. SYS. 4/5 (69), 18 Kasım 1911.

⁴⁸ Birkaç örnek için bkz. CDA. DH. SYS. 4/5 (85-87).

⁴⁹ CDA. DH. SYS. 4/5 (5), 18 Temmuz 1911.

⁵⁰ CDA. DH. SYS. 4/5 (8), 4 Haziran 1911.

ve kolaylığın gösterilmesi gerektiğini belirtiyordu⁵¹. Nitekim zaman zaman bu ikna çalışmaları başarılı oluyor, iltica eden askerler Rusya'ya iade ediliyordu. Erzurum Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, gelen mültecilerden birinin Rus konsolosluğu tarafından kandırıldığı ve iadesinin sağladığını bildiriyordu. Vilayet ayrıca mültecilerin Rus yetkililer tarafından gerek ikna yoluyla gerek zorla tutuklanarak götürülebileceğinden bahisle bunlarla ilgili biran önce gerekli önlemlerin alınmasını istiyordu⁵².

Fırar eden askerlerle ilgi kabul muamelelerinin biran önce tamamlanması için gerek hudut komutanlığı gerek yerel idareler, işlemlerin hızlandırılmasını istiyordu. Rusya Hudut Komutanlığı, 1 Temmuz 1911 tarihli tezkeresinde bu durumu açıkça ifade ediyor ve doğabilecek sıkıntılara dikkat çekiyordu. Komutanlık, askerlerin Osmanlı Devleti'ne bu derece ilgi göstermeleri hoş gitse bile mültecilerin merkez vilayete geldikten sonra kabul muamelelerinin günlerce uzaması, kendilerinin avare dolaşmaları ve burada harçlıklarının bitmesi sebebiyle sefaletе düşüklerini belirtiyor, bu durumun ise büyük bir ümitle gelmiş olan askerlerin kalplerinde pişmanlık uyandırabileceğini ifade ediyordu. Komutanlık ayrıca çalışkan ve çoğunluğu sanat sahibi olan bu kişilerin muamele işlemleri ne kadar hızlandırılırsa o kadar çabuk iş bulup geçimlerini sağlayacaklarını, aksi takdirde sefaletе düşüp duydukları pişmanlıkla geri dönmek istemelerinin devletin şerefi namına hanel getireceğini, böyle bir duruma mahal vermemek için bir an önce gerekenin yapılmasını istiyordu⁵³. Fırar eden askerlerin en fazla bulunduğu yerlerden biri olan Erzurum Vilayeti de bu konudaki sıkıntılarını sıklıkla dile getiriyordu. Vilayet, hudut komutanlığından iki Rus neferinin daha geldiğinin haber alındığını bildiriyor, ihtida işlemlerinin tamamlanması için üç defa konsoloshaneye tezkere yazmak gerektiğini belirtiliyordu⁵⁴.

Vilayetlerin fırası askerlerle ilgili yaşadıkları en büyük problemlerden biri şüphesiz ki, bunların iskân, iaşe ve diğer masraflarının temini noktasında ortaya çıkıyordu. Bu bağlamda kabul işlemlerinin kısa bir sürede halledilmesinden yana olan ve merkezden sürekli tahsisat yardımı isteyen vilayetlerin isteklerinin ise başlangıçta olumlu karşılanmadığı görülmektedir. Dâhiliye Nezaretinden Erzurum Vilayetine gönderilen yazıda, ihtida işlemlerinin ertelenmemesi istendiği gibi mülteci sayısının artmadığı sürece tahsisat gönderilemeyeceği de belirtiliyordu⁵⁵. Nezaret, askerlerin masraflarının buldukları bölgenin yerel idarelerince karşılanmasını istiyordu. Bu durumda askerlerin kaldığı süre içinde ihtiyaçları söz konusu yerlerin belediye bütçelerinden karşılanıyordu. Ancak

⁵¹ CDA. DH. SYS. 4/5 (1); (3/2), 25 Temmuz 1911.

⁵² CDA. DH. SYS. 4/5 (32), 26 Eylül 1911.

⁵³ CDA. DH. SYS. 4/5 (2).

⁵⁴ CDA. DH. SYS. 4/5 (13), 27 Temmuz 1911.

⁵⁵ CDA. DH. SYS. 4/5 (12), 2 Ağustos 1911.

gerek Erzurum gerek Trabzon belediyelerinin bütçelerinde kendi bölgelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak dahi para bulunmuyordu. Her iki vilayette bu sıkıntılarını Dâhiliye Nezaretine bildiriyorlar, gerekli çözümün bulunmasını istiyorlardı⁵⁶.

Erzurum Valisinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Rus mültecilerin işelerine imkân bulunamadığı gibi her birine kisve bahası⁵⁷ olarak verilen 150⁷şer kuruşa karşılık belediyenin bu gibi masrafları ödemeye gücü olmadığından, yüzlerce nüfus iltica ederse geçimlerini sağlamanın mümkün olmadığı belirtiliyordu⁵⁸. Trabzon Vali Vekili Osman, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında aynı durumdan şikâyet ediyor, daha önce gelen dört nefer Rus askerinden başka üç neferin daha geldiğini ve ihtimal ki başkalarının da geleceğini, ancak Trabzon Belediyesinin bütçesi uygun olmadığından bunların işelerinde sıkıntı çekildiğini bildiriyor, bir an önce konuyla ilgilenilmesini istiyordu⁵⁹.

İltica eden askerlerin her birine kisve bahası dışında bir de günde 10 kuruş verilmekteydi⁶⁰. Vilayet belediyelerinin uzun süre bu yükü kaldıramayacakları ortadaydı. Ancak firari askerlerle ilgili bundan sonrasında nasıl bir tutum sergileneceği konusunda da bir netlik yoktu. Trabzon Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda bu duruma bir kez daha dikkat çekilmiş, uzun süre bunların geçimlerinin sağlanamayacağı bildirilerek, rençberliğe ilgi duyan bu askerlerin nereye sevk edileceği ve haklarında ne gibi muamele yapılacağı sorulmuştur⁶¹.

Şüphesiz ki bunların sevklerini gerektiren bir diğer husus da sığındıkları bölgelerin Rus hudut sınırına yakın yerler olmasıydı. Firari askerlerin iadesini devletlerarası hukuka aykırı bulan Osmanlı Devleti, bunların sınıra yakın ve Rus konsolosluklarının bulunduğu yerlerde iskân edilmesini istemiyordu. Rusya konsoloshanesinin bunları tutuklayarak, memleketlerine geri götürmek istemesi veya askerlerin casus olma ihtimaline karşılık “*casusluğa gayri müsait mahallere ertelenmeden sevkleri*” isteniyordu. Bu durum, askerlerin iltica ettiği vilayetler tarafından da dile getiriliyor, söz konusu kişilerin Rus hudut sınırına yakın bölgelerde bulunmasının doğuracağı sıkıntılara dikkat çekiliyordu. Bu bağlamda

---

⁵⁶ CDA. DH. SYS. 4/5 (3-13-15).

⁵⁷ Kisve bahası, İslam’a geçmiş ya da geçme durumunda olan kişiye adet ve kanun gereği temin etmek zorunda olduğu yeni elbise için verilen paradır (Nikolay Antov, “Kisve Bahası Arzuhalleri: Osmanlı Döneminde Balkanlarda İslamlaşma Sürecine Dair Bir Kaynak”, *Kebikeç*, Dosya: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Devlet Toplum Kimlik Üzerine Yazılar, Sayı 10, Ankara 2000, s. 90).

⁵⁸ CDA. DH. SYS. 4/5 (3), 3 Temmuz 1911.

⁵⁹ CDA. DH. SYS. 4/5 (16), 24 Ağustos 1911.

⁶⁰ CDA. DH. SYS. 4/5 (91), 28 Kasım 1911.

⁶¹ CDA. DH. SYS. 4/5 (15), 22 Ağustos 1911.

Trabzon Valisi Süleyman Nazif tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, çeşitli tarihlerde gelen on bir firarı şahsın sefil bir halde dolaştıkları, hatta geçimlerini sağlamak için dilencilik yaptıkları belirtiyor, çoğunluğu bir sanat sahibi olan bu kişilerin debbağhanede çalışan işçiler arasına dâhil edilerek gelir temin etmelerine yardımcı olunmuşsa da hududa yakın vilayetlerde istihdamlarının uygun olamayacağı söyleniyordu. Vali Nazif ayrıca, geçimlerini sağlayacak yerlere sevk edilinceye kadar bölgeden hemen uzaklaştırmak adına İstanbul'a gönderilmeleri teklifinde bulunuyordu⁶².

Nitekim bu durum kurumlar arası yazışmalara da sebep olmuş, Sadarettin Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazı ile mülteci askerlerin sınıra yakın yerlerde bulunmalarının sakıncalı olduğu belirtilmiş, hem huduttan uzak hem de geçimlerini daha rahat sağlayacakları yerlere sevkleri uygun görülerek, o vakte kadar da belediyelerin yardımlarına devam etmesi istenmiştir⁶³.

Sadarettin, firari askerlerin iskân, iâşe ve sevk masraflarının yerel yönetimlerce karşılanması isteğine rağmen, vilayetlerden para istenmeye devam edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Erzurum'dan gelen yazıda, çoğunluğu sanat sahibi olan ve çalışmak için İstanbul'a gitmek isteyen on beş kişinin⁶⁴ her birine elbise ve ayakkabı için 120, yük taşıyacak hayvanlar için 114, vapur ücreti için 50, sandal için 10, İstanbul'a gidinceye kadar yolda yemek ve kalacakları han parası için 30 kuruş ki, kişi başı 324 kuruş, toplamda ise 4860 kuruşa ihtiyaç duyulduğu belirtiliyordu. Ayrıca burada buldukları süre içinde 350 kuruş masraf yapıldığı, bundan sonra kalacakları süre için de günlük 33 kuruş 30 paraya lüzum görüldüğü söylenmiştir⁶⁵. Ancak gelen bu talep de aynı şekilde cevap bulmuş, sevk masraflarının mahallince karşılanması ve gönderilecekleri yerlerde uygun bir iş bulunarak geçimlerini temin etmeleri istenmiştir⁶⁶.

⁶² CDA. DH. SYS. 4/5 (49), 7 Kasım 1911.

⁶³ CDA. DH. SYS. 4/5 (22), 4 Eylül 1911.

⁶⁴ Rusya kıtaatının Sarıkamış civarında yaptığı manevra esnasında Derinköy Alayından 30 nefer firar ederek Karaorgan yakınlarında hududu geçip Kötek Karakoluna uğramışlar, bunlardan 15 nefer ise Erzurum'a gitmiştir (CDA. DH. SYS. 4/5 (22), 18 Eylül 1911).

⁶⁵ CDA. DH. SYS. 4/5 (31), 20 Eylül 1911. Sadarettin gelen bu cevap, vilayetlerle sürekli yazışmalarını devam ettiren Dâhiliye Nezaretinin itirazına sebep olmuş, mahalli ihtiyaçları karşılama noktasında dahi yeterli bulunmayan belediyelerin sevk ve iâşe masraflarını karşılamasının mümkün olmadığı, ayrıca bu masraflar için Nezaret bünyesinde bir karşılık bulunmadığından söz konusu masrafların masarif-i gayri melhuza tertibinden ödenmesi, bu mümkün olmadığı takdirde Maliye Nezaretince diğer bir karşılık bulunmasının zaruri ve mültecilerin orada alıkonulmalarının siyaseten mahzurlu olduğunun vilayetlerden bildirilmesiyle mülteciler için gerekli tahsisatın gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir (CDA. DH. SYS. 4/5 (33), 9 Ekim 1911).

⁶⁶ CDA. DH. SYS. 4/5 (34), 2 Ekim 1911.

Başlangıçta münferiden veya az sayıda görülen iltica yoluyla askeri firar olayları giderek arttı. Bu durumun bir taraftan yerel belediyelerin bütçelerini artık iyiden iyiye zorlayacağı, üstelik Rusya'nın dikkatini çekeceği de muhakkaktı. Erzurum Valisi Celal Bey Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında bu duruma vurgu yapıyor, hudut komutanlığından gelen bilgiler ve daha önce firar eden kişilerin ifadesinden birçok Rus askerinin iltica edeceklerini beyan ile haklarında ne gibi muamele yapılması gerektiğini soruyordu. Celal Bey ayrıca yüzlerce askerin iltica suretiyle gelmelerinin Rusya Devletince hoş karşılanmayacağı gibi münferiden gelen kişiler hakkında yapılan muamelenin bunlara da uygulanmasının zor olacağından böyle bir durumda ne yapılması gerektiği konusunda merkezden bilgi istiyordu⁶⁷.

Böylece gerek gelenlerin sayısının artması ve yerel idarelerin bütçelerinin uygun olamaması gerek bunların biran önce Rus sınırlarından uzak iç bölgelere gönderilmesi zorunluluğu devleti harekete geçirdi. Öncelikle bunların kaldıkları süre boyunca harcanılan, sonrasında ise sevkleri için gerekli olan tahsisatı sağlamak adına vilayetlerin talepleri dikkate alındı. Söz konusu firari askerlerin iskân, işe ve geçimleri için bütçelerinde karşılık olmadığını söyleyen Erzurum Valisi Celal Bey, belediyelerin de yardım edebilecek durumda olmadıklarını belirterek bir miktar tahsisat gönderilmesini istiyordu⁶⁸. Benzer istekler Trabzon Vilayetince de tekrar ettiği için duruma acil bir çözüm bulmak isteyen devlet, öncelikle bunlar için gerekli tahsisatın nereden sağlanacağını belirlemeye çalıştı. Bu meblağın muhacirin tahsisatından ödenmesi düşünüldü. Ancak asker firarisi olmaları nedeniyle muhacir hakkıyla kabul ve iskânları için muhacir talimatnamesi uygun değildi. Maliye Nezareti Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında, “*muhacirin tertibinin memleketlerinden alakalarını kesip maale memalik-i Osmaniye'ye hicret eden abalı-yi İslamiyeye mahsus olduğundan*” münferiden Rusya'dan gelen ve Müslüman olmayan kişiler muhacir olarak kabul edilemeyeceğinden, bu tertipten para ödenmesinin mümkün olmadığını söyledi. Ayrıca Nezaret, zaten muhacirin tahsisatında para kalmadığını da belirterek, söz konusu paranın “*masarif-i gayri melhuza*” tertibinden ödenmesini, bu olmadığı takdirde hazinece bir karşılık tedarikinin zaruri bulunduğunu dile getirdi⁶⁹. Konuyla ilgili Sadareti de bilgilendiren ve görüş isteyen Maliye Nezaretinin bu önerisi Sadaret tarafından da uygun bulunmuş ve Rus mülteci askerler için gerekli paranın bu tertipten ödenmesine karar verilmiştir.

Rus mülteci askerler için gerekli paranın hangi tertipten ödeneceğine dair karar verilmesinin ardından mümkün olduğunca kısa sürede bunların nerelere sevk edileceği hususu gündeme gelmiştir. Daha çok sınırdan uzak iç bölgelere ve özellikle Rus Konsolosluğunun bulunmadığı yerlere sevkleri uygun görülen

⁶⁷ CDA. DH. SYS. 4/5 (4), 19 Temmuz 1911.

⁶⁸ CDA. DH. SYS. 4/5 (13), 27 Temmuz 1911.

⁶⁹ CDA. DH. SYS. 4/5 (38), 11 Ekim 1911.

firari askerlerden Erzurum'a gelenlerin Sivas'a, Trabzon'a gelenlerin ise Ankara'ya gönderilmelerine karar verilmiştir. Buralara gönderilenlerin çiftçilerin yanında yaşama suretiyle veya kendi çalışmalarıyla geçimlerini temin edebilecekleri düşünülmüştür⁷⁰. Bu hususta harekete geçen Dâhiliye Nezareti, her iki vilayetle de yazışmalar yaparak, mültecilerin sevk masraflarının bildirilmesini istemiştir.

Erzurum'daki on beş firari asker için, bunlardan dördü kendi imkânlarıyla gitmiş olduklarından, geri kalan on bir kişinin burada kaldıkları süre de hesaplanarak toplam 5836 kuruş ödeme yapıldı⁷¹. Trabzon'dan gelen yazıda, mültecilerin sayısının günden güne arttığı belirtiliyor, Trabzon'dan Ankara'ya kadar sevk masraflarına ve işlerine karşılık olmak üzere şimdilik 10 bin kuruşluk havalenamenin acilen gönderilmesi isteniyordu⁷². Vilayetin isteğine rağmen Nezaretçe bu meblağ çok bulunmuş, şimdiki kadar kaç kişinin iltica ettiği ve her biri için ne kadar para harcandığı sorulmuştur⁷³. Bunun üzerine Vali Süleyman Nazif tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen 23 Kasım 1911 tarihli cevapta, Trabzon'da bugün itibarıyla on iki nefer Rus mültecisinin mevcut olup bunların Ankara'ya gönderilmeleri için Trabzon'dan Samsun'a kadar vapur ve kayık ücretleri için 280, Samsun'dan Sivas'a araba ücreti 800 ve Sivas'tan Ankara'ya kadar 800, zaruri masrafları için günlük 5 kuruştan 14 günlük için 840, hareket günlerine kadar 1000 ve Samsun'a kadar yanlarına verilecek bir nefer jandarmanın gidiş geliş harcırah ve zaruri masrafları için 65 kuruş ki toplam 3785 kuruşun tahmin edildiği belirtilmiştir. 10 bin kuruşun ise gerek bunların gerek gelmesi beklenen mültecilerin sevkleri ve zaruri ihtiyaçlarına karşılık olmak üzere bir ihtiyat tedbiri olarak istenildiği ifade ediliyordu⁷⁴. Görüldüğü gibi sevk edilecek askeri mültecilerin yanlarında onlara refakat etmesi için jandarmalar da görevlendiriliyordu. Ayrıca sadece orada bulunan mülteciler için değil, gelmesi muhtemel olanlar için de tahsisat talep edilmesi, sayılarının artacağına da göstergesiydi.

Firari askerlerin sayısı arttıkça Erzurum'dan yeniden para talebinde bulunuldu. Erzurum'dan gönderilen yazıda, Erzurum'da bulunan üç mülteci ile bunlara yolda katılacak olan iki nefer mültecinin Erzincan yoluyla Sivas'a kadar sevk masrafı için 1803 ve daha önce üç mülteci için yalnız sevk masrafı olmak üzere belediyeden sarf edilen 165 kuruş olmak üzere toplam 1868 kuruşa ihtiyaç bulunduğu ifade ediliyordu⁷⁵.

⁷⁰ CDA. DH. SYS. 4/5 (49/2), 8 Kasım 1911.

⁷¹ CDA. DH. SYS. 4/5 (54), 18 Kasım 1911.

⁷² CDA. DH. SYS. 4/5 (63), 13 Kasım 1911.

⁷³ CDA. DH. SYS. 4/5 (68), 20 Kasım 1911.

⁷⁴ CDA. DH. SYS. 4/5 (81), 23 Kasım 1911.

⁷⁵ CDA. DH. SYS. 4/5 (82), 19 Kasım 1911.

Her iki vilayetin isteklerini dikkate alan ve Sadaretle⁷⁶ de konuyu istişare eden Dâhiliye Nezareti, Trabzon Vilayetince mevcut askerlerin masrafları için gerekli görülen 3785 ve Erzurum Vilayeti için de 1865 kuruş olmak üzere toplam 5650 kuruşun havale edileceğini bildirmiştir⁷⁷. Erzurum ve Trabzon'dan sevk edilecek kişiler için gerekli olan paranın temini ve gönderilmesi, Meclis-i Vükelanın 27 Kasım 1911 tarihli toplantısında görüşülmüş, burada alınan karara binaen, her iki vilayetçe istenilen toplam 5650 kuruşun masarif-i gayri melhuza tertibinden acilen vilayetlerin defterdarlıklarına gönderilmesi hususunda Maliye Nezaretine emir verildiği bildirilmiştir⁷⁸. Bu arada Erzurum Vilayeti, gelenlerin sayısını ve gönderilecek tahsisatı da dikkate alarak, bunları öncelikle Rus Konsolosluğu bulunmayan Bayburt'a sevk etmeye başlamıştır. Mültecilerin masrafları için her birine günde 10 kuruş verildiğini belirten vilayet, bu durumun Bayburt idaresini de sıkıntıya soktuğunu, bunları orada uzun süre ikamet ettirmek mümkün olmadığından, gerekli tahsisatın acilen gönderilmesi isteğini yinelemiştir⁷⁹.

Beklenen tahsisatın zaman zaman gecikmesi vilayetleri harekete geçirmiş, Dâhiliye Nezareti nezdinde yaptıkları yazışmaları bir süre daha devam etmiştir⁸⁰. Rusya mültecilerinin Ankara'ya sevki için gerekli havalenamenin henüz gelmediğini belirten Trabzon Valisi Süleyman Nazif, gelenlerin sayısının arttığını ve gönderilecek paranın burada buldukları müddetçe yapılan masrafı dahi karşılamayacağını söylüyordu. *"10-15 kadar şahsın iki haftadır maiyetlerini belediye temin etmekte idi. Bundan böyle gerek mevcut gerek gelecek olan eşbasa para sarf edilemeyeceği de belediye riyasetinden ifade olunuyor. Binaenaleyh havale-i matlubenin ödenmesinin hızlandırılması gerekmektedir. Eşbas-ı merkeumenin gönderilecekleri mahallerde dahi sefaletle maruz kalacakları ve vücudlarından istifade edilmeyeceğini"* belirten vali, gerekenin Nezaretçe yapılmasını istiyordu⁸¹. Bunun üzerine Nezaret, Maliye Nezareti ile yaptığı görüşmeler neticesinde her iki vilayetin defterdarlıklarına istenilen paranın gönderildiği bilgisini verdi⁸².

Gönderilen tahsisatla birlikte mültecilerin sevkine başlanmış, Nezaret daha önce de belirtildiği gibi istenilen paranın havalesiyle birlikte Erzurum'daki mültecilerin Sivas'a, sevklerini istemiştir⁸³. Ancak vilayetin, mültecilerin sevk masrafları için kullandığı bu para kısa sürede bitmiştir. Üstelik peyderpey yine iltica yoluyla Rusya'dan gelenlerin sayıları artarak devam ediyordu. Vilayet, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında, bu durumdan şikâyet ediyor, kendi

⁷⁶ CDA. DH. SYS. 4/5 (79, 83), 27, 29 Kasım 1911.

⁷⁷ CDA. DH. SYS. 4/5 (84), 6 Aralık 1911.

⁷⁸ CDA. MV. 159/36.

⁷⁹ CDA. DH. SYS. 4/5 (56-57-91).

⁸⁰ CDA. DH. SYS. 4/5 (97-98), 12 Aralık 1911.

⁸¹ CDA. DH. SYS. 4/5 (92), 29 Kasım 1911.

⁸² CDA. DH. SYS. 4/5 (96), 17 Aralık 1911.

⁸³ CDA. DH. SYS. 4/5 (50), 9 Kasım 1911; DH. SYS. 4/5 (103), 28 Aralık 1911.

ihtiyaç ve masraflarını dahi karşılayamayan belediye gelirleriyle mültecilerin geçim ve sevkیاتlarının mümkün olmadığını söylüyordu. Ayrıca ya gerektiğince sarf edilmek üzere uygun miktarda bir meblağın tahsisini ya da mültecilerin kabul edilmemesini istiyordu⁸⁴. Devletin gelen mültecilere kapısını kapatmayacağı muhakkaktı. Dolayısıyla vilayet, *“bunların daha önce takdir edilen masrafı gün geçtikçe artmak suretiyle verilen tahsisatla temin edilemeyeceğini”* belirterek, Nezaretten yeniden para talebinde bulunmuştur⁸⁵. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti vilayetten, daha sonra iltica edenlerin sayısını, ihtiyaç ve sevkleri için ne kadar paraya ihtiyaç bulunduğunun acilen bildirilmesini istemiştir⁸⁶. Vilayet, daha sonra gelen on iki Rus mülteci askerin masrafları için 5900 kuruşluk havalename isteğinde bulunmuş, bu durum pek çok yazışmaya sebep olmuş⁸⁷, sonuç olarak Maliye Nezareti istenilen parayı Erzurum Defterdarlığına göndermiştir⁸⁸.

Aynı tarihlerde Trabzon’da bulunan ve Samsun üzerinden Ankara’ya gönderilecek firari askerlerin sevklerine başlanmış, on üç mülteci yola çıkarılmıştı. Bununla birlikte Trabzon Vilayeti de mültecilerin masrafları için daha önce gönderilen paranın yeterli olmadığından şikâyetle yeniden para talebinde bulunmuştur. Trabzon Valisi Süleyman Nazif Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında, havale edilen para ile mültecilerin Ankara’ya sevk edildiklerini belirtmekle birlikte, burada buldukları müddetçe işleri için belediyeden sarf edilen 1050 kuruşun karşılığı bulunmadığından, söz konusu meblağın vilayete gönderilmesini istemiştir⁸⁹.

Trabzon Vilayetinin bu isteğine binaen mültecilerin gönderildiği Ankara Vilayetinin durumu da pek iç açıcı değildi. Nitekim sadece Trabzon’dan gelen mülteciler değil, kısa bir süre sonra Dâhiliye Nezaretinin emriyle Erzurum’a gelen mülteciler de Samsun üzerinden Ankara’ya gönderilmeye başlandı. Ancak vilayet, Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında, mültecilerin sayısı artmakla birlikte, bunların kendilerini idare ve geçimlerini temin edebilecek bir iş bulamayarak sefaletе düştüklerini belirtiyor, hatta bunlardan bir kısmının ihtiyaçlarını karşılamak için suçlara karıştığını bildiriliyordu. Vilayet, bunların sefalet ve perişanlığa düşmelerine engel olmak ve kolayca iş bulup geçimlerini sağlayabilecekleri farklı bir yere gönderilmelerini istiyordu⁹⁰. Bu teklif Dâhiliye Nezaretince de uygun bulunmuş, Ankara’ya gönderilen Rus mültecilerin daha rahat iş bulabilecekleri Konya’ya gönderilmesine karar verilmiştir. Eskişehir üzerinden Konya’ya gönderilecek mültecilerin masraflarının karşılanması da yine

⁸⁴ CDA. DH. SYS. 4/5 (64), 12 Kasım 1911.

⁸⁵ CDA. DH. SYS. 4/5 (104), 25 Aralık 1911.

⁸⁶ CDA. DH. SYS. 4/5 (62), 15 Kasım 1911.

⁸⁷ CDA. DH. SYS. 4/5 (121-122-125-126).

⁸⁸ CDA. DH. SYS. 4/5 (124), 13 Şubat 1912.

⁸⁹ CDA. DH. SYS. 4/5 (109), 4 Ocak 1912.

⁹⁰ CDA. DH. SYS. 4/5 (100), 17 Aralık 1911.

sorun teşkil etmiş, Nezaret, ilk etapta acilen çözüm bulmak üzere daha önce sevk masrafları için Trabzon'a gönderilen 3785 kuruştan artan para olduğu takdirde Ankara Belediyesine yardım maksadıyla gönderilmesini istemiştir⁹¹. Ancak öncesinde de ifade edildiği gibi Trabzon Vilayetine sevk masrafı olarak gönderilen para yeterli gelmemiş, hatta vilayet orada kaldıkları sürede mültecilerin işleri için belediye bütçesinden harcanan 1050 kuruşun gönderilmesini istemiştir. Ankara Valisi Reşid Bey Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında bu durumdan bahsetmiş, Trabzon Vilayeti ile gerçekleştirilen muhabere ile oraya gönderilen paranın tamamının harcandığının ve Ankara'ya gönderilmesinin mümkün olmadığını anlaşıldığını belirtmiştir. Bunun için de söz konusu mültecilerin Konya'ya sevkleri, yolculuk esnasında han ve yemek masrafları için 2300 kuruşa ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiş, belediyenin masrafları karşılamaya gücü olmadığından bunların burada daha fazla işsiz güçsüz sefil bir halde dolaşmalarına engel olmak adına paranın bir an önce gönderilmesini istemiştir⁹².

Ankara Vilayeti, bu tarihlerde sadece Rus değil, Bulgar hatta Karadağlı ve Sırp mülteci firarileri askerlerinin de sevk edildiği bir noktaydı. Dolayısıyla adeta bir mülteci barınağı haline gelen vilayetin bu kadar yükü kaldırılması zordu. Ankara Valisi Reşid Bey, daha önce Rus mülteciler için istenilen 2300 kuruşluk meblağın henüz gönderilmediğinden şikâyetle, ek olarak yedi nefer Bulgar mülteci için de ayrıca 1000 kuruşa ihtiyaç duyulduğunu belirterek, toplam 3300 kuruşun gönderilmesini istemiştir⁹³. Ancak söz konusu paranın gecikmesi vilayeti büyük bir sıkıntıya düşürmüştü, hariçten borç para bularak sevk işlemlerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Nitekim paranın gönderilmemesi "*vilayet makamını borçlulara karşı bir vaz-ı mahcubiyette bırakmış olduğundan*" gerekli havalenamenin bir an önce yapılması istenilmiştir⁹⁴. Bu istek vilayet tarafından pek çok kez dile getirilmiş, Dâhiliye Nezareti ve Sadaret başta olmak üzere kurumlar arası yazışmalara sebep olmuş⁹⁵, sonuç olarak Meclis-i Vükelanın 18 Ocak 1912 tarihli kararı ile her iki vilayet için 3350 kuruş para gönderilmiştir⁹⁶.

Ankara'nın mülteciler için para talepleri bundan sonra da devam etti. Hatta Ankara Polis Müdüriyeti tarafından sevk edilecek mülteciler için bir masraf cetveli hazırlandı. Buna göre örneğin Konya'ya sevki gereken dört nefer asker için kişi başı 123,5 kuruştan toplam 494 ve zaruri masrafları 40 kuruş olmak üzere toplam 534 kuruşa ihtiyaç duyulduğu belirtiliyordu. Bununla birlikte daha önce de ifade edildiği gibi mülteciler jandarma refakatinde sevk ediliyordu. Bir nefer jandarmanın ulaşım ve zaruri masrafları ise toplam 235 kuruş olarak

⁹¹ CDA. DH. SYS. 4/5 (99/2), 19 Aralık 1911.

⁹² CDA. DH. SYS. 4/5 (110), 7 Ocak 1912.

⁹³ CDA. DH. SYS. 4/5 (116), 14 Ocak 1912.

⁹⁴ CDA. DH. SYS. 4/5 (130), 11 Şubat 1912.

⁹⁵ CDA. DH. SYS. 4/5 (117-118-119-120-129).

⁹⁶ CDA. MV. 161/5; CDA. DH. SYS. 4/5 (127/2), 11 Şubat 1912.

hesaplanmış, genel toplam olarak 769 kuruşluk bir masraf olduğu ortaya konulmuştur⁹⁷.

Konya'ya gönderilen Rus askerlere acilen bir iş bulunmaya çalışılsa da çok fakir ve muhtaç bir durumda bulunan bu kişiler için geçimlerini temin edinceye kadar yardım etmek amacıyla vilayetçe tahsisat talebinde bulunulmuştur⁹⁸. Ancak bu talep, Dâhiliye Nezaretince olumsuz karşılanmış, iş buluncaya kadar bu kişilerin masraflarının belediyece karşılanması uygun görülmüştür⁹⁹.

Firar eden askerler arasında çok sayıda Müslüman Kazak Türk'ü de vardı. Rusya Hudut Komutanlığı 1 Temmuz 1911 tarihli tezkeresinde bu duruma dikkat çekiyor, "*şu sırada Rusya kıtaatı efradından Kazak şebirli Müslümanlardan bir takımının firar ederek hükümet-i seniyye namına iltica etmekte*" olduğunu belirtiyordu¹⁰⁰. Rus Kazaklarından yirmi üç nefer silahlarıyla hududu aşarak Bayezid'e bağlı Muson Müfrezesine iltica etmişlerdi¹⁰¹. Yine Rus kıtaatına mensup bir Kazak neferi 12. Taşlıçay hudut bölüğü mıntkasında Adakent Müfrezesine, Karakurun'daki alaydan iki nefer silahlarıyla birlikte 9. Pasin Karakilisesi hudut bölüğü merkezine, dört Kazak nefer ise Hopa mıntkasından hududu geçerek bölgedeki Osmanlı müfrezesine sığınmışlardı¹⁰².

Sınır birliklerine teslim olan ve Trabzon'da bulunan on iki Kazak asker vilayetçe İstanbul'a gönderilmişti. İstanbul Polis Müdüriyetinde bir süre bekletilen Kazak askerlerin de Konya'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Dâhiliye Nezaretinden Konya Vilayetine gönderilen yazıda, on iki Rus Kazak askerinin, kendilerine refakat eden bir askeri memurla birlikte Konya'ya gönderildiği belirtiliyor, bunların şimendifer inşaatında veya kendilerine uygun bir işte istihdam edilerek geçimlerinin sağlanması isteniyordu. İş buluncaya kadar da ihtiyaçlarının belediye tarafından karşılanması gerektiği belirtiliyordu¹⁰³. Böylece Konya'ya gelen Kazakların bir kısmı şimendifer inşaatında çalışmaya başlarken, diğer kısmı da kendi meslekleriyle ilgili farklı işlerde istihdam edildi¹⁰⁴. Ancak gerek Türkçe bilmemeleri gerek kendilerinin bölgeye adapte olamamaları nedeniyle burada kalmak istemeyen askerler, İstanbul'a gönderilmelerini talep etmişlerdir. Bu durum karşısında ne yapacağını bilemeyen vilayet Dâhiliye Nezaretine başvurmuş, İstanbul'a gitmekte ısrar eden, hatta gönderilmezlerse kendilerinin gideceklerini belirten ve söz anlamayan Kazak askerleri ile ilgili yapılacak muamele sorulmuştur¹⁰⁵. Konya'da kalmak istemeyenler sadece

⁹⁷ CDA. DH. SYS. 4/5 (135).

⁹⁸ CDA. DH. SYS. 4/5 (153), 9 Mayıs 1912.

⁹⁹ CDA. DH. SYS. 4/5 (152), 16 Mayıs 1912.

¹⁰⁰ CDA. DH. SYS. 4/5 (2).

¹⁰¹ CDA. DH. SYS. 4/5 (5), 18 Temmuz 1911.

¹⁰² CDA. DH. SYS. 4/5 (148-149), 5-6 Mayıs 1912.

¹⁰³ CDA. DH. SYS. 4/5 (14), 4 Eylül 1911.

¹⁰⁴ CDA. DH. SYS. 4/5 (20), 18 Ağustos 1911.

¹⁰⁵ CDA. DH. SYS. 4/5 (19), 12 Eylül 1911.

Kazaklar Ruslar değildi. Erzurum'dan gönderilen iki Rus askeri de burada geçimlerini sağlamayacaklarını belirterek, maiyetlerini temin ve ticaret yapmak için İstanbul'a gönderilmelerini talep ediyorlardı¹⁰⁶. Bu istek Dâhiliye Nezaretince uygun bulunmuş, söz konusu kişilerin İstanbul'a gönderilmelerinde bir sakınca olmadığı belirtilmiştir¹⁰⁷.

Rus askerlerinin Konya'ya sevkleri bundan sonra da devam etti. Vilayet, bunların masrafları için pek çok kez Dâhiliye Nezaretinden tahsisat gönderilmesini istedi. Konya'daki asker sayısı giderek artınca, bir kısım Rus mültecilerinin farklı vilayetlere gönderildiği de görülmektedir. Örneğin Trabzon'a gelen ve Akdeniz Vapuruyla İstanbul'a gönderilen dördü asker, biri komiser muavini olmak üzere toplam beş Rus mülteci, İstanbul Polis Müdüriyetinin teklifiyle¹⁰⁸ ikamet ve uygun bir işte çalışmak üzere Aydın'a gönderildi¹⁰⁹. Yine İstanbul'a gelen yedi Rus mülteci askerin Bursa'ya gönderilerek burada iskân edilmeleri istendi¹¹⁰. Bursa'ya gönderilip burada geçimini sağlayamayacağını düşünen bazı askerler ise yeniden İstanbul'a dönmek istedi. Böyle bir istek İsa bin Şamil'den geldi. Jandarmalığa ya da askeriye kabulünü aksi halde daha rahat geçimini temin edebileceği İstanbul'a gönderilmesini isteyen bu kişi, Bursa'ya gönderilme sebebini ise anlayamadığını belirtiyordu. Firari mültecinin bu yöndeki istekleri vilayetçe merkeze iletilmiş ve nasıl bir muamele yapılması gerektiği sorulmuştur. İstanbul Emniyet Müdürlüğünden vilayete verilen cevapta, bu kişilerin sevkinde geçimlerini temin edebilmek üzere kabiliyetleri esas alınarak sevk edilecekleri yerlerin belirlendiği belirtilmiş, bunun yanı sıra özellikle bu askerlerin tutuklanıp zorla geri götürülme ihtimaline karşı Rus konsolosluklarının bulunmadığı yerlerin tercih edildiğinin altı bir kez daha çizilmiştir. Bu doğrultuda İsa bin Şamil'in isteğinin yerine getirilemeyeceği bilgisi verilmiştir¹¹¹. Böylece kayıtlardan, İstanbul'a dönmek isteyenlerin bu isteklerinin zaman zaman kabul edilirken, bazen de sakıncalı bulunduğu anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti, kendisine sığınan Rus askeri mültecilerini, tüm masraflarını karşılayarak Rus konsolosluğunun bulunmadığı uygun yerlere sevklerini gerçekleştirirken, bu dönemde bazı askerlerin ise konsolosluklara teslim edildiği görülmektedir. Bolu Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, Ereğli Limanı'na gelen Rus filosu askerlerinden olup dışarıya çıkmak üzere zabıtalardan izin isteyen iki askerin, izin verilmeyince filoya geri dönmek üzere kendilerini denize atarak dışarı çıktıkları, ancak bu arada filo

¹⁰⁶ CDA. DH. SYS. 4/5 (185), 24 Ağustos 1912.

¹⁰⁷ CDA. DH. SYS. 4/5 (184), 27 Ağustos 1912.

¹⁰⁸ CDA. DH. SYS. 4/5 (73), 23 Kasım 1911.

¹⁰⁹ CDA. DH. SYS. 4/5 (72), 26 Kasım 1911.

¹¹⁰ CDA. DH. EUM. EMN. 6/26, 27 Haziran 1912.

¹¹¹ CDA. DH. EUM. EMN. 5/40, 22 Mayıs 1912.

hareket ettiği için Ereğli’de kaldıkları konusunda bilgi verilmişti¹¹². Bunun üzerine Hariciye Nezareti ile istişarede bulunan Dâhiliye Nezareti, bu iki asker hakkında nasıl bir muamele yapılması gerektiğini sormuş, sadece mülteci muamelesi yapılması ve başka bir işlem yapılmadan beklenilmesi gerektiği yönünde gelen görüşü, Bolu Mutasarrıflığına da bildirmiştir¹¹³. Jandarmaya teslim edilen şahısların durumunun ilgililere bildirilmesini isteyen Nezaret, karakolca ne muamele yapıldığını da sormuştur¹¹⁴. Haklarında mülteci muamelesi yapılması istenilmesine rağmen, Rus filosunun ayrılmasından üç gün sonra Heybeliada Vapuruyla İstanbul’a gönderilen ve deniz zabitasınca Galata Jandarma Kumandanlığına teslim edilen iki şahıs, buradan da İstanbul Merkez Kumandanlığı Dairesine gönderilmiş, orada bir gece misafir edilerek Rusya Konsolosluğuna teslim edilmişlerdir¹¹⁵. Konsolosluğun Rusya’ya gönderdiği bu iki şahıs, kurumlar arası pek çok yazışmaya sebep olmuş, mülteci muamelesi yapılması istenilmesine rağmen neden Rusya’ya iade edildikleri sorulmuştur. İstanbul Polis Müdüriyetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen cevabi yazıda, kişilerin hüviyetlerini tayin edecek ellerinde resmi bir yazı bulunmadığından ve kendilerinin hükümet-i seniyyeye iltica etmek istediklerini anlatamadıklarından iade edildikleri açıklaması yapılmıştır¹¹⁶.

Rus askerlerinin firar ve ilticaları sonrasında da artarak devam etti. Trabzon’da Rusya hudut komiseri Binbaşı Ali Rıza Bey, hudutlardaki hareketliliğe dikkat çekiyor, yaşanan firar olayları hakkında bilgi veriyordu. Ali Rıza Bey, 28 Temmuz 1912 tarihli yazısında, Rusya’nın Oltu kasabasındaki hudut müfrezelerine mensup bir onbaşı ile dört neferin 5. Kalaboğazı hudut bölüğüne, Batum mıntukasındaki Borçka hudut bölüğünden iki neferin de 1. Hopa hudut bölüğüne iltica ettiklerini bildiriyor, bunların mahalli yönetime teslim edildiklerini söylüyordu¹¹⁷. Ali Rıza Bey, 31 Temmuz-1 Ağustos 1912 tarihli yazılarında ise Rusya’nın Narman hudut bölüğüne mensup bir neferin dün 5. Kalaboğazı hudut bölüğünün Alabalık Müfrezesine, Dağıstan süvari alayına mensup bir neferin de 2. Arhavi hudut bölüğüne iltica ettiğini haber veriyordu¹¹⁸.

Rus mültecilerin sayılarının artmasına paralel olarak devletin farklı uygulamalara gittiği görülmektedir. Nitekim iltica olaylarının çok görüldüğü gerek Trabzon gerek Erzurum vilayetleri, gelen askerlerin geçimlerinin temini noktasında yaşanan sıkıntıları dile getirdikleri gibi bunların sınırdan içeri

¹¹² CDA. DH. SYS. 4/5 (37), 9 Eylül 1911.

¹¹³ CDA. DH. SYS. 4/5 (35-36-), 8-9 Eylül 1911.

¹¹⁴ CDA. DH. SYS. 4/5 (45), 5 Kasım 1911.

¹¹⁵ CDA. DH. SYS. 4/5 (46), 23 Ekim 1911.

¹¹⁶ CDA. DH. SYS. 4/5 (106-107), 6-7 Ocak 1912.

¹¹⁷ CDA. DH. SYS. 4/5 (166), 30 Temmuz 1912.

¹¹⁸ CDA. DH. SYS. 4/5 (168-170).

alınmaması yönünde önerilerde de bulunuyorlardı. Ancak şüphesiz ki iltica etmiş bu kişilerin kabul edilmemesi, “şan-ı devlet gereği” olarak âlicenap Osmanlı’nın merhamet ve adaletine yakışmazdı. Bununla birlikte devlet, bir taraftan iltica eden askerlerin her türlü iâşe masraflarını üstlenirken, diğer taraftan sevk edildikleri yerlerde iş bulmaları ve geçimlerini temin etmeleri için de çalışıyordu. Bu durum, toprak kayıplarıyla sarsılan Osmanlı ekonomisi için büyük bir sorun teşkil ediyordu. Kaybettiği topraklardan ülkeye akın eden muhacirler, bir biri ardına devam eden savaşlar ve Balkanlarda eli kulağında çıkacak olan harbin ayak sesleri Osmanlı’nın sıkıntılarını daha da arttıracaktı.

Bu sıkıntılı süreç Osmanlı Devleti’nin mültecilere yaklaşımını da değiştirdi. Nitekim firari askerlerin iskân ve iâşeleri için devlet bütçesinden bir hayli para harcanmıştı. Bu duruma çözüm arayan ilgili kurumlar arasında pek çok yazışma yapıldı. Sadaretten, Hariciye Nezaretine gönderilen 12 Ağustos 1912 tarihli yazıda, bu durum dile getiriliyor, bir süredir Rusya’dan Erzurum ve Trabzon vilayetlerine iltica etmekte olan Rus askerlerinin iâşelerine çok fazla para harcandığı belirtiliyor, bu gibiler için yapılacak muamele hakkında görüş bildirilmesi isteniyordu. Bunun üzerine Nezaret, bir memleketten diğer memlekete firar eden askerın sadece kabulü ile ihtiyaten huduttan uzak mahallere sevkı ile yetinildiğine ve geçimleri için hiçbir fedakârlıkta bulunulmadığına dikkat çekiyor, aynı şekilde Osmanlı Devleti’nin de bu gibileri uzak mahallere sevk etmekten başka bir muamele yapmasına gerek olmadığı belirtiliyordu¹¹⁹.

Hariciye Nezaretinin firari askerlerin sadece kabulü ve ihtiyaten uzak vilayetlere gönderilmesi dışında bir şey yapılmaması gerektiği yönünde görüşüne binaen Dâhiliye Nezareti ise bunların Rus sınırından uzak vilayetlere sevkleri ve iâşeleri için şimdiye kadar masraf-ı gayrı melhuza tertibinden hayli para sarf edilmiş olduğunu ifade etmekle birlikte farklı bir hususa da dikkat çekiyordu. Nezaret, “*Rus serserilerini memleketimizde celp etmek bir netice-yi muzıraya intaç edeceğinden bahisle bu gibilerin emvelce verilen karara uygun olarak huduttan uzak mahallere sevkı için gerekli masraflardan zaruri olan meblağın sarfıyla yetinilmesini*”¹²⁰ istiyordu. Nezaretin, “*Rus serserileri*” ifadesi firar ve iltica eden Rus askerlerinin tamamını kapsamamakla birlikte içlerinde bu emsalde hareket edenler olduğunu gösteriyordu. Nitekim Osmanlı’ya sığınan firari askerler zaman zaman taşkınlıklar yapıyor, güvenliği tehdit edecek davranışlarda bulunuyorlardı. Böyle durumlarda bunların sınır dışına çıkarılmaları ve Rusya’ya iadeleri gündeme geliyordu. İstanbul’daki mekteplerden birinde tahsil görmek üzere Sohum’dan Trabzon’a oradan da İstanbul’a firaren iltica eden Avusturya tebaasından olup Rus ordusunda görevli Nikolay ve yine Rus ordusundan Minallah bin Habibullah muamele işlemleri tamamlanıncaya kadar bir odaya

¹¹⁹ BEO 4077/305770. 28 Ağustos 1912.

¹²⁰ CDA. BEO 4072/305376, 12 Ağustos 1912.

yerleştirilmişlerdi. Bunlardan Minallah bin Habibullah gece geç saatlerde sarhoş olarak olay çıkarmış, kendisine müdahale eden polis memuru tarafından yakalanarak Ayasofya polis merkezine getirilmiş, buradaki sorgusu sırasında başındaki fesi tahkir ile yere atıp yanındaki bir Rus kasketini çıkararak başına örtmüş ve Osmanlı hükümeti aleyhinde ifadeler kullanmıştı. İstanbul Polis Müdüriyeti Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında konuyla ilgili bilgi vermiş, söz konusu şahsın bir kere de aklı başundayken ifadesinin alınmasının istenmesi üzerine yeniden sorgulandığını, kendisinin, Osmanlı topraklarında dindaşları arasında yaşamak ve bir mektebe girmek için buraya geldiğini ve zabıta memuruna hakaret ile Osmanlı Devleti aleyhinde tezahürata cüret etmediğini söylemiş ise de Müdüriyet, güven olmayacak Rus serserilerinden olduğu anlaşılan bu iki kişinin sınır dışı edilmesini istemiştir¹²¹. Müdüriyetin bu isteğine rağmen Nezaret, bunların sınır dışı edilmelerinin ve Rusya'ya iadelerinin uygun olmadığını belirtmiş, hükümetin bunların işesine bir mecburiyeti olmadığı gibi bundan sonra yardım etmekten vazgeçip kendi kendilerine geçimlerini temin etmedikleri ve bir daha bu şekilde davranırlarsa hudut dışına çıkarılacakları konusunda uyarılmaları ve ihtara uymadıkları takdirde haklarında gerekli muamelenin yapılmasını istemiştir¹²².

Devletin firari mültecilerle ilgili tavır değişikliğinin bir diğer sebebi de Rusya'nın Osmanlı üzerindeki emellerine paralel olarak giderek artan casusluk faaliyetleridir. Osmanlı tarafına firar ve iltica eden Rus askerlerinin sayısının giderek artması, yetkililerin casusluk konusunda daha dikkatli davranılması yönünde tekrar tekrar uyarılmasına ve bazı önlemlerin alınmasına sebep olmuştur. Harbiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 5 Mayıs 1912 tarihli yazıda, *"ilticaya başlayan bu Rus askerlerinin casus olma ihtimali bulunduğundan ekseri bunlara ve gerek daha sonra iltica edecek olanlara karşı da ihtiyatkâr hareket olunması ve firarların herhalde havalı-i hududiyeden uzak yerlere gönderilmeleri lüzumu bildirilmiş ve bu gibiler mahalli hükümetlere teslim edilmekle birlikte durum bu kere de Erzurum'da 9. ve Van'da 11. Kolordu Kumandanlıklarıyla Rusya hudut komiserliğine tebliğ edilmiş ve gereğinin yapılması¹²³"* istenmiştir. Hariciye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda ise Rusya'nın Ordu, Batum ve Narman mıntıklarındaki Rus askerlerinden iltica edenlerin sayısının dikkat çekecek şekilde arttığı belirtiliyordu. Rusya Hudut Komiseri Ali Rıza Bey'in de firar olaylarının arttığına değinen bu konudaki değerlendirmelerine yer verilerek, mülteci Rus askerleri arasında orduyu tetkike memur zabıtlar bulunması ihtimaliyle dikkatli davranılması isteniyordu¹²⁴. Konuyla ilgili dikkat çekici bir başka yazı da Erzurum Vilayetinden gelmiştir. Hariciye Nezaretinin gönderdiği yazıdaki aynı ifadelere yer veren vilayet, ayrıca *"20 kadar zabitin Anadolu-yu Şarke*

¹²¹ CDA. DH. SYS. 4/5 (95-102), 29 Kasım 1911-13 Aralık 1911.

¹²² CDA. DH. SYS. 4/5 (101), 20 Aralık 1911.

¹²³ CDA. DH. SYS. 4/5 (147).

¹²⁴ CDA. DH. SYS. 4/5 (165), 13 Ağustos 1912.

cibetlerine sevk ile icra-yı faaliyet ettirilmekte olduğuna” vurgu yaparak bu gibi kişilerin sınıra yakın bölgelerde bulundurulmalarının mahzurlu olduğunu ve acilen Rus konsoloshanelerinden uzak mahallere gönderilmeleri için yeniden tahsisat istiyordu¹²⁵. Rus hudut komutanı Ali Rıza Bey’in iltica olayları hakkında merkezi bilgilendirdiği yazıları da bu şüpheyi doğrular nitelikteydi. Bu dönemde gerek vilayet, gerek Rus hudut komutanlığı iltica olaylarının sayısının arttığına dikkat çekerken, firari askerler arasında şüpheli şahısların bulunması, daha temkinli davranılmasını gerektiriyordu. Nitekim 7. Kötek hudut bölüğünün Altunbulak Tepesi civarında tutuklanıp kendisinin mülteci olduğunu söyleyen bir Rus neferinin üzerinde bir milyon mikyasında harita ile Rusça ve Türkçe yazılı bir mükâleme defteri bulunmuş, 4-5 gün nezaret altında tutulan şahıs, polis ve jandarma gözetiminde Erzurum’a sevk edilmiştir¹²⁶.

Konunun hassasiyeti üzerine Dâhiliye Nezareti Sadaret makamını da bilgilendirmiş¹²⁷ ve görüş bildirmesini istemiştir. Sadaret, *“hudut civarı mahallerde kalmaları caiz olmayıp huduttan uzak ve casusluğa gayri müsait mahallere ertelenmeden sevkleri gerekli olduğu gibi tebdil-i kıyafet ve ketm-i hüviyet ederek gelmeleri melbuğ olan casusların dahi meydana çıkarılması ve hudut civarında dolaşmalarına meydan verilmemesi için icab eden tedbirler ve takayyüdata (dikkatli davranmak) itina olunması hakkında gerekenlere vesaya ifası lazımdır”* diyerek, gerçek niyet ve kimliklerini gizleyen casuslara karşı ilgili vilayet ve kişilerin uyarılmasını belirtmiştir¹²⁸. Bu istek üzerine Dâhiliye Nezareti, Trabzon, Erzurum, Van, Bağdat, Musul gibi sınır vilayetlerine bir yazı göndererek, İran ve Rusya’dan iltica edenlerin huduttan uzak ve *casusluğa gayri müsait mahallere ertelenmeden sevkini* ve gereken hassasiyetin gösterilmesi konusunda ilgilileri uyarmıştır¹²⁹.

Osmanlı bütçesinin mülteci askerlerin sevk ve iâşe masraflarının tamamını karşılayabilecek durumda olmaması, bunlardan bazılarının uygunsuz davranışları ve güvenlik endişeleri dolayısıyla bunların sadece Rus sınırından uzak bölgelere sevkini sağlanmasıyla yetinilmesine karar verildi¹³⁰. Sadareten gelen emir üzerine Dâhiliye Nezareti, Trabzon, Erzurum, Van, Sivas, Konya, Bağdat ve Musul gibi ilgili vilayetlere gönderdiği yazıda, bunların sadece sınırdan uzak bölgelere sevkinden başka bir muamele yapılmamasını istedi¹³¹. Nitekim

¹²⁵ CDA. DH. SYS. 4/5 (182), 24 Ağustos 1912. Bu tahsisat talebi Dâhiliye Nezaretince Maliye Nezaretine bildirilmiş, vilayetin talep ettiği 5000 kuruşluk havalenin hemen yapılması istenilmiştir (CDA. BEO. 4079/ 305894, 2 Eylül 1912).

¹²⁶ CDA. DH. SYS. 4/5 (192-193), 17-19 Ağustos 1912.

¹²⁷ CDA. DH. SYS. 4/5 (180), 27 Ağustos 1912.

¹²⁸ CDA. DH. SYS. 4/5 (189), 3 Eylül 1912.

¹²⁹ CDA. DH. SYS. 4/5 (188), 10 Eylül 1912.

¹³⁰ CDA. BEO. 4077/305770, 28 Ağustos 1912.

¹³¹ CDA. DH. SYS. 4/5 (186/2), 5 Eylül 1912.

Dâhiliye Nezareti bundan sonra gelen isteklere de bu karar doğrultusunda cevap verdi¹³².

Rus askerlerinin Osmanlı Devleti'ne firar ve ilticaları ile devletin bunlara karşı hukuksal yaklaşımı, Birinci Dünya Savaşı'na kadar aynı minvalde devam etti. Rusya, savaşın hemen öncesinde doğudaki faaliyetlerini ve askeri işgal sahasını genişletmek amacıyla Ermenileri kullanmak için hazırlıklara başladı. Doğudaki bu hareketlilik devletin ve bölge idarecilerinin dikkatinden kaçmadı. Firar olaylarının hâlâ devam ettiği bu dönemde, Rus ordusundan kaçan askerlerin zaman zaman bilgisine başvuruldu. Nitekim askerlerin verdikleri ifadeler de bu işbirliğini doğrular nitelikteydi. Erzurum Vali Vekili Cemal Bey Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazısında, Eleşkirt hudut taburuna iltica eden üç Rus askerinin ifadelerinden, Rusların hudut civarındaki köylerde Müslümanların hanelerinde aramalar yaptığı ve ele geçirdiği silahları Ermenilere dağıttığı şeklinde bilgi verdiklerini belirtiyordu¹³³. Böylece Osmanlı Devleti, savaşın çıkışıyla birlikte Rusya'nın planları hakkında firar eden askerlerin bilgisine başvururken, kendisinin savaşa dâhil olmasından sonra ise iltica eden askerleri savaş esiri statüsünde değerlendirdi¹³⁴.

Sonuç

Osmanlı Devleti, muhacir ve mülteci politikasının bir devamı olarak, Rusya'dan firar ederek iltica eden askerlere “şan-ı devlet” gereği kapılarını açtı. Çeşitli sebeplerle gerçekleşen bu firar olayları, Osmanlı-Rus sınırlarının genişlemesiyle giderek arttı. Nitekim iltica edenlerin büyük bir kısmı Osmanlı'nın doğuda kaybettiği topraklarına konuşlandırılmış Rus askeri birlik mensuplarıydı. Devlet, iltica eden askerleri Rus müdahalesi ve casusluk ihtimaline karşı Ankara ve Konya başta olmak üzere iç bölgelere sevk etti. Yol

¹³² Konya'dan Dâhiliye Nezaretine gelen yazıda, on altı nefer Rus askeri için iş bulunmaya çalışıldığı, ancak bunların çok fakir ve yardıma muhtaç oldukları belirtilmiş, zaruri ihtiyaçları için bir miktar para talebinde bulunulmuştur (CDA. DH. SYS. 4/5 (153), 9 Mayıs 1912). Ancak bu istek Nezaretçe geri çevrilmiş, mültecilerin sürekli hükümetçe işleri mümkün olamayacağından, kendilerinin şimendifer inşaatında veya diğer münasip bir işte istihdamları ile o zamana kadar ihtiyaçlarının belediyece karşılanması uygun görülmüştür (CDA. DH. SYS. 4/5 (152), 16 Mayıs 1912).

¹³³ CDA. DH. ŞFR. 439/20, 31 Ağustos 1914; DH. EUM. 2. Şb. 1/39, 30 Ağustos 1914.

¹³⁴ Osmanlı Devleti'nin savaş süresince, esir Rus askerlerine karşı uygulama ve yaklaşımı ile ilgili bilgi için bkz. Nebahat Oran Arslan, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008; Vasif Gafarov, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rus Esirlerin Tutuldukları Osmanlı Kampları ve Yozgat Üsera Garnizonu”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt 2, Yozgat 2016, s.122-131.

masraflarının yanı sıra iskân ve geçimlerini sağlamak adına her türlü yardımı sağlamaya çalıştı. Hatta bunlardan Müslüman olanlara belli şartlarla tabiiyet hakkı tanıdı. Yaşanan suiistimallerden dolayı 1913 yılında ihtida dolayısıyla, Osmanlı tabiiyetine kabulde uygulanan istisnadan vazgeçilmesine rağmen iltica eden askerlerin sevk masraflarının karşılanması uygulanmasına devam edildi.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ile birlikte Osmanlı Devleti, iltica eden Rus askerlerini savaş esiri statüsünde değerlendirdi. Devlet, bu arada uluslararası arenada kabul edilen ve savaş esirlerine daha insani yaklaşılmasını öngören 1906 tarihli Cenevre ve 1907 Lahey Sözleşmelerinin getirdiği yükümlülükleri kabul edeceğini bildirdi. Savaş esirleri ile ilgili bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Devleti de olası bir savaş durumunda kendi topraklarında bulunan esirlere nasıl muamele edeceğine dair 1914 yılında "Üsera Hakkında Talimatname" yayınladı. Bu doğrultuda esir komisyonları oluşturuldu. Yine savaşın başlarında bu esirlerin yerleştirileceği esir kampları kuruldu. Osmanlı Devleti, bir taraftan savaşın getirdiği ağır yükü omuzlarında taşırken, diğer taraftan tüm ekonomik imkânsızlıklara rağmen bu kamplardaki esirlerin her türlü iskân ve iâşe masraflarını karşılamaya çalıştı. Esirler, savaş sonrasında Rusya'ya iade edilmekle birlikte bir kısmı ihtida ederek tabiiyet almak istedi. Savaş devam ederken esirlerin ihtida ve tabiiyet durumları Tabiiyet Kanunu'nun 3. ve 4. maddeleri esas alınarak kabul görse de sonrasında gelen istekler, ilgili devletlerle yapılacak barış antlaşmalarına bağlı bırakıldı. Sonuç olarak Rusya'yla yapılan barış antlaşmasına göre esir olup Osmanlı tabiiyetine geçmek isteyen askerlerin bu istekleri kabul edildi.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (Osmanlı Arşivi)

Bâbüâli Evrak Odası (BEO.)

2664/199742, 4077/305770, 4079/305894, 4072/305376.

Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım (DH. SYS.)

4/5.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti (DH. EUM. EMN.)

6/26, 5/40.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube (DH. EUM. 2. Şb.)

1/39.

Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.)

982/64.

Dâhiliye Nezareti Siyasî Kısım (DH. SYS.)

4/5.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)

439/20.

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR. MKT.)

365/84.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

159/36, 161/5.

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı (A. MKT. NZD.)

256/80.

Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.)

184/55.

Zabtiye Nezareti (ZB.)

397/92, 397/77, 397/79, 397/6, 398/68, 401/81, 401/94.

Kitap ve Makaleler

ANTOV, Nikolay: “Kisve Bahası Arzuhalleri: Osmanlı Döneminde Balkanlarda İslamlaşma Sürecine Dair Bir Kaynak”, *Kebikeç*, Dosya: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Devlet Toplum Kimlik Üzerine Yazılar, Sayı 10, Ankara 2000, s. 89-105.

BAYSA, Hüseyin: “İslâm Hukukundaki Himaye Geleneği Müvâcehesinde Mültecilik Sistemi”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, Gaziantep 2016, s. 37-47.

GAFAROV, Vasif: “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Rus Esirlerin Tutuldukları Osmanlı Kampları ve Yozgat Üsera Garnizonu”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt 2, Yozgat 2016, s. 122-131.

KURAT, Akdes Nimet: *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK, Ankara 2011.

NALÇACI, Murat: “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu”, *Tarih Dergisi*, Sayı 54, İstanbul 2012, s. 149-172.

NAZIR, Bayram: *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı’ya Sığınanlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

ORAN ARSLAN, Nebahat: *Birinci Dünya Savaşında Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

OSMANAĞAOĞLU, Cihan: *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2004.

- Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Ankara 2006.
- RIASANOVSKY, Nicholas V. – STEINBERG, Mark D.: *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, Çev. Figen Dereli, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2011.
- SERBEST, Bürkan – DEMİRCİ, N. Savaş: “Kars ve Çevresinde Rus Yönetimi (Karskaya Oblast 1878-1917)”, *ICANAS 38 Bildiri Kitabı*, VI, Ankara 2012, s. 2715-2734.
- SERBESTOĞLU, İbrahim: *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- SERBESTOĞLU, İbrahim: “Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Cilt 29, Sayı 29, Ankara 2011, s. 193-214.
- ÜÇGÜL, Sevinç – ERİNÇ, Erdem: “Rus Göçmenlerinin İstanbul Yolculuğu (XX. Yüzyıl Başlarında)”, *ICANAS 38 Bildiri Kitabı*, Cilt VII, Ankara 2012, s. 3287-3297.

17. Yüzyılda Konya'da Kadınların Geçim Kaygısı: Nafaka*

The Concern on Livelihood of Women in Konya in the 17th Century: Alimony

Betül TEZCAN**

ÖZET

Evlilik bağı ve sonrasında meydana gelen birtakım durumlar, eşler arasında çeşitli hukukî meseleleri gündeme getirmektedir. Bunların başında hiç kuşkusuz, ekonomik yeterliliği olsun veya olmasın özellikle kadınlar için, geçim kaygısı gelmektedir. Bu bağlamda değerlendirilen ve maddî ve manevî pekçok gereksinimi kapsayan nafaka; İslâm hukukunda erkeğin sorumluluğundadır. Erkeğin maddî durumunun ancak nafakanın miktarı ve ödenme şeklinde belirleyici olduğu da bilinmektedir. Örften beslenmesinin yanında temelde İslâm hukuku kaidelerinin ve özde Hanefî mezhebi içtihatlarının uygulandığı Osmanlı Devleti şer'î mahkemeleri, tuttukları kayıtlar yoluyla eşler arasındaki hukukî konuların seyrini takip etmeye imkan sağlamaları açısından önemlidir. Bu mahkemelerde görülen davalar arasında yer alan ve boşanma, ölüm yabut gaiplik gibi nedenlerle ortaya çıkan erkeğin nafaka temin edememesi durumu ise kadınların geçim kaygılarını mahkemeye taşıyabilmelerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu çalışmada; 17. yüzyıla ait Konya Şer'îye Sicillerinde bulunan nafaka kayıtları, türlü boyutları ile ele alınmıştır. Söz konusu dönemde Konya'da kadınların gerek kendileri gerek velayeti veya vesayeti hasebiyle çocuklar için; eski eşlerinden ya da gâip veya merhum eşlerinin nafaka temini hususunda tayin edilen vekil/kefillerinden nafaka talepleri, asaleten veya vekaleten yaptıkları başvurular üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, Nafaka, Osmanlı Devleti, 17. Yüzyıl, Konya Şer'îye Sicilleri.

ABSTRACT

Marriage bond and some situations that arise after that, bring to the agenda various legal issues between spouses. Admittedly, at the beginning of these, especially for women, the anxiety about livelihood comes whether they have the economic self-sufficiency or not. Evaluated in this context and covering many material and spiritual requirements alimony is men's responsibility in Islamic law. It is also known that the material situation of men is decisive only on the amount of alimony and type of its payment. Ottoman State shar'î courts where are applied basically Islamic law rules and in special case law of Hanafî sect in addition to being fed from the custom, are important in terms of ensuring the possibility of following the course of legal issues between spouses through the records them hold. Located among the cases seen in these courts and occurring for reasons such as divorce, death or disappearance, men's inability to

* Bu çalışma, Betül Tezcan'ın "XVI-XVII. Yüzyıl Şer'îye Sicillerine Göre Konya'da Kadın" başlıklı yüksek lisans tezinden genişletilmiştir.

** Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İTBF, Tarih Bölümü, btezcan@ybu.edu.tr

provide alimony is remarkable in terms of showing that women can move their livelihood concerns to court. In this study, alimony records situated in Konya court registers dated the 17th century, are handled with its various dimensions. During the mentioned period in Konya women's alimony requests from divorced husbands or from the deputies/guarantors of deceased husbands for both themselves and the children on account of custody and tutelage have been examined, through applications that they made in person or by proxy.

Keywords: Marriage, Alimony, Ottoman State, 17th Century, Konya Sharia Registers.

Giriş

Nafaka; kişinin, geçimini üstlendiği bireylerin yaşamsal ihtiyaçlarını, her türlü maddî ve manevî gereksinimlerini karşılamak üzere sağladığı imkândır. Yiyecek, içecek, mesken, giyim-kuşam, eğitim ve hizmetçi temini vs. söz konusu bu gereksinimlerdenendir.¹ Aynî veya nakdî olarak ödenen nafakanın miktar ve durumunu, kocanın maddî imkânları ile örf ve âdetler belirlemektedir. Çocuk sayısının da etkili olduğu bu yükümlülüğün ödenme süresi kocanın çalışma şekline göre değişiklik arz eder.²

İslam hukuku; kadının ve çocukların geçim, nafaka ve iâşesini evin reisi konumunda olan erkeğe yüklemektedir. İslam dininde nafaka bahsi, önemli bir hususu teşkil etmekte olup Kur'an-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde geçmektedir.³ Buna göre kadın ve erkeğin sosyal ve malî durumu ne olursa olsun, bahsi geçen ihtiyaçları karşılamak kocanın görevidir ve kadının bu konuda bir yükümlülüğü bulunmamaktadır.⁴ Nafaka sorumluluğunu üstlenen kişinin başkasına muhtaç olmaması gerekir.⁵

¹ Nafakanın kapsam ve sınırları hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmîyye ve İstılabatı Fıkhiyye Kamusu*, Cilt II, Bilmen Yay., İstanbul 1968, s. 448-454. Ayrıca bakınız: Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku I*, İrfan Yay., İstanbul 1978, s. 286-288; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yay., İstanbul 2007, s. 303; Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 341, Ankara 1974, s. 197.

² Betül Tezcan, "XVI-XVII. Yüzyıl Şer'îye Sicillerine Göre Konya'da Kadın", *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s. 65-66.

³ Kur'an nafaka teminini erkeğin zaruri bir vazifesi olarak ve açıkça belirtmektedir. Bakınız: "...Çocuk kendisinin olan (babaya) da meşrû' (örfe uygun) bir şekilde onların (annelerin) yiyecek ve giyecekleri(ni) te'mîn etme borcu vardır..." *Kur'an-ı Kerim ve Muhtasar Meâlî*, Haz. Hayrât Neşriyat İlmî Araştırma Merkezi Meâl Heyeti, Hayrât Neşriyat, İstanbul 2004, Bakara Suresi, 233. Ayet.

⁴ Bilmen, *a.g.e.*, s. 448. Ayrıca bakınız: Celal Erbay, "Nafaka", *DİA*, Cilt 32, 2006, 282-285, s. 282.

⁵ Karaman, *a.g.e.*, s. 400.

Nafaka borcunun başlaması hususunda çeşitli görüşler vardır. Malikî mezhebi bunun için zifafın gerçekleşmiş olması şartını ararken diğer üç mezhep (*Hanefî*, *Şafî* ve *Hanbelî* mezhepleri) ise kadının kocasıyla aynı meskende oturmaya başlamasını nafaka başlangıcı olarak yeterli bulmaktadır.⁶ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti bazı konularda *Şâfi'î* kadıların verdiği hükmü doğru bulmadığından, mahkemelerde resmî mezhep olarak kabul ettiği *Hanefî* mezhebi içtihatlarını uygulamaya koymuştur.⁷

Hanefî mezhebine göre; boşanma ister dönülebilir ister dönülemez olsun, nafaka borcu *iddet* sonuna kadar devam eder. Kadının hamile olup olmamasına bakılmaz.⁸ Meselenin itikadî boyutunun dışında nafaka hakkını, kadınların davranışları da şekillendirmektedir. Buna göre nâşize diye vasıflandırılan ve kocasına itaat etmeyen kadınlar kocalarından nafaka isteme hakkına sahip değildir. Kadın, kocasıyla iyi geçinemeyip kendi anne-babasının evinde kalması durumunda nâşize sayılmaktadır.⁹

Örf ve din temelli iki ayrı boyutu bulunan nafaka bahsi, 17. Yüzyılda Konya'da mahkemeye yansıyan örneklerle, kadınlar nezdinde incelenmiştir. Kadın haklarının tartışıldığı günümüzde; söz konusu hakların en önemlilerinden olan nafaka, Osmanlı uygulamasını görmek açısından dikkate değerdir.

⁶ Bu görüşler için bakınız: Cin, *Erlenme*, s. 202-204.

⁷ "Hâliyâ memâlik-i mabrûsemde sipâhî tâ'fjesinden ve sâir re'âyâdan ba'zı kimesneler anun gibi gâ'ib olup benüz hakikat-i ahvâlleri ma'lum olmadın Şâfi'î kâduları onların zevcâtı için nafakaya muhtâcdır deyü bile ve telbîs edüb bu bahâne ile menkûbelerini tefrik edüb âbara nikâh etdikleri pây-e-serîr-i âlem-masrûme arz olunmağın memâlik-i mabrûsemde min-ba'd Şâfi'î kâdı olmasın ref' edüb buyurdum ki; Hükm-i şerîf-i vâcibü'l-ittibâ'ım varıcak te'bîr ü terâhî etmeyüb tabt-ı hükümetinizde olun mevâz'â bu emr-i cibân-mutâ'ı umûmen halka her zamanda bu emr-i celilü'l-kadrim muktezâsınca amel eylesin. Ve eğer bi'l-fi'ül nasb olunmuş Şâfi'î kâduları var ise ve her ne mahalde ise giderdüb emr-i şerîfime muhâlif iş olunmaktan ziyâde ihtiyât ü ihtirâz eylesesiz. Fî 27 Receb sene 943." Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri, 6. Kitap II. Kısım, Haz. Ahmed Akgündüz, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1993, s. 368. Bu durum özellikle XVI. yüzyıldan itibaren titizlikle belirtilmiştir. Ancak diğer taraftan pratikte bu uygulama; farklı mezhep ve inançların yoğun olarak bulunduğu bölgelere, Hanefî mezhebi temsilcisi dışında diğer mezhep içtihatlarını uygulayacak kadılar da tayin edilerek ve bu suretle hukukî ayrılıklarda başvuru hakkı tanınarak esnetilmiştir. Ancak Konya'da buna ihtiyaç duyulmadığı, Evliyâ Çelebi'nin seyahatnamesinde Konya şehrinde Hanefî mezhebi şeyhülislâmı bulunduğunu; ancak Şâfi'î, Hanbelî ve Mâlikî müftüleri olmadığını belirtmesinden anlaşılmaktadır. Bakınız: Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Kitap-1. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2012.

⁸ Cin, *Erlenme*, s. 204.

⁹ Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı*, Cilt V, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, 434-448, s. 445.

Konya Şer'îye Sicilleri Bağlamında Nafaka

Konya Şer'îye Sicilleri (KŞS) incelenerek tespit edilen nafaka davalarında taraf olan kadınların sebepler bağlamında durumları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kadınların evlilik ve sonrası süreçte (*iddet*) kocaları tarafından temin edilecek nafakaları ile ilgili olarak çeşitli sebeplerle nafaka davalarında taraf oldukları görülmektedir.

Muhâla'a olarak adlandırılan ve anlaşmalı boşanma olarak kabul edilebilecek boşanmalarda; boşanmanın gerçekleşmesi, daha radikal bir ifadeyle erkeğin boşanmaya razı olması için kadınların birtakım haklarından vazgeçmeleri gerektiği bilinmektedir. Bu sebeple şayet varsa *mibr-i müeccel* hakkının yanısıra kisve ve ikamet alanı konularını da içine alacak şekilde çeşitli boyutları olan nafaka hakkından feragat eden kadınlara rastlanmaktadır. Ancak bu çalışmada ailenin kadın ve erkek taraflarıyla birlikte çocukları da ilgilendiren nafaka konusu boşanma kayıtlarından ayrı olarak nafaka davaları üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Üstelik nafaka konusu yukarıda da bahsi geçtiği üzere boşanmayla birlikte ortaya çıkan bir durum olmayıp evlilik bağının kurulmasıyla oluşan bir durumdur. Dolayısıyla burada daha ziyade boşanmayla gündeme gelen ancak *gâip*¹⁰lik, ölüm ya da başka birtakım sebeplerle de dava konusu olabilen nafaka meselesi irdelenmiştir. Bir taraftan da aşağıdaki iki örnekte olduğu gibi evlilik bağı sırasında gündeme gelen nafaka problemleri dile getirilmiştir.

Nafakanın önemli bir boyutunu mesken hakkı oluşturmaktadır. Erkekler evlilik esnasında ve ayrıldıktan sonra bir müddet, eşlerine ikamet alanı temin etmekle görevlidir.¹¹ Mesken temini hususunda, kimi zaman pratik çözümler bulunduğu ve uygulandığı görülmektedir. Rıdvan bin Abdülmennan, mahkemede kızıyla evli olduğu Mehmed huzurunda, müstakil bir evi olmadığını belirterek Mehmed'in evinde bir odada ikamet edebileceklerini söylemiş ve diğer taraftan karısının nafaka ve kisvesini karşılayacağı sözünü vermiştir.¹² Çifte Merdivan Mahallesi'nden Saime bint Mehmed Beğ, mahkemeye gelerek eşi Osman'ın küçük olduğunu ve kayınvalidesi ile geçinemediğini dile getirmiştir. Osman'dan ayrı ev açmasını talep ettiğini belirten Saime Hatun, eşinin

¹⁰ kendisinden uzun süredir haber alınmayan ya da haberleşmenin zor olduğu uzak mesafede bulunan.

¹¹ Mesken temini hususunda da Talak Suresi 6. Ayette bir hüküm yer almaktadır. “(Boşadığımız) o kadınları nisbetinde kendi oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun; onları sıkıştırmak (ve bir an önce çıkmalarını sağlamak) için kendilerine zarar vermeye (kalkışma)ymn!. Eğer hâmile iseler, artık yüklerini bırakıncaya kadar onlara nafaka verin! Sonra sizin için (çocuğunuzu) emzirirlerse, onlara ücretlerini de verin. (Bu hususta) aramızda güzel bir şekilde anlaşın!...” Kur'an-ı Kerim, Talak Suresi, 6. Ayet. Ayrıca bakınız: Kur'an-ı Kerim, Nisa Suresi, 34. Ayet.

¹² 9 Numaralı KŞS, 95/2.

karşılacak durumu olmadığını ifade etmiştir. Osman'ın velisinin de başka bir yere gittiğini söyleyen Saime Hatun, mahkemeden hem annesi evinde oturmaya izin hem de kendisi için Osman üzerine nafaka ve kisve takdir edilmesini istemiştir.¹³

Başka bir yere (*abar diyara*) gittikleri zaman ya da boşanma sonrası; eş, çocuk, köle ve cariyelerine nafaka temin etmeyen erkeklerden nafakalarını talep etmek üzere kadınların mahkemeye başvurdukları görülmektedir. *Abar diyara* gidip hâlâ kendisinden haber alınamayan İshak'ın eşi Fatıma Hatun mahkemeye başvurarak kendisi ve kızları Raziye için kocası malından nafaka talep etmiş, mahkeme Fatıma için günlük on, Raziye için ise günlük altı akçe nafaka takdir etmiştir.¹⁴

Başka bir yere/sefere giderken eşlerini boşamayan erkekler eşleri/çocuklarının (varsa köle ve cariyelerinin) nafakaları için bir vekil tayin etmişlerdir.¹⁵ Bu durum vekillerin nafakaları temin etmemeleri halinde mahkemeye taşınmıştır. Buna güzel bir örnek sunan 3 Haziran 1670 tarihli Emine Hatun'un babası ve vekili el-Hac Emrullah vasıtasıyla açtığı davada, Emine Hatun'un kocası Süleyman Beşe ibn Nuh Beşe'nin dava tarihinden üç sene önce İstanbul'a gitmek suretiyle eşinin nafakasını temin etmek üzere Abbas bin Himmet'i vekil tayin ettiği bildirilmektedir. Ancak Abbas'ın söz konusu nafakayı sağlamadığı belirtilmiştir. Kendisine bu durum sorulduğunda Abbas, adı geçen Süleyman Beşe'nin İstanbul'dan Bolvadin kasabasına geldiğini ve burada vefat ettiğini dile getirmiştir. Bunun üzerine beyanını ispatlaması istenen Abbas şahitler getirerek Süleyman Beşe'nin mezkur mahalde vefat ettiğini kanıtlamış ve bu suretle Emine Hatun'un nafaka davası sonlanmıştır.¹⁶ Benzer bir dava da Dinkeş Mahallesi sakinelerinden Raziye bint Mustafa hatun tarafından açılmıştır. Bordabaşı Mahallesi'nden Ömer bin Ali üzerine açtığı davada yedi sene önce kocası Uzun Ali'nin *abar diyara* gitmek suretiyle nafakası için Ömer'i vekil tayin ettiğini belirten Raziye Hatun, Ömer'in nafakayı ödemediğini beyan etmiştir. Durum Ömer'den sorulduğunda mezkur Uzun Ali'nin üç sene önce Tosya'da müfettişlik yapan Ferhad Paşa tarafından hırsızlık suçlamasıyla katledildiğini ifade etmiştir. Şahitler de getiren Ömer, şahitlerin Uzun Ali'nin Ferhad Paşa tarafından öldürüldüğünü ve ölüsünü gördüklerini beyan etmeleri suretiyle haklılığını ispat etmiştir.¹⁷

Abar diyara gitmeleri suretiyle geride eşleri nafakası için vekil bırakan erkeklerle ilgili olarak güzel bir dava kaydına rastlanmıştır. Söz konusu kayıta,

¹³ 20 Numaralı KŞS, 233/1.

¹⁴ 33 Numaralı KŞS, 243/1. Ayrıca bakınız: 23 Numaralı KŞS, 27/3.

¹⁵ 24 Numaralı KŞS, 109/1.

¹⁶ 14 Numaralı KŞS, 39/2. Ayrıca bakınız: 14 Numaralı KŞS, 40/2.

¹⁷ 14 Numaralı KŞS, 112/4. Ayrıca bakınız: 20 Numaralı KŞS, 54/1; 20 Numaralı KŞS, 94/2.

geride kalan eşin nafakası için kefil olarak bırakılan kişi de yine bir kadındır ve mahkeme gelin-görümce arasındaki nafaka meselesine sahne olmuştur. Buna göre; kardeşi Osman'ı vekil tayin eden Marziye bint Mehmed, vekili yoluyla açtığı davada kocası Ali Beşe'nin gazaya giderken kendisinin nafaka ve kisvesi için kızkardeşi Emine bint el-Hac Ahmed'i kefil tayin ettiğini belirtmiş, ancak Emine'nin nafakayı ödemekte direndiğini dile getirmiştir. Bu durum Emine'den sorulduğunda Emine kefaleti ikrar etmiş ancak kardeşi Ali Beşe'nin bir buçuk sene evvel Bec kalesi altında yaralanarak (mecruhan) öldüğünü beyan etmiştir. Takriri için beyyine (kanıt) getirmesi istenen Emine, beyanını Bec kalesi altında yaralanarak ölen Ali Beşe'nin ölüsünü gördüklerini ve defnine şahit olduklarını ifade eden şahitlerin kendisini doğrulamasıyla ispatlamıştır.¹⁸ Bu dava kaydı erkeklerin vekalet ve kefalet için kadınları da tayin etmelerini göstermesi bakımından önemlidir.

Bazı kayıtlarda görüldüğü üzere; kocası *gaiip* olan kadınlar mahkemeye müracaat ederek *gaiip* olan kocalarının nafaka temininde bulunmadığını kadı huzurunda belirtmişlerdir. Kadı ise evliliğin geçerli oluşu, *iddet* süresi içinde bulunulduğu ve kocanın nafaka bırakmadığı konularında yemin ettirdikten sonra nafaka miktarı belirleyerek *gaibin* malları ve alacakları üzerinden nafaka takdir etmiştir.¹⁹ 1644 yılında, kocası Süleyman'ın kendisini bi-lâ nafaka ve kisvesiz olarak bırakıp başka bir yere gittiği iddiasıyla mahkemeye başvuran Neslihan bint Ömer için mahkeme tarafından günlük altı akçe nafaka tayin edilmiştir.²⁰ Başka bir yere gittiği için nafaka temin etmeyen kocasından nafakasını talep eden kadınlar nikâhlarının feshini de isteyebilirler.²¹ Altı aylığına başka diyara gitme talebinde bulunan Hacı Mehmed'in karısı mahkemeye başvurarak kendisine nafakaları için bir vekil tayin edilmesini ve ayrıca kocası sözüne binaen altı ay içinde Hacı Mehmed dönüş sağlamazsa nikâhlarının *-üç talak üzere-* fesh edileceğini Hacı Mehmed'in de ikrarı ile kaydettirmiştir.²²

17. yüzyılda Konya'da *gaiplik* ya da başka diyara gitmek suretiyle nafaka verilmediği şeklindeki kadın şikayetlerinin fazla olmadığı görülmektedir. Bu durum kocaların başka bir yere giderken eşlerinden boşanmaları veya nafaka temini için vekil tayin ederek eş ve çocuklarının mağduriyetini önleme girişimlerinin doğal bir sonucudur. Vekil-kefilin geride kalanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere temin ettiği nafakanın sonlanması için onu tayin eden ve başka diyarda olan kişinin ölüm haberinin ulaşması gerekmektedir. Bu noktada çıkan anlaşmazlıklar ise mahkemede neticelendirilmektedir. Zira kadınlar vekil-kefillerin söz konusu nafakalarını ödemekte direndikleri iddiasıyla mahkemeye

¹⁸ 33 Numaralı KŞS, 103/2.

¹⁹ 23 Numaralı KŞS, 27/1; 23 Numaralı KŞS, 31/1.

²⁰ 9 Numaralı KŞS, 81/2. Ayrıca bakınız: 8 Numaralı KŞS, 155/2; 9 Numaralı KŞS, 19/1.

²¹ Tezcan, *a.g.t.*, s. 67.

²² 19 Numaralı KŞS, 144/3.

başvurmaktadırlar. Asiye bint Dilaver, Mehmed bin Bayram huzurunda şu beyanatta bulunmuştur: “Mehmed’in li-um karındaşı İbrahim Beşe bin Hasan eşim olup sefere giderken Mehmed’i nafaka ve kisvem için kefil bırakmıştır. Mehmed’den talep ettiğimde muhalefet üzeredir sual olunsun.” Asiye Hatun'un isteği üzere konu Mehmed'den sorulduğunda, Mehmed kefil olduğunu kabul etmiş, ancak İbrahim Beşe'nin şehid olduğunu, bu yüzden nafaka ödemesi yapmadığını bildirmiştir. Mehmed, Rumeli'de İbrahim Beşe'nin şehid olduğunu da beyine getirerek ispat etmiştir (7 Mart 1691).²³ Başka bir kayıтта, Habib Mahallesi'nden el-Hac Hasan ibn Derviş Mehmed'in eşi mahkemeye başvurarak kocasının başka bir yere gitmeden önce nafaka ve kisvesi için kayınpederi Derviş Mehmed'i kefil bıraktığını, ancak Derviş Mehmed'in nafakasını karşılamakta direndiğini belirtmiştir. Bu durum Derviş Mehmed'den sorulduğunda ve şahitler dinlendiğinde Hasan'ın yüz senesi (1689 yılı) Ramazan ayında Arz-ı Rum'da (Erzurum'da) öldüğü ve defnedildiği haberi alınmıştır. Bunun üzerine Saime Hatun davadan men' edilmiştir (4 Nisan 1690).²⁴

Esas itibarıyla evlilik süresi boyunca devam eden nafaka temini zorunluluğu evliliğin sonlanması hâlinde ortadan kalkar. Ancak boşanma sonrasında kadının başka biriyle evlenebilmesi için geçmesi-beklenmesi gereken bir süre olan *iddet* boyunca kocanın nafaka karşılama vazifesi devam eder. Bu süre için kocası tarafından kadına ödenmesi gereken maddî karşılığa ise "*iddet*

---

²³ 36 Numaralı KŞS, 102/1. Meleksima bint Abdullah da kocası Mahmud'un gazaya giderken kendisine nafaka temini için kardeşi Ali bin Mehmed'i vekil tayin ettiğini ancak Ali'nin nafaka ödememekte direndiğini beyan etmiştir. Konu Ali'den sorulduğunda vekaleti tasdik edip ancak Mahmud'un 11 ay önce Rum Vilayeti'nde Niş kazasında vefat ettiğini, bu sebeple nafaka vermediğini beyan etmiştir. Şahitler de getiren Ali beyanını ispatlamıştır ve Meleksima hatun tenbih olunarak dava sonlanmıştır. 33 Numaralı KŞS, 74/3. Ayrıca bakınız: 14 Numaralı KŞS, 104/1; 14 Numaralı KŞS, 13/4; 24 Numaralı KŞS, 250/1; 20 Numaralı KŞS, 88/2.

²⁴ 35 Numaralı KŞS, 22/2. Benzer bir dava kaydı ise şu şekildedir: "*Mahmiye-i Konya'da Pîr Esad Mahallesi sâkinelerinden Havvâ binti Şa'bân nâm bâtûn meclis-i şer'-i bâtûr-ı lâzımı't-tevkîrde Mustafa bin Mustafa mahzarında iizerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idiüb zevcem Mehmed Beşe ibn-i İbrahim nâm kimesne mukaddemâ âhir diyâra gitmek murâd eyledikde benim nafaka ve kisveme mezbûr Mustafa zevcem mezkeâr tarafından kefil olmuş idi hâlâ virmeyüb muhâlefet ider suâl olunsun didikde gibbe's-suâl mezbûr Mustafa cevâbında keşâlet-i mezkeûreyi ikrâr idiüb lâkin mezbûr Mehmed Beşe bin doksan dört senesi Zi'l-ka'desinde vilâyet-i Rûm ilinde Budin kal'asında fert olmağla nafaka ve kisvesini virmekden imtinâ' iderin deyücek ba'de'l-istintâk ve'l-inkâr müdde'i mezbûrdan takrîr-i meşrûhunu mübeyyine beyine talep olundukda 'udûl-i müsliminden mahalle-i mezbûrede sâkineyn Ali Beşe ibn Mehmed ve Mustafa Beşe ibn Ahmed nâm kimesneler li-eclî's-şehâde meclis-i şer'a hâzrân olub eserü'l-istîşhâd fi'l-vâkî' mezbûre Havvâ'nun zevci olan mezkeûr Mehmed Beşe ibn İbrahim bin doksan dört senesi Zi'l-ka'desinde vilâyet-i Rûm ilinde Budin kal'asında vefât eyledi meyyitini biz gördük bu husûsa şahidlerimiz şehâdet dabî ideriz deyü edâ-i şehâdet-i şer'îye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkîye şehâdetleri makbûle olmağın mücibîyle tenbih-i birle mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu (4 Şubat 1685)." 33 Numaralı KŞS, 54/1.*

nafakası" adı verilir.²⁵ *İddet* belli şartlara bağlı olarak başlar. Ölüm, *talak*, *muhâla*'a veya *fesih* yoluyla evliliğin sona ermesi icap eder.²⁶ *İddet* süresinin bitiminde koca üzerindeki nafaka hakkı son bulmaktadır.²⁷ Eğer boşanma sırasında kadın çocuğunun bakımı için ödenecek nafaka ve *iddet nafakası* ile bazı haklarından feragat etmediyse, ödenmeyen nafakalar için mahkemeye başvurarak kocasından nafaka talebinde bulunmaktadır.²⁸ İncelenen dönemde konuyla ilgili kayıtlara rastlamak da mümkün olmuştur.²⁹ 2 Mayıs 1670 tarihli bir davada Hocacihan Mahallesi sakinelerinden Teslime Hatun mahkemeye başvurmuş ve kocası Osman bin Seydi'nin te'ehhül ettiği (evlendiği) için kendisi ve kızları Şehri'nin nafakasını karşılamadığını beyan etmiştir. Teslime Hatun'un beyanı sonrasında kendisi ve kızı için kocası Osman'ın malından olmak üzere günlük onbeşer akçe nafaka bağlanmıştır.³⁰

Nafakanın aynı boyutunu görmek bakımından önemli verilere rastlanan kayıtlar da mevcuttur. Buna göre; Asiye bint İvaz hatun vekili Abdüllatif aracılığıyla, *talak* yoluyla boşandığı kocası Ramazan'ın zimmetinde 3000 akçe *mibr-i müecceli*, *nafaka-i iddeti* ve *me'unet-i süknası* kaldığını iddia etmiş ve söz konusu haklarını talep etmiştir. Ramazan'dan konu sorulduğunda 3000 akçe değerindeki *mibr-i müeccelini* teslim razı olmuş ve *nafaka-i iddet* ve *me'unet-i süknası* karşılığında da vekil Abdüllatif'e Asiye Hatun'a vermek üzere iki kile buğday, iki baş koyun, bir baş inek, bir kilim ve bir yastık teslim etmiştir.³¹

İddet nafakalarını talep etmek üzere kadınların mahkemeye başvurmaları her zaman taleplerine karşılık buldukları anlamına gelmemektedir. Zira kadınlar nafaka hakkına sahip olduklarını ispatlayamadıkları gibi karşı tarafın ispatıyla karşılaşmışlardır. Bu kayıtlardan birinde Fatıma bint Abdullah hatunun vekili, Fatıma'nın eski eşi Mustafa ibn el-Hac Sinan'ın da hazır bulunduğu mecliste

²⁵ *İddet* süresinde erkeğin yapması gerekenler hakkında bakınız: *Kur'an-ı Kerim*, Bakara Suresi, 231-232. Ayet; Nafaka hakkında bakınız: *Kur'an-ı Kerim*, Talak Suresi, 7. Ayet.

²⁶ İzzet Sak, Alaaddin Aköz, "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18. Yüzyıl Konya Şer'îye Sicillerine Göre)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 91-140, s. 133.

²⁷ Bu konudaki bir örnek için bakınız: 39 Numaralı KŞS, 206/3.

²⁸ Teslime Hatun kızı ve kendisi için boşandığı kocasından beher sene on beşer akçe nafaka bağlatmıştır. 14 Numaralı KŞS, 46/4. Ayrıca bakınız: 23 Numaralı KŞS, 134/3; 19 Numaralı KŞS, 95/4.

²⁹ 31 Numaralı KŞS, 92/1; 31 Numaralı KŞS, 189/2; 31 Numaralı KŞS, 189/4.

³⁰ 14 Numaralı KŞS, 46/4.

³¹ 19 Numaralı KŞS, 39/1. Benzer bir kayıta da mibr-i müeccel, iddet nafakası ve me'unet-i süknası bedeli olarak bir sim kuşak, bir kaftan, bir zıbin, bir beledi döşek ve bir beledi yorgan talep edilmiş, karşılığında bin akçe, bir döşek ve yorgan alınmıştır. 19 Numaralı KŞS, 46/1. Benzer örnekler için bakınız: 16 Numaralı KŞS, 14/3; 19 Numaralı KŞS, 152/4; 19 Numaralı KŞS, 153/4, 19 Numaralı KŞS, 159/1, 20 Numaralı KŞS, 47/1; 21 Numaralı KŞS, 234/2; 23 Numaralı KŞS, 50/3; 23 Numaralı KŞS, 59/2; 33 Numaralı KŞS, 255/3.

daha önce *mibr-i müeccelinden* fariğa olarak ve kendisine ait birtakım eşyalarını alarak Fatıma'nın Mustafa'dan muhâla'a ile boşandığını ancak *iddet nafakasının* baki olduğunu ve talep ettiklerini belirtmiştir. Konu Mustafa'dan sorulduğunda Mustafa, Fatıma'yı yalnız *mibr-i müeccelinden* değil, *iddet nafakasından* ve zevciyete dair sair haklarından da feragat etmesi suretiyle *bul'* ettim, demiştir. Mahkeme Mustafa'dan beyine talep etmiş ve Mustafa getirdiği ve mahkeme tarafından dinlenen şahitlerle haklılığını ispat etmiştir. Fatıma Hatun'un vekili de davadan men' edilmiştir (20 Haziran 1676).³² Benzer bir dava kaydında da Aişe bint Şeyh Ahmed Efendi, eski kocası Mehmed Çelebi ibn Ali Efendi huzurunda bir müddet önce aralarında bazı hususlar dolayısıyla geçimsizlik olduğunu, bunun üzerine kendi çiftliğine gitmek isteyerek kocasından boşanma talebinde bulunduğunu beyan etmiş, kocasının başta gitmesine izin verip boşamaya razı olmadığını ancak sonradan talak üzere boşadığını dile getirmiştir. Bu yüzden Mehmed Çelebi zimmetinde bulunan yirmi bin akçe *mibr-i müeccelini* ve *nafaka-i iddet-i malumesi* ile *me'uret-i süknasını* talep etmiştir. Konu Mehmed Çelebi'den sorulduğunda alınan cevap Aişe Hatun'un talep ettiği haklarından vazgeçmesi suretiyle ve muhâla'a yoluyla boşandıkları, aralarında hukukî hiçbir alacak-verecek olmadığı şeklinde olmuştur. Mehmed Çelebi'nin beyanını şahitlerle ispatlaması üzerine Aişe Hatun davadan men' edilmiştir.³³

18 Mayıs 1685 tarihli bir dava kaydı nikah ve boşanmanın sonuçları hakkında veriler sunması bakımından önemlidir. Söz konusu dava kaydında Fatıma Hatun mahkemeye başvurarak beş gün önce kocası Mevlüd bin Şaban'ın icazetin elinde olsun dediğini ancak kendisinin kabul etmediğini beyan ederek aralarında hala zevciyet bağı bulunduğunu ancak kocasının nafaka ve kisvesini vermekte direndiğini ifade etmiştir. Şayet aralarında zevciyet bulunuyorsa dört bin akçelik *mibr-i müeccelini*, bulunmuyorsa nafakasını talep ettiğini belirtmiştir. Konu Mevlüd'den sorulduğunda Mevlüd cevabında, ben icazetin elinde olsun dediğimde Fatıma kabul etti ve aramızda zevciyet bağı kalmadı demiş ve Fatıma'nın sarık, yasdık, çarşaf, palas ve yorgan almak suretiyle nafaka ve diğer haklarından feragat ettiğini ifade etmiştir. İfadesini şahitlerle de destekleyen Mevlüd haklı görülmüş ve Fatıma Hatun davadan men' edilmiştir.³⁴

---

³² 24 Numaralı KŞS, 166/2. Benzer bir kayıta da Rabia bint Ali Efendi eski kocası Hacı Mehmed bin Osman'ın kendisini *talak* yoluyla boşamasına rağmen *mibr-i müeccelini* ve nafakasını vermediğini iddia etmiş, konu Hacı Mehmed'den sorulduğunda *talak* yoluyla değil, nafaka ve birtakım haklarından feragat etmesi suretiyle Rabia'yı *muhâla'a* ile boşadığını beyan etmiştir. Buna karşılık Rabia'dan davasında doğruluğu hususunda yemin istenmiş ancak Rabia yemin etmekten kaçınmıştır. Bu suretle de davadan men'i sağlanmıştır. 19 Numaralı KŞS, 85/4. Ayrıca bakınız: 16 Numaralı KŞS, 11/3; 16 Numaralı KŞS, 104/1; 16 Numaralı KŞS, 114/2; 16 Numaralı KŞS, 141/1; 19 Numaralı KŞS, 20/3; 19 Numaralı KŞS, 30/2; 19 Numaralı KŞS, 51/1; 20 Numaralı KŞS, 130/1; 24 Numaralı KŞS, 166/2.

³³ 33 Numaralı KŞS, 37/1.

³⁴ 33 Numaralı KŞS, 189/2.

Kadınların nafaka ve diğer haklarından feragat etmeye zorlandıklarını iddia etmeleri de mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Buna emsal teşkil eden bir dava kaydında Eşe bint es-Seyyid Mustafa eski kocası Mezid'in kendisini darp ederek *nafaka-i iddet* ve *me'unet-i süknası* ve *mibr-i müeccelinden* feragat etmeye zorladığını ve bu suretle boşandıklarını beyan etmiş, nafakaya zarureti olmasından dolayı konunun Mezid'den sorulmasını ve nafaka talep etmiştir. Konu Mezid'den sorulduğunda feragat sebebiyle Eşe'yi zorlamadığını ve bu suretle onu darp etmediğini söylemiş ve bu hususta yemin etmiştir.³⁵

Kadınların nafaka taleplerini dile getirdikleri diğer bir durum ise kocalarının ölümleridir. Eşlerini kaybeden kadınlar nafaka temini hususundaki sıkıntılarını mahkemeye başvurarak belirtmişler ve çocukları için nafaka bağlatmak istemişlerdir. Bu amaçla mahkemeye giden Güllü Hatun kocasının terekesinden, bakımını üstlendiği çocukları Osman ve Fatıma için nafaka talep etmiş ve mahkeme Güllü Hatun'un çocukları için günlük onar akçe nafaka tayin etmiştir.³⁶

Ebeveyninden biri ya da ikisini kaybeden çocuk için nafaka; anne ve/veya babasından intikal eden mallardan kendisine isabet eden hissesi üzerinden, mahkeme kararıyla belirlenmektedir.³⁷ Bu hisselerin satışı yoluyla da nafaka teminine gidilmektedir.³⁸ Vasilerin başvurusuyla yapılan nafaka kayıtlarından bir kısmı Arapça olarak tutulmuştur.³⁹ Bazı kayıtlarda, nafakayı kocası ölen kadının talep ettiği görülmektedir. Bu amaçla kocasından kalan mallardan satış yapıp nafaka temin etmeye çalışmışlardır.⁴⁰ Akçe üzerinden tespit edilen bu miktarlar farklılık göstermektedir.

³⁵ 19 Numaralı KŞS, 32/1.

³⁶ 34 Numaralı KŞS, 255/1. Ayrıca bakınız: 6 Numaralı KŞS, 87/3; 7 Numaralı KŞS, 6/1; 8 Numaralı KŞS, 132/2; 9 Numaralı KŞS, 129/3; 14 Numaralı KŞS, 75/4; 14 Numaralı KŞS, 150/3; 33 Numaralı KŞS, 135/1.

³⁷ Tezcan, a.g.t., s. 69.

³⁸ 19 Numaralı KŞS, 134/3; 5 Numaralı KŞS, 131/2; 5 Numaralı KŞS, 89/2; 5 Numaralı KŞS, 125/4; 5 Numaralı KŞS 146/5; 7 Numaralı KŞS, 76/2; 8 Numaralı KŞS, 191/1; 9 Numaralı KŞS, 74/4. Söz konusu dava kayıtlarından biri gayrimüslim bir ailenin geçim kaygısını göstermesi bakımından önemlidir. Bakınız: 33 Numaralı KŞS, 227/2.

³⁹ 34 Numaralı KŞS, 50/3; 34 Numaralı KŞS, 146/4; 34 Numaralı KŞS, 235/3; 38 Numaralı KŞS, 136/3; 38 Numaralı KŞS, 152/3; 38 Numaralı KŞS, 250/1; 19 Numaralı KŞS, 106/1.

⁴⁰ 7 Numaralı KŞS, 6/1. Mirastan intikal eden mallar üzerinden nafaka talebine dair bir dava kaydında ahar diyarda olan hocası el-Hac Halil'in babası el-Hac Ahmed'in vefatıyla kocasına intikal eden hisseden kendisi ve çocukları Mehmed, Saliha, Asiye ve Fatıma'ya nafaka takdir olunması talebiyle mahkemeye başvuran Raziye bint Hüseyin, o güne kadar çocukları için sarf ettiği miktarın da teminini istemiştir. Talepleri karşılanan Raziye Hatun ve çocukları için günlük beşer akçe nafaka takdir edilmiştir. 33 Numaralı KŞS, 164/1.

Bakıma ve nafakaya ihtiyaç duymaları nedeniyle çocuklarından nafaka isteyen ebeveynler bulunduğu gibi; yaşlı ve hasta olan anne ve babasına bakmakla yükümlü olduğu gerekçesiyle kendisine nafaka takdir edilmesini isteyen kişiler de mevcuttur.⁴¹ İki buçuk yaşında bir çocuk bulmuş olan kadının mahkemeye gelerek nafaka talebinde bulunması nafaka talepleri hususunda farklılık arz etmektedir. Söz konusu bu kayıta mahkeme kararıyla çocuğa beytül-maldan on iki akçe olmak üzere nafaka bağlandığı görülmektedir.⁴²

Çocukların Bakımı

Çocuk eğitiminin başladığı ilk yer ailedir. Aile bireylerinden her birinin çocukların bakım ve eğitimi hususunda mesuliyetleri bulunmaktadır. Bütün çocuklar başta anne ve babası olmak üzere aile fertlerine saygılı davranmak konusunda İslamî bir anlayışla eğitilmektedir.⁴³ Bu husus bir çeşit sosyal görev olarak değerlendirilebilir.⁴⁴ Şemseddin Sâmî bu konuyu; "... *Aile demek kadın demektir. İnsan topluluğu ailelerden ibarettir; insan topluluğunun saadeti aile saadetine ve ailelerin saadeti kadınların eğitilmesine bağlı olduğundan, kadınların eğitilmesi insan topluluğunun saadeti için gereklidir*" ve "*insan topluluğunun saadeti kadınların eğitilmesine bağlıdır*" görüşleri kanıtlanmış olur." sözleriyle ifade etmektedir.⁴⁵

Osmanlı ailesinde çocuğun ilk terbiyecisi olarak annesi kabul edilmektedir. Anne ve çocuk arasında bozulması mümkün olmayan bir bağ olduğu kanısı genel kabul görmektedir. Bu bağ Osmanlı ailesinde o kadar güçlü ve değerlidir ki boşanmalarda çocuğun velayetinin, babanın ölümü hâlinde de vesayetinin; çocuğun yetiştirilmesi, terbiye ve bakımından sorumlu ve yasalarca hakkı korunan bir konumda bulunan anneye verilmesi bunun ispatı ve doğal bir sonucudur.⁴⁶

Boşanma sırasında kadınlar birtakım haklarından vazgeçebilmektedir. Ancak bunun dışında çocukların bakım ve işesi konusunda takinacakları tutum önem arz etmektedir. Boşanmanın mühim ve doğal sonuçlarından biri de kadınların boşandıkları eşlerinden olmuş çocukları için babalarının üstlenmesi gereken nafaka hakkından feragat etmeleridir. Bu haklarından vazgeçmek suretiyle kadınlar çocukların bakımını kendi imkanları ile karşılamayı taahhüt etmektedirler.⁴⁷ Boşanma sonrası çocuklarla ilgili olarak ortaya çıkan önemli bir

⁴¹ 19 Numaralı KŞS, 129/2.

⁴² 39 Numaralı KŞS, 14/3. Ayrıca bakınız: 21 Numaralı KŞS, 33/1.

⁴³ Allah'ı inkar ve adaletsiz olmak dışında anne ve babaya saygı Kur'an'da yer almaktadır: *Kur'an-ı Kerim*, Nisa Suresi, 135. Ayet; *Kur'an-ı Kerim*, Tevbe Suresi, 23. Ayet; *Kur'an-ı Kerim*, Lokman Suresi, 15. Ayet.

⁴⁴ Tezcan, a.g.t., s. 55.

⁴⁵ Şemseddin Sâmî, *Kadınlar*, Haz. İsmail Doğan, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996, s. 26. Sâmî, kadınların kabahatini cehaletine bağlamakta ve bu nedenle eğitilmeleri gerektiğine inanmaktadır.

⁴⁶ Tezcan, a.g.t., s. 56.

⁴⁷ 31 Numaralı KŞS, 112/2. Ayrıca bakınız: 19 Numaralı KŞS, 77/4; 19 Numaralı KŞS, 98/4; 14 Numaralı KŞS, 17/2; 14 Numaralı KŞS, 53/4.

husus da kadınların belli bir müddet çocuklarına bakmaları gerekse de bu hakkından ya da yükümlülüğünden feragat ederek onları bakması üzere babalarına teslim etmeleridir.⁴⁸ Bir müddet sonra pişman olarak çocuklarını geri alma ve onlar için nafaka bağlanması talebiyle mahkemeye başvuran kadınlara da rastlanmaktadır.⁴⁹

Boşanma sonrasında şayet *iddet* süresi dolmamışsa kadın çocuğu alıp babası memleketi dışına çıkamaz, *iddetin* bitmesi durumunda da çocuğun babasının rızasını almadan onu babasının ikamet ettiği yerden uzak bir yere götüremez.⁵⁰ Kadınların kocalarının çocukları için temin etmesi gereken nafaka hakkından feragat ettikleri görülmüştü. Fakat kadınların örneği verilen bu durumların tersine -muhtemel ki nafaka hakkından vazgeçmiş olmalarına rağmen- daha sonradan eski kocalarından çocuklarının bakımı için nafaka bağlatmak üzere mahkemeye başvurdukları kayıtlara yansımıştır. 13 Ocak 1685 tarihli dava kaydında görüldüğü üzere; İsmihan bint Bedel, vekili Hasan Beşe aracılığıyla mahkemede eski kocası Mehmed bin Resul'un malından olmak üzere Mehmed'in firaşından olan Aişe isimli kızı için nafaka talep etmiştir. Mahkeme İsmihan Hatun'un talebini olumlu karşılamış ve günlük altı akçe olmak üzere Aişe için nafaka takdir etmiştir.⁵¹

Erkek çocuklarında 7-9, kız çocuklarında 9-11 yaş/sene; annenin çocuklarına bakmakla yükümlü olduğu sınırlar olup söz konusu bu süreye *hidane* adı verilmektedir.⁵² Çocukların kendi üzerlerinde malları bulunmuyorsa *hidane* süresi doluncaya kadar bakımları için temin edilecek nafaka babaya aittir.⁵³ Kadınların boşanma sırasında *hidane* hakkından feragat etmeleri ile ilgili pek çok

⁴⁸ 39 Numaralı KŞS, 32/2.

⁴⁹ Bakınız: 39 Numaralı KŞS, 11/1; 39 Numaralı KŞS, 17/3; 39 Numaralı KŞS, 43/3.

⁵⁰ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986, s. 238; Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1988, s. 118.

⁵¹ 33 Numaralı KŞS, 19/1. Ayrıca bakınız: 20 Numaralı KŞS, 95/2; 24 Numaralı KŞS, 64/2.

⁵² Bu sınırlar ve hidane hakkında bakınız: Bilmen, *a.g.e.*, s. 435-436. Hidane süresi ve sonrası için Madeline C. Zilfi şöyle demektedir: "... erkek çocuklar olağan koşullarda yedi yaşına kadar, kız çocuklar da yedi ya da dokuz yaşına kadar anneleriyle kalmakta, bundan sonra ise evleninceye kadar babalarının vesayetine, baba yoksa onun anne ve babasının vesayetine geçmektedir." Madeline C. Zilfi, "Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, 261-294, s. 284.

⁵³ Şayet emzirilme döneminde ise çocukların bu dönemdeki nafakalarından da babaları sorumludur. Bu konu Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir: "*Boşadığımız o kadınları gücünüz nisbetinde kendi oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun; onları sıkıştırmak (ve bir an önce çıkmalarını sağlamak) için kendilerine zarar verme(ve kalkışma)ymn! Eğer hamile iseler, artık yüklerini bırakıncaya kadar onlara nafaka verin! Sonra sizin için (çocuğumuzu) emzirirlerse, onlara ücretlerini de verin! (Bu hususta) aranızda güzel bir şekilde anlaşın! Eğer (anlaşmakta) zorluk çekerseniz, o zaman (çocuğu) onun (babanın) hesabına bakası emzirecektir."* Kur'an-ı Kerim, Talak Suresi, 6. Ayet.

örnek verilebilir. Bunun dışında kadınların söz konusu süreleri aşarak çocuklarının bakımını üstlendiklerine de şahit olunmaktadır.⁵⁴ 22 Nisan 1673 tarihli bir kayıta Dolap Mahallesi sakinelerinden Fatıma bint İsa eski kocası İbrahim'in huzurunda 6 yıl evvel İbrahim'in kendisini talak yoluyla boşadığını ve 6 yıldır oğulları Mustafa için günlük dört akçe nafaka takdir edildiğini le getirmiştir. 6 yıl için toplam altıyüz akçe nafaka bedelini teslim aldığını ifade eden Fatıma Hatun, bundan sonra nafakaya dair bir dava ve alakam kalmamıştır, diyerek oğlu Mustafa'nın yedi yaşına girdiğini bundan sonra nafaka ve kisvesiz olarak bakımını temin edip kendisi besleyeceğini beyan etmiştir.⁵⁵ *Hıdane* hakkını anne yaşıyor olsa bile, ailenin diğer kadın fertlerinden birinin üstlendiği de rastlanan durumlardandır. Zira bu hak; anne tarafından akrabalar var ise öncelikle onlara verilir, eğer anne tarafından akrabalar çocuk yetiştirme konusunda istekli ve ehil değillerse mirastaki sıralarına göre baba tarafından akrabalara geçer. Şayet anne hayatta değilse anneanne, babaanne, anne bir kızkardeş, baba bir kızkardeş, anne bir teyze, baba bir teyze, anne-baba bir hala, anne bir hala veya baba bir hala *hıdane* hakkını kullanabilir.⁵⁶ Örneğin; Çumra Köyü'nden olup vefat eden el-Hac Mehmed'in karısı ve kayınvalidesi, terekeden *mıhr-i müeccel* ve diğer haklarını almışlardır. Aişe Hatun ayrıca torununun bakımını üstlenmiştir (19 Mayıs 1686).⁵⁷ Dava kayıtlarından birinde *hıdane* hakkı konusunda anne ve baba tarafının karşı karşıya gelmesi dikkat çekici ve ilginç bir durum ortaya koymaktadır. Buna göre Sadırlar Mahallesi'nden Hatice Hatun mahkemeye başvurarak oğlu es-Seyyid Mehmed'in vefatından sonra torunu Marziye'nin *hıdane* hakkını anneanesi Rahime Hatun'un aldığını ancak, Rahime Hatun'un Marziye'ye iyi bakmadığını, nafaka ve terbiyesini sağlayamadığını beyan etmiş ve bu suretle *hıdane* hakkını üzerine almıştır.⁵⁸

Çocukların bakım ve nafakası babasının sorumluluğundadır. Bu sebeple vesayeti hasebiyle vasiler, çocuklar için babaları mirasından nafaka bağlatmak talebiyle başvuruda bulunurlar.⁵⁹ *Hıdane* hakkını kullanan vasiler çeşitli sebeplerle babalarından çocuklar için nafaka talep etmişlerdir. 15 Eylül 1686 tarihli bir kayıta Sadırlar Mahallesi'nden Alime bint Ahmed isimli hatun, kızı Havva bint Mehmed vefat edince torunu Halime'nin *hıdanesini* almış ve başka yere giden damadı Ahmed'in malından onun için nafaka talep etmek maksadıyla mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme Halime için günlük sekiz akçe nafaka takdir etmiştir.⁶⁰ Benzer bir kayıta da müteveffiyeye Marziye bint Mehmed'in

⁵⁴ 20 Numaralı KŞS, 164/1; 20 Numaralı KŞS, 232/3; 23 Numaralı KŞS, 68/4.

⁵⁵ 19 Numaralı KŞS, 42/5.

⁵⁶ Cin, *Boşanma*, s. 117-118; Karaman, *a.g.e.*, s. 395.

⁵⁷ 31 Numaralı KŞS, 31/1.

⁵⁸ 16 Numaralı KŞS, 39/3.

⁵⁹ Mesela, Hamza için halası İsmi bint Mehmed kardeşi mülkünden nafaka talebiyle mahkemeye başvurmuştur (19 Şubat 1664). 12 Numaralı KŞS, 68/3. Hıdanesi altında bulunan Havva ve Osman için üvey babaları Hasan Çelebi, babalarının mirasından her biri için yirmi dörder akçe nafaka bağlatmıştır. 19 Numaralı KŞS, 127/3. Veli bin Ali'ye babası malından günlük beş akçelik nafaka takdiri için bakınız: 19 Numaralı KŞS, 7/5; 15/5.

⁶⁰ 31 Numaralı KŞS, 189/1. Ayrıca bakınız: 33 Numaralı KŞS, 148/3.

annesi, torunu İsmail'in *hıdane* hakkını kullanmak ve vesayeti hasebiyle mahkemeye başvurmuş ve İsmail için babası Receb bin Mahmud üzerine olmak üzere nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme bu talep üzerine İsmail için babası Receb malından olmak üzere günlük beşer akçe nafaka takdir etmiştir.⁶¹ Bazı dava kayıtlarında *hıdane* hasebiyle nafaka için harcanan meblağın bedelinin talep edildiği görülmektedir.⁶²

Zincirlikuyu Mahallesi'nden Fatma bint İbrahim vefat edince küçük oğlu Ömer'in terbiyesi annesi Ümmü bint Mustafa'ya verilmiştir. Ümmü Hatun mahkemeye başvurarak torunu Ömer için uzak diyarda olan babası Süleyman Çelebi ibn el-Hac Ömer'in malından olmak üzere nafaka bağlatmak istemiştir. Sonuçta Süleyman Çelebi üzerine günlük beşer akçeden Ömer için nafaka takdir edilmiştir.⁶³

Kadınların başka biriyle evlendikten sonra bile çocuklarını, bakım hakları kendi üzerilerinden kalkmasına rağmen, eski kocalarından almak ve çocuklara kendi mallarıyla bakmak istemeleri nafaka temini konusunda önemli bir meseledir.⁶⁴ Bazı davalarda çocukların bakımını, kadınların yeni eşlerinin üstlendiği ancak; bir müddet sonra çocukların öz babaları malından nafaka talebinde buldukları da görülmektedir. Buna güzel bir örnek Hasan Çelebi ibn Derviş Mehmed'in davasında görülmektedir. Üvey çocukları Ahmed ve Havva'nın bakımını üstlendiğini beyan eden Hasan Çelebi, mahkemeye başvurarak çocuklarının vefat eden babaları malından kendilerine intikal eden hisseler üzerinden nafaka bağlanmasını talep etmiştir. Talebi çocuklardan herbirine günlük dörder akçe nafaka takdiriyle karşılanmıştır.⁶⁵ Bu durum evvelen babalarının bir akarının olmaması ve Hasan Çelebi'nin çocukların bakımını üstlenebilecek malî duruma sahip olmasını düşündürürken bir taraftan da vefat durumuyla ortaya çıkan hak ve mirastan alınacak hisselerin hukuken daha kolay erişilebilir ve talep edilebilir olduğunu akla getirmektedir. Aksi halde çocukların nafakaları için babalarının hayattayken herhangi bir karşılık vermemesi, şayet anlaşmalı boşanma söz konusu değilse, anlaşılır görünmemektedir.

Sonuç

Yukarıdaki kayıtlarda da görüldüğü üzere kadınlar boşandıkları ya da vefat eden kocalarının mallarından kendileri ve çocukları için, vasiler de vesayetleri

⁶¹ 33 Numaralı KŞS, 99/2. Ayrıca bakınız: 33 Numaralı KŞS, 138/1.

⁶² 33 Numaralı KŞS, 257/2; 33 Numaralı KŞS, 257/3.

⁶³ 24 Numaralı KŞS, 148/2. Benzer bir kayıta vefat eden Fatma'nın küçük kızı Aişe'nin bakım ve terbiyesinden sorumlu Aişe bint Mustafa isimli ceddesi mahkemeye başvurarak hicri altındaki Aişe için babası üzerine günlük beşer akçe nafaka bağlatmıştır. 16 Numaralı KŞS, 139/2.

⁶⁴ 39 Numaralı KŞS, 185/2.

⁶⁵ 19 Numaralı KŞS, 127/3. Benzer bir dava kaydı için bakınız: 33 Numaralı KŞS, 68/3.

hasebiyle ebeveyni ayrılmış veya vefat etmiş çocuklar için nafaka bağlatmak üzere mahkemeye başvurmuşlardır.

Bu başvurularda nafaka talebinin muhatabı hayatta ve *gair* değilse ziyadesiyle eski eş olmuştur. Ancak şayet nafaka yükümlüsü eş *gair* veya vefat etmiş ise nafakanın temini için bıraktığı vekil/kefil talebe cevap veren taraftır. Kimi kayıtlarda miras hakkından dolayı eski eş/babanın mallarından nafaka talep edildiği de kayıtlara yansımıştır.

Kadınları nafaka istemeye yalnız malî durumlarının itmediği de görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle kadınların çeşitli sebeplerle talep ettiği nafakaların incelendiği çalışma göstermiştir ki; onları sadece maddî imkansızlıkları nafaka talebine götürmemiştir. Bazen ekonomik durumu iyi olmadığı gerekçesiyle nafaka sorumluluğunu üstlenmeyen ya da yerine getirmeyen eski eşlerin/babaların, ödeme güçlerinin artması yahut yeni birliktelikler kurması kadınların veya çocukların nafakalarının eski eş/babadan talebi konusunu gündeme getirmiştir.

Nafaka talebiyle mahkemeye başvuran kadınlar dinlendikten sonra gerekli tahkikat yapılmış ve uygun görülmesi halinde kadınlar ve çocukları için nafaka takdir edilmiştir. Ancak bu durum kadınların her zaman haklı görüldüğü anlamına gelmemektedir. Çeşitli sebeplerle, haklılığını ispat edemeyip nafaka davasından men' edilmiş kadınlara rastlanmıştır.

İncelenen nafaka kayıtları; 17. yüzyılda Konya'da kadınların haklarını savunmak hususunda çekimser davranmadıklarını, özellikle geçim hakkı olarak değerlendirilebilecek nafaka haklarının peşinden gittiklerini göstermektedir. Söz konusu dönemde nafaka davalarında mahkeme, İslâm hukuku kaidelerinin yanı sıra örfün de etkili olduğu kararlar almıştır. Şahitlerin dinlenmesi ve kanıtlarla davanın desteklenmesi hususu; yalnız kadın ve çocukların haklarının korunması anlayışından hareket edilmediğini, erkeklerin (eş/babaların) haklarının korunmasına da titizlikle yaklaşıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

5, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 16, 19, 20, 23, 24, 31, 33, 34, 35, 38, 39 Numaralı Konya Şer'îye Sicilleri.

Tetkik Çalışmalar

Akgündüz, Ahmet, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986.

Ayaşlı, Yahya, "Osmanlı Kadını, Hizmetçiler ve Köleler Hakkında", *Türk Yurdu*, Cilt 33, Sayı 310, Haziran 2013, 249-252.

Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Hars Yay., İstanbul 2007.

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Cilt II, Bilmen Yay., İstanbul 1968.
- Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 341, Ankara 1974.
- Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1988.
- Erbay, Celal “Nafaka”, *DİA*, Cilt 32, 2006, 282-285.
- Evlîyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Kitap-1. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2012.
- Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tablilleri*, 6. Kitap II. Kısım, Haz. Ahmed Akgündüz, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1993.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku I*, İrfan Yay., İstanbul 1978.
- Kur'an-ı Kerîm ve Muhtasar Meâlî*, Haz. Hayrât Neşriyat İlmî Araştırma Merkezi Meâl Heyeti, Hayrât Neşriyat, İstanbul 2004.
- Kurt, Abdurrahman, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı*, Cilt V, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, 434-448
- Sak, İzzet, Alaaddin Aköz, “Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma ile Sona Erdirilmesi: Muhâla’â (18. Yüzyıl Konya Şer’iye Sicillerine Göre)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 91-140.
- Şemseddin Sâmî, *Kadınlar*, Haz. İsmail Doğan, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996.
- Tezcan, Betül “XVI-XVII. Yüzyıl Şer’iye Sicillerine Göre Konya’da Kadın”, *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.
- Zilfi, Madeline C., “Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, 261-294.

Bozüyük Kasım Paşa Camii Ve Hamamı Çini Süslemeleri

Savaş YILDIRIM*

Özet

Bu çalışmada Bozüyük Kasım Paşa Külliyesi'ne dahil yapılardan cami ve günümüzde mevcut olmayan hamama ait çiniler, teknik ve süsleme özellikleriyle tanıtılarak dönemi içerisindeki yeri ortaya konacaktır. Ayrıca hem teknik ve üslup, hem de bazı arşiv belgelerinden hareketle çinilerin ustaları ve üretim yerleri hakkında da aydınlatıcı bilgiler sunulmaya çalışılacaktır. Çiniler, renkli sır tekniğiyle üretilmiş olup motif ve kompozisyon özellikleriyle 16. yüzyıl ilk yarısına ait kaliteli örneklerdir. Özellikle camideki çinilerin müezzin mahfili, minber yan aynalığı, külahı ve geçit korkuluğu gibi bölümlerde de yer alması dikkat çekicidir. Osmanlı sanatında bu mimari elemanlarda çini kullanılması nadir bir uygulamadır. Teknik ve kompozisyon bakımından çinilerde Erken Osmanlı üslubunun hala devam ettiği, hatayi, rumi, penç, kıvrım dal gibi soyut stiline motiflerle meydana getirilen bitkisel düzenlemelerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Natüralist kompozisyonlar ve doğal çiçek motifleri görülmemektedir.

Hanama ait günümüze ulaşan tek çini bezeme, İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'ndeki kitabesidir. Süsleme özellikleriyle camideki çinilerden farklılık arz etmez. Kasım Paşa Camii'ndeki çiniler teknik ve süslemeleri bakımından döneminin sanatsal zevkini yansıttığı gibi diğer eserleriyle de benzerlikler gösterir. Makalemizde bu benzer örnekler de karşılaştırmalı olarak ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Çini Sanatı, Renkli Sır Tekniği, Bozüyük

TILE ORNAMENTS OF BOZUYUK KASIM PASA MOSQUE AND BATH

Abstract

In this study, the tiles of mosque and a bath -which is not exist today- belonging to the

Bozüyük Kasım Paşa Complex, will be introduced with their technical and decorative features and their place in the period will be revealed. In addition, in the frame of both the technical and stylistic features as well as some archival documents, enlightening information on

---

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

the masters and production areas will be presented. These tiles were produced with colored glaze technique and are the quality examples of the first half of the 16th century with their motif and composition features. Particularly, it is noteworthy that the tiles in the mosque are also located in the muezzin balcony, pulpit side mirror, cone and gate guard. The use of tiles in these architectural elements in Ottoman art is a rare practice. In terms of technique and composition, it is understood that the herbal arrangements created with abstract stylized motifs such as hatayi, rumi, paw, and twist branch were still preferred, and Early Ottoman style had been continuing. Naturalistic compositions and natural floral motifs are not seen here. The only tile decoration that has survived to the present day is the inscription in The Museum of Turkish Construction and Art. It does not differ from the tiles in the mosque in terms of its decorative features.

The tiles in the Kasım Paşa Mosque show the artistic taste of the period in terms of their technique and decoration and they are similar to the other works of the period. These similar examples will be evaluated in comparative terms.

Key Words: Ottoman Tile Art, Cuerda Seca Technique, Bozüyük

Giriş

Bozüyük, Bilecik ilinin en büyük ilçesi olup yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya konan buluntular, buradaki ilk yerleşimlerin Tunç Çağı'na kadar gittiğini ortaya koymaktadır¹. Tarih boyunca önemli ticaret yollarının geçiş güzergahında bulunmasının da etkisiyle pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin yönetimine geçmiştir. Kentin Osmanlı idaresi ile tanışması ise 1289 yılına rastlar. Bu tarihte Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesut'un Eskişehir'den Yenişehir'e kadar olan bölgeyi Osman Bey'e vermesiyle yöre Osmanlı egemenliğine sahne olur². Osmanlı döneminde uzunca bir süre Sultanönü sancağına bağlı bir nahiye olarak varlığını sürdürmüştür³.

Bu dönemde ilçe merkezinde günümüze ulaşan eserlerden en önemlisi hiç kucusuz Kasım Paşa Külliyesidir. Külliye, bugünkü Bozüyük yerleşiminin çekirdeğini teşkil etmiş ve inşa edildiği mahalle etrafında yeni yerleşimler kurulmuştur⁴. Devrinde cami, imaret, sıbyan mektebi, medrese, kervansaray ve hamamdan ibaret bir külliyeeye dahil iken, günümüze bu yapılardan sadece cami, imaret ve kervansarayın bir bölümü kalabilmiştir. Cami, mimari bakımdan mütevazi özelliklere sahip olmakla birlikte iç mekanı taş, çini, ahşap, kalem işi

¹ Kurulay Yılmaz, Bozüyük ve Kasım Paşa Camisi, Bilecik 2007, s.11.

² Namık Tanfer Atlas, Bozüyük Kent Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2009, s.52.

³ Halime Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul 1992, s.95. ⁴ Namık Tanfer Atlas, Bozüyük Kent..., s.53.

olmak üzere son derece zengin ve farklı malzemelerle meydana getirilmiş süslemeleriyle ön plana çıkar. Ele alacağımız eserlerden özellikle cami, mimari bakımdan çeşitli araştırmalarla incelendiği halde, çini süslemelerini bütün yönleriyle, ayrıntılı olarak tanıtan müstakil bir yayın bulunmamaktadır. Türk çini ve seramik sanatını⁴ ya da sadece Osmanlı dönemi çini sanatını⁵ ele alan genel kapsamlı yayınlarda ise çini süslemeler belli başlı özellikleriyle kısaca tanıtılmıştır. Bugün mevcut olmayan hamamdan günümüze gelen tek süsleme unsuru çini kitabe, muhtelif çalışmalarda okunmakla birlikte süslemeleri sadece bir çalışmada⁷ ele alınmıştır. Biz bu makale kapsamında cami ve günümüzde mevcut olmayan hamama ait çinileri çizim ve fotoğraflar eşliğinde detaylı bir şekilde tanıtmayı ve dönemi içerisindeki yerini ortaya koymayı; ayrıca çinilerin üslup özellikleri ve benzer eserlerden hareketle üretim yeri ve ustalarına dair aydınlatıcı bilgiler sunmayı amaçlamaktayız.

Kasım Paşa Camii Çini Süslemeleri

Kendi adını taşıyan mahallede inşa edilen eserin kuzeyinde İstasyon Caddesi, batısında Köteşliler Caddesi, doğusunda Zübeyde Hanım Caddesi uzanır. Alçak duvarlarla çevrili bir avlu içerisinde yer alır. Avlu ve harime girişi sağlayan her bir kapı üzerindeki kitabeye göre cami, H. 935, M. 1525 yılında Hama Mutasarrıfı Güzelce Kasım Paşa⁶ tarafından inşa ettirilmiştir⁷.

⁴ Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul 1976, s.80.

⁵ Belgin Demirsar Arlı-Ara Altun, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi*, İstanbul 2008, s.150-151 ⁷ G. Öney *Türk Çini...*, s.106.

⁶ Güzelce Kasım Paşa'nın ne zaman ve nerede doğduğu bilinmemektedir. II. Beyazıt döneminde Enderun'da yetişmiş ve Yavuz Sultan Selim zamanında onun maiyetinde dış hizmette görevlendirilmiş, ayrıca Mısır seferine katılmıştır. Mercidabık zaferinden sonra sırasıyla Hama, Trablusşam ve 1516 yılında Halep Beylerbeyliğine tayin edildi. Sonrasında Anadolu'ya dönerek Karaman ve Anadolu Beylerbeyliği'ne getirildi. 1522 yılında Rodos seferine katıldı. İki kere Mısır Beylerbeyliği'ne getirildi. İlk görevlendirmesi bir ay gibi çok kısa sürdü. İkinci görevlendirmesinde ise hem Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile anlaşamaması ayrıca Mısır'da gerekli ıslahatları yapamaması nedeni ile başarı sağlayamadı. Bunun üzerine İstanbul'a döndü ve Kaptanı deryahğa getirildi. 1537 yılında Mora Yarımadası'nın kuzeyindeki Anabolu'nun fethi için görevlendirildiyse de kuşatma başarısız oldu ve burası alınamadı. Bundan sonra bir süre daha Mora Sancakbeyliğini sürdüren Kasım Paşa 1541 yılında emekli oldu. Devlet görevlerinde kayda değer bir başarı gösterememiş ve emekliliğinden sonra İstanbul'a dönüşüne izin verilmemiştir. Kimi rivayetlere göre Mora'da kimilerine göre ise Gelibolu'da vefat etmiştir. Bkz., Faruk Sümer "Kasım Paşa, Güzelce", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 24, İstanbul 2001, s.547.

⁷ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s.173; Fatih Müderrisoğlu, *16. Yüzyılda Osmanlı*

İmparatorluğunda Menzil Külliyesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s.383-385; Şerife Özüdoğru-Ayşegül Ünügür, *Bozüyük Kasım Paşa Camii*, Eskişehir 1997, s.13-14.

Eser, kare planlı ve üzeri kubbeye örtülü harim kısmı, bunun kuzeyindeki üç bölmeli bir son cemaat yeri ve kuzeybatı köşedeki beden duvar ile kaynaşmış minareden oluşur.

Kübik ibadet mekanının doğu ve batı cephesinde iki sıra halinde altışar; güney cephede alt ve üst seviyede beş pencere açıklığı mevcuttur. Pencerelerden alt sıradakiler mermer söveli, düz atkılı ve sivri kemerli bir alınlığa sahip dikdörtgen açıklıklardır. Beden duvarlarının üst kesiminde yer alan pencere açıklıkları ise nispeten daha küçük boyutlu ve sivri kemerlidir.

Kuzey cephede ise yalnızca iki pencere yer alır ve bunlar taçkapının iki yanına yerleştirilmiş dikdörtgen açıklıklardır. Harim kapısı son cemaat yerine açılmaktadır. Son cemaat yeri mekanı doğu-batı yönünde uzanış gösteren dikdörtgen bir plana sahiptir. Mermer sütunlar tarafından taşınan sivri kemerlerle dört birimli bir revak şeklinde düzenlemiş ve her bir birimi kubbe ile örtülmüştür. Bina düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir⁸⁹ (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzeybatıdan görünüşü

⁸ Yapının mimari özellikleri hakkında ayrıntı bilgi için bkz., Tülay Reyhanlı Gencei, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk Sanatı Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974, s.281-282; Sabih Erken, Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II, Ankara

⁹, s 105-111; Oktay Aslanapa, a.g.e, s.173-175; Fatih Müderrisoğlu, a.g.tez, s.395-398; Şerife Özudoğru-

Ayşegül Ünügür, a.g.e., s.11-25; Ayşe Denknalbant, “Kasım Paşa Külliyesi” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, İstanbul 2001, s.550-551.

Eserde çini süslemeler, dışta, yalnızca kuzey cephedeki pencere açıklıklarının alınlık yüzeyine kaplanmıştır. İç mekanda ise daha yoğun bir süsleme anlayışı egemen olup minberin köşk, yan aynalık ve külâhı, müezzîn mahfili korkuluğu, vaaz kürsüsü ile doğu, batı ve güney cephedeki pencere alınlıkları çini süslemeye yer verilen mimari elemanlardır. Yapıdaki çinilerin tamamı renkli sır tekniğiyle üretilmiştir.

Binanın kuzey dış cephesinde kapı açıklığının iki yanındaki birer pencerenin dikdörtgen biçimi alınlıklarında bitkisel bir kompozisyon işlenmiştir. Kapı açıklığının sağındaki 83x177 cm. ölçülere sahip alınlığın tam orta bölümünde, bir hatayi motifini birleşerek iki yandan kuşatan ve kapalı bir form oluşturan rumilerle¹⁰ meydana getirilmiş bir kompozisyon vardır. Hatayinin taç yaprağı üzerinde bir gonca yer almaktadır. Hatayi ve goncadan çıkan beyaz; rumilerden çıkan sarı renkte kıvrım dallar helezonlar yaparak birbirine dolmaktadır. Sarı renkli kıvrım dallar üzerinde rumiler; beyaz kıvrım dallar üzerinde ise gül gonaları, hatayiler ve bahar çiçekleri görülmektedir. Alınlığın merkezindeki bu kompozisyon, dıştan sivri bir kemerle çepeçevre kuşatılmaktadır. Turkuaz ve sarı ile konturlanmış sivri kemerin bordüründe iki ayrı dal üzerinde gelişen bir kompozisyon yer alır. Ritmik düzende tekrar eden hatayi ve bahar çiçekleri, yapraklarından çıkan dallarla birbirine bağlanmakta olup bu dallar üzerinde gonalar ve S şeklinde bulut motifleri işlenmektedir.

Kobalt mavisi zeminde verilmiş kompozisyonda renkler fıstık yeşili, sarı ve az miktarda kahverengidir (Fotoğraf 2-4).

FOTOĞRAF 2, 3, GELECEK

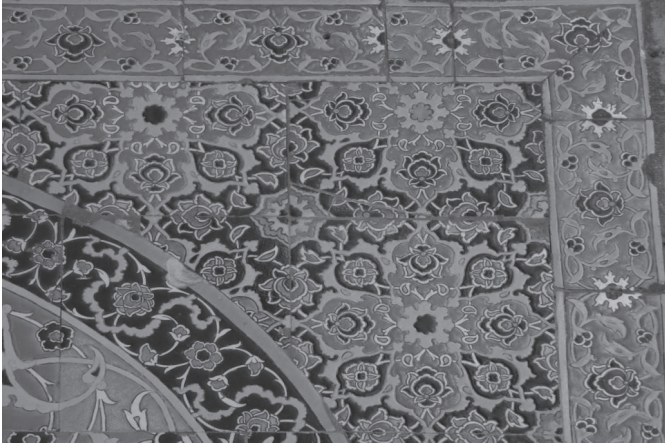
¹⁰ Rumilerin uzun yapraklarının tepede sivri bir biçimde birleşmesiyle motif bir palmeti de andırmaktadır. Ayırma rumi olarak isimlendirilen bu tür rumilerin en önemli özelliği, düzenlemede yeni kapalı alanlar meydana getirerek desene hareketlilik kazandırmak ve aynı zamanda değişik zemin renklerine olanak sağlayarak çok renkli desenler üretmektir. Bkz., İnci Birol-Çiçek Derman, *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, İstanbul 2001, s.183; Sitare Turan Bakır, *İznik Çinileri ve Gülbenkian Koleksiyonu*, Ankara 1998, s.203.

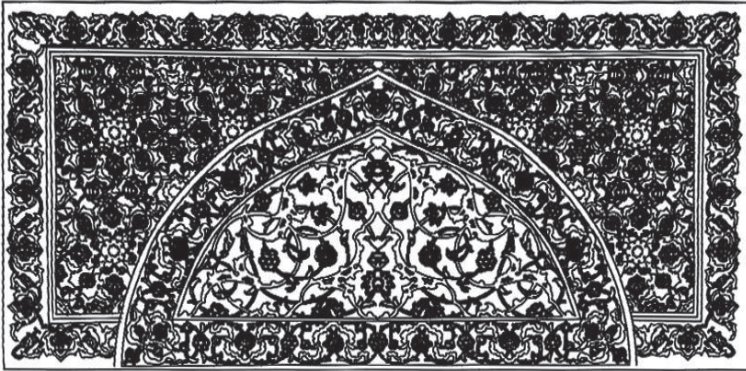
Fotoğraf 4: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzey cephe kapının sağındaki pencere alınlığı detay

Sivri kemerin köşeleri soyut stilize bitkisel motiflerle sonsuz düzende bir kompozisyonla süslenmiştir. Her bir çini levhada ortada, sekiz yapraklı bir çiçek motifi görülmektedir. Bu motifin çapraz eksenlerinde ortadaki penç motifini iki yandan kuşatan rumilerden ibaret bir düzenleme vardır. Rumilerin altta ve üstte birleştiği bölümde birer küçük stilize palmet dikkati çekmektedir. Pençlerin aralarında kalan yüzeylere ise birer hatayı işlenmiş ve pençleri kuşatan rumilerin kısa yaprakları hatayileri de sağ ve soldan çevrelemiştir. Alınlık, 12 cm eninde bir bordürle üç yönden kuşatılmıştır. Bordür kompozisyonunda nöbetleşe bir sıra ile tekrar eden farklı renklerdeki hatayiler, taç ve çanak yapraklarından iki yana doğru ayrılan sarı sapsar ile birbirine bağlanmaktadır. Hatayilerden çıkan sapsar ve sapsardan ayrılan dallar üzerinde basit yapraklar ve gül goncaları dikkat çekmektedir. Bordür çinilerinde kullanılan renklere bakıldığında kompozisyon fıstık yeşili bir zeminde yer almış, hatayileri birbirine bağlayan dallarda sarıya yer verilmiştir. Hatayilerin renklendirmesinde ise alternatif bir sıra ile tekrar eden iki farklı düzenleme söz konusu olup ya tohum keselerinde kobalt mavisi, yapraklarda beyaz tercih edilmiş ya da tohum keselerinde yeşil, yapraklarda kobalt mavisi ve patlıcan moru kullanılmıştır (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzey cephe taçkapının sağındaki pencere alınlığı köşelik ve bordürden detay

Kapı açıklığının doğusundaki pencerenin alınlığı, kompozisyon bakımından en dış bordür haricinde, batıdaki pencere alınlığı ile simetiktir (Fotoğraf 6, Çizim 1). Doğudakinin en dış bordüründe yeşil zeminde, yan yana sıralanmış kapalı formdaki rumilerden ibaret bir kompozisyon yer almaktadır. Sarı ile verilmiş ayırma rumilerin her biri içerisinde, üç dilimli palmet motifi atlamalı olarak bir ters bir düz yerleştirilmiştir. Yeşil zemindeki bu palmetlerin alt kısmından çıkan saplar, iki yana doğru S biçiminde kıvrımlar yaparak yandaki aynı renge sahip palmetin sapını meydana getirmektedir. Bordür sarı ve turkuaz olmak üzere iki cetvelle sınırlanmıştır (Fotoğraf 7). Bordürü oluşturan levhaların birleşme yerlerinde motif uyumsuzlukları, ölçülerinde bir bütünlük olmaması ve simetriyi de bozması sebebiyle bu bordür çinilerinin sonradan yerleştirildiğini söyleyebiliriz.

Çizim 1: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzey dış cephe pencere alınlığı

Fotoğraf 6: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzey cephe taçkapının doğusundaki pencere alınlığı

Fotoğraf 7: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzey cephe taçkapının solundaki pencere alınlığı bordür detay

Dış cephedeki nispeten sade, ağırbaşlı üslubun aksine, harim kısmı zengin bir çini süsleme anlayışıyla karşımıza çıkar. Bu zengin çini kompozisyonlarla adeta yarışarcasına işlenmiş kalem işi süslemeler de son derece dikkat çekicidir ve üslup bakımından çinilerle birliktelik ortaya koymaktadır.

Minber: Mermer malzemeden yapılmış minberin (Fotoğraf 8) yan aynalık, köşk ve külah kısmı birbirinin tekrarı bitkisel kompozisyonlara sahip çinilerle kaplanmıştır. Minberin yan aynalık kısmında pano, 27x27 cm. ölçülerinde kare çini levhalarla kaplanmış ve sonsuz düzende bir bitkisel kompozisyonla

süslenmiştir (Fotoğraf 9). Her bir kare levhanın merkezinde sarı ve az miktarda turkuaz ile renklendirilmiş küçük bir mine çiçeği vardır. Bu motifin düz eksenlerinde kobalt mavisi zeminde sarı ile verilmiş bir ortabağdan¹¹ iki yana doğru ayrılan basit rumiler işlenmiştir. Çapraz eksenlerindeki kompozisyonda ise karşılıklı birer ortabağdan çıkan turkuaz dallar, iki yandaki stilize palmetlere bağlanmaktadır. Gerek merkezdeki mine çiçeği ve gerekse onun etrafındaki bitkisel kompozisyonlar, beyaz geometrik bir bordürle çevrelenmiştir. Panodaki kompozisyon ulama çini levhalarla meydana getirilmiş olup köşelerdeki yarısı kadarıyla işlenmiş motifler birleştiği levhalarla uyumludur (Fotoğraf 10).

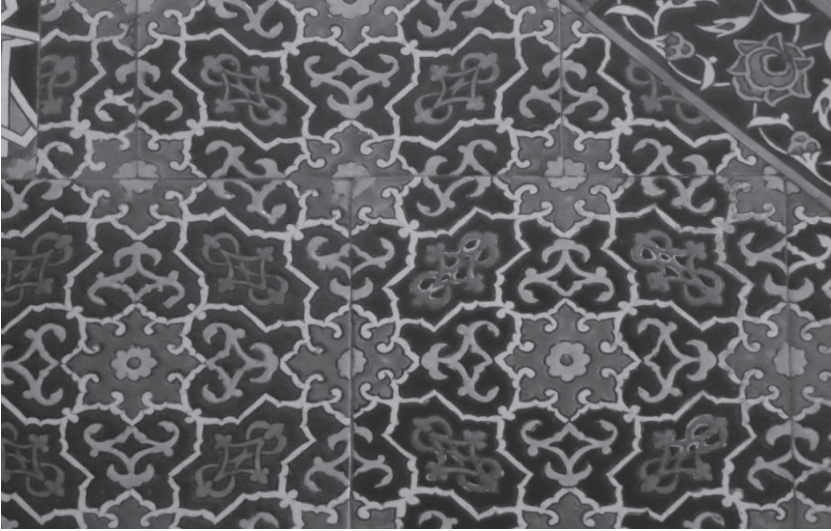

Fotoğraf 8: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber genel görünüş

¹¹ Ortabağ hakkında bilgi için bkz., Sitare Turan Bakır, a.g.e., s.205-206.

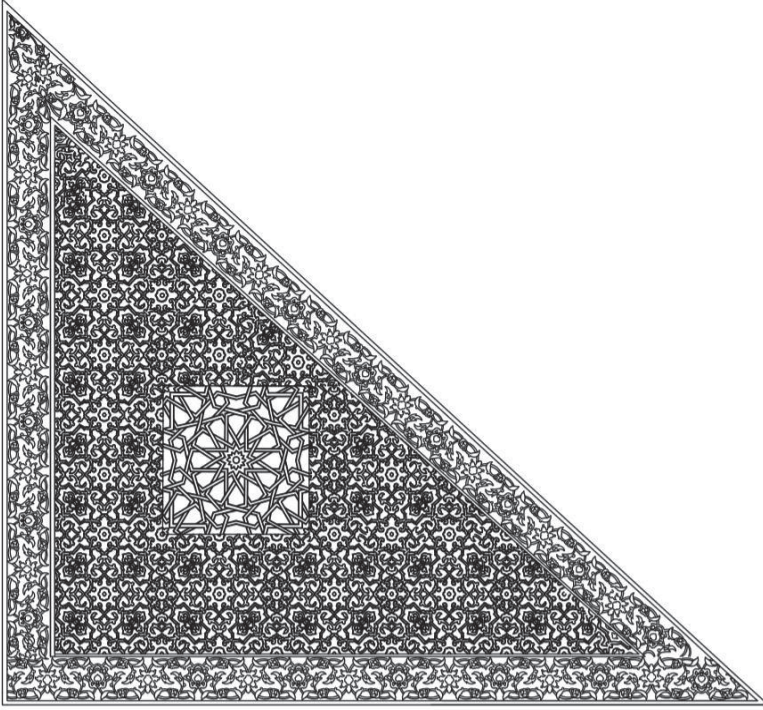

Fotoğraf 9: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber batı yan aynalık

Fotoğraf 10: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber yan aynalık panodan detay

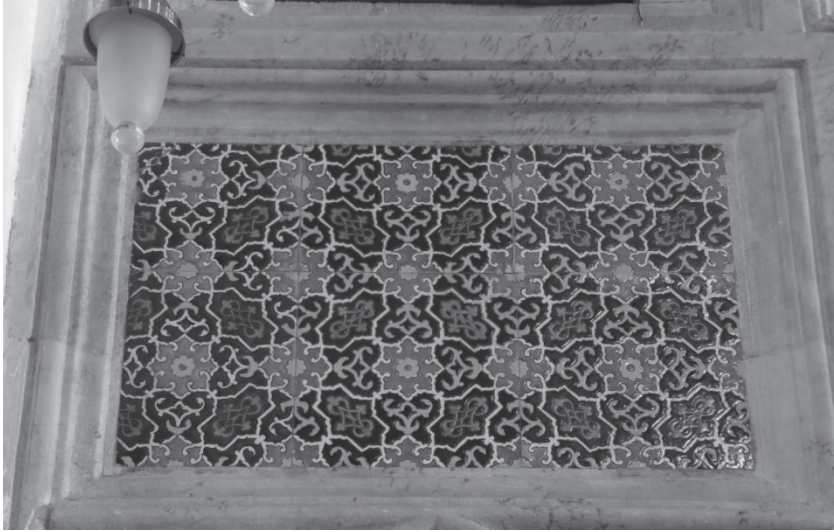
Panodaki bu bitkisel kompozisyon köşk ve külah kısmında da tekrar etmiştir (Fotoğraf 11-12). Yan aynalığın doğu ve batı yüzü simetrik bir düzenlemeye sahip olmakla birlikte, doğu yanda (Fotoğraf 13, Çizim 2) panonun tam orta kısmına, mevcut kompozisyonla uyumsuz 40x34 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir levha yerleştirilmiştir. Levhada kırık çizgilerden gelişen geometrik bir kompozisyon görülmektedir. Kırık çizgilerin farklı yönlerde kesişmesiyle merkezde bir oniki kollu yıldız motifi meydana gelmiştir. Ortadaki oniki kollu yıldızın bordür uzantılarının kırık hatlar yaparak farklı yönlere hareket etmesiyle yıldızın etrafında da çeşitli geometrik motifler teşekkül etmiştir. Ulama levhanın köşelerinde ise oniki kollu yıldızın üçte bir ya da dörtte bir oranında tekrar ettiği izlenmektedir (Fotoğraf 14). Hem yapıdaki çinilerin kompozisyon özellikleri, hem de ölçüleri açısından bakıldığında bu çini karonun burası için tasarlanmadığı başka bir yapıdan ya da külliye ait farklı bir binadan taşındığı söylenebilir.

Çizim 2: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber yan aynalık doğu yüzü

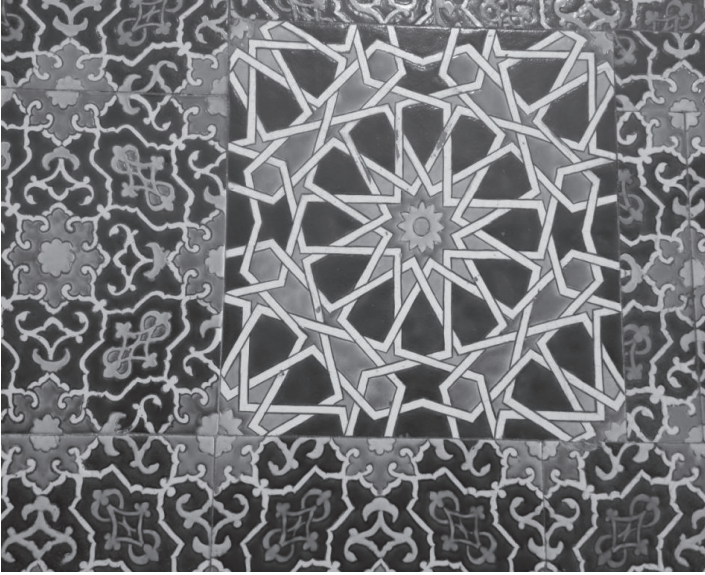
Fotoğraf 11: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber külahı genel görünüş

Fotoğraf 12: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber geçit korkuluğu

Fotoğraf 13: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber doğu yan aynalık

Fotoğraf 14: Bozüyük Kasım Paşa Camii doğu yan aynalık detay

Yan aynalıktaki kare çinilerle meydana getirilmiş panonun etrafı 22.5x17.5 cm. ölçülerinde levha çinilerle meydana getirilmiş bir bordürle üç yönden kuşatılmıştır. Bordür süslemesinde koyu mavi zeminde bitkisel bir düzenleme

işlenmiş ve kompozisyon iki ayrı dal üzerinde gelişmiştir. Hatayilerin alt ve üst kısmından çıkarak iki yana ayrılan sapsar, spiraller yaparak diğere hatayiye bağlanmaktadır. Sapsara bağı dallar üzerinde goncalar dikkati yer almaktadır. Kullanılan renkler, koyu mavi, sarı, yeşil, turkuaz ve kırmızıdır¹². Bordür iki yandan bir cetvel ile sınırlanmıştır (Fotoğraf 15).

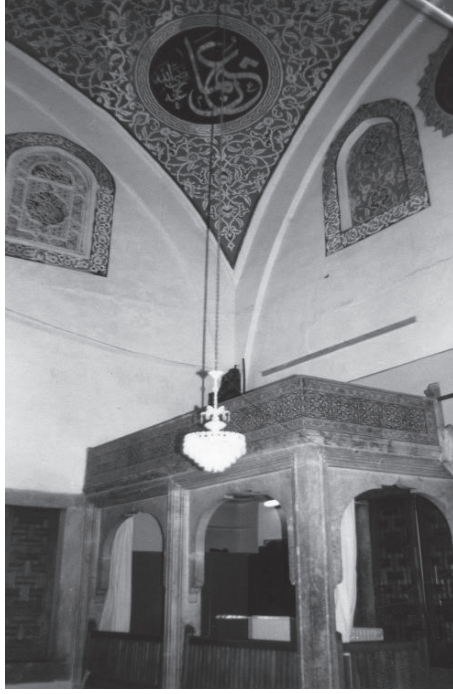

Fotoğraf 15: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber doğı yan aynalık bordürden detay

Müezzin Mahfili: Harimin kuzey cephesinde kapı açıklığının batısında, mermer malzeme ile yapılmış müezzin mahfili yer almaktadır. Mahfil, güney cephedeki iki, doğı cephedeki bir kaş kemerle dışa açılır ve 53 cm. yüksekliğindeki korkuluğı çini ile süslenmiştir (Fotoğraf 16). Dikdörtgen biçimi 26x14 cm. ölçülerinde plakalarla meydana getirilmiş panoda, merkezde sekiz yapraklı bir stilize çiçek motifi yer almaktadır. Bunun dört yanına ise kapalı formda karşılıklı birer rumi yerleştirilmiştir ve içlerinde ise sarı ile acemice çizgilerle işlenmiş birer çiçek yer almıştır. Rumilerin aralarında kalan yüzeylere ise karşılıklı birer palmet ve hatayi yerleştirilmiştir. Motiflerin birbirlerine sapsarı aracılığıyla ve kavisli hatlarla bağlanması ile merkezdeki sekiz yapraklı çiçeğin etrafında bir çerçeve meydana gelmiştir. Kompozisyonu dört yandan 11 cm. eninde bir bordür sınırlandırmıştır. Bordürde ritmik bir düzende tekrar eden palmet ve hatayilerin kök kısmından iki yana doğı sapsar çıkmakta, her bir palmetten çıkan rumili beyaz sapsar S kıvrımlar yaparak diğere palmette son

¹² Şerare Yetkin, kırmızı rengin kullanıldığı kısımların sirlanmadığı, fırınlamadan sonra astarlanıp kırmızı ile boyandığı görüşündedir. Bkz., Şerare Yetkin; Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul 1986, s.206; Benzer bir görüş için ayrıca bkz., Belgin Demirsar Arlı-Ara Altun, Anadolu Toprağının..., İstanbul 2008, s.150.

bulmaktadır. Hatayilerden ise sarı sapsar çıkmakta ve hafif bir volüt yapıp beyaz sapsarla birbirine dolaşmaktadır. Bu dallar üzerinde stilize çiçek ve yapraklar göze çarpmaktadır.

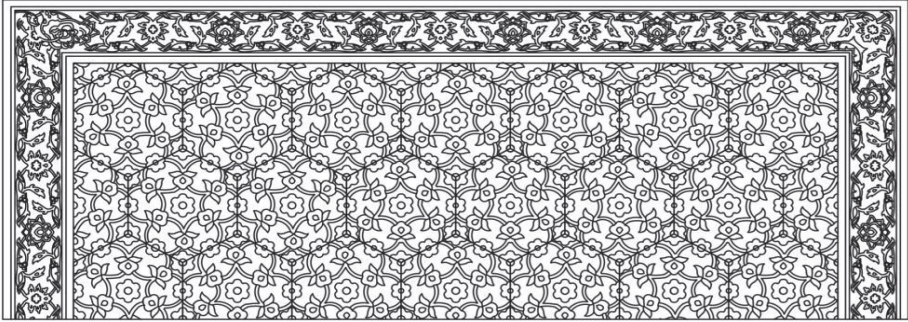
Fotoğraf 16: Bozüyük Kasım Paşa Camii müezzın mahfilı genel görünüş

Bordür iki yandan sarı ve turkuaz renklere sahip bir cetvelle çerçevlenmiştir. Müezzın mahfilı korkuluğundaki çinilerde kobalt mavisi, yeşil, sarı, turkuaz ve az miktarda kırmızı kullanılmıştır (Fotoğraf 17).

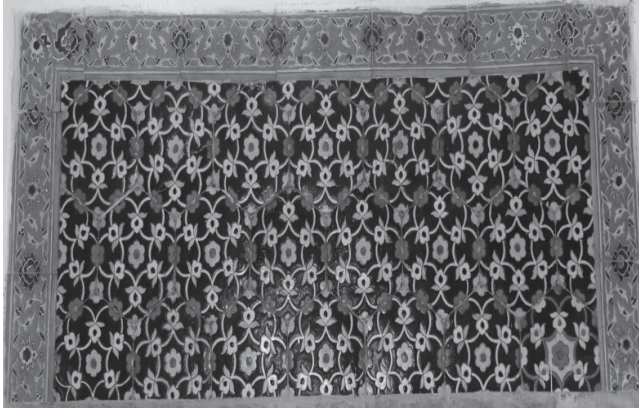

Fotoğraf 17: Bozüyük Kasım Paşa Camii müezzin mahfili detay

Pencere Alınlıkları: Caminin iç mekanında doğu ve güney cephedeki ikişer, batı cephede ise bir pencere olmak üzere toplam beş pencere dikdörtgen biçimi çini alınlıklara sahiptir. Bunlardan doğu cephenin ortasında yer alan pencere alınlığı, 67x175 cm. ölçülerindedir (Fotoğraf 18, Çizim 3). Pano, her bir kenarı 12 cm. uzunluğunda altıgen levha çinileriyle teşkil edilmiştir. Altıgen formlu çiniler eserde sadece bu bölümde kendini gösterir.

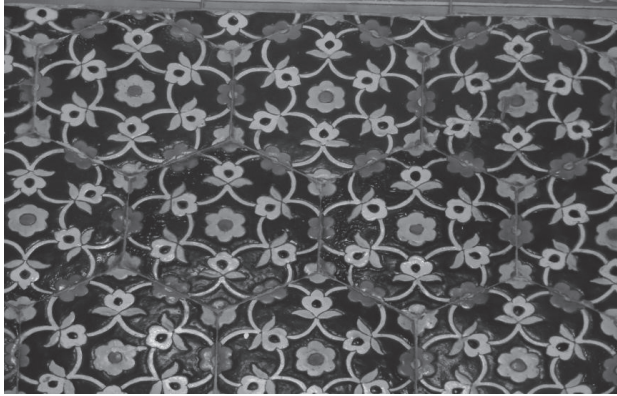

Çizim 3: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan doğu cephe ortadaki pencere alınlığı

Fotoğraf 18: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan doğu cephe ortasındaki pencere alınlığı

Zemini koyu mavi ile verilmiş her bir altıgen çinide yer alan kompozisyona bakıldığında, levhanın tam köşelerine doğru altı tane tomurcuk; kenar ortalarında ise turkuaz renkli mine çiçekleri işlenmiştir. Tomurcukların sapları aracılığıyla birbirine bağlanmasıyla merkezde altıgen bir çerçeve meydana gelmiş ve bunun da ortasında sarı ve turkuaz renklere sahip yine bir mine çiçeği ile düzenleme tamamlanmıştır. Her altıgen levhada kompozisyon tekrar etmektedir (Fotoğraf 19). Panonun çevresi 22 x14 cm. boyutlarında dikdörtgen biçimi çinilerden ibaret bir bordürle üç yönden kuşatılmıştır. Bordürde, iki ayrı dal üzerinde gelişen bir düzenleme söz konusudur. Her bir hatayinin alt kısımları ile taç yapraklarından iki yana doğru ayrılan dallar, dairesel bir hat yaparak diğer hatayı de nihayetlenmektedir. Dallar üzerinde goncalar yer almaktadır. Bordürde zemin yeşil, saplar sarı ile boyanmış, hatayilerde alternatif bir sıra ile tekrar etmek üzere ya koyu mavi ve yeşil ya da beyaz, az miktarda kırmızı ve kobalt mavisi kullanılmıştır (Fotoğraf 20).

Fotoğraf 19: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan doğu cephe ortasındaki pencere alınlığı detay

Fotoğraf 20: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan doğu cephe ortasındaki pencere alınliğı bordür

Doğu yöndeki ikinci pencere alınliğı cephenin güneyinde ve 54x174 cm.

ölçülerindedir. Alınlıkta iki farklı kompozisyona sahip çini bezeme vardır. Tam orta bölümdeki düzenleme, hünkar mahfili korkuluğundaki süslemeleri tekrar eder (Çizim 4).

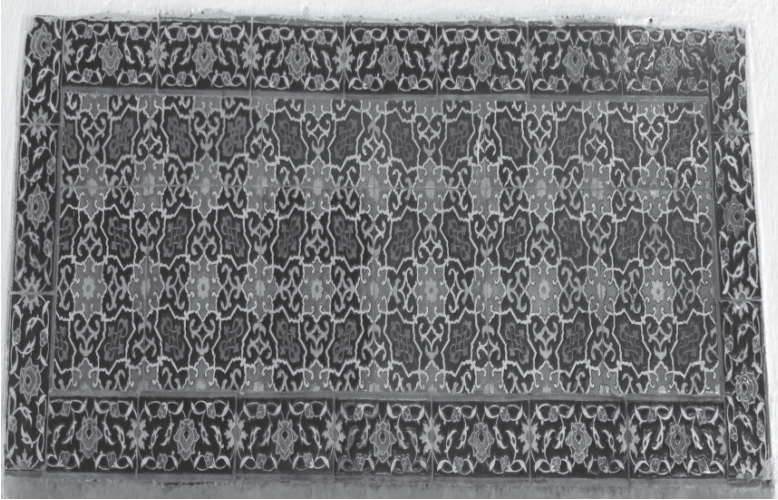
Çizim 4: Bozüyük Kasım Paşa Camii harim güney cephe doğusundaki pencere alınliğı

Bunun iki yanındaki kaplamalar ise ortadaki kompozisyonla bir uyum göstermez. Bu çiniler de minberin yan aynalığındaki panonun tekrarıdır (Fotoğraf 21).

Fotoğraf 21: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan doğu cephe güneyindeki pencere alınlığı

Batı cephenin güney ve güney cephenin batısındaki pencerelerin alınlıklarındaki kompozisyonlar da aynı şekilde minber yan aynalığındaki çinilerle bütünlük içerisindedir (Fotoğraf 22).

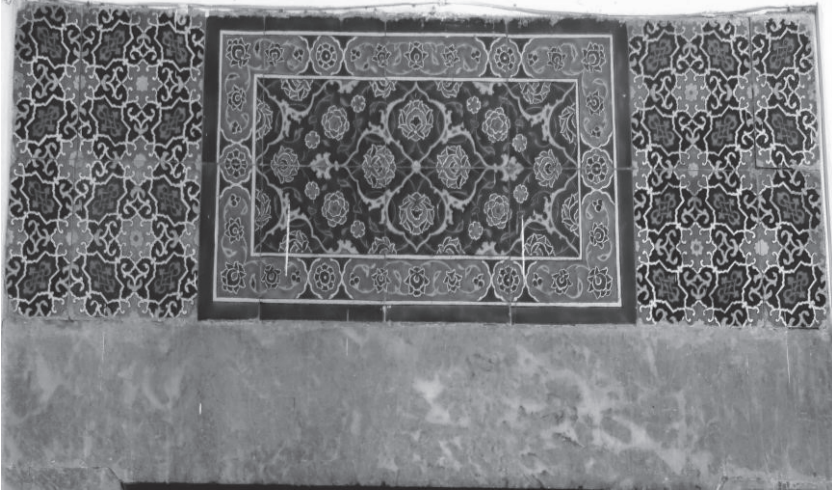
Fotoğraf 22: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan batı cephe güneyindeki pencere alınlığı

Harimde güney cephenin doğusundaki pencerenin alınlığı 55x174 cm. ölçülerindedir ve yine alınlığın orta bölümündeki çinilerle, iki yandakiler farklı kompozisyondadır (Fotoğraf 23). Orta bölümde, beyaz ince bir cetvelle sınırlanan alanın merkezinde, dört yana yerleştirilerek yeşil, koyu mavi ve kırmızı ile verilmiş her bir hatayı, ayırma rumiler içerisine alınarak yansıtılmıştır. Sarı ile renklendirilmiş kapalı formdaki ayırma rumilerden sağ ve soldakilerin uçlarına ise birer palmet işlenmiştir. Ayrıca iki yanda kompozisyonu sınırlandıran cetvele bitişik sarı ve az miktarda kırmızının kullanıldığı simetrik rumiler yer almıştır. Panonun zemini türkuaz renkli kıvrım dallarla dolgulanmış ve dallar üzerinde peç, basit çiçek ve yaprak motifleri yer almıştır¹³ (Fotoğraf 24, Çizim 5). Bu düzenlemenin etrafını 12 cm. eninde bir bordür çevreler. Bordürde nöbetleşe bir sıra ile tekrar eden kartuş ve dilimli madalyonlar içerisinde bitkisel süslemeler görülmektedir. İki ucu dilimli her bir kartuş içerisinde üç tane hatayı yer almakta olup bunlar taç yaprakları ve dip kısımlarından ayrılan dallarla birbirine bağlanmakta ve dairesel hatlar yapan dallar üzerinde, basit yapraklar ve goncalar görülmektedir (Fotoğraf 25). Alınlığın sağ ve solundaki kaplamalar ise ortadaki kompozisyondan farklı olup gerek süsleme özellikleri ve gerekse ölçüleri itibariyle minberin yan aynalığındaki panoyla aynıdır.

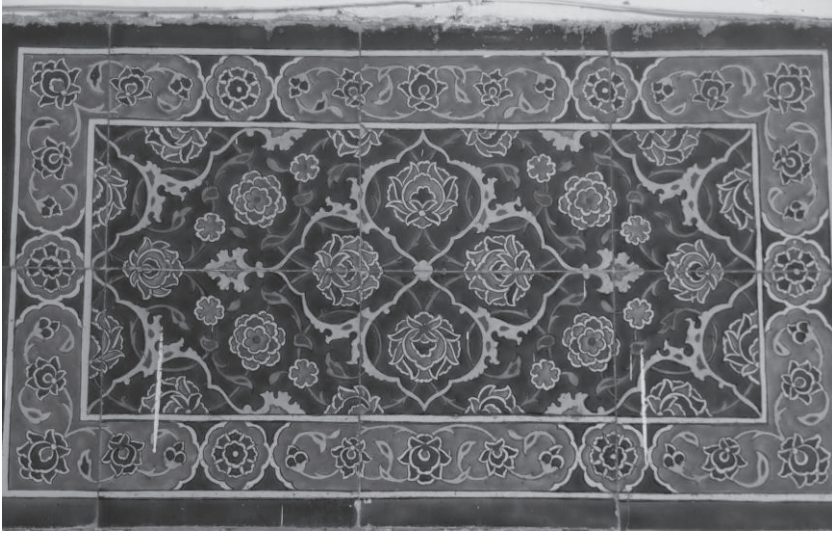

Çizim 5: Bozüyük Kasım Paşa Camii harim doğu cephenin güneyindeki pencere alınlığı

¹³ Belgin Demirsar Arlı-Ara Altun, Anadolu Toprağının..., s.151'de bu kompozisyonun madalyonlu halıları anımsattığını ifade eder.

Fotoğraf 23: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan güney cephe doğusundaki pencere alınlığı

Fotoğraf 24: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan güney cephe doğusundaki pencere alınlığı panodan detay

Fotoğraf 25: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan güney cephe doğusundaki pencere alınlığı bordür detay

Harimin güneydoğu köşesinde dört tane sütun tarafından taşınan son derece zengin bezemelere sahip, mermer malzemeden yapılmış bir kürsü¹⁴ bulunmaktadır. Cami ile çağdaş olmayan bu kürsüyü yapının banisi Güzelce Kasım Paşa, 1516-20 yılları arasında mutasarrıflığını yaptığı Hama'dan getirtmiştir¹⁵ Zengin taş süslemelerinin yanında kürsünün korkuluğunda da çiniler dikkati çekmektedir. Korkuluğun iki cephesine kaplanan kare formlu çiniler, 25x25 cm. ölçülerindedir ve motif ve kompozisyon bakımından minberin yan aynalığındaki pano ile aynı özelliklere sahiptir. Ulama levhaların birleştiği noktalarındaki motif uyumsuzlukları, kürsünün kitabesinde Hama Eyyubilerinden Muzaffer'in adının geçmesi¹⁶ ve çinilerdeki yer yer dökülmeler, levhaların yapının ya da külliye'nin başka bir bölümünden getirildiğini düşündürmektedir¹⁷ (Fotoğraf 26). Bu kürsünün yanı sıra doğu cephenin

¹⁴ Kürsü çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmış ve kapsamlı yayınlarla bilim dünyasına tanıtılmıştır. Bkz., Rudolf M. Riefstahl, "Vier Syrische Marmorkapitale mit Figuralen Darstellungen in der Moschee zu Boz üjük", Der Islam, Band XX, Berlin und Leipzig 1932, s.186-195; Güner İnal, "Bozüyük Kasım Paşa Camii Kürsüsünün Sütun Kabartmalarıyla İlgili Bazı Yorumlar" Belleten, C.XLIII, S.143, Ankara 1979, s.49-66.

¹⁵ Güner İnal, a.g.m., s.50. Yazar figürlü süslemelerinden hareketle kürsüyü Hama Eyyubileri'nden III. Muzaffer dönemine ve XIII. Yüzyıl sonlarına tarihlen.

¹⁶ Bkz., Rudolf M. Riefstahl, "Vier Syrische...", s.86

¹⁷ Güner İnal da kürsü korkuluğundaki çini levhaların burası için tasarlanmadığı görüşündedir. Ona göre bu kürsü, caminin inşaatına başlandıktan sonra külliye'nin başka bir bölümünde, belki de bir ikametgah kısmında kullanılmış ve yapının geçirdiği yangından sonra 18. Yüzyıl Lale Devrinde tamiratı sırasında renkli sır çinilerle birlikte güneydoğu köşeye konmuştur. Bkz., Güner İnal, "Bozüyük Kasım Paşa Camii

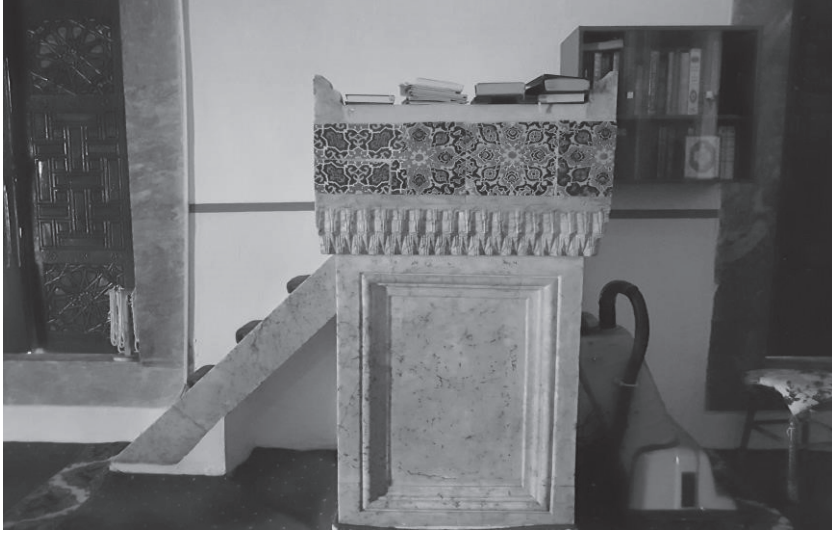
ortasında da alçak bir vaaz kürsüsü yer almaktadır ve korkuluğunda motif ve kompozisyon bakımından birbirleriyle bütünlük göstermeyen az miktarda kare çini levha vardır. Her bir çini levhadaki kompozisyon, caminin başka bir mimari elemanlarında da görülmektedir (Fotoğraf 27). Muhtemelen bu çiniler de bir onarım sırasında, eserin başka bir bölümünden taşınarak buraya yerleştirilmiş olmalıdır.

Fotoğraf 26: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan güneydoğu köşedeki kürsü

Kürsüsünün...”, s.65-66. ¹⁹ Tülay Reyhanlı Gencei, Osmanlılarda Külliye..., s.281 ²⁰ Tülay Reyhanlı Gencei, a.g.tez, s.281.

Fotoğraf 27: Bozüyük Kasım Paşa Camii doğu cephe vaaz kürsüsü

Kasım Paşa Hamamı

Hamam günümüzde ayakta değildir. Kurtuluş Savaşı sırasında sırasında zarar görmüş ve yıkılmıştır¹⁹. Araştırmacılar yapının devrinde imaretin güneyinde yer aldığını ve bir çifte hamam olarak inşa edildiğini söylemektedir²⁰. Hamamla ilgili olarak günümüze ulaşan en önemli bilgi, bugün İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi koleksiyonunda 933 envanter numarası ile kayıtlı kitabesidir¹⁸. Envanter kayıtlarına göre 58x97 cm. ölçülerinde ve iki satır halindeki bu kitabeye göre eser, H. 932 M. 1525-26 yılında Kasım Paşa tarafından inşa ettirilmiştir¹⁹. Çini ile meydana getirilmiş kitabesi, aynı zamanda yapıya ait günümüze ulaşan tek bezeme unsurudur. Sarı ile verilmiş bir cetvel ile dört yandan çerçevesiyle bir yazı panosu şeklinde düzenlenmiştir. Panoda yazılar kobalt mavisi zeminde, celi sülüs hatla ve iki satır halinde verilmiş olup satırlar birbirinden beyaz ince bir cetvelle ayrılmıştır. Kitabenin etrafı dört yandan bir bordürle sınırlanmıştır. Bordürde nöbetleşe bir sıra ile tekrar eden, dilimli madalyon ve kartuşlar içerisinde bitkisel süslemeler yer alır. Bordür, motif ve kompozisyon bakımından güney cephenin doğusundaki pencere

¹⁸ Yapıyla ilgili en eski yayınlardan biri olan Franz Taeschner, *Die Inschriften der Moschee Qasim Pascha's in Boz üyük*, Der Islam XX, Berlin und Leipzig 1932, s.184'de bu kitabenin minber kapısında yer aldığını ifade edilmektedir. Belki de hamam yıkıldıktan sonra bu çini kitabe minber kapısına taşındı ve ardından da müze koleksiyonuna katıldı.

¹⁹ Kitabeye için bkz., Franz Taeschner, a.g.m., s.186; Fatih Müderrisoğlu, *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda...*, s.386.

alınlığının bordürü ile aynı düzenlemeye sahip olmakla birlikte bazı renk farklılıkları vardır. Burada kartuş, kartuşişerisine alınmış kıvrım dallar ve dilimli madalyonlarda kahverengi kullanılmıştır²⁰ (Fotoğraf 28).

Fotoğraf 28: Bozüyük Kasım Paşa Camii hamamının çini kitabesi

Karşılaştırma ve Değerlendirme

16. yüzyıl Osmanlı sanatı, mimaride olduğu kadar çini sanatında da bir zirve noktasını temsil eder. Hem motif ve kompozisyon dağarcığındaki zenginlik hem üretim kalitesi hem de tasarım esasları bakımından değerlendirildiğinde, bu yüzyıl çini sanatı bakımından adeta altın bir çağdır. 16. yüzyıl ikinci yarısı başlarından itibaren sıraltı tekniği çinilerde egemen teknik haline gelir. Ancak bu yüzyılın ilk yarısında, erken dönemde son derece popüler bir teknik olan renkli sır çiniler hala varlığını sürdürmekte ve dönemin bazı önemli yapılarında kendini göstermektedir.

16. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde inşa edilen Bozüyük Kasım Paşa Camii ve Hamamı da bu teknikte çinilerin kullanıldığı eserlerden biridir. Renkli sır, Anadolu'da 15. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde Erken Osmanlı sahasında ortaya çıkmış ve bu dönemin prestij eserlerinde zengin kompozisyonlarla kendini göstermiştir²¹. Bunu takip eden 16. yüzyılda ise Bozüyük Kasım Paşa Camii ile

²⁰ Bu kitabe ile ilgili çalışma iznini veren ve ihtiyacım olan bilgileri aktaran İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü ve Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi çalışanlarına teşekkür ederim.

²¹ Erken Osmanlı döneminde bu teknik, ilk kez 1419-24 yılları arasında inşa edilen Bursa Yeşil Camii ve Türbe'de karşımıza çıkmıştır. Ardından Bursa Muradiye Camii, Bursa Muradiye Medresesi, Edirne Şah Melek Camii, Edirne Muradiye Camii, Bursa

çağdaş eserlerden İstanbul Yavuz Sultan Selim Camii pencere alınlıklarında (Fotoğraf 29), İstanbul Yavuz Sultan Selim Türbesi'nde (Fotoğraf 30) ve İstanbul Topkapı Sarayı Arz Odası'nda (Fotoğraf 31) kapının iki yanındaki panoda, İstanbul Şehzade Mehmet Türbesi iç mekan duvar yüzeyleri ve pencere alınlıklarında²², İstanbul Haseki Hürrem Sultan Türbesi pencere alınlıklarında, Topkapı Sarayı Revan ve Bağdat Köşkü iç mekanında duvar yüzeylerindeki nişlerde²³, İstanbul Şehzadeler Türbesi kapının iki yanındaki panolarda²⁴, Topkapı Sarayı Sünnet Odası iç mekanındaki pencere alınlıklarından birinde (Fotoğraf 32) bu teknikte çinilerin devam ettiği görülür²⁵. Renkli sır 1558 tarihli Topkapı Kara Ahmet Paşa Camii pencere alınlıklarında son kez görülerek yerini tamamen sıraltı tekniğine bırakır²⁶.

Fotoğraf 29: Yavuz Sultan Selim Camii avlusunda pencere alınlığı

Şehzade Cem ve Mustafa Türbesi bu teknikte çinilerin yer aldığı diğer eserlerdir. Erken Osmanlı mimarisindeki çini süslemeleri toplu halde ele alan bir çalışma için bkz., Savaş Yıldırım, Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında Çini Süsleme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

²² Filiz Yenişehirlioğlu, “Şehzade Mehmet Türbesi Çinileri Üzerine Gözlemler”, Bedrettin Cömert’e Armağan, Ankara 1990, s.449-456.

²³ Gönül Öney, Türk Çini..., s.65,109.

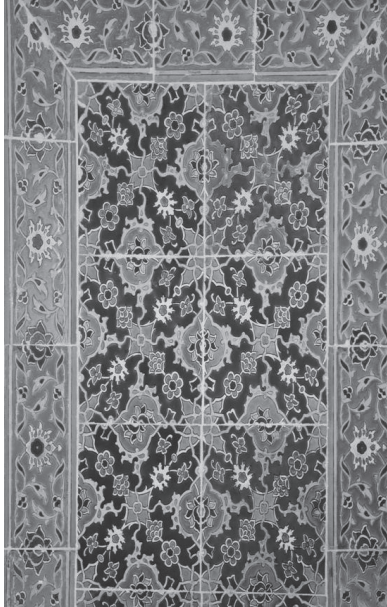
²⁴ Belgin Demirsar Arlı-Ara Altun, Anadolu Toprağının..., s.148, Resim 159.

²⁵ Yapıda mevcut durumda bulunan bu çinilerin yanı sıra İstanbul Çinili Köşk, Edirne Müzesi teşhirinde fragman halinde renkli sır tekniğinde çiniler yer almaktadır.

²⁶ Nermin Sinemoğlu, “Mimar Sinan Dönemi Çiniciliğinin Tekniği ve Gelişimi”, Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul 1988, s.243.

Fotoğraf 30: Yavuz Sultan Selim Türbesi kapının iki yanındaki çini panolardan detay

Fotoğraf 31: Topkapı Sarayı Arz Odası kapının iki yanındaki çinilerden detay

Fotoğraf 32: Topkapı Sarayı Sünnet Odası iç mekan pencere alınlıklarından bir tanesi (Funda Koçer Yeşilyurt'dan)

Caminin kuzey dış cephe pencere alınlıklarındaki ortadaki hatayı ve onu iki yandan kuşatan rumilerden çıkararak helezonlar yapan kıvrım dal kompozisyonu, Topkapı Sarayı Sünnet Odası'ndaki bir pencere alınlığında da tekrar edilmiştir (Fotoğraf 32). Bu kompozisyonun en yakın bir diğer benzerini ise Yavuz Sultan Selim Camii avlusundaki pencere alınlıklarında (Fotoğraf 29) ve Yavuz Sultan Selim Türbesi kapı açıklığının iki yanındaki panolarda (Fotoğraf 30) görmekteyiz.

Kasım Paşa Camii iç mekanında doğu cephenin ortasındaki pencere alınlığının bordüründe, alternatif bir sıra ile tekrar eden farklı renklerdeki hatayilerden iki yana doğru çıkan dallar dairesel bir hareket yaparak diğer hatayide sonlanmaktadır. Bu düzenlemenin benzerini, Topkapı Sarayı Arz Odası'nda kapının iki yanında yer alan panonun bordürlerinde (Fotoğraf 31) de görmekteyiz.

Kasım Paşa Camii'nde çinilerin, minberin yan aynalık, geçit korkuluğu ve külah olmak üzere değişik bölümlerinde, vaaz kürsüsünde ve müezzin mahfilinde de yer aldığını görüyoruz. Osmanlı çini sanatının, süslemenin yeri ve düzeni bakımından karakteristik özellikleri dikkate alındığında, bu mimari elamanlarda yoğun bir çini kullanımı ile karşılaşmamaktayız. Örneğin minber yan aynalığında gerek erken ve gerekse klasik dönemde çiniye rastlamıyoruz. Külahın çini ile kaplanması ise Bozüyük Kasım Paşa Camii'nden sonra 16. yüzyıl ikinci yarısında yalnızca Kadırga Sokullu Camii'nde karşımıza çıkar.

Külâh sıraltı tekniğinde 16. yüzyılın en kaliteli İznik çinileriyle süslenmiştir²⁷. Ardından 17. yüzyılda ise benzer uygulama, Üsküdar'daki Çinili Camii'nin minber külâhı ile sınırlı kalmıştır³¹.

Aynı şekilde müezzin mahfilinde çini bezeme erken dönemde yalnızca Bursa Yeşil Camii iç mekan kuzey cephesinde karşımıza çıkar. Kapı açıklığının iki yanındaki müezzin mahfilleri renkli sır çinilerle kaplanmıştır. Ancak Kasım Paşa Camii müezzin mahfilinde çini bezeme sadece korkulukta yer alırken, Bursa Yeşil Camii'de zemin haricinde, bütün yüzey çini ile kaplanmıştır.

Çinilerin Üretim Yeri ve Ustaları: Ele aldığımız külliye'deki çinilerin sanatçıları ve nerede imal edildiklerine dair elimizde ne bir yazılı belge ne de kitabelerinde herhangi bir kayıt mevcuttur. Ancak dönemin tarihi olayları, çinilerin üslup özellikleri ve bazı arşiv belgeleri bize ipuçları sunabilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in hem Anadolu'nun güvenliğini sağlamak ve hem de Safevi Devleti'nin Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini yok etmek amacıyla çıktığı Çaldıran Seferi zaferle sonuçlandı. Bu sefer, sadece siyasi bakımdan değil kültürel bakımdan da çok önemli sonuçlar doğurdu. Yavuz, seferden sonra Tebriz'de sekiz dokuz gün kaldı. Buradaki gerek şahın özel hizmetinde görevli ve gerekse dışarıda serbest çalışan, farklı mesleklerden birçok sanatçıyı sefer dönüşünde önce Amasya'ya ardından da sarayda hizmet etmek üzere İstanbul'a gönderdi²⁸²⁹ ve bu durum kentteki kültür ve sanat ortamının gelişmesine önemli bir katkı sağladı.

Topkapı Sarayı arşivindeki H. 932, M.1526 tarihli Ehli Hiref defterinde, Tebriz'den gelen sanatçılar arasında Habip adlı bir çini ustasının da adı geçmekte³³ ve kendisi değişik asıllı dokuz çırağı ile birlikte "cemaat-ı kaşigeran" başlığı altında zikredilmektedir³⁴. Sanatçı, H. 929/M.1523 yılından itibaren Ehli

---

²⁷ Fotoğraf için bkz., Sitare Turan Bakır, İznik Çinileri..., Resim 225. ³¹ Bkz., Savaş Yıldırım, "Üsküdar Çinili Camii (Kösem Valide Sultan Camii)'ndeki Çini Süslemeler", II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004), Bildiriler, Cilt: II, İstanbul, 2004, s.452, Resim 21.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayı'nda Ehli Hiref (Sanatkarlar) Defterleri" Belgeler, C. XI, S.15, Ankara 2003, s.23. ³³ Oktay Aslanapa, "Tabriser Künstler am Hofe der Osmanischen Sultanen in İstanbul", Anatolia (Anadolu) III, Ankara 1958, s.16.

²⁹ tarihli deftere göre 8.5 akçe maaş ödenen Üstad Habip (Tebrizi) hakkında şöyle bir ifade vardır. "Sanat birle cihet olunub mukaddema ulufesini İstanbul hassa haracından alub halıya mezkûr deftere ilhak olunmuş. Fi gurre-i Rebiülahir sene 929. Ber mucib-i ruzname". Bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Sarayı'nda... s.60. Bu defterde ismi geçmemekle birlikte Yavuz Sultan Selim Tebriz'den ser kaşigeran Habip Usta'nın yanı sıra Abd el Rezzak ve Burhan adlı iki sanatçı daha getirmiştir. Bkz., Katharina Otto-Dorn, Das Islamische Iznik, Berlin 1941, s.185.

Hiref teşkilatına bağlı maaşlı bir çini ustası olarak çalışmış³⁰ ve çıraklarıyla birlikte İstanbul'da bir atölye kurarak yöneticiliğini üstlenmiştir³¹.

Sanatçının Ehli Hiref defterinde ilk defa adına rastlanan 1522-23 yılı Yavuz Sultan Selim Camii'nin de aynı zamanda inşa tarihidir. Sultanın emriyle inşa edilen bu eserin çini süslemeleri muhtemelen kendisi ya da onun maiyetindeki sanatçılarca gerçekleştirilmiştir³².

Yavuz Sultan Selim Camii avlusundaki pencere alınlıklarındaki çiniler ile Bozüyük Kasım Paşa Camii dış cephesindeki çiniler arasında hem teknik hem de kompozisyon düzeni bakımından benzerlikler açıktır. Her iki eserde de yalnızca renkli sır tekniği kullanılmış başka bir tekniğe yer verilmemiştir. Öte yandan Topkapı Sarayı Sünnet Odasındaki pencere alınlıklarından bir tanesinde de aynı kompozisyon tekrar edilmiş olup bu çiniler de Tebrizli Habip Usta'nın atölyesine mal edilmektedir³³.

Klasik dönemde en önemli çini üretim merkezi İzniktir. Ancak İznik'te yapılan kazılarda ortaya konan buluntularda göstermektedir ki renkli sır tekniğinde çini üretimi İznik'te çok tercih edilmemiştir. Sadece 1984 yılı kazısında deneme amaçlı üretildiği anlaşılan küçük bir fragman ele geçmiştir³⁴. Sadece bu çini parçasından hareketle İznik'te renkli sır çini üretimin yapıldığını söyleyebilmek bugünkü bilgilerimiz ışığında mümkün değildir. Bu nedenle Bozüyük Kasım Paşa Camii ve Hamamı'ndaki çinileri bu merkeze dahil edemiyoruz.

Tebrizli Habip Usta'nın atölyesine mal edilen Yavuz Sultan Selim Camii'ndeki ve Topkapı Sarayı Sünnet Odası'ndaki pencere alınlık çinileriyle, Bozüyük Kasım Paşa Camii çinileri arasındaki renk, motif ve kompozisyon benzerliği; ayrıca 1526 tarihli Ehli Hiref defterinde Habip ustanın adının geçmesi ve bu tarihle Bozüyük Kasım Paşa Külliyesi'nin inşası arasında çok az bir zaman farkının bulunması, ele aldığımız eserde de kesin olmamakla birlikte Tebrizli Habip usta ya da onun ekolünden sanatçıların çalışmış olabileceğini

³⁰ Katharina Otto-Dorn, a.g.e., s.185; Oktay Aslanapa, "Tabriser Künstler...", s.16; Nurhan Atasoy-Julian Raby, İznik Seramikleri, İstanbul 1989, s.32.

³¹ Funda Yeşilyurt, "XVI. YY İstanbul Çiniciliği ve Usta Habip Atölyesi", VIII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri, Konya 2015, s.377.

³² Faik Kırmı, Habip Usta atölyesine ait ilk çalışmaların Yavuz Sultan Selim Camii çinileri olduğunu ve 1558 yılı Topkapı Kara Ahmet Paşa Camii'ne kadar bu ekolün varlığını sürdürdüğü söyler. Topkapı Sarayı Arz Odası, Şehzade Mehmet Türbesi gibi eserlerin çinilerini üslup özelliklerinden hareketle bu ekole mal eder. Bkz., Faik Kırmı, "İstanbul Çiniciliği", Sanat Tarihi Yılı XI, İstanbul 1981, s.98.

³³ Funda (Koçer) Yeşilyurt, Topkapı Sarayı Dördüncü Avluda'daki Yapılarda Kullanılan Çiniler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2014, s.118.

³⁴ Oktay Aslanapa-Şerare Yetkin-Ara Altun, İznik Çini Fırınları Kazısı 1981-88, II. Dönem, İstanbul 1989, s.302.

düşündürmektedir. Üretim yeri konusunda ise bu çiniler ya İstanbul'da Habip Usta'nın kurduğu atölyede üretilmiş³⁵ ya da Erken Osmanlı döneminde olduğu gibi eserin yakınında fırınlar kurularak imalat gerçekleştirilmiş olabilir.

Sonuç olarak Bozüyük Kasım Paşa Külliyesi'ndeki çini süslemeler, 16. yüzyıl ilk yarısında Erken Osmanlı üslubunun hala devam ettiğini gösteren örneklerden biridir. Gerek dış cephe ve gerekse harimdeki çinilerde başka bir tekniğe yer verilmeksizin renkli sır tercih edilmiştir. Çinilerin mimarideki yeri ve düzeni konusunda ise klasik dönem çini sanatının genel karakterinden ayrılan bazı tercihler dikkati çeker. Böyle bir tercihte baninin istekleri de rol oynamış olabilir. Örneğin yan aynalık, külah ve geçit korkuluğu gibi minberin değişik bölümlerinde, vaaz kürsüsünde, müezzin mahfili korkuluğunda çini kullanımını görüyoruz. Bu mimari elemanlara çini, 16. yüzyıl ve sonrasında nadiren kaplanmıştır. 16. yüzyıl ilk yarısının genel anlayışına paralel şekilde ağırlıklı olarak bitkisel motif ve kompozisyonlar kullanılmıştır. Palmet, rumi, hatayi, penç gibi soyut stiline motiflerle meydana getirilmiş düzenlemeler hakimdir. Tebrizli Habip usta ya da onun ekolünden sanatçıların eseri olduğunu düşündüğümüz bu çiniler, dönemin sanatsal zevkini ortaya koyan kaliteli ve zarif örneklerdir.

Taş, kalem işi, ahşap süslemelerle birlikte bu mütevazı esere göz alıcı bir güzellik katmaktadır. Bu güzelliğin kalıcı olabilmesi için onarımlarının yapılarak korunması en önemli şarttır.

Kaynakça

- Arlı, Belgin Demirsar - Altun, Ara; Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi, İstanbul 2008.
- Aslanapa, Oktay; "Tabriser Künstler am Hofe der Osmanischen Sultanen in İstanbul", Anatolia (Anadolu) III, Ankara 1958, s.15-17.
- Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1986.
- Aslanapa, Oktay - Yetkin, Şerare- Altun, Ara; İznik Çini Fırınları Kazısı 1981-88, II. Dönem, İstanbul 1989.
- Atasoy, Nurhan - Raby, Julian; İznik Seramikleri, İstanbul 1989.
- Ataş, Namık Tanfer; Bözüyük Kent Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2009.
- Bakır, Sitare Turan; İznik Çinileri ve Gülbenkian Koleksiyonu, Ankara 1998.
- Birol, İnci- Derman, Çiçek; Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, İstanbul 2001.
- Denkhalbant, Ayşe; "Kasım Paşa Külliyesi" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.24, İstanbul 2001, s.550-552.

³⁵ İstanbul'da çini ve seramik üretimi yapıldığını belgelerle ortaya koyan kapsamlı bir yayın için bkz., Faik Kırımlı, "İstanbul Çiniciliği...", s.95-110.

- Doğru, Halime; XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul 1992.
- Erken, Sabih; Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II, Ankara 1977.
- Gencei, Tülay Reyhanlı; Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk Sanatı Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974.
- İnal, Güner; “Bozüyük Kasım Paşa Camii Kürsüsünün Sütun Kabartmalarıyla İlgili Bazı Yorumlar” Belleten, C.XLIII, S.143, Ankara 1979, s.49-66.
- Kırımlı, Faik; “İstanbul Çiniciliği”, Sanat Tarihi Yıllığı XI, İstanbul 1981, s.95-110.
- Müderrişoğlu, Fatih; 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Külliyesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993. Otto-Dorn, Katharina; Das Islamische Iznik, Berlin 1941.
- Öney, Gönül; Türk Çini Sanatı, İstanbul 1976.
- Özüdoğru, Şerife – Ünügür, Ayşegül; Bozüyük Kasım Paşa Camii, Eskişehir 1997.
- Riefstahl, Rudolf M. “Vier Syrische Marmorkapitale mit Figuralen Darstellungen in der Moschee zu Boz üyük”, Der Islam, Band XX, Berlin und Leipzig 1932, s.186-195.
- Sinemoğlu, Nermin; “Mimar Sinan Dönemi Çiniciliğinin Tekniği ve Gelişimi”, Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul 1988, s.241-249.
- Sümer, Faruk; “Kasım Paşa, Güzelce”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 24, İstanbul 2001, s.547.
- Taeschner Franz; Die Inschriften der Moschee Qasim Pascha’s in Boz üyük”, Der Islam, Band XX, Berlin und Leipzig 1932, s.182-186.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; “Osmanlı Sarayı’nda Ehli Hiref (Sanatkarlar) Defterleri” Belgeler, C. XI, S.15, Ankara 2003, s.23-74.
- Yenişehirlioğlu, Filiz; “Şehzade Mehmet Türbesi Çinileri Üzerine Gözlemler”, Bedrettin Cömert’e Armağan, Ankara 1990, s.449-456.
- Yeşilyurt, Funda Koçer; Topkapı Sarayı Dördüncü Avluda’daki Yapılarda Kullanılan Çiniler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014.
- Yeşilyurt, Funda; “XVI. YY İstanbul Çiniciliği ve Usta Habip Atölyesi”, VIII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri, Konya 2015, s.375-379.
- Yetkin, Şerare; Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul 1986.
- Yıldırım, Savaş; “Üsküdar Çinili Camii (Kösem Valide Sultan Camii)’ndeki Çini Süslemeler”, II. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri, Cilt: II, İstanbul, 2004, s.444-453.
- Yıldırım, Savaş; Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında Çini Süsleme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- Yılmaz, Kurulay; Bozüyük ve Kasım Paşa Camisi, Bilecik 2007.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ, OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ (OTAM) DERGİSİ

OTAM, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Hakemli olan dergide Osmanlı tarihi ile ilgili özgün ve bilimsel makaleler, çeviriler, kitap tanıtımları yer almaktadır. Makaleler, Türkçe, İngilizce, Fransızca veya Almanca olabilir.

OTAM Dergisi'ne gönderilecek yazılar, daha önce yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir yere sunulmamış olmalıdır. Yazarlar telif hakkı kendilerinde olmayan materyaller için gerekli izni almakla sorumludur.

OTAM Dergisine gönderilecek yazıların özgün ve bilimsel olması, mevcut literatüre katkı sağlaması beklenir. Özgün araştırma ve inceleme makaleleri yanında, çeviri, belge yayını, haber, nekroloji, kitap tanıtımı gibi yazılara da yer verilir. Yayına kabul edilen yazıların telif hakkı Ankara Üniversitesi OTAM Müdürlüğü'ne aittir.

OTAM Dergisi yazım ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, elektronik olarak otam@ankara.edu.tr e-posta adresine gönderilmelidir. Yazım kurallarına uygun olmayan yazılar kabul edilmez. Yazının bir nüshası, yazar(lar)ın imzasının bulunduğu "Yayın Hakkı Devir Sözleşmesi" ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilmelidir:

Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı, No: 45, Kat:1, Oda: 134 06100 Sıhhiye/ANKARA.

OTAM Yayın Kurulu, yazıların esasına yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Yazım Kuralları

Yazılar sırasıyla başlık, özet, anahtar kelimeler, metin, tablolar, resimler, kaynakçadan oluşmalı, MS Word programında, Garamond yazı karakteri ile yazılmalıdır.

1. Başlık: İçerikle uyumlu ve onu en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Büyük harflerle ve 16 punto yazılmalı ve ortaya hizalanmalıdır. Başlıklar ve paragrafların arasında daima 6nk aralık bırakılmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad-soyadı başlığın altında, sağ köşede 11 punto ile yazılmalı ve (*) işareti ile yazar(lar)ın unvanı, akademik durumu, görev yaptığı kurum, e-posta adresi 10 punto ile italik olarak dipnotta verilmelidir.

Örneğin: * Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: xxx@xxx.edu.tr.

3. Özet: Çeviri, haber, nekroloji ve kitap tanıtımı dışındaki yazılara konuyu tam olarak yansıtan en fazla 300 ve en az 150 kelime içeren Türkçe ve İngilizce özetler eklenmelidir.

4. Anahtar kelimeler: Özetlerin sonunda makalenin ana konusu ile ilgili en az 4 ve en fazla 6 anahtar kelime bulunmalıdır.

5. Metin: Metin 11 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üstten: ve alttan 5,6 cm, sağdan ve soldan: 4,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Paragraf girintisi 0,75 cm olmalı, paragraflar arasında 6nk boşluk bırakılmalıdır.

Yazılar genel olarak (resimler ve tablolar dışında) 10,000 kelimeyi aşmamalıdır. Daha uzun bir metin için editöre başvurulmalıdır.

6. Alıntı: Alıntılar iki satıra kadar paragraf arasında tırnak içinde italik olarak verilmeli; iki satırdan uzun alıntılar ise ayrı bir paragraf olarak sağ ve soldan 1 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 10 punto ile yazılmalıdır.

7. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı ve akışı sağlamak üzere ara başlıklar kullanılabilir. Ara başlıklar, ilk harfleri büyük, 11 punto ve koyu karakterde yazılmalıdır.

8. Tablo ve Resimler: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo numarası üste, sola dayalı olarak normal yazı karakteri yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere italik yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Resimler, yüksek çözünürlüklü (300 dpi), baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resimlere numara ve isim verilmelidir. Resim numarası üste, sola dayalı olarak normal yazı karakteri yazılmalı; resim adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere italik yazı karakteri ile yazılmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplamı yazının üçte birini aşmamalıdır.

9. Dipnot: Dipnotlar, sayfa sonunda 10 punto tek satır aralığıyla ve girintisiz olarak yazılmalıdır. Bir eser ilk defa atf yapıldığında tam künyesi ile yazılmalı, sonrasında kısaltma olarak gösterilmelidir. Dipnotta gösterilen bir eser, hemen bir önceki dipnot ile aynı ise a.g.e. (kitap için) ya da a.g.m. (makale, ansiklopedi maddesi için) şeklinde kısaltmalar kullanılabilir. Eserler dipnotlarda şu şekilde gösterilmez:

Kitap:

1- Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev.. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003, s. 12.

2- H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 14.

3- *A.g.e.*, s. 12.

Makale, Ansiklopedi maddesi vs.

1-Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 575.

2-H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", s. 577.

3- *A.g.m.*, s. 577.

10. Kaynakça: Metnin sonunda kaynakça kısmı bulunmalı ve burada sadece metin içinde atf yapılan eserler gösterilmelidir.

Kitap:

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.

Makale, Ansiklopedi maddesi vs.:

İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 575-610.

Adres:

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü
06100 Ankara/ Türkiye
Web: <http://otam.ankara.edu.tr>
E-mail: otam@ankara.edu.tr; otam.ankara@gmail.com

ANKARA UNIVERSITY JOURNAL OF THE CENTER FOR ÖTTOMAN STUDIES

OTAM Journal is a peer-reviewed journal published biannually in SPRING and FALL. Original and scholarly articles (10,000 words max.), translations, book reviews on any aspect of Ottoman history are accepted for publication provided that they are approved by referees. Strict anonymity is accorded to both authors and referees.

Articles may be written in Turkish, English, French or German.

Articles submitted to the *OTAM* Journal must not have been previously published nor is under consideration for publication anywhere else. It is the responsibility of authors to obtain the necessary permission to use material that is not their own. The copyrights of the articles and reviews accepted for publication are transferred to the Directorate of Ankara University *OTAM* unless otherwise specifically agreed.

Manuscripts complying with the journals GUIDELINES should be sent via e-mail to otam@ankara.edu.tr. Articles not conforming to the guidelines may be rejected. A PRINTED COPY of the article together with the "TRANSFER OF PUBLICATION RIGHTS" bearing the signature of the author(s) must be sent to the following address:

Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Atatürk Bulvarı, No: 45, Kat:1, Oda: 134 06100 Sıhhiye ANKARA.

OTAM holds the right to make minor changes in the articles accepted for publication. Articles not accepted for publication cannot be returned to authors.

AUTHOR'S GUIDELINES

Submitted works should be written using MS Word program in Garamond and follow the order indicated below:

Title, Abstract, Key Words, Text, Tables, Illustrations/Photos, Works Cited.

1. Title: The title must be written in 16 point capital letters and centered. There must be 6nk space between the sub-headings and paragraphs.

2. Affiliation: The Author's name(s) must written in 11 point and appear below the title on the right hand. An asterisk footnote (*) following the last name should provide the author's affiliation and correspondence e-mail written in 10 point.

Example: * Instance: **Prof. Dr., Ankara University , Faculty of Letters, Department of History, e-mail: xxx@xxx.edu.tr.*

3. Abstract: Works apart from book reviews, translations and news must include abstracts of 150-300 words in both **Turkish** and **English**, and placed after the title.

4. Keywords: The Turkish and English abstract should be followed by 4-6 key words.

5. Main Text: The main text of the article must be written in 11 point, single-spaced. Pages must be numbered and have the following margins: Top – Bottom: 5.6 cm; Right–Left:4.5cm; Paragraph indent 0,75; 6nk space between paragraphs.

Articles should generally be no more than 10,000 words in length (plus figures and tables).

Authors of larger manuscripts should contact the Editor for advice.

6. Quotations: Quotations of up to two lines in length should be given within the body of the text in quotation marks and italics. Quotations longer than two lines should be given as a separate paragraph, indented 1cm on both sides, single-spaced and written in 10 point.

7. Section Titles: Section titles may be used to provide an orderly flow of information in the article. Section titles must be written in 11-point bold, and the first letter of each word in the title must be capitalized.

8. Tables and Pictures: Tables must be numbered and titled. Table numbers must be at the far left and non-italic. The title must be in italics with the first letter of each word in the title capitalized. Tables should be placed in the body of the text.

Pictures must be sent as separate attachment to the article, scanned in high resolution (300 dpi) print quality. Pictures must be numbered and have a caption. Diagrams, tables and pictures must not exceed one-third of the total space of the article.

9. Footnotes: Footnotes should be written in 10pt. The first time a work is cited in a footnote, the full citation must be given. Subsequently, the citation may be shortened. If the work to be cited in the footnote is exactly the same as the work cited in the footnote immediately before it (with no intervening footnotes), you may use *Ibid.* or *Ibid.* with a page number. For instance:

Book:

1- Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Tr. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003, p. 12.

2- H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu*, p. 14.

3-*Ibid.*, p. 577.

Article, encyclopedia entry, etc.:

1- Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Bellekten*, XXIII/92 (1959), p. 575.

2- H. İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", p. 577.

3- Ibid., p. 577.

10. Works Cited: Only cited works should be listed in the following format:

Book:

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)*, Tr. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul 2003.

Article, encyclopedia entry, etc.

İNALCIK, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu", *Bellekten*, XXIII/92 (1959), p. 575-610.

Address:

Ankara Üniversitesi
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Müdürlüğü
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Tarih Bölümü
06100 Ankara/ Türkiye
Web: <http://otam.ankara.edu.tr>
E-mail: otam@ankara.edu.tr; otam.ankara@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

AKIN, FATMA

Ayniyat Defterleri ve “Hafaya Anadolu” Tasnifine Dair Bir İnceleme 1

AKTAŞ, ESAT

1902 Çankırı Depremi: Depremın Etkileri ve Afet Yönetimi 15

ALANDAĞLI, MURAT

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadastro Çalışmalarının Sosyo-Kültürel Yönüne Dair Bir Kesit (Adalar Kadastro Örneği)* 41

BİNGÜL, ŞEYHMUS

Osmanlı Taşra Belediyelerinde Bütçe Krizi: “Rüsûm-ı Erbaa Örneği” 53

ÇELİK, BUKET

Âyanlık İle Eşkiyalık Arasında: Osmanlı Taşrasında Küçük Ali Sorunu (1752-1763) 87

DEMLİKOĞLU, UĞUR

18. Yüzyılda Erzurum Kalesi'nde Bulunan Toplar ve Malzemeleri 109

GÜNAYDIN, MERYEM

Osmanlı Döneminde Suriye Havalisinden Amerika'ya Göçler 133

KARAKULAK, MESUT

N. S. Vsevoljski'nin İstanbul Seyahati (1836) 167

KILIÇ, ORHAN

Budin ve Tımışvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz 191

KIRLI, ENGİN

Osmanlı Müllkünde İnşa Olunan İlk Zırlı Vapur 231

TEMİZGÜNEY, FİRDES

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devletine Sığınan Rus Askeri Mülteciler Meselesine Genel Bir Bakış 261

TEZCAN, BETÜL

17. Yüzyılda Konya'da Kadınların Geçim Kaygısı: Nafaka 291

YILDIRIM, SAVAŞ

Bozüyük Kasım Paşa Camii Ve Hamamı Çini Süslemeleri 307

ISSN: 1019-469X